МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ACADEMIC NOTES

Серія:
Педагогічні науки

Series:
Pedagogical Sciences

Випуск 171 (2018)
Edition 171 (2018)

Кропивницький – 2018
Kropyvnytskyi – 2018

УДК 378
УДК 378
ББК 81.2(3)
Н 34

Наукові записки / Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. – Випуск 171. – Серія: Педагогічні науки. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. – 273 с.

ISBN 978–7406–57–8
ISSN 2415–7988 (Print)
ISSN 2521–1919 (Online)
ICV 2016 = 54.23

Рецензенти: **Марушкевич А. А.,** доктор педагогічних наук, професор;
Хомич Л. О., доктор педагогічних наук, професор.

«Наукові записки. Серія: Педагогічні науки» внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09.03.2016 р.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах **Copernicus** і **Google Scholar**.

Друкується за підтримки Кіровоградської обласної державної адміністрації, Кіровоградської обласної ради та КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»

Редколегія:

Науковий редактор:
Черкасов В. Ф. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Заступник наукового редактора:
Савченко Н. С. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Відповідальний секретар:
Грозан С. В. – кандидат педагогічних наук, ст. викладач ЦДПУ ім. В. Винниченка

Редакційна колегія:
Абу Хусейн Д. – доктор філософії, заступник президента відділення післядипломної освіти, Аль-Касемі коледж, Бака Аль Гарбія, Ізраїль
Анісімов М. В. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Гоктас О. – доктор філософії, професор технологічного факультету, Мула Сіткі Кочман Університет, м. Мула, Туреччина
Ерділ Юсуф Зія. – доктор філософії, професор, віце президент, Мула Сіткі Кочман Університет, м. Мула, Туреччина
Калініченко Н. А. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Клім-Клімашевська А. – доктор педагогічних наук, професор Природничо-гуманітарного університету в Сєдльцах, Республіка Польща
Кротерс Г. – доктор філософії, професор Белфастського університету Її Величності, Обєднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії
Кушнір В. А. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Радул В. В. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Радул О. С. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Рангелова Е. – доктор педагогічних наук, професор, голова Міжнародної асоціації професорів слов'янських країн, Республіка Болгарія
Растригіна А. М. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Садовий М. І. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Сметанова Є. – доктор філософії, професор університету святих Кирила та Мефодія, м. Трнава, Словаччина
Ткаченко О. М. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка
Шандрук С. І. – доктор педагогічних наук, професор ЦДПУ ім. В. Винниченка

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володими.ра Винниченка (протокол № 1 від 30.08.2018 року)

Статті подано в авторській редакції
© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2018

UDC 378
BBK 81.2(3)
A 34

Academic notes / Ed. board: V. F. Cherkasov, V. V. Radul, N. S. Savchenko, etc. – Edition 171. Series: Pedagogical Sciences. – Kropyvnytskyi: EPC of Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, 2018. – 275 p.

ISBN 978–7406–57–8
ISSN 2415–7988 (Print)
ISSN 2521–1919 (Online)
ICV 2016 = 54.23

Reviewers: Marukevich A. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
Khomych L. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.

«Academic Notes. Series: Pedagogical Sciences» is included into the List of Scientific Professional Publications of Ukraine, which can publish the results of dissertations for obtaining scientific degrees of Doctor and Candidate of Sciences. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 241 of 09/03/2016.

The collection is registrered in the international catalogues of periodicals and database **Copernicus** and **Google Scholar**.

Editorial Board:

Academic editor:
Cherkasov V. F. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

Assistant of Academic editor:
Savchenko N. S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

Executive Secretary:
Grozan S. V. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

Editorial Board:
Abu Hussain J. – Deputy President of Graduate Studies, Al-Qasemi College, Baka Al Garbiah, Israel
Anisimov M. V. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Crothers G. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Goktas O. – Dean of Faculty of Technology, Mugla Sitki Kocman University, Turkey
Kalinichenko N. A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Klim-Klimashevska A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Natural-humanitarian University of Siedlce, Republic of Poland
Kushnir V. A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Radul O. S. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Radul V. V. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Rangelova E. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the International Association of professors of Slavonic countries, the Republic of Bulgaria
Rastrygina A. M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Sadovyi M. I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Shandruk S. I. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
Smetanova E. – PhD, Head of Department of British and American Studies, Faculty of Arts, University of Saints Cyril and Methodius, Trnava, Slovakia
Tkachenko O. M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State
Erdil Ysuf Ziya – Vice President, Mugla Sitki Kocman University, Turkey

Published by the resolution of the Academic Council of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University
(Protocol № 1 of 30.08.2018)
The articles are presented in the authors editing
© Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, 2018

ЗМІСТ

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна
ТВОРЧІСТЬ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ КРИТИКИ: ТОДІ І НИНІ…….. 10

САВЧЕНКО Олександра Яківна
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ДІАЛОГ З В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ…….. 17

АНИСИМОВ Николай Викторович
НАГЛЯДНОСТЬ В НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ……23

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ІНТЕГРАТОР І ПОШИРЮВАЧ СУХОМЛИНІСТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ …….. 28

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна, КОБЕРНИК Олександр Миколайович
ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО……34

БОГУШ Алла Михайлівна
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИМІРІ СТОЛІТТЯ…… 39

ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна
ІДЕЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО…….. 43

ІВАНЮК Ганна Іванівна
НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ…… 49

КАЛІНІЧЕНКО Надія Андріївна
ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК ……54

КІЧУК Надія Василівна
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ГУМАНІЗМУ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО…… 59

КОДЛЮК Ярослава Петрівна
ІДЕЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСВІДІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО…… 63

КОЛЯДА Наталія Миколаївна, КРАВЧЕНКО Оксана Олексіївна
ІНСЦЕНІЗАЦІЯ КАЗОК В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ……67

КОНДРАШОВА Лідія Валентинівна
КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ ВЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО…….. 73

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович, МУСІЄНКО Вікторія Сергіївна
В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ…… 79

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна, РІДКОУС Леся Володимирівна
СТОРІТЕЛЛІНГ: ДОСВІД В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……83

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна
В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ ДІТЕЙ»:
ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ…… 87

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович
ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЕСТЕТИЧНУ ПІДГОТОВКУ
ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ…… 92

МИХИДА Сергій Павлович
АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ…… 101

НІКОЛАЄНКО Станіслав Миколайович
РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ…… 105

ПАНТЮК Тетяна Ігорівна, ПАНТЮК Микола Павлович
КОНЦЕПЦІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО……111

ПЕТРЕНКО Оксана Борисівна
ГАННА ІВАНІВНА СУХОМЛИНСЬКА – ПЕДАГОГ,
ПОПУЛЯРИЗАТОР ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО……117

ПРИМАКОВА Віталія Володимирівна
СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО……123

ПУСТОВІТ Григорій Петрович
АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО
У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ …… 126

РАЦУЛ Олександр Анатолійович
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ
ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……131

РАЦУЛ Анатолій Борисович
СИСТЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ПАВЛИША
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО…… 135

САДОВИЙ Микола Ілліч
ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО НА ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ
МОЛОДІ НА ЗЛАМІ ЕПОХ…… 139

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна, КОТЕЛЯНЕЦЬ Наталка Валеріївна
ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……143

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна
ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ УЧАСНИКІВ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО…… 148

ТРОЦКО Анна Володимирівна, ПОПОВА Олена Володимирівна
ШКОЛА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК АВТОРСЬКА ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА…… 152

ХАЙРУЛІНА Василина Миколаївна
ЧУДОВИЙ СВІТ ДИТИНСТВА В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……157

ХОМИЧ Лідія Олексіївна
ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ……163

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна
ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО…… 167

ЯЩУК Інна Петровна
ПРОВІДНІ ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ……..170

ДОВГА Тетяна Яківна
ІДЕЯ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО…….. 176

БАРАНЮК Ірина Григорівна
ПРИНЦИПИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
В КНИЗІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ»……..183
ТА В ЙОГО ХУДОЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ.

ДУБІНКА Микола Михайлович
ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ
ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО……..188

ЖУРАТ Юлія Василівна, ПЕРЕПЕЛЮК Інна Романівна
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ В. СУХОМЛИНСЬКОГО……. 193

КУЗЬМІЧ Тетяна Олександрівна
МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗУЮЧОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ
ШКОЛИ РАДОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО…….. 200

ЛИКОВ Василь Никифорович
НАРОДНОПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……. 203

НАУМЕЦЬ Ольга Миколаївна
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО:
МІЖНАРОДНИЙ РАКУРС…… 206

ОЛЕШКО Петро Степанович
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО …….. 214

СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна, СІЧКО Ірина Олександрівна
ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ У КОНТЕКСТІ
ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО…… 218

СУХОМЛИНСЬКА Леся Віталіївна
СВІТ ЖИВОГО В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО…… 223

ТРИФОНОВА Олена Михайлівна
РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ТЕХНОГЕННО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА……. 229

ФІЛОНЕНКО Оксана Володимирівна
ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО……233

АНОТАЦІЇ*……238*

CONTENTS

SUKHOMLYNSKA Olga Vasylivna
SUKHOMLYNSKY'S WORK AS AN OBJECT OF CRITICISM: PRESENT AND PAST…… 10

SAVCHENKO Alexandra Yakovlevna
MODERNIZATION OF INITIAL EDUCATION: A DIALOGUE WITH V. O. SUKHOMLINSKY…… 17

ANISIMOV Mykola Viktorovych
PRESENTATION IN THE HERITAGE OF CENTURY V. A. SUKHOMLINSKY AND ITS APPLICATION IN THE PROFESSIONAL TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS……23

BEREZIVSKA Larysa Dmytrivna
V. O. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LIBRARY OF UKRAINE AS AN INTEGRATOR AND DISSEMINATOR OF STUDY OF V. O. SUKHOMLYNSKYI'S ACTIVITY IN INFORMATION SPACE OF UKRAINE…… 28

BILETSKA Iryna Oleksandrivna, KOBERNYK Oleksandr Mykolaiovych
PEDAGOGY OF PARTNERSHIP AND ITS REALIZATION IN CREATIVE HERITAGE OF V. SUKHOMLYNSKY…… 34

BOGUSH Alla Mykhailivna
CONCEPTUAL BASES OF CIVIL AND PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH OF VASILYY SUKHOMLIŃSKY IN THE MEASUREMENT OF THE ERA…… 39

ZAVGORODNYA Tatyana Kostantynivna
THE IDEA OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL IN THE CONTEXT OF PEDAGOGY OF VASIL SUKHOMLINSKY…… 43

IVANIUK Hanna Ivanivna
INNOVATIVE IDEAS OF VASIL SUKHOMLINSKY IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL…… 49

KALINICHENKO Nadiya Andriivna
HUMANISTIC DIVERSITY OF TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL SCIENCES…… 54

KICHYK Nadiya Vasylivna
FORMATION OF THE PROFESSIONAL REFLECTION OF THE FUTURE SPECIALIST IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGIC OF HUMANISM V. A. SUHOMLINSKIY…… 59

KODLIUK Yaroslava Petrivna
THE IDEA OF SUBJECTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN EDUCATIONAL ACTIVITY IN PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF V. O. SUKHOMLYNSKY…… 63

KOLIADA Nataliya Mukolaivna, KRAVCHENKO Oksana Oleksiivna
STAGING OF V. O. SUKHOMLYNSKY'S FAIRY-TALES AS A FORM OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN AND YOUNG PEOPLE…… 67

KONDRASHOVA Lidia Valentinovna
THE CONCEPT OF FORMING THE PROFESSIONAL SCHOOL OF THE TEACHER IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE SUKHOMLINSKY…… 73

KUZENKO Vasyl Vasyliovych, MUSIYENKO Viktoriya Serhijivna
V. O. SUKHOMLYNS'KIY ABOUT PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN…… 79

KUZMENKO Yulia Vasilivna, Ridkoys Olesya Volodymyrivna
STORYTELLING: EXPERIENCE OF V. O. SUKHOMLINSKY…… 83

MARUSYNETS Mariana Mykhailivna
V. SUKHOMLINSKY ON THE EDUCATION OF «UNMANAGEABLE CHILDREN»: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EMPHASES……..87

MELNYCHUK Sergey Gavrylovich
VASYL SUKHOMLYNSKY ABOUT THE AESTHETIC PREPARATION OF THE TEACHER BY MEANS OF NATURE……92

MIKHIDA Sergiy Pavlovich
ACTUALIZATION IDEAS OF V. O. SUKHOMLINSKY IN THE CONTEXT OF EDUCATION MANAGEMENT…….. 101

NIKOLAYENKO Stanislav Nikolaevich
REALIZATION OF V. SUKHOMLINSKY'S IDEAS IN THE PROCESS OF FORMING HARMONIO-DEVELOPED PERSONALITY OF THE STUDENT OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF BIORESURS AND THE USE OF UKRAINE…… 105

PANTIUK Tetiana Ihorivna, PANTIUK Mykola Pavlovych
PRESCHOOL EDUCATION CONCEPT IN LIGHT OF PEDAGOGICAL VIEWS OF VASYL SUKHOMLYNSKYI……. 111

PETRENKO Oksana Borysivna
HANNA IVANIVNA SUKHOMLYNSKA – PEDAGOGUE, POPULARIZATOR OF VASIL SUKHOMLYNSKYI WORKS…… 117

PRYMAKOVA Vitaliia Volodymyrivna
MODERN PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOL EDUCATION DRAW ON THE THESIS OF V. SUKHOMLINSKY'S EDUCATIONAL SYSTEM……. 123

PUSTOVIT Hryhorii Petrovych
ACTUALIZATION OF VASYL SUKHOMLYNSKYI IDEAS IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION…… 126

RATSUL Alexander Anatolievich
SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK IN THE CONTEXT OF THE CREATIVE HERITAGE V. A. SUKHOMLINSKY……. 131

RATSUL Anatoly Borisovich
SYSTEM OF SELF-REALIZATION OF PAVLISCH SCHOOLS IN THE PEDAGOGICAL HOLIDAY OF V. SUKHOMLINSKY……. 135

SADOVYI Mykola Illich
VASILY SUKHOMLINSKY'S VIEWS ON EMPLOYMENT EMPLOYMENT OF YOUTH WITH EMERGENCY 139

SAVCHENKO Nataliia Serhiivna, KOTELIANETS Natalka Valeriivna
SPIRITUAL-MORAL EDUCATION IN PEDAGOGICAL HOLIDAY V.O. SUKHOMLYNSKY ……143

SLYUSARENKO Nina Vitaliyivna
INTERACTION AND COMMUNICATION PROBLEMS OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONTEXT OF V. O. SUKHOMLINSKIY'S IDEAS……. 148

TROTSKO Anna Volodymyrivna, POPOVA Olena Volodymyrivna
VASIL SUKHOMLINSKY SCHOOL AS A COURSE PEDAGOGICAL SYSTEM……. 152

KHAIRULINA Vasylyna Mykholaivna
WONDERFUL WORLD OF CHILDHOOD IN CREATIVE HERITAGE OF V. O. SUKHOMLYNSKY……. 157

KHOMYCH Lidiya Oleksiivn
SUKHOMLINSKY'S IDEAS IN THE CONTENT OF TEACHER …… 163

YANCHENKO Tamara Vasylivna
THE IDEAS OF SOCIAL PEDAGOGY IN LITERARY WORKS OF VASYL SUKHOMLYNSKY TRAINING FOR A NEW UKRAINIAN SCHOOL…… 167

YASHCHUK Inna Petrivna
THE CONCEPTUAL IDEAS OF MORAL EDUCATION OF V. SUKHOMLYNSKYI IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATION…… 170

DOVGA Tetyana Yakivna
THE IDEA OF THE SELF-CREATION OF PERSONALITY IN THE PEDAGOGIC OF VASILYY SUKHOMLINSKY…….. 176

BARANYUK Iryna Hryhorivna
PRINCIPLES OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN IN PRIMARY SCHOOL IN V SUKHOMLYNSKYI'S WORK «I GIVE MY HEART TO CHILDREN» AND IN HIS ARTISTIC PEDAGOGY…….183

DUBÌNKA Mykola Mikhaylovich
THE PROBLEM OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF THE IDEAS OF VASYL SUKHOMLYNSKY…….. 188

ZHURAT Yuliya Vasylivna, PEREPELIUK Inna Romanivna
FORMATION OF THE MORAL AND ETHICS SPHERE OF PRE-SCHOOL AGE CHILDREN BASED ON V. SUKHOMLYNSKYI EXPERIENCE…… 193

KUZMICH Tetana Oleksandrivna
THE MODEL OF THE SOCIALIZING EDUCATIONAL SPACE OF THE SCHOOL OF JOY BY VASYL SUKHOMLYNSKY…….. 200

LYKOV Vasily Nikiforovich
V. O. SUKHOMLYNSKY'S PEOPLE'S PEDAGOGICAL CONCEPT…… 203

NAUMETS Olga Nikolaevna
HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC WORK OF VASYL SUKHOMLYNSKY: INTERNATIONAL PERSPECTIVE…….206

OLESHKO Petro Stepanovych
PATRIOTIC EDUCATION IN VASYL SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICAL SYSTEM……. 214

SOKOLOVSKAYA Alexandra Semenivna, SICHKO Irina Oleksandrivna
FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF A CHILD IN THE PROCESS OF STUDYING FAMILY TRADITIONS IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGICAL IDEAS OF V. A. SUKHOMLINSKY…….. 218

SUKHOMLYNSKA Lesia Vitaliivna
THE WORLD OF THE LIVING IN PEDAGOGY OF VASYL SUKHOMLYNSKYI…….. 223

TRYFONOVA Olena Mykhaylivna
IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF V. O. SUKHOMLYNSKY ABOUT THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN TECHNOGENIC-INFORMATION SOCIETY……. 229

FILONENKO Oksana Vladimirovna
STAGES OF STUDIES OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. O. SUKHOMLINSKY…….. 233

ANNOTATIONS..... *238*

УДК 37.091.4 Сухомлинський:[37.091.33-028.16:808.543]

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна –
доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України, головний
науковий співробітник ДНПБ України
імені В. О. Сухомлинського
ORCID iD: 0000-0002-2033-285X
e-mail: 2991946@gmail.com

ТВОРЧІСТЬ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ КРИТИКИ: ТОДІ І НИНІ

Цьогорічне відзначення 100-ліття від дня народження Сухомлинського сприяє тому, що до його спадщини звертається все більше і більше дослідників. Мимоволі його постать і доробок, з одного боку канонізуються, тим самим вивільняючись від критичного аналізу, а з іншого боку, навпаки, стають предметом різного роду критики.

Нині ми зосередимося на аналізі критики творів Сухомлинського і зробимо це з різних причин. Передусім тому, що, як свідчить історія, нові ідеї, підходи, як правило, викликають критику, адже нове зустрічає спротив. Критика тих чи інших ідей і положень окреслює опонентське коло і тим самим викристалізовує їх. Поняття про опонентське коло впровадив у психологічну науку М. Г. Ярошевський (1983) як один з факторів розвитку науки, що окреслює або називає тих осіб, які критично ставляться до висунутих нових ідей, вишукують слабкі місця, обґрунтовують свої позиції [20].

Для нас принципово важливо ввести це поняття і надалі застосовувати для аналізу предмета нашої розвідки, а саме – критики ідей Сухомлинського.

Ми поділяємо критичну літературу щодо ідей, висловлюваних педагогом, на два періоди: один – це прижиттєва критика, інший – це посмертна критика, або періоду «життя після смерті».

Як відомо, Сухомлинський заявив про себе у педагогічній науці в середині 1950-х років, коли його монографічні і педагогічні твори почали з'являтися у центральній (всесоюзній) пресі. Автор отримав багатомільйонну аудиторію, яка в післясталінський період під час відлиги, започаткованої Хрущовим, «почалася з намірів осягнути сутність людини. Для того, щоб набути ці знання, потрібно задіяти певну категорію аналізу, а саме суб'єктивність (subjectivity), яка передбачає не всеохопні однозначні відповіді, а погляд більш калейдоскопічний», який і породив потяг до творчості й автономії [12]. Ці процеси безпосередньо торкнулися і освітнього простору, і в першу чергу загальноосвітньої школи, яка була піддана докорінному реформуванню.

Це те тло, на якому розгорталася науково-практична діяльність Сухомлинського. Його перша ж книга, яка вийшла у Москві у видавництві АПН РРФСР в 1965 році, хоча й отримала декілька (чотири) позитивних офіційних відгуки, разом з тим була насторожено зустрінута академічною і науковою спільнотою [15]. По-перше, зверненням до теми – книга носила назву «Воспитание коллективизма у школьников», і це тоді, коли вважалося, що це Макаренківська тема і, якщо звертатися до неї, то лише посилаючись на його ідеї.

Книга Сухомлинського була піддана критиці дружиною Макаренка – Галиною Стахієвною Салько (1898-1962). У нашому домашньому архіві зберігається примірник цієї книги з критичними помітками олівцем Галини Стахієвни. Вона переглянула чотири перших розділи і відзначила безпосередній вплив Макаренка на міркування Сухомлинського, який при цьому «робить вигляд, що ніякого Макаренка немає на світі». Разом з тим підкреслила і прокоментувала місця, де автор полемізує з Макаренком. Коли думки цих двох педагогів не співпадають, вона критикує Сухомлинського, який «не зрозумів Макаренка» або ж «висмикнув декілька слів з тексту»: це стосувалося такого твердження Сухомлинського: «А.С. Макарено вказував, що в практиці виховної роботи зустрічається ще мало хорошо організованих загальношкільних колективів» через наміри «усамітнитися від загального колективу в межах окремих класних інтересів» [15, с. 18]. Сухомлинський же вважав причиною не «усамітнення», а «відсутність хороших первинних колективів у більшості класів». Не отримала підтримки Салько і позиція Сухомлинського щодо шляхів пробудження у школярів інтересу до навчання: «інтерес – це почуття, а почуття можливо пробудити лише почуттями» [15, с. 47], на що рецензентка зазначає: «не думаю, що АС з цим би погодився».

На жаль, Галина Стахієвна переглянула лише 50 сторінок цієї книги, але кожна з них має підкреслення і ремарки. Власне, критика

© Сухомлинська О. В., 2018

Сухомлинського, пов'язана з іменем Макаренка, широко розгорнулася пізніше, але, вважаю, її початок лежить саме в середині 1950-років.

Відзначимо, що Сухомлинський ввійшов у педагогічну науку як популяризатор досвіду організації навчально-виховної роботи Павлиської середньої школи. Тому назви монографічних праць виходили з уточненнями у дужках, які чітко вказували на опис роботи сільської середньої школи, її педагогічного колективу, навчально-виховної роботи. Він і сприймався спочатку як популяризатор досвіду роботи однієї школи, причому сільської. Цим підкреслювалося, що описуване має обмежений ареал розповсюдження, замкнене на селі і певним чином не придатне для широкого поширення. Така оцінка була, хоча й публічно не висловлена, але характерна і для пізнішого критичного оцінювання доробку Сухомлинського.

Як видається, у перших працях Сухомлинського переважала типово радянська лексика і стилістика, прийнята на той час офіційною педагогікою, яка була запозичена з партійних документів різного рівня. Його творча натура виривалася з офіційно-бюрократичної стилю викладу, підсиленого вимогами відомого на той час фахівця з питань виховання Миколи Болдирєва, який здійснював загальну редакцію перших творів Сухомлинського, що виходили у видавництві АПН РРСФР. Недарма в примітках Скалько знаходимо і такий запис: «…я чую мову Болдирєва».

Але Сухомлинський потроху виходить з-під парасольки поширювача передового педагогічного досвіду, бо тяжіє до більш широких узагальнень, до теоретизування, до абстрагування, відштовхуючись, звичайно, від практики, але уже не лише своєї, а й більш масштабної.

Але такий підхід Сухомлинського не сприймається московськими педагогами і прикладом того є обговорення книги «Формування комуністичних переконань у молодого покоління», що вийшла у видавництві Академії педагогічних наук РРФСР у 1961 році. Незважаючи на те, що Сухомлинський був ще зовсім молодим членом-кореспондентом (з 1957 р.), ця книга стала предметом обговорення на засіданні Президії АПН РРФСР в 1962 році, а також на річному зібранні Академії [10].

В обговоренні взяли участь офіційні представники академічної педагогічної науки. Опонентське коло складали як провідні фахівці в галузі педагогіки (М. К. Гончаров, О. М. Арсеньєв, І. А. Каїров, Е. І. Монозсон), так і практики (А. К. Бушля, О. С. Гуревич). Праця Сухомлинського в цілому отримала від них негативну оцінку, хоча до позитивного було віднесено звернення автора до цієї тематики як актуальної, злободенної. Критикувалося «спрощене» розуміння автором важелів впливу на виховний процес, тобто проаналізованих Сухомлинським суб'єктивних і об'єктивних, стихійних й усвідомлених факторів. Опоненти зазначили, що автор передусім мав виокремити і наголосити на тому, що «Комуністична партія все більше й більше вносить елемент свідомості, виховну спрямованість в усі ці відносини» [10, с. 157]. Критикувалося також надання великої уваги формуванню моральних переконань у дітей і висловлені в зв'язку з цим ідеї про те, що моральні переконання є категорією, відмінною від світогляду.

Викликала нерозуміння й ідея Сухомлинського про те, що виховний процес має носити довготривкий характер, а не короткостроковий. Особливо заперечувалася переконаність автора в тому, що головна мета виховання – не «ким бути», а «яким бути», тобто, якою людиною. «Зараз, коли ми вирішуємо складні практичні питання підготовки учнів до життя, до виробничої праці,.. питання «ким бути» має велике педагогічне значення» [10, с. 158]. Ще більш категорично висловився М. К. Гончаров: «Протиставлення, що містяться в цій тезі: ким стати і яким стати, моральний бік праці і її реальний зміст, неприпустимі» [10, с.158]. Лунали звинувачення у тому, що «перемога над собою» звучить «зовсім по-християнськи», що він «головний наголос робить на свідомість, пам'ять, совість і т.ін.» [10, с. 159].

Сухомлинський був присутній на обговоренні й у своєму виступі не погодився з багатьма зауваженнями й закидами – і щодо тривалості виховного процесу (його тривалість – «найважливіше у виховній роботі»), про важливість і необхідність врахування стихійного фактору у виховному процесі, бо діти бачать навкруги немало негативного. Він наполягав і відстоював думку про те, що радість не повинна даватися дитині в готовому вигляді: «коли вихователі долучають дітей до радості в готовому вигляді, то діти мало переживають радість творення, а саме в ній перш за все закладається радість творення» [10, с. 160].

Найцікавішими, на мій погляд, були підсумки обговорення, а насправді критики, у яких відзначалося, що в тогочасній педагогічній науці немає праць такого спрямування, і тому книгу Сухомлинського, незважаючи на критичні зауваження, «слід вважати певним кроком вперед. Обговорення книги носило б, звичайно, більш цікавий характер», якби критики могли послатися на

інші «більш сучасні дослідження у цій галузі», але їх не було [10, с. 160].

Ця критика книги Сухомлинського ще не виступала предметом розгляду науковців, але російськими вченими аналізувалася постать М. К. Гончарова, де зазначалося, що характерні риси тієї педагогіки, яку створював цей академік разом з однодумцями (перш за все з М. І. Болдирєвим) – це перетворення науки в засіб коментування і реалізації партійних настанов, не досліджувала реального існуючі складнощі й протиріччя освітнього процесу [1].

Сухомлинський далеко не випадково висунув ідеї, які викликали критику, він задумувався над питаннями особистої відповідальності у досягненні високих людських ідеалів. У цій праці він підбирається до питання: що виступає рушієм у вихованні: соціальне (і стихійне, і передбачуване) чи внутрішні якості людини, і вирішує їх на користь останніх – в межах внутрішньої, особистої відповідальності, що оцінюється власною совістю.

В аналізованій праці ці ідеї були лише заявлені, отримали ж свій розвиток у наступних працях Сухомлинського. Як тенденції, вони були помічені не лише критиками – учасниками обговорення; у відгуках на цю працю, відзначається новизна постановки проблеми, «творчий розвиток марксистсько-ленінської етики» [5].

Нині, коли пройшло більше 50 років, 1960-ті роки, в які це все відбувалося, все більше асоціюються в суспільній свідомості з хоча обмеженою, але лібералізацією і демократизацією суспільного життя, а головне – із зверненням до людини, виділенням її як окремого суб'єкта життєдіяльності, творця своєї долі.

Ця тенденція проявилася у багатьох, якщо не у всіх сферах життя всього Радянського Союзу – в мистецтві, літературі, кіно, в науці, і в тому числі в освітній галузі, і через проголошену реформу школи, через висунення ідеї про творчий характер праці, а особливо через звернення до моральності як провідної характеристики людини.

Такі тенденції співпадали зі спрямованістю роздумів і міркувань Сухомлинського, який висунув на перше місце особистісний світ кожної дитини. Його затребуваність як автора в ці роки зростає, педагогічно-публіцистичні праці виходять у видавництвах «Молодая гвардия» («Верьте в человека»), «Молодь» («Людина неповторна», «Шлях до серця дитини»), «Знание» («Трудные судьбы»). З одного боку такі праці переконують багатьох, що він є просто публіцистом, а не науковцем, а з іншого – він продовжує торувати свій шлях у педагогіці, випускаючи такі концептуальні книги як «Духовный мир школьника» (1961), «Нравственный идеал молодого поколения» (1963), «Воспитание личности в советской школе» (1965).

В ці ж роки Сухомлинський починає працювати над своєю головною книгою «Серце віддаю дітям», в 1965 році вже було написано перший варіант книги і почався складний і тернистий шлях до її виходу в світ, на якому автор зазнав немало критики.

В 2012 році побачило світ нове видання цієї книги, що означило повернення автентичного авторського рукопису, відбулося нове прочитання тексту, доповнене листуванням з редакціями видавництв, а також показано роботу автора над рукописом та висвітлена подальша доля книги [17].

Підготовча робота над цим виданням – рукописами, листуванням, різними опублікованими і не опублікованими джерелами довела, що в ці роки, як правило, критика відбувалася не публічно, а через рецензування рукописів, коли на етапі підготовки до друку книзі надавалася негативна рецензія, що зразу ж ставало перепоною для публікації, або ж частіше за все рецензентами висувалося багато критичних зауважень. Оформлені у вигляді редакторського висновку, вони не лише суттєво затримували вихід книги, а й невпізнанно її змінювали, вимивали своєрідність, і від задумки автора мало що залишалося.

Класичним прикладом такого підходу слугує книга Сухомлинського «Серце віддаю дітям», яка з самого початку задумувалася і реалізувалася як така, що мала вийти у двох країнах, у двох видавництвах – «Радянська школа» (УРСР) і «Volk und Wissen» (НДР). На відісланий Сухомлинським рукопис і з одного, і з другого видавництва були отримані критичні зауваження. І якщо німецьке видавництво зосередило свої критичні зауваження на тому, що в ситуації, коли школа НДР мала відмовитися від притаманної німецькій школі 20-30-х років XX століття теорії і практики вільного виховання й перейти до чіткої організації навчально-виховного процесу, думки Сухомлинського про «подолання сухості й перебільшення серйозності шкільного життя для дитини, можуть бути позитивними для радянської школи, яка, мабуть, забагато вимагає від маленької людини, то в НДР натомість це спричинило б повернення до старих форм, … завадило б здійсненню прагнень наукової побудови навчального процесу в початковій школі, підвищенню науковості змісту освіти» [17, с. 493–494]. Це стосувалося відсутності у книзі чіткої програми для Школи радості, й

ролі вчителя, ідеї винесення уроків за межі класу – все це сприймалося як складові вільного виховання.

Редакторський висновок, підготовлений «Радянською школою», містив 14 зауважень, крім тих, які були висловлені окремими рецензентами. Вони торкалися переважно ідеологічних, партійно-класових складових тексту Сухомлинського, який, на їхню думку, далеко відійшов від загальновизнаного канону радянської стилістики викладу педагогічного тексту. Авторові закидалося, що він класову боротьбу «переважно вирішує в плані абстрактного гуманізму», що не формує «класової ненависті до імперіалістів, до неофашистів», у рукопису не згадується слово «партія», він не згадує жодної казки, пов'язаної з радянською дійсністю, не надає жодного прикладу про трудову діяльність радянських людей, про цікаві діла піонерів і таке інше. Читаємо таке зауваження: «Діти будували багато куренів, жили в печерах, ходили в походи… Але про курінь, у якому жив і працював В. І. Ленін, їм не розповідали» [17, с. 519]. Або ж «На Солом'яному бичку»… важко виховати почуття радянського патріотизму» [17, с. 524].

Зараз це звучить як гротеск; але тоді Сухомлинському було зовсім не до жартів, і лише завдяки тому, що книга в 1968 р. вийшла в НДР, вона мусила з'явитися в УРСР в 1969 році. Звичайно, Сухомлинський відреагував на критику, змушений був внести і маленький розділ про партію, і про піонерів, і про Леніна, але залишив недоторканою сутність книжки, її концептуальні ідеї і міркування. Нав'язані авторові, вимушено включені до структури книги, насправді вони присвячені зовсім іншому. Наприклад, у розділі про Леніна йдеться про захист природи як розвиток почуття любові до рідної землі через природоохоронну діяльність – посадку дерев, заготовку насіння пшениці, знищення гусені в садах, полив деревця, турбота про живе, особливо рослин і тварин. І у цьому, підкреслює російський дослідник Андрій Русаков «парадокси» Сухомлинського: «Ось він бере у заголовок статей нав'язливі в зубах радянські моралізаторські кліше. А потім, ніяк інтонаційно не загострюючи розмову, нібито само собою зрозуміло, починає розмову про щось прямо протилежне, ніж загальновизнано… Для Сухомлинського цілком прийнятна розмова, коли новий глибокий сенс вкладається в загальновизнані казенні штампи; автор наче абсолютно лояльний і традиційний, він нічого не пропонує переробити, він «всього лише» обговорює те, як наповнити існуючі форми шкільного буття і свідомості новим змістом» [14].

Думаю, що дослідник з великою точністю відчув і розкрив специфіку викладу Сухомлинського, яка, на нашу думку, була спровокована великою мірою часом, в якому жив педагог, коли потрібно було чітко дотримуватися правил подачі педагогічних текстів.

Ще одним підтвердженням поширеної у радянські часи такої форми критики як редакторський висновок, є розлогий (20 сторінок) редакторський висновок видавництва «Просвещение» на книгу Сухомлинського «Павлиська середня школа» (вийшла в 1969 році). Власне, і ця критика знову ж таки, стосується ідеологічного і партійно-класового підходів. У ній зазначається, що в рукописі Сухомлинського мало йдеться про Леніна, програмні документи партії, спадщину Крупської і Макаренка; затушкована роль комсомольської і піонерської організацій як політичних організацій молоді; неправильно тлумачиться колективізм, а перевага надається особистості; моральне виховання розглядається як засіб соціалізації окремої особистості, що неприпустимо. Особливої критики зазнали думки автора про сутність морального виховання школярів: «питання моральності, моральних і культурних цінностей необхідно розглядати в дусі партійності і партійної принциповості» [13].

«Серце віддаю дітям» і «Павлиська середня школа» вийшли в СРСР одночасно в 1969 році. Як бачимо, вони зазнали редакторської критики – широко розповсюдженій формі відкидання, заборони неугодних публікацій. І якщо «Павлиська середня школа» була написана більш звичною для педагогів мовою, то «Серце віддаю дітям» не сприймалося багатьма діячами освіти різного рангу. Сухомлинського поза очі звинувачували у «нагорному проповідництві», «позакласовій людяності», «підміні боротьби біблійною проповіддю», «антиколективізмі», «сентименталізмі», «самозакоханості», «яканні» і ін.» [6]. І це про книгу, яка видавалася 65 разів на 30 мовах світу, а якщо зараз рахувати, то значно більше. Вона 11 разів видавалася у тому ж таки видавництві «Радянська школа» і 7 разів – у Німеччині і отримала в 1973 р. Державну премію Української РСР в галузі науки і техніки [16].

Редакційна критика, що носила прихований характер, була, без сумніву, інспірована публічною критикою ідей педагога, яка по суті була кампанією по дискредитації ідей Сухомлинського, розпочатої у 1967 році. Особливо підкреслимо, що публічна критика не була характерною для радянської педагогічної науки, багато що залишилося прихованим. Тому цьому явищу

присвячена підготовлена мною книга «Педагогічні апокрифи. Етюди про В. О. Сухомлинського», в якій на 436 сторінках розкривається весь її драматичний перебіг. Розпочавшись у далекому 1967 році, ця критика сягнула сьогодення, велася не перериваючись більше, ніж 50 років [11].

Критика носила характер протистояння (чи, може, протиставлення) ідей Сухомлинського ідеям Макаренка, і в цілому ввійшла в історію як критика Сухомлинським Макаренка, на захист якого піднялися багато педагогів – від академіків до учителів-практиків. Публічна критика Сухомлинського розпочалася в 1967 році під час публікації його праці «Етюди про комуністичне виховання», що друкувалася в журналі «Народное образование» з лютого по грудень 1967 року. Підкреслимо, що спочатку вона називалася «Етюди про виховання», про що свідчить лист В. Сухомлинського О. Бойму, заступнику головного редактора цього журналу [11, с. 25]. В «Етюдах» критики побачили заперечення виховних постулатів, що йшли від 1930-х років, були пов'язані з іменем Макаренка і надовго закріпилися в радянській педагогіці.

В чому ж полягала суть критики? Сухомлинський у цьому творі випукло і предметно означив свою виховну концепцію, яка мала на меті виховання людини більшою мірою для себе самої, а не для держави; розробку питань духовності і моральності як ключових для особистості через формування «культури потреб» і «культури бажань», «олюднення знань», ролі емоцій у навчально-виховному процесі, розгляд педагогічного процесу (та і власне педагогіки) як науки про цінності, включаючи сюди і єдність з живою природою; життя в умовах колективу, де кожен – особистість; переваги словесного впливу (впливу словом, авторитетом вчителя) над усіма іншими засобами й інші не менш важливі складові.

Все це суперечило тим підходом, які були закріплені в тогочасній педагогічній науці, яка широко використовувала ім'я Макаренка. До статей Сухомлинського уже давно придивлявся педагогічний істеблішмент (Л. Гордін, В. Кумарін, Б. Ліхачов та інші). Зокрема В. Кумарін, який тоді обіймав посаду помічника президента АПН СРСР, у доповідній «Про педагогічну концепцію В. О. Сухомлинського» зазначав: «Перегляд В. О. Сухомлинським головних положень радянської педагогіки, і серед них головних принципів теорії колективу…немарксистське трактування принципу свободи особистості приводить В. О. Сухомлинського до глибокого викривлення цілей комуністичного виховання. Виховним ідеалам партії, чітко визначеним в документах з'їздів і виступах партійних діячів В. О. Сухомлинський протиставляє екзистенціалістичний ідеал особистості, цілком занурений у власне «наявне буття». Концепція, яку Сухомлинський проповідує в ряді друкованих органів, отримала досить широке розповсюдження серед учительства і являє собою реальну загрозу як сила, що повертає педагогічне мислення в бік буржуазної теорії виховання» [11, с. 400–401].

Ця критика не носила характеру протиставлення двох постатей в педагогіці – Макаренка і Сухомлинського, хоча ці прізвища – на забралах полемістів, але по суті це було протистояння двох концепцій, поглядів на організацію і функціонування педагогічного процесу – авторитарним, «людини для держави» і ліберальним, демократичним.

Критика не припинилася з відходом Сухомлинського у вічність – вона з великою інтенсивністю спалахнула знову на початку-середині 1990-років, коли можна було оприлюднити архіви. Вона продовжується і зараз, хоча й не так інтенсивно і гаряче [2].

Критика, дискусія, принесла Сухомлинському багато переживань, але, розгорнута у часі, надала можливість побачити його як носія нової парадигми. Розробляючи свою тему «справжньої людини», її розвитку, освіти і виховання в існуючих соціальних і політико-ідеологічних рамках, він проектував кардинальні зміни в її внутрішній сутності, індивідуальності і тим самим поставав нонконформістом, критиком системи під виглядом пошуків нових шляхів розвитку особистості.

Але ніхто не міг уявити собі в ті часи, що деякі безапеляційні критики з опонентського кола, і в першу чергу Борис Ліхачов, розпочавши критику статтею «Потрібна боротьба, а не проповідь», у якій таврував «абстрактний гуманізм» Сухомлинського, «підміну боротьби біблійною проповіддю» і стверджував, що «на зло і на правду потрібно виховувати не особистий, а класовий погляд», «людяності взагалі немає» [18], той же самий Ліхачов в середині 1990-х років писатиме про «віру в долю, Бога або Провидіння», про «ідеосферу», про те, що «дух же людський пов'язує душу духовністю, під впливом духа волі особистості організується життя індивіда у відповідності з вимогами духовності» [8]. Він навіть пішов далі, стверджуючи, що утворюється «лептонне», «енергетичне», електромагнітне, психофізіологічне й ідеальне інформаційне поле у самій людині і навколо неї [9]. Як то кажуть, коментарі тут зайві.

Наголосимо, що українська радянська педагогічна наука ніяк не проявилася у цій критиці, українські науковці вирішили, що краще промовчати, а учителі писали листи

підтримки Сухомлинського у всесоюзні видання, але вони залишалися без відповіді.

В незалежній Україні Сухомлинський спочатку сприймався як педагог, який в часи директивної знеособленої педагогіки одним з перших звернувся до народної педагогіки, рідного слова, рідної мови, власне в контексті ідей, які інтенсивно розроблялися українськими дослідниками. Позитивно оцінювалася і гуманістична спрямованість його творчого спадку.

Але з часом визначилися і критики Сухомлинського з боку радикально і пронаціонально налаштованих педагогів, які закидають йому «комуністичність» – віру в комуністичні ідеали, готовність працювати на благо соціалістичного суспільства, матеріалістичний світогляд тощо, але сприймають розкриті в його творчості загальнолюдські цінності, гуманізм, морально-етичні максими, правда, з деякими зауваженнями. В сучасній критичній літературі Сухомлинський виступає певним антиподом Григорія Ващенка, українського педагога в «екзилі», який був заборонений у СРСР, а в 1990-ті роки ввійшов у вітчизняний дослідницький і освітній простір через видання і перевидання його праць, впровадження курсів з вивчення творчої спадщини ідей в підготовку учителів, діяльність Всеукраїнського педагогічного товариства імені Григорія Ващенка.

Найбільш концентровано ця критика висловлена у праці О. Вишневського «Український виховний ідеал: національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики)», де порівнюються виховні ідеали трьох педагогів – Г. Ващенка (служіння Богу і Батьківщині), А. Макаренка (ідеал чекіста) і Сухомлинського (ідеал «порядного комуніста»). Щодо останнього, то відзначається і позитив (духовність, рідне слово, народна культура, морально-етичні цінності) [4].

Обравши трьох педагогів для аналізу, автор високо оцінює висунутий Григорієм Ващенком педагогічний ідеал, вкрай негативно Макаренківський, а Сухомлинський виступає у нього певною мірою компромісною фігурою, але з переважанням критичних наголосів, тобто належить до «деформацій».

Висновок Вишневського про те, що виховним ідеалом у Сухомлинського виступає «порядний комуніст» – це узагальнення автора, тому що таких формулювань у текстах педагога не знаходимо. Натомість виховний ідеал Сухомлинський пов'язує з борцями за ідеали, людьми ідеї, які боролися за справедливість, свободу, повагу і гідність проти насилля і тиранії, і серед таких ідеалів у нього античні герої, і герої народного епосу, і герої кровопролитних битв, і трудівники, що працюють на землі, і звичайно ж герої, що боролися за ідеали комунізму не лише у нас в країні, а й ті, які боролися за свої ідеали в далеких країнах. Підтвердженням такого розуміння Сухомлинським виховного ідеалу є наведені нами у цій статті критичні редакторські висновки на його рукописи [7].

Щоправда, додамо, що О. Вишневський переглядає час від часу свою критику Сухомлинського. Так, у 2016 році він зазначає: «Події останнього часу виявили деякі додаткові підстави до перегляду наших звичних поглядів… Так, ми ховали голову в пісок, не наважувалися вказувати пальцем на нашого ворога та відкидали будь-яку думку про ненависть до нього. А Макаренка та В. Сухомлинського, які вказували на роль ненависті до ворога, ми обминали та закликали до прихильного трактування наших «воріженьків»… Сьогодні нарешті доходимо висновку, що «бути ідейно вихованим – це означає віддано любити і непримиренно ненавидіти. Злиття любові до Вітчизни з ненавистю до її ворогів, … це і є гармонія високої моральної культури» (В. Сухомлинський, «Як виховати справжню людину»)» [4].

Нині, в зв'язку з відзначенням 100-річчя від дня народження педагога, спостерігається підвищення уваги і до його постаті, і до доробку. Він все більше присутній у соціальних мережах, де прихильники Сухомлинського розширюють інформацію про нього (Г. Клочек, О. Міхно, Державна науково-педагогічна бібліотека України), разом з тим інтенсифікуються і ті дописувачі, які сприймають Сухомлинського як суто радянського педагога, не заглиблюючись у аналіз його праць. І оскільки в Україні праці педагога майже не перевидавалися, то під критику потрапляє його художня спадщина, яка нині має своє друге народження, популярна і у педагогів, і у вихователів дитячих садочків, і у батьків. Вона також, на думку деяких, застаріла. До того ж дописувачі поверхово ознайомлені з творчістю Сухомлинського, для них важливі лише зовнішні ознаки. Це лише слабкі тенденції, але, мабуть, вони будуть надалі розширюватися. Будемо чекати, оскільки зараз ще мало матеріалу для аналізу.

І все ж таки, здійснивши аналіз критики Сухомлинського, які можна зробити висновки?

Аналіз опонентських кіл, які виступали з критикою Сухомлинського, показав, що його учасники належали до верхівки офіційної радянської науки, і, починаючи з початку 1960-х, вони пильно слідкували за творчістю Сухомлинського і вважали, що його ідеї «являють собою реальну загрозу» як для

учительства, так і для теорії. Але їхня критика посприяла виявленню нового, несподіваного, інноваційного, що було у творчості Сухомлинського. А критика, розтягнута у часі, продемонструвала ускладненого Сухомлинського, хоча на позір він такий простий і зрозумілий.

Прижиттєва критика стосувалася окремих творів автора, а посмертна – педагогічної спадщини в цілому, яка, звичайно, підлягає критичному осмисленню, особливо коли порівнювати перші його праці з працями пізнього періоду. І ця критика, а нині можна уже вживати такі терміни, як полеміка, дискусія, всіляко сприяє перепрочитанню спадщини, її нового осмислення у абсолютно новому науково-освітньому дискурсі. Хочеться лише, щоб ця дискусія носила науковий, фаховий і виважений характер.

Ще на одному висновку з критики Сухомлинського хотілося б зупинитися: так яким він був – беззаперечним глашатаєм комуністичного виховання чи тим, хто своїми тихими романтико-ліричними ідеями «підточував» основи, на які спирався радянський моноліт? На нашу думку, він належав до нонконформістів, тих, хто переглядав і кардинальні принципи, засади формування людини, і сам феномен дитинства, фактори і рушійні сили його розвитку, і шляхи і методи побудови навчально-виховного процесу.

Звичайно, сприйняття Сухомлинського у нас в країні неможливе без культурно-історичного контексту. Але сама постать Василя Олександровича – як пише один із сучасних російських дослідників Є. Ямбург, – «ікона радянської гуманістичної педагогіки, але в той же самий час – один із найзагадковіших педагогічних утопістів недавнього радянського минулого… Ким же був насправді письменник, казкар і педагог, автор утопії під назвою «Павлиська школа»? Гуманістом, що контрабандно впроваджував загальнолюдські цінності в тоталітарну школу чи щирим радянським патріотом? Прихованим християнином чи правовірним атеїстом? Пролетарським інтернаціоналістом чи таємним поміркованим націоналістом?» [19]. Автор вважає, що він був і тим, і іншим одночасно, і тут є доля правди. Я ж, виходячи з аналізів текстів, переконана, що він, творчий, мислячий педагог, рухався від одного берега до іншого, і у нього просто не вистачило часу пристати до берега – адже доля йому відмірила лише одне десятиліття – 1960-ті роки. Водночас така позиція – на бистрині, у русі – дає можливість розгорнення дискусій і полеміки навколо особистості Сухомлинського, його творчості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуславський М. В. Век образования / М. В. Богуславський, Н. К. Гончаров. – Режим доступу: http://biblio.narod.ru/gyrnal/vek/vek38/1938-l.htm

2. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження. Біобібліографія. – Вінниця: Твори, 2018. – С. 62–65.

3. Вишневський О. Актуальні акценти у патріотичному вихованні О. Вишневський. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/articles/543-aktualni-aktsenti-u-patriotichnomu-vikhovanni

4. Вишневський О. Виховний ідеал в образі «порядного комуніста» / О. Вишневський // Вишневський О. Український виховний ідеал: національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). – Дрогобич, 2010. – С. 93–101.

5. За творческое развитие марксистско-ленинской этики // Вопросы психологии. – 1963. – № 2. – С. 7.

6. Лист О.Г. Дзверіна від 28.06.1972. – Домашній архів Сухомлинського.

7. Листування з видавництвом «Радянська школа». В кн: Василь Сухомлинський. Серце віддаю дітям. – Харків: Акта, 2012. – С. 505-524.

8. Лихачев Б. Т. Социология воспитания и образования / Б. Т. Лихачев. – Рязань, 1999. – С. 229.

9. Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс / Б. Т. Лихачев. – М., 1995. – 280 с.

10. Обсуждение книги В.А. Сухомлинского «Формирование коммунистических убеждений у молодого поколения» // Советская педагогика. – 1962. – № 6. – С. 156–160.

11. Педагогические апокрифы. Этюды о В. А. Сухомлинском / упоряд. О. Сухомлинська. – Харьков: Акта, 2008. – 436 с.

12. После Сталина. Позднесоветская субъектность (1953-1985). Сб. ст. / под. ред. А. Пинского. – Санкт-Петербург, 2018. – С. 9–10.

13. Рецензия на рукопись «Павлышская средняя школа», подписана зав. редакцией В. Долиным и ст. редактором Д. Тарасовым 31 січня 1968 р. – 20 с. – Домашній архів Сухомлинського.

14. Русаков А. Соловейчик и Сухомлинский. Два решения «Педагогики для всех» / А. Русаков – Режим доступу: http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/22/1/1

15. Сухомлинский В .А. Воспитание коллективизма у школьников. Из опыта сельской средней школы / В. А. Сухомлинский; под ред. Н. И. Болдырева. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 272 с.

16. Сухомлинська О. В. В пошуках справжнього. Вступна стаття до книги «Серце віддаю дітям» / О. В. Сухомлинська. – Харків: Аста, 2012. – С. 22.

17. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський; упоряд. О. Сухомлинська. – Харків: Акта, 2012. – 537 с.

18. Учительская газета. – 18 мая 1967 г.

19. Ямбург А. Е. Педагогика нон-фикшн / А. Е. Ямбург // Национальный психологический журнал. – 2013. – № 4(12) – С. 11–19.

20. Ярошевский М. Г. Оппонентский круг и научное открытие/ М. Г. Ярошевский // Вопросы философии. – 1983. – № 10. – С. 49–62.

REFERENCES

1. Boguslavskii, M. V., & Goncharov, N. K. *Vek obrazovaniia.* [Age of education]. Retrieved from http://biblio.narod.ru/gyrnal/vek/vek38/1938-l.htm

2. *Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia. Biobibliohrafiia.* [Vasyl Sukhomlynsky:Tto the 100th anniversary of his birth. Bibliography]. (2018). Vinnytsia: Tvory.

3. Vyshnevskyi, O. *Aktualni aktsenty u patriotychnomu vykhovanni* [Current accents in patriotic education]. Retrieved from http://education-ua.org/ua/articles/543-aktualni-aktsenti-u-patriotichnomu-vikhovanni

4. Vyshnevskyi, O. (2010). *Vykhovnyi ideal v obrazi «poriadnoho komunista».* [Educational ideal in the form of «decent communist»]. In O. Vyshnevskyi, *Ukrainskyi vykhovnyi ideal: natsionalnyi kharakter* (vytoky, deformatsii i suchasni vyklyky). Drohobych.

5. Za tvorcheskoe razvitie marksistsko-leninskoi etiki. [For creative development of Marxist-Leninist ethics]. (1963). *Voprosy Psikhologii, 2,* 7.

6. Lyst O. G. Dzverina (1972, June 28). [Letter from O.G. Dzhverina]. In *Sukhomlynsky's Home Archive.*

7. Lystuvannia z vydavnytstvom «Radianska shkola». [Correspondence with the publishing house «Soviet School»]. (2012). In V. Sukhomlynskyi. *Sertse viddaiu ditiam*. Kharkiv: Akta.

8. Likhachev, B. T. (1999). *Sotsiologiia vospitaniia i obrazovaniia.* [Sociology of education and education]. Riazan.

9. Likhachev, B. T. (1995). *Filosofiia vospitaniia.* [Philosophy of education]. Moscow.

10. Obsuzhdenie knigi V. A. Sukhomlinskogo (1962). «Formirovanie kommunisticheskikh ubezhdenii u molodogo pokoleniia». [Discussion of V. A. Sukhomlynsky's «Formation of communist beliefs in the younger generation»]. *Sovetskaia Pedagogika, 6.*

11. Sukhomlynska, O. (Ed.). (2008). *Pedagogicheskie apokrify. Etiudy o V. A. Sukhomlinskom.* [Pedagogical apocrypha. Essays about Vasyl Sukhomlinsky]. Kharkov: Akta.

12. Pinskii, A. (Ed.). (2018). *Posle Stalina. Pozdnesovetskaia subektnost (1953–1985).* [After Stalin. Late Soviet subjectivity (1953–1985)]. St. Petersburg.

13. Retsenziia na rukopis «Pavlyshskaia sredniaia shkola», podpisana zav. redaktsiei V. Dolinym i st. redaktorom D. Tarasovym [Review of the manuscript «Pavlysh Secondary School», signed by the head of editorial staff of V. Dolin and senior editor D. Tarasov (1968, January 31). In *Sukhomlynsky's Home Archive.*

14. Rusakov, A. *Soloveichik i Sukhomlinskii. Dva resheniia «Pedagogiki dlia vsekh»* [Soloveichik and Sukhomlinsky. Two solutions for pedagogy for all]. Retrieved from http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/22/1/1

15. Sukhomlinsky, V. A. (1956). *Vospitanie kollektivizma u shkolnikov. Iz opyta selskoi srednei shkoly.* [Education of collegiality among schoolchildren. From the experience of rural secondary school]. Moscow: Izd-vo APN RSFSR.

16. Sukhomlynska, O.V. (2012). *V poshukakh spravzhnoho. Vstupna stattia do knyhy «Sertse viddaiu ditiam».* [In search of genuine. Introductory article to the book «My heart I give to children»]. Kharkiv: Asta.

17. Sukhomlynskyi, V. (2012). *Sertse viddaiu ditiam* [My heart I give to children]. Kharkiv: Akta,

18. *Uchitelskaia gazeta* [Teachers' Newspaper]. (1967, May 18).

19. Yamburg, A. E. (2013). *Pedagogika non-fikshn.* [Pedagogy of non-fiction]. *Natsionalnyi Psikhologicheskii Zhurnal, 4* (12).

20. Yaroshevskii, M. G. (1983). *Opponentskii krug i nauchnoe otkrytie.* [Opponent circle and scientific discovery]. *Voprosy Filosofii, 10,* 49–62.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, головний науковий співробітник ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси:*історія педагогіки.*

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SUKHOMLYNSKA Olga Vasilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Scientist of DNPB of Ukraine named after V. O. Sukhomlinsky.

Circle of scientific interests: history of pedagogy.

Дата надходження рукопису 07. 08. 2018 р.

УДК 37.091.4. В. О.Сухомлинський

САВЧЕНКО Олександра Яківна –
академік НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail: savchenko. a.j.@ qmail.com

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ДІАЛОГ З В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ

У нашій країні та в низці інших проводиться чимало заходів, присвячених ювілею Василя Олександровича Сухомлинського, видатного теоретика і практика, педагогічні ідеї якого є неперехідними, співзвучними потребам розвитку сучасної школи.

В умовах швидких і масштабних змін в

© Савченко О. Я., 2018

масовій педагогічній практиці важливо не втратити позитивні здобутки вітчизняної освіти, чітко орієнтуватись у цінностях сучасних демократичних перетворень, щоб забезпечити належні умови для всебічного розвитку учнів, досягнення тих результатів початкової школи, що зазначені у Національній рамці кваліфікації та є її незамінним внеском у систему неперервної освіти.

Реформування шкільної освіти ґрунтується на положеннях закону України «Про освіту» [1], Концепції Нової української школи (НУШ) [3], Основах державних стандартів. З урахуванням методологічних і нормативних засад цих документів для початкової освіти впродовж 2016–2018 років великим колективом науковців і практиків створено нові державні стандарти, типові освітні програми, відбувається перепідготовка вчителів і оновлення навчального середовища [1; 2].

Успіх модернізації початкової освіти залежить від багатьох чинників: реалізації дитиноцентрованої мети освіти, ощадливого ставлення до здоров'я дітей, оптимізації змісту з позицій прогнозування й оцінювання компетентнісних результатів, забезпечення в усіх школах мобільного, розвивального середовища, партнерства з батьками, громадою; суттєвого піднесення соціального, матеріального і професійного статусу вчителя тощо.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, створена ним унікальна система всебічного розвитку дитини, великий літературний доробок – усе це має збагачувати особистісний і професійний розвиток педагога, бути джерелом правильних професійних відповідей на виклики, що висуває час, реформ, які розпочинаються в освіті, як правило, з початкової школи.

Розглянемо ідеї В. О. Сухомлинського в контексті проблем модернізації сучасної початкової освіти.

1. Всебічний розвиток особистості дитини.

Педагогічна система В. О. Сухомлинського і методологія НУШ ґрунтуються на засадах всебічного розвитку дітей в умовах особистісно зорієнтованої освіти, базовими принципами якої є *гуманність, дитиноцентризм і природовідповідність*, що визначають дитину центром освітнього процесу. Метою і місією кожної школи, її педагогічного і батьківського колективу має бути створення найкращих умов для всебічного розвитку особистості дитини: морального, інтелектуального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного. Цю ідею відображено у багатьох творах ученого: «Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра», «Сто порад учителеві», «Павлиська середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Розмова з молодим директором школи» тощо, а також у літературній творчості.

У працях В. О. Сухомлинського широко вживаються терміни стосовно *феномену «розвиток»*: всебічний розвиток, розвиток мислення, розвиток почуттів, мовленнєвий розвиток, інтелектуальний розвиток, культурний розвиток, фізичний розвиток, розвиток навчальної діяльності, розвиток потреб та інтересів, розвиток мотивів учіння, розвиток працелюбності, розвиток культури бажань і т. ін. У книзі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» вчений наголошує, що «…повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил від обсягу знань» [5, с. 10].

2. Вивчення особистості дитини як передумова якісної шкільної освіти, розвитку дитячої особистості.

Глибоко вивчаючи тогочасну шкільну освіту, вчений дійшов висновку, що вона лише тоді досягає мети, якщо вчителі *добре знають світ дитинства, і у школі панують яскрава думка, живе слово і творчість як вчителів, так і учнів.* На цих засадах, підкреслював Василь Олександрович, має ґрунтуватися весь зміст і методика навчання, характер духовного життя школи, його стиль, атмосфера взаємин. Таке розуміння мети і засобів шкільної освіти у ті роки було новаторським і сміливим, актуальним воно є і для реалізації ідей Нової української школи на засадах партнерства.

Перечитуючи книги В. О. Сухомлинського, ми переконуємося, що успіх його педагогічної системи зумовлений передусім *достовірними знаннями світу дитинства, щирою увагою, любов'ю до кожної дитини, незалежно від її успіхів у навчанні.* Він описує сотні дитячих образів, характерів, життєвих ситуацій, які конкретно показують, як вивчати дитячу особистість, як враховувати складність і нерівномірність її розвитку на тривалому життєвому шляху, від 6-річного малюка до юнака і юнки.

У статті «На нашій совісті – людина» знаходимо надзвичайно важливі роздуми педагога про те, як вивчати дитину. «Мене давно тривожило питання: як же пізнати дитину, як її бачити, вивчати, спостерігати? Життя переконало, що вивчати дитину, пізнавати індивідуальні особливості її психіки,

проникати в її духовний світ – це означає бачити взаємодію дитини з навколишнім світом, з речами і явищами, з людьми, із силами природи. За партою дитина не розкривається перед вами: тут ви бачите лише результат її розумового розвитку і праці…

Навчання, виховання ні в якому разі не повинні починатися за партою… Нехай дитина частіше, наскільки це можливо, повертається в свою рідну стихію – це необхідно для неї, як повітря – птахові, як чиста вода – рибі. Ось чому наш педагогічний колектив прийшов… до «Школи під блакитним небом» [7, с. 203–217].

Вивчення особистості дитини Сухомлинський рекомендував розпочинати з вивчення стану її здоров'я, атмосфери в сім'ї, оточення, у якому вона живе. Майже у кожному творі вченого ми знаходимо думки про те, що діяльність директора, вчителів має бути зосереджена на турботах про здоров'я дітей. «Якщо виміряти всі мої турботи про дітей протягом перших чотирьох років навчання, то добра половина їх – про здоров'я» [6, с. 103].

Здоров'язбережувальний напрям розвитку особистості дітей педагог розглядав у взаємозв'язку з їхніми навчальними можливостями і досягненнями, ставленням до світу, умовами сімейного виховання. Так, Василь Олександрович зазначає: «Дитина – жива істота, її мозок – дуже тонкий, дуже ніжний орган, до якого треба ставитися бережливо і обережно. Повноцінність розумової праці визначається не тільки і не стільки її темпом і напругою, а передусім, правильною, продуманою, розумною її організацією» [5, с. 103].

Отже, маємо пам'ятати, що у процесі будь-яких інновацій результати праці дітей слід співвідносити із величиною їхніх розумових і емоційних зусиль, тому у визначенні якості освіти результати навчальних досягнень учнів мають бути зінтегровані з їхнім психофізіологічним розвитком і емоційним станом.

3. **Модернізація змісту початкової освіти у контексті поглядів В. О. Сухомлинського.**

Масштабність і динамізм змін у змісті сучасної шкільної освіти зумовлені не лише темпами соціального і технологічного розвитку суспільства XXI ст., а й слабкою *передбачуваністю умов життя*, до яких необхідно готувати молоде покоління. Природно зростає потреба суспільства у *розвивальній, особистісно зорієнтованій освіті, вихованні компетентної і відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично і творчо мислити, працювати з інформацією, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни*.

У цих умовах виключно складною *є проблема відбору і дидактико-методичного забезпечення у шкільному змісті базового ядра* – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини інваріантної складової, що має узгоджуватись із обов'язковими результатами освіти. Наскільки складно це зробити, ми можемо пересвідчитися, аналізуючи бурхливі дискусії навколо проблем стандартизації змісту і вимог до навчальних досягнень учнів у новому державному стандарті і типових програмах для початкової школи. Звернемося до досвіду Василя Олександровича Сухомлинського, який висвітлював проблему конструювання змісту шкільної освіти *всебічно*: методологічно, дидактично, методично і з позицій керівника школи. У знаннях основ наук треба вбачати подвійне призначення, – писав Василь Олександрович. По-перше, кожний предмет і всі предмети в цілому необхідні кожному вихованцю як умова його гармонійного розвитку; по-друге, той чи інший предмет необхідний тому чи іншому учневі як джерело розвитку його індивідуальних нахилів, здібностей, формування покликання, професійної орієнтації. Обидва ці призначення треба, звичайно, розглядати у тісному взаємозв'язку. Але все ж таки перше призначення у загальноосвітній школі, вважав учений, є провідним. Глибоко розкриваючи внесок кожного предмета у загальноосвітню підготовку учнів, він доводив, що лише їх поєднання формує у комплексі культуру мислення, мовлення, виховує культурну людину.

«Справжня освіченість, – робить висновок В. О. Сухомлинський, – в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, а цей загальний розвиток… сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями». [6, с. 97].

У процесі впровадження компетентнісного підходу важливо усвідомити взаємозв'язок між знаннями і вміннями. На це звертав увагу і В. О. Сухомлинський. Зокрема, вчений вважав найважливішою проблемою школи досягнення в учнів *гармонії знань і вмінь*. «Вихованці можуть успішно вчитися тільки тоді, – писав він, – коли вони вміють спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати. Цей комплекс основних умінь – ціла галузь педагогічного процесу» [5, с. 99]. Найважливішою складовою освіченої людини В. Сухомлинський вважав *уміння вдумливо читати*, а джерелами творчої думки – «*природу, працю, моральну красу людської*

поведінки, книгу і творчість…» [4, с. 477]. Він стверджував, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці. «Погане читання – замазане брудом вікно, крізь яке нічого не видно» (Архівні матеріали в музеї В. О. Сухомлинського у Павлиші «Роль читання у розумовому вихованні школярів. Доповідь на психологічному семінарі», – Ч. III, I970 р.). Ці положення безпосередньо корелюють із вимогами, що закладені у законі України «Про освіту» і Державному стандарті щодо формування в учнів основних наскрізних умінь, зокрема, читання з розумінням, уміння висловлювати свою думку, критично і системно мислити [1, ст. 12].

Педагог неодноразово писав про те, щоб діти змалечку виявляли свою індивідуальність у праці, яка має бути морально і суспільно спрямованою, різноманітною за тривалістю і кінцевим результатом; поєднувати зусилля розуму і рук, бути посильною і вмотивованою. Вчений підкреслював необхідність досягнення учнем досконалості навіть у виконанні елементарного завдання. Він писав, що трудова майстерність досягається руховими вправами, точністю взаємодії лівої і правої рук. Між рукою і мозком багато двосторонніх зв'язків – «розвиток дитини у кінчиках її пальців». На жаль, тепер спостерігаємо тенденцію скорочення такої роботи у початковій школі, хоча психофізіологами давно доведено багатофункціональний позитивний вплив малювання, ліплення, вирізування на розвиток сенсорних (зорових, тактильних) та інтелектуальних процесів.

4. Метою шкільної освіти є **виховання екологічно освіченого громадянина**, який відчуває відповідальність за своє довкілля, наш спільний дім – країну, планету – Землю.

Людство вступило в епоху нових взаємовідносин з природою. Передусім до нас приходить усвідомлення природи і суспільства як функціонально залежних частин єдиного цілого. «Імператив виживання» зростаючої кількості людей на одній території, погіршення екології загострюють необхідність співвіднесення кожною людиною своїх дій з можливостями довкілля. «Хотілося б, щоб у програмах з природознавства і, звичайно, у навчально-виховній роботі вчителя чіткіше виступали дві взаємопов'язані думки: ми живемо в такий час, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпаними… Тому під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою, ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумались над тією істиною, що природа це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» [7, с. 555].

Ідею виховання у дітей екологічної відповідальності педагог блискуче втілив у багатьох літературних творах («Соловей і Жук», «Камінь», «Матвіїв дуб», «Дівчинка і Ромашка», «Білка і Добра Людина», «Дерево для невідомого друга» та ін.), які широко використовуються у сучасних підручниках з «Природознавства», «Літературного читання», «Я у світі».

Екологія дитинства за Сухомлинським передбачає *зменшення обов'язкового навчального навантаження учнів,* що є вкрай актуальним і для гуманізації сучасної школи. Однією з головних причин перевантаження, – писав педагог – є хронічна хвороба школи – вчити за принципом – «чим більше діти знають, тим краще». Часом це виявляється у прагненні методистів включити до програм і підручників *не оптимально необхідне, а оптимально можливе*, перевантажувати початкову школу додатковими предметами, наче їх кількість гарантує розумовий розвиток і пізнавальний інтерес дітей. Щоб уникати перевантаження дітей зайвою інформацією і репродуктивними завданнями сучасна методика має орієнтуватися *на взаємозв'язок мети уроку і очікуваних результатів із змістом навчання, використовувати такі способи засвоєння навчального матеріалу, які розвивають в учнів уміння вчитися і взаємодіяти, сприяють поєднанню інтелектуального і емоційного розвитку, критичному мисленню.* Удосконалюючи мотиваційне і діяльнісне забезпечення навчального процесу, вчителі зможуть зменшити обсяг навчального навантаження на учнів. Прислухайтесь, яку пораду щодо цього давав Сухомлинський: «Однією з важливих умов розвитку індивідуальності є наявність вільного часу. Задатки й обдарованість дитини розкриваються лише за умови, якщо в неї щодня є час для заняття улюбленою працею, працею за своїм вибором. Тому ми розглядаємо надання учневі вільного часу як створення неоціненного багатства людини» [8, с. 19].

5. Мотивація розвитку і саморозвитку кожної дитини. Основою такої мотивації Василь Олександрович вважав переживання кожною дитиною багато разів почуття особистого успіху у пізнанні, виконанні трудових завдань, громадських доручень, у творчих справах. Ця проблема є вкрай актуальною і для модернізації сучасної початкової школи.

Педагогу вдалося втілити мрію Я. А. Коменського, засновника наукової дидактики, про те, що школа має бути «*майстернею гуманності*». Ця ідея була реалізована у Павлиській школі для учнів різного віку. Так, для молодших учнів

винятково захоплюючими були створені на початку 60-тих років XX ст. *нові організаційні форми навчання:* «Школа радості», «Школа під голубим небом», «Кімната казки», «Куточок мрії», «Музична скринька», «Мандрівки до джерел слова і думки», «300 уроків мислення в природі», «Кімната думки» та ін. Це дозволило в середовищі сільської школи в умовах авторитарної радянської системи створити острівці вільного виховання, розвитку інтелектуальних почуттів дітей, їхньої участі в різних видах творчості за власним вибором.

У Павлиській школі зусиллями вчителів, учнів, батьків, сільської громади було створено *унікальне цілісне педагогічне середовище*: шкільне містечко, природне, виробниче і соціальне оточення. Крім того, цей реальний простір, поступово розширювався і збагачувався, доповнювався уявними мандрівками дітей по Україні, зарубіжних країнах, земній кулі. Постійним і незамінним джерелом інтелектуального і духовного збагачення дітей була *книга* – один з культів життя Павлиської школи. Вчителі використовували різні програми для виховання дитини-читача у початковій, основній і старшій школі, працювало товариство друзів книги, чимало гуртків за інтересами учнів.

Тому Василь Олександрович мав повне право стверджувати, що «виховання всебічно розвиненої особистості – це не якась-то серія придуманих загальних заходів… Це педагогічне керівництво *різноманітними її стосунками з навколишньою природою і соціальним середовищем*, яке залежить від найрізноманітніших умов, від великої кількості явищ, які бачить і осмислює дитина… Ми твердо переконані у тому, що одна з найбільших бід шкільного виховання – невідповідність умов, обстановки тим зусиллям, які створюються для правильного виховання» [5, с. 71]. Сподіваємось, що очікуване оновлення середовища початкових класів за вимогами НУШ сприятиме реалізації ідей дитиноцентрованої, компетентнісної освіти молодших учнів.

6. Освітні результати та їхнього оцінювання.

Феномен освітніх результатів постає як найбільша інновація модернізації змісту початкової освіти. Прогнозовані обов'язкові і очікувані результати тепер стають точкою відліку щодо визначення змісту і засобів початкової освіти, тому методисти, вчителі мають узгоджувати мету вивчення теми і очікувані результати із обсягом змісту, навчальним ресурсом для їхнього досягнення. Про необхідність усвідомлення вчителями цієї залежності Василь Олександрович писав у книзі «Сто порад учителеві». Зокрема, у статті «Дві програми навчання, розвиток мислення школяра», читаємо: «Дуже важливе вміння вчителя правильно визначати в програмі ті «вузли» знань, від міцності яких залежить розвиток мислення, розумових здібностей, уміння користуватися знаннями. Ці «вузли» – важливі висновки й узагальнення, формули, правила, закони й закономірності, які відбивають специфіку предмета» [6, с. 447]. Для багатьох учителів, зауважував Сухомлинський, поняття «знати» означає вміти відповісти на запитання. Ні! «*Знати – це значить уміти застосовувати знання*» [6, с. 452]. «Прагніть, щоб знання учня не були кінцевою метою, а засобом, щоб вони не перетворювалися в нерухомий, мертвий багаж, а жили в розумовій праці школяра, в духовному житті колективу, у взаєминах між школярами, у тому живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку. Ведіть своїх вихованців від книжки до думки й діяльності, від діяльності до думки й слова» [9, с. 452–453]. Ще у ті далекі роки у Павлиській школі були дві програми навчання: перша – це обов'язковий для заучування й збереження у пам'яті матеріал, друга – позакласне читання, а також інші джерела інформації» [9, с. 448]. У сучасній методиці про цю інформацію говорять як про фонові знання, які діти черпають з довкілля, із свого життєвого досвіду. На наш погляд, ці положення дуже виразно співвідносяться із впровадженням у шкільну освіту ідей компетентнісного підходу, контексного навчання і використання вітагенного досвіду учнів.

В. О. Сухомлинський вважав існуючу на той час систему контролю і оцінювання знань дуже недосконалою. За його переконанням, оцінки повинні відбивати фактичний рівень знань, але поряд з цим слід враховувати і зусилля учня. *Оцінка може підносити дитину, а може й пригнічувати, гальмувати розвиток, породжувати негативне ставлення до вчителя і світу.*

В. О. Сухомлинський закликав учителів: «Не допускайте, щоб єдиною метою перевірки знань було – поставити учневі оцінку. Нехай якнайчастіше оцінювання знань поєднується з іншими цілями, передусім з новим осмислюванням, розвитком, поглибленням знань. Не допускайте крайності – оцінювання кожної відповіді, кожної письмової роботи – це призводить до негативних результатів» [9, с. 464]. Чому саме так вважав Василь Олександрович? Педагогічною аксіомою для нього було твердження, що оцінки мають бути вагомими, а школяр мусить добре знати, за що він їх одержує. Викладаючи протягом свого

вчительського життя всі предмети (крім креслення), Сухомлинський ніколи не ставив незадовільних оцінок, якщо учень не міг через ті чи інші умови, обставини опанувати матеріал. «Я завжди прагнув того, щоб учень вірив у свої сили. Якщо учень хоче знати, але не може, треба допомогти йому зробити хоч би маленький крок уперед, і цей крок стане джерелом емоційного стимулу думки – радості пізнання» [9, с. 466]. Отже, в оцінюванні навчальних результатів педагог радив враховувати як особливості інтелектуального розвитку дитини, так і її ставлення до роботи.

У працях Сухомлинського читач знайде чимало роздумів **про долю важких дітей**, які дуже різняться між собою і водночас схожі тим, що їм важко вчитися, у них слабкі розумові здібності або є суттєві проблеми із здоров'ям. У ставленні до цих дітей треба бути особливо вдумливим і терплячим. Василь Олександрович запитує: «Якщо цим дітям оволодівати знаннями важче, ніж іншим, то якими ж критеріями вимірювати їхні знання? У кожного з них є щось своє, особливе, індивідуальне, не схоже на інших важких дітей: своя причина, свої особливості, відхилення від норми, свої шляхи виховання» [7, с. 509]. Тому якісної зміни в розумовій діяльності важкої дитини неможливо досягти якимись надзвичайними заходами чи засобами тиску на волю дитини. «Не можна *примусити бути розумнішим*. Той, хто намагається діяти на дитину сильними, «вольовими» засобами, робить важкопоправну помилку…» [8, с. 512]. Найважливіше, – радить педагог, – зміцнювати у дитини віру в свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці. «Від успіху до успіху – в цьому й полягає розумове виховання важкої дитини… Оптимізм, життєрадісне світосприймання, почуття впевненості у своїх силах – це, образно кажучи, світлий вогник, який осяває шлях важкій дитині. Погасне цей вогник – і дитина опиниться в мороці, в самотині, її охопить безвихідна туга і безнадія» [8, с. 512].

Що ж основне, на думку В. О. Сухомлинського, в оцінювані учнів?

Педагог називає такі умови гуманного підходу до цієї справи: бачити індивідуальність кожної дитини, враховувати її ставлення до навчання і перспективи розвитку, використовувати оцінку як стимул працелюбності і подальших успіхів, а не покарання. Як бачимо, ці настанови суголосні вимогам модернізації системи оцінювання у сучасній початковій школі, що вже відбилося у розмежуванні особистих і предметних досягнень дітей, перевагах мотиваційної функції оцінювання у проекті «Свідоцтва досягнень учня/учениці».

Висновоки та перспективи подальших розвідок напряму. На основі інтеграції тривалого теоретичного дослідження і цілеспрямованих змін практики, вивчення результатів діяльності Павлиської школи В. О. Сухомлинський створив інноваційну педагогічну систему на засадах гуманізму, глибокого вивчення особистості школяра, поєднання індивідуалізації з «мудрою владою колективу», впровадження нових організаційних форм навчання і засобів співпраці вчителів і батьків для створення у школі умов для всебічного розвитку дітей з різними інтелектуальними і фізичними можливостями. Доробок вченого суголосний сучасним і перспективним потребам розвитку української школи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Закон України про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sakon2.rada.qov.ua/laws/show/2145-19.

2. Державний стандарт: [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.qov.ua/ua/npas/pro-satverdzhennya-derzhavnoqo-standartu-pochatkovoyi-osviti.

3. Концепція НУШ [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: http://mon.qov.ua/storaqe/app/media/zaqalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.

4. Сухомлинський Василь. Серце віддаю дітям // Василь Сухомлинський. Передмова О. Сухомлинської, – Харків, АКТА, 2012. – 527 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 1.– К.: Рад. школа. 1976. – 654 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. –Т. 5. – К.: Рад. школа,1977. – 639 с.

8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – 638 с.

9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.]. – Т. 2. – К.: Рад школа, 1976. – 670 с.

10. Сухомлинський Василь. Я розповім вам казку… Філософія для дітей / Василь Сухомлинський: уклад. О. В. Сухомлинська. – Х.: ВД «ШКОЛА» 2016. – 576 с.

11. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1-2 класи. Закон України «Про освіту». Державний стандарт початкової освіти. – К.: ТД «Освіта-Центр плюс», 2018. – 240 с.

REFERENCES

1. *Zakon Ukrainy pro osvitu. [Elektronyi resurs]*. [The Law of Ukraine on Education]. – Rezhym dostupu:http://sakon2.rada.qov.ua/laws/show/2145-19.

2. *Derzhavnyi standart [Elektron. Resurs]*. [State standard]. – Rezhym dostupu: http://www.kmu.qov.ua/ua/npas/pro-satverdzhennya-derzhavnoqo-standartu-pochatkovoyi-osviti.

3. *Kontseptsiia NUS [Elektron. Resurs]*. [Concept of Nursery]. – Rezhym dostupu: http://mon.qov.ua/storaqe/app/media/zaqalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.

4. Sukhomlynskyi, Vasyl (2012). *Sertse viddaiu ditiam*. [I give my heart to the children]. Kharkiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, Vasyl (2016). *Ya rozpovim vam kazku… Filosofiia dlia ditei*. [I will tell you a fairy tale ... Philosophy for children]. Kharkiv.

11. *Typovi osvitni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. 1-2 klasy. (2018). Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity*. [Typical educational programs for institutions of general secondary education. 1-2 classes. Law of Ukraine «On Education». State standard of elementary education]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

САВЧЕНКО Олександра Яківна – академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Наукові інтереси: дидактика і методика початкової освіти, підручникотворення.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SAVCHENKO Olexandra Yakivna – Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Scientist of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Circle of scientific interests: didactics and methodology of elementary education, textbook creation.

Дата надходження рукопису 07. 08. 2018 р.

УДК377.3.091.33-028.22

АНИСИМОВ Николай Викторович –
доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры теории и методики технологической подготовки, охраны труда и безопасности жизнедеятельности
Центральноукраинского государственного педагогического университета имени Владимира Винниченка
e-mail: nikolay_anisimov@ukr.net

НАГЛЯДНОСТЬ В НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСЬКОГО И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Постановка и обоснование актуальности проблемы. Проблемам наглядности в процессе обучения уделяется много внимания. Во-первых, это связано с тем, что физиологически наш организм построенный таким образом, что наибольший объем информации воспринимается зрительными анализаторами (до 82%). Применение средств наглядности требует большой научно-педагогической подготовленности преподавателя, знание психологии ребенка, подростка, учащегося, знание процесса овладения этим знанием.

Одним из самых важных положений, которые лежат в основе организации процесса обучения, есть принцип наглядности. Я. А. Коменский называл его «золотым правилом» дидактики, согласно которому в обучении необходимо использовать все органы чувств человека. Он отмечал, что «если мы намерены насаждать в учащихся истинные и достоверные знания, то мы вообще должны стремиться научить всему при помощи личного наблюдения и чувственной наглядности».

Принцип наглядности это один из самых известных и интуитивно понятных принципов обучения, использующийся с древних времен. Закономерное обоснование данного принципа получено сравнительно недавно. В основе его лежат следующие строго зафиксированные научные закономерности: органы чувств человека обладают разной чувствительностью к внешним раздражителям. У большинства людей наибольшей чувствительностью обладают органы зрения, которые «пропускают» в мозг почти в 5 раз больше информации, чем органы слуха, и почти в 13 раз больше, чем тактильные органы [6, 7].

Анализ последних исследований и

© Анисимов Н. В., 2018

публикаций. Принципы обучения являются важнейшим условием эффективной организации учебного процесса, который определяет рациональные методы обучения и содержание педагогических действий (С. Ф. Артюх, Ю. К. Бабанский, С. Я. Батишев, Б. С. Гершунский, А. М. Гуржий, Н. Г. Ничкало, И. П. Подласый, В. В. Олейник, и др.). Почти каждое учебное пособие по педагогике и дидактике содержит главы, отведенные принципам обучения. И, в то же время, проблема принципов обучения не перестает привлекать внимание, как ученых, так и педагогов-практиков.

Одним из основополагающих дидактических принципов давно и обосновано считается принцип наглядности обучения. Изучение степени разработанности проблемы использования в процессе обучения средств наглядности показало, что методологию данного явления определяют труды классиков мировой и отечественной педагогики Я. М. Коменского, И. Г. Песталоцци, А. Дистервега, К. Д. Ушинского, П. Ф. Каптерева, П. Ф. Лесгафта, Н. И Пирогова и других.

Очень большое внимание уделял этому и наш выдающийся ученый-практик Василий Александрович Сухомлинский. Во многих своих работах он указывал на необходимость использовать в процессе обучения принцип наглядности. В. А. Сухомлинский утверждал, что «Прежде всего, надо помнить, что наглядность – это всеобщий принцип умственного труда маленьких школьников. Эта возрастная закономерность требует, чтобы мышление маленького ребенка развивалось среди природы, чтобы он одновременно видел, слышал, переживал и думал.». И далее В. А. Сухомлинский развивает свою мысль, обращаясь к вопросу об индивидуальном подходе к таким детям со стороны учителя: «А ведь такие молчаливые тугодумы ой как страдают на уроках. Учителю хочется, чтобы ученик быстрее ответил на вопрос, ему мало дела до того, как мыслит ребенок. Пусть всё идет в соответствии со своей природой, ее воды обязательно достигнут намеченного рубежа, но не спешите, пожалуйста, не нервничайте, не хлещите могучую реку березовой лозинкой отметки – ничего не поможет» [10, – Т. 3; с. 473].

Анализ научных публикаций по теории наглядности обучения позволяет констатировать, что большинство исследований направлено на разрешение противоречия между дидактическими возможностями различных наглядных средств, применяемых в процессе обучения учащихся, и тем как они реализуются преподавателями в педагогической деятельности при изучении отдельных дисциплин.

Цель написания статьи. Целью статьи является описание методов и способов формирования содержания учебного материала с применением метода наглядности в процессе выполнения лабораторных работ у сложных электро- и радиотехнических профессий.

Изложение основного материала. Исследование ученых-психологов и исследования, проведенные в проблемной лаборатории Международной академии проблем человека в авиации и космонавтики, показывают, что рассказ сопровождаемый иллюстрацией значительно повышает у учащегося уровень усвоения учебного материала. А это особенно необходимо для тех профессий, где отрабатываются практические навыки сборки различных электрических схем. Ряд ученых (Ю. К. Бабанский, С. Я. Батышев, О. І. Бугайов, О. В. Долженко, Н. Г. Никитина и др.) считают, что процесс формирования навыков осуществляется методом «проб и ошибок». Он идет очень медленно, неэкономичный, чувствительный к наименьшим изменениям условий выполнения задачи, хотя и развивает видимую активность и самостоятельность учащихся. Наши исследования показали, что при сборке схем нельзя допускать ошибок. Нужен такой метод, который бы исключил метод «проб и ошибок». Таким образом, в процессе выполнения ЛР методом «проб и ошибок» эффективность слухового восприятия информации составляет 10%, зрительного – 25%, а их одновременное включение в процесс обучения составляет 30%. Этот показатель уменьшается за счет того, что ученикам приходится выполнять повторную сборку электрических схем, а также исправлять ошибки [2, с. 54].

Для выполнения лабораторных работ по общетехническим (электротехника, электроника [3, 4] и др.) и специальным (радиотехника, телевидение, электромонтажные работы [5] и др.) предметам было разработано унифицированное лабораторное оборудование (рис. 16, 17) [1, с. 189; 3, с. 7].

Для того чтобы улучшить качественный показатель наглядности в процессе выполнения ЛР нами были применены различные технические решения в конструкции ЛО, а также разные методические приемы их выполнения:

– во-первых, было применено принципиально новое за конструкцией ЛО, которое состоит из физической модели и электронного аналога этого оборудования;

– во-вторых, сборка схемы осуществляется на унифицированном

планшете (рис. 1) с помощью отдельных унифицированных электрических элементов (рис. 2);

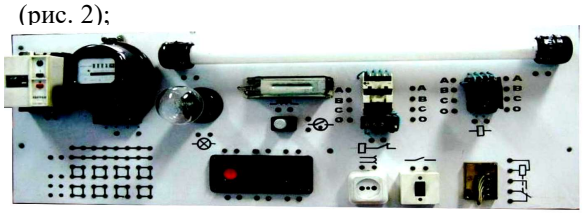

Рис. 1. Унифицированное лабораторное оборудование

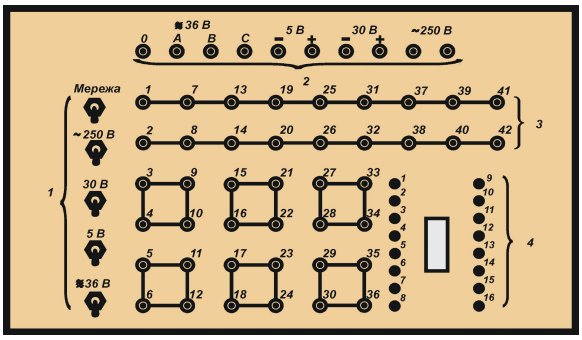

Рис. 2. Макетное поле с гнездами

– в-третьих, визуализация выполнения лабораторных работ осуществлялась как на физическом оборудовании, так и на электронном аналоге персонального компьютера. То есть учащийся, который собирает электрическую схему на планшете из отдельных физических элементов, аппаратов и приборов может контролировать процесс сборки этой схемы на мониторе ПК.

Основным оборудованием лаборатории являются планшеты лабораторных столов (авторская разработка) [8, с. 2]. На планшете выполняется сборка и исследование электрических схем лабораторных работ (т. е. осуществляется физическое моделирование) расположены: пять тумблеров 1 включение и выключение источников питания; четыре индикатора соответствующих источников питания; десять гнезд 2 для подключения источников питания; гнезда 3 для коммутации и соединения различных элементов схемы (рис. 2).

При выполнении ЛР очень важен фактор наглядности. Но уже и без этого само выполнение ЛР является наглядностью.

Для отработки профессиональных навыков при сборке электрических схем нами были использованы разработки известных ученых (Б. Ф. Ломова, В. Г. Лооса), которые работали в области «промышленной психологии», а именно влиянии цвета на зрительные анализаторы человека [6, 7].

На человека обычно воздействует гамма цветов. Нами была разработанная технология применения того или другого цвета в учебном процессе для закрепления конкретных трудовых действий учащихся, а именно формирование правильных навыков в процессе сборки электрических схем. Были выбраны из цветовой гаммы те цветовые оттенки, которые очень часто применяются в других областях. Например, в автомобильном транспорте на дорогах в светофоре применяются три цвета: красный, желтый и зеленый. Синий цвет светофора нами заимствован из железной дороги. Каждому цвету был присвоен тот или иной вид действия, равно как и в автомобильном светофоре: красный – запретный, желтый – внимание, зеленый – разрешающий.

Для того, чтобы ускорить процесс выполнения ЛР и акцентировать внимание учащихся при протекании электрического тока по тем или иным цепям мы применяем специальные нагрузочные сопротивления. В качестве таких резисторов применяются лампы накаливания (рис. 3, а). При выполнении других ЛР применяются съемные унифицированные элементы: конденсаторы (рис. 3, б, в); полупроводниковый диод (рис. 3, г) и др.

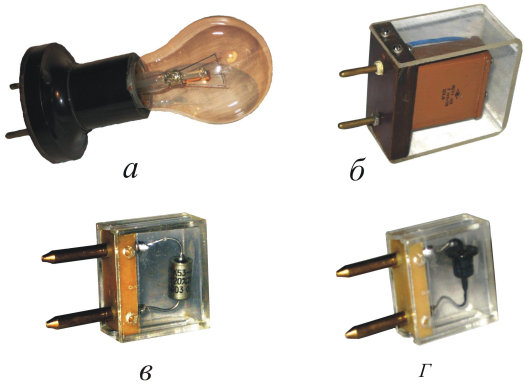

Рис. 3. Съемные унифицированные элементы

Когда подают напряжение на схему и по цепи начинает протекать электрический ток, спираль лампы оказывает току сопротивление и начинает нагреваться. При этом учащийся визуально видит, что спираль нагревается, а по цепи протекает электрический ток. Это подтверждает и один из приборов (амперметр), который включен в электрическую цепь. В этот момент у учащегося акцентируется внимание с помощью зрительного анализатора. Кроме этого преподаватель привлекает внимание ученика, чтобы он посмотрел на измерительный прибор. В этот момент в ученика второй раз акцентируется внимание зрительного и слухового анализаторов.

Подключение электрической схемы к источнику питания также преследует необходимость акцентировать внимание ученика на цветовой гамме изоляции

проводов, гнезд и резисторов. Это можно увидеть на анализаторе сборки электрических схем (рис. 4).

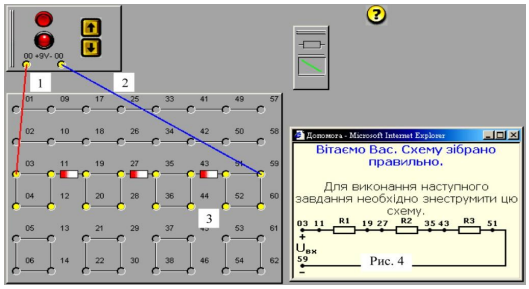

Рис. 4. Мультимедийная активированная схема

При правильной установке резисторов активируются гнезда 11, 19, 27, 36, 43, 51 на макетном поле. Они становятся белого цвета [1, с. 210]. Когда к резисторам подключается напряжение (гнездо 3 и 59), гнезда активируются и становятся желтого цвета. Провода, которые соединяют источник питания, становятся:

а) провод от плюса источника питания (1) к гнезду 3 – красного цвета;

б) провод от минуса источника питания (2) к гнезду 59 – синего цвета.

После подачи напряжения на электрическую схему происходит ее активация. На это указывает цвет резисторов (красный).

На следующем этапе выполняется активация результатов измерения приборов, а также таблицы с результатами эксперимента и результатами вычислений (рис. 5).

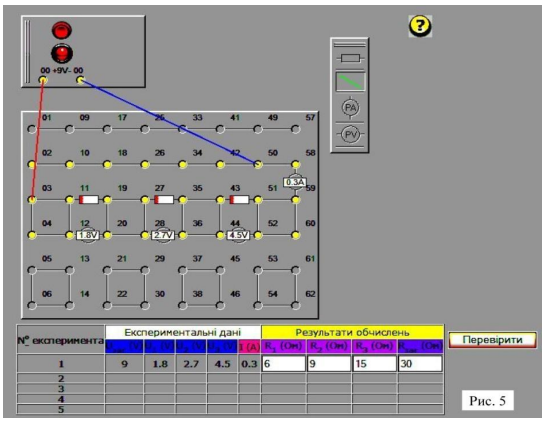

Рис. 5. Мультимедийная схема с подключенными приборами и таблицей данных

На последнем этапе выполнения лабораторной работы учащемуся необходимо вычислить с помощью формул величины резисторов и результаты внести в таблицу.

Нами разработана специальная подпрограмма для выполнения вычислительных операций для всех типов лабораторных работ. Составление схем с использованием цветовой гаммы и применения цветовых тонов (красный, желтый, зеленый) при вычислительных операциях соответствующей программы позволило нам назвать эти педагогические операции «принципом светофора». На рис. 6 приведен общий вид панели для выполнения вычислительных операций первой лабораторной работы предмета «Электротехника с основами промышленной электроники».

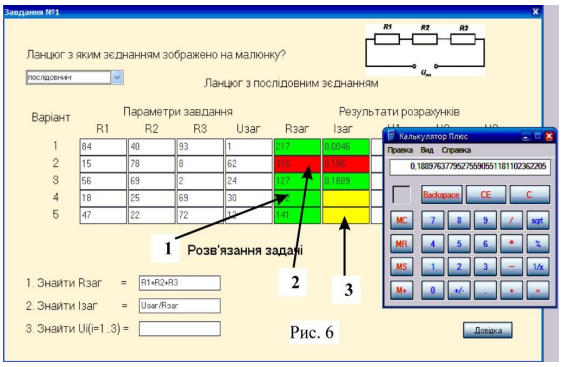

Рис. 5. Изображение в ячейках и колонках результатов расчета лабораторной работы

После открытия программы в таблице автоматически устанавливаются тип схемы, параметры величин резисторов и напряжение, которое подается на электрическую схему. Установка и тип схемы выбирается учащимся.

Формулы вставляют в специальные активированные окна вручную (R1 + R2 + R3) (рис. 6). Если формула внесена правильно, то засветится колонка ячеек желтым цветом (3). Дальше ученик с помощью этой формулы подсчитывает величину резистора с помощью калькулятора и вносит ее в соответствующую ячейку таблицы. Если ответ правильный, то эта ячейка засветится зеленым цветом (1) и кроме этого, в ней отображается величина подсчитанного сопротивления. Если ученик неправильно подсчитал величину сопротивления, то ячейка засветится красным цветом (2).

Первая программа позволяет выполнять моделирование сборки разных типов электрических схем (последовательное, параллельное и смешанное соединения разных потребителей: резисторов, ламп накаливания и др. элементов). Банк данных резисторов и других элементов дает возможность преподавателю выдавать индивидуальные задачи для каждой бригады учащихся. Кроме этого, программа дает возможность усложнять задание для тех учащихся, которые успешно справляются с ним, то есть дифференцировать обучение.

С помощью второй программы

выполняются вычислительные операции для всех типов лабораторных работ.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Применение в унифицированном лабораторном оборудовании специальной цветовой гаммы при сборке электрических схем позволило улучшить наглядность в процессе обучения, а именно:

1) увеличивается восприятие информации зрительными анализаторами (примерно до 82-86%);

2) за счет наглядности ускоряется запоминание выполняемых навыков работы;

3) процесс обучения укоряется до 50-60%.

При этом:

1) увеличивается количество выполняемых лабораторных работ;

2) возможность осуществление систематического контроля знаний и проверки навыков и умений с помощью компьютерной техники;

3) применение в процессе обучения как физического, так и электронного моделирования;

4) уменьшение в процессе обучения всех временных показателей (подготовка лабораторного оборудования, составление электрической схемы, проверка схемы, измерение и т. д.);

5) на данном унифицированном лабораторном оборудовании можно выполнять лабораторные работы по различным электро- и радиотехническим предметам.

Перспективы дальнейших исследований. Состоят в детализации ключевых понятий, формировании содержания учебного материала по всей дисциплине, методических указаний к лабораторным работам и практическим занятиям, а также методических указаний по организации и проведению лабораторных работ на унифицированном лабораторном оборудовании. Разработка пакета документации для других дисциплин.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Анісімов М. В. Теоретико-методологічні основи прогнозування моделей у професійно-технічних навчальних закладах: [монографія] / М. В. Анісімов. – Київ-Кіровоград: Поліграфічне підприємство «ПОЛІУМ», 2011. – 464 с.: 68 іл., таблиць 37.

2. Анісімов М. В. Технологія виконання лабораторних робіт на уніфікованому лабораторному обладнанні. / М. В. Анісімов // Вісник Черкаського університету: «Педагогічна майстерність: методологія, теорія, технології» Сер. Пед. науки. – № 3 (296). 2014. – С. 3-9

3. Анісімов М. В. Наочність в процесі виконання лабораторних робіт./ М. В. Анісімов // Наукові записки КДПУ. Сер. Педагогічні науки. 2014. – Вип. 132. – С. 54-58.

4. Анисимов М. В. Електротехніка з основами промислової електроніки: лабораторний практикум: навч. посіб. / М. В. Анисимов. – К.: Вища шк., 1997. – 160 с.

5. Анісімов М. В. Практикум з електромонтажних робіт: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / М. В. Анісімов, С.О. Кононенко. – Кіровоград: Поліграф. підприємство «ПОЛІУМ», 2007. – 172 с., 98 іл., Таблиць 12.

6. Ломов Б. Ф. Вопросы общей, педагогической и инженерной психологии. / Б. Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1991. – 296 с.: ил.

7. Лоос В. Г. Промышленная психология. – 2-е изд., доп. и испр. / В. Г. Лоос – К.: Техніка, 1980, – 182 с.: ил.

8. Пат. 2029381 Российская Федерация, RU 2029381 C1 6 G 09 B 9/00. Устройство для имитации электрических схем / Анисимов Н. В.; заявитель и патентообладатель Анисимов Н. В. – № 5004202; заявл. 8.07.91; опубл. 20.02.95

9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3.

10. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения: В 3_х т. Т.1 / Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М. : Педагогика, 1979. – 560 с.

11. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. / О. В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.

REFERENCES

1. Anisimov M. V. (2011) Teoretyko-metodolohichni osnovy prohnozuvannia modelei u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh.[Theoretical and methodological bases of forecasting of models in vocational schools] Kyiv-Kirovohrad: «POLIUM» [in Ukrainian].

2. Anisimov M. V. (2014) Tekhnolohiia vykonannia laboratornykh robit na unifikovanomu laboratornomu obladnanni. [Technology of laboratory works on unified laboratory equipment.] Cherkasu [in Ukrainian].

3. Anisimov M. V. (2014) Naochnist v protsesi vykonannia laboratornykh robit. [Visibility in the process of laboratory work] KDPU. Kirovohrad [in Ukrainian].

4. Anysymov M. V. (1997) Elektrotekhnika z osnovamy promyslovoi elektroniky: [Electrical engineering with the basics of industrial electronics] Kyiv Vyshh. Shk. [in Ukrainian].

5. Anisimov M. V. (2007) Praktykum z elektromontazhnykh robit: navch. posib. [Workshop on electrical works]– Kirovohrad: «POLIUM», [in Ukrainian].

6. Lomov B. F. (1991) Voprosy obshchey. pedagogicheskoy i inzhenernoy psikhologii. [Questions of the general, pedagogical and engineering psychology] Moscow [in Russian].

7.Loos V. G. (1980) Promyshlennaya psikhologiya. [Industrial psychology] Kyiv: Tekhnika. [in Ukrainian].

8. Anisimov N. V. (1995) Stalemate. 2029381 RU 2029381 Ustroystvo dlya imitatsii elektricheskikh skhem [The device for imitation of electric schemes] Moscow [in Russian].

9. Sukhomlynskyi V. O. (1995) Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to the children] Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].

10. Suhomlinskiy V. A. (1979) Izbrannye pedagogicheskie sochineniya: [The selected pedagogical compositions] M Moscow Pedagogika [in Russian].

11. Sukhomlynska O. V. (2003) Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems] Kyiv: A.P.N. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

АНІСІМОВ Микола Вікторович – доктор педагогічних наук, професор, доктор філософії з професійної педагогіки Міжнародної Академії проблем Людини в авіації і космонавтиці, член-кореспондент Аерокосмічної Академії України, кафедра теорії і методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнський ДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: прогнозування змісту професійної освіти та моделювання професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників.

INFORMATION ABOUT THEAUTHOR

ANISIMOV Mykola Viktorovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Philosophy in Professional Pedagogy of the International Academy of Human Problems in Aviation and Cosmonautics, Corresponding Member of the Aerospace Academy of Ukraine, the Department of Theory and Methodology of Technological Training, Health and Safety, Central Ukrainian State Pedagogical University Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: forecasting of professional education content and modelling of professional preparations of future skilled workers.

Дата надходження рукопису 24. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37.091.4 Сухомлинський-048.22:[026:37](477-25) ДНПБУ

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна –
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України, директор
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського
ORCID iD: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ІНТЕГРАТОР І ПОШИРЮВАЧ СУХОМЛИНІСТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У рамках відзначення 100-річчя від дня народження видатного українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського відповідно до рішення 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО та з огляду на інтенсивне реформування освітньої сфери в Україні актуалізується проблема «Сухомлиністика в інформаційному просторі». Провідну роль у розвитку сухомлиністики в Україні відіграє Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) за підтримки й спрямування Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України. І це не випадково, бо ДНПБ здійснює інформаційне забезпечення освіти й педагогіки в нашій державі. Нині освітянська громадськість активно вивчає творчу спадщину видатного педагога, вченого, директора Павлиської середньої школи, публіциста, дитячого письменника В. О. Сухомлинського з метою осмислення його ідей та упровадження їх у практику закладів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний пошук свідчить, що розвиток української й зарубіжної сухомлиністики як особливого феномену, що об'єднав науковців та освітян довкола вивчення й популяризації ідей педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського, висвітлили у своїх працях українські (Л. Д. Березівська; Г. В. Бєлан, Н. А. Калініченко, В. Г. Кузь, Л. П. Пархєта, О. Я. Савченко, О. В. Сараєва, О. В. Сухомлинська та ін.) і зарубіжні (Е. Гартманн (Німеччина), А. Кокерілл (Австралія), Ч. Сяомань (КНР), Х. Франгос (Греція) та ін.) учені. Про різні аспекти діяльності ДНПБ у царині сухомлиністики писали українські дослідники: відкриття читального залу Фонду В. О. Сухомлинського (Л. М. Заліток; Л. І. Ткаченко ін.); присвоєння бібліотеці імені В. О. Сухомлинського (П. І. Рогова); відкриття пам'ятника В. О. Сухомлинському в бібліотеці (О. А. Печенежська; загальнодержавна реферативна база даних «Україніка наукова» як один із сегментів популяризації сухомлиністики (Л. М. Заліток; значення біобібліографічних покажчиків про творчий доробок В. О. Сухомлинського (Т. В. Добко);

© Березівська Л. Д., 2018

проведення бібліотечної секції в рамках педагогічних читань (І. І. Хемчян) тощо. Проте проблема багатоаспектного розвитку сухомлиністики, як складника педагогіки зокрема та гуманітарного знання загалом, в інформаційному просторі потребує системного висвітлення.

Мета статті – розкрити роль ДНПБ як інтегратора й поширювача сухомлиністики в інформаційному просторі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що сухомлиністика – це актуальний напрям в історії педагогіки з вивчення творчої спадщини В. О. Сухомлинського, до розвитку якого активно долучилася ДНПБ ще в 2003 р., коли за сприяння родини Василя Олександровича, Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського створено читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського. На думку академіка О. Я. Савченко, відкриття читального залу Фонду В. О. Сухомлинського дає можливість користувачам бібліотеки ознайомитися з унікальними матеріалами, переданими сім'єю Василя Олександровича [13]. Зазначимо, що велика роль у започаткуванні системного вивчення та розвитку сухомлиністики в ДНПБ під безпосереднім керівництвом академіка О. В. Сухомлинської належить її першому директорові – кандидату історичних наук П. І. Роговій, котра долучила до цієї проблеми науковців, серед яких і кандидат педагогічних наук Л. М. Заліток.

За підтримки керівництва НАПН України, зокрема академіків В. Г. Кременя, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської, Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського ДНПБ було присвоєно ім'я Василя Олександровича Сухомлинського (розпорядження Кабінету Міністрів України № 664 від 5 листопада 2003 р.). У доповіді на урочистому зібранні, присвяченому цій непересічній і важливій як для бібліотеки зокрема, так і України загалом події, П. І. Рогова наголосила на її значенні: «Перш за все відкриваються нові перспективи у науковій діяльності бібліотеки, організації роботи читального залу Фонду В. О. Сухомлинського з подальшою екскурсійною діяльністю, проведенням педагогічних читань, зустрічей із видатними педагогами, послідовниками В. О. Сухомлинського, налагодженні зв'язків з організаціями та установами, які носять ім'я видатного педагога, та організації координаційної роботи з ними по популяризації творчої спадщини В. О. Сухомлинського, створенні електронної бази даних «Фонд В. О. Сухомлинського» для користування ним у всесвітній інформаційній мережі [12]. Пізніше з нагоди 90-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського (29 вересня 2008 р.) у ДНПБ було відкрито перший у Києві пам'ятник великому педагогу [11].

Актуалізація дослідження творчої спадщини В. О. Сухомлинського, її затребуваність в умовах розбудови особистісно орієнтованої системи освіти в незалежній Україні через багатовекторність і дитиноцентрованість уможливили появу в освітньому просторі великої кількості праць науковців про педагога та його ідеї, видання й перевидання творів В. О. Сухомлинського. Це й зумовило потребу здійснення ДНПБ науково-інформаційної роботи щодо систематизації відповідних матеріалів та створення тематичних біографічних інформаційних ресурсів і біобібліографічних покажчиків з урахуванням нових комп'ютерних технологій та інформаційних можливостей.

Нині науковці бібліотеки продовжують спрямовувати дослідницькі зусилля на розвиток сухомлиністики, популяризацію ідей педагога. Науковий простір поповнили підготовлені фахівцями ДНПБ за наукового консультування О. В. Сухомлинської три видання *біобібліографічного покажчика* про життя та діяльність В. О. Сухомлинського (2001, 2008, 2013) [17–19]. У 2018 р. співробітники бібліотеки підготували найповніший і всеохоплюючий біобібліографічний покажчик «Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження», де представлено публікації з 1945 р. до 2017 р., присвячені життєдіяльності й творчій спадщині педагога, із метою популяризації його доробку як в Україні, так і за її межами. Ці видання являють собою джерельну базу для цілісного історико-педагогічного вивчення ідей В. О. Сухомлинського, його художніх творів, а також відомостей про дослідження сучасними вченими напрацювань педагога в галузі освіти. Вважаємо, що нині педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського набуває дедалі більшої актуальності в умовах розбудови Нової української школи, бо є невичерпним джерелом із різноманітних питань педагогічної теорії та практики через свою багатовекторність і дитиноцентрованість. Тому, безсумнівно, бібліографія постійно поповнюватиметься працями українських і зарубіжних науковців, зацікавлених його творчим доробком.

Із 2017 р. у бібліотеці діє оновлений *читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського*, який є структурною частиною сектору сухомлиністики відділу історії освіти ДНПБ. Його документний фонд налічує понад 5 тис. примірників документів, зокрема це: праці В. О. Сухомлинського українською та понад 50

мовами світу; присвячені педагогу видання й матеріали з використання педагогічної спадщини вченого; публікації (статті В. О. Сухомлинського та про нього) із періодичних видань, їхні копії (1976–1977), а також документальні фільми про педагога (http://dnpb.gov.ua).

На базі читального залу Фонду В. О. Сухомлинського відбуваються *систематичні культурно-освітні та науково-практичні заходи* для здобувачів освіти (учні, студенти, аспіранти, докторанти), учителів, наукових і науково-педагогічних працівників: оглядові екскурсії; тематичні лекції в рамках науково-педагогічного лекторію «Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського в сучасному інформаційному просторі»; круглі столи, науково-практичні семінари тощо. Назвемо та коротко схарактеризуємо деякі з них: круглий стіл, присвячений 25-річчю від дня заснування Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського (2015), круглий стіл «Василь Сухомлинський «Трудные судьбы»: читаємо разом» (до 50-річчя публікації книги) (2016), науково-практичний семінар «Василь Сухомлинський і сучасне дошкілля» (2018), круглий стіл «Сухомлинському пишуть» (2018) та ін.

Інноваційним є прагнення привернути увагу освітянської громадськості до маловідомих праць В. О. Сухомлинського, осмислити актуальні для сьогодення ідеї педагога. У рамках круглого столу «Василь Сухомлинський «Трудные судьбы»: читаємо разом» (до 50-річчя публікації книги) обговорювалися питання щодо актуальності змісту видання, важливості соціально-педагогічних проблем, порушених В. О. Сухомлинським.

Варто відзначити співпрацю ДНПБ із закладами дошкільної освіти з метою запровадження ідей В. О. Сухомлинського. Щороку до річниці з дня народження педагога вихованці дитячих садочків м. Києва презентують у бібліотеці театралізовано-музичні програми, виставки малюнків та аплікацій за сюжетами його оповідань і казок. Низку заходів було проведено в рамках реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді: літературні читання «За казкою до Василя Сухомлинського» для вихованців дошкільного навчального закладу № 428 м. Києва (2016); презентація виховного проекту «Я і моя родина – казковий дивосвіт» (літературно-музичні композиції за творами В. О. Сухомлинського, 2016).

Плідним виявився організований спільно з Інститутом проблем виховання НАПН України науково-практичний семінар «Василь Сухомлинський і сучасне дошкілля» (до 100-річчя з дня народження) (2018). У рамках заходу в ДНПБ відбулася презентаційна студія «Молодим дослідникам: читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського пропонує». Науковці бібліотеки ознайомили студентську молодь з основними напрямами діяльності й послугами читального залу, зосередили увагу на документних і електронних ресурсах, присвячених вивченню й популяризації спадщини видатного педагога, та співпраці книгозбірні із закладами дошкільної освіти.

Оригінальністю вирізняється круглий стіл «Сухомлинському пишуть» (2018), оскільки він був присвячений епістолярній спадщині В. О. Сухомлинського, яка є невід'ємним складником його творчої діяльності й досі залишається недостатньо вивченою, малодослідженою, потребує подальшого розгляду та аналізу.

Нині на базі бібліотеки під керівництвом академіка О. Я. Савченко діє Всеукраїнська асоціація Василя Сухомлинського, яка з дня заснування в листопаді 1990 р. відіграє велику роль у розвитку сухомлиністики як добровільна громадська організація, покликана досліджувати, популяризувати й впроваджувати в освітній простір творчу спадщину Василя Сухомлинського. Вона об'єднала навколо себе освітян України та зарубіжжя. Асоціація активно проводить педагогічні читання, наукові конференції, методичні заняття, семінари тощо [14]. 2015 р. у ДНПБ було проведено круглий стіл, присвячений 25-річчю від дня заснування цієї організації, із метою підбиття підсумків та окреслення перспектив її діяльності щодо розвитку сухомлиністики.

Вагомим внеском у розвиток сухомлиністики є проведення бібліотечної секції в рамках педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю». Із 2007 р. і дотепер у рамках педагогічних читань організовано 11 бібліотечних секцій для шкільних бібліотекарів різних областей України: У рамках ювілейних педагогічних читань «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: Творча спадщина Василя Сухомлинського у вітчизняному і міжнародному вимірах» бібліотечна секція об'єднає бібліотечних працівників міста Кропивницького та Кіровоградської області у форматі круглого столу «Ціннісні виміри роботи шкільної бібліотеки як складової освітнього простору» (2018). Щорічно інформація про проведені бібліотечні секції, статті науковців ДНПБ і шкільних бібліотекарів оприлюднюється на сторінках науково-методичного часопису «Шкільна бібліотека плюс» [23].

Однією з традиційних форм популяризації ідей педагога є *книжкові виставки*, яких

загалом було організовано понад 60. Назвемо окремі з них: «Ідеї В. О. Сухомлинського у контексті сучасних освітніх проблем» (2009), «В. О. Сухомлинський у контексті сучасної освіти та інформаційного суспільства» (2011), «Василь Сухомлинський – провідник педагогіки людяності» (2012), «Розвиток ідей Василя Сухомлинського з формування здорового способу життя в сучасній педагогічній теорії та практиці» (2012), «Педагогіка В. О. Сухомлинського в контексті розвитку творчої особистості» (2013), «Гуманістична педагогіка В. О. Сухомлинського в контексті виховання толерантної особистості» (2014), «Формування толерантності крізь призму педагогічних ідей Василя Олександровича» (2015), «Гуманна педагогіка В. О. Сухомлинського – живильне джерело духовності» (2015), «Ідеї Василя Сухомлинського як концептуальна основа національно-патріотичного виховання» (2016), «Я і моя родина – казковий дивосвіт» (2016), «До 50-річчя книги В. Сухомлинский «Трудные судьбы»: читаємо разом» (2017), «Ідеї В. О. Сухомлинського у національно-патріотичному вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (2018), «Сухомлинському пишуть» (2018), «Твори В. О. Сухомлинського мовами світу» (2018), «Василь Сухомлинський і сучасне дошкілля» (2018) та ін. Прикметно, що підготовка виставок передбачає створення каталогів, тобто списків представлених на них джерел. З інформацією про виставки й відповідною літературою можна ознайомитися на веб-порталі бібліотеки.

Розглянемо віртуальні форми, які презентує веб-портал ДНПБ. *Сторінка «Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970)»* містить такі складники: коротка біографія та характеристика творчого доробку педагога; діяльність Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського щодо вивчення й популяризації його творчої спадщини; історія, зміст діяльності, документи та фото, послуги читального залу Фонду В. О. Сухомлинського тощо (http://dnpb.gov.ua).

Коротко згадаємо, що в складі Науково-педагогічної електронної бібліотеки є *розділ «Праці В. О. Сухомлинського та література про нього». База даних «Сухомлиністика» електронного каталогу* ДНПБ містить бібліографічні записи статей В. О. Сухомлинського та про нього з періодичних і продовжуваних видань, які зберігаються у Фонді В. О. Сухомлинського.

Вагому роль у поширенні сухомлиністики відіграє постійно поповнюваний змістовний *інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу»*, що є невід'ємною частиною національного гуманітарного простору (2008–2018). Він містить розділ «Сухомлинський Василь Олександрович», де представлено такі відомості: біографія діяча; бібліографія його праць і матеріалів про нього; окремі повнотекстові твори; фотогалерея; товариства, асоціації, заклади, що носять ім'я педагога; інформація про нагороди, премії, пам'ятники, педагогічні читання, інтернет-ресурси, пов'язані з цією видатною постаттю тощо.

Безперечно, інформаційно-бібліографічний ресурс має непересічне значення для розвитку педагогічної науки загалом і сухомлиністики зокрема, адже він: поповнює історико-педагогічне знання щодо особистості, її внеску в розвиток науки та практики (наповнення змісту підручників з історії освіти й педагогічної думки); забезпечує інформаційний супровід історико-педагогічної науки (основа написання дисертацій, планових науково-дослідних робіт); сприяє підготовці майбутніх педагогів (основа написання бакалаврських і магістерських робіт); уможливлює якісне проведення масових науково-практичних заходів (конференцій, круглих столів тощо), присвячених творчій діяльності В. О. Сухомлинського; інформаційно забезпечує проведення науково-просвітницьких, громадсько-виховних заходів різного рівня. Водночас зазначений ресурс допомагає розкрити фонд ДНПБ, зокрема педагогічні джерела; задовольняти інформаційні потреби широкого кола віддалених користувачів України й світу (науковці, викладачі, студенти, аспіранти, докторанти). Важливо, що аналізований ресурс постійно оновлюється відповідно до нових здобутків історико-педагогічних студій, тобто в перспективі претендує на комплексне, глибоке й багатогранне висвітлення життя та діяльності видатного педагога в національному й зарубіжному освітньому просторі.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, на основі аналізу щорічних звітів, матеріалів веб-порталу та читального залу Фонду В. О. Сухомлинського бібліотеки, статей науковців, з'ясовано, що ДНПБ як структурна частина НАПН України є інтегратором і поширювачем сухомлиністики в інформаційному просторі України. Діяльність бібліотеки в цьому напрямі є вагомим внеском у розвиток української біографістики, освіти, педагогіки, гуманітаристики. Нині використовуються різноманітні форми популяризації творчої спадщини В. О. Сухомлинського: культурно-освітні (оглядові екскурсії й тематичні лекції для працівників і здобувачів закладів освіти, бібліотечних працівників; інсценування казок і оповідань, виставки творчих робіт дітей за

творами В. О. Сухомлинського; читання казок та оповідань дітьми разом із бібліотекарем тощо), науково-практичні (круглі столи, семінари, конференції, бібліотечна секція в рамках педагогічних читань), інформаційні (інформаційні ресурси, бази даних на веб-порталі, біобібліографічні покажчики тощо). Інформація про напрацювання, здобутки, досвід у царині сухомлиністики всебічно представлена на веб-порталі бібліотеки.

Серед перспектив розвитку сухомлиністики як провідного напряму діяльності ДНПБ, до якого з кожним роком зростає інтерес, бачимо такі: поповнення створених інформаційних ресурсів; розміщення на веб-порталі бібліотеки інформації про життя й діяльність В. О. Сухомлинського англійською мовою, що уможливить ознайомлення ширшого кола користувачів електронних мереж із творчою спадщиною видатного педагога; координація та кооперація праці теоретиків і практиків освіти, істориків педагогіки, бібліографів освітянських книгозбірень у підготовці інформаційно-бібліографічного ресурсу, тематичних біобібліографічних покажчиків про життя, творчу діяльність педагога; урізноманітнення тематики лекцій, творчих заходів із зазначеного питання на базі читального залу Фонду В. О. Сухомлинського тощо. Відзначаючи провідну роль ДНПБ у розвитку сухомлиністики в інформаційному просторі, розуміємо необхідність осмислення на міждисциплінарній основі створених інформаційних ресурсів іншими бібліотеками, закладами освіти з метою глибокого вивчення й популяризації ідей видатного українського педагога в умовах розбудови Нової української школи. Про це йтиметься в подальших публікаціях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання / Л. Д. Березівська // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 3. – С. 209–219.

2. Бєлан Г. В. Сучасні наукові підходи до вивчення спадщини В. О. Сухомлинського: типологічний концепт / Ганна Валеріївна Бєлан // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2014. – Вип. 1.47. – С. 26–31.

3. Гартманн Е. В. О. Сухомлинський: критик радянської та капіталістичної системи. Новий погляд на спадщину класика педагогіки / Е. Гартманн // Шлях освіти. – 2010. – № 1. – С. 32–37.

4. Добко Т. Нове видання з бібліографічної сухомлиністики / Тетяна Добко // Бібліотечний вісник. – 2009. – № 1. – С. 28–30.

5. Заліток Л. Бібліометричне дослідження матеріалів про В. О. Сухомлинського в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» / Людмила Заліток // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2013. – Вип. 123. – Т. 1. – С. 155–159.

6. Заліток Л. М. Спадщина великого педагога: презентація Фонду В. О. Сухомлинського в Державній науково-педагогічній бібліотеці України / Л. М. Заліток, В. А. Соломка // Шкільна бібліотека плюс. – 2003. – Липень (№ 1/2). – С. 2–11.

7. Калініченко Н. А. Сучасники Василя Сухомлинського / Калініченко Н. А. // Педагогічні науки: збірник наукових праць / Херсонський державний університет. – Херсон, 2005. – Вип. 40. – С. 207–211.

8. Кокерілл А. Л. В. О. Сухомлинський. Гуманізм в радянській школі: дис. … д-ра філософії / Кокерілл Алан Леслі; Школа мов і порівняльних культурних досліджень, Університет Квінсленда. – Брісбен, 1994. – 279 с. – Текст англ.

9. Кузь В. Г. Сухомлиністика – нова парадигма елітного виховання / В. Г. Кузь // Педагогічний дискурс: збірник наукових праць / Інститут педагогіки НАПН України, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. – Хмельницький, 2011. – Вип. 10. – С. 268–272.

10. Пархета Л. П. Історіографія вивчення спадщини В. О. Сухомлинського / Л. П. Пархета // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки: збірник наукових праць / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2009. – Вип. 6. – С. 31–37.

11. Печенежська О. А. Перший пам'ятник Василю Сухомлинському в Києві: [про відкриття пам'ятника В. О. Сухомлинському в ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 29 верес. 2008 р.] / Ольга Печенежська // Педагогічна газета. – 2008. – Листопад (№ 11). – С. 6–14.

12. Рогова П. Доповідь, виголошена директором ДНПБ України Павлою Роговою на урочистому зібранні, присвяченому присвоєнню бібліотеці імені В. О. Сухомлинського / П. Рогова // Шкільна бібліотека плюс. – 2004. – Березень (№ 6). – С. 24–26.

13. Савченко О. Я. Розвиток сухомлиністики за десять років (1993–2003 рр.) / Олександра Савченко // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2003. – Вип. 52. –Ч. 1. – С. 18–22.

14. Савченко О. Я. Товариство послідовників ідей Василя Сухомлинського / Олександра Савченко // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С. 1–4.

15. Сараєва О. Сухомлиністика як актуальний напрям історико-педагогічних досліджень / Олена Сараєва // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки / Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2008. – Вип. 78. – Ч. 1. – С. 159–163.

16. Сухомлинська О. В. Сухомлинський Василь Олександрович / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів: у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – Кн. 2: XX століття. – С. 380–386.

17. В. О. Сухомлинський. Біобібліографія, 1987–2000 рр.: бібліографічний покажчик / АПН України, Укр. асоц. В. Сухомлинського; [уклад.: Г. І. Сухомлинська, О. В. Сухомлинська; за ред. Н. О. Гажаман, Л. І. Ніколюк]. – Київ: КНЕУ, 2001. – 128 с.

18. Сухомлинський. Біобібліографія: 2001–2008 рр.: бібліографічний покажчик / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд. Л. М. Заліток; наук. консультант О. В. Сухомлинська; наук. ред. П. І. Рогова. – Київ, 2008. – 307 с. – (Серія «Видатні педагоги світу»; вип. 3).

19. В. О. Сухомлинський. Біобібліографія: 2008–2013 рр.: біобібліографічний покажчик / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд. Л. М. Заліток ; наук. консультант О. В. Сухомлинська; наук. ред. П. І. Рогова; бібліогр. ред. Л. О. Пономаренко. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. – 255 с. – (Серія «Видатні педагоги світу»; вип. 10).

20. Сухомлинський Василь Олександрович [Електронний ресурс] // Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського: [офіц. портал]. – Текст. дані. – Київ, [2018]. – Режим доступу: http://dnpb.gov.ua/ua/інформаційно-бібліографічні-ресурси/видатні-педагоги/сухомлинський-в-о (дата звернення: 22.03.2018). – Назва з екрана.

21. Ткаченко Л. Бібліотеці присвоєно ім'я видатного педагога / Лідія Ткаченко // Освіта України. – 2004. – 5 березня (№ 18). – С. 8–23.

22. Франгос Х. Від Сократа до В. Сухомлинського через Ж. Піаже та Л. Виготського: Коперників переворот в освіті / Х. Франгос; пер. з грец. О. Овчарука // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С. 18–20.

23. Хемчян І. І. В. О. Сухомлинський про роль освіти і бібліотеки у вихованні духовно-моральних основ особистості: бібліотечна секція для освітянських бібліотек Херсонщини [на XVI Всеукраїнських педагогічних читаннях «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: ціннісні виміри в освіті», 17–18 верес. 2009 р., м. Херсон] / Ірина Іванівна Хемчян // Шкільна бібліотека плюс. – 2009. – Листопад (№ 21). – С. 19–23.

24. Чжу Сяомань. Вплив педагогічних ідей В. О. Сухомлинського на розвиток освіти в сучасному Китаї і міжнародному співавторстві / Чжу Сяомань // Рідна школа. – 2010. – № 3. – С. 20–22.

REFERENCES

1. Berezivsjka, L. D. (2015). *Derzhavna naukovo-pedaghoghichna biblioteka Ukrajiny imeni V. O. Sukhomlynsjkogho jak integhrator i poshyrjuvach pedaghoghichnogho bioghrafichnogho znannja.* [V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an integrator and disseminator of pedagogical biographical knowledge]. Kyiv.

2. Bjelan, Gh. V. (2014). *Suchasni naukovi pidkhody do vyvchennja spadshhyny V.O.Sukhomlynsjkogho: typologhichnyj koncept.* [Modern scientific approaches to study of V.O. Sukhomlynskyi's heritage: typological concept]. Mykolajiv.

3.Ghartmann, E. (2010). *V. O. Sukhomlynsjkyj: krytyk radjansjkoji ta kapitalistychnoji systemy.* [V. O. Sukhomlynskyi as a critic of the Soviet and capitalist system]. Kyiv.

4.Dobko, T. (2009). *Nove vydannia z bibliohrafichnoi sukhomlynistyky.* [New edition on bibliographic study of V. O. Sukhomlynskyi's activity]. Kyiv.

5.Zalitok, L. (2013). *Bibliometrychne doslidzhennia materialiv pro V. O. Sukhomlynskoho v zahalnoderzhavnii referatyvnii bazi danykh «Ukrainika naukova».* [Bibliometric study of materials about V. O. Sukhomlynskyi in the state *Ukrainika Naukova* (Scientific Ukrainika) abstract database]. Kirovohrad.

6.Zalitok, L. M., Solomka, V. A. (2003). *Spadshchyna velykoho pedahoha : prezentatsiia Fondu V. O. Sukhomlynskoho v Derzhavnii naukovo-pedahohichnii bibliotetsi Ukrainy.* [Outstanding teacher's oeuvre: presentation of V. O. Sukhomlynskyi's collection in the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]. Kyiv.

7.Kalinichenko, N. A. (2017). *Suchasnyky Vasylia Sukhomlynskoho.* [Vasyl Sukhomlynskyi's contemporaries]. Kherson.

8.Kokerill, A. L. (1994). *V. O. Sukhomlynskyi. Humanizm v radianskii shkoli.* [V. O. Sukhomlynskyi: humanism in the Soviet school]. Brisben.

9.Kuz, V. H. (2011). *Sukhomlynistyka – nova paradyhma elitnoho vykhovannia.* [Study of V. O. Sukhomlynskyi's activity as a new paradigm in elite education]. Khmelnytskyi.

10. Parkheta, L. P. (2009). *Istorioghrafija vyvchennja spadshhyny V. O. Sukhomlynsjkogho.* [Historiography of study of V.O. Sukhomlynskyi's oeuvre]. Poltava.

11. Pechenezhsjka, O. A. (2008, lystopad). *Pershyj pam'jatnyk Vasylju Sukhomlynsjkomu v Kyjevi.* [The first monument to Vasyl Sukhomlynskyi in Kyiv]. Kyiv.

12. Roghova, P. (2004). *Dopovidj, vygholoshena dyrektorom DNPB Ukrajiny Pavloju Roghovoju na urochystomu zibranni, prysvjachenomu prysvojennju biblioteci imeni V. O. Sukhomlynsjkogho.* [Report made by the Director of the SSPL of Ukraine Pavla Rohova at the grand meeting dedicated to naming the library after V. O. Sukhomlynskyi]. Kyiv.

13. Savchenko, O. Ja. (2003). *Rozvytok sukhomlynistyky za desjatj rokiv (1993–2003 rr.).* [Development of study of V.O. Sukhomlynskyi's activity during 10 years (1993-2003)]. Kirovoghrad.

14. Savchenko, O. Ja. (1998). *Tovarystvo poslidovnykiv idej Vasylja Sukhomlynsjkogho. [*Society of followers of Vasyl Sukhomlynskyi's ideas]. Kyiv.

15. Sarajeva, O. (2008). Sukhomlynistyka jak aktualjnyj naprjam istoryko-pedaghoghichnykh doslidzhenj. [Study of V.O. Sukhomlynskyi's activity as a topical trend in historical and pedagogical research]. Kirovoghrad.

16. Sukhomlynska, O. V. (2005). *Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych* [Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych]. Kyiv.

17. V. O. Sukhomlynsjkyj. *Biobiblioghrafija: 1987–2000 rr.: biblioghrafichnyj pokazhchyk (2001).* [V.O. Sukhomlynskyi. Biobibliography, 1987–2000: bibliographic index]. Kyiv.

18. V. O. Sukhomlynsjkyj. *Biobiblioghrafija: 2001–2008 rr.: biblioghrafichnyj pokazhchyk (2008).* [V. O. Sukhomlynskyi. Biobibliography, 2001-2008: bibliographic index]. Kyiv.

19. V. O. Sukhomlynsjkyj. *Biobiblioghrafija: 2008–2013 rr.: biobiblioghrafichnyj pokazhchyk (2014).* [V.O. Sukhomlynskyi. Biobibliography, 2008–2013: bibliographic index]. Vinnycja.

20. *Sukhomlynsjkyj Vasylj Oleksandrovych [Sukhomlynskyi Vasyl Oleksandrovych]. Derzhavna naukovo-pedaghoghichna biblioteka Ukrajiny imeni V. O. Sukhomlynsjkogho.* Available at: http://dnpb.gov.ua/ua/informacijno-biblioghrafichni-resursy/vydatni-pedaghoghy/sukhomlynsjkyj-v-o (accessed: 22.03.2018).

21. Tkachenko, L. (2004). *Bibliotetsi prysvoieno im'ia vydatnoho pedahoha.* [The library is named after an outstanding teacher]. Kyiv.

22. Franhos, Kh. (1993). *Vid Sokrata do V. Sukhomlynskoho cherez Zh. Piazhe ta L. Vyhotskoho: Kopernykiv perevorot v osviti*. [From Socrates to V. Sukhomlynskyi through Jean Piaget and L. Vyhotskyi: Copernic's revolution in education]. Kyiv.

23. Khemchian, I. I. (2009). *V. O. Sukhomlynskyi pro rol osvity i biblioteky u vykhovanni dukhovno-moralnykh osnov osobystosti: bibliotechna sektsiia dlia osvitianskykh bibliotek Khersonshchyny.* [V. O. Sukhomlynskyi about the role of education and library in educating spiritual and moral principles: library section for education libraries in Kherson region]. Kyiv.

24. Chzhu Syaoman (2010). *Vplyv pedahohichnykh idei V. O. Sukhomlynskoho na rozvytok osvity v suchasnomu Kytai i mizhnarodnomu spivavtorstvi.* [Influence of V. O. Sukhomlynskyi's pedagogical ideas on the development of education in modern China and international co-authorship]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: методологія історико-педагогічної науки; історія державної освітньої політики; реформування шкільної освіти в Україні; розвиток громадсько-педагогічного руху в Україні в XIX–XX ст.; педагогічне джерелознавство, біографістика, сухомлиністика.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BEREZIVSKA Larysa Dmytrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director of V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.

Circle of scientific interests: methodology of historical and pedagogical science; history of the state education policy; school education reform in Ukraine; social and educational movement in the 19th and 20th centuries; educational source study, biography studies, study of V. O. Sukhomlynskyi's activity.

Дата надходження рукопису 24. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37.013:37(477)(092)

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID iD: 0000-0002-3372-9100
e-mail: iryna.biletska@ukr.net
КОБЕРНИК Олександр Миколайович –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
ORCID iD: 0000-0002-2842-0168
e-mail: kobernikan@meta.ua

ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Педагогіка партнерства набуває важливого значення як вектор гуманного і творчого підходу до кожного учасника освітнього процесу. Концепція Нової української школи базується на якісно новому рівні побудови взаємовідносин між учнями, педагогами і батьківською громадою. Новий зміст освіти щодо співробітництва педагогів і батьків з метою особистісного розвитку школярів орієнтує громаду на поважне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

У концептуальних засадах «Нової

© Білецька І. О., Коберник О. М., 2018

української школи» зафіксовано основні принципи педагогіки партнерства: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [2].

Педагогіка партнерства, як стверджує сучасна педагогічна наука, – це чітко визначена система взаємовідносин всіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, учителів, громади), яка організовується на принципах добровільності й спільних інтересів; ґрунтується на повазі й рівноправності всіх учасників, дотримуючись визначених норм (права та обов'язки) та враховуючи ціннісні орієнтири кожної зі сторін; передбачає активне включення всіх учасників у реалізацію спільних завдань та готовність брати на себе відповідальність за їхні результати.

Серед авторів педагогіки партнерства (Ш. Амонашвілі, І. Волков, І. Іванов, О. Захаренко, А. Макаренко, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін.) помітне місце займає й постать видатного вітчизняного педагога В. Сухомлинського. Ідея співпраці всіх суб'єктів виховання (сім'ї, школи та громади) знайшла належне обґрунтування в педагогічній спадщині цього дослідника й ученого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського зверталися вітчизняні вчені: І. Бех, Г. Бондаренко, А. Богуш, М. Богуславський, А. Борисовський, М. Вашуленко, Г. Волков, В. Кузь, М. Мухін, В. Риндак, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Федяєва та ін. Деякі аспекти педагогіки партнерства та шляхи її реалізації в діяльності видатного педагога-гуманіста були в полі зору М. Антонця, Л. Бондар, В. Бутенка, В. Василенка, Т. Кочубей, А. Луцюка, А. Рацула, А. Розенберга, Л. Ткачук, М. Сметанського, К. Юр'євої та ін.

Мета статті полягає в розкритті сутності та шляхів реалізації педагогіки партнерства у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторитарна педагогіка, за якої жив і працював В. Сухомлинський, проголошувала принципи: педагог повинен виконати задачу, покладену на нього суспільством, а дитина (учень) повинна відповідати тій ідеальній моделі, що також запрограмована суспільством. Тому ідеї Василя Олександровича, які стосувалися педагогіки партнерства, сприймалися неоднозначно, а то й вороже, оскільки відображали гуманістичну парадигму виховання.

Ось лише деякі статті В. Сухомлинського, опубліковані в різних журналах і газетах, в яких він яскраво характеризує сутність педагогіки партнерства: «Людина неповторна», «Щоб душі не іржавіли», «Виховання почуттів», «Не бійтеся бути ласкавими», «Чистота і благородство» та ін. У своїх працях видатний педагог доводить, що партнерство – це взаємовідносини, які відбуваються у процесі певної спільної діяльності, спосіб взаємодії і взаємин, організованих на принципах рівності, добровільності, рівнозначущості та доповнюваності всіх її учасників, організаційна форма спільної діяльності, що передбачає об'єднання осіб на відповідних умовах розподілу праці та активної участі в її реалізації, такий характер взаємовідносин, за яких зберігаються права кожної зі сторін, а їхні дії ґрунтуються на засадах взаємовигоди та рівноправності.

У реалізації педагогіки партнерства, як зазначав Василь Олександрович, провідна роль належить учителю, адже той, хто не любить і не поважає дітей, не може досягти успіху в педагогічній праці, бо тільки щира любов і глибока повага педагога до вихованців породжують відповідну любов і повагу до нього, до його ідей, поглядів, переконань, знань, які він вчить здобувати: «все шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності» [6, с. 496], «у школі має панувати дух поваги до людської гідності, дух взаємного довір'я вихователів і вихованців, дух віри в людину» [6, с. 550].

Відповідаючи на запитання «Що значить хороший учитель?», В. Сухомлинський підкреслює, що це, перш за все, людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що і сам він був дитиною [7, с. 40]. Він виділяє риси, без яких не може відбутися педагог: глибока віра в можливість успішного виховання дітей, гармонія серця і розуму, чуйність, сердечна турбота про людину, розуміння світу дитинства, вміння «пізнавати серцем», «проникати в душу дитини», «володіти собою, тримати себе в руках», «стримувати збудження й роздратування», «володіти ситуаціями», «створювати життєрадісні мелодії в музиці дитинства».

Видатний педагог доводить, що якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до

чогось світлого, розумного, в серці дитини ніколи не з'явиться зло. І якщо в школах є насторожені, наїжачені, недовірливі, а іноді й злі діти, то лише тому, що вчителі не впізнали їх, не знайшли підходу до них, не зуміли стати їхніми товаришами. Виховання без дружби з дитиною, без духовної спільності з нею можна порівняти з блуканням у темряві. Саме в цьому і полягають, на його думку, основні вимоги до педагога – стати другом своїм учням. Василь Олександрович постійно підкреслював, що вчитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. Адже педагогіка партнерства визначає істинно демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не відкидає різниці в їхньому життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість [2].

У той же час учитель, як підкреслював В. Сухомлинський, має бути завжди справедливим, адже «справедливість – це основа довіри дитини до вихователя» [7, с. 87]. При цьому основним методом вважав слово, але не повчальне чи пригнічуюче, а доброзичливе та привабливе. Він створив цілу теорію слова та його впливу на свідомість і поведінку дитини. Слово, на думку Василя Олександровича, повинно бути змістовним, мати глибокий сенс, емоційне насичення, повинно бути звернене до конкретного учня й відрізнятися правдивістю.

У виховній роботі важливий і зміст матеріалу, і тон розмови, і час цієї розмови, і зовнішній вигляд учителя, і манери його поведінки. Слово вчителя знаходить відлуння у серцях учнів і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли мудрість вихователя залучає, надихає вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів. Діти дуже добре відчувають фальш слів, якщо вони не відповідають моральним переконанням вихователя. Вони зневажають того, хто намагається видати темне за світле, прикрити похмуре світлими словами. Отже, В. Сухомлинський називав слово «найтоншим дотиком до серця», здатним зробити людину щасливою й нещасною. Не секрет, що більшість шкільних конфліктів у сучасній школі відбувається через невміння вчителів використовувати дар слова або через острах «закритих» тем, які при правильному підході можуть дати дитині моральні норми.

В. Сухомлинський неодноразово у своїх працях стверджував, що педагогіка партнерства бачить в учневі добровільного і зацікавленого соратника, однодумця, рівноправного учасника педагогічного процесу, турботливого і відповідального за його результати.

В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем та учнями, які об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними, зацікавленими та рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за його результат. Педагогічною наукою доведено, що партнерство можливе лише при взаємодії, основою якої є діалог. Він будується за такою моделлю: довіра – рівність – добровільність – відповідальність.

Педагог зазначав, що без діалогічності не вийде взаємодії, оскільки будь-яка спільна діяльність потребує вміння домовлятися, вступати в діалог. Саме наявність та якість діалогу свідчить про рівень реалізації суб'єкт-суб'єктного підходу. У здійсненні діалогу провідними орієнтирами етичної поведінки вчителя повинні виступати: відсутність роздратування, емоційна стриманість, позитивна відкритість до суб'єкта педагогічної взаємодії, терпимість до думки іншої людини, перевага організаційних можливостей над дисциплінарними, зниження в партнерів тривожності та напруженості, перевага активних форм реагування над реактивними тощо.

Саме на здійсненні таких взаємин наполягав Василь Олександрович, а в практичній діяльності Павлиської школи стали активно практикуватися спільні походи, твори й читання віршів, слухання «музики» лісу, ріки, поля, повітря, які створювали умови для формування дорогоцінного досвіду спілкування, доброзичливих та рівноправних взаємин вихованців та педагогів.

Отже, вчителів та учнів повинна об'єднувати духовна єдність, при якій забувається, що педагог – керівник і наставник. Виховання без дружби з дитиною, без духовного єднання з нею можна порівняти з блуканням у темряві. В. Сухомлинський доводить: дітей потрібно сприймати як рівних, спільно переживати радість успіху, долати труднощі. Не можна давати дитині відчути, ніби вона гірша за інших, не здатна, відстає, не можна принижувати її гідність: вона не винна в тому, що думає повільніше за інших. Потрібно постійно підтримувати дитину, не ставити їй поганих оцінок, не робити ніякі помітки, поки вона не досягне успіху. Оцінювати не знання самі по собі і не старанність, а саме просування вперед, тому що саме це є результатом поєднання знань зі старанністю [7].

Принципово важливою, вказував видатний педагог, є орієнтація партнерської діяльності вчителя та учня на розвиток творчої індивідуальності – творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної

діяльності в нових умовах. Тому важливим завданням школи має стати максимальне виявлення та використання індивідуального досвіду учнів, «окультурення» його шляхом збагачення результатами суспільно-історичного досвіду. А звідси, мета навчання повинна полягати не тільки в тому, щоб планувати загальну, єдину й обов'язкову для всіх лінію психічного розвитку, вона полягає в тому, щоб допомогти кожній дитині з урахуванням наявного в неї досвіду вдосконалювати свої індивідуальні здібності, розвиватись як особистість творча, мисляча.

При цьому вчитель, підкреслював Василь Олександрович, повинен володіти знаннями про дитячу психологію, проповідувати й реалізовувати у своїй педагогічній діяльності засади гуманної педагогіки, володіти прийомами мотивації, визнавати пріоритетності суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчальному процесі. Вчитель мусить усвідомити, що перед усіма учнями завжди ставиться складна мета, водночас він всіма засобами має налаштувати їх на її досягнення, вселити в них упевненість у перемозі над труднощами. Тому вся методична робота з педагогічним колективом Павлиської школи була зорієнтована на оволодіння вчителями науковими положеннями вікової психології, дидактики і теорії виховання. Адже вчитель, як уважав В. Сухомлинський, повинен уміти пізнавати духовний світ дитини, розуміти в кожній дитині «особисте», бо немає у світі нічого складнішого й багатішого людської особистості. І саме до особистості звернений педагог у своїй діяльності, тому вчитель – це людина, яка не тільки опанувала теорію педагогіки, вона ще і практик, який відчуває дитину, вона мислитель, який з'єднує теорію та практику воєдино [7].

Новою в теорії педагогіки партнерства В. Сухомлинського, що викликала широкий відгук, була ідея зближення школи та родини, як він це називав – «співдружність родини та школи». У статті «Слово до батьків» та в інших роботах автор пропагував ідею повернення педагогічної відповідальності в родину. Він писав, що не тільки школа виховує й дає освіту, а й родина, причому з першого дня існування дитини вона виконує ці ж функції. Тому родина та школа повинні розвиватись разом. Він закликав до педагогічної освіти не тільки дітей і вчителів, а й батьків. Щодо цієї проблеми, то педагог писав: «Удосконалення, поглиблення суспільного виховання означає не применшення, а посилення ролі родини. Гармонійний, усебічний розвиток можливий тільки там, де два вихователі – школа й родина – не тільки діють разом, ставлячи перед дітьми одні й ті ж вимоги, а й є однодумцями, розділяють одні й ті ж переконання, завжди виходять з одних і тих самих принципів, ніколи не допускають розбіжностей ні з метою, ні у процесі, ні в засобах виховання» [7, с. 137].

Аналіз теоретичної спадщини видатного педагога дає підстави стверджувати, що ним була розроблена спеціальна методика спільної роботи педагогічного колективу Павлиської школи й батьків, яка одержала назву Батьківська школа. Її діяльність була спрямована на підвищення педагогічної культури батьків і містила в собі колективні й індивідуальні форми та здійснювалася на принципах цілеспрямованості, цілісності, погодженості, систематичності, причому школа в цьому співробітництві сприяла правильному вихованню дітей і опікувалася педагогічною освітою матері й батька. Василь Олександрович зазначав, що «…шкільно-сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховувати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [7, с. 14].

Продовжуючи цю ідею, він писав: «Батьківська педагогіка – це, на мій погляд, педагогічна освіта батьків і матерів, освіта тих, кому завтра бути батьками й матерями!» [4, с. 38]. За його переконаннями, які є надзвичайно сучасними й актуальними, нині немає важливішого у сфері виховання, ніж навчити батька і матір виховувати своїх дітей. «Без турботи про педагогічну культуру батьків, – зазначав він, – неможливо розв'язати жодного питання, що стосується навчання та виховання. Батьківська педагогіка, тобто елементарне коло знань матері та батька про те, як істота, що народилася від людини, стає людиною, – це фундамент, основа всієї педагогічної теорії і практики» [5, с. 390].

Для сучасних керівників закладів загальної середньої освіти корисним стане матеріал, викладений В. Сухомлинським у статті «Робота з колективом батьків», де описано методику проведення батьківських конференцій, батьківських днів, консультацій для батьків, випуск стіннівок, присвячених питанням виховання дітей у школі і сім'ї та ін. Педагог розробив і втілив у практику й інші форми співпраці з батьками: «Школа радості», в якій педагоги разом з батьками протягом року займалися підготовкою дітей до школи; «педагогічні понеділки» (засідання науково-

педагогічної ради і заняття психологічного семінару), «психологічні семінари» для вчителів, так звані «творчі лабораторії», які допомагали вчителю підготуватися до занять у «батьківській школі»; «педагогічна школа» для батьків. Слухачі батьківських шкіл розподілялися на групи за віком їхніх дітей: 1) молоде подружжя, у якого немає дітей; 2) батьки дошкільників (1-3 роки); 3) батьки учнів 1-2 класів; 4) батьки учнів 3-4 класів; 5) батьки учнів 5-7 класів; 6) батьки учнів 8-10 класів; 7) батьки дітей з особливими потребами.

Таким чином, родину Василь Олександрович розглядав як важливого партнера освітнього процесу, якому необхідно надати педагогічних знань і разом з ним досягати провідної мети освіти – всебічного розвитку особистості.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, сучасна освіта вимагає впровадження педагогіки партнерства, нової педагогічної етики, визначальними рисами яких є взаєморозуміння, взаємоповага та творча співпраця всіх суб'єктів взаємодії (педагога, учня, батьків, громади). Педагогіка партнерства утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); зумовлює використання особистісного діалогу як домінуючої форми освітнього процесу, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Використання багатої педагогічної спадщини В. Сухомлинського у відповідності до сучасних реалій дасть змогу забезпечити реалізацію провідних принципів педагогіки партнерства.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Г. Л. Творча діяльність учителя як основна умова формування творчої особистості молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс] / Г. Л. Бондаренко. – Режим доступу: www.psyh.kiev.ua

2. Концепція «Нова українська школа». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua. 202016/12/05/ konczepcziya.pdf

3. Рацул А. Б. Сухомлинський про сімейно-шкільне та родинне виховання / А. Рацул // Наукові записки. – Випуск 78 (1). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ ДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 276 с.

4. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 410–414.

5. Сухомлинський В. О. Ми продовжуємо себе в дітях / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 578–584.

6. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 7–390.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа,1988. – 310 с.

8. Сухомлинский В. А. Учитель – методист – наставник / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1988. – 289 с.

REFERENCES

1. Bondarenko, H. L. *Tvorcha diyalnist uchytelya yak osnovna umova formuvannya tvorchoi osobystosti molodshyh shkolyariv u pedagogichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskogo.* [Creative activity of the teacher as the main condition for the formation of the creative personality of junior pupils in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky]. [Electron ic resource]. Mode of access: www.psyh.kiev.ua

2. *Koncepciya «Nova ukrainska shkola»* (2016). [New Ukrainian School Concept] [Electronic resource]. Mode of access: http://mon.gov.ua. 202016/12/05/ konczepcziya.pdf

3. Racul, A. B. (2008). *Sukhomlynsky pro simeino-shkilne ta rodynne vykhovannya*. [Sukhomlinsky about family and school education]. Kirovograd.

4. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *Batkivska pedagogika*. [Parental pedagogy]. Kyiv.

5. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *My prodovzhuyemo sebe v dityah.* [We prolong ourselves in our children]. Kyiv.

6. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *Pavlyska serednya shkola*. [Pavlysh secondary school]. Kyiv.

7. Sukhomlynsky, V. O. (1988). *Sto pored uchytelevi*. [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

8. Sukhomlinsky, V. A. (1988). *Uchytel – metodyst – nastavnyk.* [Teacher – methodologist – mentor]. Moskow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: полікультурні засади навчання іноземних мов у закладах середньої та вищої освіти: вітчизняний і зарубіжний досвід.

КОБЕРНИК Олександр Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: проектування виховного процесу, інноваційні педагогічні технології, зарубіжний досвід інноваційної педагогічної діяльності.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BILETSKA Iryna Oleksandrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Languages Theory and Practice, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: multicultural principles of teaching foreign languages in secondary and higher educational establishments: domestic and foreign experience.

KOBERNYK Oleksandr Mykolaiovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: educational process projecting, innovative pedagogical technologies, foreign experience of innovative pedagogical activity.

Дата надходження рукопису 14. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 378.37.03

БОГУШ Алла Михайлівна –
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
e-mail: svrada@i.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИМІРІ СТОЛІТТЯ

Сучасні громадяни України є свідками і безпосередніми учасниками подій, що відбуваються в нашій країні, та які мають неабияке значення, як це зазначено в «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», для їхньої подальшої долі та для визначення нової стратегії громадянсько-патріотичного виховання підростаючого покоління, любові до своєї Батьківщини, свого народу, рідної (і державної) української мови.

Вочевидь, виховуючи сучасне і прийдешнє молоде покоління, не можна залишити осторонь історичний і педагогічний досвід, невмирущої спадщини класика української педагогіки В. Сухомлинського, з дня народження якого виповнилося 100 років. На сторінках його енциклопедичної спадщини червоною ниткою проходить ідея любові до рідного краю, природи, батьків, рідної мови, Батьківщини.

Дотичність до педагогічної спадщини В. Сухомлинського в ракурсі століття ще і ще раз вражає, захоплює, дивує і водночас переконує його далекоглядність, педагогічну прозорливість і співзвучність із днем прийдешнім. Його творчість поза вимірами часу, поза вимірами будь-якої педагогічної чи освітянської науки. Його педагогічні сентенції щодо виховання майбутніх громадян нашої країни, наче «зчитано» з реалій сьогодення, вони є засадничими і програмними, кожна з них може бути концептуальною в модернізації і реформуванні сучасної освіти. Вочевидь, на будь-яку проблему чи запитання знаходимо відповідь у науково-педагогічній спадщині вченого, Педагога з великої літери, в цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, невмирущої і багатющої скарбниці педагогічного досвіду, мудрості, натхнення. Простий, доступний кожному педагогу і батькам стиль викладу педагогічних порад ученим несе в собі глибокий і національно-філософський смисл, спрямований на позитивний результат – виховання національно свідомого громадянина, патріота, душа і серце якого наповнені безмежною любов'ю до своєї Батьківщини, до рідної української землі, материнської співучої, солов'їної мови.

Концептуальними засадами педагогічної спадщини Василя Сухомлинського правомірно вважати виховання високодуховного національно свідомого громадянина і патріота України. Відтак, ключовими поняттями його концепції є феномени «громадянськість», «громадянське виховання», «патріотизм» і «патріотичне виховання».

Кожна людина, яка народилася, живе, виховується, навчається, працює в певній країні має право ідентифікувати себе, своє власне «я» з глибоко ємним словом «громадянин»: «я громадянин України». Натомість громадянином не народжуються. Громадянином потрібно стати, засвоїти насамперед, за образним виразом В. Сухомлинського, азбуку громадянськості в усталеному життєдіяльнісному і життєтворчому просторі людського життя.

Якщо дітей не залучати до активного громадянського життя в суспільстві, за словами В. Сухомлинського, в них виховується громадянська інфантильність, що призводить не тільки до громадянської

© Богуш А. М., 2018

байдужості, але й до обмеження інтелектуальних інтересів.

На глибоке переконання В. Сухомлинського, найбільш сприятливим для громадянського виховання є дошкільний і молодший шкільний вік, оскільки в цьому віці формується здатність дитини «бути виховуваним», здатність піддаватися виховному впливу педагога. «А здатність захоплюватись, одухотворюватися громадянською красою, подвигом, – звертається В. Сухомлинський до педагогів, відкриває дитячі серця, вашого, вихователю, впливу, для впливу словом» [4, с. 434]. Натомість, щоб вплинути на дитину, виховати з неї майбутнього громадянина, вихователь сам повинен бути громадянином, добре розуміти, що таке громадянськість.

За визначенням ученого, «громадянськість» – це пристрасть людського серця, а донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин» [4, с. 431].

На шпальтах численних статей, педагогічних роздумів і книг В. Сухомлинського знаходимо як розуміння ним сенсу самого поняття «громадянськість», так і шляхи його виховання у дітей і учнів на різних вікових етапах їхньої життєдіяльності. Наводимо деякі з них: «громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає своє життя служінню ідеалові [4, с. 431]; це наявність в особистості громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, моральної світоглядної усталеності, незламності, патріотичної вірності, високої духовності, відданості Батьківщині; це моральні і духовні цінності кожної людини, це її ставлення до себе, до близьких і рідних, до інших людей, до довкілля, в якому вона живе, це її мовленнєвий етикет, її стиль життя у громадянському суспільстві» [5, с. 365]. Щодо розуміння педагогом сутності громадянського виховання дітей, то, за його словами, це виховання на громадянських ідеях, а ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють щодня і на кожному кроці, як не читає мати останнього листа сина, який поліг на полі бою [5].

Зауважимо, що назва кожної статті, кожної книги у В. О. Сухомлинського вже спрямована на виховання громадянина, в яких на конкретних прикладах прописано його особистісний досвід громадянського виховання учнів. На глибоке переконання директора Павлиської школи, «у школі повинен панувати дух громадянськості, громадянське бачення і розуміння світу учнями, громадянське відчування того, що оточує їх щоденно, громадянська поведінка і вчинки» [5, с. 375]; «громадянське змужіння» як найважливіше джерело морального багатства юності [6, с. 587].

В. Сухомлинський проводив у школі збори-диспути спільно з учнями і батьками, тематичні вечори «Вчися бути справжнім громадянином», зазначаючи при цьому, що слово вчителя тільки тоді є могутнім засобом виховання громадянської свідомості, коли учні задіяні у громадську діяльність [5].

Відзначимо, що поняття «громадянськість» В. Сухомлинський ідентифікував з поняттям «патріотизм», що віддзеркалює такий його вислів: «Коли я вдумуюсь у слова патріотизм, Батьківщина, громадянин, – то ці слова завжди пов'язуються у моєму уявленні з трьома іншими поняттями – народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [7, с. 313].

Зазначимо, що саме з образом Батьківщини в серці кожного громадянина, безмежною любов'ю до своєї Вітчизни пов'язує В. Сухомлинський почуття високого патріотизму.

Гортаючи сторінки педагогічної мудрості українського вченого, педагога-мислителя – В. Сухомлинського, мимовільно і проникливо доторкаєшся до поетично «оспіваного» високодуховними виразами і словами образу «Батьківщина», які наче «оживають» і сприймаються як національно-громадянське патріотичне кредо сьогодення. Той, хто їх читає, усвідомлює і співвідносить із сьогоденням нашої країни, не може бути байдужим. Цитуємо: «Батьківщина – це твій дім, твоя колиска» [8, с. 176]; «вічний вогник, це образ великої святині у твоєму серці» [9, с. 134]; «велике, священне, найдорожче і ні з чим не зрівнянне» [8, с. 172]. Звертаючись до дітей і молоді, вчитель учителів продовжує наставляти: «… це твоє особисте почуття причетності до всенародного осяяння особливим світлом образу «Батьківщина»… це знання її історії, це саме життя із долею Батьківщини, це вічно жива сила, що «усотується» в кров, у серце, в кожну клітинку істоти, в кожну іскру думки і пристрастей як вічно живий рух народного духу, як народне безсмертя» [9, с. 147].

Патріотизм учений розглядає у царині активної діяльності людини з єдністю свідомості, думки, сили волі, морально-етичних почуттів, з її освіченістю, вихованістю як цілісно структурований феномен з розмаїттям його складників, як-от: спрямованість особистості, її свідомості й світоглядності, громадянської усталеності, єдності думки, слова і діла, вчинків, сили духа, особливо тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань. Патріотизм, за

В. Сухомлинським, це сплав почуття і думки, осягнення святині – Батьківщини – не тільки розумом, а передусім серцем [8]. Його бачення патріотизму є особливо актуальним сьогодні в Україні у вихованні майбутніх громадян-патріотів своєї країни, у патріотичному вихованні дітей і молоді.

Патріотичне виховання, за словами педагога, це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, дізнається, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується [9]; це пізнання, осягнення своєї Батьківщини як патріотичної серцевини, діяльнісне, самовіддане життя патріота у складному сплетінні ідей, вчинків, переконань, думок, прагнень [8].

В. Сухомлинський визначив і засоби громадянсько-патріотичного виховання дітей і молоді. Одним із провідних засобів і азбукою громадянсько-патріотичного виховання вчений називає «незабутнє дитинство», закарбовані в ньому образи рідної природи, які хвилюють її усе життя, образ рідної, материнської мови [1].

Наріжним каменем і могутнім засобом патріотичного виховання дітей та любові до Батьківщини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського є «образ рідного слова», оскільки найголовнішою ознакою держави є її рідна мова як невід'ємна частка Батьківщини, кожної людини, її Вітчизни. Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова, до такого висновку дійшов учений.

Незмінним супутником громадянсько-патріотичного виховання, «великим вихователем», висловлюючись словами вченого, була праця, яка «пробуджувала у дітей перше громадянське почуття – почуття творця матеріальних благ, без яких не можливе життя людини» [11, с. 237].

Водночас педагог застерігав, що праця тільки тоді буде «могутньою виховною силою, коли вона приносить дитині радість, саме тому в роки дитинства, переконує учений педагогів, кожна дитина має глибоко пережити це благородне почуття». У процесі праці відбувається «злиття радості праці, радості буття з громадянсько-патріотичними почуттями» [11, с. 237]. Саме тому в Павлиській школі одним із засобів громадянсько-патріотичного виховання вважали працю і суспільно-корисну діяльність учнів (праця в «Саду матері», у квітнику, догляд за деревами тощо).

Могутнім засобом, «вічно живим і незамінним джерелом патріотичних почуттів і громадянського виховання, за словами вченого, завжди було, є і буде «Честь сім'ї» – ідейне, моральне, громадянське коріння людської особистості, перша колиска громадянськості». Переконливою і надзвичайно актуальною сьогодні є така сентенція В. Сухомлинського: «Той, хто забув колиску, з якої піднявся, щоб піти по землі, той, хто байдужий до матері, яка вигодувала і виховала його, – нездатний переживати високі патріотичні почуття» [9, с. 137].

Звідси наступний засіб громадянсько-патріотичного виховання дітей і молоді – забезпечити і в сім'ї, і в освітньому закладі панування культу Матері і Батька, культу Дідуся і Бабусі та виховання у дітей почуттів повинності, обов'язку і відповідальності. В. Сухомлинський окреслив шлях виховання майбутніх патріотів, як-от: від почуття любові й поваги до матері – до священної готовності віддати своє життя боротьбі за Вітчизну – це стежинка, йдучи якою, людина піднімається на вершину патріотичного бачення світу, патріотичної праці, патріотичного життя [9].

Виховання обов'язку перед героями, які полягли в боях за Батьківщину, за В. Сухомлинським, є для кожного нашого вихованця тією могутньою силою духу, яка підносить юного громадянина, піднімає його на вершину громадянської доблесті – готовності служити Вітчизні справами і життям [9].

Відповідно до цього лейтмотивом і першочерговим завданням громадянсько-патріотичного виховання, на глибоке переконання педагога, повинно виступити «проектування» (термінологія В. Сухомлинського) майбутнього патріота, уявляти собі, яким би був наш вихованець під час тяжких випробувань для Батьківщини, незалежно від того, настане воно завтра чи через багато років [9]. Якби громадянсько-патріотичне виховання, за словами вченого, не передбачало цього, «воно було б порожнім бездіяльним» [9, с. 133]. Означений педагогом дороговказ є актуальним і сьогодні.

Розмірковуючи над змістом патріотичного виховання майбутніх громадян країни, В. Сухомлинський піднімає питання щодо визначення критеріїв громадянсько-патріотичної вихованості майбутніх громадян України, які чітко не прописано вченим, хоча про них ідеться на сторінках багатьох його праць.

На наш погляд, критерії громадянсько-патріотичної вихованості молоді, узагальнюючи поради В. Сухомлинського, можна сфокусувати таким чином.

Інформаційно-знаннєвий критерій із показниками: обізнаність з історією, героїчним минулим і сьогоденними героями Батьківщини, захисниками, які віддали життя за її незалежність і єдність; обізнаність із Конституцією, державними, національними і народними символами України; із національними звичаями, традиціями, святами, народно-декоративним мистецтвом,

національним одягом, побутом, кухнею, сімейними традиціями; обізнаність з українською літературою, мистецтвом, культурою, українським національним мовленнєвим етикетом тощо; національними природними багатствами, рідною природою тощо; досконале володіння рідною, українською, державною мовою тощо.

Мотиваційно-громадянський критерій із показниками: любов і відданість Батьківщині; готовність її захищати в разі необхідності; наявність почуття обов'язку перед Батьківщиною і відповідальність за свої вчинки і поведінку; вірність, відданість тій землі, де народився, тому народові, який вигодував і зростив тебе тощо.

Продуктивно-діяльнісний критерій, який передбачає сформованість умінь поєднувати знання з активною громадською діяльністю особистості щодо виявлення любові до свого народу, своєї землі, традицій, звичаїв, культури, мови, до своєї Батьківщини.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Кінцевим рефреном громадянсько-патріотичного виховання сучасної молоді можуть слугувати такі поради В. Сухомлинського педагогам і вихователям: «Треба перед юним серцем запалити вогняне слово, яке, мов яскравий смолоскип, освітило б важкий і славний шлях нашої Вітчизни з давніх часів до наших днів, осягло б і нелегку дорогу у світле майбутнє, щоб юний громадянин-патріот відчував себе тисячолітнім подорожнім, відповідальним за те, що донесли до нього його попередники, відповідальним за ту неоцінену ношу, яку треба доставити в майбутнє, не загубивши на шляху жодної крихти багатств, не забувши жодної мудрої істини, здобутої в боротьбі за нашу велику і славну Вітчизну – Україну» [10, с. 584]. Означені слова велетня педагогічної думки є дороговказом до розроблення і впровадження сучасних інноваційних технологій громадянсько-патріотичного виховання у нашій країні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Патріотичний вектор образу «Батьківщина» в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / А. М. Богуш // Рідна школа. – № 1–2, 2017. – С. 67–78.

2. Богуш А. М. Василь Сухомлинський: азбука виховання майбутніх громадян України / А. М. Богуш // Наука і освіта, 2008. – № 6. – С. 43–68.

3. Богуш А. М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі: монографія / А. М. Богуш. – К.: Слово, 2008. – 342 с.

4. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Бесіди про громадянськість / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 1. – К.: «Рад. шк.», 1976. – 321 с.

5. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин? / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 5. – К.: «Рад. шк.», 1977. – 245 с.

6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. Як же приходить духовна зрілість юнацтва / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 2. – К.: «Рад. шк.», 1976. – 348 с.

7. Сухомлинський В. О. Шматок хліба / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 5. – К.: «Рад. шк.», 1977. – 34 с.

8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Любов до соціалістичної Батьківщини, висока ідейність і громадянськість / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 2. – К.: «Рад. шк.», 1976. – 78 с.

9. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вихованні любові до соціалістичної Батьківщини, патріотичної вірності, відданості Вітчизні / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 1. – К.: «Рад. шк.», 1976. – 213 с.

10. Сухомлинський В. О. Як домогтися того, щоб юне серце не було байдужим до нашого життя, до нашої боротьби / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 2. – К.: «Рад. шк.», 1977. – 56 с.

11. Сухомлинський В. О. Роки дитинства / В. О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5 т. – Т. 3. – К.: «Рад. шк.», 1977. – 178 с.

REFERENS

1. Bogush A. M. (2017). *Patriotichniy vektor obrazu «Batkivschina» v pedagogichniy spadschini Vasilya Suhomlinskogo*. [Patriotic vector of the «Fatherland» image in pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynsky]. Kyiv.

2. Bogush, A. M. (2008). *Vasil Suhomlinskii: azbuka vihovannya maybutnih gromadyan Ukrainy.* [Vasyl Sukhomlynsky: education alphabet of future citizens of Ukraine]. Kyiv.

3. Bogush, A. M. (2008). *Pedagogichni vimiri Vasilya Suhomlinskogo v suchasnomu osvitnomu prostori: monografiya*. [Pefagogical dimensions of Vasyl Sukhomlynsky in modern educational space: monograph]. Kyiv.

4. Suhomlinskyi, V. O. (1976). *Metodika vihovannya kolektivu. Besidy pro gromadyanskist*. [Methodology of education of the collective. Conversations about civic consciousness]. Kyiv.

5. Suhomlinskyi, V. O. (1977). *Z chogo pochinaietsya gromadyanin?* [What does a citizen start with?]. Kyiv.

6. Suhomlinskyi V. O. (1976). *Sto porad uchiteliu. Yak zhe prihodit duhovna zrilist yunatstva*. [100 Pieces of advice for school teachers. How does the spiritual maturity of youth come?]. Kyiv.

7. Suhomlinskyi, V. O. (1977). *Shmatok hliba*. [Piece of bread]. Kyiv.

8. Suhomlinskyi, V. O. (1976). *Yak vihovaty spravzhniu liudinu. Liubov do sotsialistichnoi*

Batkivschiny, vysoka ideinist i gromadianskist. [. How to raise a real person. Love for a socialist homeland, high ideological and civic consciousness]. Kyiv.

9. Suhomlinskyi, V. O. (1976). *Problemy vihovannia vsebichno rozvinenoi osobistosti. Liubov do sotsialistichnoi Batkivschiny, vysoka ideinist i gromadianskist*. [Problems of education of a fully developed personality. The education of love for a socialist homeland, patriotic loyalty, devotion to the Fatherland]. Kyiv.

10. Suhomlinskyi, V. O. (1977). *Yak domogtisia togo, shchob yune sertse ne bulo baiduzhim do nashogo zhittia, do nashoi borotby*. [How to make a young heart not to be indifferent to our lives, to our struggle]. Kyiv.

11. Suhomlinskyi, V. O. (1977). *Roky dytynstva*. [Years of childhood]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БОГУШ Алла Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Наукові інтереси: Василь Сухомлинський і його педагогічна система як соціально-педагогічне явище.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BOGUSH Alla Mykhailivna – Doctor of Pedagogical Sciences (Pedagogy), Professor, Full member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Chairperson of the Faculty of the Theory and Methods of Preschool Education at the State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky».

***Circle of scientific interests*:** Vasylii Sukhomlynskyi and his pedagogical system as a socio-pedagogical phenomenon.

Дата надходження рукопису 14. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор О. С. Радул

УДК 37. 014 (477)

ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Констянтинівна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
e-mail: king_feodor@email.ua

ІДЕЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Сьогоднішній світ за масштабами трансформаційних змін називають переломним тому, що в наш час настає нова ера в історії людства – суспільство стає інформаційним. Однією з характеристик такого суспільства поряд з виробництвом, яке засноване на комп'ютерних технологіях, є процес створення та поширення знань та інформації, які перетворюються на основні продуктивні сили суспільства. Тому успіх не лише будь-якої виробничої діяльності, але й взагалі будь-якої сфери життєдіяльності залежатиме від рівня інтелектуального розвитку людини. Якщо ж урахувати зростання тенденції глобалізації, яка з-посеред іншого означає небувале раніше загострення конкуренції між державами-націями, то стає очевидним, що лише країна, яка забезпечить адекватний вимогам часу розвиток освіти та науки, може сподіватися на гідне місце у світовому співтоваристві. Одним із наслідків науково-технічної та «інформаційної» революцій і спричиненого ними зростання виробництва стала втрата суспільної необхідності у ранньому початку праці та значне підвищення вимог до рівня освітньої та фахової підготовки людини. А це, в свою чергу, обумовлює необхідність переходу загальноосвітньої школи на 12-річне навчання (в усіх європейських країнах тривалість здобуття повної середньої освіти складає від 12 до 14 років). Крім того, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які «...вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіють іншими уміннями» [1]. Але, за твердженням міністра освіти і науки України Лілії Гриневич, сьогодні українська школа не готує до цього, виховуючи «…не спеціаліста XXI століття, а вчителя з XX століття» [2]. Все вищезазначене робить виклик всім сферам діяльності суспільства але, в першу чергу, освіті. Тому Міністерство освіти і науки виступило з пропозицією для успішної реалізації реформи освіти в Україні схвалити Концепцію «Нова українська школа» (НУШ), яка поєднує збереження українських традицій освіти з провідними ідеями досвіду інших країн (Канада, Польща, Фінляндія та ін.) в контексті рекомендацій Ради Європи.

© Завгородня Т. К., 2018

Взагалі дана концепція може сприйматися у державі як програма нововведень до середньої освіти, мета якої підвищити якість загальної середньої освіти в країні, погіршення якої зафіксовано протягом 1992–2016 років. Основними факторами, які це спричинили називаються: застарілі зміст освіти та методики викладання; домінування в системі освіти шкіл з невисокою якістю освітніх послуг; суттєві територіальні відмінності в якості загальної середньої освіти (між сільськими та міськими школами, між окремими регіонами) та ін. Отже реалізація мети Концепції повинна забезпечити проведення докорінної та систематичної реформи загальної середньої освіти за різними напрямами. Щодо організації навчально-виховного процесу в ній передбачено: ухвалення нових державних стандартів, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості; запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків; створення необхідних умов для навчання учнів безпосередньо за місцем їхнє проживання; організація інклюзивного навчання; посилення роботи з обдарованими учнями; запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня); врахування особливостей психофізичного розвитку учнів, вміння передбачати здобуття ними вмінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності; право вчителів впроваджувати власні освітні програми відповідно до державного стандарту загальної середньої школи тощо. Особливий наголос у Концепції робиться на заходах з підвищення якості освіти (формування системи забезпечення якості освіти, якісного вивчення іноземних мов у профільній школі відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»; створення регіональних органів з питань якості освіти та системи незалежного оцінювання результатів навчання за курс базової середньо освіти та ін.).

Позитивним, на нашу думку, є наголос зроблений в концепції на визначення компетентностей, які закріплено законом «Про освіту», і які учні повинні набувати. Особливо значущим для досягнення мети даної Концепції є необхідність формувати в учнів культурної компетентності. Але, за нашим переконанням, необхідно було наголосити і на необхідності інтенсифікації формування даної компетентності у майбутніх учителів, а також підвищення вимог до постійного вдосконалення і самовдосконалення її у працюючих педагогів. Заслуговують на увагу і підходи для набуття компетентностей школярами, а саме: діяльнісний, інтегроване і проектне навчання, зміна освітнього середовища. Але слід наголосити, що перші два успішно використовуються творчими вчителями. Тому сьогодні для її реалізації на практиці достатньо посилити вимоги до кожного вчителя надавати переваги у навчальному процесі саме цим способам навчання. А от, що стосується останньої – зміна освітнього середовища (це робота з батьками, громадськістю, а також дотримання санітарно-гігієнічних норм) – то як зазначає переважна більшість практикуючих вчителів, в її реалізації виникають певні труднощі.

Пояснюється це тим, що змінити ставлення педагога до дитини, поважаючи її, уважно ставлячись до неї, постійно знаходячи оптимальний спосіб для її ефективного навчання й виховання набагато важче ніж навчитися використовувати в навчально-виховному процесі нові підходи, оновлені методи або способи навчання і виховання. Разом із тим слід зауважити, що досвід вирішення цієї проблеми в педагогіці є і він достатньо ґрунтовно описаний в психолого-педагогічних дослідженнях, в літературі культурологічного, морально-етичного спрямування (Завгородня Т. К., Зязюн І. В., Корчак Я., Сухомлинський В. О. та ін.). Тому для їхнього подолання педагогам, організаторам освіти, спільно з науковцями, використовуючи різні методи дослідження, необхідно вивчати передові ідеї вирішення даної проблеми педагогами інших країн, вітчизняних учителів різних вікових груп та з різним стажем і стилем педагогічної роботи, різним темпераментом, рівнем сформованості педагогічних компетенцій тощо.

Водночас слід зауважити, що в змісті Концепції УНШ наголос переважно робиться на необхідності вдосконалення процесу навчання. Підтвердженням цього твердження є, наприклад, зміст посібника «Нова українська школа», в якому, перераховуючи зміни, які відбудуться в житті школи після реалізації в ній ідей НУШ, практично забули про виховання як важливу складову єдиного навчально-виховного процесу. А, як зазначав В. О. Сухомлинський, тільки «…при досконалій постановці педагогічного процесу, при повній гармонії навчання і виховання людина може оволодіти колом знань, значно ширшим, ніж вона оволодіває нині…» [6, с. 201]. Крім того педагог зауважував, що «Тільки тоді, коли у школі вирує багатогранне духовне життя, опанування знань є справою бажаною, привабливою, воно не припиняється і після закінчення школи, продовжується в роки праці» [9, с. 77–78]. Тобто виховує потребу школярів у постійному поглибленні знань, готує їх до навчання протягом всього

життя. Тому стає зрозумілим, що досягнення мети Концепції, яка спрямована на проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за проголошеними напрямами, безпосередньо залежить від учителя. Але оновлення вчителя можливе лише шляхом зміни його підходів до організації навчально-виховного процесу. Все це засвідчує великі зміни, які очікують як працюючих учителів, так і майбутніх. Для реалізації основних положень Концепції НУШ в шкільній практиці вчитель повинен дотримуватися вимог, які сприяють створенню умови доброзичливої і водночас вимогливої взаємодії вчителя з учнями. Як зазначав В. Сухомлинський в своїй праці «Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості», навчання тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли: 1) «…воно відбувається на фоні багатого, багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія колективного й особистого» [9, с. 79]; 2), «коли педагог є вчителем – вихователем» [9, с. 84]; 3), коли є «висока педагогічна культура батьків» [9, с. 86].

За переконанням Василя Олександровича, учні надають перевагу вчителю, якого бачать як людину: «…розумну, знаючу, думаючу, закохану в знання .... Чим глибші знання, чим ширший кругозір, ширша всебічна наукова освіченість учителя, тим більшою мірою він не тільки викладач, а й вихователь. Для вчителя початкових класів важлива не тільки всебічна освіта, а й особливий інтерес до якоїсь певної науки, галузі знань» [5, с. 49]; «…яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо»; «…яка досконало володіє вміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи. ..» [5, с. 49]; в якій «…любов до дітей поєднується з творчим інтересом до проблем науки» [5, с. 50] тощо. Проте найважливішою умовою всебічного розвитку дітей, за переконанням педагога є, «…багате, різностороннє інтелектуальне життя педагогічного колективу, різноманітність інтересів, широта кругозору, допитливість, чутливість до нового в науці» [5, с. 50].

Сьогодні для позитивного вирішення проблеми підготовки нового вчителя необхідно розв'язати ряд проблем. А саме: стимулювати його мотивацію шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи, стимулювання вчителя до професійного зростання; необхідності оновлення системи підвищення кваліфікації педагогів. Для розв'язання останньої пропонується створення нової системи підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл, отримання свободи щорічно навчатися (Інститути післядипломної педагогічної освіти, заклади вільного вибору). У цілому за п'ять років термін підвищення кваліфікації має скласти 150 годин. Цікавою формою підвищення якості діяльності педагога повинно стати запровадження сертифікації – добровільної перевірки, підтвердження якої звільняє фахівця від атестації та ін. Втілення в життя цих змін повинно сприяти постійному професійному та особистому зростанню вчителів, підвищенню їхнього соціального статусу, отримання свободи дій (учитель або авторська група зможуть, дотримуючись Державного стандарту, доповнювати або створювати свої навчальні програми), забезпечення умов для самостійного вибору методів, способів навчання й виховання учнів. Перехід до педагогіки партнерства між учнем, учителем і батьками вимагає ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і технологіями навчання і виховання (зокрема, інформаційно-комунікативними). Досвід такої роботи ми зустрічаємо у діяльності школи В. О. Сухомлинського. Так, для підвищення культурного та професійного рівня в школі В. О. Сухомлинського приблизно двічі на місяць учителі читали для своїх товаришів лекції з наукових проблем [5]. Ця ідея і сьогодні може бути творчо використана як при підготовці майбутніх педагогів, так і в системі безперервної педагогічної освіти. Це може бути захист навчальних проектів, авторських варіантів розроблених інтегрованих уроків, дискусії з психолого-педагогічних проблем, рольові ігри, обговорення цікавих наукових публікацій, документів з вдосконалення навчально-виховного процесу різних складових структури освіти в Україні тощо.

Зміни також повинні відбутися і в діяльності адміністрації шкіл та роботі з батьками. Стосовно останніх, то концепція розв'язання цього питання сформульована в одному з принципів Нової української школи а саме: партнерство у тому числі між школою та батьками. І як результат зроблено висновок, що тільки так «можливо зробити українську школу відкритою, цікавою та сучасною». Дотримання вищезгаданого принципу НУШ, безперечно, не може не вплинути позитивно на зміни освітнього середовища, впровадження навчання в життя. Але, на нашу думку, для успішної реалізації мети зазначеної концепції цього недостатньо. За нашим переконанням, необхідно постійно реалізовувати на практиці ідеї безперервної педагогічної освіти про яку вже говорять довгий час. І, якщо для втілення в шкільну практику положень Концепції НУШ для вчителів експериментальних класів Міністерство провело кілька тренінгів, передбачило безперервність підвищення

кваліфікації вчителів, то підготовка майбутніх педагогів до реалізації на практиці положень даної Концепції повинна бути «реанімована». Це перегляд і оновлення освітніх програм підготовки фахівців; розробка методичного забезпечення їхньої реалізації; видання наукової та навчальної літератури для студентів; включення останніх в науково-пошукову аудиторну (виконання творчих завдань, розробка проектів навчання й виховання, навчально-виховних ситуацій, навчальних ігор різних типів та їхня реалізація у навчально-виховному процесі і при підготовці курсових, дипломних робіт різних рівнів з обов'язковим проведенням психолого-педагогічних досліджень з учнями, педагогам і батьками опорних шкіл практики, розробці проектів по активізації підготовки майбутніх педагогів до реалізації та впровадження положень Концепції НУШ у навчально-виховний процес ЗВО та позааудиторній діяльності.

На нашу думку, результативність реалізації концепції залежатиме від того як сприймуть нововведення працюючі вчителі, чи готові вони самі змінюватися. Підтвердженням цього є відповіді вчителів загальноосвітніх шкіл міста Івано-Франківська на запитання: «Як Ви ставитеся до майбутніх нововведень?» Більшість вчителів (65 %) відповіли «схвально», 24% – «так собі». Але 11% респондентів вважають реформу непотрібною. Слід зазначити, що другу і третю відповідь, як не дивно, дали порівну вчителі з досить великим стажем роботи і ті, що тільки починають свій професійний шлях. Тому напрошується висновок, що вчителі по-різному сприймають запропоновані нововведення. А це призводить до висновку, що керівники від освіти, науковці повинні вести широку роз'яснювальну роботу серед цієї категорії працівників, проводити семінари вчителів – тренерів опорних шкіл, крім посібника, у якому прописані основні зміни, що торкаються навчального процесу, необхідно запропонувати конкретні вказівки від розробників концепції щодо того, як саме втілюватимуться нововведення в масову шкільну практику, як домогтися щоб діти співпрацювали з учителем, щоб відбулося взаємонавчання. Разом із тим аналіз даного документу засвідчує, що, як в кожному нововведенні, завжди є недоречності, неточності, питання. Не є винятком і Концепція УНШ. По-перше, запропонований документ не пропонує шляхи залучення абітурієнтів на інженерно-технічні та природничо-математичні спеціальності; немає конкретних вказівок від розробників концепції щодо того, як саме будуть втілюватися нововведення в шкільну практику; переважна більшість запропонованих в Концепції принципів, методів і форм навчання є давно відомими в педагогіці школи. Наприклад, відповідно до Концепції НУШ, початок занять кожного дня рекомендують починати з ранкового кола. Але схожі традиції вже давно були в інших школах. Наприклад, традиція проведення «Школи під блакитним небом» в Павлиській школі. На цей час, зазначає Василь Олександрович, «школою для малюків ставали зелений лужок, прохолода, тінь лип і яблунь, тепла річка, безмежне поле, синій сутінок дібров». А метою її проведення було «…дістати перше уявлення про індивідуальні особливості кожної дитини, розпочати те пізнавання дітей, яке в чуйного розумного педагога не припиняється ні на один день і без якого не можна уявити успішне виховання» [4, с. 203]. Але, між підходами до їх організації спостерігається різниця: у Павлиській школі проведення уроків відбувалося по мірі їх необхідності, в різній місцевості, в різний час дня, з ініціативи учнів, батьків та вчителів, а з концепції випливає, що початок навчання у школі кожний день починається з ранкового кола. А це вже є їхнє наказово-примусове щоденне проведення, а нововведення мають відбуватися, в першу чергу, на ментальному рівні, а не запроваджувати законодавчо.

Інша справа, розвиток мотивації використання знань в навчально-виховному процесі, виявляючи при цьому творчість, налагодження зв'язку між вимогами загальноосвітньої школи і школами раннього розвитку Наприклад в школі В. О. Сухомлинського [10], малятами-першокласниками завели альбом колективної творчості під назвою «Світанкова зоря». В якому кожному учню було відведено сторінку (хочеш – дві-три) і запропоновано «…малюй те, що ти полюбив у природі, і напиши одну-єдину фразу, кілька слів, «але щоб ці слова були, як «гарна пісня». Діти з великою зацікавленістю ставилися до цієї творчості. І «з кожним роком, зауважував педагог, обмін роздумами, духовними багатствами все більше визначав стосунки між дітьми, був спрямований на те, щоб «…знання, інтелектуальне життя переживалися школярами як їхня моральна гідність» [10, с. 486]. Саме так педагоги намагалися виховати у школярів неповагу до неуцтва у їхньому середовищі, готувати їх до вміння дискутувати, відстоювати свою думку.

Водночас В. О. Сухомлинський зауважував, що учні повинні постійно включаються в діяльність з передачі своїх знань іншим. За його твердженням, тільки «передаючи знання іншим, учень багато чого усвідомлює, у нього виникає багато запитань, він прагне з'ясувати найтонші «звивини і

повороти, думки, приховані причинно-наслідкові зв'язки… Утверджуючи, обстоюючи, захищаючи істину, молода людина утверджується в ній сама, у неї виникає потреба далі розширювати й поглиблювати знання» [3, с. 487]. У противному випадку «…знання залишаються в свідомості учня «цінностями для себе», якщо вони не набудуть морального забарвлення, не переживатимуть як радість, честь, багатство, достоїнство особистості»[3, с. 487].

Тому вимога Концепції про необхідність готувати школярів до творчої, соціально значущої діяльності, налагодження в навчально-виховному процесі суб'єкт-суб'єктних стосунків учителів і учнів, їхнє взаємонавчання вимагає, щоб педагог був різносторонньо розвиненою особистістю.

Успішно провести реформування загальноосвітньої школи можливо, на наш погляд, тільки шляхом посилення психологічної підготовки педагога, без чого не можливо розв'язати завдання психоемоційного розвитку дітей, педагогічної, методичної підготовки вчителя, постійного підвищення ними свого загальнокультурного рівня, а, головне, формування морально-етичних якостей (любові до учнів і поваги до батьків, володіння методами співпраці з учасниками навчально-виховного процесу, людяності, співпереживання, співчуття, доброти у поєднанні з вимогливістю, самокритичності, порядності тощо), а також відданості своїй професії. Це ж стосується і підготовки педагогів до навчання обдарованих учнів, одним із шляхом роботи з якими пропонується впровадження інформаційних технологій. Для успішного розв'язання цього питання, доцільно залучати студентів – майбутніх педагогів через активізацію їхньої діяльності в науково-дослідній роботі як аудиторній, так і в позааудиторній: створення нових програм для різних типів обдарованості дітей, різного віку та реалізації їх на практиці, що стане відповіддю студентів на важливе положення реалізації Концепції НУШ «…допомагати в проведенні реформи мають самі громадяни». Щодо дітей, які мають інші типи інтелекту, і не отримують необхідної допомоги у звичайному навчальному закладі, то потурбуватися про розвиток їхньої обдарованості повинні також батьки, залучивши їх до різних видів діяльності, виконання конкретних завдань поза школою, що сприяють розвитку їхніх здібностей. Саме тоді кожний з учнів може відчути себе повноцінною людиною. Але все це вимагає посилення уваги і держави до осучаснення позашкільних закладів освіти, створення необхідних умов для вдосконалення їхньої діяльності.

Реалізація реформи вимагає від учителя бути ще й аніматором: грати з дітьми на заняттях, розважати на перервах. Але це вимагає змінити навчальні плани підготовки майбутніх педагогів, в яких зараз передбачено вивчення одиничних психолого-педагогічних дисциплін, які мають мінімум (або взагалі не мають) практичних занять. На педагогічних спеціальностях ліквідована дисципліна «Методика виховної роботи» та педагогічна практика в оздоровчих закладах. Але, як засвідчує багаторічна робота автора з підготовки майбутніх учителів, участь останніх в роботі в оздоровчих закладах дозволяє їм вперше самостійно виконувати обов'язки вихователя в поєднанні з молодістю, зацікавленістю, бажанням бути старшим товаришем дітей, заслужити їх авторитет. Отже, саме практика в літніх оздоровчих закладах створювала умови на основі теоретичних знань, отриманих студентами в аудиторіях, виробити в них практичні вміння і навички організації виховної роботи. Все це ще раз підтверджує думку, що для реалізації положень Концепції на практиці, а, значить, досягнення визначеної мети, необхідно, в першу чергу, змінити самого вчителя, а також систему підготовки майбутніх учителів.

Не можемо не враховувати дуже актуальну для сьогодення думку висловлену Василем Сухомлинським, про те, що «чим більше знає вчитель, тим легше його учням засвоювати елементарні знання (хоча значну інформацію учні можуть знайти в інформаційних засобах). Тим більшим авторитетом і довір'ям користується він серед учнів і батьків, тим більше до нього, як до джерела знань, тягнуться діти» [5, с. 55]. І продовжує, якщо вчитель не відповідає цим вимогам, то в нього немає можливості «розсунути» перед учнями «горизонти науки», показати те, «що ще не вивчене, що чекає втручання їхнього допитливого розуму і працьовитих рук» [5, с. 55]. А це означає, що він не впливає на розвиток зацікавленості учнів конкретною науковою проблемою, його бажання займатися пошуком шляхів її розв'язання, залученням до позашкільних закладів освіти тощо. І навпаки, «чим більше знає вчитель, чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонти науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні, тим розумніші, цікавіші й важчі ставлять вони запитання. Ці запитання в свою чергу спонукають нас, учителів, думати, читати» [5, с. 56].

Взагалі, для реалізації ідей запропонованої реформи в практику сучасної української школи, необхідно перебудувати навчально-виховний процес різних закладів системи освіти, але не загубивши при цьому

існуючий вітчизняний новаторський педагогічний досвід. А для цього, як стверджував В. О. Сухомлинський, навчально-виховний процес має будуватися на трьох джерелах: «наука, майстерність і мистецтво. Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання» [8, с. 397–398].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, Концепція НУШ – конкретний план розвитку загальної освіти України в контексті досвіду інших країн світу. Але, на нашу думку, як зазначав великий Кобзар, треба «...чужого навчатися, але й свого не цуратися». Мова йде про багатий, цікавий досвід напрацювань українських педагогів, вчителів-практиків, вчителів-новаторів в контексті вищезазначеної Концепції.

У цілому порівняння запропонованих основних підходів до реалізації Концепції «Нової української школи» та основних положень організації діяльності загальноосвітніх шкіл у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського співзвучні. Це і залучення учнів до творчих справ з використанням групових, індивідуальних і колективних форм, різноманітних прийомів педагогічного впливу, до роботи учнів в групах і в змішаних парах у навчальному процесі, які є беззаперечними складовими педагогіки добра тощо.

Отже, порівняльний аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського і основних положень Концепції НУШ дозволяє зробити висновок, що переважна більшість проблем, які необхідно розв'язати в освіті сучасної України, дотичні педагогічним ідеям їх вирішення, висвітлених у працях великого педагога.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич розвіяла міфи про нову українську школу. Режим доступу: www. uk.org.ua/obshestvo/liliya-grinevich – rozviyzala – mifi –pro-novu-ukrayinsku – shkolu -71611.

2. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року // Розпорядження КМУ №988 – р від 14. 12. 16 року.

3. Сухомлинський В. О. Знання і участь у громадському житті // В. О. Сухомлинський. Сто порад учителеві // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. – В 5-ти т. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 486–487.

4. Сухомлинський В. О. На нашій совісті людина / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 203–217.

5. Сухомлинський В. О. (1977). Наші вчителі, вихователі // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 49–65.

6. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 55–208.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 417–656.

8. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 393–626.

9. Сухомлинський В. О. Теоретичні й практичні проблеми, які висуваються життям у процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 72–91.

10. Сухомлинський В. О. Як злити думку й почуття громадянської гідності // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 485–486.

REFERENCES

1. *Grynevych rozviiala mify pro novu ukrainsku shkolu.* [Grinevich dispersed the myths about the new Ukrainian school]. – www. uk.org.ua/obshestvo/liliya-grinevich – rozviyzala – mifi –pro-novu-ukrayinsku – shkolu -71611.

2. *Pro skhvalennia kontseptsii realizacii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zagalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku*. [On Approval of the Concept for the Implementation of the State Policy in the Reform of General Secondary Education «New Ukrainian School» for the period up to 2029]. // Rozporiadzhennia KMU №988 – r vid 14.12.16 roku.

3. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Znannia I uchast u gromadskomu gytti*. [Knowledge and participation in public life]. Kyiv.

4. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Na nashii sovisti liudyna*. [On our conscience is a man]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Nashi vchyteli, vychovateli*. [Our teachers, educators]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Problemy vychovannia vsebichno rozvynenoi osobustosti.* [Problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sto porad uchytelevi.* [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi V. O. (1976). *Rozmova z molodym dyrektorom*. [Talk with a young director]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Teoretychni I praktychni problemy, yaki vysuvaiutsia zhyttiam u protsesi zdiisnennia idei vsebichnogo rozvytku osobustosti.* [Theoretical and practical problems put forward by life in the process of implementation of the idea of a comprehensive personality development.].

Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Yak zlutu dumku I pochuttia gromadianskoi gidnosti*. [How to cast an opinion and a sense of civic dignity]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Наукові інтереси: проблеми виховання, історія дидактичної думки в Галичині, дослідження творчих здобутків галицьких педагогів, особливо тих, чиї імена були незаслужено забуті, неперервної педагогічної освіти, педагогічної компаративістики.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ZAVGORODNYA Tatyana Kostantynivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Pedagogical Department named after Bogdan Stuparyk, State Pedagogical University «Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk».

Circle of scientific interests: the problems of education, the history of didactic thought in Galicia, the study of the creative achievements of Galician teachers, especially those whose names were undeservedly forgotten, continuous pedagogical education, and comparative pedagogy.

Дата надходження рукопису 04. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

УДК: 37.091.4 Сухомлинський

ІВАНЮК Ганна Іванівна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології
Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID iD: 0000−0001−7758−5121
e-mail: h.ivaniuk@kubg.edu.ua

НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Пошук продуктивних шляхів розбудови нової української школи в умовах сучасних соціальних, економічних, політичних викликів актуалізує проблему вивчення ефективних педагогічних практик попередніх років. Значний інтерес для сучасних дослідників історії освіти становить теоретичний доробок і педагогічна практика Василя Сухомлинського, що розглядаємо у поступі шкільної освіти другої половини ХХ століття.

Для розвитку школи у ці роки характерним було врахування потреб соціально-економічного (політичного) розвитку країни, що дало поштовх до розвою гуманістичних ідей у педагогічній думці. На часі було й педагогічне новаторство, що розглядалось у контексті поліпшення навчання і виховання молоді й підготовку їх до праці в нових умовах науково-технічного прогресу.

У царині педагогічної думки того часу Василь Олександрович Сухомлинський посів чільне місце як теоретика, так і практика, який втілював у навчально-виховний процес Павлиської школи новаторські ідеї. Педагог започаткував у радянській системі освіти педагогіку людинознавства, що вирізнялась гуманістичними ідеями від попередніх періодів; розвивав ідеї дитиноцентризму та природовідповідності, природи як чинника формування особистісно-суспільних якостей школярів; зв'язку школи з родинами; виховання в праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіювання наукових доробків сучасних українських та зарубіжних учених засвідчує про значний інтерес до теоретико-практичної спадщини Василя Сухомлинського впродовж другої половини ХХ століття і донині. Педагогічні ідеї В. Сухомлинського є предметом педагогічного аналізу і узагальнень як дослідників історії педагогіки, так і практиків. Розмаїття педагогічних ідей, що не втрачають значущості у різні роки, вчені різних поколінь висвітлюють у монографіях, наукових статтях, дисертаціях. Варто зауважити, що нові стратегії розбудови школи в Україні українські вчені розглядають через призму ідей Василя Сухомлинського. Зокрема аксіологічні аспекти і духовний розвиток особистості, патріотичного виховання молоді в сучасних умовах є предметом наукових узагальнень Л. Березівської, І. Беха, Н. Дічек, О. Савченка та ін. Теоретико-практичні аспекти діяльності вчителя в умовах реформування української школи висвітлює в монографії М. Антонець; гуманістична спрямованість особистісно орієнтованої моделі

© Іванюк Г. І., 2018

навчально-виховного середовища школи (Г. Іванюк).

Мета статті – висвітлення внеску Василя Сухомлинського у становлення та розвій новаторських ідей у контексті історико-педагогічних трансформацій другої половини ХХ століття задля виокремлення значущих теоретичних положень і практичних доробків, що можуть бути адаптовані в сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна діяльність Василя Сухомлинського є суголосною процесам другої половини ХХ століття, що характеризувалися лібералізацією суспільного життя й оновленням радянської соціальної політики, зокрема щодо школи, що мала забезпечити підготовку молоді до праці в умовах розвитку науково-технічного прогресу. 50–70-ті роки ХХ століття вважаємо сприятливим для розвитку школи загалом і українського села, що зазнало гонінь та руйнувань у попередні десятиліття. Для сільської школи це був період відновлення рівноправності з міською щодо мети, завдань, змісту і структури загальної середньої освіти в радянській системі.

Зрозуміло, що Василь Сухомлинський був людиною свого часу. Однак попри ідеологічну павутину, він чесно виконав свою педагогічну місію, що полягала у вивищенні особистості, створенні умов для подолання відставання мешканців села від тогочасних потреб у царині культури й освіти молоді. Тому не дивно, що у всі наступні роки реформування школи вчені шукають у творчості педагога тих перлин, що можуть слугувати для розвитку сучасних ідей.

Джерельна база сухомлиністики (друга половина ХХ століття – донині) становить понад чотири тисячі наукових праць. Таке наукове визнання педагога дає розуміння теоретико-практичного внеску базових ідей для розвитку на теренах України новаторських освітніх систем (О. Захаренко, І. Ткаченко).

У теоретичному доробку В. Сухомлинського простежується цікавий підхід до інтеграції змісту виховання й навчання учнів засобами природи. Природа, на думку В. Сухомлинського, є могутнім чинником, що поєднує у собі потенціал для морально-духовного розвитку людини [8].

Вагомою в наш час є думка В. Сухомлинського про значущість природи в розвитку базових моральних цінностей особистості: доброти, правдивості, людяності, співпереживання, непримиримості зі злом, оскільки, зазвичай, нищать природу ті люди, в кого не сформовані означені чесноти. Природа, її краса є началом облагородження людини (підлітка, юнака) та джерелом думки, пізнання, відкриття істини. У роки отроцтва, вважав В. Сухомлинський, сприймання естетичних якостей світу зливається з поглибленим логічним пізнанням, мисленим проникненням у природу речей [8].

Осердям гуманістичної системи В.Сухомлинського є дитиноцентризм. Знання дитини, вважав В. Сухомлинський, – це наука про людину, «людинознавство». Однак знання про людські чесноти, шляхи та умови їхнього розвитку стають дієвими лише тоді, коли сама особистість перетворюється на суб'єкт діяльності. Введення дитини у світ людинознавства пробуджує її думки, почуття, волю до власного самовизначення. Розповіді про велике, героїчне не можуть залишати вихованця байдужим. Важливо, щоб та інформація, носієм якої є вчитель, викликала інтерес, зацікавленість, спонукання до особистої діяльності. «Піднесення людини я уявляю собі як глибоку моральну роботу розуму і серця, сенс цієї роботи полягає в тому, що людина готується духовно, морально до самовиявлення, до того, щоб розкрити себе» [10, с. 467].

Головні суперечності розвитку школи як міської, так і сільської на цьому етапі полягали у відсутності соціально-економічних, ідеологічних умов для реалізації гуманістичних виховних систем у педагогічній практиці. Проте економічний розвиток держави у другій половині ХХ ст. ще не відповідав гуманістичним починанням, що мали місце в розвитку сільської школи. Зрозуміло, що в той час заідеологізовані чиновники від освіти не сприймали ті ідеї, що визначали повагу до особистості та її цінностей, духовного вибору.

Ідеї В. Сухомлинського про налагодження поважних стосунків між дітьми є суголосні тим, що увиразненні в Концепції нової української школи. Оцінка педагогом виховної ролі гуманних стосунків між учнями в колективі є актуальною для сучасної школи. Варто зазначити: часто-густо середовище спілкування в школах – обмежене, що є гальмівним чинником формування готовності особистості до спілкування у соціогетерогенних групах, налагодження соціальних комунікацій. Тому важливо, щоб в освітньому середовищі школи особистість відчувала себе учасником життєдіяльності.

Попри колективістку (знаннєву) парадигму радянської школи, В. Сухомлинський приділяв значну увагу розкриттю самовартості особистості. Пріоритетною умовою виховання вважав забезпечення єдності колективного та індивідуального, громадського та особистого. Вплив колективу на морально-духовний розвиток особистості виявляється в усвідомленні учнем духовної спільності з

іншими, готовності відстоювати власні переконання. Усвідомлення своєї духовної єдності з колективом проявляється у спільній продуктивній діяльності. Сутність такої діяльності залишає слід у почуттях, думках, розвиває вольову сферу. З огляду на це поєднання різних видів діяльності, залучення учнів до тих із них, що досить вагомі для сучасної людини, є також предметом педагогічного осмислення.

Не можна не погодитися з тим, що духовне життя людини визначається характером її ставлення до самої себе та інших людей, своїх рідних, природи. Педагог уважав, що від характеру стосунків між людьми у навколишньому середовищі, залежить реалізація індивідуальності будь-якої особи [9].

Досвід роботи у Павлиській середній школі дав змогу підняти на новий рівень сільську школу. На думку В. Сухомлинського, важливою проблемою сільської школи є забезпечення якості освіти у тісному взаємозв'язку з розвитком культурно-духовного життя учнів та їхніх сімей. Оскільки пріоритети сільської школи – це забезпечення інтелектуальних та культурно-духовних потреб молоді, то досягти підвищення якості освіти у сільських школах не уявляється можливим без загального піднесення культурного життя школи та сім'ї [11], що є прямим шляхом до забезпечення школою інтелектуальних, моральних, інших цивілізаційних потреб молодих людей. У Василя Сухомлинського було особливе бачення сутності дитиноцентризму. Основуючись на ньому, він збагатив педагогічну думку XX ст. ідеями про єдність педагогічного впливу та діяльності дитини; про особливість дитячого віку для розвитку емоційної сфери та моральних цінностей, залежність результатів виховання від здоров'я дитини [15]. З огляду на сучасні труднощі батьків, учителів щодо низького інтересу учнів, зокрема початкової школи до книги ця думка не втратила актуальності.

Вагомим чинником розвитку кращих людських якостей є природа. В. Сухомлинський розвинув ідею про значущість розуміння природної сутності дитини та необхідність врахування під час проектування освітнього процесу в школі цього принципу природо відповідності [15].

У книзі «Павлиська середня школа» [12] Василь Олександрович виокремив головні положення, на яких ґрунтується навчально-виховний процес школи: організація життєдіяльності колективу школи; вимоги до професійної компетентності педагогів, важливе місце та роль традицій у житті школи, села [12]. Проте праця у Василя Сухомлинського – не самоціль. Педагог розглядав працю дитини в сім'ї, суспільно корисну працю як засіб розвитку дитини, зв'язку виховання з працею та життям батьків, села, країни, як чинник виховної системи. Насамперед зауважимо, що означені ідеї є суголосними для сучасної школи, оскільки діяльність розглядаємо як умову та чинник розвитку особистості й формування особистісно й суспільно (професійно) значущих якостей.

В. Сухомлинський наголошував на необхідності використання переваг чинника природи для розвитку учня. Специфічною проблемою сільської школи є надання посиленої уваги розкриттю інтелектуально-духовної сутності праці на землі, виховання почуття гордості у сільського жителя за його суспільне покликання та призначення. Недоліком виховання учнів у сільській школі, як вважав В. Сухомлинський, є применшення значущості сільського жителя, «сором'язливість» та набуття відчуття «меншовартості сільського жителя».

Як засвідчують результати вивчення досвіду сучасних шкіл, розкриття інтелектуальної спрямованості праці на землі здебільшого не відносять до пріоритетних завдань. З огляду на важливість означеної проблеми вивчення предметів природничо-математичної галузі доцільно налагоджувати з урахуванням принципу диференціації. Умови освітнього середовища села, наявність пришкільних ділянок сприяють налагодженню науково-дослідницької праці учнів та вчителів. Залучення школярів до пошукової діяльності, вивчення ними сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур тощо – ці види діяльності стимулюють розвиток пізнавальних інтересів. Інтелектуальна праця учнів у природі сприяє розумінню ними суті законів природи, гармонії природи та людини.

Навчання, на думку В. Сухомлинського, – це не просте, механічне запам'ятовування інформації про навколишній світ, а засіб духовно-особистісного розвитку дитини [15]. Природу вважав школою під відкритим небом [15], храмом, у якому дитина може спостерігати, навчатися, досліджувати, мислити, узагальнювати, облагороджувати серце і гартувати волю [15].

У суспільстві поширена думка про те, що основною сферою діяльності учнів сільської школи є фізична праця у сільськогосподарському секторі. На думку В. Сухомлинського, це – педагогічна безтактність. Навпаки, школа має нівелювати негативні чинники, що обмежують розвиток учня, його входження до сучасного суспільства як суб'єкта життєдіяльності.

Залучення учнів різних вікових категорій до діяльності у навколишньому середовищі може відбуватися в різних формах: дослідницька робота (спостереження, виконання проектів); робота у майстернях (випилювання, залучення учнів до народних ремесел); відновлення пам'яток природи, культури. Проте В. Сухомлинський не вважав працю самоціллю. Лише та праця буде педагогічно доцільною, вважав учений, котра приносить особистості радість і бадьорість, усвідомлення своєї значущості. Тільки така праця стане гарантом повноцінного психічного, фізичного розвитку особистості, становлення її соціальної активності.

Значну увагу педагог приділяв організації навчання і виховання учнів на провідних принципах трудового виховання: зв'язку трудового виховання учнів сільських шкіл із сільськогосподарською працею; єдності трудового виховання та розумового розвитку; виявленні та розвитку індивідуальних якостей та здібностей у праці, саме суспільно корисній праці; ранньому включенні дітей у продуктивну працю; творчому характері діяльності; спадкоємності генерацій у трудовій діяльності; посильності та багатогранності праці дітей; єдності праці та багатогранності духовного життя [13].

Про ефективність комплексного застосування цих принципів у навчально-виховному процесі свідчить новаторський рух у сільських школах України. Проте таких шкіл було небагато, а їхня діяльність не стала визначальною для розвитку сільської школи. Подекуди впровадження новаторських ідей зупинялося на етапі вивчення досвіду. Помилковими були й спроби механічного перенесення чужого досвіду без урахування економічних, соціально-культурних та педагогічних умов кожної школи зокрема.

Праця, спрямована на збагачення природи, може бути важливим чинником всебічного розвитку особистості та її духовно-психічних і фізичних сил. Залучення учнів до посильної, інтелектуально насиченої праці на полі, фермі, науково-дослідних ділянках стимулює засвоєння знань, розвиток ідей та допомагає знаходити способи щодо їхнього утілення. Творча праця в природі сприяє становленню громадянських якостей особистості учня: в процесі догляду за рослинами, тваринами школярі навчаються сприймати світ природи, розуміти його. Також у взаємодії з природою відбувається розвиток морально-духовної сфери учня, а усвідомлення себе складовою природного довкілля розвиває у нього почуття відповідальності за вчинки людини.

Залучення учнів до праці в природі не повинно бути мотивоване тільки споживацькими потребами, бо не лише фізична праця учнів у природі є характерною для сільської школи. Уроки на природі навчають учнів спостерігати за розмаїттям барв, найтоншими формами рослин, сприймати гармонію кольорів та звуків. Під час таких занять педагог спонукає учнів до усвідомлення значення природних ресурсів, розуміння дії законів природи та її краси, відповідальності людей за свої вчинки, що наносять шкоду довкіллю. Це сприяє розвитку естетичних смаків, емпатії, формує свідоме ставлення учнів до людської праці як суспільної цінності, до вчинків своїх та інших людей, виховує шляхетні якості особистості, гідність, уміння наполегливо долати життєві перешкоди, щоб стати турботливими господарями своєї землі [14].

Участь в обмеженому колі спілкування вчителів, учнів та представників їхніх родин в умовах діяльності шкіл із малою наповнюваністю класів, неповнокомплектних шкіл вимагає від учителя ґрунтовних знань з психології, що є одним із чинників забезпечення життєдіяльності сільської школи. Ця особливість сільського життя сприяє утвердженню сили громадської думки стосовно важливих питань життя села, школи, поведінки та вчинків індивідів (схвалення чи засудження). Вчителеві важливо довести вагомість знань у розвитку особистості, коректно вказати шлях до пошуку ціннісних орієнтирів, духовного самовдосконалення [11, с. 420].

У контексті розбудови нової української школи важливими є ідеї В. Сухомлинського про вчителя й його внесок у творення нової системи освіти. Організація життя та діяльності учнів починається з педагога. Тільки його духовне багатство, моральні переконання, зацікавленість в особистому зростанні кожного учня є провідником молодої людини до вершин людяності. Визначальною бачиться і роль особистості педагога у формуванні свідомого обов'язку, що є домінантою морально-етичних переконань особистості. Проте один педагог не може розв'язати всіх складних завдань, пов'язаних із забезпеченням умов розвитку особистості з високими моральними якостями. Для цього необхідне об'єднання педагогічного колективу у творчій праці на базі спільних ідей та думок.

Спрямування змісту, всієї діяльності школи великою мірою залежить від того, чим живе педагогічний колектив, яке інтелектуальне та духовне багатство він готовий передати молодим людям. У статті В. Сухомлинського «Розмова з молодим директором школи» кожна висловлена думка є дороговказом, рекомендаціями стосовно управління школою [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Вивчення теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського у контексті нашої проблематики дало змогу виокремити продуктивні ідеї, що стали підґрунтям для розвитку педагогічного новаторства в загальноосвітніх школах України в 70–80-ті роки XX століття. Життєздатність цих ідей в педагогічній практиці XX століття є безперечною. В умовах розбудови нової української школи сучасними є ідеї Василя Сухомлинського про ціннісну складову освіти людини, готовність жити і працювати в гармонії з природою, взаємодію школи і громади (формування цінностей громадянського суспільства), партнерську взаємодію між учнем, учителем і батьками; інтеграцію змісту освіти, врахування особистісних освітніх потреб учнів (реалізація принципу диференціації), навчання, засноване на дослідженнях (виконання навчальних і дослідницьких проектів, експериментування тощо). Досвід Василя Сухомлинського, що став квінтесенцією «Школи під блакитним небом» є суголосним основним положенням концепції нової української школи щодо необхідності функціонування освітнього середовища за межами навчального закладу.

Перебудова школи в Україні потребує нових підходів до підготовки вчителя. Принагідними можуть бути думки Василя Сухомлинського про суспільну значущість діяльності вчителя, його функції та професійну компетентність, що ґрунтується на цінностях людини.

Означені продуктивні ідеї теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Антонець М. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія / Михайло Антонець: Волин. обереги, 2015. – 285 с.

2. Березівська Л. Василь Сухомлинський про джерела формування в школярів патріотичних почуттів / Л. Березівська // Рідна шк. – 2016. – №7. – С. 7–16.

3. Бех І. Основоположник науки про вищі духовні переживання і цінності: принцип міжособистісної спільномірності В. Сухомлинського у вирішенні проблеми толерантності / Іван Бех // Освіта. – 2014. – 8 жовт. (№ 42). – С. 3–18.

4. Дічек Н. В. Сухомлинський і зарубіжна філософсько-психологічна думка XX ст.: збіжності морально-етичних поглядів на суспільство і людину в ньому / Наталія Дічек // Рідна шк. – 2015. – № 5/6. С. 3–8.

5. Іванюк Г. І. Модель особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища школи в теоретико-практичній спадщині В. О. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Наука і освіта. 2008. – № 8/9. – С. 235–238.

6. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20seredny a/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf. – Назва з екрана.

7. Савченко О. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект / Олександра Савченко // Початкова шк. – 2014. – № 1. – С. 4–7.

8. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. Сухомлинський. – Вибрані твори. В 5-ти томах. Т. 3. К.: Радянська школа. – 1977. – С. 283–582.

9. Сухомлинський В. О. Духовний світ людини нашого часу і методи виховання / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 307–321.

10. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 446–472.

11. Сухомлинський В. О. Особлива місія / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 418–422.

12. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 4. – С. 7–389.

13. Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 551–562.

14. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: к 5-ти т. – К., 1977. – Т. 4. – С. 393–659.

15. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Василь Олександрович Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 9–279.

REFERENCES

1. Antonets, M. (2015). *Suchasni problemy` diyal`nosti vchy`telya u pedagogichnij spadshhy`ni Vasy`lya Suxomly`ns`kogo.* [Modern problems of the teacher's activity in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynsky]. Kyiv.

2. Berezivska, L. (2016). *Vasy`l` Suxomly`ns`ky`j pro dzherela formuvannya v shkolyariv patrioty`chny`x pochuttiv.* [Vasyl Sukhomlynsky about sources of patriotic feelings in schoolchildren]. Kyiv.

3. Bekh, I. (2014). *Osnovopolozhnyk nauky pro vyshchi dukhovni perezhyvannia i tsinnosti: pryntsyp mizhosobystisnoi spilnomirnosti V. Sukhomlynskoho u vyrishenni problemy tolerantnosti.* [The founder of the science of higher spiritual experiences and values: the

principle of interpersonal coherence V. Sukhomlynsky in solving the problem of tolerance]. Kyiv.

4. Dichek, N. (2015). *V. Sukhomlynskyi i zarubizhna filosofsko-psykholohichna dumka KhKh st.: zbizhnosti moralno-etychnykh pohliadiv na suspilstvo i liudynu v nomu.* [V. Sukhomlinsky and the foreign philosophical and psychological thought of the twentieth century: the convergence of moral and ethical views on society and man in it]. Kyiv.

5. Ivaniuk, H. (2008). *Model osobystisno oriientovanoho navchalno-vykhovnoho seredovyshcha shkoly v teoretyko-praktychnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho*. [Model of the personally oriented educational and educational environment of the school in the theoretical and practical heritage of V.O. Sukhomlynsky]. Kyiv.

6. *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly.* [New Ukrainian School: Conceptual Principles for the Reform of the Secondary School]: Rezhym dostupu: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf. – Title from the screen.

7. Savchenko, O. (2014). *Tolerantnist yak tsinnist shkilnoi osvity: metodychnyi aspekt.* [Tolerance as Value of School Education: Methodological Aspect]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. (1977). *Narodzhennia hromadianyna*. [Birth of a citizen]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Dukhovnyi svit liudyny nashoho chasu i metody vykhovannia.* [Spiritual world of man of our time and methods of education]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Liudyna – naivyshcha tsinnist.* [Man is the highest value]. Kyiv.

11. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Osoblyva misiia. [Special mission]. Kyiv.

12. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola. [Pavlyska secondary school]. Kyiv.

13. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pryroda, pratsia, svitohliad.* [Nature, labor, worldview]. Kyiv.

14. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Rozmova z molodym dyrektorom shkoly*. [Talk to a young school principal]. Kyiv.

15. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Sertse viddaiu ditiam. [I give my heart to the children]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ІВАНЮК Ганна Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: концептуальні засади нової стратегії психолого-педагогічної підготовки педагога в умовах євроінтеграції; соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи; розвиток освітніх систем.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

IVANIUK Hanna Ivanivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology, Borys Grinchenko Kyiv University.

Circle of scientific interests: conceptual foundations of the new strategy of psychological and pedagogical teacher training in the conditions of European integration; socio-pedagogical principles of rural school development; development of educational systems.

Дата надходження рукопису 09. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

УДК 378.937:37.032

КАЛІНІЧЕНКО Надія Андріївна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри біології та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка,
ORCID iD: 0000−0002−6444−3316
e-mail: kalinichenko11@ukr.net

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. На часі реалізація фахівціми кафедри біології та методики її викладання освітньо-професійної програми «Середня освіта (Природничі науки)» для другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Середня освіта (за предметними спеціальностями). Професійна кваліфікація – учитель природничих наук, фізики, хімії, біології старшої школи. Метою освітньої програми передбачено опанування майбутнім фахівцем: теоретичними та методологічними засадами природничих дисциплін, достатніми для формування предметних компетентностей (природничих наук, фізики, хімії, біології), теоретико-методичними засадами навчання природничих наук на рівні повної загальної середньої освіти; освітніми технологіями та методиками формування ключових і предметних компетентностей учнів старшої загальноосвітньої школи; формування

© Калініченко Н. А., 2018

здатності до здійснення моніторингу професійної педагогічної діяльності та аналізу педагогічного досвіду; здатності до самоорганізації власної професійної педагогічної діяльності, рефлексії; здатності до проведення освітніх вимірювань, ефективних способів взаємодії всіх учасників освітнього процесу, враховуючи вплив з боку освітньо-наукового середовища; готовності до інновацій в професійній педагогічній діяльності. Для успішного виконання окреслених завдань обгрунтування гуманістичної спрямованості підготовки майбутніх учителів природничих наук у процесі фахової підготовки є актуальним і прогностичним [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних та методичних джерел дозволяє стверджувати, що вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено широкий спектр питань фахової підготовки майбутніх учителів. Вчені: В. П. Андрущенко, О. І. Артамонова, І. Д. Бех, Л. С. Вашуленко, М. В. Гриньова, І. М. Дичківська, Е. Ф. Зеєр, С. А. Калашнікова, Я. П. Кодлюк, В. Г. Кремень, А. К. Маркова, В. А. Семиченко, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа, А. В. Хуторський, П. Айлз (P. Iles), К. Е. Дулі (K. E. Dooley), Дж. Р. Лінднер (J. R. Lindner), Дж. Уінтертон (J. Winterton) зазначають виняткову роль компетентнісного підходу у питаннях модернізації освіти. Вплив методичної роботи на розвиток професійної компетентності педагогів визначали Н. Б. Грицай, М. І. Кравцов, М. М. Поташник, Т. І. Сущенко, О. С. Фесенко. Над проблемою формування цілісності знань про живу природу, яка включає інтеграцію наукових знань на основі загальних закономірностей природи на усіх рівнях конструювання змісту освіти працювали А. В. Степанюк, В. Р. Ільченко, Л. М. Рибалко та ін. Сучасні науковці Ю. К. Бабанський, Є. Б. Бабошина, З. Н. Курлянд, Харламов І. В., О. С. Цокур визначили педагогічні умови формування моральних (гуманістичних) цінностей у вищих навчальних закладах, зокрема: гуманізацію та гуманітаризацію освітнього середовища вищого навчального закладу; реалізацію особистісно орієнтованого підходу в освітньому процесі; зосередження головної уваги на ціннісно-мотиваційній домінанті особистості, яка визначає її професійну підготовку [1]. Спрямованість нашого наукового пошуку доповнює дослідження названих авторів, сприяє виокремленню провідних складових гуманістичної спрямованості підготовки майбутніх учителів природничих наук у процесі фахової аудиторної і позааудиторної работи.

Мета статті – з'ясування категоріальної сутності й змісту розвитку гуманістичної спрямованості майбутніх учителів природничих наук як компонента їх професійної компетентності. Використовуючи матеріали науково-педагогічних досліджень, ми конкретизуємо наступні складники формування гуманістичних цінностей майбутніх вчителів: цілеспрямованість на розвиток гуманістичної особистості; обов'язковість реалізації принципу гуманізації; послідовність і наступність етапів формування цінностей; педагогічна обґрунтованість запропонованих форм виховання; можливість повторюваності в педагогічному досвіді. Формування цілісної самобутньої особистості майбутнього учителя природничих наук, його творчої індивідуальності, налагодження між студентами взаєморозуміння, поваги і підтримки сприяє засвоєння норм спілкування на гуманістичних засадах у навчанні і вихованні учнівської молоді. Рядом дослідників запропоновані моделі гуманізації професійної підготовки майбутніх педагогів з врахуванням специфіки навчальних дисциплін, яка включає три блоки: концептуальний, змістово-операційний і аналітичний. Всі елементи моделі взаємопов'язні і доповнюють один одного. Модель включає методологічні підходи (індивідуальний, діалогічний, інтегративний), принципи (гуманізації, демократизації, оптимізації, системності, практичного змісту навчання), методи, засоби і форми та технології навчання, критерії (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-емпатійний, комунікативно-діяльнісний), які ми враховували у процесі формування гуманістичної спрямованості майбутніх педагогів природничих наук [11].

Протягом усього періоду педагогічної діяльності Василь Олександрович прагнув, аби усіх дітей виховували лише гуманні педагоги. Як він цього досягав, як формував творчий колектив однодумців, відшліфовував грані педагогічної майстерності кожного вчителя розкрито у його фундаментальній праці «Павлиська середня школа», де основою ефективності навчального процесу та виховання є людяність, любов, доброта, чуйність, сердечність і тактовність стосовно учнів. Сприйняття і утвердження гуманістичного мислення базується на розумінні педагогом суспільно-економічних і політичних трансформацій, що відбуваються у соціумі, розумінні і сприйнятті тих змін, які відбуваються в особистостях вихованців, їхніх цінностей, потреб, мотивів, що спонукає до переосмислення своїх дій і проявляється у діалозі, співпраці, партнерстві, повазі до учня, забезпечує удосконалення педагогічного процесу.

У методичну підготовку майбутніх учителів природничих наук в умовах вищого

навчального закладу упроваджуються інтерактивні технології (наприклад, «мозковий штурм» «гронування», «асоціативний кущ»), технології розвитку критичного мислення та проблемного навчання. На практичних заняттях передбачено спеціальні теми, присвячені формуванню технологічних вмінь і навичок студентів: «Технології групової навчальної діяльності», «Інноваційні технології навчання», «Інтерактивні методи навчання на уроках біології», «Технології проектного навчання», «Створення презентації уроку» (мультимедійні технології навчання), «Формування портфоліо учня та вчителя».

Під час занять студенти моделюють використання технологій в конкретних навчальних ситуаціях, аналізують методичні особливості їх використання, а також переваги і недоліки. Цьому сприяють: рольові ігри, мікровикладання, моделювання уроків біології, а також аналіз і самоаналіз навчально-пошукової діяльності.

Майбутні педагоги активно користуються інтернет-ресурсами, сайтами МОН України, аналізують творчі лабораторії вчителів біології, створюють власні мультимедійні презентації до уроків біології, розробляють блоки завдань для взаємоконтролю, розширюючи навчальне інформаційне середовище.

У процесі практичної роботи зі студентами ми переконалися, що розвиток гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя забезпечують: гуманізація процесу підготовки на практико-орієнтованих заняттях з суспільно-гуманітарних, педагогічних дисциплін, зокрема методики навчання біології, використання інтерактивних методів навчання, вивчення інноваційного педагогічного досвіду. Формуючи гуманістичну спрямованість особистості вчителя, акцентуємо увагу на провідних концептах педагогіки Сухомлинського: ставленні до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу і щастя, вільний розвиток і прояв своїх здібностей, реалізацію творчих можливостей задля себе і оточення, віру у себе. Майбутні вчителі вчаться сприймати й оцінювати не тільки позитивні якості вихованця, а всю особистість у змодельованому середовищі, коли її люблять, поважають її гідність, підтримують. Гуманізм Сухомлинського ми не абсолютизуємо і не спрощуємо, адже Педагог завжди ставив перед вихованцем посильні і розумно сформульовані вимоги з метою його подальшого розвитку. В даний час природнича шкільна освіта, яка має вивірені традиції та значний практичний досвід, стоїть на шляху реформування. Це пов'язано передусім з чітким усвідомленням того, що ця сфера освіти набуває вагомого значення для розвитку та виховання людини, де особливе значення займає становлення основ сучасного, екологічно орієнтованого світогляду школярів. Одночасно відбувається рух у напрямку інтеграції природничо-наукових та суспільствознавчих знань з метою формування у дітей більш узагальненого, цілісного погляду на навколишній світ та місце людини в ньому [5]. З метою усвідомленого сприйняття студентами теорії і методики Василя Сухомлинського спілкування дітей з природою опрацьовуємо його книги «Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра», «Павлиська середня школа», твори для дітей, де розкривається значення спілкування дітей з природою у формуванні гармонійно розвиненої особистості.

Вагомою у педагогічній системі Василя Сухомлинського є ідея і практичний досвід організації у школі позаурочної і позакласної роботи, яка є логічним продовженням уроків. Багатогранні здібності і нахили школярів, їхні таланти розкриваються і успішно розвиваються за умов правильної організації вільного часу, чіткої організації всієї системи та структури виховної діяльності з учнями; використання різноманітності методів і форм виховної роботи, вивчення інтересів дітей. А також практичної спрямованості занять; зацікавленості як дітей, так і вчителів у цій роботі; створення у школі, за місцем проживання, умов, що впливають на розвиток у дітей умінь та навичок самостійної організації свого дозвілля. Педагог вважав, що у кожного учня є задатки якихось здібностей. Ці задатки як порох і щоб їх запалити, потрібна іскра. Чим досконаліші методи викладання, тим активніші на уроці самі учні – їх думки, здібності, уявлення, тим реальніше потреба і необхідність продовження пізнавальної діяльності в гуртках, клубах за інтересами, наукових об'єднаннях тощо [6]. Позакласна робота поряд з уроком є винятково важливою ланкою навчального процесу з біології в школі, поскільки дає змогу розв'язати ряд проблем в організації навчально-виховного процесу, а саме: уникнути перевантаження програм й наблизити біологічну освіту до життєвих потреб учнів; повніше задовольнити пізнавальні інтереси школярів; органічно поєднати навчальну мету, навчальний матеріал та безпосередній життєвий досвід підлітка з його участю в практичних завданнях, що збагачує життєвий досвід [3]. Позакласна діяльність із предмета дає змогу зробити навчально-виховний процес у школі цілісним, гармонійно комплексним, індивідуально-особистісним, сприяє вибору учнями професії та підготовки до неї. Центральне місце в реалізації завдань позакласної роботи належить сучасному

вчителю. Підготовка вчителів природничих дисциплін у вищих педагогічних закладах, що спрямована на забезпечення загальноосвітньої школи якісними педагогічними кадрами з творчим мисленням, потребує інноваційних підходів і технологій.

Актуальною є проблема обґрунтування значення інтерактивних форм навчання в системі підготовки студентів до проведення позакласної роботи з біології. У педагогічній теорії та практиці роботи шкіл виокремлюють три форми позакласної роботи з біології: індивідуальну, групову та масову. Індивідуальна форма передбачає такі види позакласної роботи: робота з науково-популярною літературою, довідниками, словниками; підготовка доповідей, рефератів; досліди й спостереження в природі, теплиці, куточку живої природи; виготовлення годівниць для птахів; шефство над сільськогосподарськими тваринами; проведення фенологічних спостережень; самоспостереження; виготовлення таблиць, моделей, обладнання для навчальних занять, кабінету біології. До групової форми належать: робота в гуртках, учнівських об'єднаннях (товариствах, клубах), випуск біологічного бюлетеня, стендів рослин Червоної книги тощо; до масової – біологічні вечори, олімпіади, тижні біології, декади, місячники, вікторини, конференції, лекції, біологічні товариства, учнівські лісництва, екскурсії та ін. Поділ позакласної роботи на окремі форми та види є умовним: окремі їхні елементи тісно пов'язані між собою, взаємно інтегруються [3; 4]. При вивченнні методики навчання біології робота з студентами спрямовується на усвідомнення та засвоєння змісту нової програми з біології, спрямованої на формування ключових і предметних компетентностей у змісті кожного предмета шляхом реалізації наскрізних змістових ліній: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Система підготовки майбутніх учителів до проведення позакласної роботи з біології охоплює навчальний процес, виробничу практику, ботанічну, зоологічну та польову практики, позааудиторну роботу студентів. На нашу думку, доцільно формувати професійні знання і вміння майбутніх педагогів поетапно. Кожен етап передбачає засвоєння певних знань, формування умінь і навичок майбутніх учителів: І етап – засвоєння теоретичного матеріалу з методики позакласної роботи з біології під час лекційного курсу з дисциплін «Методика навчання біології» та «Методика позакласної роботи з біології»; ІІ етап – закріплення та узагальнення знань, формування умінь і навичок проведення позакласних заходів під час практичних занять; ІІІ етап – застосування набутих знань і вмінь під час виробничої практики в школі; IV етап – виконання науково-дослідних завдань із методики позакласної роботи з біології. Виконання завдань під час проходження практик сприяє вдосконаленню практичних умінь з організації та проведення позакласної діяльності, практичному використанню теоретичних знань, набутих умінь та навичок у реальних умовах навчально-виховного процесу з біології. Як свідчать наші дослідження, майбутні вчителі приходять на виробничу практику вже з певною теоретичною підготовкою і практичними знаннями і тому активно включаються в організацію позакласної роботи, зокрема проведення предметних тижнів і декад. Студентами разом із учителями біології складалися детальні плани проведення позакласних заходів під час тижнів біології, що включали підготовку і проведення біологічних вечорів, свят, КВК та інших інтелектуальних ігор («Що? Де? Коли?», «Найрозумніший», «Поле чудес»), екскурсії в природу, у краєзнавчий музей. Крім того, планувалася організація дослідів із живими об'єктами, індивідуальна роботи з учнями, гурткові заняття тощо. Про результати цієї роботи майбутні учителі доповідали на методичних семінарах, підсумкових конференціях з практики, у студентських наукових гуртках, на щорічних студентських наукових конференціях. Самостійна розробка студентами дослідницьких тем методичного характеру сприяла розширенню їхнього педагогічного досвіду, розвиткові методичного мислення. Важливими елементами їх діяльності були випуск газет, оформлення стендів, папок-скарбничок методичних матеріалів з позакласної роботи (розробки біологічних вечорів, екскурсій, завдання для олімпіад тощо). Майбутні вчителі біології активно долучаються до суспільної діяльності, вивчення педагогічного досвіду, участі у конкурсах та екологічних акціях. Студенти – біологи були захоплені екскурсією до відділу природи обласного краєзнавчого музею, прийняли участь у конкурсі школярів області «Вчимося досліджувати та охороняти природу» як члени журі, який був організований Обласним центром еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, в організації та проведенні Всеукраїнської науково-практичної інтернет конференції «Стратегії інноваційного розвитку природничих дисциплін: досвід, проблеми та перспективи», де виступили із змістовними повідомленнями по підсумках науково-дослідницьких робіт. А також в обласному етапі Всеукраїнського конкурсу учнівських

колективів екологічної просвіти «Земля – наш спільний дім», де в ролі незалежного журі були магістри кафедри біології, які відзначили, що оригінальні сценарії розкривали досвід і результати практичної природоохоронної роботи та агітацію за збереження навколишнього середовища. Учасники конкурсу акцентували увагу на різнопланових аспектах екології: виживання – охорони довкілля як середовища життєдіяльності людини; природничо-науковому; оздоровчому; історико-культурному; господарському; етичному та естетичному, що було повчально для майбутніх учителів природничих наук.

Студенти-біологи третього курсу провели практичне заняття на базі гімназії міста Долинська, де познайомилися із діяльністю закладу нового типу, роботою з обдарованими учнями, системою екологічного виховання, реалізацією таких проектів як «квітуча школа», «зелена аура класу», «екологічна агітбригада». Вчитель біології, вчитель – методист, переможець обласного конкурсу «Учитель року» Бондаренко Едіта Едуардівна провела для студентів майстер-клас, захопиила своїм професіоналізмом, талантом і творчістю. Екскурсія в дендропарк «Веселі Боковеньки» мала навчальне, виховне, пізнавальне і естетичне значення, про що студенти поділилися у своїх звітах та творчих роботах. Аналіз анкет студентів засвідчує, що теоретична і практична підготовка допомогла їм визначити, які риси, вміння та навички необхідні педагогу для організації та проведення урочної та позакласної роботи в школі на основі концептів гуманної педагогіки, окреслити шляхи самовдосконалення, переконатися, що спеціальність учителя за своєю природою належить до найскладніших творчих професій.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Реалізація завдань з проблеми обгрунтування гуманістичної спрямованості підготовки майбутніх учителів природничих наук у процесі фахової підготовки, зокрема гуманізації занять з суспільно-гуманітарних, педагогічних дисциплін, методики навчання біології, використання інтерактивних методів навчання, вивчення інноваційного педагогічного досвіду дозволили підвищити мотивацію студентів до реалізації власного життєвого проекту – педагогічної діяльності на основі гуманістичних цінностей, провідних педагогічних ідей Василя Сухомлинського про «школу радості» та філософію дитячого щастя, що в повній мірі відповідає домінантам Нової української школи. Гуманістична сутність освітнього процесу у вищій школі при підготовці майбутніх педагогів, закрема природничих наук, потребує переосмислення і вдосконалення всіх його складників: лекційно-практичних і семінарських занять, організації самостійної роботи студентів, виробничої (педагогічної) практики, підготовки курсових, кваліфікаційних та науково-дослідних робіт, моніторингового супроводу рівня сформованості професійних компетентностей. *Перспективи* подальших наукових пошуків можуть бути спрямовані на вивчення і розробку методичних рекомендацій з проблеми оптимізації організаційно-педагогічних умов виробничих практик, грунтовного засвоєння студентами методик і технологій організації науково-дослідницьких робіт з природничих наук.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. Ф. Модель формування гуманістичних цінностей у фаховій підготовці майбутнього вчителя / О. Ф Александрова // Вісник Запорізького національного університету № 2 (13), 2010. – С. 139–144.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: в 3 кн. / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 277 с.

3. Грицай Н. Б. Методика позакласної роботи з біології / Н. Б. Грицай. Дистанційний посіб. – Рівне: Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2010. – 164 с.

4. Загальна методика навчання біології: навч. посібник для студ. вузів / І. В. Мороз, А. В. Степанюк, О. Д. Гончар; [та ін.]; за заг. ред.: І. В. Мороз. – Київ: Либідь, 2006 . – 590 с.

5. Освітньо-професійна програма. Середня освіта (Природничі науки). Міністерство освіти і науки України. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2018 р. – 21 с.

6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 7–279.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1988. – 310 с.

8. Калініченко Н. А. Світлий геній Павлиша. Видання третє, доповнене / Н. А. Калініченко. – Кропивницький: ТОВ «Імекс–ЛТД», 2018. – 268 с.

9. Калініченко Н. А., Перебийніс Г. М. Сучасники В. О. Сухомлинського / Н. А. Калініченко, Г. М. Перебийніс. – Кіровоград, ПП «Поліграф-Терція», 1998. – 260 с.

10. Фесенко О. С. Формування методичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи у процесі вивчення природничих дисциплін у педагогічному коледжі: дис…. кандидата пед. наук: 13.00.04 / Оксана Сергіївна Фесенко. – Кропивницький, 2018. – 249 с.

11. Кочурська І. В. Педагогічні умови гуманізації професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у мистецьких навчальних закладах: автореф. дис…. кандидата пед. наук: 13.00.04 / Інна Вікторівна Кочурська. НАПН

України. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Київ, 2018. – 19 с.

REFERENCES

1. Aleksandrova, O. F. (2010). *Model formuvannia humanistychnykh tsinnostei u fakhovii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia*. [Model of formation of humanistic values in the professional training of the future teacher]. Zaporizzya.
2. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti*. [Parenting]. Kyiv.
3. Hrytsai, N. B. (2010). *Metodyka pozaklasnoi roboty z biolohii*. [Methodology of extra-curricular work on biology]. Rivne.
4. *Zahalna metodyka navchannia biolohii: Navch. posibnyk dlia stud. Vuziv.* (2006). [General methods of teaching biology]. Kyiv.
5. *Osvitno-profesiina prohrama. Serednia osvita (Pryrodnychi nauky).* (2018). *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka.* [Educational-professional program. Secondary education (Natural sciences)].
6. Sukhomlynskyi, V. A. (1979). *Serdtse otdaiu detiam*. [I give my heart to the children]. Kyiv.
7. Sukhomlynskyi, V. O. (1988). *Sto porad uchytelevi.* [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.
8. Kalinichenko, N. A. (2018). *Svitlyi henii Pavlysha*. [Bright genius of Pavlish]. Kropyvnytskyi.
9. Kalinichenko, N. A., Perebyinis, H. M. (1998). *Suchasnyky V. O. Sukhomlynskoho*. [Contemporaries of V. O. Sukhomlynsky]. Kirovohrad.
10. Fesenko, O. S. (2018). *Formuvannia metodychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly u protsesi vyvchennia pryrodnychykh dystsyplin u pedahohichnomu koledzhi.* [Formation of methodical competence of the future teacher of elementary school in the process of studying natural sciences in the pedagogical college]. Kropyvnytskyi.
11. Kochurska, I. V. (2018). *Pedahohichni umovy humanizatsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv-muzykantiv u mystetskykh navchalnykh zakladakh*. [Pedagogical conditions for the humanization of the professional training of future teachers of musicians in artistic educational institutions]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КАЛІНІЧЕНКО Надія Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри біології та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: становлення і розвиток природничої освіти в Україні, теорія і методика викладання природничих дисциплін.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KALYNICHENKO Nadezhda Andriivna – Doctor of pedagogical sciences, Professor, Head of the department of biology and methods of teaching it at the CentralUkrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: formation and development of natural education in Ukraine, theory and methodology of teaching natural sciences.

Дата надходження рукопису 19. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул

УДК 371.15:373.3

КІЧУК Надія Василівна –
доктор педагогічних наук, професор,
декан педагогічного факультету Ізмаїльського
державного гуманітарного університету
e-mail: edgu_pedfakultet@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ГУМАНІЗМУ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Виклики сьогодення актуалізують нові грані особистісно-професійного впливу фахівців-соціалістів, які безпосередньо або опосередковано визначають життєві пріоритети учнівської молоді. З огляду на це, зростає попит на екстраполяцію конструктивних ідей, що містить педагогічна спадщина визнаних в освітній сфері авторитетів-постатей, історико-педагогічний досвід яких слугують і нині не лише джерелом творчості освітян, а й підґрунтям творчого розв'язання новопосталих проблем. Важко переоцінити у цьому контекст багатогранний науково-педагогічний доробок В. О. Сухомлинського, оскільки саме його ідеї, навіть із плином часу, не тільки не втрачають актуальність, а ще й набувають гостроти та підвищеного інтересу освітян. Особливо в площині вітчизняних реалій. Йдеться про інтенсивний пошук і науковцями, і практиками якісно нових підходів щодо втілення в життя Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні параметри концептуальних підходів уже осмислені науковцями (Н. Бібік, А. Богуш, В. Кремень, В. Радул, О. Савченко та ін.); загальновизнаною є їхня інноваційна

© Кічук Н. В., 2018

привабливість. Натомість, згідно з реформою вітчизняної освіти, постали й нові проблеми (недостатня мотивація частини молоді до освіти; забезпечення соціальної рівності і згуртованості в українському суспільстві; здатність молоді конкурувати на ринку праці, а, відтак, навчатися впродовж життя та ін.). Окреслене підвищує соціально-педагогічні вимоги, насамперед, перед педагогічною спільнотою та фахівцями-соціономістами (практичними психологами, й іншими суб'єктами соціально-педагогічної роботи). До того ж «...освіта у XXI столітті – це далеко не лише надання знань та виховання особистості. Освіта в добу глобалізації та високих технологій – це фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкуренто спроможності та національної безпеки» [2, с. 14–15].

Відтак, відчутного загострення нині набуває думка В. Сухомлинського про особливість професії виховання людини – такої, «яку не порівняєш ні з якою іншою справою...»; йдеться про «людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [7, с. 420–421].

Мета статті – висвітлити творчі ідеї В. О. Сухомлинського, контекст розуміння яких і сприятиме визначенню конструктивних форм і методів, реалізація яких забезпечує позитивну динаміку процесу усвідомлення сучасним студентам себе як особистості й професіонала.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже з-поміж якісних особистісних новоутворень сучасного студентства на перший план виходить така з них, що характеризує його як суб'єкта діяльності, що за Н. В. Кузьминою «перетворює світ» та віддзеркалює усвідомлення специфіки свого професійного «Я». Йдеться про, сформованість у майбутнього фахівця професійної рефлексії – передумова його успішної професійної ідентифікації, конкурентоздатності, готовності до здійснення власною «творчого внеску в професію».

Професійна рефлексія особистості складає предмет посиленої дослідницької уваги психологів (М. Забродський, С. Масименко, С. Рубінштейн, Н. Пов'якель та ін.) та педагогів (О. Анісімов, Р. Грановська, Дж. Мезіров, В. Харкін, Д. Шон та ін). Узагальнення дослідницьких позицій, дозволяє трактувати педагогічну рефлексію як специфічний вид діяльності вихователів, що лежить в основі їхнього «вдосконалення через здатність до самоаналізу з метою усвідомлення цілей і структури своєї діяльності та засобів її оптимізації» [3, с. 50]. По суті йдеться про таку особистісно-професійну якість, що репрезентує «усвідомлення себе суб'єктом власної діяльності... через виведення на когнітивний рівень суб'єктивних переживань, пов'язаних із професійною діяльністю» [3 с. 51]. Отож, означена якісна характеристика слугує своєрідним маркером, який засвідчує пошук особистісного сенсу професійної діяльності (Л. Кравець, В. Лепський, В. Лефевр). За сучасних вітчизняних освітянських реалій особливо цінним видається і те, що саме професійна рефлексія майбутнього фахівця й дозволяє йому діяти в ситуаціях невизначеності, тобто означена особистісно-професійна якість корелює із виявом творчості. До того ж учені встановили взаємозв'язок процесів соціалізації і професіоналізації, де контекстом виступає професійна самосвідомість особистості, її здатність переосмислювати як особистісний, так і набутий професійний досвід (І. Дичківська, І. Кон, В. Мерлін, Н. Чепелєва та ін.). До зазначеного додамо встановлений ученими (зокрема, Демидовою В. Г.) факт, що на етапі професійного становлення особистості рефлексія виконує і функцію розробки стратегії освоєння соціального проекту (а це має виключне значення з огляду на напрямки реформування вітчизняної освітньої сфери), і функцію аналітичності позиції у підсистемах «Я у суспільстві» і «Я і суспільство», і функцію «збалансованої» стратегії діяльності, що набуватиме як особистісну, так і соціальну значущість. Мають рацію ті науковці (М. Марусенець), які визнають вагу рефлексивних процесів у визначеності майбутнім фахівцем дистанції між «Я-професіональним-реальним» і «Я-професіональним-ідеальним». А це важко перецінити у зв'язку із уточненням особистістю такого нині принципово важливого аспекту становлення фахівця – «я придатний до певної професійної діяльності»; «чи можу розрахувати на конкурентоздатність в ній».

Принагідно зауважимо, що ще й досі у професійній педагогіці не визначено науковий статус понять «конкурентоспроможність» і «конкурентоздатність» (В. Андрєєв, П. Комогоров, Н. Пряжников). Деякі філософи (зокрема, О. Александрова) стверджують про те, що має сенс розглядати окреслені поняття в якості синонімів поняттям «суперництво», «змагання». Додамо, що психологи здебільшого виявляють інтерес до окреслених явищ у зв'язку із намаганням поглибити наукові уявлення про особистісні якості (наприклад, само актуалізацію у контексті її розуміння А. Маслоу; особистісною зрілістю у ракурсі її трактування Г. Олпортом). Нам видається найбільш переконливою позиція тих

науковців (Пряжников Н.), які конкурентоздатність пов'язують із здатністю особистості (зокрема, і до регуляції власних дій, і до здійснення рефлексії «своїх відповідальних дій»); поняттям «конкурентоспроможність» має сенс послуговуватися дотично неживого (наприклад, товару).

Отож, за сучасних освітянських перетворень максимальним попитом характеризуються не просто «функціонально виконавча» праця фахівця, а творча потужність, що решті-решт і визначає його конкурентоздатність. Відтак, розвиток саме професійної рефлексії майбутнього фахівця постає нині як актуальне завдання професійної педагогіки.

Намагаючись виокремити найбільш конструктивні підходи практико орієнтованої підготовки у вищій школі фахівця, який здатний до професійної рефлексії і якого характеризує професійна рефлексія (тобто адекватні уявлення і про особливості успішної професійної діяльності, і про себе як суб'єкта такої діяльності), доцільно по-новому оцінити актуальність ідей, що закладені у зазначеній площині саме у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Деталізуємо щонайменше деякі з них .

1. Ідея принципової важливості для студентства не просто контекстного навчання (тобто такого, де відбувається трансформація навчальної діяльності у професійну), а їхнє занурення в інноваційну практику творчих фахівців; у такий спосіб і видається за можливе врахувати пораду В. О. Сухомлинського відносно того, що «чим більше ви вивчаєте й спостерігаєте досвід своїх старших колег, тим необхідніші вам самоспостереження, самоаналіз, самовдосконалення, самовиховання. На їхній основі народжується власні педагогічні ідеї» [7, с. 524].

Саморефлексія набутого досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців-спеціономістів переконливо довів конструктивність у зазначеному ракурсі таких інтерактивних форм, як вебінар, «педагогічний міст», «педагогічна вітальня майстра»; поки що інновацією вважається і – неоціненим залишається переведення фахового конкурсу у формі коворкін [4].

2. Положення В. О. Сухомлинського, що віддзеркалює ідею залучення студентів до творчих навчально-професійних видів самостійної діяльності, оскільки саме «педагогічна ідея – це, образно кажучи, повітря, в якому парять крила педагогічної майстерності. Творча праця в нашій складній, багатогранній справі починається там, де загоряється іскра живої, трепетної думки, що шукає відповідь на питання, яке висувається життям» [7, с. 406]. Узагальнення набутого досвіду професійного підготовки майбутніх фахівців доводить, що у вище окресленій площині значними є ресурси соціально-педагогічного проектування, яке природним чином стимулює інтереси і потреби студентів щодо набуття інноваційних результатів («інновація – процес», «інновація – продукт»). Значний педагогічний сенс мають соціально педагогічні проекти саме регіонального спрямування (наприклад, із проблематики «Індекс інклюзії в регіоні»).

3. Домінантою конкурентоздатного фахівця є його здатність до творчості у професійній діяльності. Натомість вагомою й нині є заувага В. О. Сухомлинського про те, що духовність фахівця слугує змістовим ядром його професійного іміджу: «щоб запалити в дитині вогник допитливості, педагог має увібрати в себе ціле море світла». Педагог-класик стверджував: «Духовне життя вчителя – це постійне збагачення інтелекту. Він ніколи не скаже: я нагромадив досить знань, їх вистачить мені на все життя. Знання – річ жива, вони вічно оновлюються» [6, с. 465].

Як зазначалось, важливим аспектом професійної рефлексії дослідники нині осмислюють здатність особистості постійно аналізувати набуті фахово значущі знання, усвідомлення характеру оцінних суджень інших суб'єктів педагогічного процесу щодо наявного їхнього рівня потребу в постійному самовдосконаленні; тобто освіті впродовж життя. Отже означає – зберігає свою актуальність дотично студентства, а, відтак, посилює вагомість порад у цьому плані В. О. Сухомлинського.

З огляду на результати аналізу і узагальнення передового педагогічного досвіду творчих викладачів вищої школи, маємо підстави підтримати позицію дослідників (О. Дубасенюк, О. Пометун, С. Сисоєва, О. Шапран та ін.), які на значному експериментальному підґрунті доводять безсумнівні переваги саме інтерактивного навчання студентів, де ключовим є інтерактивний діалог. Це вимагає від викладача-науковця ще й комплексного використання електронних навчальних матеріалів, звернення до продуктів діяльності Web-дизайнерів, системотехніків, схемотехніків тощо.

Маємо зауважити, що сучасні як вітчизняні, так і зарубіжні практики вищих закладів освіти єдині у визнанні тенденції до поширення серед студентства прагматичних настроїв, що позначається на загостренні проблематики професійної кар'єри. Ще й досі дослідники по-різному інтерпретують і базове поняття, і оцінюють чинники розвитку

кар'єри, і осмислюють різні моделі кар'єрного просування, і акцентують увагу на різних аспектах мотивації кар'єри (Н. Кірт, О. Литвинова, Т. Невструєва, Д. Сьюпер та ін). Дослідники, які вивчають, зокрема, існуючи зарубіжні концепції в контексті дослідження проблеми професійної кар'єри майбутніх фахівців доводять, що, з одного боку, найпривабливішою нині є концепція поліваріантності професійної кар'єри, а, з іншого – стверджують, що задоволення фахівцем своєю діяльністю значно стимулює кар'єрне просування особистості [1].

Не ставлячи за мету деталізацію окресленого, все ж зауважимо на взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємообумовленості явищ «професійна рефлексія» і «професійна кар'єра». Привертає увагу й актуальна порада В. О. Сухомлинського у вище окресленій площині: «Пам'ятай, що найголовніше в оточуючому тебе світі – людина» [5, с. 414].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, окреслений констекст осмислення деяких аспектів педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського переконливо доводять актуальність його ідей і нині, коли особливо відчутною є потреба у науково обґрунтованих і практично вивірених підходах до якісної професійної підготовки нової генерації фахівців-соціономістів. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у площині поглиблення наукових уявлень про педагогіку гуманізму В. О. Сухомлинського.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуш Л. А. Зарубіжні концепції в контексті дослідження проблеми професійної кар'єри майбутніх фахівців // Науковий вісник. Серія «педагогіка, психологія, філософія». – К: Нац. ун-т біоресурсів і природокорист. – Вип. 279. – 2018. – С. 25–30.

2. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К: Грамота, 2003. – 2016 с.

3. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування: Монографія / М. М. Марусинець. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. – 420 с.

4. Положення про педагогічний коворкін «Одеса-2018» // Управління школою. – 2018. – № 13–15. – С. 3–4.

5. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Вибр. твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К: Рад.шк., 1976. – Т. 5. – 620 с.

6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. Вибр. твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К: Рад.шк, 1976. – Т. 4. – 640 с.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К: Рад. шк., 1976. – 670 с.

REFERENCES

1. Bogush, L. A. (2018). *Zarubizhni koncepciyi v konteksti doslidzhennya problemi profesijnoyi kar'yeri majbutnih fahivciv*. [Foreign concepts in the context of studying the problem of professional career of future professionals]. Kyiv.

2. Kremen, V. G. (2003). *Osvita i nauka Ukrayini: shlyahi modernizaciyi (Fakti, rozdumi, perspektivi).* [Education and science of Ukraine: ways of modernization (Facts, reflections, perspectives)]. Kyiv.

3. Marusinec, M. M. (2012). *Profesijna refleksiya majbutnogo vchitelya pochatkovih klasiv: teoriya i praktika formuvannya: Monografiya*. [Professional reflection of the future teacher of elementary school: the theory and practice of formation]. Uman.

4. *Polozhennya pro pedagogichnij kovorkin «Odesa-2018»* (2018). [Regulations on pedagogical coworking «Odessa-2018»]. Kyiv.

5. Suhomlinskij, V. O. (1976). *Batkivska pedagogika*. [Parent Pedagogy.]. Kyiv.

6. Suhomlinskij, V. O. (1976). *Rozmova z molodim direktorom shkoli*. [Talk to a young school principal]. Kyiv.

7. Suhomlinskij, V. O. (1976). *Sto porad uchitelevi.* [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КІЧУК Надія Василівна – декан педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету, доктор педагогічних наук, професор.

Наукові інтереси: проблематика професійної педагогіки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KICHUK Nadia Vasylivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Education of the Izmail State Humanitarian University.

Circle of scientific interests: problems of professional pedagogy.

Дата надходження рукопису 10. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37(477)

КОДЛЮК Ярослава Петрівна –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
ORCID iD: 0000-0003-0851-3436
e-mail: yp.kodliuk@gmail.com

ІДЕЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСВІДІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Однією із основних ознак особистісно орієнтованого навчання як оновленої парадигми освіти є визнання молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності, що передбачає переосмислення самоцінності знань, зміщення акцентів із результативної складової навчання на процесуальну, пов'язану із засвоєнням учнями способів пізнання, формуванням уміння та бажання вчитися, здатності аналізувати власний процес учіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що заявлена проблема вивчалася науковцями аспектно. Виокремимо основні напрями наукового пошуку: навчальна діяльність, її функції і структура (В. В. Давидов, А. К. Маркова, О. Я. Савченко та ін.); особливості організації навчального процесу в початковій школі (Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, О. В. Онопрієнко, О. Я. Савченко); загальнонавчальні вміння і навички та особливості їх формування в учнів молодшого шкільного віку (Т. М. Байбара, Т. Я. Довга, Я. П. Кодлюк, О. Я. Савченко); рефлексія навчальної діяльності молодших школярів / (Г. О. Цукерман, В. І. Слободчиков та ін.). Дидактичні аспекти педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського розкриті у напрацюваннях М. І. Антонця, О. Я. Савченко.

Аналіз наявного наукового фонду та власне бачення проблеми дослідження дають підстави стверджувати, що сутнісними ознаками **суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності** є сформоване вміння вчитися; стійкі позитивні мотиви навчання; розгорнута рефлексія тощо [1].

Уміння вчитися ми розглядаємо як ключову компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання) та процесуальний (вміння організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному навчально-виховному процесі школи першого ступеня. Наяву тісний зв'язок уміння вчитися з набуттям потреби в учінні, зі сформованістю позитивних мотивів навчання. Що ж до рефлексії, то, незважаючи на різні підходи до розуміння сутності зазначеного поняття, вчені єдині в тому, що це здатність особистості поглянути на себе збоку, проаналізувати власні дії і вчинки, а за необхідності – перебудувати їх на новий лад; основними рефлексивними вміннями молодших школярів вважаємо самоаналіз, самоконтроль, самооцінку і самокорекцію.

Чимало цікавих думок щодо формування зазначеного феномена міститься у науковому доробку відомого педагога-гуманіста, директора Павлиської середньої школи на Кіровоградщині В. О. Сухомлинського.

Мета статті – розкрити ідеї суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що термін «суб'єктність» у його сучасному трактуванні відсутній у науковому доробку відомого педагога, Василь Олександрович висловив чимало цікавих ідей стосовно того, як забезпечити активність школяра у навчанні (а значить його суб'єктність). Насамперед великого значення він надавав формуванню в учнів ***уміння вчитися***, яке розглядав як основне завдання початкової школи, як необхідну умову повноцінного навчання молодших школярів: «Творчість учителів початкових класів можлива за тієї умови, коли в колективі склалося педагогічне переконання: для того, щоб діти успішно вчилися, їх треба навчити вчитися» [7, с. 413]. Це вміння педагог образно називав інструментом, за допомогою якого особистість все життя оволодіває знаннями. Зазначимо, що вперше стаття «Вчити вчитися» була опублікована у другому номері новоствореного журналу «Початкова школа» (1969 р.).

У структуру вміння вчитися В. О. Сухомлинський включав п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу; читати; писати; думати; висловлювати думку

© Кодлюк Я. П., 2018

про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю. «Звичайно, такий поділ умовний, – зауважував педагог. – Уміння думати тісно пов'язане з умінням спостерігати; уміння висловлювати думку починається з уміння спостерігати й уміння думати. Але все-таки це окремі вміння, які відбивають специфічні риси розумової діяльності» [7, с. 408].

Невід'ємною складовою вміння вчитися В. О. Сухомлинський вважав уміння працювати з підручником та іншими джерелами інформації. Він зазначав, що підготовленим до життя, до праці нині є той, хто має не тільки добрі знання, а й здатність постійно збагачувати їх, розширювати свій кругозір – вчитися самостійно, читати літературу [4].

Основою формування уміння працювати з підручником, на думку педагога, є розвиток навички читання. В. О. Сухомлинський аналізує ряд термінів, які характеризують процес якісного читання: «добре читати», «вміти читати», «швидко, свідомо читати», «читання з потреби думати», «думання над книжкою». Так, наприклад, вміти читати – «означає бути чутливим до змісту й краси слова, до його найтонших відтінків. Тільки той учень «читає», у свідомості якого слово виграє, тріпоче, переливається барвами і мелодіями навколишнього світу» [8, с. 194], а швидко, свідомо читати – це читати так, «щоб очі схоплювали і свідомість фіксувала цілі речення, щоб учень міг відірвати погляд від книжки і закінчити фразу за допомогою зорової пам'яті. Адже тільки так читаючи, учень оволодіває складним умінням одночасно читати і думати» [3, с. 332].

Найбільш інтенсивно вміння читати формується у переважної більшості дітей в початковій школі. Воно, на думку Василя Олександровича, має бути доведене до такого ступеня автоматизму, щоб «сприймання зором, очима й свідомістю значно випереджало вимовляння вголос. Чим значніше це випереджання, тим тоншою буде здатність думати під час читання...» [9, с. 443]. Уже за два роки навчання у початковій школі діти повинні навчитися так вільно, виразно й свідомо читати, щоб сприймати очима як одне ціле невеликі речення і закінчені частини великих речень.

Педагогічним колективом Павлиської школи була розроблена спеціальна методика швидкого свідомого читання, яка дозволяла учневі зосереджуватись не лише на процесі читання, а й на змісті прочитаного. Обов'язковим елементом кожного уроку було зразкове, емоційно насичене, виразне читання вчителя, а потім діти читали самостійно, причому не тільки матеріал підручника, а й книжку, яка їм сподобалася.

З метою розвитку техніки читання педагог використовував різні засоби активізації навчальної діяльності учнів: колективне слухання (учень, який добре оволодів навичкою читання, читав текст, а клас слухав), малювання, складання книжок-картинок про природу та інше.

Однак, стверджував В. О. Сухомлинський, читання як джерело духовного збагачення не зводиться до вміння читати; з цього уміння воно тільки починається. Особливо важливо навчити дитину думати над прочитаним, тобто йдеться про «читання з потреби думати». «В читанні з потреби думати, дізнаватися, дивуватися величчю і силою розуму й полягає сенс інтелектуального життя особистості. Без такого читання сидіння над підручником перетворюється в зубріння, отупляє розум, робить навчання тяжкою повинністю» [3, с. 528]. Саме через читання учні повинні пізнати себе і навколишній світ.

В. О. Сухомлинський дбав про розвиток індивідуального читання, прагнув до того, щоб воно стало духовною потребою кожної дитини. Василь Олександрович радив учителям заохочувати школярів до ведення записних книжок (так званих читацьких щоденників), де б вони фіксували назву й автора прочитаного твору, вислови, які особливо сподобалися, цікаві факти, думки, події тощо. Починаючи з другого класу, кожен учень може вести «Словесну скриньку», де записує незрозумілі слова. Вчителі мають перевіряти записні книжки учнів, пояснювати їм незрозумілі терміни і вислови, переглядати, які твори діти прочитали самостійно.

Необхідною умовою розвитку самостійності Василь Олександрович вважав самостійну роботу школярів, а одним із найважливіших її видів – роботу з підручником. Аналізуючи наявний педагогічний досвід з цього аспекту проблеми, він стверджував, що, на жаль, дуже рідко можна побачити урок, на якому вчитель ознайомлював би учнів з тим, як починати читання підручника, як учити урок за підручником, як конспектувати матеріал.

Самостійна робота з книжкою має проводитися під керівництвом учителя. Спочатку педагог ставить кілька логічно продуманих завдань: «прочитайте і дайте відповідь», «прочитайте і порівняйте», «прочитайте і наведіть приклади». Василь Олександрович рекомендував формулювати запитання так, щоб відповідь на нього викликала у свідомості учнів нове запитання. З огляду на це педагог надавав особливого значення відбору матеріалу для самостійного опрацювання. Найчастіше він пропонував своїм учням текст, що потребував різнобічного пояснення, порівняння та зіставлення з тим, з

чим вони стикаються у житті.

Уміння працювати з підручником виробляється у процесі тривалої, систематичної, цілеспрямованої діяльності упродовж усіх років навчання у школі. Але саме в початкових класах, на думку Василя Олександровича, учителі повинні не тільки звернути увагу на те, як діти читають, а й дбати про вироблення в них уміння визначати головну думку прочитаного, складати план, ділити текст на логічно завершені частини, підбирати до них заголовки.

В. О. Сухомлинський склав перелік найважливіших загальнонавчальних умінь і навичок, якими повинен оволодіти учень за період навчання у школі (всього 12 позицій). Шість із виділених умінь безпосередньо стосуються роботи з підручником, а саме:

– вільно, виразно, свідомо читати;

– виділяти логічно закінчені частини у прочитаному, встановлювати між ними взаємозв'язок і взаємозалежність;

– відшукувати книжку з питанням, яке цікавить;

– знаходити у книжці матеріал із питання, яке цікавить;

– у процесі читання роботи попередній логічний аналіз тексту;

– читати текст та одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над ним та над його складовими частинами [7, с. 567].

Оскільки підручник – це джерело знань, то привчати школярів самостійно працювати з ним, вважав В. О. Сухомлинський, треба на уроках, присвячених першому вивченню матеріалу. Саме на таких уроках «осмислюються факти і здійснюється перехід до узагальнюючої істини» [9, с. 459]. У цьому контексті заслуговують на увагу розроблені педагогом пам'ятки, алгоритми, приписки («Як читати книжку», «Як працювати над твором», «Як вести щоденник читача», «Як складати виписку з прочитаного» та ін.).

Неабиякого значення Василь Олександрович надавав творчій роботі над текстом. Він зауважував, що чим більше думає учень під час вивчення нового матеріалу, тим свідомішим стає його підхід до того, що він читає, слухає, що спостерігає. Повторне читання раніше вивченого матеріалу відкриває перед школярем нові сторони явищ. Учень, який звик обмірковувати те, що читає або чує, при повторному читанні шукає нові факти, які підтверджують добре усвідомлені істини, тобто таке повторення – не відтворення відомого, а розвиток знань, мислення. Важливо застерегти школярів від механічного заучування незрозумілого матеріалу. Щоб уникнути цього, В. О. Сухомлинський радив учителям не ставити запитань, які вимагають дослівного переказу тексту підручника. Питання мають спонукати дитину до роздумів, вчити встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, підбирати аргументи.

Разом з тим Василь Олександрович неодноразово вказував на недопустимість обмежуватися у підготовці домашніх завдань лише матеріалом підручника: «Якщо школяр вчить уроки тільки по підручнику… розумове життя його вбоге й обмежене» [3, с. 509]. Тому вчитель має будувати свою роботу так, щоб учень міркував, порівнював факти і явища, робив самостійні висновки. У такого вчителя, ділиться досвідом В. О. Сухомлинський, учень виходить до дошки зі своїми записами, замітками, і із зошитом, з підручником, з додатковою літературою: адже він не переказує слово в слово матеріал підручника, а міркує, досліджує.

У контексті аналізованої проблеми відомий педагог підкреслює і таку закономірність: школяр, який читає лише матеріал підручника, не встигає вивчити і його, оскільки вміння працювати з довідковою літературою сприяє розумовому розвитку дитини, формуванню пізнавальних інтересів та інтелектуальних почуттів. «Допитливість ніколи не виховаєш, – стверджує В. О. Сухомлинський, – якщо розумові інтереси школярів обмежуються слуханням уроку й виконанням домашнього завдання за підручником. Урок і підручник тільки тоді стають вогниками знання і розуму, коли від цих вогників запалюється нестримне прагнення проникнути в глибини таємниць природи, людської душі, суспільного життя, моральної краси, коли підручник буде для учня тільки першою сторінкою великої книги знання» [6, с. 475].

Василь Олександрович розробив дві програми навчання: «перша – це обов'язковий для заучування й збереження в пам'яті матеріал, друга – позакласне читання, а також інші джерела інформації» [9, с. 448]. Перша програма передбачає збагачення учнів певними знаннями, а друга – пробудження жадоби до них, прагнення вийти за межі уроку, читати, досліджувати і думати. Найважливішим шляхом оволодіння другою програмою є самостійне читання. В. О. Сухомлинський переконаний, що без позакласного читання навчання перетворилося б на зубріння. Воно не пов'язується безпосередньо з уроками, але відіграє особливо велику роль у формуванні особистості школяра, оскільки дає дитині значно більше відомостей, ніж треба засвоїти за програмою, полегшує навчання, розвиває пізнавальні потреби.

Кінцевий результат такої роботи – формування бажання вчитися, яке, за словами педагога, «утверджується в дитині тільки в

тому разі, коли її інтелектуальне життя проходить серед книжок» [3, с. 431].

Розглядаючи проблему комплексно, неабияку роль у процесі формування уміння працювати з підручником Василь Олександрович відводив особистому прикладу педагога. Саме від ерудиції вчителя, його інформаційної культури значною мірою залежить, чи стане книга для школяра супутником життя, джерелом інформації. В. О. Сухомлинський стверджував: «Ввести кожного учня у світ книжок, виховати любов до книжки, зробити книжку провідною зіркою в інтелектуальному житті – це залежить від учителя, від того, яке місце в його власному духовному житті займає книга» [9, с. 491].

В. О. Сухомлинський був переконаний у тому, що процес оволодіння вмінням учитися невід'ємний від формування ***бажання вчитися***. «Завдання вчителя полягає в тому, щоб постійно розвивати в дітей позитивне почуття задоволення учінням, щоб з цього почуття виник і утвердився емоційний стан – пристрасне бажання вчитися» [5, с. 7]. Це бажання залежить від багатьох чинників: успіхів дитини в навчанні («якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вогник прагнення до знань згасає» [8, с. 163]), стилю спілкування вчителя з учнями («навчання – не механічна передача знань від учителя до дитини, а насамперед людські взаємини» [8, с. 166]), майстерності педагога організувати розумову працю школярів (важливо, щоб «діти були допитливими дослідниками… щоб істина постала перед ними не як готовий висновок, поданий педагогом» [8, с. 141]). Джерелом, яке живить це почуття, Василь Олександрович вважав нелегку, але радісну, привабливу, жадану для дитини працю, пов'язану з оволодінням знаннями.

Помітно, що такий підхід до навчання забезпечує активність школяра у здобутті знань, формує вміння міркувати, робити відкриття, тобто ***рефлексувати*** [2]. Ось підтвердження цих слів: «Я вбачав своє завдання в тому, щоб допомогти дітям зрозуміти ці зв'язки (причинно-наслідкові, часові, функціональні. – Я. К.)… щоб формувати, зміцнювати й розвивати у них допитливий, гострий, спостережливий розум» [8, с. 145].

Неабиякого значення Василь Олександрович надавав формуванню в молодших школярів самоконтролю та самооцінки (ці вміння, як відомо, є провідними рефлексивними вміннями молодших школярів у навчальній діяльності). Він неодноразово звертався до педагогів із проханням пробудити в серцях дітей почуття гордості, власної гідності, що є необхідною умовою формування адекватної самооцінки особистості: «Від того, як учень ставиться в роки дитинства і отроцтва до самого себе… величезною мірою залежить його моральне обличчя» [8, с. 164].

Самооцінка школяра часто-густо зумовлена тим, як учитель оцінює його навчальні досягнення. Ось декілька порад Василя Олександровича з цього приводу: важливо, щоб оцінювалися тільки позитивні наслідки розумової праці; варто винагороджувати кожен успіх, кожне подолання труднощів заслуженою оцінкою (але не зловживати оцінками); за незадовільну роботу не виставляти оцінки («перед дитиною не закривається шлях до успіху: те, що вона не змогла зробити, вона зробить… можливо, вже сьогодні або завтра» [8, с. 168]). З іншого боку, «ніякі, навіть найменші успіхи не приходили до дітей… без радісного духовного піднесення, пов'язаного з відкриттям, дослідженням, пізнанням» [8, с. 121], зазначає Василь Олександрович, підкреслюючи тим самим взаємозв'язок бажання вчитися з усвідомленням процесу пізнання навколишнього світу, органічною складовою якого є рефлексія, зокрема здатність контролювати власний процес учіння («Пізнаючи на власному досвіді, як досягаються успіхи в розумовій праці, діти привчаються до самоконтролю» [8, с. 175]).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Нами репрезентовано ідеї В. О. Сухомлинського щодо суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності, зокрема закцентовано увагу на таких аспектах його творчого доробку: формування уміння вчитися (розкрито підходи відомого педагога до трактування сутності цього вміння, його структурних компонентів, шляхів формування); позитивних мотивів навчання (серед найголовніших чинників Василь Олександрович виокремлює майстерність педагога організувати розумову діяльність школярів, яка забезпечить оволодіння умінням вчитися у взаємозв'язку із бажанням навчатися); рефлексивних умінь як здатності проаналізувати власний процес учіння (йдеться насамперед про самоконтроль та самооцінку навчальної діяльності школярів).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні ролі навчально-дослідницької діяльності як засобу формування рефлексивних умінь молодших школярів у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Кодлюк Я. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності / Я. Кодлюк // Початкова школа. – 2013. – № 1. – С. 6–9.

2. Сухомлинська О. У пошуках справжнього / О. Сухомлинська // Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. – К.: вид-во «Акта», 2012. – 538 с.

3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1977. – 639 с.

4. Сухомлинський В. О. Виховувати людину майбутнього / В. О. Сухомлинський // Радянська освіта. – 1959. – 5 грудня.

5. Сухомлинський В. О. Інтерес до учіння / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – Т. 5. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 7–16.

6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / О. В. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – Т. 1.– К. : Радянська школа, 1976. – С. 403–637.

7. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 393–626.

8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 7–582.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. – Т. 2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 419–654.

REFERENCES

1. Kodlyuk, Ya. (2013). *Sub`yektnist` molodshogo shkolyara v navchal`nij diyal`nosti.* [Subjectivity of primary school students in educational activity]. Kyiv.

2. Suxomly`ns`ka, O. (2012). *U poshukax spravzhn`ogo.* [In search of real]. Kyiv.

3. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Vy`brani tvory`: u 5-ty` t.* [Selected works: in 5 books]. Kyiv.

4. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1959). *Vy`xovuvaty` lyudy`nu majbutn`ogo*. [Educate a person of the future]. Kyiv.

5. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Interes do uchinnya.* [Interest in studying]. Kyiv.

6. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Metody`ka vy`xovannya kolekty`vu.* [Methodology of education of a collective]. Kyiv.

7. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Rozmova z molody`m dy`rektorom*. [Talk with young director]. Kyiv.

8. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Serce viddayu dityam.* [I give my heart to children]. Kyiv.

9. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1976). *Sto porad uchy`televi.* [One hundred tips for teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КОДЛЮК Ярослава Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: дидактика початкової школи, теорія і практика підручникотворення в початковій освіті, підготовка майбутніх учителів початкової школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KODLIUK Yaroslava Petrivna – PhD, Professor, Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University.

Circle of scientific interests: didactics of primary school, theory and practice of textbook creation in primary education, primary school teachers training.

Дата надходження рукопису 19. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37.013.42-051:37(477) (092)

КОЛЯДА Наталія Миколаївна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
e-mail: koliada_n@ukr.net
КРАВЧЕНКО Оксана Олексіївна –
доктор педагогічних наук, доцент,
декан факультету соціальної та психологічної освіти,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини
e-mail: okskravchenko@ukr.net

ІНСЦЕНІЗАЦІЯ КАЗОК В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сьогодні набуває актуальності всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення спадщини видатних педагогів, як вітчизняних, так і зарубіжних, ідеї яких значно вплинули на розвиток освіти і виховання. Насамперед звернення до вивчення та популяризації педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського.

Розвиток спадщини В. О. Сухомлинського набуває особливого значення з початку XXI століття: сухомлиністика творчо охопила всі школи нашої держави, з'явилась низка наукових праць, в яких творчі ідеї

© Коляда Н. М., Кравченко О. О., 2018

педагога набули нового звучання відповідно до умов українського сьогодення, які можна розглядати крізь призму сучасної філософії освіти [8, с. 13].

З нагоди відзначення 100-річчя від дня його народження, 2018 рік визначено роком Василя Сухомлинського, якого за рішенням 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО включено до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО. У цьому контексті Всеукраїнська асоціація Василя Сухомлинського за підтримки своїх індивідуальних і колективних членів (Інститут обдарованої дитини НАПН України, Мала академія наук, ДНПБ України імені Василя Сухомлинського, Науково-методичний центр інноваційних технологій виховного процесу НАПН України при РДГУ та ін.) ініціював дослідницький проект – «Портал Василя Сухомлинського». Мета проекту – систематизація й узагальнення інформації про діяльність вищих навчальних закладів та обласних інститутів (академій) післядипломної освіти з вивчення і творчого впровадження спадщини Василя Сухомлинського в освітній простір України.

До участі зі створення «Порталу Василя Сухомлинського» долучилися співробітники Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України, створеного в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини у 2006 році. Мета діяльності Центру педагогічного краєзнавства – розвиток фундаментальних і прикладних досліджень із проблем педагогічного краєзнавства. Основні завдання центру: інтеграція діяльності наукових установ та вищих навчальних закладів у галузі педагогічного краєзнавства; дослідження актуальних проблем педагогічного краєзнавства та забезпечення апробації і впровадження у практику теоретико-методологічних засад педагогічно-краєзнавчої діяльності.

З-поміж основних і перспективних напрямів діяльності Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства – дослідження проблеми становлення та розвитку української наукової педагогічної біографістики. Зокрема, вивчення спадщини В. О. Сухомлинського.

Мета статті – висвітлити практичний досвід впровадження інноваційної форми соціально-виховної діяльності в умовах закладу вищої освіти як інсценізація казок В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і мови», – ці слова належать Василю Олександровичу Сухомлинському – непересічній особистості, видатному педагогу, публіцисту, дитячому письменнику, члена-кореспондента Академії педагогічних наук РРФСР (1957), заслуженого вчителя школи УРСР, директора відомої на весь світ Павлиської школи, в якій працював з 1948 р. й до кінця життя.

Педагог широко використовував казки, оповіді, приказки і прислів'я, пісні, народні традиції і обряди у повсякденній роботі, у своїх творах показував їх доцільність у духовному зростанні учнівської молоді. Так, у праці «Серце віддаю дітям» він надає казці таку роль: «Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка – благородне і нічим не замінне джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу» [1].

Педагогічні казки В. О. Сухомлинського – це дивосвіт малят, розкритий очима мудрого наставника, який не повчає дітей, не спонукає чи заохочує їх, а просто йде поруч дітлахів, інколи ніби ще й десь за молодшими школярами, радіючи разом з ними кожному новому відкриттю. Педагогічні казки В. О. Сухомлинського нібито опосередковано, непомітно зовні, але активно й ефективно виховують найкращі людські почуття щиросердності і любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах між юними особистостями [1].

Василь Олександрович зазначає у своїх працях: «Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мови. Діти розуміють ідею лише тоді, коли вона втілена у яскравих образах. Казка – благородне і нічим не замінене джерело виховання любові до Вітчизни. Патріотична ідея казки – в глибині її змісту, створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже в тому, що вона – творіння народу» [5, с. 201].

Гуманізмом і великою любов'ю до дітей пройняті такі нововведення В. О. Сухомлинського, як Кімната казка, Куточок мрії, Стрів чудес. Обстановка Кімнати казки була створена такою, щоб діти почувалися у світ казкових образів [10, с. 178]. Педагог широко використовує казку як

ефективний засіб виховання – уроки слова, мислення стосовно сутності явищ природи, «подорожі» до джерел думки, урок розвитку, малюнки дітей, інсценізація казкового матеріалу, формування таких ціннісних орієнтацій, як відповідальність, доброзичливість, справедливість, чесність, гідність, пошана до старших, патріотизм тощо [8, с. 12]. Такими ідеями пронизані праці педагога: «Казки школи під голубим небом» [11], «Невиховані і виховані. Палець у чорнилі. Казки» [7], «Педагогічний світ казки: Бесіда з марійськими вчителями» [12] та ін.

На думку сучасних дослідників, казки В. О. Сухомлинського, які пронизані ідеєю боротьби добра і зла, спираються на самобутні риси української філософії, педагогіки, мистецтвознавства, якими є антеїзм, кордоцентризм, екзистенціалізм. З'ясовано, що казка як ретранслятор суспільних цінностей у казкотворчій спадщині педагога є потужним засобом формування ціннісних орієнтацій, соціальною та психологічною установкою особистості щодо цінностей матеріальної й духовної культури суспільства [8, с. 8–9].

З-поміж найбільш ефективних формам і методів виховання ціннісних орієнтацій у процесі вивчення казок В. О. Сухомлинського сучасні дослідники виокремлюють такі: використання вчителями уроків на природі, уроків мислення, складання казок, проведення бінарних уроків, театралізації казкового матеріалу, хореографічні інсценізації казок, проведення конкурсів і вікторин, читання казок за ролями, малювання на теми улюблених казок, проведення ігор, екскурсій тощо [8, с. 12].

У контексті зацікавленості сучасної громадськості актуальною спадщиною педагога заслуговує на увагу Фестиваль «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського», який було започатковано на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у 2016 році. Мета заходу – вивчення творчої спадщини Василя Сухомлинського з її застосуванням у сучасних умовах навчання майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів із умінням вирішувати сучасні соціально-педагогічні проблеми, керуючись мудрими порадами Великого вчителя.

З методичної точки зору, інсценізація казок – це точне й послідовне відтворення змісту казки (різновидом може виступати казки на новий лад) дітьми та молоддю з допомогою костюмів, різних атрибутів, декорацій. Характерними особливостями цього методу є, по-перше, ознайомлення учасників з конкретною соціальною ситуацією, за мотивами тої чи іншої казки, твору, яка найбільш повно відповідає професійній діяльності і потребує вирішення; по-друге, надання ролей відповідно до змісту твору; по-третє, розподіл цих розділ між учасниками.

Так, у 2016–2017 роках студенти факультету соціальної та психологічної освіти разом з вихованцями освітніх закладів міста Умань (ЗОШ № 1 імені Пушкіна, школи-гімназії № 2, ЗОШ № 3, ЗОШ № 11 імені Бажана, ЗОШ № 14, Обласного міжрегіонального центру соціально-психологічної реабілітації дітей) взяли участь у театралізованому показі казок великого педагога Василя Олександровича Сухомлинського.

Глядачі мали змогу віднайти глибокий зміст виховання доброти, поваги, бережливості, толерантності, мудрості, працьовитості у казках великого педагога: «Який слід повинна залишити людина?», «Золоте зернятко істини», «Горбатенька дівчинка», «Камінь», «Добре слово»,«Зайчик і місяць», «Маківка і джміль», «Важко бути людиною», «Акація і бджола», «Навіщо кажуть «Спасибі»?», «Бо я – людина!, «Скупий», «Яблунька і літо», «Добре слово», «Хто кого веде додому?», «Він зненавидів красу» та ін.

За результатами проведення такого заходу вважаємо, що «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського» виступає інноваційною формою соціально-виховної роботи, спрямованої на посилення мотивації серед учнівської та студентської молоді (виступають як у ролі акторів, так і глядачів) до пошуку шляхів вирішення актуальних соціальних проблем, які в драматургічний формі висвітлюються за допомогою різних засобів і сценічних прийомів задля сприйняття у процесі перегляду, подальшого обговорення та рефлексії, що в результаті зорієнтовано на: позитивний розвиток та духово-ціннісне орієнтування; профілактично-просвітницьку і превентивну дію; подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів; реабілітацію критичних станів особистості; залучення до культурно-освітньої і творчої діяльності; допомога у творчій самореалізації особистості; створення ситуацій розвиваючого дозвілля і відпочинку.

Така форма роботи є доцільною у ході реалізації таких завдань соціально-педагогічного патронажу і психологічного супроводу в умовах закладу освіти: захист психічного здоров'я; профілактика дезадаптації; підтримка обдарованих дітей та молоді; запобігання конфліктам в учнівському та студентському середовищах; профілактика правопорушень; орієнтування на здоровий спосіб життя; створення психологічних і

соціально-педагогічних умов для формування в учасників освітнього процесу мотивації до самовиховання і саморозвитку; профілактика і корекція відхилень в особистісному розвитку учнів, студентів, вихованців тощо.

З технологічної точки зору методика «Інсценізація казок» має наступну орієнтовну послідовність дій:

– визначення гострої соціальної проблеми та цільової аудиторії, кого вона стосується в першу чергу. Відповідно має бути обговорення робочою групою акторів та керівника цієї соціальної ситуації, яка склалася як в країні, чи окремо взятому регіоні, щоб виступ мав інтерес для потенційної цільової аудиторії;

– пошук казки, виходячи із соціальної проблематики. Основою сценарію є «соціальність», що виражається у самому змісті;

– після обговорення та затвердження сценарію наступним кроком є організаційні заходи – розподіл ролей, репетиції епізодів та етюдів, підбір музики, виготовлення мультимедійної презентації та відео для супроводу виступів, вибір та виготовлення костюмів і сценічного інвентарю, генеральні репетиції з можливою корекцією виступу;

– виступ перед глядацькою аудиторією з подальшим обговоренням, при цьому у виступі повинна бути зрозумілою проблема (більш успішними є виступи, де присутній гумор), а також позитивний вихід із ситуації чи хоча б натяк на нього. Виховна цінність інсценування полягає в можливості визначення різноманітних аспектів цієї проблеми, врахування різних поглядів і пошукові нестандартних шляхів її вирішення [3].

Власне метод інсценування забезпечує дітям та молоді такі умови для занять, які не в змозі створити інші методи навчання – випробувати на собі результати своїх рішень і дій, приміряти на собі різні ролі. Водночас участь у виступах, підготовка театралізованих постановок формують у них зібраність, відповідальність, дисциплінованість, уміння планувати час, адекватно сприймати критику на свою адресу. Очевидно, що участь у театрі передбачає командну роботу і сприяє налагодженню позитивного мікроклімату в колективі.

«Інсценізація казок» сприяє формуванню у дітей та молоді ціннісних орієнтацій, ствердження здорового способу життя, мовленнєвої культури, багатоаспектність використання невербальних засобів впливу. Відображення на сцені актуальних проблем життя – це проектування різних стосунків у різних його проявах, примірювання ролей різних категорій населення; але при цьому актуалізуючи глядача (суспільство) вагомість даної проблеми. Участь у театрі дає можливість учасникам «приміряти» на собі різноманітні способи поведінки, спробувати свої сили в складних ситуаціях, що потребують швидкого рішення. Перевага даної гри полягає у тому, що відбувається моделювання і проектування проблеми, входження актора у справжню професійну діяльність. Під час проведення театралізації сценарію здобуваються нові знання і навички, які дозволяють в реальному житті легко і швидко налагоджувати взаємовідносини, досягти поставлених комунікативних цілей, не губитися в складних життєвих ситуаціях. Театралізація сценарію сприяє розвитку таких якостей як комунікабельність, винахідливість, адаптаційні здібності, мислення та уміння об'єктивно сприймати інформацію і ситуацію в умовах її постійної зміни [3].

Задля вивчення думки студентства щодо участі у Фестивалі було запропоновано учасникам написати ессе за темою «Що для мене означає участь у фестивалі «Інсценізація казок Василя Олександровича Сухомлинського». Відповіді об'єднувала однозначна думка студентів про актуальність такої форми роботи і її вплив на особистісне світосприйняття та ціннісні переконання. Кожен з відповідачів зазначив, що обов'язково хотів би взяти участь у заході наступного року.

Для підтвердження пропонуємо деякі відповіді:

– «Цього року мені випала чудова нагода брати участь у вище згаданому Фестивалі. Кожному без винятків це принесло не тільки захоплюючі емоції, а й можливість задуматись. Адже казки Сухомлинського не просто надзвичайно цікаві, а й носять повчальний характер, розкривають певну моральну проблему... Я з радістю буду брати участь у Фестивалі і в наступні роки. Адже це безцінний досвід та незабутні враження. Програючи кожну казку на сцені та спостерігаючи за грою інших студентів, я не тільки весело проводила час, а й заглиблювалась в проблему, висвітлену в творі. Коли не просто читаєш, а програєш ситуацію (чи спостерігаєш за грою), починаєш відчувати та переживати емоції персонажів, їх почуття. І саме це допомагає не просто зробити висновок за твором, а дійсно задуматись над мораллю кожної казки, задати собі питання: «А чи було подібне в моєму житті?», «Чи правильно я тоді вчинив?» (студентка 3 курсу);

– «Я дуже рада, що в нашому університеті щороку проводиться такий Фестиваль. Це не лише спосіб весело провести час з одногрупниками та іншими студентами, а й можливість почерпнути безцінний досвід. Враження в мене залишились безумовно позитивні. Я дуже вдячна організаторам

Фестивалю за справді чарівну можливість «прожити казку», зануритись в її атмосферу. І звісно за такий надзвичайно важливий для нас досвід» (студентка 6 курсу);

– «Казки Сухомлинського – це невичерпна скарбниця знань, адже кожна казка є повчальною історією. Вони навчають бути добрими, чесними, щирими, поважати своїх батьків та Батьківщину, любити людей і ставитися до них так, як ми хочемо, щоб ставились до нас. Педагогічна творчість Сухомлинського виконує роль підказки, є так званим «довідником життя», адже він описує різноманітні життєві ситуації за допомогою казки та казкових героїв. Якщо ж говорити про фестиваль «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського», то я вважаю, що це є досить важливий захід в життєдіяльності нашого факультету, адже ми не тільки згадуємо про життя такого видатного педагога як В. О. Сухомлинський, а й поповнюємо та удосконалюємо свої життєві знання, а з допомогою інсценізації ще й навчаємо інших. Отже, я вважаю, що така форма роботи на факультеті є досить актуальною і тому хотіла б ще раз взяти участь в фестивалі «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського» (студентка 2 курсу).

Водночас, така форма роботи виконує широкий спектр функцій стосовно його учасників і глядачів. Серед них: інформаційно-освітня, пізнавальна, розвивальна, емоційна, виховна, морально-етична, терапевтична, реабілітаційна, соціально-комунікативна, дозвіллєва.

За результатами накопиченого досвіду з проведення Фестивалю «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського» очевидною виступила його роль у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів. Студенти, які на волонтерських засадах здійснювали організаторські заходи (допомога у підготовці виступів учнів, участь у репетиціях, написання сценарію заходу, координування учнівськими театрами, підготовка і створення соціально-психологічного театру спільно з вихованцями на базі притулку тощо), долучалися до попереднього перегляду і загальних виступів колективів, допомагали у визначенні загальної концепції і тематики Фестивалю, конкретизації завдань, які дозволяли вирішити соціальну проблему. Важливим є визначення шляхів її вирішення, стратегій виходу із складної ситуації. Саме студенти, які здобувають фах зі спеціальності «Соціальна робота» чи «Психологія», у подальшій професійній діяльності стикатимуться з вирішенням складних життєвих обставин. Відтак, студент використовує набуті знання у ході вивчення різних дисциплін стосовно шляхів, методів, засобів, технологій подолання складних життєвих обставин відповідно до конкретного випадку тієї чи іншої постановки. Саме узагальненні знання застосовуються в конкретних, часто реальних (максимально наближених до реальності) обставинах, що демонструються у театральних виступах.

У багатій спадщині В. О. Сухомлинського окремо слід зазначити педагогічні казки для дітей. Наприклад, «Казки мудрості» (2002) [2], «Казковий світ Василя Сухомлинського» (2005) [4], «Я розповім вам казку… Філософія для дітей» (2016) [13], «Вогнегривий коник: Казки. Притчі. Оповідання» (2017) [9] та ін.

На думку сучасної молоді, особливістю казок В. О. Сухомлинського є «…захоплююча майстерність у творенні простих, на перший погляд, казок та оповідань: вони не перевищують 150 слів, але яким треба бути великим майстром, щоб у такій малій кількості слів вкласти таку високу якість думки, повчання. Поетика його творів вражає простотою, узгодженістю й досконалістю. Казки Василя Олександровича нібито опосередковані, непомітні зовні, але активно та ефективно виховують у дітей найкращі почуття щиросердечності й любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності у взаєминах між юними особистостями, виховують духовні цінності, гуманістичні почуття, родинні цінності, естетичні почуття та бережливе ставлення до природи. Така безцінна та безсмертна спадщина у процесі виховання допоможе сформувати справжню Людину та стане у пригоді не тільки сучасному, а й багатьом майбутнім поколінням» [6, с. 154].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, у статті висвітлено накопичений досвід з впровадження на базі факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини інсценізації казок В. О. Сухомлинського, яка виступає сучасною формою соціально-виховної діяльності зі студентською молоддю. Встановлено, що така форма виконує широкий спектр функцій стосовно її учасників і глядачів. Серед них: інформаційно-освітня; пізнавальна; розвивальна; емоційна; виховна; морально-етична; терапевтична; реабілітаційна; соціально-комунікативна; дозвіллєва.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Василь Сухомлинський – видатний український педагог. Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14939/

2. Дейнега Л. Казки мудрості / Сухомлинський В. Пелюстка і квітка. Дружба. Дівчинка і ромашка.

Радичков І. Якщо хочеш мати друзів / Л. Дейнега // Психолог. – 2002. – № 48. – С. 11–15.

3. Жеребньова Л. В., Артеменко Т. Б. Соціально-психологічний театр / авт. упоряд.: Л. В. Жеребньова, Т. Б. Артеменко. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с.

4. Казковий світ Василя Сухомлинського // Бібліотечка вихователя дитячого садка. – 2005. – № 9–10. – С. 1–119.

5. Ковальчук В. І. Спогади про В. Сухомлинського / В. І. Ковальчук. – К., 1990. – С. 201–204.

6. Майзенберг І. Виховний потенціал авторських казок В. О. Сухомлинського / І. Майзенберг // В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: збірн. наук. праць / за ред. проф. О. Є. Антонової, доц. В. В. Павленко. – Житомир: ФО-П Левковець Н. М., 2017. – С. 152–155.

7. Невиховані і виховані. Палець у чорнилі / Казки // Завуч. – 2006. – № 6. – С. 14–23.

8. Світельська-Дірко С. В. Виховання ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами казки в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. В. Світельська-Дірко; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2017. – 20 с.

9. Сухомлинський В. Вогнегривий коник: Казки. Притчі. Оповідання / В. Сухомлинський. – К.: Знання, 2017. – 217 с.

10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5: Вчити вчитися. – С. 426–436.

11. Сухомлинський В. О. Казки школи під голубим небом / В. О. Сухомлинський. – К., 1991. – 267 с.

12. Сухомлинський В. Педагогічний світ казки: Бесіда з марійськими вчителями 1967 р. // Освіта. – 2000. – 16 – 23 лютого. – С. 56–98.

13. Сухомлинський В. Я розповім вам казку… Філософія для дітей / В. Сухомлинський; Уклад. О. Сухомлинська. – Харків: ВД «Школа», 2016. – 576 с.

REFERENCES

1. *Vasyl Sukhomlynskyi – vydatnyi ukrainskyi pedahoh*. [Vasyl Sukhomlynsky is an outstanding Ukrainian teacher]. Rezhym dostupu: http://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/14939/

2. Deineha, L. (2002). *Kazky mudrosti*. [Tales of wisdom]. Kyiv.

3. Zherebnova, L.V., Artemenko, T. B. (2011). *Sotsialno-psykholohichnyi teatr*. [Socio-psychological theater]. Kyiv.

4. *Kazkovyi svit Vasylia Sukhomlynskoho.* (2005). [The fairy tale of Vasyl Sukhomlynsky]. Kyiv.

5. Kovalchuk, V. I. (1990). *Spohady pro V. Sukhomlynskoho*. [Memoirs about V. Sukhomlynsky]. Kyiv.

6. Maizenberh, I. (2017). *Vykhovnyi potentsial avtorskykh kazok V. O. Sukhomlynskoho.* [Educational potential of author tales V. O. Sukhomlynsky]. Zhytomyr.

7. *Nevykhovani i vykhovani. Palets u chornyli*. (2006). [Uncultivated and educated. Finger in the ink]. Kyiv.

8. Svitelska-Dirko, S. V. (2017). *Vykhovannia tsinnisnykh oriientatsii molodshykh shkoliariv zasobamy kazky v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho.* [Educating the value orientations of junior schoolchildren through means of tales in the pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynsky]. Zhytomyr.

9. Sukhomlynskyi, V. (2017). *Vohnehryvyi konyk: Kazky. Prytchi. Opovidannia.* [Flaming Grasshopper: Tales. Parables Story]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t*. [Selected works in 5 t.]. Kyiv.

11. Sukhomlynskyi, V. O. (1991). *Kazky shkoly pid holubym nebom.* [Tales of the school under the blue sky]. Kyiv.

12. Sukhomlynskyi, V. (2000). *Pedahohichnyi svit kazky: Besida z mariiskymy vchyteliamy 1967 r*. [Pedagogical world of fairy tales: Conversation with Mari school teachers in 1967]. Kyiv.

13. Sukhomlynskyi, V. (2016). *Ya rozpovim vam kazku… Filosofiia dlia ditei.* [I will tell you a fairy tale ... Philosophy for children]. Kharkiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КОЛЯДА Наталія Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: педагогічне краєзнавство, актуальні проблеми соціального виховання в теорії та історії педагогіки, соціальна освіта та соціальна робота.

КРАВЧЕНКО Оксана Олексіївна – доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: педагогічна біографістика, історія педагогіки, історія соціальної роботи, соціальна освіта та соціальна робота.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

KOLIADA Nataliya Mykolaivna – Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: pedagogical biography, actual problems of social education in the theory and history of pedagogy, social education and social work.

KRAVCHENKO Oksana Oleksiivna – Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Dean of Social and Psychological Education Department, professor of Social Pedagogy and Social Work Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: pedagogical biography, history of pedagogy, history of social work, social education and social work.

Дата надходження рукопису 22. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. В. Анісімов

УДК 37 (09)

КОНДРАШОВА Лидия Валентиновна –
доктор педагогических наук, профессор,
профессор кафедры педагогики высшей школы и
образовательного менеджмента
Черкасского национального университета
имени Богдана Хмельницкого
e-mail: kondrashovmm@ukr.net

КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЛИКА УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Постановка и обоснование актуальности проблемы. В последнее десятилетие наблюдается смещение исследовательского интереса с внешних оценок степени профессионализма будущих педагогов к исследованию внутренних факторов их профессионального развития. В различных концептуальных подходах к теоретическому обоснованию подготовки будущих педагогов в системе университетского образования авторы активно ищут способы и средства преодоления противопоставления субъекта объекту. Эти поиски в образовательной практике предусматривают реализацию дидактического взаимодействия преподавателя и студентов в обучении, субъект-субъектных отношений между ними и делегирование будущему педагогу субъектной позиции, как в деятельности, так и в процессе профессионального развития как важного фактора цельного развития растущего человека, духовного воспитания личности.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема человека, становление ее духовного облика во все времена волновала лучшие умы человечества. Проблемы личностно-ценностного начала во всех сферах человеческой деятельности привлекали С. Алексеева, Ш. Амонашвили, С. Архангельского, И. Ильина, Н. Рериха, Г. Сковороду, С. Франка и др. Проблему духовности многие философы, педагоги, психологи связывали с развитием творческих начал личности. Б. Ананьев, Л. Выготский, Г. Костюк, Н. Левитов, А. Леонтьев, С. Рубинштейн и др.становление личностного потенциала связывали с раскрытием творческих возможностей человека.

И. Киреевский, А. Хомяков, С. Шевырев активно отстаивали идею воспитания «цельного человека», сочетающего в своей образованности народно-православные черты характера и то, что присуще человеку вообще. С. Шевырев главной задачей воспитания считал «возвышение духовное», а не наполнение будущего специалиста прикладными знаниями. Он отстаивал идею развития «внутреннего человека», в котором гармонизирует общечеловеческое и национальное начало.

Б. Юдин рассматривает образование как средство развития человеческих ресурсов. Развитие человека он трактует как процесс реализации его субъективности, творческой самореализации, единения с другими людьми, при сохранении собственного природного своеобразия. Назначение образования он видит в том, чтобы обеспечить развитие человека как личности, способной сохранить природные основы собственной.

Зарубежные авторы M. Bubluk (1982), A. Cockerill (1999), E. Gartmann (1984) и др. становление цельной личности связывают с успехом, созданием благоприятных условий для развития творческих способностей человека в системе образования. А. Маршалл благосостояние общества связывал с развитием человеческих ресурсов. «Производство богатства – это лишь средство поддержания жизни человека, удовлетворения его потребностей и развития его сил – физических, умственных и нравственных. Но сам человек – главное средство производства этого богатства, он, же, служит конечной целью богатства» [7, с. 246]. М. Шелер отмечал, что образованным является не тот, кто много знает, а тот, кто овладел структурой своей личности [3].

Анализ научной литературы позволяет говорить о многообразии попыток авторов в содержании образования уйти от предметного подхода: отбор содержания образования в соответствии со структурой личности (В. Ильин), личностной самоорганизацией (И. Лысенко), диалогического опыта (С. Белова), личностной свободой (В. Зайцев), диалога культур (В. Библер). Все названные авторы акцентировали внимание не только на объеме учебной информации, представленной в учебных программах и подлежащей обязательному усвоению, но и на опыте, который нельзя сложить из набора учебных знаний и умений.

Особый интерес представляют взгляды В. Сухомлинского, который формирование цельной личности, гуманиста и патриота связывал с профессиональным обликом учителя. Для В. Сухомлинского – формирование личности – это глубокое

© Кондрашова Л. В., 2018

осознание растущей личностью ценностей, материальных и духовных богатств, накопленных человечеством. Формировать растущего человека как духовно богатуюличность, пристрастно и ценностно центрированную призван педагог.

В творчестве В. Сухомлинского создается контур новой философии личности педагога как фактора морального мировоззрения и движущей силы становления духовности будущего гражданина и патриота. В границах изменившихся условий общества и усложнения требований к образованию и воспитанию подрастающего поколения актуализируется проблема формирования профессионального облика современного педагога, что требует дальнейшего творческого изучения педагогического наследия В. А. Сухомлинского и разработки концепции его профессионального становления в условиях современного университетского образования.

Решение проблемы формирования гражданина и профессионала связано с критическим переосмыслением не только теоретических оснований, но и определением основных направлений обновления теоретико-методических аспектов университетского образования. Нельзя не признать, что демократизация, поворот образования к личности будущего педагога как субъекта системы профессиональной подготовки требует иных теоретических и методических постулатов, иной интерпретации педагогической действительности, более сложной модели ее организации в условиях современного университета.

Цель статьи – на основе анализа педагогического наследия В. А. Сухомлинского очертить основные контуры философии становления профессионального облика современного педагога и конкретизировать основные направления его реализации в системе университетского образования.

Изложение основного материала исследования. Педагогическая картина мира представляет собою глобальное образовательное пространство, в центре которого находится будущий педагог, реализующий свои задатки и способности с помощью различных средств осуществления собственной траектории индивидуального развития. Профессиональное становление личности обеспечивается образовательным процессом высшей школы, важным составляющим звеном которого является формирование современного педагога, его профессионального облика как гражданина и профессионала.

Главную роль педагога В. Сухомлинский видел в том, чтобы помочь подрастающей личности в физическом становлении, духовно богатой и эмоциональной, разумной, образованной, доброй и трудолюбивой, честной и скромной – всесторонне развитой во всех сферах социальной жизни специалиста, патриота, гражданина. Педагог призван, средствами собственного педагогического опыта, развивать в растущей личности уверенность в своих возможностях и способностях, пробуждать ее внутренние силы, благодаря которым формируется духовный свет и нравственное ее богатство.

Одну из главных задач педагога В. Сухомлинский видел в том, чтобы дети осознавали и чувствовали сердцем: через создание материальных и духовных благ выражается в нашем обществе отношение человека к человеку, общественное лицо гражданина. Педагог, по его мнению, должен раскрывать перед растущей личностью человека как созидателя, творца жизни.

В. Сухомлинский был глубоко уверен в том, что целью создания нового общества есть забота о духовном усовершенствовании и воспитании человека, которому предстоит жить в этом обществе. В педагоге он видел уполномоченного представителя будущего общества, который собственным примером, опытом и творческой деятельностью должен готовить подрастающее поколение к счастливой жизни и успешной деятельности. Принципиально важным он считал осознание каждым педагогом своей ответственности за судьбу подрастающего поколения, осознание того, что выполнение им педагогической миссии невозможно без опоры на собственный морально-профессиональный облик.

В. Сухомлинский призывал создавать необходимые условия для раскрытия неповторимых профессионально-нравственных черт педагогов, их способностей итворчества. Эти положения ученого стали основою созданной им системы работы по профессиональному усовершенствованию учителей в Павлышской средней школе.

Теоретические положения В. Сухомлинского по проблемам формирования духовно-нравственной и профессиональной культуры педагога и усовершенствования профессиональной подготовки реализованы в практике его педагогической деятельности через различные индивидуальные и коллективные формы, способы, которые в свое время носили новаторский характер и не потеряли своей практической значимости сегодня.

Цели и задачи подготовки современных педагогов предусматривают: конкретизацию нравственно-профессионального облика современного педагога и определение

основных направлений его формирования, углубленное изучение педагогической науки; дифференциацию содержания педагогического знания для построения индивидуальных образовательных траекторий; обеспечение равного доступа всех обучающихся к качественному образованию в соответствии с их возможностями и способностями, индивидуальными наклонностями и интересами; реализацию новых подходов (личностно-ориентированного, содержательно-процессуального, компетентностного, креативно-деятельностного, задачного, диалогического, имитационно-игрового) и принципа ролевой перспективы к ее осуществлению

Многообразие методологических оснований организации подготовки студентов в системе университетского образования обусловлено сложностью педагогического труда и различием взглядов исследователей на ее сущность, содержание и пути реализации.

Одни авторы модернизацию подготовки будущих педагогов видят в повышении воспитательного потенциала педагогической практики студентов. Другие качество подготовки соотносят с реализацией профессионально-ориентированных технологий, обеспечивающих формирование профессионального облика, профессиональных компетенций, активной профессиональной позиции и творческого стиля деятельности будущих учителей.

Третьи связывают осуществление практико-ориентированной направленности подготовки с использованием возможностей личностно-ориентированной направленности изучения учебных дисциплин.

Четвертые предлагают сократить аудиторные занятия с целью увеличения самостоятельной работы и индивидуализации заданий с учетом уровня подготовленности студентов, их мотивации учения и опыта педагогической работы.

В изменившихся условиях востребованной становится парадигма гуманной педагогики В. Сухомлинского, следствием чего является развитие и обоснование новой педагогической парадигмы. Руководствуясь тем, что парадигма – это система теоретических, методологических и аксеологических установок, принятых в качестве образца решения научных задач и разделяемых членами научного сообщества (Т. Кун), концептуальной основой парадигмы современной педагогической науки является система гуманистических ценностей и методов, адекватных гуманистическим целям, ценностям и смыслам.

Результативность решения задач, стоящих перед университетским образованием, обусловливает разработку исходных концептуальных положений стратегии повышения качества педагогической подготовки, а именно:

1. Теоретическое обоснование двухаспектности целеполагания в форме ролевой перспективы, направленной на подготовку конкурентоспособного современного педагога в соответствии с потребностями общества;
2. Структурирование педагогического знания в виде ролевых ситуаций как важного звена стратегии повышения качества педагогической подготовки в системе университетского образования;
3. Построение модели формирования гражданина и профессионала на основе принципа ролевой перспективы;
4. Определение совокупности педагогических условий, обеспечивающих результативность ролевой перспективы в формировании гражданского и профессионального облика студентов в системе университетского образования;
5. Выделение и характеристика этапов, реализации стратегии формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования.

Профессионально-этическая подготовка педагога, понимающего сегодня свое предназначение, уверенного в себе и целесообразности собственных профессионально-педагогических действий, умеющего осуществлять свой профессиональный выбор и нести за него гражданскую ответственность – особо необходима сегодня.

Проблема формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования требует постановки ряда взаимосвязанных теоретических, экспериментальных и практических задач.

1) разработки нового методологического подхода к исследованию цели – перспективы как ориентира формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования;

2) изучения возможностей принципа ролевой перспективы как основной идеи, теоретического положения становления гражданина и профессионала в условиях университетского образования;

3) выбора в качестве «единицы» анализа не отдельного субъекта, а функционально взаимодействующих субъектов в ролевой ситуации, максимально приближенной к педагогической реальности;

4) исследования комплекса условий, позитивно воздействующих на реализацию ролевой перспективы как стратегии

формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования;

5) разработки педагогических технологий, построенных на принципе ролевой перспективы.

По глубокому убеждению В. Сухомлинского основою профессионального облика педагога является морально-эстетическая культура, сущность которой состоит в том, чтобы создавать и поддерживать в педагогическом процессе атмосферу творческого сотрудничества и сотворчества, гуманных и демократических отношений. Важную роль в создании воспитательной среды, атмосферы сотрудничества и сотворчества он отводил личному примеру педагога, его заинтересованности тем, что делает совместно со своими воспитанниками: «Путь до сердца ребенка лежит через дружбу, через совместные интересы, увлечения, чувства, переживания» [4, с. 39–40]. При этом особую роль он отводил отношению педагога к своему предмету, кругозору, глубине знаний, личностному увлечению.

Результативность ее решения связана с критическим переосмыслением не только теоретических оснований, но и определения основных направлений обновления теоретико-методических аспектов университетского педагогического образования. Нельзя не признать, что демократизация, поворот образования к личности будущего педагога как субъекта системы профессиональной подготовки, в том числе и педагогической, требует иных теоретических и методических постулатов, иной интерпретации педагогической действительности, более сложной модели ее организации в условиях современного педагогического университета. Ориентация педагогического процесса на личность студента, формирование его как гражданина и профессионала предопределяет и выработку новой парадигмы подготовки педагогических кадров на основе принципа ролевой перспективы.

Структурирование и обновление содержания подготовки будущих педагогов предполагает реализацию следующих направлений:

– освоение методологии научного познания педагогической действительности;

– закрепление гражданских качеств, этических основ личности будущего специалиста, расширение педагогического кругозора, постижение профессиональных ценностей и смыслов университетского образования; совокупности подходов к организации и структурированию содержания научного знания;

– единство содержательной и процессуальной сторон подготовки, систематизация педагогического знания, знакомство с достижениями педагогической науки и овладение способами применения их на практике; формирование педагогического мышления и новое видение педагогических задач на основе фундаментального и прикладного знания;

– гармонизация интеллектуального и эмоционального аспектов содержания подготовки как основы развивающего обучения и выработки у будущих педагогов креативных способностей и эмоциональной культуры;

– осознание процесса усвоения университетской науки как воспитательно-развивающего обучения, закрепление и развитие профессиональных качеств и гражданской ответственности за результаты собственного труда;

– формирование педагогических компетенций и коммуникативной культуры будущего педагога.

Личностно-ориентированная подготовка, в ходе которой осуществляется самореализация личности будущего педагога, предполагает не унифицированную систему научных знаний, а многоаспектное вариативное сотрудничество преподавателя и студентов, с усложнением и четким определением роли каждого студента в процессе овладения теорией и опытом педагогической деятельности.

Нельзя не учитывать совета В. Сухомлинского, который считал важной составляющей духовного облика педагога творческое отношение до педагогической деятельности. По его мнению, объект воспитания постоянно находится в состоянии постоянных изменений, что предопределяет необходимость педагогического творчества. «Без научного предвидения, без умения закладывать в человеке сегодня те зерна, которые взойдут через десятилетия, воспитание претворилось бы в примитивный присмотр, воспитатель – в неграмотную няньку, педагогика – в знахарство. Необходимо научно предвидеть – в чем культура педагогического процесса, и чем больше тонкого, вдумчивого предвидения, тем меньше непредвиденных несчастий» [5, с. 327].

Личностно-ориентированная подготовка осуществляется посредством педагогического процесса как процесса самоутверждения и самовыражения личности, где имеет место отношение к личности студента как полноценному и равноправному партнеру преподавателя в различных видах совместной деятельности.

Особенностью хорошо организованной

образовательно-эмоциональной среды является наличие личностно-ориентированной цели образования и совпадение целей участников образовательного процесса: преподавателей и студентов. Это утверждение подкрепляется данными, собранными в ходе анкетирования студентов педагогических университетов. Из 1825 опрошенных студентов 89,5% осознают цели профессиональной подготовки, ее влияние на профессиональный рост, становление их ценностных ориентаций и профессиональных смыслов; 88% – важность учебных предметов для себя, принимают мажорную направленность жизни и деятельности университета; 80% из них отмечают пользу учебного процесса в духовном становлении и интеллектуально-эмоциональном обогащении их личности; 65% опрошенных студентов объясняют свои успехи в профессиональной подготовке умением анализировать, оценивать свои учебные достижения и недостатки, просчеты; 63% считают, что психологический комфорт и возможность свободы в выборе познавательных действий позитивно влияет на развитие их творческих способностей, самостоятельности и готовности к творческой деятельности.

Подготовка, ее стратегия на формирование гражданина, высокий уровень профессионализма и активной гражданской позиции будущего педагога осуществляется на основе принципа ролевой перспективы в процессе изучения учебных дисциплин, организации самостоятельной работы с целью приобретения педагогического опыта.

Оптимизация воспитательных и развивающих возможностей подготовки будущих педагогов в условиях университета сопряжена с изменением целей, содержания, методики и технологии. По мнению В. Сухомлинского, важно придать обучению такой характер, чтобы обеспечить смену ролей преподавателя и студентов в ходе учебных занятий, переход от субъект-объектных отношений к субъект-субъектным, создать условия для профессионального развития каждого студента. При этом необходимо активное участие студентов в деятельности профессиональной направленности через решение постоянно усложняющихся задач и проигрывание различных ролей, моделирующих педагогическую действительность и раскрывающих творческую природу педагогического труда.

Принцип ролевой перспективы в ходе подготовки будущих педагогов в условиях университета обеспечивает перевод знания в плоскость практической деятельности для решения учебных проблем. Принцип ролевой перспективы в педагогической подготовке студентов находит выражение в:

– подвижности, изменчивости педагогической деятельности и общения;

– профессиональной направленности педагогического материала, отобранного на основе функциональной и коммуникативной значимости;

– ситуативном структурировании педагогического материала и постановке проблемных коммуникативных задач;

– предъявлении педагогической теории в виде ролевых ситуаций;

– смещение волевых усилий на процесс получения учебной информации посредством снятия эмоционального напряжения;

– активизации познавательной позиции студентов, предоставлении им свободы выбора действий и способов решения учебных задач;

– включение каждого будущего педагога в ситуацию успеха и высокого уровня учебных достижений;

– при высоком уровне профессионализма и творчества преподавателей высшей школы.

Одним из механизмов реализации принципа ролевой перспективы в процессе педагогической подготовки студентов является ролевая ситуация. Ролевая ситуация – это система развивающих отношений, специально организованных и целенаправленных преподавателем, творческое, диалогическое взаимодействие субъектов педагогической подготовки, обусловленное всей системой профессионального становления будущих педагогов.

Действия субъектов ролевой ситуации выступают структурным компонентом диалогического взаимодействия в ходе поиска выхода из моделируемых обстоятельств. Взаимодействие, его характер определяются реакцией студентов на педагогическое воздействие. В ролевой ситуации проявляются личностные особенности, образ действия, манеры, поступки студентов и преподавателя. Преподаватель не только общается со студентами, но различными средствами (жестами, мимикой, словом) воздействует на участников ролевой ситуации, вызывая ответную реакцию (позитивную, нейтральную, негативную), что определяет результативность отношений в ходе педагогической подготовки.

Совпадение характера деятельности с потребностями студентов порождает внутренние установки на участие в ней и положительный эмоциональный настрой, который предопределяет личностные достижения. В. Сухомлинский отмечал, что личность профессионально созревает, если в условиях образовательной среды она играет активную роль, когда чувства участников учебного процесса положительно эмоционально окрашены. Именно

эмоциональный фактор мобилизует внутренние силы и возможности студентов для профессионального самовыражения, саморазвития и самоутверждения. Всеми участниками вузовского процесса направляются усилия и активные действия на саморазвитие, самореализацию собственной позитивной «Я»-концепции, формирование профессионального облика педагога.

Выводы и преспективы дальнейших исследований. Анализ педагогического наследия В. Сухомлинского позволяет утверждать, что его идеи о формировании цельной, профессионально и духовно богатой личности служат теоретической основой дальнейших путей усовершенствования подготовки будущих педагогов в системе университетского образования.

Педагогический процесс призван обеспечить целостность формирования профессионального и гражданского облика будущих педагогов при сохранении индивидуальности личности каждого студента. Именно это требование В. Сухомлинского является одним из основных аспектов стратегии формирования гражданина и профессионала в системе университетского образования. Стратегия подготовки будущих педагогов сопряжена с наличием у них потребности в профессиональном росте, осознании целей социальной и педагогической действительности, развитии профессиональных качеств личности, активности и самостоятельности действий в овладении основами педагогической профессии, стремлении к творчеству и нестандартным способам решения педагогических проблем.

Подготовка, ее стратегия на формирование гражданина-профессионала, обеспечение высокого уровня профессионализма и активной гражданской позиции будущего педагога осуществляется за счет реализации принципа ролевой перспективы в процессе изучения учебных дисциплин, организации самостоятельной работы по овладению педагогической теорией и педагогической практикой с целью приобретения педагогического опыта.

Профессионально-этическая подготовка будущего педагога, на принципе ролевой перспективы, осознающего свое предназначение, уверенного в себе и в целесообразности собственных профессионально-педагогических действий, умеющего осуществлять свой профессиональный выбор и нести за него гражданскую ответственность, – особо необходима сегодня.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании // В. Сухомлинский // Народное образование. – № 2. – 1967. – С. 89–120.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / ред. кол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін.. –Т.2. – К.: Рад. шк. – 213 с.
3. Шелер М. Формы знания и образование / М. Шелер // Избранные произведения. – М., 1994. – 432 с.
4. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям книги О. В. Сухомлинской. – Акта-издание, 2008.– 430 с.
5. Bubluk M. Koncepcja pedagogiczna I system wychowawczy Wasyla Suckohomlinskiego / Marian Bubluk. – Torun, 1982. – 230 p.
6. Cockerill A. Each One Must Shine. The Efucational Legacy of V.A. Suckohomlinsky. – New York, 1999. – 230 p.
7. Marshall A. Principles of economics. – L., 1983. – 246 p.
8. Gartmann E. Pafagogiczwischen Menschen – und Guterpoduction. ZurSitflikeifserziehung V. A. Suchohomlinskys. – Munchen, 1984. – 201 s.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyi, V. A. (1967). *Etudu o kommunystycheskom vospytanyy*. [Etudes about communist education]. Moscow.
2. Sukhomlynskyi, V. O. (1976-77). *Vybrani tvory: v 5 t.* [Selected Works: 5 t]. Kyiv.
3. Sheler, M. (1994) *Formu znanyia y obrazovanye*. [Forms of knowledge and education]. Moscow.
4. *Etudu o V. A. Sukhomlynskom. Pedahohycheskye apokryfu*. (2008). [Etudes about VA A. Sukhomlinsky. Pedagogical Apocrypha]. Moscow.
5. Bubluk, M. (1982). Koncepcja pedagogiczna I system wychowawczy Wasyla Suckohomlinskiego / Marian Bubluk. Torun.
6. Cockerill, A. (1999). Each One Must Shine. The Efucational Legacy of V. A. Suckohomlinsky. New York.
7. Marshall, A. (1983). Principles of economics.
8. Gartmann, E. (1984). Pafagogiczwischen Menschen – und Guterpoduction. ZurSitflikeifserziehung V. A. Suchohomlinskys. Munchen.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

КОНДРАШОВА Лидия Валентиновна – доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры педагогики высшей школы и образовательного менеджмента Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого.

Научные интересы: педагогика высшей школы, управление педагогическим процессом, проблемы профессионального становления личности в системе университетского образования.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR
KONDRASHOVA Lidia Valentinovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Chair of Pedagogics of Higher School and Educational Management of the Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnitsky.

Circle of scientific interests: pedagogy of higher education, management of the pedagogical process, problems of professional development of personality in the system of university education.

Дата надходження рукопису 22. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. В. Анісімов

УДК 373.3:172.15(09)

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки й менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
e-mail: kuzmenkovasiliy@gmail.com
МУСІЄНКО Вікторія Сергіївна –
кандидат педагогічних наук, викладачка федри теорії й
методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
e-mail: vitamusienko72@gmail.com

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У ситуації соціального неспокою, міжнаціональних конфліктів, інформаційних воєн особливого значення в Україні набуває питання патріотичного виховання дітей та молоді. Оскільки становлення особистості відбувається в ранньому віці, виникає необхідність у реалізації національно-патріотичного виховання вже в закладах дошкільної освіти.

Тому серед найважливіших завдань дошкільної освіти є виховання в дітей поваги до українських народних звичаїв, любові до України, державної та рідної мови, відродження народних традицій, забезпечення шанобливого ставлення до родини. Базовий компонент дошкільної освіти України, чинні програми дошкільної освіти висувають вимоги щодо необхідності формування почуття патріотизму в дітей з поглибленням їхніх знань та уявлень у кожній віковій групі: від знань про рідний дім, місто – до уявлень про Батьківщину [1]. У закладах дошкільної освіти патріотичне виховання дошкільників здійснюється відповідно до Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (2015 р.), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.) та інших документів, що унормовують діяльність закладів освіти.

Освіта в Україні нерозривно пов’язана із суспільством, його традиціями та цінностями, і тому зберігає багато рис минулого. Науковий розвиток педагогіки спирається на знання теорії і практики виховання минулих поколінь. Одним із невичерпних джерел є спадщина В. О. Сухомлинського, в якій основоположним підґрунтям є ідея патріотичного виховання, що набуває актуальності в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагоме значення для дослідження проблеми виховання любові до Батьківщини в дітей має етнопедагогічна спадщина українських учених, діячів культури, педагогів та письменників України: Лесі Українки, Т. Шевченка, Г. Ващенка, О. Духновича, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського. Проблему формування почуття патріотизму в контексті виховання дітей та учнівської молоді в дусі українського патріотизму й добросусідського ставлення до інших народів розглядають українські дослідники: О. Вишневський, Т. Гавлітіна, М. Качур, Г. Коваль, В. Кузь, В. Кузьменко, В. Матящук, М. Стельмахович. Теоретико-методичні засади формування почуття патріотизму в дітей розкриваються у працях українських дослідників І. Беха, К. Біницької, А. Богуш, Т. Дуткевич, К. Назаренко, Т. Степанової, К. Чорної, Л. Шкребтієнко, М. Ярмаченка та інших. Психологічні механізми досліджуваного процесу розкриваються вченими Р. Бернсом, Л. Виготським, А. Люблинською, К. Назаренко, П. Якобсоном.

Метою нашої **статті** є висвітлення ідей Василя Олександровича Сухомлинського щодо патріотичного виховання дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотизм – це почуття приязні, відданості, відповідальності до своєї Батьківщини [4]. Саме дошкільний вік має потенційні можливості для формування

© Кузьменко В. В., Мусієнко В. С., 2018

моральних почуттів, до яких відноситься почуття патріотизму. Отже дитину в дошкільному віці необхідно навчити бути приязною, співпереживати проблемам рідного краю, вона повинна навчитися співпереживанню взагалі як людському почуттю. Для реалізації цього завдання дитину необхідно ввести в світ пізнання навколишньої дійсності, суспільних подій, явищ та пробудити й утвердити в ній складні моральні почуття і переживання [5, с. 252]. Василь Олександрович підкреслював: «… хай з малих років живе у серці дитини тривога за рідну матір й батька, за бабусю і дідуся; … хай вірним і відданим залишається син своїй матері й батькові, коли їх спіткало лихо, хай хвилюється дитина, думаючи про матір» [6, с. 138].

Як відомо, до ефективних методів і форм організації патріотичного виховання належать: «уявні» і «справжні» [6, с. 142] екскурсії вулицями міста, до історичних пам'яток, визначних місць; розповіді вихователя; бесіди; розглядання картинок, фотографій, перегляд відеофільмів, ілюстрування подій і явищ, причин і наслідків дій та вчинків людей, моделей поведінки, варіантів розв'язання морально-етичних ситуацій за допомогою фланелеграфу, засобами анімації на інтерактивній дошці; читання та інсценування творів художньої літератури; запрошення членів родин у заклад дошкільної освіти [5].

Серед методів освітнього впливу на духовну сферу дитини В. О. Сухомлинський перевагу віддавав іграм та ігровим вправам. На його думку, для закріплення та поглиблення соціальних почуттів дітей важливо підтримувати та стимулювати творчі ігри, що є могутнім чинником поглиблення почуттів дитини. Гра проявляє і розвиває розумові здібності, творчу активність дошкільників, допомагає оволодіти різноманітними знаннями, уміннями та навичками, вчить бути дисциплінованими, наполегливими, відповідальними, ініціативними. Через колективну гру здійснюється пізнання і входження в систему суспільних відносин: « … у грі і в праці перед маленькими дітьми завжди відкривалося щось нове, захоплююче, це спонукає його постійно вчитися, оволодівати новими знаннями і вміннями», – зазначав Василь Олександрович [8, с. 238].

Патріотичне виховання передбачає також ознайомлення дітей дошкільного віку з природою рідного краю. При цьому акцент необхідно робити на красі, розмаїтті, багатстві та особливостях природного довкілля нашої країни, виховуючи любов до нього. Дітям слід давати уявлення про гори, луки, степи, ліси, водойми України, її специфічний рослинний і тваринний світ, визначні природні об'єкти, характерні для певної місцевості кліматичні умови тощо.

Видатний педагог вважав, що творення «патріотичного стрижня» людини починається з формування любові до природи. «Те, з чого починається для людини Батьківщина, повинно бути красивим і хвилюючим». Вдумливий і далекоглядний вихователь допомагає дитині побачити «… глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, …, журавлиний ключ у холодній небесній сині, …, сірі нитки в похмурий осінній день, …, ніжну стеблинку і блакитний дзвіночок проліска» [6, с. 134–135].

Як зазначав відомий педагог, «Батьківщина починається для дитини з шматочка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок матері над колискою» [9]. Саме в дошкільному віці, коли дитина дуже чутлива до емоційних впливів і схильна до наслідування, створюються сприятливі умови для поступового розкриття їй змісту народної і світової спадщини через мистецькі твори, етики людських взаємин, сформувати перший практичний досвід прояву перших почуттів до рідних та близьких людей, рідної домівки, рідного краю з його природою, історією і традиціями, рідної мови.

Позитивне ставлення до світу закладається на основі виховання любові та поваги до родини, усвідомлення тісного взаємозв'язку між поколіннями. Педагогам варто приділяти увагу формуванню у дошкільників дієвих емпатійних проявів щодо близьких, адже мало розуміти, що таке доброта, турбота, вдячність, взаємодопомога – необхідно проявляти ці почуття в повсякденні, цінувати своїх рідних й теплоту домівки. «Завдання вихователя полягає в тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Це й природа рідного краю, і мати з батьком, і рідне село, місто…» [6, с. 133].

Особливу роль мови, усної народної творчості, літератури В. О. Сухомлинський вбачав у справі виховання в дітей любові до рідного краю, свого народу, його традицій, звичаїв, його мистецтва, культури, історії. У своїх творах, а також у практичній навчально-виховній роботі він часто використовував такі перлини творчості мас, як прислів'я, приказки, народні афоризми, етичні повчання, задачі на кмітливість, вдало, яскраво переказував створені трудовим народом казки, думи, притчі, легенди.

Слово, на думку педагога-мислителя, – вихователь доброти, чесності, гуманності, почуття громадського обов'язку, любові до природи, праці. «Завдання вихователя полягає

в тому, щоб перед дітьми відкрилась поетична грань слова, щоб слово, образно кажучи, стало очима, які бачать красу» [6, с. 136].

Оповідання Василя Олександровича вчать дітей бути добрими, чуйними та милосердними, усім серцем любити рідну природу, дбати про неї. Наприклад, оповідання «Соромно перед соловейком», виховує у дітей любов до природи, пробуджує серце і надихає на хороші вчинки. Турбота про довкілля необхідна для збереження краси на землі. Оповідання «Який слід повинна залишити людина на землі?» збагачує уявлення дітей про людяність, сприяє осмисленню філософського поняття «слід людини на землі», виховує почуття людської гідності, сердечності, бажання вчитися.

У своєму творі «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський писав, що «Казка – благодатне джерело виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити» [7, с. 177]. Із казок діти черпають перші уявлення про минуле нашої Батьківщини, справедливість, про всеперемагаючі сили добра. Як підкреслював великий педагог казка є засобом патріотичного, краєзнавчого виховання. «Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу», «казка – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнення», – зауважував він [7, с. 176, 177].

Для формування в дітей дошкільного віку початкових соціальних уявлень, моральних суджень і оцінок потрібно насамперед накопичити в них конкретні враження про навколишнє життя, збагатити їх певними знаннями про суспільні явища, події, громадську поведінку людей. Цікавою і корисною для них може бути інформація про художників, композиторів, письменників, винахідників, учених, мандрівників, філософів, лікарів, спортсменів, які прославили нашу країну та характерні риси українського народу взагалі (миролюбність, доброзичливість, гостинність, працелюбність, творчість, мудрість тощо).

Створенню в дітей конкретних вражень і прикладів патріотичної поведінки сприяє організація й проведення зустрічей з учасниками боїв за рідну країну, з кращими представниками різноманітних професій. Так, у своїй праці «Про деякі сторони виховання радянського патріотизму» В. О. Сухомлинський наголошував: «…патріотизм передових людей служить дітям прикладом для наслідування. Тому про кращих людей діти повинні чути з уст батька і матері тільки хороші слова» [6, с. 30].

Однак лише ознайомлення із суспільним життям не вирішує завдань патріотичного виховання. Водночас не можна ігнорувати значущості ознайомлення дітей з історією і сучасністю рідної країни, іншими суспільними явищами.

Базовий компонент дошкільної освіти України актуалізує народознавчі, українознавчі та краєзнавчі напрями патріотичного виховання. Прилучаючись до народознавства діти поступово розуміють, що кожен народ має звичаї, які є спільними для всіх людей. Пізнаючи традиції, народну мудрість, народну творчість, розширюючи уявлення про народні промисли вони поступово отримують цілісне уявлення про втілену в художній і предметній творчості своєрідність українського народу [1; 2].

Прогресивна етнопедагогіка українського народу безперестанно надихала думку й працю В. О. Сухомлинського, орієнтувала його на пропаганду ідей виховання в дітей і молоді безмежної любові до України. Тому важливим напрямом патріотичного виховання він вважав саме ознайомлення дітей з традиціями і культурою свого народу. У творі «Серце віддаю дітям» Василь Олександрович зазначав: «Коли ми дивимося на чудові фрески Київської Софії, ми сприймаємо їх як частку життя народу, творіння його могутнього таланту, і в нашій душі пробуджується почуття гордості за творчий дух, думку, майстерність» [7, с. 177].

Формування почуття патріотизму в дітей має поєднуватися з вихованням їх у дусі миру, «…в дусі дружби народів» [5, с. 32]. «Дуже важливе завдання патріотичного виховання – сформувати в дитини …, почуття дружби …народів» [6, с. 139]. Змістом мирних відносин є любов і повага до ближнього, щирість, співпереживання, привітність, розуміння, вміння допомагати іншим. У закладі дошкільної освіти доцільно знайомити дітей з народами, які населяють нашу країну та сусідні держави, з казками, іграми, побутом інших народів.

Слід підкреслити, що у виховному процесі відомий педагог важливу роль відводив праці, добрим справам, корисним для інших дітей і дорослих. Почуття патріотизму, писав педагог, «…формується в живій діяльності, насамперед за допомогою залучення дітей до суспільно корисної праці, яка цінна не стільки своїми наслідками, скільки виховним ефектом» [8, с. 34].

В. О. Сухомлинський адресував свої праці не лише вихователям, а й батькам. Він вважав, що провідна роль у формуванні особистості належить сім'ї. «Вічно живим і незамінним джерелом патріотичних почуттів і переконань є любов сина і дочки до матері й батька, матері й батька до дітей, взаємна відданість і вірність, яка створює честь сім'ї» [6, с. 137]. Виховна місія родини є особливою, тому що саме в ній

формується характер дитини, її ставлення до навколишнього світу, до людей, до життя, до української мови, до звичаїв і традицій, до Батьківщини. «Дитина уважно слухатиме батька й матір, слово «Батьківщина» набуватиме в її думках і почуттях конкретного характеру, викликатиме живі образи праці й творчості» [8, с. 30].

Патріотичні почуття формуються в дитини під впливом батьків, дитячого садка, навколишнього природного середовища. Дорослі навчають дітей любити материнську мову, свій дім, батьків і усіх людей, любити природу рідного краю, звичаї, шанувати традиції своєї сім'ї і народу, людську працю. «Якими б прекрасними не були наші дошкільні установи, найголовнішими «майстрами», що формують розум і думки малюків, є мати й батько» [8], – наголошував В. Сухомлинський.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, педагогічні ідеї видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського щодо формування почуття патріотизму в дошкільників є актуальними і в наш час. Його теоретичні положення, методичні поради потребують переосмислення і впровадження в сучасний освітній процес закладів дошкільної освіти з урахуванням специфіки регіонів проживання дітей в Україні, розробки програм щодо виховання дітей в дусі українського патріотизму.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/30154/Додаток

2. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К.: Вища школа, 1994. – С. 264–265.

3. Назаренко К. В. Патріотичне й інтернаціональне виховання дітей дошкільного віку / К. В. Назаренко. – К.: Радянська школа, 1979. – 167 с.

4. Педагогічна енциклопедія. Т. 3. – М.: Радянська енциклопедія, 1996. – 879 с.

5. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2006. – 456 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – 654 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.

8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5: Статті. – 640 с.

9. Сухомлинський В. О. Чиста криниця – В. О. Сухомлинський. – К. : Веселка, 1993. – 287 с.

10. Тоцька Т. Рід, родина, Україна: Патріотичне виховання старших дошкільників за літературними творами В. Сухомлинського / Тетяна Тоцька. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128с.

REFERENCES

1. *Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia).* [Base component of preschool education (new release)]. [Elektronnyi resurs].

2. Bohush, A. M., Lysenko, N. V. (1994). *Ukrainske narodoznavstvo v doshkilnomu zakladi.* [Ukrainian ethnology in preschool establishment]. Kyiv.

3. Nazarenko, K. V. (1979). *Patriotychne y internatsionalne vykhovannia ditei doshkilnoho viku.* [Patriotic and international education of children of preschool age]. Kyiv.

4. *Pedahohichna entsyklopediia.* (1996). [Pedagogical encyclopedia]. Moscow.

5. Ponimanska, T. I. (2006). *Doshkilna pedahohika: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv.* [Preschool pedagogics: a book for the students of higher educational establishments]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory: v 5 t. T. 1*: *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti. Dukhovnyi svit shkoliara. Metodyka vykhovannia kolektyvu.* [Works: selective works in 5 volumes. V. 1: A problem of education of the all-round developed personality. Spiritual world of a schoolchild. Methodology of education of collective]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory*: v 5 t. T. 3: *Sertse viddaiu ditiam. Narodzhennia hromadianyna. Lysty do syna.* [Works: selective works in 5 volumes. V 3. I give my heart to the children. The birth of citizen. Letters to the son]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory: v 5 t. T. 5: Statti.* [Works: selective works in 5 volumes. V 5: Articles]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1993). *Chysta krynytsia.* [Clean well]. Kyiv.

10. Totska, T. (2011). *Rid, rodyna, Ukraina: Patriotychne vykhovannia starshykh doshkilnykiv za literaturnymy tvoramy V. Sukhomlynskoho.* [Genealogy, family, Ukraine: Patriotic education of senior preschool children after literary works of V. Sukhomlyns'kiy]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки й менеджменту освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: методика викладання навчальних предметів у вищій школі, підготовка вчителів до формування в учнів наукової картини світу.

МУСІЄНКО Вікторія Сергіївна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії й

методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: підготовка педагогічних працівників закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KUZMENKO Vasyl Vasyliovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Manager of Department of Pedagogics and Management of Formation of Pre-service Academy of Postgraduate Educational Establishment the «Kherson academy of postgraduate education» of the Kherson region.

Circle of scientific interests: is methodology of teaching of educational objects at higher school, preparation of teachers to forming for the students of scientific picture of the world.

MUSIYENKO Viktoriya Serhijivna – Candidate of Pedagogical Sciences, a Teacher of Department of Theory and Methodology of Preschool, Primary Education and Language Communications of Pre-service Academy of Postgraduate Educational Establishment the «Kherson academy of postgraduate education» of the Kherson region.

Circle of scientific interests: is a preparation of pedagogical workers of establishments of preschool education to patriotic education of children.

Дата надходження рукопису 09. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 37.091.4 Сухомлинський:[37.091.33-028.16:808.543]

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна –
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та адміністративної відповідальності
Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ
e-mail: 1geoekonomika@gmail.com
РІДКОУС Леся Володимирівна –
старший викладач кафедри педагогіки й освітнього менеджменту
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
e-mail: 1geoekonomika@gmail, lesikom@ukr.net

СТОРІТЕЛЛІНГ: ДОСВІД В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Інтелектуалізація економіки призвела до ситуації коли значний відсоток прибутків залежить не від якості виготовленої продукції чи послуги, а від її презентації на ринку збуту. Сьогодні в різних галузях економіки активно використовують технологію сторітеллінгу, наприклад, в маркетингу, туризмі, рекламі, менеджменті. Разом з тим простір її застосування значно ширший ніж економічна сфера, це і різновид соціальної інформації (наприклад, інстаграм), і педагогічна технологія, і метод впливу на особистість в психотерапії, коучинзі та ін. В епоху розвитку всесвітньої павутини Інтернет даний підхід також набуває свого розвитку і утворюється нова гілка його напряму – цифровий сторітелліинг (Digital storytelling). Науково-технічний прогрес призводить до зникнення старих та виникнення нових професій. Це в свою чергу вимагає нового мислення і освіти, а тому без зміни у підходах до навчання покоління «Z» наша країна не може претендувати на нарощення людського капіталу.

Сучасний освітній простір вимагає впровадження в освітню практику інноваційних методів навчання, серед них і такий метод навчання як сторітеллінг. Проте, як показують наукові розвідки в контексті нашого дослідження, педагог-новатор В. О. Сухомлинський активно використовував цю методику у своїй практичній діяльності ще в другій половині XX століття. Дана методика цікава, продуктивна та затребувана часом, а отже є актуальною в колі проблем сучасної педагогічної теорії і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науково-педагогічних розвідках В. Волканової, Н. Воротньої, О. Казачінер, В. Кодчик, І. Романюк, В. Стасенко, О. Фоменко розкрито підходи до висвітлення сутності інноваційних освітніх технологій, де дотично описується і сторітеллінг. О. Буковська, О. Казачінер, Г. Клочек, К. Крутій, Ю. Кулінка, О. Ніколаенко розкривають механізми впровадження сторітеллінгу в шкільний навчальний процес.

Мета статті розкрити досвід впровадження методики сторітелінгу в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського та показати шляхи впровадження його ідей в сучасній шкільній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Storytelling» у перекладі з англійської – розповідь історій. Як показав аналіз науково-педагогічних джерел, що під терміном «сторітеллінг» наявна досить значна кількість визначень, нами проаналізовано також інтернет-джерела де знайдено різні

© Кузьменко Ю. В., Рідкоус Л. В., 2018

дефініції.

Технологія сторітеллінгу допомагає пробудити у дітей цікавість та інтерес до навчального матеріалу, доступна як в навчальній аудиторії, так і на вулиці, в транспорті, не вимагає значних матеріальних витрат тощо. ЇЇ активно застосовували в своїй практичній діяльності відомі педагоги, зокрема В. О. Сухомлинський.

В. О. Сухомлинський завжди акцентував увагу педагогічних працівників на силі слова: «Мистецтво впливу особи вихователя на колектив вихованців полягає в тому, щоб, говорячи про будь-який предмет, він доторкався до сердець конкретних вихованців, пробуджував у них думки й тривоги про самих себе і, зрештою, приводив до найживотворнішого джерела вихованця – прагнення» [11, с. 595]. Він був переконаний, що «Дитина має справжню насолоду, повторюючи слова, що запали в її душу» [12, с. 354]. У його дитячих творах широка палітра тематичних направлень, але усі вони спрямовані на одне виховати людину Людиною! Це цілісна та «ціннісна константа виховної системи видатного педагога» [7, с. 126]. Як відмічає Н. Калініченко: «Про облагороджуючу красу соціально-педагогічного процесу, яка приносить дітям радість, наш земляк дбав постійно. Це було органічною потребою його особистої життєтворчості як джерела облагородження сили праці» [4, с. 111].

Аналізуючи його твори варто відмітити, що у творчому доробку В. О. Сухомлинського представлено такі види сторітеллінгу як культурний, соціальний, дружній та особистий. «Культурний – розповідає про цінності, моральність та вірування. Соціальний – розповідь людей один про одного... Дружній – ці історії об'єднують друзів, оскільки вони згадують про певний досвід, який вони пережили разом. Особистий – особисті історії розповідають про власний досвід та переживання. Це важливий вид сторітеллінга, оскільки подібні історії допомагають зрозуміти себе, і почати розвиватися» [1, с. 45]. Наведемо декілька прикладів.

Такий вид сторітеллінгу як культурний В. О. Сухомлинський широко використовував у своїх казках, оповіданнях, притчах, нарисах. Через алегорії, образи казкових героїв чи персонажів оповідань він розкривав дітям такі істини життя як норми моралі, правила поведінки, традиції, людські цінності тощо. На сторінках дійовими особами виступають люди («Дідова колиска», «Найдорожче», «Внучка старої вишні», «Ввечері бабуся прийде», «Яке щастя?», «Мед із кишені», «Ліхтарник», «Хто ж муруватиме печі?», «Чому?», «Шматочок літа», «Людина принесла життя», «Лист до батька», «Квітка і сніг», «Доброго вам здоров'я, дідусю!», «Дідусь і Смерть», «Горіхи для білочки», «Материне поле», «Останнє бажання», «Перед Справедливим Суддею» та ін.), олюднені тварини і птахи («Найгарніша мама», «Лисиця й миша», «Ластівка й горобець», «Курчата», «Жук-вусач», Вранці на пасіці», «Шпак прилетів», «Білка і сойка» та ін.), рослини («У гості до конвалії», «Хризантема й цибулина», «Конвалія в саду», «Кущ вовчих ягід», «Дуб і верба», «Квітуча вишня», «Акація підказала» та ін.), природні явища («Весняний дощ», «Ранкова зоря», «І чого не йде сніг?», «Весняний дощ», «Перша крига на ставку» та ін.). Що допомагає дорослому швидше увійти до дитячого світу і направити їхні думки на формування вічних цінностей.

Активним прийомом у педагогічній діяльності педагога-новатора були соціальні розповіді про людей. Дуже часто педагоги розповідають дітям історії про життя відомих людей, з метою прикладу для наслідування. Проте В. О. Сухомлинський розширив цей підхід. Він розповідав й про людей які живуть поруч, яких вони знають, що давало можливість учителю не лише до прикладу чи співчуття, а й для більш важливих речей – поштовху і практичного спрямування подальших дій дітей. Уривок з «Серце віддаю дітям»: «Ольга Федорівна зазнала в роки війни великого горя: два її сини, чоловік і брат загинули на фронті, а дочка померла внаслідок непідсильної праці на кам'яновугільній шахті у фашистській Німеччині. Я розповів малечі про тяжку долю цієї жінки, і в дитячих серцях прокинулося бажання подружитися з бабцею Ольгою. Малюки часто навідувалися до бабусі. Ольга Федорівна показала нам ордени й медалі синів і чоловіка. У дитячих серцях народилося прагнення порадувати бабцю Ольгу. Щойно настав час саджати плодові дерева, ми посадили на її подвір'ї 5 яблунь, стільки саме груш, вишень і кущів винограду – на спомин про синів, дочку, чоловіка та брата. Посадили дерева і для самої бабусі… Бабуся Ольга стала другом дітей. Без неї малюки не відзначали жодного свята… Приходили в садок до бабусі, зривали перші стиглі плоди і несли їй…» [12, с. 393–394].

У його зверненні до усіх педагогів «Сто порад учителеві» у главі 84 «Як спонукати до самовиховання в моральній сфері» В. О. Сухомлинський окреслює «ряд вимог, які ставить перед собою вихованець у моральних відносинах з іншими людьми» [13, с. 244]. У десяти порадах вчитель знайде основні орієнтири своєї діяльності, у тому числі й щодо створення дружніх розповідей, спрямовуючи їх у русло морально-духовного розвитку своїх учнів.

Ефективним є й використання особистісних розповідей. У Павлиській школі досить часто дітям вчитель Василь Олександрович розповідав чи показував на власних вчинках дітей якими повинні вони бути через переживання і урозуміння істини. Ще один його ефективний прийом – це під час розповідей враховувати питання учнів, що виникають у них в процесі та для продовження розповіді ставити відкриті питання. Тоді діти як би стають співавтором з вами і на власному досвіді роблять висновки чи відкриття. Ось наприклад, описуючи уроки «Школи радості» В. О. Сухомлинський наводить такий приклад. Першачки з учителем прийшли помилуватися хризантемами, що посадили учні старших класів. Проте, діти почали рвати їх. «Коли залишилося не більше як половина квітів, Катя зойкнула: – А хіба можна рвати хризантеми?

У її словах не було ні подиву, ні обурення. Дівчинка просто спитала.

Я нічого не відповів. Нехай цей день стане уроком для дітей. Малята зірвали ще кілька квіток, краса куточка зникла, галявина виглядала осиротілою. Захоплення красою, що спалахнуло в дитячих серцях, згасло. Малюки не знали, що робити з квітами.

– Ну, як, діти, гарний цей куточок? – запитав я. – Гарні ці стеблинки, з яких ви зірвали квіти?

Діти мовчали. Потім відразу заговорило кілька душ: «У нас у школі багато є квітів. Але що вийде, якщо кожен учень зірве по одній квітці? Нічого не залишиться. Людям нічим буде милуватися. Треба створювати красу, а не ламати, не руйнувати її» [12, с. 161].

Тому не випадково він не лише писав для дітей казки, оповідання, твори, а й привчав до цієї складної, проте творчої діяльності своїх вихованців. А школярі, немов дають відповідь педагогу минулого у своїх власних творах». Усвідомити свої помилки, зрозуміти і навчитись не повторювати їх – ось головне правило життя. Тому не дивно, що особистісний вид сторітелінгу є таким проникливим у душу й продуктивним.

В. О. Сухомлинський не лише сам був письменником, він активно залучав до цього виду творчості своїх учнів. Саме у школі під голубим небом у дітей народжувалась потреба виразити свої почуття і емоції в творах-мініатюрах. Спочатку «усно складених дітьми в першій рік навчання, а потім записаних до альбому», «Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мовлення і думки» [12, с. 340]. На сторінках книги «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський наводить приклади творів своїх вихованців: «Пісня жайворонка», «Зайшло сонечко», «Бджоли п'ють воду», «Гречка цвіте», «Комбайнер», «Наша молотарка», «Цвітуть яблуні», «На фермі у тітки Даші», «Увечері курликають журавлі», «Ласкавий Дідусь-Присмерк», «Дядько Кузьма», «Пролісок», «Сонечко і хмара», «Падають зірочки з неба», «В нашому класі тепло», «Шпаки взимку», «Ялинка», «Дід Юхим», «Злий павук», «Помідори» [12, с. 340–345]. Варто зауважити, що й сьогодні вчителі активно продовжують використовувати цей досвід відомого вітчизняного педагога в своїй практиці. Не виключенням є й Херсонщина. Так, наприклад натхненна вчителем української мови та літератури Т. Руденко учениця Чулаківського закладу повної загальної середньої освіти Чулаківської сільської ради Поліщук Мар'яна за мотивами оповідання «Яблуко в осінньому саду» склала свій твір «Разом»:

Одного разу маленький горобчик знайшов насінину. Вже хотів її з'їсти та прилетів інший горобець і гордо сказав:

– Ця насінина буде моєю!

– Це ще чому?

– Тому що, ти маленький, навіщо вона тобі!

– Я вже давно не їв, і дуже голодний! – відповів горобчик.

І почали вони битися за насінину так, що аж пір'я летіло. А насінина впала в невеличку щілину в землі. Довго шукали горобчики зернину. Не знайшовши, полетіли собі геть.

Через декілька днів на місці, де впала насінина, виросла маленька, тоненька рослина. Птахи побачили її і почали доглядати: разом приносили воду у дзьобиках, підпушували землю. Після важкої спільної праці виріс великий і зелений сонях. Згодом горобчики ласували смачним соняшниковим насінням і пригощали своїх друзів.

Незабуті настанови В. О. Сухомлинського й щодо поетичного слова. «Краса слова яскравіше за все втілена в поезії» [12, с. 354]. Наприклад, в Херсонській загальноосвітній школі № 32 директор В. Педченко пише вірші сам і як істинний сухомлиніст долучає до цієї справи своїх учнів. До сторіччя В. О. Сухомлинського його учениця Бєляева Анна склала вірш «Школа радості»:

Павлиш учнів сонцем гріє
Серед яблунь цвіту,
«Школа радості» ясніє
Білим теплим літом.
Там ланами ходить воля,
У річки глибокі,
Там блакитні видно кола
Там думки високі.
Там директор, він же вчитель
Батько учням школи,
Український Просвітитель,
На освітнім полі
В школі тій оранжереї,
Голуб'ятня з садом,
А навчання не в музеї –
Серед винограду
Тільки пролунав останній
Дзвоник із уроку,
Всі – додому. Час не ранній,
Відпочити трохи,
Потім в сад попрацювати,
В пасіці побути,
Книгу мудру почитати
На гурток майнути.
Декілька простеньких істин,
В школі тій велося:
Поважати матір, батька...
Щастя, щоб збулося –
Ще й любити край свій милий,
Вчинком дорожити,
Працювати, що є сили,
І по правді жити
Бережем ми цю науку,
Від доньки й до сина
Ми, Василю, Ваші внуки
Й частка України ....

В КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» вже не один рік випускає збірки дитячих творів та малюнків за технологією розробленою В. О. Сухомлинським: «Веселкова країна дитинства», «Діти Херсонщини стежками Сухомлинського», «Василеві передзвони» та ін. Прикладів щодо використання ідей сторітеллінгу В. О. Сухомлинського можна називати безліч, як на Херсонській землі, так і на Україні та далеко за її межами.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Підводячи підсумки слід зауважити, що одним із завдань яке педагог повинен ставити перед собою – це навчити дитину мислити і творити. Одним із ефективних у цьому напрямі як доводить досвід В. О. Сухомлинського є такий метод як сторітеллінг. Не можна забувати, що найголовніше коли діти, використовують науку педагога в своєму житті для правильних вчинків. А тому головне, щоб розповіді вчителя не лише спонукали їх замислитися, а й приводили до дії, до людяності, до добра, до честі, до совісті, до любові, до істини… Саме ці настанови залишив нам земляк, філософ, письменник, казкар, педагог В. О. Сухомлинський.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз й обґрунтування константи естетичного виховання молоді в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, що й буде заплановано в наших подальших наукових розвідках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Буковська О. Сучасні методи викладання: сторітеллінг як неформальний метод навчання / Оксана Буковська // Математика в рідній школі, 2018. – № 3. – С. 43–48.

2. Воротня Н. Методичний кабінет як сервісний центр. Формування медіаінформаційної компетентності педагогів засобами інноваційних технологій / Надія Воротня // Методист, 2017. – № 3. – С. 11–26.

3. Казачінер О. С. Інноваційні педагогічні технології в сучасному навчанні іноземної мови / Олена Семенівна Казачінер // Б-ка журн. «Англійська мова та література» (Осн.). – 2016. – № 3. – 77 с.

4. Калініченко Н. А. Світлий геній Павлиша / Н. А. Калініченко. Видання третє, доповнене. – Кропівницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018. – 268 с.

5. Крутій К. Сторітелінг: мистецтво розповідати, або Як зацікавити й мотивувати дітей / К. Крутій, Л. Зданевич // Дошкільне виховання, 2017. – № 7. – С. 2–6.

6. Кузьменко Ю. В., Кохановська О. В. Василь Сухомлинський крізь тисячоліття про те як виховати Людину. Нова українська школа – діалог з В. О. Сухомлинським: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 25 квіт. 2018 р.). – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. – С. 124–128.

7. Меркулова Ю. Сторітелінг – ефективний метод навчання на виховання / Юлія Меркулова // Соціальний педагог (Шк. світ), 2016. – № 12. – С. 4–6.

8. Ніколенко О. Storytelling як освітня технологія вивчення зарубіжної літератури / Ольга Ніколенко // Всесвітня література в школах України, 2018. – № 3. – С. 2–5.

9. Романюк І. Педагогічними стежками до шляху професійного успіху / Ірина Романюк, Вікторія Колчик // Вихователь-методист дошкільного закладу, 2015. – № 10. – С. 17–23.

10. Стасенко В. Г. Обговорюємо... Рекомендуємо... Тлумачимо... Нововведені терміни та поняття в оновленій програмі для початкових класів / В. Г. Стасенко, О. А. Фоменко, В. В. Волканова // Початкове навчання та виховання (Осн.), 2017. – № 22/24. – С. 9–26.

11. Сухомлинський В. О. Особа вчителя, педагогічний колектив і колектив вихованців / В. О. Сухомлинський. Вибр. твори в 5 т. – Т. 1. – Київ: Радянська школа, 1977. – с. 597.

12. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: «Акта», 2012. – 537 с.

13. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 310 с.

REFERENCES

1. Bukovska, O. (2018). *Suchasni metody vykladannya: storitellinh yak neformalnyy metod navchannya.* [Modern teaching methods: STEETHLINGING as an informal method of teaching]. Kyiv.

2. Vorotnya, N. (2017). *Metodychnyy kabinet yak servisnyy tsentr. Formuvannya mediainformatsiynoyi kompetentnosti pedahohiv zasobamy innovatsiynykh tekhnolohi*. [Methodical office as a service center. Formation of media informative competence of teachers by means of innovative technologies]. Kyiv.

3. Kazachiner, O. S. (2016). *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi v suchasnomu navchanni inozemnoyi movy.* [Innovative pedagogical technologies in modern foreign language teaching]. Kyiv.

4. Kalinichenko, N. A. (2018). *Svitlyy heniy Pavlysha.* [Bright genius of Pavlysh]. Kropivnitzhkyi.

5. Krutiy, K. (2017). *Storitelinh: mystetstvo rozpovidaty, abo Yak zatsikavyty y motyvuvaty ditey.* [Pusotelling: to tell art, or How to interest and motivate children]. Kyiv.

6. Kuzmenko, YU. V., Kokhanovska, O. V. (2018). *Vasyl Sukhomlynskyy kriz tysyacholittya pro te yak vykhovaty Lyudynu.* [Vasyl Sukhomlynsky through the Millennium about how to raise a person]. Kherson.

7. Merkulova, YU. (2017). Storitelinh – efektyvnyy metod navchannya na vykhovannya. [Pageing is an effective method of education in education]. Kyiv.

8. Nikolenko, O. (2018). *Storytelling yak osvitnya tekhnolohiya vyvchennya zarubizhnoyi literatury.* [Storytelling as an educational technology for the study of foreign literature]. Kyiv.

9. Romanyuk, I. (2015). *Pedahohichnymy stezhkamy do shlyakhu profesiynoho uspikhu.* [Pedagogical paths to the path of professional success]. Kyiv.

10. Stasenko, V. H. (2017). *Obhovoryuyemo... Rekomenduyemo... Tlumachymo... Novovvedeni terminy ta ponyattya v onovleniy prohrami dlya pochatkovykh klasiv*. [Discuss ... We recommend ... We interpret ... Newly introduced terms and concepts in an updated program for elementary classes.]. Kyiv.

11. Sukhomlynskyy, V. O. (1977). *Osoba vchytelya, pedahohichnyy kolektyv i kolektyv vykhovantsiv.* [The person of the teacher, the pedagogical collective and the staff of the pupils]. Kyiv.

12. Sukhomlynskyy, V. (2012). Sertse viddayu dityam. [I give my heart to children]. Kyiv.

13. Sukhomlynskyy, V. O. (1988). Sto porad uchytelevi. [Hundred counsel to a teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративної відповідальності Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

***Наукові інтереси*:** нарощення людського капіталу в Україні, історико-педагогічні аспекти розвитку та становлення національної системи освіти.

РІДКОУС Леся Володимирівна – старший викладач кафедри педагогіки й освітнього менеджменту Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: вивчення спадщини В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

KUZMENKO Yulia Vasilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities Kherson Faculty of the Odessa State University of Internal Affairs.

Circle of scientific interests: human capital growth in Ukraine, historical and pedagogical aspect of development and formation of the national system of education.

RIDKOYS Olesya Volodymyrivna – Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Educational Management of the Communist Higher Educational Institution «Kherson Academy of Continuing Education» of the Kherson Regional Council.

Circle of scientific interests: study of the succession of V. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 23.06.2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37. 095

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
e-mail: marusunetsm@ukr.net

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ ДІТЕЙ»: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Зростання соціально-економічної напруженості в нашому суспільстві спричинило значне збільшення кількості дітей з порушеннями соціальних норм поведінки. Різноманітність проявів такої поведінки, її визначальний вплив на якість їхньої діяльності в цілому відбилося на складності і багатогранності визначення вченими поняття «важкі діти».

Розуміння цієї освітньої феноменології асоціюється із загостренням суперечностей і конфліктів між батьками і дітьми, ослабленням відповідальності батьків за їхнім вихованням, поширенням проявів економічної експлуатації дитячої праці з боку дорослих, низьким рівнем загальної культури. Названі чинники істотно актуалізують необхідність різнобічного вивчення соціального феномена «важкі діти».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кожним роком збільшується чисельність «важких» дітей, вихованців з відхиленнями у розвитку. За статистичними даними (В. Малишева), щорічно в Україні безпосередньо неповнолітніми та за їхньою участю здійснюється понад 40 тис. злочинів, що складає 8,8% від загальної їх кількості. Соціально-психологічними причинами цього

© Марусинець М. М., 2018

явища є відсутність сформованої психологічної стійкості дітей у важких кризових ситуаціях та особливості прояву у них віктимної поведінки (Ю. Воронова, С. Гарькавець, Т. Комар, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.); особливості відхилення у поведінці (В. Васильєв, М. Єнікеєв, Н. Максимова, В. Менделєвич, А. Столяренко, В. Татенко, М.Фіцула, P. Frick, I. Sarason й ін.); вплив сім'ї на становлення особистості дитини в динамічно змінюваному суспільстві (А. Гельбак, М. Комщикова, І. Кон та ін.); недостатня ефективність існуючих методик, технологій, систем виховної роботи з важковиховуючими дітьми (Н. Верцінская, С. Бадмаев, М. Безруких, С. Єфімова, А. Захаров, А. Кочетов, Р. Овчарова, В. Панок, І. Підласий, В. Степанов, С. Шевченко та ін.). Становить інтерес у цьому сенсі вивчення досвіду видатного педагога Василя Сухомлинського, зокрема його теоретичних і практичних підходів до виховання дітей та молоді, яких кваліфікують як «важкі».

Мета статті – вичленити сутнісні акценти педагогічної спадщини В. Сухомлинського стосовно психологічних особливостей феномена «важкі діти» та вказати детермінанти, що зумовлюють їх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна концепція В. Сухомлинського про виховання важких дітей ґрунтувалася на ідеях філософів-гуманістів минулого. Для педагога інтерес представляли не тільки описи протиправної моделі поведінки, а й з'ясовування їхніх причин. Рефлексуючи з ученими – мислителями тієї доби, В. Сухомлинський намагався віднайти відповіді на складні питання синдрому «важкі діти» та витоки, що спричинюють його. А саме: недостатня освіта і виховання, що спричиняє слабкість розуму і зниження моральності (Ф. Бекон); численні недоліки виховання, через які розум людини не отримує належних чуттєвих образів і прикладів поведінки; у результаті негативні моменти формують таку особистісну моральність злочинців, що не сумісна з соціальними нормами і типами поведінки (Дж. Лок); суспільно непродуктивні відносини між людьми, перебільшене почуття любові до себе (Ф. Вольтер); вроджені, аморальні ознаки (тиранічна гордість, невдячність, зрадництво, егоїзм, схильність до жорстоких видовищ і задоволень, тортур тощо), що придушують «моральнісну організацію» і розум людини та спричиняють спотворення «природного закону», унеможливлюють його дотримання (Д. Дідро); конкретна форма правління, закони і виховання, відповідно до яких формується розум людини (К. Гельвецій); форма політичного правління в державі, неможливість задовольнити потреби завдяки доброчесній поведінці, нерозвинений розум, недоліки виховання та освіти (П. Гольбах); слабкість духовної природи, невідповідність діяльності природному покликанню, неосвіченість (Г. Сковорода).

Особливий інтерес викликали для В. Сухомлинського й праці видатних учених в галузі психології, фізіології, медицини. Вивчаючи надбання представників глибинної психології, педагог робив висновки про те, що причинами поведінки важковиховуваних є: нереалізованість екзистенційних потреб (якщо не задовольняється прагнення до творення, то проявляється прагнення до руйнування), соціальні умови (Е. Фромм); відчуття неповноцінності, неадекватна компенсаторність, фіктивні невротичні уявлення, самотність, травматичні та моносимптоматичні функціональні неврози, істерія (А. Адлер); архетипи колективного несвідомого, що передують і певним чином обумовлюють деструктивну поведінку (К. Юнг) [4]. Володіючи таким матеріалом, В. Сухомлинський майстерно орієнтувався у складних питаннях психічного розвитку дитини, вікових та індивідуальних особливостях розвитку, детермінантах, від яких залежить благополуччя й повноцінне становлення особистості. Як і його попередники, В. Сухомлинський обстоював думку про те, що травмуючий матеріал дитинства чи інші біографічні чинники провокують поведінку таких дітей, створюючи цим самим резерв «важкої». Педагог наголошував на тому, що дитина в оточуючому середовищі діє через стимули, реакції і підкріплення у відповідності з поведінковими принципами (біхевіоризм), а не будує саму себе. Тому у неї не розвивається рефлексія, «довга» пам'ять, запам'ятовування, вона не оцінює себе, свої вчинки, а відтак, відбувається вимивання моралі у її класичному розумінні.

Зауважимо, що на той час у теорії виховання важких дітей існувало чимало суперечливих методологічних підходів. Існування низки синонімічних термінів (важкі, аномальні) обумовлені загостренням соціально-педагогічним проблем тієї доби (дитячої безпритульності й бездоглядності, дефективності, хуліганства, бродяжництва тощо), наявністю тенденції до уточнення і диференціацію поняття «важкі діти». Найбільш впливовими були ідеї, які ґрунтувалися на філософії марксизму. Тому представники різних педагогічних шкіл і напрямів, незважаючи на принципові відмінності між ними, в якості основних чинників визначали особистість, що має відхилення. А. Макаренко, пізніше В. Сухомлинський, повністю відкидали таку ідею, обґрунтовуючи зміст поняття проблемні (важкі) діти – як такі, що виявляють порушення між особистістю і соціумом.

Авторський підхід В. Сухомлинського у цьому сенсі ґрунтується на педагогіці

гуманності. За тридцять років педагогічної діяльності, зазначав педагог, йому доводилось бачити, пізнати (дослідити), вивчити понад 70 важких дітей. І у кожного з них – було щось своє, особливе, глибоке, індивідуальне; свої особливості, мотиви, причини; свій шлях виховання. У кожній школі є такі діти і від них нікуди не дітися. Слово «важкі» вживалося ним в розумінні – «безпечні». За педагогом, це не тотожні поняття. Важкі діти, за В. Сухомлинським … «це такі маленькі люди, у яких в силу різних причин ми бачимо аномалії в розумовому, емоційному або моральному розвиткові»; діти, які потребують спеціального виховання. Зазвичай це педагогічно і соціально занедбані діти, типовими представниками яких є безпритульні, бездоглядні правопорушники. Їхня важковиховуваність проявляється у формі кількох незвичайних реакцій, дій, різного роду конфліктів і загальної поведінки на тлі навколишнього середовища, через типові несприятливі й негативні умови. Вона є похідною з нашарування на їхній соціально-здоровій цілеспрямованості. Для чималої кількості дітей коріння їхньої важковиховуваності лежать у навколишньому соціальному середовищі, а не в індивідуальних біологічних і конституційних особливостях». Такі діти випадали із загальноприйнятих норм, внаслідок чого зазнавали труднощі у своєму соціальному становленні [1].

Незважаючи на те, що поняття «важкі діти» в тодішній педагогічній науці заперечувалося, водночас порушувалось питання про такий науковий конструкт, який був би практично зручним для того, щоб об'єднати всіх школярів з проблемами в розвитку. Тому, досліджуючи поведінку таких учнів, В. Сухомлинський намагався розвіяти міф про те, що немає поганих учнів, є погані вчителі, які повинні віднайти підхід до них, зрозуміти їх. Так само як лікар ретельно досліджує організм хворого, шукає і знаходить причини виникнення хвороби, щоб приступити до лікування, так і вчитель – якщо тільки він справжній вчитель – повинен вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, емоційний, моральний розвиток дитини. Повчаючи вчителів, на конкретних прикладах, В. Сухомлинський робить застереження на гуманному ставленні до дітей, які в силу різних обставин (суб'єктивних, об'єктивних) стали такими. Що означає для вчителя бути гуманним до таких дітей? На прикладі професії лікаря, педагог робить застереження для вчителя: що було б, якби лікар сказав хворому, що той важко хворий, і він його не буде лікувати, бо нема сенсу? Натомість, деякі педагоги кожен раз дають відчути дитині, що вона безнадійна, а нерідко – і прямо заявляють їй про це. Справжня педагогіка, на думку вченого, полягає в тому, щоб людині, якій важко те, що посильно іншим, не відчувала себе неповноцінною, а навпаки – відчувала високу людську радість – радість пізнання, радість інтелектуальної праці, радість творця.

Розмірковуючи над розв'язанням означеної проблеми, В. Сухомлинського хвилювала думка про те,чи замислюються вчителі над тим: чому одні діти слухають і намагаються виконувати завдання, мають хороші результати, а інші – ні. Опираючись на власні спостереження, вказував, що причина полягає не в тому, що вони неуспішні, педагогічно запущені чи залишені на повторне навчання, а в тому – що за кожним конкретним випадком, кожною конкретною дитиною закріплюється певний ярлик – «важкий», «небезпечний», що є бар'єром подальшої соціалізації дитини в умовах школи і довкілля.

Багаторічна практика виховної роботи за розумовою працею і духовним життям дітей спонукали В. Сухомлинського до визначення чинників, за якими кваліфікуються важкі, невстигаючі, відстаючі діти. Це:

– *соціальні чинники.* Сухомлинський вважав, що труднощі, з якими стикаються «важкі діти» не в тільки в них самих, а в «хворобі оточення, в якому знаходиться дитина». Педагог зазначав, що «класифікувати дитину можливо тільки після попереднього вивчення (спостереження і діагностування). Проблеми важкого дитинства – це проблеми відхилення у відносин, що складаються між особистістю і суспільством. В. Сухомлинський повністю підтримував у цьому сенсі міркування А. Макаренка про те, що відхилення відносин проявляється в трьох головних напрямах:

1) мотивації присвоєння (безпосереднє привласнення, нужда, жебрацтво, посереднє привласнення);

2) мотивації переважання (неорганізоване переважання, організоване переважання);

3) мотивації відокремлення (мотивації початкового егоїзму, мотивації свободи особистості, мотивації естетичної).

Наслідком такого психологічного стану є конфлікт, який знаходить вихід у правопорушенні, недисциплінованості, асоціальній поведінці. Характерологічні особливості важкого вихованця складаються як відповідь на життєві обставини, з якими зустрічається дитина, як компенсаторна реакція на них. Однак будь такий учень, крім негативних особистісних якостей, має і значну кількість позитивних особливостей, про які має знати вчитель.

В. Сухомлинський вважав за необхідне розглядати й анатомо-фізіологічні особливості організму в єдності з зовнішніми умовами його існування, оскільки «... багатство мозкових звивин, визначають лише взагалі розвиток

розумових здібностей, але не визначають ще того, в якому напрямі відбувається цей розвиток, інакше кажучи, не визначають якість тієї чи іншої обдарованості» [1]. Він наголошував, що глибоко помиляються ті вчителя і керівники шкіл, які вважають, що підтягнути важкого учня можна, змусивши його вивчити відповідний навчальний матеріал чи «сидіти» якомога більше над книгою. Це помилкове твердження, про яке забувають, або не знають ні батьки, а ні вчителі. Якраз у такий спосіб дитина не вчиться мислити – у неї не розвивається мозок, не виховується розум, не зміцнюються розумові здібності.

Тому, серед соціальних чинників, що детермінують процес становлення особистості важкого учня, найважливіше місце, у Павлиській школі займало виховання. У своїх працях педагог неодноразово підкреслював, що часто роль спадковості перебільшується, тоді як в дійсності нею визначаються, головним чином, тип темпераменту, що склався спосіб реагування, схильність до різних захворювань. Він доводив, що неправильне виховання – результат раннього дитинства, що призводить до душевної дисгармонії, стійких відхилень у нервово-психічній сфері [1].

Серед чинників, які провокують поведінку дітей, педагог виділяв і *особистісні* (батьки та педагоги), які не враховують вікових та індивідуальних особливостей особистості важковиховуваних дітей і педагогічно запущених підлітків, проявляють психологічну і педагогічну неграмотність у процесі їх морального виховання); *помилки у навчально-виховному процесі школи* (погано навчаються і не мають бажання відвідувати школу); *вплив негативного мікросередовища (*оточення дитини у дворі чи на вулиці, слабкість і нестійкість характеру, низький інтелектуальний і моральний рівень не дають можливості підлітку чинити опір цьому середовищу); *відсутність можливості проявляти свої здібності у якійсь діяльності* (беззмістовне проведення вільного часу); *сімейні* – система тих моральних стосунків, що склалася у сім'ї (батьки не є моральним зразком; батьки конфліктують, неуважні до внутрішнього світу дитини). Серед чинників – сімейним відводилась пріоритетна роль.

Визначальну роль у формуванні поведінки таких дітей протягом тривалого впливу відграє несприятлива аморальна атмосфера у сім'ї (особливо, неблагополучній). Відчуження дитини від батьків (недостатня у вага з боку батьків, відсутність батьківсько-дитячого спілкування через різні причини, у тому числі об'єктивні, які нерідко викликають у дітей емоційний голод, недорозвиненість вищих почуттів, інфантильність) часто є причиною відставання у розвитку інтелекту, порушення психічного здоров'я, поганій успішності у школі, здійсненні аморальних і протиправних проступків. Зневажливе ставлення батьків до моральних та правових заборон, протиправна поведінка дорослих членів сім'ї, яка переймається підлітком і вписується у його психологію, стає стимулом до здійснення негативних учинків. На його поведінці негативно позначається позбавлення батьківської турботи і піклування (явна форма: не виявляють уваги й турботи, часто наказують, знущаються, проявляють жорстокість, виганяють з дому, наносячи цим глибокі психічні травми; прихована форма: ставлення до дитини нейтральне, емоційно ніяк не забарвлене, відсутній інтерес до неї).

Установки такого сімейного оточення дезорганізовують усю психічну природу особистості, надаючи її якостям негативного емоційного забарвлення; створюють основу для фіксування старих і формування нових несприятливих особистісних чинників. Особистість з такими установками легко потрапляє під негативні впливи (що відповідають таким установкам). Відповідно формування нової (позитивної) установки на соціально значущу поведінку не дає потрібного ефекту, бо натрапляє на супротив з боку латентно функціонуючих установок. Розмірковуючи над цією проблемою, Сухомлинський пише … «нам, учителям, вихователям, батькам – всім, хто має справу з дітьми, треба знати і враховувати в своїй праці деякі важливі істини.

Дитина народжується з незакінченою в своєму розвиткові нервовою системою. Її розвиток триває до 17–18 років і навіть більше, при цьому, найбільш складні, глибинні процеси припадають на період від 1 до 7-8 років. У тому, що безпомічне немовля стає людиною, виключну роль у її становленні відіграють людські відносини в перші роки її життя. Науці відомі 32 випадки виховання маленьких дітей дикими звірами – вовками, тиграми, левами, які були викрадені ними і дбайливо доглянуті ними. Натомість повернення потім «диких» дітей в людське суспільство так і не вдалося зробити людьми». Такі невтішні факти за В. Сухомлинським, є ще одним доказом того, наскільки важливу роль займає розумове виховання в ранньому дитинстві Розгортаючи свої міркування, педагог закцентовує увагу на дозріванні нервової системи, мозку, всього того людського, що повинна отримати дитина в період дитинства. Для того щоб кілька мільярдів нейронів стали мозком розумної, допитливої людської особистості, вони з появою на світ повинні піддаватися постійному впливу людських відносин. Адже мислення починається з питання чому? Дитина

бачить чималу кількість явищ навколишнього світу, бачить і дивується. У неї виникає чимало запитань – куди, чому?

Потреба у пізнанні, допитливість, не закладаються в людський мозок природою – не запозичуються людиною від людини. Це є найважливіша людська взаємодія, яка так потрібна для нормального розвитку дитини. І чим більше ми, дорослі, відповідаємо на їх питання, тим більше розвивається дитяча допитливість, тим більше речей зауважує вона навколо себе, тим більше дивується, радіє. В. Сухомлинський добре знав фізіологію дитини. Ілюструючи на конкретних прикладах складні психічні й фізіологічні процеси, доводив учителям і батькам їхня важливість для розвитку дитини, її формування як повноцінної особистості. Він писав, якщо немає живої, допитливої дитячої думки – час для розвитку людської психіки упущено.

Чим далі від народження починається виховання розуму, думки, тим більш консервативною і важковиховуючою буде дитина – про таке золоте правило розумового виховання, на превеликий жаль, забувають учителя, а багато батьків взагалі не знають про нього. Серед батьків досі поширена помилкова думка проте, що до вступу в школу свідомість дитини нехай залишається як чиста дошка. Школа, в розумінні батьків, установа, яка повинна навчити дитину читати, писати тощо. Розвіюючи стереотипи батьків, Сухомлинський доводив причини відставання, пригнічення дитячого пізнання та шлях до «важких дітей».

Найбільш згубний вплив на особистість дитини, вважав педагог, надають погані приклади старших, залякування, покарання, недостатня або надмірна опіка з боку дорослих. З огляду на особливу сприйнятливість і вразливість дітей раннього віку у них легко формуються нав'язливі стани, неврівноваженість, замкнутість, хвороблива невпевненість в собі і тому подібні прояви.

Зауважимо, що інтерес Василя Сухомлинського до проблеми раннього розвитку і виховання дитини, відрізняв його погляди від більшості досліджень тієї доби про важких дітей, складність дитинства. Його послідовники більшу увагу приділяли шкільному віку, коли проблеми в поведінці та розвитку виходили на перший план, виступали більш рельєфно, торкалися здебільшого виправлення, а не профілактики труднощів. Він робив акцент на превентивному значенні раннього виховання і доводив, що чим раніше закріпляться погані звички, і чим довше вони залишаться не усунутими, тим міцнішими вони виявляться і, отже, тим важче будуть піддаватися виправлення. Тому діти, погано виховані в ранньому дитинстві, є найбільш складними в виховному відношенні. Ілюструючи на прикладі Петрика, який виховувався бабусею, яка занадто опікувалася ним і до п'яти років уникала контакту з іншими дітьми, Сухомлинський вказує на реальні причини, які призвели до гальмування допитливості, дитячого спілкування, соціальної взаємодії. Насамперед, це – сімейного виховання, концентрація батьків на дитині, потурання її капризам і слабкостям, іноді на шкоду іншим дітям чи членам сім'ї; недостатність опіки і контролю за поведінкою, недостатність або відсутність уваги, душевного тепла, турботи про фізичний і духовний розвиток, невключеність у його життя; поєднання загостреної уваги з великою кількістю обмежень і заборон, що веде до нерішучості, несамостійності дитини чи до яскраво вираженої реакції емансипації; підвищена моральна відповідальність (покладання відповідальності на дитину за життя і благополуччя близьких без врахування віку і реальних можливостей дитини, задля великих досягнень її у житті на тлі ігнорування дитячих потреб та інтересів; неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією всього життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Ідеї В. Сухомлинського увійшли в розроблення сучасної концепції про норму і відхилення у поведінці дітей та засобів, щодо їхньої упередженості та профілактики. Основними напрямами роботи визначено – первинну і вторинну профілактику правопорушень, соціальну реабілітацію та психолого-корекційної роботу з ними. Для реалізації цих напрямів упроваджується комплекс стратегій, соціально-педагогічних та психологічних технологій, форм і методів роботи як у загальноосвітніх закладах, так і за їхніми межами. Особливої ваги надається інформаційним послугам (лекції, зустрічі з фахівцями, підготовка і розповсюдження рекламної продукції, консультації), здійсненню соціального супроводу неповнолітнього (вивчення соціальної ситуації, мінімізація негативного впливу середовища, вирішення особистісних проблем), організації зайнятості дітей, особливо неповнолітніх (залучення до суспільно корисної роботи, волонтерства, організації змістовного дозвілля), сприянню самореалізації та самовдосконаленню дітей та молоді із відхиленнями у поведінці (тренінги, консультації психолога тощо).

В. Сухомлинський вважав, що тільки врахування типології і розуміння психологічних особливостей важкої дитини допоможе батькам і педагогам детально проаналізувати всі

обставини, за яких відбувається їх випадання з нормального життя, та ефективно здійснювати відповідну корекцію.

Ідеї В. Сухомлинського увійшли в розроблення сучасної концепції про виховання важковиховуваних дітей та молоді. Основними напрямами роботи визначено – первинну і вторинну профілактику правопорушень, соціальну реабілітацію та психолого-корекційну роботу з ними

Подальшими кроками вивчення спадщини В. Сухомлинського є дослідження впливу позашкільного середовища на виховання важких дітей.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. А. Трудные дети / В. Сухомлинский. – Избр. пед.соч. – Т.3. – М., 1981. – С. 451–455.

2. Сухомлинський В. О. Виховання ідеальних уявлень про красу поведінки. Формування самооцінки рівня домагань / В. О. Сухомлинський. – Вибр. твори. в 5-ти т. – Т. 1. – К.: «Радянська школа, 1976. – С. 539–556.

3. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посіб. / М. М. Фіцула, І. І. Парфанович. – Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2008. – 432 с.

4. Юнг Н. В. Взаимосвязи между показателями ценностных ориентаций и типами акцентуаций характера в подростковом возрасте // Н. В. Юнг // *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського.* – Одеса, 2005. – № 5– 6. – С. 127–132.

5. Frick P. J. Conduct Disorders and Antisocial Behavior. – New York: Plenum Press, 1999. – 312 p.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyy, V. A. (1981). *Trudnye dety*. [Difficult children]. Moscow.

2. Sukhomlynskyy, V. O. (1976). *Vykhovannya idealnykh uyavlen pro krasu povedinky. Formuvannya samootsinky rivnya domahan'.* [Education of perfect ideas about the beauty of behavior. Formation of self-esteem of level of aspirations]. Kyiv.

3. Fitsula, M. M., Parfanovych, I. I. (2008). *Vidkhylennya u povedintsi nepovnolitnikh: shlyakhy yikh poperedzhennya ta podolannya.* [Deviations in the behavior of minors: ways to prevent and overcome them]. Ternopil.

4. Yunh, N. V. (2005). *Vzaymosvyazy mezhdu pokazatelyamy tsennostnykh oryentatsyy y typamy aktsentuatsyy kharaktera v podrostkovom vozraste.* [Interrelations between the indices of value orientations and types of accentuations of character in adolescence]. Odesa.

5. Frick, P. J. Conduct Disorders and Antisocial Behavior. New York : Plenum Press, 1999. – 312 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Наукові інтереси: психологія, психодидактика навчання у вищій школі, формування професійної рефлексії у майбутніх фахівців гуманітарного профілю.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MARUSYNETS Mariana Mykhailivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Psychology and Pedagogy Department of National Pedagogical Drahomanov University.

Circle of scientific interests: psychology, psychodydactics of studying in high school, formation of professional reflection on humanitarian profile future specialists.

Дата надходження рукопису 04. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. В. Анісімов

УДК 567.89

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович –
доктор педагогічних наук, почесний професор
кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченека,
заслужений працівник освіти України,
лауреат обласної премії Василя Сухомлинського
e-mail: pednauk@gmail.com

ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЕСТЕТИЧНУ ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ

Прогресивна педагогічна громадськість протягом усіх років функціонування педагогічних навчальних закладів розглядала проблему піднесення загальної естетичної культури засобами природи як важливу складову підготовки вчителя до навчально-виховної роботи й, зокрема, естетичного виховання.

На з'їзді директорів, учительських інститутів і семінарії Київського навчального

© Мельничук С. Г., 2018

округу в 1910 р. прийнято спеціальну Постанову, в якій вказано, що для правильної постановки естетичного вихованку майбутніх учителів та їх естетичної підготовки суттєве значення має вся навколишня обстановка вихованців, внутрішнє і зовнішнє оздоблення приміщень, прикраса коридорів і кімнат квітами, картинами тощо [1]. У Постанові зазначено, що вдосконалення системи естетичного виховання необхідне також і для піднесення художньо-естетичного оформлення промислових товарів країни, низький рівень яких на той час не давав можливості конкурувати на світовому ринку.

У концептуальному для свого часу документі – Декларації про єдину трудову школу (1918 р.) – сформульовано завдання школи, які й визначали мету, зміст, форми і методи естетичного виховання та естетичної-підготовки майбутніх учителів. «Під естетичною освітою, – зазначено в Декларації, – слід розуміти не викладання якого-небудь спрощеного дитячого мистецтва; а систематичний розвиток органів чуття і творчих здібностей, що розширяє можливість насолоджуватися красою і створювати її. Трудова і наукова освіта, що позбавлена цього елемента, була б бездушна, бо радість життя у милуванні й творчості є кінцевою метою праці й науки».

У «Положенні про кабінет естетичного виховання у педагогічному інституті» (Наказ Міністерства освіти України № 84 від 17.04.67 р.) йшлося про те, що діяльність кабінету пов'язана із забезпеченням оформлення інтер'єру приміщень інституту відповідно до сучасних естетичних вимог.

У педагогічній літературі з проблем естетики особливого значення завжди надають естетичному вихованню засобами мистецтва, рідше – засобами природи, праці і, які в реальному повсякденному житті мають неабияке значення, адже їхній вплив на студента відбувається щоденно, постійно і непомітно для самої особистості.

Завдання школи у галузі естетичного виховання підростаючого покоління вимагає від випускників педагогічних ВНЗ більш високого рівня індивідуальної естетичної культури як її носія, так і «трансформатора» іншим людям свого естетичного досвіду. Психолого-педагогічна наука вважає, що студентські роки є найсприятливішими для формування індивідуальної естетичної культури майбутнього вчителя вищого творчого рівня і в цій галузі протягом багатьох років прагнула визначити зміст, мету, завдання, форми і методи роботи як для формування творчого рівня естетичної культури студентської молоді, так і підготовки її до розв'язання завдань естетичного виховання в школі.

Звичайно, кожне цивілізоване суспільство зацікавлене у формуванні певного рівня естетичної культури всіх членів суспільства, спеціалістів-фахівців, учнівської та студентської молоді. Це до певної міри можна пояснити тим, що філософська і психолого-педагогічна наука розкрила тісний взаємозв'язок між наявним рівнем індивідуальної естетичної культури (і суспільства в цілому) та творчим підходом до будь-якого виду діяльності (гри, навчання, праці тощо). Краса, яка є складовою частиною естетичної культури, за висловом Достоєвського, покликана врятувати світ.

Формування естетичної культури народу, і зокрема підростаючого покоління, як і будь-який виховний процес повинен мати цілеспрямований та організований характер, в якому провідна роль належить вчителям усіх предметів, вихователям. Педагогічна професія є одним із найскладніших видів трудової діяльності. Педагог – скульптор дитячої душі, організатор і керівник цілеспрямованого процесу формування всебічно і гармонійно розвиненої людської особи. Тому поряд з іншими вимогами суспільство ставить перед учителем саме професійну вимогу – бути людиною високої естетичної культури.

Проблема формування естетичної культури вчителя є досить актуальною у сучасній педагогічній науці, вона протягом багатьох років цікавила не лише педагогів, а й філософів, соціологів, психологів, які розглядали естетичну культуру як органічний суттєвий компонент культури людства загалом. Певні аспекти формування естетичної культури вчителя знайшли своє відображення у педагогічній спадщині видатних вітчизняних педагогів А. В. Луначарського, С. Т. Шацького, В. М. Шацької, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ряду інших.

В останній час значний інтерес дослідників зосередився на вивченні педагогічної спадщини визначного педагога, вченого В. О. Сухомлинського щодо формування естетичної культури вчителя, зокрема засобами природи. Дослідники відзначають, що В. О. Сухомлинський розглядав естетичну культуру як основу духовного життя особистості вчителя і як невід'ємний компонент його педагогічної майстерності. Аналіз досліджень свідчить, що в структурі естетичної культури вчителя він виділяв три основні компоненти: духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний.

Духовно-споглядальний компонент включав у себе естетичне сприймання,

естетичну оцінку педагогічних явищ і процесів, естетичні уявлення, поняття, судження. Він вважав цей компонент першим кроком сприймання і розуміння краси, основою естетичного виховання, серцевиною естетичної культури вчителя.

До науково-самоосвітнього компонента він відносив естетичні судження, смаки, ідеали, що сформовані у процесі навчання і самоосвіти. Тут робиться акцент на необхідність теоретичної підготовки вчителя в галузі естетики й мистецтвознавства, необхідності постійного розширення і вдосконалення знань шляхом самоосвіти.

До практично-конструктивного компонента В. О. Сухомлинський відносив створення вчителем естетичної обстановки для навчання і виховання учнів, тобто використання і створення нових естетичних виховних можливостей природного і соціального середовища, навчальної, виробничої діяльності, побуту, спілкування в художньо-виховному процесі.

Усі ці три структурні компоненти естетичної культури були тісно пов'язані з професійною діяльністю вчителя.

Вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського свідчить, що естетичну культуру вчителя він розглядає багатогранно і включає до неї морально-естетичну культуру, культуру почуттів, емоцій, естетико-мовну культуру, творче ставлення до професійної діяльності, володіння методикою естетичного виховання у навчально-виховному процесі, естетику побуту, природу спілкування, зовнішнього вигляду і т. п.

Психолого-педагогічна, філософська наука, розробляючи теоретичні й практичні проблеми формування естетичної культури майбутнього вчителя, вважає, що вирішальне місце у цьому процесі займають естетика, мистецтво, література, педагогіка, психологія, цикл фахових дисциплін, естетичне середовище, естетика студентського побуту, участь студентів у різноманітних видах художньо-естетичної діяльності. Всі вони у комплексі реалізують завдання власне естетичного виховання як формування естетичного ставлення до дійсності, так і естетичну підготовку майбутнього вчителя до здійснення завдань естетичного виховання підростаючого покоління. Тому завдання педагогічних ВНЗ щодо формування естетичної культури своїх вихованців полягає в тому, щоб використати у цій справі весь комплекс наукових дисциплін навчального плану і всі різноманітні форми позанавчальної виховної роботи.

Отже, ми бачимо, що естетична культура вчителя досить широке структурне поняття, вона є суттєво важливою складовою частиною загальної педагогічної культури. Це означає, що вчитель високої естетичної культури повинен мати чіткі уявлення про естетичні форми пізнання (естетичні сприйняття, насолоду, переживання, судження, цінність, діяльність, почуття, смак тощо); розуміти естетичну сутність явищ дійсності й мистецтва, вміти цю сутність донести до учня; володіти вміннями виділяти специфічні естетичні можливості в кожному навчальному предметі, відібрати з нього найбільш цінний в естетичному відношенні матеріал; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким повинен оволодіти учень кожного класу і визначати рівень естетичної вихованості; бути озброєним навичками організації індивідуальної і колективної естетичної діяльності учнів; мати певний рівень підготовки до художньо-естетичної діяльності у різних галузях /малювати, креслити: виразно читати, розробляти сценарії виховних заходів, проводити естетичні екскурсії, бажано співати, танцювати тощо/; у процесі навчання і виховання впливати не лише на розум і пам'ять, а й на почуття та емоції учня; будувати стосунки з дітьми на основі педагогіки співдружності.

Особливе місце у вихованні естетичної культури майбутнього вчителя займає мистецтво. Але вчителі не повинні ототожнювати естетичне й художнє виховання. У загальному розумінні естетичне значно ширше поняття, яке включає в себе і художнє, що окреслене у педагогіці як цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва для виховання у них любові до мистецтва, його розуміння, вміння одержувати від нього насолоду і брати посильну участь у створенні краси.

Підміна естетичного виховання художнім обмежує завдання естетичного в плані його мети, змісту. Педагоги повинні розуміти, що при такому підході у вихованців формуються художні або естетичні почуття, смаки, переконання дише відносно мистецтва, а отже, відриває естетичне виховання від життя, практики, природи, навколишньої дійсності.

Ототожнення художнього виховання з естетичним часто призводить до того, що ректорат, органи народної освіти вважають естетичне виховання тільки справою викладачів естетики, музики, образотворчого мистецтва, літератури або ж справою позанавчально-виховної роботи; викладачі інших дисциплін усуваються від цієї важливої ділянки роботи, а при цих умовах не реалізуються потенційні можливості інших навчальних предметів. Такий підхід є однією із причин того, що ВНЗ, школа не можуть належним чином налагодити дійову систему роботи з естетичного виховання. При такому

розумінні естетичне виховання зводиться лише до його основної частини – художньої культури, а отже, не може бути основним показником естетичної культури вчителя.

Починаючи з 50-х років, увага до формування естетичної культури засобами природи значно зросла. Основні стимули посилення уваги до природи як засобу естетичного виховання крилися у таких причинах; урбанізація виробництва, внаслідок чого іноді до природи ставилися по-варварськи; введення в школі факультативних курсів з естетики, в педагогічних інститутах естетики, спецсемінарів та спецкурсів з методики естетичного виховання. Про посилення уваги до природи в системі формування естетичної культури свідчить поява цілого ряду праць з цієї проблеми.

Але найбільш чітко обґрунтовану систему роботи з естетичного виховання учнів засобами природи розробив і реалізував у навчально-виховному процесі Павлиської школи Онуфрієвського району Кіровоградської області визначний педагог нашого часу В. О. Сухомлинський, який глибоко вірив у могутність сили виховання взагалі, і виховання красою природи зокрема. У своїх працях «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа» (Розділ VII – естетичне виховання), «Народження громадянина» (Розділ «Емоційне і естетичне виховання») та в інших червоною ниткою проходить ідея великого виховного впливу краси природи та необхідність методичної підготовки вчителя до творчого використання потенціалу її краси. Він вважав, що школа майбутнього повинна якомога повніше використати для гармонійного розвитку особистості все, що дає нам природа. У праці «Народження громадянина» В. О. Сухомлинський підкреслював, що багатогранне духовне життя учнів вимагає, щоб природа стала не будь-яким додатком, фоном розумових інтересів, а самою суттю життєвого середовища. Виховання природою він називав школою під голубим небом, що відкриває перед дітьми вікно у світ. Але щоб природа виконувала важливі функції естетичного виховання, вчителеві необхідно володіти умінням розвинути сприйняття дітьми краси природи, виховати потребу спілкування з нею.

Почуття прекрасного в природі можна розвинути, а можна й придушити, паралізувати, зім'яти. Тому школа, вчителі повинні володіти здатністю пробуджувати і розвивати це почуття. Звичайно, кожна людина по-своєму естетично сприймає красу природи, формує потребу спілкуватися з нею, милуватися її гармонією, необхідність оберігати і примножувати її. Єдиних правил тут бути не може, але вихователі повинні володіти деякими загальними творчими прийомами, які здобуті узагальнено. практикою естетичного виховання засобами природи. І тут перед педагогічними інститутами постає гостра необхідність у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя озброїти його методикою використання природи в естетичному вихованні учнів. При цьому розв'язується двоєдине завдання: здійснюється формування естетичної культури засобами природи і методична озброєність з цієї проблеми майбутніх учителів.

На основі аналізу педагогічних праць В. О. Сухомлинського про виховання засобами природи сформулюємо деякі вихідні рекомендації і прийоми, які можна успішно використати при підготовці вчителя до естетичного виховання в стінах педагогічного ВНЗ.

1. Оскільки вчитель є частиною природи, то він повинен розкрити красу насамперед у собі, бути справді гарним у поведінці, одязі, в думках, почуттях, манері розмовляти і рухатися, в спілкуванні. В очах дітей він е великою часткою світу і повинен прекрасно представляти цей світ.

2. Школа має бути гарною, потопати в зелені і вписуватися в природу, радувати очі учнів /починаючи з парадного входу/ дикорослими рослинами і шкільним садом поряд зі школою.

3. Естетична насолода від природи можлива і досягається лише на певній зоровій і слуховій основі. Тому майбутні вчителі повинні володіти уміннями готувати дитячі очі, щоб вони точно бачили, а вуха, щоб правильно чули, тобто «ставити» ці органи відчуття так, як «ставлять» голос, щоб людина могла добре співати. Кожна людина одержує від природи певні естетичні задатки, які, як й інші потребують свого розвитку, вдосконалення.

4. «Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання – відзначав В. О. Сухомлинський у книзі «Народження громадянина», – звучить лише в загальній гармонії усіх засобів духовного впливу на особистість». Тому майбутні вчителі повинні бачити красу природи і здійснювати естетичне виховання її засобами у всіх складових частинах формування всебічно гармонійно розвиненої особистості.

5. Іноді В. О. Сухомлинський роками чекав миті, коли у підлітка прокинеться почуття прекрасного, що сповіщало про зародження в його серці любові до краси природи, навколишнього світу. І коли Василь Олександрович спостерігав на черговому уроці, як дитина милується природою рідного краю, то його очі сяяли радістю, а серце

наповнювалось щастям і він був безмежно щасливий і сам як учитель та людина. Тому майбутній учитель повинен володіти здатністю знаходити й організовувати сприятливі обставини і стани, при яких в учнів пробудилося б почуття прекрасного до природи. Переваги при ньому мають учні початкових класів.

6. У системі естетичного виховання засобами природи В. О. Сухомлинський наголошував, що при сприйнятті природи до почуття прекрасного дітей слід підвести, а для цього потрібно створити емоційні ситуації. Тут не підходить ніякий трафарет, а необхідна вільна організаційна і психологічна підготовка до сприйняття, наприклад, снігопаду, блискавки, цвітіння садів, полів тощо. Сам учитель, вихователь повинен вміти у такі хвилини перевтілюватися в художника, розкриваючи дітям світ краси природи, що і є створенням емоційної ситуації. Зміст цього виду діяльності може бути відпрацьований з майбутніми вчителями у курсі основ педагогічної майстерності.

7. В. О. Сухомлинський коментував, що «добрі почуття даються ціною великої затрати сил». Матеріальні потреби формуються у людей досить швидко і більш легко, ніж духовні. Тому вчити учнів правильно бачити і чути світ, а значить формувати смак до природи є досить великою й наполегливою працею та складною педагогічною майстерністю, яка вимагає від учителя великого терпіння і цілеспрямованості, що слід формувати у стінах, педагогічного закладу.

8. Майбутній учитель має усвідомити, що робота з естетичного виховання природою не вміщається ні в які розклади, її неможливо виразити ніякими балами і цифрами, що вся ця робота проводиться на великому ентузіазмі й самовідданості вчителя, який палко любить свою справу і не шкодує для цього свого часу.

До цієї справи слід готувати майбутнього вчителя у всіх складових частинах навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу.

9. Естетичне сприйняття природи при відсутності користі за своєю суттю є осягнення природи любов'ю. Тому відкриття краси природи схоже з першим коханням, яке приходить до людини також у щасливій емоційній ситуації. Уміння створювати ситуацію «кохання» – важливе завдання педагогічних інститутів. Відсутність емоційного сприйняття природи, серцева атрофія до неї є така ж втрата для людини, як і життя, прожите без кохання.

10. Бачення і переживання краси навколишнього світу є одним із джерел розуміння і переживання радості буття, краси життя, неповторності й унікальності думки, що людина живе. У зв'язку з цим естетичне бачення, сприйняття і розуміння природи дає можливість людині бачити себе в об'єктивному світі й відчувати в ньому відчуття повноти і радості свого життя.

11. Майбутній вчитель повинен розуміти, що краса природи є перша й найдоступніша людині краса. Тому надзвичайно важливо нагромаджувати у дітей естетичні враження, інтенсивно розвивати у них смак, почуття кольору, тону, об'єму, контуру тощо. Потенціальні естетичні можливості всіх циклів дисциплін навчального плану педагогічного плану педагогічного інституту (психолого-педагогічні, загальнокультурні та фундаментальні) дають можливість сформувати у своїх вихованців знання, вміння і навички до здійснення цих завдань на робочому місці вчителя.

Перераховані основні рекомендації і поради, що випливають з педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського щодо естетичного виховання засобами природи є важливим внеском у педагогіку вищої школи і можуть бути ефективно використані професорсько-викладацьким складом кафедр педагогіки, психології, естетики, фахових методик, культурологічних та інших дисциплін у формуванні естетичної культури майбутніх учителів.

Слід відзначити, що переважна більшість цих та інших порад щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя засобами природи реалізовувалась і реалізується в сучасних умовах у навчально-виховному процесі педагогічних вищих навчальних закладів.

Проведено аналіз діяльності вищих педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи у навчальній та позанавчальній діяльності. Звичайно, багатогранність спеціальностей педагогічних інститутів створюють неоднакові естетичні можливості стосовно цього процесу, але аналіз свідчить, що у всій цій діяльності багато спільностей у меті, змісті, фермах і методах.

Аналіз досвіду педагогічних інститутів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи свідчить, що ця діяльність реалізовувалась у навчальному процесі таким чином:

- методами і способами викладання наук природознавчого циклу, що забезпечують розв'язання цієї проблеми;
- за допомогою читання спецкурсів і проведення спецсемінарів;
- за допомогою написання дипломних і курсових робіт з цієї проблеми;
- розкриття завдань, змісту, форм і методів формування естетичної культури

майбутніх учителів та естетичного виховання учнів засобами природи в курсі педагогіки, психології, естетики, філософії, екології, методик викладання фахових дисциплін, а також фундаментальних наук навчальних планів, /історія, література, фізика, хімія, біологія тощо/.

У навчальній діяльності використовуються широкі естетичні можливості наукових курсів природничих наук. Якщо педагог володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавчих дисциплін його інформація про рослини, тварини, космос із залученням ілюстрацій, демонстрації, літератури, образотворчого мистецтва, музики, драматургії, кіномистецтва буде формувати у студентів і школярів любов по краси і величі природи, й водночас емоційне збудження допомагатиме кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Усі природничі науки володіють широкими потенційними можливостями формування естетичної культури майбутніх учителів, і вони ефективно використовуються кращими науковцями, викладачами у цій справі. Такі на перший погляд «сухі» науки, як математика, фізика, астрономія, хімія та інші, у руках педагога високої естетичної культури стають важливим фактором естетичного виховання, формування естетичного ставлення до дійсності, про що свідчить досвід діяльності у цій сфері педагогічних інститутів.

Так, старший викладач кафедри фізики Кіровоградського державного педагогічного університету В. В. Починок, викладаючи науку астрономію, з часом зрозумів, ще студенти зможуть її засвоїти, якщо щиро любитимуть цей предмет. Тому вивчаючи астрономію, він у певному розділі розкрив зміст про зодіакальне коло і його знаки, легенди про історію виникнення назв дванадцяти сузір'їв, що розташовані серед інших зірок поздовж видимого річного шляху сонця /Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Ваги, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риби/. Студенти слухали викладача з увагою і засипали його питаннями. Їх інтерес спрацював з такою інтенсивною силою, яка спонукала перечитати все, що було у наявності з цих питань і бібліотеці. Після цього Б. В. Починок призначив студентам у пізній час читати карту зіркового неба. З'явилися всі студенти. Це була чудова захоплююча подорож у безмежний космічний простір. Для того, щоб небо розкрило студентам мову життя і високої поезії, викладач використав усі наявні знання історії і старогрецької міфології. Студенти із захопленням слухали і розповідали стародавні легенди, якими овіяні сузір'я Кассіопеї, Андромеди, Пігасового квадрата, Оріона, Стожара і т. п.

Внаслідок такої роботи астрономія стала для студентів однією із улюблених наук, підвищилась успішність. Переконані, що випускники понесуть у школу дітям частину неба, передадуть їм любов до космосу, природи навколишнього світу.

Отже, співдружність, поєднання чисто навчальних й естетичних завдань можуть і повинні бути правилом у нашій вузівської і шкільній практиці /із звіту кафедри фізики Кіровоградського педагогічного інституту за 1965 рік.

Досвід педагогічних інститутів свідчить, що при підготовці вчителя початкових класів широко використовується зміст програм навчального предмета з рідного краю та природознавства у розвитку почуття прекрасного засобами природи. Ці предмети містять у собі широкі потенційні естетичні можливості. Завдання вчителя – вміло їх реалізувати у процесі навчання та позакласній виховній роботі. В пояснювальній записці до цих дисциплін передбачається озброїти учнів елементарними знаннями про предмети і явища природи, розкрити взаємозв'язок між ними, живою і неживою природою, природою і трудовою діяльністю людей, виховати відповідальність за збереження природи, любов до природи, до рідного краю.

Якщо вчитель володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавства його розповіді про рослини, тварини, небо із залученням ілюстрацій, демонстрацій, екскурсій у природу і т.п. формуватимуть у дітей любов до краси і величі природи, що оточує нас, а також сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Екскурсії в природу, спостереження різноманітних явищ у ній, демонстрування творів мистецтва, зокрема репродукцій картин, кінофільмів, діафільмів про природу, читання художньої літератури, – все це розвиває у дітей розуміння прекрасного, сприяє їх естетичному вихованню.

У праці «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський підкреслював, що школа майбутнього повинна повніше використати для гармонічного розвитку особистості все, що дає природа.

У програмі з природничих дисциплін початкової школи передбачені такі форми організації навчальної роботи, які дають учителеві широкі можливості для естетичного виховання: проведення спостережень над природою, екскурсії, прогулянки, практичні заняття на пришкільних ділянках, у куточках живої природи, вивчення природи рідного краю, ведення щоденників тощо. Але не завжди ця робота сприятиме розвитку в дітей умінь бачити, розуміти красу природи, цінувати та оберігати її, тому естетичне

сприймання природи потрібно розвивати, Отже, учитель повинен знайти шляхи впливу на почуття й емоції дитини при вивченні природничого матеріалу. Наприклад, вивчаючи будову квітки, вчитель дає загальне уявлення про неї, пояснює, звертається до учнів із завданням пояснити чому вона сприймається як щось прекрасне, звертає увагу на її кольорову гаму, чарівність і в той же час на чітку симетричність форми, її тонкий аромат. Потім на основі спостережень, життєвого досвіду говорить, як квітка розвивається до вечора, разом із заходом сонця закриває пелюстки. Учні дізнаються про причини цього явища і захоплюються його гармонійністю.

Вивчаючи такі природні явища, як грім, блискавка, веселка, слід створити для дітей естетично емоційні ситуації: чому ми спочатку бачимо блискавку, а потім чуємо грім, чому після рясного, щедрого дощу з'являється таке гарне природне явище, як веселка. Усвідомлюючи суть цих природних явищ, діти одержують естетичну насолоду, формується любов до природи тощо. Таких прикладів використання природи в естетичному вихованні можна навести безліч. Головне, щоб учитель сам володів почуттям прекрасного і вмів активно залучити природу до естетичного виховання учнів.

Розробляючи план-конспект уроку, вчитель поряд з дидактичною метою навчання /озброєння учнів знаннями пре навколишній світ/ повинен також передбачити шляхи формування естетичних переживань, сприймань, оцінок, почуттів, смаків. Звичайно, рівень цієї роботи залежить від рівня його загальної естетичної культури, педагогічної майстерності.

Аналіз діяльності педагогічних інститутів у цій галузі свідчить, що такий процес має досить суб'єктивний характер і певною мірою залежить від рівня естетичної культури викладача, тому так актуальна проблема формування естетичної культури професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх та професійних шкіл.

Одним із апробованих методів формування естетичної культури студентів засобами природи є написання курсових, магістерських, дипломних робіт з цієї проблеми. Як правило, це творчі, пошукові й самостійні роботи студентів і їх написання часто спонукає до подальшої самоосвіти, дослідницької наукової роботи майбутнього вчителя.

Назвемо деякі теми курсових і дипломних робіт, що виконувалися студентами різних факультетів Кіровоградського, Херсонського і Криворізького та інших педагогічних інститутів:

- психолого-педагогічні основи естетичного виховання засобами природи;
- естетичне сприйняття природи учнями різних вікових груп;
- К. Д. Ушинський про естетичне виховання засобами природи;
- природа як засіб наочності у навчанні;
- концепція В. О. Сухомлинського про естетичне виховання засобами природи;
- естетичне виховання засобами природи в історії зарубіжної педагогіки;
- природа в естетичному вихованні вітчизняної педагогіки;
- музика і природа;
- природа та образотворче мистецтво;
- природа рідного краю;
- пори року в музиці;
- пори року в образотворчому мистецтві;
- природа як засіб естетичного виховання;
- природа в творчості Т. Г. Шевченка;
- природа і релігія;
- античні мислителі і педагоги про естетичну суть природи;
- естетичне виховання у процесі вивчення природничих дисциплін;
- естетичні екскурсії в природу;
- єдність математики і краси природи;
- космос і музика;
- Піфагор і його учні про «Гармонію», «Лад», «Красу», «Пропорцію», «Симетрію в природі і науці»;
- методика роботи клубу любителів природи і т.д.

Спецкурси і спецсемінари з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів і підготовки їх до естетичного виховання учнів засобами природи – найбільш поширені форми цього виду діяльності в навчальному процесі педагогічних навчальних закладів у період 1945–1980 рр. Широкого розвитку в педвузах вони набули, починаючи з 60-х років. Аналіз архівних матеріалів, щорічних звітів педагогічних інститутів періодичної преси свідчить, що за змістом навчальної роботи вони поділяються на такі види:

1. Загальнопедагогічного плану, програмою спецкурсів і спецсемінарів на яких передбачалося розкриття загальнопедагогічних та психологічних проблем формування естетичної культури майбутніх учителів та естетичного виховання засобами природи учнів з урахуванням профілю підготовки педагогів.

2. Спецкурси і спецсемінари для майбутніх учителів початкових класів. Навчальними планами факультетів, що

здійснюють підготовку вчителів для початкової школи, передбачено вивчення циклу природничих дисциплін: ботаніки, зоології, землезнавства, краєзнавства, анатомії і фізіології людини, екології, методики викладання природничих дисциплін в початкових класах. Програми спецкурсів і спецсемінарів на цих факультетах передбачають розкриття психолого-педагогічних проблем естетичного виховання засобами природи у тісному взаємозв'язку з програмним матеріалом циклу природничих дисциплін. У змісті програм враховувалось те, що в системі естетичного виховання особлива роль належить початковій школі, що саме у ці роки закладається фундамент художньо-естетичного розвитку, формується любов до природи, її краси, багатства, прагнення її оберігати. Естетичне ставлення до світу тісне пов'язане з емоційною сферою, а як відомо, все емоційно пережите міцно фіксується і закріплюється у нашій свідомості. Тому помилки й недоліки в естетичному розвитку молодших школярів надто важно виправити в середніх та старших класах. З урахуванням цього фактора бажано передбачити у навчальних планах обов'язковим курс, який би забезпечував підготовку вчителів початкових класів до естетичного виховання учнів початкової школи, в тому числі і засобами природи.

3. Спецкурси і спецсемінари для майбутніх учителів дисципліни природничого циклу. На природничих факультетах зміст програм спецкурсів і спецсемінарів з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів має тісні зв'язки і взаємодії із вмістом програм усіх природничих наук у ВНЗ. Програми спецкурсів і спецсемінарів передбачають вивчення проблем використання у виховній роботі з естетичного виховання натуральної природної наочності, краси Землі, Всесвіту, Космосу, фауни і флори планети, проблеми їх естетичної цінності, використання естетичного потенціалу природи у формуванні естетичної культури. Цікавими є теми спецкурсів і спецсемінарів про взаємовплив природи і різноманітних видів мистецтва: природа і музика, природа та образотворче мистецтво, природа й архітектура, природа і поезія і т.д. Зміст цієї роботи дає можливість майбутнім учителям зоології, ботаніки, хімії, анатомії широко залучати твори мистецтва до навчального процесу. До речі, коли П. І. Чайковський писав музичний твір «Пори року», він повідомляв друзям у листах про чудові хвилини екстазу, які надавала йому природа, про красу осіннього лісу з його пожовтілим, але ще не скинутим листям. Ліс підняв йому емоційний настрій і підказав мотиви музичних творів. Широкі потенційні естетичні можливості змісту природничих дисциплін дають у руки творчого педагога необмежені можливості у формуванні естетичної культури як майбутніх учителів так і учнів.

4. Спецкурси і спецсемінари для студентів гуманітарних факультетів. Зміст їх програм передбачає формування естетичної культури засобами природи, яка відображена у творах літератури /віршах, поемах, романах, повістях, одах тощо/, мистецтві /музиці, образотворчому мистецтві, архітектурі тощо/, історії України та всесвітньої історії /ілюстративний літературний, музичний, образотворчий матеріал, драматургія, кіномистецтво тощо/. Програми цих спецкурсів і семінарів ґрунтувалася на тому, що література, живопис і музика завжди були близькі до природи, емоційно надихали їх творців на написання творів мистецтва і літератури, в яких відбиті взірці краси природи, приклади витонченого і глибокого його сприйняття. Цілі покоління вчилися і вчаться бачити естетично природу, розуміти, сприймати і цінувати ут завдяки чудовим творам літератури, образотворчого мистецтва, музики. Недарма П. І. Чайковський стверджував, що «Захоплення від споглядання природи значно вище, ніж від мистецтва», пори року тому у своїй музичній творчості так багатогранно використана саме природа, а великий художник Леонардо да Вінчі заявляв, що «у наставники собі я взяв природу, вчительку всіх учителів».

Діяльність педагогічних навчальних закладів щодо написання курсових, дипломних, магістерських робіт і рефератів з формування естетичної культури майбутніх учителів та підготовки їх естетичного виховання досить різноманітна. Було б корисно створити при Міністерстві освіти творчий колектив науковців-естетів, які б на основі узагальненого досвіду і творчих пошуків розробити орієнтовну програму дипломних, курсових робіт та рефератів з проблем формування естетичної культури студентів педагогічних інститутів з різними профілями підготовки вчителів.

Значне місце у формуванні естетичної культури майбутніх учителів засобами природи займає позанавчальна виховна робота зі студентами: усні журнали, тематичні КВК, екскурсії в природу, екскурсії та туристські походи по рідному краю, екскурсійні поїздки у заповідники, парки, зоопарки, збирання лікарських рослин, насіння рослин, клуби любителів природи, екологічні гуртки, збирання природничого наочного матеріалу, свята весни, осені, зими, та ін.

Отже, наше дослідження свідчить, що педагогічні інститути України нагромадили значний досвід формування естетичної культури майбутніх учителів засобами

природи у навчальній та позанавчальній роботі. Причому проблема естетичного виховання засобами природи в різні періоди розв'язувалась неоднозначне, У 40-х і на початку 50-х років, коли нерідко проблема естетичного виховання підмінювалась питанням лише художнього виховання, природу часто виключали із сфери естетичного виховання.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, на основі педагогічної спадщини В. Сухомлинського з цього питання та досвіду формування естетичної культури засобами природи сформулюємо деякі методичні поради, які на нашу думку, можна використати у навчально-виховному процесі педвузів:

– формувати у студентів, а відповідно і в учнів навички безкорисно насолоджуватися природою і її красою. Якщо у людини сформоване лише утилітарне ставлення до природи, якщо вона здатна оцінювати природу виключно з точки зору безпосередньої користі, то у неї досить бідний духовний світ, не розвинуті естетичні почуття;

– переконувати вихованців усіма наявними методами і прийомами, що природа прекрасна і що ми, люди, є частиною цієї краси, як вищий її прояв;

– пов'язувати формування любові до природи із загальними принципами світогляду, соціальним станом, потребами та естетичними ідеалами особистості;

– формування естетичної культури, естетичних почуттів засобами природи в процесі сприйняття краси полів, лісів, річок, озер поєднувати з вихованням патріотизму, любові до своєї батьківщини, з моральним вихованням особистості;

– прагнути у виховній роботі переборювати протистояння двох ставлень до природи – виробничого, активного, спрямованого до користі, та емоційного, споглядального, спрямованого на красу у виховній роботі з естетичного виховання, вони повинні утворювати діалектичну єдність;

– при формуванні естетичної культури засобами природи домагатися гармонії розвитку мислення й естетики смаку, інтелекту та естетичного почуття, переборювання емоційної «глухоти» до краси природи;

– обов'язкове залучення природи до естетичного виховання повинно передбачати найрізноманітніші шляхи спілкування з природою, бережливе ставлення до природи, залучення до садівництва, квітнярства, туризму, альпінізму, екскурсії в природу, написання письмових робіт, пізнання краси природи за допомогою мистецтва, літератури, кіно тощо;

– активно використовувати для формування естетичної культури у студентів вищих навчальних закладах при вивченні географії, біології, екології, хімії, астрономії, фізики і ін., при їх викладанні домагатися пробуджувати емоційно-естетичне ставлення особистості до тих сторін і явищ природи, які вони вивчають;

– у всіх видах роботи з формування естетичної культури майбутніх учителів переконувати, доводити про необхідність гармонійного поєднання науково-технічної думки з естетичним ставленням до природи, всебічно залучати чуттєве сприйняття, пробуджуючи емоційну сферу особистості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Съезд директоров учительских институтов и семинариев Киевского учебного округа 16–19 июля 1910 г. – К., 1911.

2. Сухомлинський В. О. Твори в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., Рад.школа, 1976. – С. 500–543.

3. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М.: Политиздат, 1973. – 453 с.

4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. Т. 3. – К., 1997. – 234 с.

5. Эстетика и эстетическое воспитание в педагогическом институте. – М., Пед общество РМФСР, 1971. – 342 с.

6. Мельничук С. Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект 1860–1990 р.р.): монографія / С. Г. Мельничук. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 248 с.

REFERENCES

1. *S"yezd direktorov uchitel'skikh institutov i seminariyev Kiyevskogo uchebnogo okruga 16–19 iyulya 1910 g.* [Congress of directors of teachers' institutes and seminaries of the Kiev academic district July 16-19, 1910.]. Kyiv.

2. Sukhomlynskyy, V. O. (1976). Tvory v 5 t. [Works in 5 t.]. Kyiv.

3. Sukhomlinskiy, V. A. (1973). *O vospitanii.* [About education]. Moscow.

4. Sukhomlynskyy, V. O. (1997). *Sertse viddayu dityam.* [I give my heart to children]. Kyiv.

5. *Estetika i esteticheskoye vospitaniye v pedagogicheskom institute (1971).* [Aesthetics and aesthetic education in the Pedagogical Institute]. Moscow.

6. Mel'nychuk, S. H. (2006). *Teoriya i praktyka formuvannya estetychnoyi kul'tury maybutnikh uchyteliv (istoryko-pedahohichnyy aspekt 1860–1990 r.r.).* [Theory and practice of forming the aesthetic culture of future teachers (historical and pedagogical aspect of 1860–1990):]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович – доктор педагогічних наук, почесний професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України, лауреат обласної премії Василя Сухомлинського.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутнього вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MELNICHUK Sergiy Gavrilovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Honorary Professor of Pedagogy of Preschool and Elementary Education of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Honored Worker of Education of Ukraine, laureate of the Regional Prize of Vasyl Sukhomlynsky.

Circle of scientific interests: professional training of the future teacher.

Дата надходження рукопису 18. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул

УДК 37.091.4 Сухомлинський:[37.091.33-028.16:808.543]

МИХИДА Сергій Павлович –
доктор філологічних наук, професор,
проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна система освіти є однією з важливих підсистем суспільства. Тому якість управління освітніми закладами більшою мірою, ніж інші елементи, впливає на рівень і результативність її функціонування. Управління, як і будь-яка форма людської діяльності, є конкретизацією загальних філософсько-методологічних закономірностей цієї діяльності, тобто основні категорії управління, їх взаємозв'язок значною мірою визначається філософським світоглядом управлінців. Це стосується як мети управлінської діяльності, так і методів оптимізації досягнення цієї мети, зокрема і в галузі освіти. За такого підходу дослідження процесу управління закладами освіти є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку теорії і практики управління навчальним закладом зробив видатний педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський, який створив унікальну систему навчання і виховання дітей у Павлиській середній школі, захистивши кандидатську дисертацію на тему: «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Вітчизняна педагогічна думка значну увагу приділяє вивченню спадщини В. О. Сухомлинського, що стало предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців, з-поміж яких: М. Антонець, М. Богуславський, Г. Бучківська, С. Денисюк, Н. Дічек, І. Зязюн, О. Коваль, В. Кумаріна, М. Мухін, О. Сухомлинська. Натомість, незважаючи на наявність в науково-педагогічній літературі значної кількості публікацій щодо вивчення різнопланового та багатоаспектного творчого доробку В. Сухомлинського, його внесок у розвиток теорії управління закладом освіти досліджено недостатньо.

Метою статті є актуалізація провідних ідей В. О. Сухомлинського в контексті управління освітнім закладом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, сучасна наука вступила в суттєво новий етап свого розвитку, який отримав назву «посткласичного» і ядром якого є синергетика, загальні закономірності якої втілилися в нову наукову методологію, на яку повинна спиратися й сучасна система управління освітою. Зокрема це стосується співвідношення стандартів освіти з вільним вибором змісту навчання, його методів, репродуктивних і творчих процесів педагогічної діяльності, централізованих і децентралізованих форм управління всією системою освіти. За такої ситуації постійно звертаємося до творчої спадщини Василя Олександровича Сухомлинського та його досвіду організації роботи з керівниками закладів освіти, що уможливлює проектування нових підходів до управління закладами освіти.

Цінним у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського є те, що він чітко сформулював функції управління та посадові функціональні обов'язки педагогічних працівників (директора, його заступників,

© Михида С. П., 2018

класного керівника, педагога-організатора та ін.). Неодноразово директор Павлиської школи звертав увагу на авторит керівника закладу освіти. «Учителем учителів – а тільки вчитель учителів і є справжнім керівником, якому вірять і якого поважають, – можна стати лише тоді, коли з кожним днем усе більше заглиблюєшся в деталі, в тонкощі педагогічного процесу, коли перед тобою відкриваються все нові й нові грані того, що можна назвати мистецтвом впливу на душу людини» [4, с. 59]. За такого підходу керівники освітніх навчальних закладів повинні опановувати мистецтвом планування, організації, координування, контролю, регулювання, обліку та аналізу. Це мають бути ерудовані, авторитетні люди, які володіють організаторськими здібностями та певним досвідом педагогічної діяльності.

Прекрасним прикладом такого керівника був директор Павлиської школи В. О. Сухомлинський, який постійно наголошував на тому, що керівникам освітніх закладів доцільно критично аналізувати доцільність прийняття того чи того рішення. «Умійте осмислити пройдений шлях. Осмислення того, що вже зроблено, це велике духовне багатство школи» [4, с. 152].

Актуальними й сьогодні залишаються принципи управління закладами освіти, сформульовані В. О. Сухомлинським у 60-х – 70-х роках XX століття, з-поміж яких: принцип демократизації управління, поєднання колегіальності з персональною відповідальністю, науковості, перевірки фактичного виконання прийнятих рішень, принцип оперативності, конкретності й діловитості, цілеспрямованості в діяльності керівників закладу освіти, ініціативи й активності, створення оптимальних умов для підвищення якості навчально-виховної роботи. На сучасному етапі розвитку вітчизняної системи освіти ці принципи доповнюються раціональним поєднанням прав, обов'язків та відповідальністю, системністю й цілісністю, єдністю єдиноначальності й колегіальності в управлінні, педагогічною спрямованістю управління, єдністю педагогічних позицій, поєднанням інтересів суб'єктів і об'єктів освітнього процесу.

Вельми цінною є думка В. О. Сухомлинського відносно особистісних якостей керівника закладу освіти. Василь Олександрович підтримував прояв позитивного ставлення керівника до різних освітніх і життєвих явищ, толерантне ставлення до проявів індивідуальності. Так, в основі толерантності лежить гуманістична ідея В. О. Сухомлинського, яка базується на пріоритеті загальнолюдських цінностей і моральних норм, утвердження позитивного, необхідного людині для повноцінного існування та розвитку, і заперечення, подолання того, що перешкоджає такому розвитку. Уміння співіснувати з людьми іншої культури, здатність приймати інших такими, які вони є, співпрацювати і взаємодіяти з володарями інших поглядів, носіями інших звичаїв, доброзичливе ставлення до цих людей вважається найвищим проявом педагогічної майстерності.

Керівник несе персональну відповідальність перед державою за організацію та якість навчально-виховної роботи з учнями та вихованцями, зміцнення їхнього здоров'я та фізичний розвиток, а також за фінансово-господарський стан закладу. У своїй діяльності він спирається як на трудовий колектив, так і на громадські організації, метою яких є надання різноманітної допомоги освітнім закладам різних рівнів акредитації.

Для керівника освітнього закладу особливо значуща гуманізація ділових і людських зв'язків у педагогічному колективі. У відносинах керівництва з співробітниками це означає не панібратство, втрату дистанції між ними, але перетворення її з того, що їх розділяє, у зону зближення – спільної зацікавленості в результатах колективної діяльності, у створенні нормальної атмосфери спілкування, взаємної уваги, створення умов для духовного й культурного розвитку людей, їхнього психічного і фізичного здоров'я, так само, як і дотримання їхньої гідності, права на працю, освіту, вільний розвиток.

В. О. Сухомлинський гуманізацію розглядав як утвердження загальнолюдських цінностей, як реальної підстави життєдіяльності людей, визнання самоцінності кожної людини; надання кожному права й можливостей вільного розвитку своїх здібностей. Сказане пов'язане із затвердженням блага людини головним критерієм оцінки суспільних відносин і діяльності соціальних інститутів, а рівності, справедливості, людяності – нормами відносин між людьми.

Велику увагу В. О. Сухомлинський приділяв формуванню відповідальності перед собою, колективом, суспільством за себе, свої вчинки та їхні наслідки, за доручену справу, за дане слово. Члени педагогічного колективу, наголошував Василь Олександрович повинні нести відповідальність за своїх колег, надаючи необхідну, не компенсовану допомогу в роботі, бути уважними, підтримувати, сприяти професійному зростанню. Крім того, намагатися створити доброзичливу моральну атмосферу, товариські взаємовідносини, за компетентність усіх співробітників, що дозволяє бути задоволеними спільною справою. Головне, уважав Василь

Олександрович, тримати відповідь перед власною совістю.

Доречно наголосити на тому, що В. О. Сухомлинський поціновував таку якість керівника закладу освіти, як здатність мислити, знати, пізнавати багатство внутрішнього світу, чесність і гідність, повагу до людей, внутрішню й зовнішню культуру. Ці риси притаманні інтелігентній людині, яка не дозволить собі піднестися над людьми, однак здатна до участі в долі іншої людини, намагається зрозуміти його, не нав'язувати своєї думки, при цьому не проявляючи категоричності, яка завжди виступає ознакою обмеженості. Інтелігентному керівнику притаманні душевна витонченість і тактовність, здатність не «підносити» себе, підкреслюючи власні гідності. З такою людиною легко, він уміє слухати і вислухати, не перебиваючи співрозмовника, бути уважним, не приховуючи інтересу до співрозмовника. Такі прояви інтелігентності притаманні людям мислячим, чесним, здатним до творчості в будь-якому виді діяльності.

З великим шануванням В. О. Сухомлинський ставився до авторитету керівника освітнього закладу. Істинний авторитет може бути зароблений професіоналізмом, людяністю, гідною поведінкою в діловому середовищі. Тоді він стає підставою особистого прикладу діяльності, поведінки, гідних поваги й наслідування. З таким фахівцем легше, охочіше співпрацюють колеги, які вірять у його сумлінність і порядність. Підставами авторитету вважав Василь Олександрович є професійна компетентність, комунікабельність, позитивне ставлення до оточуючих. Важливо, що справжній, визнаний авторитет кожного або більшості працюючих разом знижує можливість виникнення конфліктів або подолання їхніх наслідків.

Один з найважливіших параметрів авторитету – стійкість. Авторитет заробляється і зміцнюється роками, передаючись новим поколінням співробітників. Якщо його підтверджувати не вдається, виникають напружені ситуації, вельми драматичні для того, хто звик до хорошого відношення товаришів по роботі.

Авторитет керівника освітнього закладу залежить від педагогічної культури особистості, яка є частиною загальнолюдської культури, у якій найбільшою мірою відображені духовні та матеріальні цінності, необхідні людству для обслуговування історичного процесу зміни поколінь та соціалізації особистості. Головна цінність педагогічної культури – дитина, його розвиток, освіта, виховання, соціальний захист та підтримка його гідності та прав. Основними компонентами педагогічної культури є: професійні знання та вміння; особистісні якості педагога; досвід творчої діяльності.

Педагог повинен володіти такими типами професійних знань: методологічні знання, теоретичні знання, методичні та технологічні знання; а також такими професійними вміннями: інформаційними, організаторськими, комунікативними, прикладними, вмінням володіння педагогічними техніками постановки мети, аналізу та самоаналізу, виховної роботи.

Серед провідних вимог, які стоять перед директором як керівником навчального закладу, В. О. Сухомлинський виокремлює моральність, інтелект, лідерські якості. «Перша, найголовніша і найважливіша якість, без якої педагог не може бути директором, як і не всяка людина може бути педагогом, – це глибока любов до дітей, органічна потреба в дитячому колективі, глибока людяність і здатність проникнути в духовний світ дитини, зрозуміти, відчути в кожному із вихованців особисте, індивідуальне. Ця здатність, яка являється результатом високої педагогічної культури, визначається насамперед властивістю людини пізнавати світ серцем. Навчитися любити дітей не можна ні в якому навчальному закладі, ні з жодних книжок, ця здатність розвивається в процесі участі людини в громадському житті, її взаємовідносинах з іншими людьми» [1, с. 32]. У книзі «Розмова з молодим директором школи» він писав, що «учителем учителів – а тільки вчитель учителів і є справжнім керівником, якому вірять і якого поважають, – можна стати лише тоді, коли з кожним днем усе більше заглиблюєшся в деталі, в тонкощі педагогічного процесу, коли перед тобою відкриваються все нові й нові грані того, що можна назвати мистецтвом впливу на душу людини» [5, с. 398].

Сутнісні глобалізаційні зміни потребують нових підходів до управління освітньою сферою, яка є інтегральною сукупністю освітніх структур, відносин, діяльності та свідомості, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства. З'являється такий вид управління, як менеджмент, який став обов'язковою складовою системи освіти. Менеджмент освітньої сфери передбачає: визначення цілей, завдань освітніх інституцій усіх форм власності; конституювання та утворення освітніх інституцій; формування та організацію виконання рішень в освітній сфері; підтримку життєдіяльності освітніх інституцій; контроль за функціонуванням і спрямуванням розвитку освітніх інституцій.

Менеджмент освіти має загальні функції планування, організування, мотивування,

контролювання та регулювання. До специфічних функцій менеджменту освіти належать функції, які класифікують за такими ознаками: рівні управління; освітні рівні; об'єкти управління; процеси управління. Менеджмент освіти має власну методологічну основу, яка поєднує сукупність принципів, прийомів і процедур дослідження освітньої сфери суспільства, її управління та методику, яку становлять загальнологічні методи, методи теоретичного дослідження, емпіричні методи.

Фахівці переконані, що реформи в освіті можливі тільки за умов підвищення якісного рівня управлінського складу, розвитку та модернізації системи підготовки менеджерів освіти. Сучасний керівник закладу освіти повинен: аналізувати стан колективу, розуміти мотиви поведінки своїх колег, спонукати підлеглих до продуктивної праці, стимулювати їхній професійний ріст, створювати атмосферу в колективі, яка б максимально стимулювала продуктивну працю, давати завдання підлеглим так, щоб вони розуміли, чого від них чекають, і старалися це виконати, ефективно контролювати роботу підлеглих, ефективно оцінювати своїх підлеглих, їхні можливості та інтереси, попереджувати й розряджати конфлікти в колективі, будувати ділові стосунки з підлеглими у відповідності з їхніми індивідуальними особливостями і ситуацією.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Ідеї В. О. Сухомлинського щодо управління освітнім закладом є актуальними і своєчасними й на сучасному етапі розвитку системи освіти і формування нової української школи. Сформульовані директором Павлиської школи функції управління та посадові функціональні обов'язки педагогічних працівників, принципи управління закладами освіти, особистісні якості керівника закладу освіти є предметом дослідження сучасних науковців в умовах побудови нової концепції управління освітніми закладами. Перспективи подальших наукових пошуків можуть бути пов'язані з пошуками нових форм роботи керівників освітніх закладів відповідно до сучасних вимог реформування і модернізації освітньої галузі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бебик В. М. Менеджмент освіти глобального суспільства // Глобалізація і Болонський процес : проблеми і технології: Кол. моногр. – К.: МАУП, 2005. – 390 с.

2. Освітній менеджмент: навч. посіб. / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К.: Шкільний світ, 2003. – 400 с.

3. Пекельна В. С. Теоретические основы управления (школоведческий аспект). – М.: Высшая школа, 1990. – 398 с.

4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – 638 с.

5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Радянська школа, 1977. – 640 с.

REFERENCES

1. Bebyk, V. M. (2005). *Menedzhment osvity hlobal'noho suspil'stva.* [Management education of global society]. Kyiv.

2. *Osvitniy menedzhment.* (2003). [Educational management]. Kyiv.

3. Pekel'na, V. S. (1990). *Teoreticheskiye osnovy upravleniya (shkolovedcheskiy aspekt).* [The Theoretical Foundations of Management (School-Aspect Aspect)]. Moscow.

4. Sukhomlyns′kyy, V. O. (1977). *Pavlys'ka serednya shkola*. [Pavlishka high school]. Kyiv.

5. Sukhomlyns′kyy, V. O. (1977). *Rozmova z molodym dyrektorom shkoly.* [Conversation with the young director of the school]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МИХИДА Сергій Павлович – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: педагогіка вищої школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MIKHIDA Sergiy Pavlovich – Doctor of Philology, Professor, Vice-Rector for Scientific Work of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: pedagogy of higher education.

Дата надходження рукопису 04. 09. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 37.09(477)

НІКОЛАЄНКО Станіслав Миколайович –
ректор Національного університету біоресурсів
та природокористування, доктор педагогічних
наук, професор член-кореспондент НАПН України
e-mail: pednauk@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Для України, як ніколи, постала проблема цілісності держави, формування патріотизму, любові до своєї землі. У новому Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.) серед пріоритетних питань вищої школи значна увага приділяється проблемі формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, як найвищої цінності суспільства. Звідси і вимоги до випускників вищої школи, нинішній фахівець – це не лише володар високопрофесійних знань та компетентностей, а й сформована творча, патріотична, відповідальна, соціально активна, толерантна, культурна людина з високими духовними цінностями, яка здатна до саморозвитку, самовдосконалення та креативного вирішення різного роду фахових завдань. Тому одним із домінантних завдань закладу вищої освіти є розвивальна, культурологічна складова освітнього процесу.

В аспекті формування гармонійно розвиненої особистості педагогічна спадщина В. Сухомлинського за своєю глибиною та змістом є невичерпним джерелом. Незважаючи на те, що В. Сухомлинський не займався проблемами вищої школи, студентства, його праці і нині є актуальними для університетської освіти країни. Видатний педагог неодноразово наголошував на тому, що «людська індивідуальність дитини неповторна …» [11], тим самим акцентуючи увагу на тому, що до вихованця педагогу потрібно ставитись як до головної дієвої особи освітнього процесу та найвищої цінності. Отже, ця ідея є визначальною в аспекті формування гармонійно розвиненої особистості і повністю може бути віднесена до взаємодії, співпраці студента і викладача.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Починаючи з 50-х рр. XX століття творчий доробок В. Сухомлинського привертає неабияку увагу не лише вчителів середньої школи, а й викладачів університетів, усієї громадськості. Творчість В. Сухомлинського, окремі аспекти його педагогічної спадщини були предметом дослідження таких науковців, як М. Антонець, І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, А. Борисовський, Т. Будняк, В. Василенко, М. Дубінка, І. Зязюн, Б. Кваша, В. Корнєєв, В. Кузь, А. Луцюк, В. Мадзігон, Л. Масол, М. Мухін, Т. Остапйовська, В. Риндак, Я. Розенберг, О. Савченко, Г. Сагач, М. Сметанський О. Сухомлинська, Г. Сухорукова, З. Шевців, М. Ярмаченко та ін. Біографічним даним та творчості педагога-гуманіста присвячені роботи Ю. Азарова, О. Андреєвої, А. Борисовського, С. Заволоки, Б. Тартаковського, В. Омельяненко, І. Цюпи та дослідження зарубіжних науковців В. Іфферта, Е. Гартмана, (Німеччина), Ли Цзихуа, Ван Ігао (Китай), А. Кокеріля (Австралія), С. Лашина, М. Библюка (Польща), Х. Франчоса (Греція).

У дослідженнях педагогічної спадщини В. Сухомлинського науковцями розглядалися такі проблеми: формування творчої особистості майбутніх педагогів (К. Авраменко), виховні основи формування особистості (О. Білюк, Н. Ревнюк), виховання моральних цінностей (Л. Бондар, А. Кузьмінський, Л. Прокопенко), музично-естетичне виховання особистості (В. Зиско, О. Поліщук, Н. Тарапака), ідея дбайливого та гуманного ставлення до дитини (В. Ликов) тощо.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу педагогічної спадщини видатного українського педагога В. Сухомлинського та висвітленні впровадження його ідей в освітньому процесі українських вишів, зокрема в Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїй праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» В. Сухомлинський писав: «Процес виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості полягає в тому, що, дбаючи про досконалість кожної грані, сторони, риси людини, вихователь одночасно ніколи не випускає з поля зору ту обставину, що гармонія всіх людських граней, сторін, рис визначається чимось провідним, основним. Жива людська плоть і кров всебічно розвиненої людини втілює в собі повноту й гармонію сил, здібностей, пристрастей, потреб, в якій вихователь бачить такі сторони, риси, грані, як моральну, ідейну, громадянську, розумову, творчу, трудову, естетичну, емоційну, фізичну

© Ніколаєнко С. М., 2018

досконалість. Провідним, визначальним компонентом у цій гармонії є моральність» [4].

Виховання особистості, особливо сучасного студента, є складним, довготривалим, безперервним процесом, який не завершується одночасно з закінченням загальноосвітнього навчального закладу чи коледжу, адже людина протягом усього життя постійно зазнає виховних впливів. Переконливо, що молодь, яка навчається в університеті, обов'язково має бути не лише включена в систему виховного впливу на відповідному рівні, а й бути безпосереднім активним учасником виховних заходів, всього внутрішньоуніверситетського життя.

На думку Мані Клеменчич, професора Гарвардського університету, бути студентом – означає набувати самостійність, вміти налагоджувати стосунки з іншими людьми, формувати життєвий стиль і смак, шукати роботу. Громадянська позиція студента – самоорганізований студент з почуттям колективної приналежності до університету [14].

При цьому, як стверджує М. Перфільєва, критеріями ефективності виховної роботи є рівень національної свідомості, навчально-наукової і громадської активності; переростання виховання у самовиховання; дотримання моральних і етичних норм; відсутність правопорушень тощо [2].

Спробуємо розкрити основні напрями виховання студентської молоді, використовуючи творчі підходи В. Сухомлинського. Розпочнемо з громадянського виховання, яке в сучасному виховному процесі закладу вищої освіти має надзвичайно важливе значення.

Одним з перших В. Сухомлинський звернув увагу на громадянське виховання як домінантну педагогічну проблему. У книзі «Народження громадянина» (1970 р.) видатний педагог формування громадянськості розглядав через призму гуманізму, людяності. До ефективних умов формування рис громадянина В. Сухомлинський відносив організацію емоційно насиченого, діяльного, з трудовою підвалиною життя школи, розвиток громадянської активності кожного в контексті діяльного життя шкільного колективу. На переконання видатного педагога, в освітньому процесі справжнє громадянське виховання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу [5].

Звернімо увагу на фразу «діяльного, з трудовою підвалиною життя школи». Це фактично нині застряглий всім в зубах модний «компетентісний підхід», який давно опрацьований у вітчизняній педагогічній літературі.

Та продовжимо аналіз. Традиційно у процесі громадянського виховання застосовують такі його компоненти, як: формування національної самосвідомості, розуміння суті міжнаціональних відносин, правові, моральні знання, гуманність, патріотизм, працелюбність, знання державної мови, поведінка відповідно до усталених у суспільстві норм тощо.

У педагогічній системі В. Сухомлинського чільне місце посідають проблеми патріотичного виховання. На думку видатного педагога, витоками й методами патріотичного виховання є рідна мова, природа, корисна праця, моральна краса людської поведінки, творчість, історичне минуле українського народу, усна народна творчість, література тощо. «Завдання вихователя полягає в тому, щоб відкрити перед кожним вихованцем усі джерела, якими живиться могутнє почуття любові до Батьківщини. Це й природа рідного краю, і мати з батьком, і рідне село, місто…» [6, с. 133]. Бачимо, що ці слова класика є поза часом, актуальні і нині.

У своєму найвідомішому творі «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський зазначає: «Коли ми дивимося на чудові фрески Київської Софії, ми сприймаємо їх як частку життя народу, творіння його могутнього таланту, і в нашій душі пробуджується почуття гордості за творчий дух, думку, майстерність» [5, с. 177]. Ці слова є актуальними і для сьогодення, для нинішнього студентства, виховання поваги до своєї культури, країни.

У процесі патріотичного виховання В. Сухомлинський важливу роль надає праці, добрим справам, корисним для Батьківщини і людей. На його думку, посильна колективна праця має велике значення для формування у громадянина-патріота таких важливих рис характеру, як потреба в праці, чесне виконання обов'язку, турбота про колектив, готовність допомогти товаришу, вміння переборювати труднощі. Почуття патріотизму «… формується в живій діяльності, насамперед за допомогою залучення дітей до суспільно корисної праці, яка цінна не стільки своїми наслідками, скільки виховним ефектом», наголошує педагог [7]. В цьому В.Сухомлинський співзвучний з І.Франком, який писав про лжепатріотів: «Бо твій патріотизм – празнична одежина, а мій – то труд тяжкий» [15]. Зауважимо, що ці думки дуже характерні для сьогоднішнього стану нашої держави, коли багато хто з «патріотів» вміє говорити, кричати про любов до держави, але забуває про практичні справи, реальні діла.

Великий педагог також відстоював важливість естетичного виховання природою, яку вважав невичерпним джерелом людської

думки, а спостереження в природі – школою дитячого мислення. Завдання вихователя вбачав у тому, щоб почуття прекрасного, краса, створені за багатовікову історію, стали надбанням кожного людського серця, перетворилися на естетичну культуру особистості [1].

Естетичне виховання для В. Сухомлинського – це не просто методи, форми, прийоми, ряд заходів, а це шлях формування в особистості моральної культури, яка передусім відзначається ставленням до людини як до найвищої цінності [5].

Із естетичним тісно пов'язане трудове виховання. Як зазначає В. Сухомлинський, «трудова діяльність дітей повинна бути творенням краси, одухотворена романтикою пізнання» [9, с. 157]. В умовах ринкової економіки ці думки не втрачають змісту, а лише набувають іншого звучання.

Сенс трудового виховання, виховання у праці, на думку В. Сухомлинського, полягає у його колосальному впливі на становлення особистості, здатної до творчості, до переживання радості творення, гордості за результати особистих зусиль. Великий педагог писав: «Почуття радості здатний пережити лише той, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт і втома. І, якщо в дитинстві немає посильного трудового напруження, для дитини залишається недоступним і щастя праці. Радість праці – це краса буття; пізнаючи цю красу, дитина переживає почуття власної гідності, гордість від усвідомлення того, що труднощі подолані» [8, с. 123].

Водночас фізична праця має бути пов'язана з інтелектуальним задумом, у здійсненні якого молодь сама бере участь. [3]. А праця в гуртках має носити дослідницький характер, бо в іншому випадку вона може перетворитися в одноманітний і набридливий обов'язок [3].

Ці підходи повністю реалізуються в житті науково-педагогічного колективу Національного університету біоресурсів і природокористування України, де більше трьох тисяч студентів беруть участь в діяльності наукових гуртків.

Наведемо приклади застосування ідей В. Сухомлинського у контексті формування гармонійної особистості у колективі НУБіП України.

В. Сухомлинський громадянське виховання вважав головною педагогічною проблемою, яке має здійснюватися на основі людяності, гуманізму [13]. Спираючись на це, в Національному університеті біоресурсів і природокористування України розроблена і втілюється п'ятирічна програма виховання студента «Фахівець, громадянин, патріот». У програмі розкриваються концептуальні засади планування виховної роботи наставником академічної групи та іншими учасниками освітнього процесу, означається зміст і цілі виховання у їх послідовній і логічній реалізації від першого по завершальний рік навчання студента. Уміщено комплексний орієнтовний план виховної роботи наставника академічної групи, що базується на системно-ціннісному, особистісно-орієнтованому, суб'єкт-суб'єктному та діяльнісному підходах. Програма передбачає знайомство з навчальним закладом, його історією, фундаторами, науковими школами, Києвом, Україною, славним минулим нашого народу, проведення заходів з формування поваги до Гімну, Гербу, національних символів, обговорення літературних творів на патріотичні теми, плекання інтересу й ціннісного ставлення до професії, формування здорового способу життя тощо. Програма враховує державний календар свят і пам'ятних дат, ювілеї, особливості професій типу «людина-природа», прославляє національних героїв, охоплює усі напрями змісту виховання, а її реалізація забезпечує гармонійний і різнобічний розвиток особистості студента [12].

Із метою формування рис громадянина своєї країни студенти та викладачі університету щорічно 21 листопада разом із усіма українцями відзначають «День гідності та свободи», а 28 червня – «День Конституції».

Повагу до громадянських прав та обов'язків, потребу в громадянських діях і вчинках покликані сформувати у студентів такі виховні заходи, як «День відкритих дверей» на військовій кафедрі, бесіди на тему «Україна понад усе», виховні заходи «День Соборності й Свободи» та «День подяки всім героям-чорнобильцям», воїнам АТО, Героям Майдану тощо.

В аспекті формування громадянської свідомості, громадянської поведінки, почуття патріотизму дієвими є такі форми виховної роботи як відзначення Дня рідної мови та тематичні конференції. Наприклад, у НУБіП України проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу», яка присвячена 80-річчю від дня народження Василя Стуса. Адже життєвий і творчий шлях поета-українця Василя Стуса є гарним прикладом для наслідування.

Патріотичне виховання в університеті спрямоване на розвиток у молодого покоління історичної пам'яті, виховання патріотичних почуттів, усвідомленої любові до України, почуття обов'язку та відповідальності за долю Батьківщини і готовність працювати на її благо, захищати та зміцнювати її міжнародний авторитет. Цьому сприяють такі виховні заходи: мітинг-реквієм, який щорічно проводиться на могилі загиблих студентів,

оборонців Києва до річниці Перемоги над нацизмом у Європі, «День пам'яті та примирення», хода пам'яті на вшанування Героїв Небесної Сотні.

Цього року на гуманітарно-педагогічному факультеті відбулася публічна дискусія «Національні травми: чи відлунюють вони у житті сучасників, і чи є шлях до зцілення?», на якій проговорювалися наслідки трансгенераційної травми поколінь на прикладі Голодомору. Цій події також приурочені виховні години, які відбулися в усіх студентських групах університету.

В аспекті громадянського та національно-патріотичного виховання ефективною виховною формою є зустрічі з видатними людьми сьогодення, випускниками університету. Наприклад, із київською поетесою, авторкою творів епічно-героїчної спрямованості Лідією Буцькою.

У НУБіП України впродовж року проводяться різноманітні заходи, спрямовані на виховання студентів на національних традиціях, що забезпечує їхнє прилучення до високих матеріальних і духовних надбань рідного народу, традицій університету, засвоєння і примноження кращих звичаїв, моральних норм, естетичних цінностей, елементів національної культурної спадщини. Це щорічне святкування «Дня вишиванки», конкурс на тему «Різдвяні віншування», великодні приготування «Верба б'є, не я б'ю…Писанкарство в Україні: ретроспектива і реальність», вечір «Андріївські вечорниці» тощо.

Гарною школою виховання для студентства є робота рад роботодавців, зустрічі з випускниками, вивчення історії університету. На території вишу заснована Алея слави, випущена унікальна книга «Слава університету – його випускники», де міститься інформація про його майже 500 видатних особистостей, які навчалися в університеті в різні часи.

Розумове, розвивальне виховання в НУБіП України передусім реалізується у навчальному процесі, а також шляхом проведення різних науково-практичних конференцій, «круглих столів», семінарів, готуючись до яких бакалаври і магістри самостійно працюють над написанням доповіді.

Важливою формою здійснення розумового виховання студентів є наукові гуртки, які діють при кожній кафедрі університету. Вони є добровільним науковим об'єднанням студентів, утвореним з метою організації та сприяння їх науково-дослідницькій діяльності.

Моральне виховання студентів здійснюється також через лекційні курси, діяльність усіх служб, підрозділів, інституту кураторів, який діє у навчальному закладі. Окрім того, моральне виховання пронизує усю систему позааудиторної роботи: урочиста посвята першокурсників у студенти, проведення днів відкритих дверей, святкування знаменних дат університету, факультетів, організація вечорів, концертів, проведення «днів кафедри», діяльність органів студентського самоврядування, залучення студентів до участі в акціях гуманітарного та волонтерського спрямування. Наприклад, до акції «День донора» щорічно долучаються близько 300 студентів університету. Здійснюється також допомога в роботі однієї з волонтерських організацій країни – «Кухарської Сотні столиці» – «Разом – сила» тощо.

Естетичному вихованню студентства НУБіП сприяє облаштування території, аудиторій, лабораторій, кімнат в гуртожитку, які безпосередньо закріплені за академічною групою. Вони щодня слідкують за їхньою чистотою й охайністю і, за потреби, самі роблять косметичний ремонт та оздоблення приміщення.

Ефективними щодо естетичного виховання є дебати на тему «Класична музика у житті людини», майстер-класи щодо розфарбовування новорічних іграшок, крашанок до Великодня, виготовлення ляльки-мотанки. Такі заходи також відроджують національні традиції, розкривають народну творчість.

Квінтесенцією естетичного елементу у вихованні студентства є проведення традиційних виховних заходів «За здоровий спосіб життя», «Щоб у серці жила Батьківщина» тощо, де водночас змістовна і цікава виховна робота куратора академічної групи спрямовується на боротьбу за здоровий спосіб життя, подолання шкідливих звичок. Цьому також сприяють тижні морального виховання, виховні години «Морально-етичне становлення молоді – основне завдання ЗВО» тощо. Під час цих заходів студенти знайомляться з працями В.Сухомлинського, застосовують на практиці отриманні знання.

Студенти університету мають унікальну нагоду бути учасниками одного із художніх колективів: студентського народного театру «Березіль», хорової та балетної групи Народного ансамблю пісні і танцю «Колос» ім. С. Семеновського, естрадно-духового оркестру (біг-бенді), хорового ансамблю «SOUL», жіночого вокального ансамблю «Октава», мистецької студії «Сім сходинок», ансамблю бального танцю «Чарівність», хореографічного ансамблю «Сузір'я DANCE». Студенти НУБіП України мають змогу залучатися до прекрасного і в гуртку

любителів театру «Мельпомена», художній студії «Голосіївська палітра», гуртках «Декоративна флористика», «Мистецтво сервірування», прес-студії «Ідеал», клуб любителів кіно тощо.

Успішному здійсненню не лише трудового, екологічного, а й естетичного виховання студентської молоді сприяють толоки в унікальному ботанічному саду університету та різні «зелені» акції: «Вирости дерево», «Облаштуй територію», «Чистий четвер» тощо. Ці заходи, які уже стали традиційними в НУБіП України, передбачають прибирання, прикрашання території рідних корпусів вишу. Щорічно під час літніх канікул студентські будівельні загони проводять ремонтні роботи в гуртожитках університету.

Реалізуючи ідеї В.Сухомлинського щодо ролі трудового навчання, поєднання освітнього процесу з продуктивною працею, в університеті створені ради роботодавців, науково-навчально-виробничі центри, де молодь проходить виробниче навчання, вчиться добре і якісно працювати, розуміє ціну заробленого.

Такі заходи студентству запам'ятовуються на все життя, адже після них, керуючись настановами В. Сухомлинського, самі студенти організовують конкурси пісні (патріотичної, української, авторської) та накривають невеличкі «Солодкі столи» (тістечка, печиво, цукерки, чай, сік).

Потужним виховним засобом є офіційний сайт НУБіП України та веб-сторінки ННІ та факультетів, всіх його підрозділів. Відображаючи життя університету, різні події як із життя вишу, так і країни, автори статей, мікрофільмів тим самим формують не лише у студентів університету, а і в усіх читачів, найкращі якості представника української нації.

Наприклад, публікація «До зброї кликали дзвони: 370-річчю з початку Української національної революції (1648–1676) присвячується» (автор О. Севастьянов, доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук) розповідає про події Української національної революції XVII століття (1648–1676), одну з найяскравіших сторінок військової звитяги та державницької консолідації різних верств суспільства, що заклала цеглини у фундамент української державності та недвозначно продемонструвала бажання українського народу інтегруватися в європейський політичний простір.

Стаття «Студенти кафедри військової підготовки відбули на польові навчальні збори» розповідає про заключний етап військової підготовки молодших лейтенантів на кафедрі військової підготовки НУБіП України. Фото і відеофільми демонструють вправляння майбутніх офіцерів у стрільбі, уміння водити військову техніку тощо. Знайомство з такими матеріалами дозволяє сформувати в молоді почутті патріотизму, любові, відданості своїй Батьківщині.

Допис «Вивчаємо історію України: подорож до Батурина» розповідає про екскурсію до Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», що у м. Батурин на Чернігівщині, безцінної пам'ятки історії, архітектури, культури, археології і природи України.

Всі студенти-першокурсники 1 вересня на День знань складають Урочисту присягу студенту НУБіП України, в якій вони беруть на себе зобов'язання добре вчитися, оволодівати науковим пошуком, прославляти свою alma mater.

В університеті для вивчення думки студентства, «зворотнього зв'язку» з молоддю, науково-педагогічними працівниками застосовується система соціологічних опитувань. За підсумками кожної сесії студенти висловлюються про якість навчального процесу, організацію побуту, вносять пропозиції щодо їх поліпшення тощо. Випускники дають оцінку викладачам, залишають свої враження про користь і якість отриманих знань. Щорічно на конференції трудового колективу подібні опитування проводяться і серед її делегатів. На основі результатів соціологічних досліджень проведена ефективна робота з викорінення нестатутних відносин. НУБіП України став вільним від корупційних явищ.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Отже, у виховному процесі НУБіП України активно реалізовуються ідеї В. Сухомлинського щодо формування всебічно розвиненої гармонійної особистості за такими виховними напрямками, як громадянське, патріотичне, розумове, моральне, естетичне, трудове та екологічне виховання, де провідним і визначальним напрямом є моральне виховання. Це особливо відображається у програмі виховання студента «Фахівець, громадянин, патріот», що базується на системному, компетентнісному, аксіологічному, культурологічному і антропологічному підходах, передбачає точне проектування кінцевого результату, поетапну реалізації виховних завдань з першого по четвертий рік навчання на програмах підготовки освітнього ступеню «Бакалавр», охоплює усі напрями змісту виховання та забезпечує формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей виховання особистості у закладах вищої освіти засобами

продуктивної праці у руслі ідей В. Сухомлинського.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Комінарець Т. В. Гуманістичне виховання у педагогіці А. Макаренка та В. Сухомлинського / Т. В. Комінарець // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського: історія та сучасність: матеріали обласних педагогічних читань (м. Херсон, 15 березня 2013 р.). – Херсон, 2013. – С. 46–52.

2. Перфільєва М. В. Виховання студентської молоді як основний напрямок у процесі успішної соціалізації майбутніх педагогів / М. В. Перфільєва // Соціум. Наука. Культура: IV Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конф., 28–30 січня 2009 р.

3. Слюсаренко Н. В. Василь Сухомлинський і система трудового виховання учнів Павлиської школи / Н. В. Слюсаренко // Педагогічна спадщина А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського: історія та сучасність: матеріали обласних педагогічних читань (м. Херсон, 15 березня 2013 р.). – Херсон, 2013. – С. 128–131.

4. Сухомлинский В. А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // История педагогики в России. – М., 1999. – 374 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1977. – Т. 3 : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1977. – Т. 1: Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. – 654 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1977. – Т. 5: Статті. – 640 с.

8. Сухомлинський В. О. Павлишська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–392.

9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. шк., 1973. – 244 с.

10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 1. – Київ : Рад. шк., 1976. – С. 64–329.

11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 2. – Київ : Рад. шк., 1976. – С. 449–643.

12. Ніколаєнко С. М., Шинкарук В. Д., Рудень Д. М., Сопівник Р. В., Сопівник І. В., Петрів Г. В., Кушнір А. О., Моїсєєв В. В., Давидова О. П. Програма виховання студента: «Фахівець, громадянин, патріот». Навчально-методичний посібник / С. М. Ніколаєнко, В. Д. Шинкарук, Д. М. Рудень, Р. В. Сопівник, І. В. Сопівник, Г. В. Петрів, А. О. Кушнір, В. В. Мойсєєв, О. П. Давидова. – К.: «Ай Си Ес - Актив», 2016. – 75 с.

13. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори : в 5 т. – Київ: Рад. шк., 1976. – Т. 5. – С. 283–582.

14. Багдасарова Е. Интервью с професором Гарвардского университета Маней Клеменчич. / Вопросы образования. 2016. №1. – С. 10-17. Режим доступу: https://vo.hse.ru/data/2016/03/21/1128168175/Interview%20Klemencic.pdf/

15. Франко І. Украдене щастя. – Харків: «Фоліо», 2011. – С. 121–134.

REFERENCES

1. Kominarets', T.V. (2013). *Humanistychne vykhovannya u pedahohitsi A. Makarenka ta V. Sukhomlyns'koho.* [Humanistic education in the pedagogy A. Makarenko and V. Sukhomlynsky]. Kherson.

2. Perfil'yeva, M. V. (2009). *Vykhovannya student·s'koyi molodi yak osnovnyy napryamok u protsesi uspishnoyi sotsializatsiyi maybutnikh pedahohiv.* [Student youth education as the main direction in the process of successful socialization of future teachers]. Moscow.

3. Slyusarenko, N. V. (2013). *Vasyl' Sukhomlyns'kyy i systema trudovoho vykhovannya uchniv Pavlys'koyi shkoly.* [Vasyl Sukhomlynsky and a system of labor education for the pupils of the Pavlish School]. Kherson.

4. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1999). *Problemy vospitaniya vsestoronne razvitoy lichnost.i* [The problems of education of a fully developed personality]. Moscow.

5. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1977). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]] Kyiv.

6. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1977). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]]. Kyiv.

7. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1977). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]]. Kyiv.

8. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1977). *Pavlyshs'ka serednya shkola.* [Pavlish secondary school] Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh]. Kyiv.

9. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1973). *Sertse viddayu dityam.* [I give my heart to the children]. Kyiv.

10. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1976). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]] Kyiv.

11. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1976). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]]. Kyiv.

12. Nikolayenko, S. M. ta inshi (2016). *Prohrama vykhovannya studenta: «Fakhivets', hromadyanyn, patriot».* [Student's education program: «Specialist, citizen, patriot»]. Kyiv.

13. Sukhomlyns'kyy, V.O. (1976). *Narodzhennya hromadyanyna.* [Birth of a citizen] Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh]. Kyiv.

14. Bagdasarova, E. (2016). *Interv'yu s profesorom Garvardskogo universiteta Maney Klemenchich* [Interview with Harvey University

Professor Manei Klemenčič] Voprosy obrazovaniya. №1. 10–17. Retrieved from: https://vo.hse.ru/data/2016/03/21/1128168175/Interview%20Klemencic.pdf/

15. Franko, I. (2011). *Ukradene shchastya.* [Stolen happiness] Kharkiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

НІКОЛАЄНКО Станіслав Миколайович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Національного університету біоресурсів та природокористування

Наукові інтереси: управління освітою.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

NIKOLAYENKO Stanislav Nikolaevich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Rector of the National University of Life and Environmental Sciences,

Circle of scientific interests: education management.

Дата надходження рукопису 16. 08. 2018.

Рецензент – д.пед. н., професор М. І. Садовий

УДК 37.091.4

ПАНТЮК Тетяна Ігорівна –
доктор педагогічних наук, професор кафедри
загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID iD: 0000-0003-0672-9663
e-mail: pantyuk@bigmir.net

ПАНТЮК Микола Павлович –
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID iD: 0000-0001-7336-6714
e-mail: pantyuk.m@bigmir.net

КОНЦЕПЦІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. В умовах динамічного і суперечливого сьогодення, у час розбудови національного шкільництва, упровадження концепції Нової української школи питання дошкільної освіти повинні стати засадничо-важливими, оскільки саме у дошкільному віці закладається підґрунтя моральності, духовності, громадянськості та інших пріоритетних особистих цінностей, які у майбутньому стають запорукою успіху життєтворення окремої особистості і держави вцілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні пошуки досконалої моделі дошкільної освіти в Україні відбуваються у кількох напрямках: 1) вивчення різноманітного зарубіжного досвіду в його історичній ретроспективі (Ф. Фребель, М. Монтессорі) та сучасного зарубіжного досвіду (фінська, японська, канадська та інші системи дошкільної освіти); 2) створення цілком нової постмодерної моделі дошкілля, яка б відображала сучасні досягнення науки і технологій і давала можливість дитині з раннього віку пристосовуватися до життя у технізованому та інформатизованому суспільстві; 3) вивчення автентичних українських зразків дошкільної освіти (С. Русова, О. Дорошенкова, захоронки, вакаційні оселі тощо).

Існує ще один пласт означеного досвіду, який, проте, обґрунтований і популяризований недостатньо, оскільки, як правило, у ньому не виділяється дошкілля як цілком відособлений період життя. Представники цього напрямку вивчають особистість як цілісний феномен і вказують лише на специфіку дошкільного віку як особливого і специфічного у житті людини. До таких учених-практиків ми відносимо В. Сухомлинського – відомого українського педагога, який зумів створити таку освітню модель, у якій людина трактувалася метою освіти, а не засобом; суб'єктом освітнього процесу; творцем власної долі; перетворювачем світу і будівничим власного життєвого шляху.

Метою статті є з'ясування сутності основних пріоритетів, які склали засадничу основу концепції дошкільної освіти В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням дитинства і дошкільної освіти вчений присвятив чимало місця на сторінках свої праць, де визначив ті основні орієнтири, які склали міцне науково-прикладне підґрунтя для тогочасної дошкільної освіти, не втратили вони своєї

© Пантюк Т. І., Пантюк М. П., 2018

актуальності і сьогодні, що незаперечно підтверджує їхню істинність і досконалість.

Серед праць ученого, що присвячені цій проблемі слід назвати: «Серце віддаю дітям», «Дорослі в країні дитинства», «Як любити дітей», «Виховання любові до знань, до школи і вчителя», «Вчити вчитися», «Учитель і діти». «Школа і сім'я», «Мудра влада педагога» та інші.

Детальніше зупинимося на основних пріоритетах концепції дошкільної освіти В. Сухомлинського і зробимо спробу екстраполювати їх на сучасне освітнє поле, яке потребує методологічного, теоретичного і методичного інструментарію для того, щоб збудувати таку модель дошкільної освіти, яка б не лише враховувала умови сучасності, але й не втратила власну неповторність, автентичність, оригінальність і орієнтованість на українську дитину. Принагідно зауважимо, що ці пріоритети не можуть розміщуватися у певній ієрархічній послідовності, оскільки у житті людини мають рівноцінне значення, а у певних життєвих обставинах окремі з них відіграють вирішальну, чи особливо важливу роль у житті людини.

Пріоритет перший: опертя дошкільної освіти на досконале аксіологічне підґрунтя. В. Сухомлинський наголошує, що перш за все слід визначитися із тими цінностями, які мають бути пріоритетними у житті кожної людини, а дошкільне дитинство повинно слугувати фундаментом для розвитку цих цінностей: «Шкільний колектив робитиме все, щоб діти були патріотами своєї Батьківщини, гаряче любили рідну землю і трудовий народ, були чесними, правдивими, працьовитими, добрими й сердечними, чуйними і непримиренними до зла і неправди, мужніми й наполегливими в подоланні труднощів, скромними і морально красивими, здоровими і фізично загартованими. Діти повинні стати людьми з ясним розумом, благородним серцем, золотими руками і високими почуттями» [13, с. 29].

Важливим компонентом успішного дошкільного виховання В. Сухомлинський уважав виховання добрих почуттів: «Досвід підтверджує, що добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються в праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу. Добрі почуття, емоційна культура – це серцевина людяності. Якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин, одночасно з переживаннями і відчуваннями найтонших відтінків рідного слова. В дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [13, с. 60–61]. Така наукова та життєва позиція не змінюється під впливом жодних суспільних обставин, бо моральні цінності вічні, їхнє релятивістське трактування призводить до руйнування особистості, народу, держави.

Добрі почуття В. Сухомлинський уважав серцевиною людяності і вказував, що їхнє виховання повинно починатися з дошкільного дитинства. Вони утверджуються в душі дитини одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин. Педагог наголошує, що саме у дошкільному дитинстві людина повинна пройти емоційну школу, школу виховання добрих почуттів [13].

Аксіологічна складова трактується В. Сухомлинським як необхідна і обов'язкова частина виховання. Перед тим, як пропонувати дитині знання, факти з основ наук, слід визначити ціннісні аспекти людського життя, прилучити дитину до розуміння моральних цінностей, створити відповідну освітню концепцію, розвивати особистість гармонійно. Дитина, яка навчається за таким принципом, уважав педагог, у майбутньому може стати доброю людиною, громадянином, членом суспільства, колективу.

Загальнолюдські цінності і духовність повинні бути основою спілкування між вихователем і дитиною В. Сухомлинський уважав необхідною умовою формування емоційної культури дитини: «Без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань одне одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної» [13, с. 33]. В умовах сьогодення духовність потребує особливої уваги з огляду на переорієнтацію цінностей людського життя, часто зі значною втратою загальнолюдських, їхньою підміною і вихолощенням змісту.

Найважливішим завдання сім'ї і дошкільного закладу вчений вважає «дати кожній дитині щастя». Феномен щастя В. Сухомлинський бачить багатогранно і цілісно. Перш за все вчений вказує, що щаслива людина повинна розкрити свої здібності, полюбити працю і стати в ній творцем, одержувати насолоду від краси навколишнього світу і творити красу для інших, любити іншу людину і вирощувати дітей справжніми людьми [13].

Пріоритет другий: природовідповідність виховання. Пріоритетним завданням дошкільного виховання на етапі дошкільного дитинства вчений уважає збереження здоров'я дитини природними засобами. Свою «Школу радості» В. Сухомлинський побудував згідно із принципом природовідповідності, а природнім засобам зміцнення і збереження дитячого здоров'я педагог визначає особливу

роль у житті дитини-дошкільника. У праці «Серце віддаю дітям» [12] учений згадує, як спорядивши перший раз своїх дітей до школи батьки дали їм чистий охайний одяг і взули їх в незручні нові черевики, хоча діти влітку в селі звикли ходити босоніж. Педагог просив батьків, щоб вони не робили цього. Діти, переконував В. Сухомлинський, повинні відчувати природу.

Групу підготовки до школи В. Сухомлинський проводив «під блакитним небом, на зеленій травичці, під гіллястою грушою, на винограднику, на зеленому лузі». Для вченого спілкування з природою є особливо важливим чинником розвитку дитини, пізнання оточуючого світу і формування найкращих рис особистості. Тісна взаємодія з природою, «з блакитним небом, з садом, з селом, з сонцем» мала стати підґрунтям цілісного пізнання світу, розуміння цінності природи, її ролі у житті людини. У кожній дитині В. Сухомлинський бачив дослідника, відкривача світу, тому заняття у «Школі радості» він намагався побудувати таким чином, щоб дати можливість дітям якнайповніше реалізувати свої дослідницькі вміння і можливості всебічно пізнавати світ.

Кожна дитина, на думку педагога, повинна усвідомити велич і красу природи, найближче зустрівшись з нею: «Так нехай перед нею відкривається чудовий світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, в особистій творчості, в красі, що надихає її серце, в прагненні робити добро людям. Через казку, фантазію, гру, через неповторну дитячу творчість – вірний шлях до серця дитини. Я буду так уводити малюків у навколишній світ, щоб вони кожного дня відкривали в ньому щось нове, щоб кожний наш крок був мандрівкою до джерела мислення й мови – до чудової краси природи. Дбатиму, щоб кожний мій вихованець зростав мудрим мислителем і дослідником, щоб кожний крок пізнання облагороджував серце й гартував волю» [13, с. 32].

Заняття в «Школі радості» В. Сухомлинського не були регламентованими. Вони проводилися в різний час дня, іноді вчений запрошував дітей до школи ввечері, щоб вони могли бачити природу у різних її виявах, не тільки зранку чи вдень, але й тоді, коли сідає сонце, коли воно ховається за горизонт. У той час, переконував педагог, сприймання світу дитиною буде іншим, розвиватиметься її уява, фантазія і «…світ перетворюється для неї на гарну, але все-таки намальовану на полотні картину; казка примушує цю картину ожити» [13, с. 33].

Саме природовідповідність, тісний зв'язок з природою вчений уважав першою і особливо важливою умовою розвитку дітей: «Ось вихователь веде задушевну бесіду, ось він збирається з вихованцями в ліс, на річку, на роботу в полі. Діти з нетерпінням чекають тих днів, коли вони підуть на екскурсію, будуть варити кашу та ловити рибу, ночувати під відкритим небом, вдивлятися в мерехтіння зірок» [13, с. 10].

Отже, принцип природовідповідності, близькість з природою і природнє виховання вчений вважає однією з найважливіших умов становлення особистості дитини-дошкільника і доводить, що така методика хоча і складна для реалізації, проте її освітній потенціал не може зрівнятися з найдосконалішими класними заняттями: «Тому, що вивести дітей на галявину, побути з ними в лісі, в парку – справа значно складніша, ніж провести уроки» [13, с. 17].

Педагог також наголошує, що від того, наскільки вихователь буде усвідомлювати важливість природного виховання дитини, буде залежати і її успіх у житті і вказує: «Чим більшим колом знань треба буде оволодіти, тим більше треба буде рахуватися з природою людського організму в період бурхливого росту, розвитку й становлення особистості – в роки дитинства. Людина була й завжди залишиться дитям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури. Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму. Але водночас з кожним роком зростає роль тих елементів середовища, що пов'язані із суспільними відносинами людей, з працею» [13, с. 17].

Пріоритет третій: дитиноцентризм в дошкільному вихованні. Ставлення до дитини як до рівного партнера у спілкуванні, праці, діяльності, навчанні, спогляданні і оцінюванні природи та оточуючого світу тощо для дорослого має стати аксіомою. На ній має ґрунтуватися будь-яка методика раннього виховання. На цьому наголошують сучасні вчені і доводять, що людині дуже важливо «відбутися» дитиною, інакше вона неминуче «зависне» десь на межі дитинства і дорослості. Отже, дитині – дитяче, дорослому – доросле» [2, с. 23]. Дитиноцентричною була і педагогічна концепція В. Сухомлинського – дитина була центральною постаттю освітнього процесу, а виховання, навчання та розвиток у ній розглядалися передовсім з позиції основного їхнього суб'єкта – дитини.

Під дитиноцентризмом крізь призму педагогічної спадщини В. Сухомлинського розуміємо таку особистісно орієнтовану модель виховання дитини, яка розширює її життєві перспективи та орієнтується на

саморозвиток на засадах моралі, гуманізму, демократизму, вільної діяльності й активної життєвої позиції.

Важливими домінантами педагогічного доробку В. Сухомлинського були турбота про кожну дитину; всебічний її розвиток; активний пошук таких форм і методів роботи з дітьми, які б забезпечували освітній комфорт дитини; створення такого життєвого простору, у якому б дитина почувала себе захищеною, комфортно і мала можливість реалізувати власні життєві плани. В. Сухомлинський на сторінках своїх праць задумується над майбутнім своїх вихованців, їхньою долею, життєвою дорогою, цінностями, які будуть визначальними у його вихованців.

Педагогічна концепція В. Сухомлинського ґрунтується на антропоцентризмі і це педагог доводить на сторінках своїх праць: «Без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів – немає виховання» [13, с. 13].

Пріоритет четвертий: особлива важливість і цінність дошкільного дитинства для всього людського життя. В. Сухомлинський з глибоким розумінням відносився до дитинства, як пори особливої та вельми результативної у житті людини. Так, створюючи концепцію дошкільної освіти В. Сухомлинський підкреслює цінність дитинства: «Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому – Дитинство, я завжди вважав за необхідне стати в якійсь мірі дитиною» [13, с. 33].

У своїх працях учений наголошував, що саме у цей час закладається фундамент людського життя і для цього слід використати найкращі засоби виховання розвитку й навчання. Вчений уважав, що лише у цьому разі людина зможе максимально застосувати ті резерви, які природа заклала для становлення особистості. З огляду на це В. Сухомлинський ставить особливо високі вимоги перед першим вихователем і вчителем, визнаючи необхідність володіння ним найкращими та найшляхетнішими людськими якостями: «Дитинство – це світ особливий. Діти живуть своїми уявленнями про добро і зло, про хороше й погане; у них свої «критерії» краси, у них навіть свій вимір часу; в роки дитинства день здається роком, а рік – вічністю. Щоб мати доступ у цей дивний палац, ім'я якому – Дитинство, ви мусите перевтілитися. Я переконався, що найголовніше в цій дуже тонкій сфері виховання – це глибоке розуміння, точніше, відчування серцем дитячого світу – відчування дитинства. Тільки за цієї умови вам буде доступна мудра влада над вихованцем. Тільки за цієї умови діти не дивитимуться на вас як на істоту, що випадково потрапила в їхній палац» [13, с. 3].

Дошкільному віку вчений визначає особливу роль у житті людини, вказуючи, що надзвичайно велику роль у формуванні людської особистості відіграють власне роки дитинства – дошкільний і молодший шкільний вік [13, с. 13]. В. Сухомлинський, опираючись на існуючі гуманістичні теорії доводить, що «…від народження до п'ятирічного віку дитина бере з навколишнього світу набагато більше для свого розуму, почуттів, волі, характеру, ніж від п'ятирічного віку до кінця свого життя» [13, с. 14]. Цим вчений ще раз наголошує, що увага до дошкільного віку, знання специфіки дошкільного дитинства педагогом є особливо важливою складовою професійної майстерності педагога.

Дитинство вчений називає найважливішим періодом людського життя і наголошує, що це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє яскраве, неповторне, самобутнє життя. Саме від дитинства, від того, яким воно було, залежить майбутнє життя дитини і її життєва траєкторія [13].

Пріоритет п'ятий: тісна взаємодія виховних інституцій у процесі дошкільного виховання. Передовсім йдеться про те, що єдність педагогічних впливів повинна бути невід'ємною частиною такого виховного процесу, який є результативним і успішним для його суб'єктів. Найважливішими виховними інститутами з позиції В. Сухомлинського були сім'я і школа. Роки дошкільного дитинства, проведені у сім'ї стають підвалинами усього наступного життя, накладають на нього значимий відбиток і, як правило, спрямовують вектор життєвої траєкторії особистості.

В. Сухомлинський наголошував на необхідності посилення вимог до сім'ї щодо виконання обов'язків та функцій, особливо виховної. Актуальність такої педагогічної позиції вченого особливо важлива сьогодні, коли українська сім'я, обтяжена різними проблемами та викликами сучасного суспільства, перестає виконувати освітні й виховні функції. Ігнорування питань навчання, виховання, освіти дитини; недостатня увага з боку батьків до проблем входження дитини до нового для неї шкільного простору у перші роки навчання створюють чимало проблем як для дитини та її батьків, так і для суспільства загалом: «Характер дитини стає замкнутий, вона починає любити самотність, тікає від товаришів. У дитини виникає недовіра, ворожість до одного з батьків – батька або матері. Душа дитини залишається навіки пораненою» [13]. В. Сухомлинський у своїх працях дає конкретні вказівки батькам та

вихователям щодо подолання труднощів виховання.

Пріоритет шостий: гармонія навчання, виховання й розвитку у процесі становлення дитини-дошкільника. Розглядаючи навчання, виховання й розвиток рівноважливими і необхідними складовими процесу становлення особистості, наголошуємо, що применшення ролі будь-якого з них шкодить дитині. Особливо наголошуємо на вагомості цілісного підходу до особистості у період дошкільного дитинства: «Зрозуміло, що освітній процес може бути всебічно ефективним лише за умови його цілісності, лише в єдності його навчальних, виховних і розвиваючих функцій, адже й сама особистість є єдиною й неподільною. Будь-які спроби штучного розчленування цієї цілісності, здійснення відокремленого навчального, виховного чи розвиваючого впливу на певні якості особистості заздалегідь приречені, позаяк кінець кінцем ведуть до порушення гармонії, абсолютно неприпустимих перекосів у світосприйнятті й світогляді людини» [4, с. 246].

Йдеться про збалансованість та гармонію трьох субпроцесів становлення особистості – навчання, виховання й розвитку. У період дошкільного дитинства цю гармонію важливо максимально зберегти особливо задля забезпечення психофізичного здоров'я дитини та її комфортного світосприйняття [3]. Дитина, яка відчуває різкий перехід від гри та вільного спілкування до спеціально організованого та системного навчання, перебуває у стані стресу і «протестує» проти такої організації життєдіяльності. Перенесення акцентів із розвитку і виховання на навчання, яке, як правило, передбачає засвоєння великої кількості інформації, що не підлягає систематизації через малий досвід дитини-дошкільника, загрожує йому не лише втратою інтересу до навчання як чогось неприємного і нецікавого, але й суттєво погіршує здоров'я [3].

Збільшення питомої ваги навчання відбувається винятково за рахунок виховання й розвитку, бо якщо дитина повинна чимало годин поспіль перебувати за письмовим столом, виконуючи певні навчальні завдання, то скорочується час для спілкування, гри, розваги, фізичної активності. Це, безперечно, вкрай негативно впливає на її здоров'я й самопочуття.

Важливою для сьогодення є ще одна освітня позиція вченого: обґрунтовуючи і шукаючи модель дитиноцентричної освіти, В. Сухомлинський наголошує на тому, що навчання не може відігравати пріоритетну роль у житті дитини і вказує, що «…не можна протиставляти світ, затиснутий в чорній класній дошці світу, що пливе за вікном» [13, 15]. Реалізуючи завдання дошкільного виховання В. Сухомлинський застерігає від порушення «безтурботної радості дитинства» надмірною кількістю інформації, регламентованістю занять. Цим питанням учений переймався і намагався знайти такі форми і методи роботи з дітьми, які б максимально сприяли розвитку дитячої особистості, її вихованню, зокрема духовному, і тільки, як наслідок, розумовому вихованню та набуттю певних знань, умінь та навичок: «Василь Олександрович Сухомлинський – педагог-мислитель, якому вдалося створити універсальну для XX техногенного століття концепцію навчання, виховання та розвитку дитини. Прагнення обумовити цілісність і значущість дитинства були головним творчим рушієм наукової та педагогічної діяльності вченого» [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, педагогічна концепція дошкільної освіти В. Сухомлинського ґрунтується на загальнолюдських цінностях, визначаючи мораль, духовність, громадянськість, патріотизм її незаперечними пріоритетами; визначає дитинство як особливу пору у житті людини і визначає її незаперечну важливість для наступного життя; трактує дитину як суб'єкта освітнього процесу і визначає свободу як необхідну умову успішного становлення особистості; спирається на природовідповідність як засадничий принцип людського життя і доводить, що гармонія людини і природи є необхідною умовою життя суспільства на кожному етапі його розвитку; вказує на важливість гармонійної взаємодії всіх виховних інституцій та узгодженості їхніх педагогічних впливів на дитину тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Кочубей Т. Д. Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект : навч. посіб. / Т. Д. Кочубей. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. – 185 с.

2. Палійчук В. Самоцінність дошкільного дитинства і питання підготовки дитини до школи / В. Палійчук, О. Павлушкіна // Підготовка дітей до школи. Наступність і перспективність: зб. / В. І. Войтенко, Л. А. Грицюк, М. І. Каратаєва. – Хмельницький, 2002. – 140 с.

3. Пантюк Т. Підготовка дітей до школи в Україні: суспільно-педагогічний контекст (друга пол. XX – поч XXI ст.): монографія / Тетяна Пантюк. – Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 504 с.

4. Скотний В. Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Г. Скотний. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.

5. Сухомлинський В. Виховання любові до знань, до школи і вчителя // Радянська школа. – 1964. – С. 9–15.

6. Сухомлинський В. Вчити вчитися // Початкова школа. – 1969 р. – Серпень. – № 2. – С. 7–34.

7. Сухомлинський В. Дорослі в країні дитинства // Радянська освіта. – 1945. – № 99. – С. 78–90.

8. Сухомлинський В. Учитель і діти // Радянська Україна. – 1964 – 26 листопада. – С. 56–87.

9. Сухомлинський В. Школа і сім'я // Ударна праця. – 1946 р. – 1 грудня. – С. 78–112.

10. Сухомлинський В. Як любити дітей // Радянська школа. – 1967. – № 7. – С. 68–74.

11. Сухомлинський В. О. Мудра влада педагога // Радянська освіта. – 1967. – № 98. – С. 89–98.

12. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Науково-популярне видання / В. Сухомлинський. – В-во «Акта», 2012. – 537 с.

13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : в 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – 670 с.

REFERENCES

1. Kochubei, T. D. (2014). *Filosofiia dytynstva: sotsialno-pedahohichnyi aspekt : navch. posib.* [The philosophy of childhood: the socio-pedagogical aspect: teach. manual]. Uman.

2. Paliichuk, V. (2002). *Samotsinnist doshkilnoho dytynstva i pytannia pidhotovky dytyny do shkoly*. [The value of pre-school childhood and the issue of preparing a child for school]. Khmelnytskyi.

3. Pantiuk, T. (2016). *Pidhotovka ditei do shkoly v Ukraini: suspilno-pedahohichnyi kontekst (druha pol. XX – poch XXI st.): monohrafiia.* [Preparation of children for school in Ukraine: socio-pedagogical context (second half XX – early XXI century): monograph]. Drohobych.

4. Skotnyi, V. H. (1964). *Filosofiia osvity: ekzystentsiia irratsionalnoho v ratsionalnomu*. [Philosophy of education: the existence of irrational in the rational]. Drohobych.

5. Sukhomlynskyi, V. (1964). *Vykhovannia liubovi do znan, do shkoly i vchytelia*. [Bringing of love for knowledge, school and teacher]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. (1969). *Vchyty vchytysia.* [Learn to study]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. (1945). *Dorosli v kraini dytynstva*. [Adults in the country of childhood]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. (1964). *Uchytel i dity*. [Teacher and children]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. (1964). *Shkola i simia.* [School and family]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, V. (1967). *Yak liubyty ditei.* [How to love children]. Kyiv.

11. Sukhomlynskyi, V. O. (1967). *Mudra vlada pedahoha.* [The wise power of the teacher]. Kyiv.

12. Sukhomlynskyi, V. (2012). *Sertse viddaiu ditiam.* [I give my heart to the children]. Kyiv.

13. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam. Vybrani tvory: v 5 t.* [I give my heart to the children. Selected Works: 5 v.]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ПАНТЮК Тетяна Ігорівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: підготовка дітей до школи, дошкільна педагогіка, дидактика, корекційна педагогіка, етнопедагогіка.

ПАНТЮК Микола Павлович – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дидактика, підготовка вчителя до виховної роботи, історія педагогіки, корекційна педагогіка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

PANTIUK Tetiana Ihorivna – Doctor of Pedagogical Science, Professor, Professor of the Department of General Education and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: preparation of children for school, preschool pedagogy, didactics, correctional pedagogy, ethnopedagogy

PANTIUK Mykola Pavlovych – Doctor of Pedagogical Science, Professor, Vice-rector of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: didactics, teacher training for educational work, history of pedagogy, correctional pedagogy.

Дата надходження рукопису 04. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 37(091)(477)

ПЕТРЕНКО Оксана Борисівна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики виховання
Рівненського державного гуманітарного університету,
ORCID iD: 0000-0001-6906-3542,
e-mail: o.b.petrenko@gmail.com

ГАННА ІВАНІВНА СУХОМЛИНСЬКА – ПЕДАГОГ, ПОПУЛЯРИЗАТОР ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування проблеми. 100-річчя видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського відзначається цього року у всьому світі: ця дата включена у міжнародний календар ЮНЕСКО. Внесок українського директора сільської школи у світову педагогіку незаперечний. Але не знали б ми стільки про Василя Олександровича і не оцінили б його реальну роль у світовій педагогіці, аби не його дружина, мати його дітей, товариш, колега, учителька Павлиської середньої школи – Ганна Іванівна Сухомлинська (Девятова).

Написати 48 книг, понад п'ятисот статей, півтори тисячі казок, працювати кожного дня з п'ятої ранку до сьомої-восьмої години вечора могла лише людина, яка була щаслива, затребувана, впевнена у тому, що у сім'ї все добре. І таку впевненість, затребуваність, можливість працювати і творити Василю Олександровичу давала, насамперед, його дружина.

Феномен особистості Василя Сухомлинського може бути більш зрозумілим тоді, коли буде усвідомлена роль Ганни Іванівни Сухомлинської, педагогічна й просвітницька діяльність якої у вітчизняній педагогічній науці на сьогодні не оцінена і осмислена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти діяльності Г. І. Сухомлинської розкрито в останньому прижиттєвому інтерв'ю з нею Л. Рябоконь «Педагогічне соло в сімейному супроводі» у газеті «День» 23 вересня 2003 року [10], у передмові до якого авторка небезпідставно стверджує, що всі відомі на сьогодні твори «пізнього» Сухомлинського «побачили світ завдяки … колосальній праці дружини Анни Іванівни Сухомлинської, а потім і їхньої дочки – Ольги» [10].

В інтернет-виданні всеукраїнського тижневика «Україна-Центр» журналістка Ольга Степанова опублікувала статтю «Человека воспитывать можно только добром» (07. 04. 2018 р.), у якій зазначає: «Нам би дуже хотілося написати саме про Ганну Іванівну. З якоїсь причини про неї написано дуже мало. Але ж вона не тільки створювала разом із чоловіком «Школу радості» і викладала в ній, але й ростила дітей, забезпечувала побут великого педагога, навіть одягала його сама» [11].

Однак в зазначених публікаціях акцент зроблено на сімейній, особистісній лінії життя Ганни Іванівни, при цьому педагогічна, просвітницька діяльність Г. І. Сухомлинської не проаналізована і не стала предметом окремого дослідження.

Мета статті – схарактеризувати педагогічну й просвітницьку діяльність Ганни Іванівни Сухомлинської як популяризатора доробку Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ганна Іванівна Сухомлинська (Девятова) (14.02.1918 – 08.09.2003) народилася у селі Мутасьєво Моршанського району Тамбовської області у сім'ї службовця: батько Іван Григорович працював у лісовому господарстві, а мати Катерина Михайлівна займалася господарством. Після закінчення школи у 1935–1939 рр. навчалася у Куйбишевському педагогічному інституті на педагогічному факультеті, отримала кваліфікацію викладача педучилища і дошкільної підготовки. У 1939–1941 рр. працювала у Воткінському педагогічному училищі Удмуртської АРСР викладачем педагогіки і психології. У 1941–1944 роках – інспектор Наркомосу Удмуртії, завідувачка відділу евакуйованих дитячих будинків.

У 1943 році керівництво направило її перевірити готовність до нового навчального року дитячих будинків в селищі Ува під Іжевськом і заодно перевірити середню школу, де у той час працював директором Василь Олександрович. Як згадувала сама Ганна Іванівна, директор їй сподобався. Незабаром вона одержала від нього лист, у якому він запрошував її ще раз приїхати з перевіркою до нього у школу. Час був військовим, без спеціального дозволу переїжджати з місця на місце було тоді неможливо. Тому між ними зав'язався, за висловом Ганни Іванівни, «поштовий роман» [10]. Через рік, у 1944 р. молоді педагоги одружилися.

Василь Олександрович у листах до рідних так описував цю подію: «Здрастуй дорога сестра Міля! ... Про себе писати багато не буду. Після важкого поранення я звільнений з армії. Був двічі поранений: перший раз легко

© Петренко О. Б., 2018

(у ліву ногу, в обличчя й у праве око,) другий раз важко під Ржевом, і тепер я інвалід, але духом не падаю. Важко було звикати з однієї рукою, але тепер звик. Почуваю себе поки нічого. Працюю директором середньої школи з липня 1942 року.

Прагну виїхати додому, але для цього треба виклик від облвно або від обкому партії. Міля, дорога сестра, потурбуйся про те, щоб Ваня надіслав мені скоріше виклик, тому що жити далі я не можу. Тут дуже суворий клімат, зима до травня місяця, морози до 50 градусів, а в мене одяг дуже поганий ...

Мама й Міля, повідомляю вас, що я одружився. Не засуджуйте мене, тому що жити самому мені неможливо, ви собі представляєте. Мене війна так скалічила, що самому жити ніяк не можна. Я познайомився з нею ще в 1942 році, її звуть Ганна Іванівна, тепер вона пишеться на моє прізвище. Вона працює в Наркомосі Удм. АРСР, завідуючою дошкільним відділом, закінчила Куйбишевський педінститут, педагогічний факультет. Живе в місті Іжевську. Це дуже близько від місця моєї роботи. Часто приїжджає до мене й допомагає мені завжди у важкі моменти мого життя. Я думаю їхати на Україну з нею, тому що мені самому взагалі не доїхати. Вона дуже гарна людина, любить мене щиро, віддана мені так, як і я їй. Мама, я хочу, щоб ми жили разом, і щоб усе було добре» (11.02.1944. Лист сестрі Мілі) [8, с. 2]. І ще у листі брату Івану: «В Удмуртії я одружився. Майже два роки був з нею знайомий. … Розумна, розвинена, сердечна дівчина. У нас є спільні прагнення і спільні інтереси. Ми любимо одне одного і віддані одне одному …» [7, с. 34]. Ми свідомо навели уривки з двох листів, позаяк вони переконливо свідчать: Ганна Іванівна була «віддана» Василю Олександровичу і він це цінував з перших днів їхнього сімейного життя.

Як тільки було звільнено Україну, подружжя поїхало на Батьківщину Василя Олександровича, причому Ганна Іванівна, за її висловом, зовсім «не мріяла» жити в українському селі, вони «їхали в гості» [11]. Однак в Онуфріївці, куди приїхали молоді педагоги, вони виявилися єдиними з вищою освітою, хто не був під окупацією, що на той час було вкрай важливим. Василя Олександровича відразу ж призначили завідувачем райвно, а Ганну Іванівну – директором Онуфріївської середньої школи [11]. З квітня 1944 по 15 серпня 1948 року вона працювала і директором, і вчителем 5–10-х класів. У 1945 році Ганна народила сина Сергія, а у 1946 – дочку Ольгу.

У 1947 році Василь Сухомлинський важко захворів, видужав тільки через рік і після лікарні, ще ослаблений, попросився директором середньої школи в с. Павлиш недалеко від Онуфріївки, куди педагог і переїхав разом із сім'єю у 1948 р. відразу після призначення.

У Павлиській середній школі Ганна Іванівна пропрацювала вчителем російської мови і літератури із серпня 1948 р. по 25 серпня 1971 р. [7].

Про сутність педагогічної діяльності Ганни Іванівни ми можемо скласти уявлення з аналізу відповідних праць Василя Олександровича. Так, у статті «Наш педагогічний колектив» педагог зазначав: «Анна Іванівна Сухомлинська працює в школі двадцять років, а загальний стаж її 28 років. … Її бібліотекою користується не менше половини батьків. Особливе місце займає тут література для дошкільного, молодшого шкільного, середнього й старшого шкільного віку – той мінімум, який, за переконанням нашого педагогічного колективу, повинен бути прочитаний у роки дитинства, отроцтва і юності. Цей мінімум багато раз обговорювався на засіданнях педагогічної ради, поступово він став зразком для комплектування шкільної бібліотеки.

Ганна Іванівна вивчає читання в сім'ї, розмовляє з дітьми початкових класів, знає їхні читацькі інтереси й смаки, допомагає вчителям початкової школи в позакласній роботі. Вона й керівник літературної творчості учнів у масштабі всієї школи. Час від часу в нас проводяться літературно-творчі вечори, у яких беруть участь учні всіх класів. Діти читають тут свої розповіді, нариси, вірші. Кілька років назад на цих вечорах стали читати свої творчі роботи вчителі. Тепер участь учителів у літературно-творчих гуртках стала традицією. Кращі розповіді, нариси й вірші, написані учнями й учителями, щорічно відбираються для рукописного літературного щорічника «Наша творчість» [12].

У «Повісті про вчителя Сухомлинського» Б. Тартаковського (1972) теж знаходимо характеристику педагогічної діяльності Ганни Іванівни: і колеги, і Василь Олександрович вважали її дуже обов'язковою, строгою, «людиною з широким педагогічним світоглядом, більш тверезою (за Сухомлинського – О. П.) в оцінках реальних можливостей» [18, с. 133], яка «не дивлячись на свою доброту і любов до дітей, не пробачить ліні, недбайливості» [18, с. 152].

Показовим є той факт, що у Павлиській середній школі з 1966/67 н. р. директор, незважаючи на відсутність офіційних директив, запровадив викладання курсу «Культура взаємовідносин у сім'ї» (етичний курс «Сім'я, шлюб, любов, діти»), зауважуючи: «Ми вже кілька років вчимо юнаків і дівчат, як готуватися до шлюбу і жити

подружнім життям, у чому полягає висока культура взаємовідносин у сім'ї, як виховувати своїх дітей. Звичайно, викладати цей дуже важливий предмет в умовах, коли в навчальному плані на подібні теми не виділяється жодної години, нелегко. Але хоч би які були труднощі, ми долаємо їх, бо знаємо, що предмет цей не менш важливий, ніж математика, фізика, хімія ... Якщо не найважливіший … Не всім бути фізиками і математиками, а батьками бути всім, чоловіками й дружинами – всім» [16, с. 85–86]. Уроки окремо для хлопців проводив Василь Олександрович, а для дівчат – Ганна Іванівна.

У праці «Народження громадянина» Василь Олександрович зазначав, що викладання курсу доручав лише досвідченим педагогам, особливо це стосувалось бесід з дівчатками, які педагог називав «вихованням материнської гордості» [17, с. 355]. У бесідах, що проводила з дівчатами на заняттях Ганна Сухомлинська, головною була думка: «Я, дівчина, – завтрашня мати. Природою і суспільством на мене покладено високу місію – повторити у дітях себе і того, кого я люблю, перекласти в дітей все краще, створене людством. Я мушу бути мудрою, вимогливою і обачливою. Я – жінка, мої відносини з чоловіком ведуть до народження дітей. Любов – це велике, благородне почуття, але воно не повинно затьмарювати думки про те, що мої відносини з чоловіком ведуть до створення сім'ї. Я мушу бути гордою, недоступною, непохитною; я мушу бути в сто раз мудрішою від чоловіка – батька моїх дітей, бо в місії продовження роду людського, збереження й примноження духовних багатств людства природа поклала на мене незрівнянно більшу відповідальність, ніж на нього» [17, с. 355].

На нашу думку, той факт, що такі уроки проводило подружжя Сухомлинських – досвідчені педагоги не було випадковим. Підкреслення першорядної важливості культурного, сімейного й природного середовища для формування особистості учнів безпосередньо відповідало контексту творчості Василя Сухомлинського і переконанням Ганни Іванівни. При цьому у Ганни Іванівни складалися «чисті, доброзичливі відносини» з учнями, вони їй дуже довіряли. Ганна Іванівна усі роки була класним керівником, вболівала за кожну дитину і її сім'ю, постійно зустрічалася з батьками своїх учнів. Педагог була впевнена, що дуже важливо розмовляти з учнем, «як рівний з рівним, щоб він не відчув, що до нього опускаються» [18, с. 161].

У Павлиській середній школі особливою популярністю користувалися літературно-творчі гуртки, гурток з історії мистецтв, які, серед інших, організувала й вела Ганна Іванівна.

Вечорами педагоги часто обговорювали проблеми своїх вихованців, шукали шляхи вирішення непростих ситуацій, намічали перспективи подальшої діяльності. Саме у такі вечірні години було обговорено план створення «Школи радості», план розділу «Важкі долі» до книги «Верьте в человека» [18].

Визначаючи найбільш характерні риси Василя Олександровича, Ганна Іванівна Сухомлинська у своїх спогадах зазначала: «Василь Олександрович був різним: добрим, ласкавим, уважним, турботливим, чуйним, гнівним, суворим, але ніколи не був байдужим» [14, с. 35]. Небайдужість була притаманною і для Ганни Іванівни, яка не просто працювала вчителькою російської мови й літератури у Павлиській школі, а й була «лідером у педагогічному колективі не як дружина директора, а як досвідчений педагог і добрий організатор», – згадував завідувач Онуфріївського відділу освіти В. Д. Гарбуз [7, с. 36].

Після виходу на пенсію Г. І. Сухомлинська переїхала до Києва, де проживала з донькою, постійно займалася впорядкуванням матеріалів Василя Олександровича.

Діяльність Ганни Іванівни як популяризатора спадщини педагога потребує ґрунтовного аналізу. Після смерті чоловіка Г. І. Сухомлинська взяла на себе обов'язки упорядника його літературно-педагогічної спадщини.

Саме Ганна Іванівна систематизувала і впорядкувала практично *усі* праці педагога, і вперше вирахувала фонд спадщини Василя Олександровича: «книги, статті (понад 600), художні мініатюри (1200): з них книги (зокрема й тематичні збірники, казки) – 65 назв 53 мовами народів світу (наприклад, «Серце віддаю дітям» – 55 видань 32 мовами, «Народження громадянина» – 28 видань 17 мовами), що вийшли мільйонними накладами (загалом понад 15 млн.) (Дані наведені зі статті О. В. Сухомлинської «Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років») [15]. Це була колосальна праця, якщо врахувати, що до цього ніякої систематизації праць педагога за життя не було і все здійснювалося його дружиною вперше.

Ганною Іванівною було розшифровано чернетки листів, систематизовано переписку Василя Олександровича.

Ганна Іванівна написала спогади про В. О. Сухомлинського «Сила духу і розуму», де схарактеризувала основні складові педагогічної системи В. Сухомлинського крізь призму його біографії [14]. Ганна Іванівна входила до редакційної колегії п'ятитомного

зібрання творів педагога (1976–1977 рр.).

Саме дружина педагога після його смерті готувала до друку твори, що були на той час у рукописах, і саме завдяки їй з'явилися такі книги Василя Олександровича: «Як виховати справжню людину», «Розмова з молодим директором школи», «Листи до сина», «Сто порад учителю», а також тематичні збірники «Родительская педагогика», «Родина в сердце», «Мудрость родительской любви», «Книга о любви», значна кількість статей, – зазначає А. М. Борисовський у книзі «В. А. Сухомлинский» [1, с. 51].

Особливої уваги заслуговують наукові зусилля Ганни Іванівни Сухомлинської із систематизації праць й укладання бібліографічних покажчиків: їй довелося цілий рік тільки описувати праці, а потім ще дуже довго розбиратися в тому, що вже було опубліковано, а що слід підготувати до друку. Вона створила картотеку на всі твори педагога, склала списки праць В. О. Сухомлинського та про нього.

Біобібліографічні покажчики праць В. О. Сухомлинського, видання яких започаткувала Ганна Іванівна, дають найбільш повне уявлення про інтенсивність та глибину вивчення праць педагога. Вже тоді, у 70-ті роки XX ст. вона усвідомлювала значення творчості свого чоловіка [2; 4; 5]. За активної участі Ганни Іванівни було укладено три покажчики (1978, 1987, 2001) праць педагога і літератури про нього та його творчість [4; 2; 5]. У першому покажчику бібліографія налічувала 818 друкованих праць Василя Олександровича; у другому – вже 2211 позицій, включаючи не лише розширений і доповнений перелік праць педагога, а й покажчики літератури про нього; у третьому – 1090 публікацій з 1987 по 2000 рік. Всі три покажчики – «це результат копіткої праці сім'ї Сухомлинських (дружини – Ганни Іванівни та доньки – Ольги Василівни) з надрукованими матеріалами, багато яких знайдено шляхом глибокого бібліографічного пошуку» [3, с. 3]. «Те, що вона зробила, під силу хіба що цілому дослідницькому інституту», – переконана Ольга Василівна, адже більше десятка книг з невідомими раніше творами побачили світ завдяки праці Ганни Іванівни [10].

Саме стараннями Ганни Іванівни було підготовлено, систематизовано і передано в Центральний державний архів вищих органів влади та управління України великий архів Василя Сухомлинського (Ф. 5097). На сьогодні фонд налічує 1243 справи, зокрема монографії, дисертацію педагога і матеріали до неї, документи службової діяльності, листування з партійними, радянськими та громадськими організаціями, органами народної освіти, науковими установами та навчальними закладами, редакціями журналів і газет, видавництвами, ученими, громадськими діячами, вчителями з питань освіти, книги В. О. Сухомлинського, видані в СРСР і за кордоном, та книги про нього з 1944 по 1981 роки.

Після смерті педагога Ганна Іванівна стала головним ідеологом створення музею Василя Сухомлинського у Павлиші: ідея створити музей Василя Олександровича з'явилась у дружини педагога після його смерті у вересні 1970 р., була підтримана його колегами і зреалізована у вкрай короткий термін – менш ніж за 2 роки. Спочатку це був меморіальний куточок, потім розпочався збір документів, фотографій та інших матеріалів про життя та діяльність Василя Олександровича. І основну роботу здійснювала саме Ганна Іванівна. Багато ентузіастів та керівників різних установ надавали їй допомогу в організації музею: насамперед, це колектив учителів Павлиської школи, педагоги Онуфріївського району Кіровоградської області, працівники обласного відділу народної освіти та інституту удосконалення вчителів.

Саме Ганна Іванівна забезпечила цей музей основними фондами: у 1972 р. передала 1500 експонатів (особисті речі, фотографії, домашню бібліотеку, рукописи, щоденники (а їх було 3700 сторінок), усі видані в СРСР і за кордоном праці педагога, магнітофонні записи виступів перед 486 учителями, кінофільми про педагога тощо), склала перелік усіх речей, що знаходилися на робочому столі педагога. У лютому 1975 р. відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР (№ 85) музей набув статусу Державного педагогічно-меморіального музею Василя Сухомлинського.

Проблемами музею Ганна Іванівна переймалася до останніх років свого життя. В архіві музею зберігаються листи Г. І. Сухомлинської, у яких вона висловлювала конкретні зауваження і застороги. Наприклад, у листі до наступника Василя Олександровича – директора Павлиської середньої школи Миколи Івановича Кодака, Ганна Іванівна зазначала: «…. Відносно музею. Мені здається, взагалі не в тому напрямі ведеться робота в ньому. Дуже багато турбот, праці, засобів, часу тратиться на зовнішнє оформлення й дуже мало на його зміст. У музеї його відвідувачів … буде цікавити Сухомлинський не іконописний, а живий, його справи й думки. От про це, мені здається, і потрібно турбуватися, представити його як можна повніше й виразніше. Сухомлинському відразливі зовнішній блиск і мішура. І навряд чи він був би задоволений. Так поступово він зникає, справжній, справжній, живий, а залишається якийсь іконописний і в живописі,

а особливо в літературі ...» (1974) [19, с. 486].

У листі до наукової співробітниці музею Л. П. Філіпової Ганна Іванівна писала: «Радує Ваше бажання привести в систему матеріали, що перебувають у музеї. Безумовно, в ньому повинні бути найбільш достовірні й точні дані про видання праць Василя Олександровича, тому що багато товаришів, що працюють над книгами, статтями дисертаціями по Сухомлинському звертаються в музей. Але в цей час це зробити неможливо, тому що ніхто не має цих відомостей. Ні дані Книжкової палати, ні довідка Президії Верховної Ради не відбивають дійсних даних. У мене їх теж немає. Наявні в мене – неповні. Доти, поки я не одержу відповіді на свої листи-запити, і в мене їх не буде. Видавався Василь Олександрович (не тільки книги я маю на увазі, але й статті, казки) і в союзних республіках і автономних (наприклад Чуваській, Марійській, Татарській, Удмуртській), а матеріалів, що підтверджують ці відомості, в мене немає. І я не можу дати відомості свідомо невірні. Точно поки тільки одне: у В. О. Сухомлинського на грудень 1977 року видано 40 книг, брошур (без перекладу їх на мови народів СРСР і в зарубіжних країнах).

P. S. Учора лист не встигла відправити, а сьогодні одержала план проведення заходів, присвячених 60 річчю від дня народження В. О. Сухомлинського. План гарний, якщо музей виконає його, це буде значним кроком уперед у роботі музею. Чи записуєте ви радіопередачу «Бесіди із Сухомлинським», організовану Республіканським радіомовленням разом з письменником Б. С. Тартаковським за матеріалами його магнітофонних записів бесід з Василем Олександровичем? Усього буде 10 передач. Було вже 3. Записи радіопередач значно б збагатили музей живою мовою Василя Олександровича ... Як іде робота над книгою спогадів про В. О. Сухомлинського? Чи буде вона видана до ювілею? Чи буде виданий путівник по музею? ...» (1977) [19, с. 486]. Лише побіжне ознайомлення з текстами листів дає уявлення про небайдужість, глибину, системність, виняткову професійність, прогностичність Ганни Іванівни щодо діяльності музею.

Значно пізніше в експозиціях музею з'явився розділ «Учитель, дружина, мати», присвячений Г. І. Сухомлинській та її діяльності з вшанування пам'яті Василя Олександровича [9].

Ганна Іванівна все життя збирала видання робіт Василя Олександровича й літературу про нього. Її колекція творів Василя Сухомлинського й матеріалів про його творчість містила 3393 документів (особисті праці видатного педагога, видані українською та 50 мовами світу, матеріали про його життя та творчість українською та багатьма мовами світу, відео- і фотодокументи), зібраних після смерті Василя Олександровича. Саме колекція Ганни Іванівни послужила основою для створення у 2002 р. Фонду В. О. Сухомлинського у Державній науково-педагогічній бібліотеці НАПН України. 24 квітня 2003 р. за підтримки родини було відкрито читальний зал Фонду В. О. Сухомлинського, що став науковою лабораторією для вивчення й популяризації його спадщини. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 664-р від 5 листопада 2003 р. Державній науково-педагогічній бібліотеці України було присвоєно ім'я видатного педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського.

Однак Ганна Іванівна про це вже не дізналась – померла за два місяці до цієї події: 8 вересня 2003 року. Поховали Г. І. Сухомлинську у смт. Павлиш, поруч з могилою чоловіка, трохи позаду. Так і у житті вона була весь час поруч, була другом, порадником, опорою, інколи навіть й захисником. За свідченнями очевидців, Ганна Іванівна Сухомлинська була справжньою Берегинею родини, чуйною матір'ю, відданою дружиною, надійним помічником та соратником Василя Олександровича [7].

Справу її життя сьогодні продовжують донька (академік Ольга Василівна Сухомлинська) – співголова Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського і внучка Леся (Л. В. Сухомлинська) – науковий співробітник сектору сухомлиністики відділу історії освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Саме завдяки їхній праці у цьому ювілейному 2018 році вийшов шостий біобібліографічний покажчик творів педагога, у якому містяться описи й тих творів, упорядником яких була Ганна Іванівна Сухомлинська [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, здійснений аналіз життя, педагогічної і просвітницької діяльності Ганни Іванівни Сухомлинської як популяризатора спадщини Василя Олександровича дає змогу для висновку про те, що її життя було напруженим, цілеспрямованим, багатогранним і надзвичайно плідним.

Освітньо-просвітницька діяльність Ганни Іванівни Сухомлинської у контексті розвитку вітчизняної педагогічної науки та освіти на сьогодні актуальна, викликає значний інтерес і потребує ґрунтовних досліджень. У перспективі наукового аналізу потребує роль Г. І. Сухомлинської в укладанні

біобібліографічних покажчиків, у побудові концепції державного педагогічно-меморіального музею В. О. Сухомлинського в Павлиші. Ім'я Ганни Іванівни Сухомлинського має зайняти достойне місце у вітчизняній педагогіці.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Борисовский А. М. В. А. Сухомлинский: Кн. для учащихся / А. М. Борисовский. – М.: Просвещение, 1985. – 128 с.

2. В. А. Сухомлинский: Библиография / Сост. А. И. Сухомлинская, О. В. Сухомлинская. – Киев: Радянська школа, 1987. – 255 с.

3. В. О. Сухомлинський: біобібліогр. (2001–2008 рр.) / Акад. пед. наук України, Укр. асоц. В. Сухомлинського; упоряд. Л. М. Заліток. – Київ, 2008. – 195 с.

4. В. О. Сухомлинський: Бібліографія творів / уклад. Г. І. Сухомлинська, О. В. Сухомлинська. – Київ: Рад. шк., 1978. – 109 с.

5. В. О. Сухомлинський: Біобібліографія: 1987–2000 рр. / Уклад. Г. І. Сухомлинська, О. В. Сухомлинська. К.: КНЕУ, 2001. – 128 с.

6. Василь Олександрович Сухомлинський: до 100-річчя від дня народження : біобібліогр. покажч. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; упоряд.: О. В. Сухомлинська, Л. Д. Березівська, Л. І. Страйгородська та ін. – Вінниця: Твори, 2018. – 395 с.

7. Державний педагогічно-меморіальний музей В. О. Сухомлинського. Путівник. – Павлиш, 2008. – 50 с.

8. Замість некрологу «Віддана мені, як і я їй» // Освітянське слово. – 2003. – № 9. – С. 2.

9. Педагогічно-меморіальний музей В. О. Сухомлинського: путівник / Кіровогр. облас. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. В. О. Сухомлинського, Пед.-мемор. музей В. О. Сухомлинського. – Павлиш, 2013. – 45 с.

10. Рябоконь Л. Педагогічне соло в сімейному супроводі / Л. Рябоконь // День. 2003. – 23 вересня. – Режим доступу: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/pedagogichne-solo-v-simeynomu-suprovodi

11. Степанова О. Человека воспитывать можно только добром / Ольга Степанова // Україна-Центр. Всеукраїнський тижневик. – 2018. – 7 квітня. – Режим доступу: http://uc.kr.ua/2018/02/06/cheloveka-vospytyvat-mozhno-tolko-dobrom/

12. Сухомлинский В. Наш педагогичекий коллектив / В. Сухомлинский // Народное образование. –1963. – № 9. – С.34–42.

13. Сухомлинский В. А. Родина в сердце / В. А. Сухомлинский: сост. А. И. Сухомлинская, Л. В. Голованов. – М.: Молодая гвардия, 1980. – 175 с.

14. Сухомлинська Г. І. Сила духу і розуму / Г. І. Сухомлинська // Сучасники В. О. Сухомлинського. – Кіровоград, 1998. – 260 с. – С.22–36.

15. Сухомлинська О. Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років / О Сухомлинська // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / [О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін.]. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 74–96.

16. Сухомлинський В. О. Думки про шкільне виховання / В. О. Сухомлинський // Комуніст України. – 1968. – № 10. – С. 83–91.

17. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

18. Тартаковский Б. С. Повесть об учителе Сухомлинском; Смерть и жизнь рядом: Повести. / Б. С. Тартаковский. – К.: Днипро, 1983. – 408 с.

19. Ткаченко З. Ю. Невичерпне джерело мудрості / З. Ю. Ткаченко // Педагогічний дискурс. – 2011. – № 10. – С.485–492.

REFERENCES

1. Borisovskij, A. M. (1985). *V. A. Suhomlinskij*. [V. A. Sukhomlynskyi]. Moscow.

2. *V. A. Suhomlinskij: Bibliografija.* (1987). [V. A. Sukhomlynskyi. Bibliography]. Kyiv.

3. *V. O. Sukhomlynskyi: biobibliohrafiia (2001–2008 rr.).* [V. O. Sukhomlynsky: biobibliography. (2001–2008)]. Kyiv.

4. *V. O. Sukhomlynskyi: Bibliohrafiia tvoriv.* (1978). [V. O. Sukhomlynsky: Bibliography of works]. Kyiv.

5. *V. O. Sukhomlynskyi: Biobibliohrafiia: 1987–2000 rr.* (2001). [V. O. Sukhomlynsky: Biography: 1987–2000]. Kyiv.

6. *Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: do 100-richchia vid dnia narodzhennia.* (2018). [Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi: to the 100th anniversary of his birthday]. Vinnytsia.

7. *Derzhavnyi pedahohichno-memorialnyi muzei V. O. Sukhomlynskoho. Putivnyk.* (2008). [State Pedagogical-Memorial Museum V. O. Sukhomlynskyi. Guidebook.] – Pavlysh.

8. *Zamist nekrolohu «Viddana meni, yak i ya yii».* (2003). [Instead of the obituary «Devoted to me, like me to her»]. Kyiv.

9. *Pedahohichno-memorialnyi muzei V. O. Sukhomlynskoho: putivnyk.* [Pedagogical-Memorial Museum V. O. Sukhomlynskyi. Guidebook]. Pavlysh.

10. Riabokon, L. (2003). *Pedahohichne solo v simeinomu suprovodi*. [Pedagogical solo in family support]. – Rezhym dostupu: https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/pedagogichne-solo-v-simeynomu-suprovodi

11. Stepanova, O. Cheloveka vospityvat' mozhno tol'ko dobrom. [Man can only be brought up well]. Rezhym dostupu: http://uc.kr.ua/2018/02/06/cheloveka-vospytyvat-mozhno-tolko-dobrom/

12. Suhomlinskij, V. (1963). *Nash pedagogichekij kollektiv*. [Our pedagogical team]. Kyiv.

13. Suhomlinskij, V. A. (1980). *Rodina v serdce.* [Motherland in the heart]. Moscow.

14. Sukhomlynska, H. I. (1998). *Syla dukhu i rozumu*. [Power of spirit and mind]. Kirovohrad.

15. Sukhomlynska, O. (2012). *Deiaki aspekty evoliutsii spryiniattia tvorchosti V. Sukhomlynskoho: doroha dovzhynoiu v 40 rokiv.* [Some aspects of the evolution of the perception of creativity V. Sukhomlynskyi: road length of 40 years]. Luhansk.

16. Sukhomlynskyi, V. O. (1968). *Dumky pro shkilne vykhovannia*. [Thoughts about school education]. Kyiv.

17. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Narodzhennia hromadianyna*. [Birth of a citizen]. Kyiv.

18. Tartakovskij, B. S. (1983). *Povest' ob uchitele Suhomlinskom; Smert' i zhizn' rjadom.* [The story of the teacher Sukhomlinskyi; Death and life are near]. Kyiv.

19. Tkachenko, Z. Yu. (2011). *Nevycherpne dzherelo mudrosti.* [An inexhaustible source of wisdom]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПЕТРЕНКО Оксана Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: історія освіти, педагогічна спадщина В. Сухомлинського, гендерна педагогіка, організація освітнього процесу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PETRENKO Oksana Borysivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Education at the Rivne State University of the Humanities.

Circle of scientific interests: history of education, pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi, gender pedagogy, organization of educational process.

Дата надходження рукопису 24. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 373.3-051:378.046-021.68

ПРИМАКОВА Віталія Володимирівна –
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики
виховання, психології та інклюзивної освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради
e-mail: pran703@gmail.com

СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Ухвалення Закону України «Про освіту» 2017 року зорієнтувало освітян на виконання стратегічних напрямів реформування української освіти, зокрема шкільної початкової, зі змін у якій закономірно розпочалися трансформаційні процеси. Для окреслення чіткого курсу на нововведення міністерством було розроблено Концепцію «Нова школа. Простір освітніх можливостей» [1], щодо реформування середньої освіти та його базовий документ Концепцію середньої загальноосвітньої школи України [2]. У зазначених документах було окреслено стратегічні пріоритети реформаційного розвитку національної освіти України. Серед них основними визнано: орієнтацію на базові цінності розвитку освіти відповідно до світових тенденцій; модернізацію змісту освіти; реактуалізацію 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти, з огляду на визнання її єдиною можливою структурою української школи; запровадження інноваційного освітнього процесу через застосування компетентнісно орієнтованих методик і технологій навчання та оцінювання результатів; професіоналізацію педагогічних працівників, здатних до впровадження нововведень.

Сьогодні багато теоретиків і практиків у педагогіці наголошують на тому, що освіта в Україні не задовольняє потреб дітей та їхніх батьків, державу і суспільство. У своїх публікаціях учені справедливо підкреслюють, що освіта XXI століття потребує нових підходів до розбудови галузі та реалізації вищезазначених пріоритетів. Водночас урахування історико-педагогічного досвіду минулого завжди було і залишається потужним ресурсом ефективної модернізації і вдалої трансформації системи. Тому закономірним уважаємо звернення до педагогічної спадщини В. Сухомлинського, 100-річчя якого святкує цього року все прогресивне співтовариство, оскільки ідеї та творчий внесок у світову теорію педагогіки й освітню практику багато в чому є суголосними

© Примакова В. В., 2018

з визнаними нині першочерговими орієнтирами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розробленні й обговоренні сучасних підходів до реформування вітчизняної освіти, зокрема положень Концепції Нової української школи брали участь: О. Денисенко, В. Кузь, С. Пеняєв, О. Савченко, Б. Шиян та ін. Характер нововведень досліджували та їхній розгляд в історико-педагогічному контексті здійснювали Л. Березівська, В. Кузьменко, О. Сухомлинська. Історики педагогіки наголошували, що ідеї реформування освіти побудовані на класичних ідеях гуманістичного спрямування, адже в них проголошуються вічні цінності: добро, справедливість, гуманізм, істина, любов. З огляду на важливість аналізу найцінніших надбань педагогічного досвіду минулого, вважаємо необхідним звернутися до творчої спадщини педагога-класика В. Сухомлинського, який усім своїм життям і невтомною працею стверджував ці ідеали та формував ціннісне ставлення до них у своїх вихованців.

Мета статті – проаналізувати сучасні пріоритети розвитку національної освіти України крізь призму основних положень виховної системи В. Сухомлинського. Виявити ключові вектори реформаційних змін, що є суголосними з ідеями і поглядами педагога-гуманіста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною ознакою творчої діяльності Майстра педагогічної праці була гуманістична інтенціональність. А унікальна виховна система, обґрунтована педагогом-класиком, стала всесвітньо визнаною, оскільки створена Людиною, що вирізнялася відданістю своїй справі, глибоким розумінням природи Особистості та безумовною повагою до неї. Подібного ставлення освітян до професійної діяльності очікують нині ініціатори реформи, основною метою якої є створення такого закладу освіти, де сучасний вчитель Нової української школи має прислухатися до думки учня, вчить його критично мислити та сміливо висловлювати власну думку. Відтак ключовими поняттями реформи визнано такі: «компетентність», «відповідальність», «громадянська позиція» тощо. Особливої ж ваги набувають партнерство, співпраця та взаєморозуміння, стосовно як дітей, так і їхніх батьків.

Міркування про те, що сучасна школа має стати осередком культурно-освітнього гуманістичного середовища, є нині не новим. На перший план у Концепції нової української школи (НУШ) виступає визнання самоцінності й унікальності кожної особистості на тлі підвищення рівня загальної культури всіх учасників освітнього процесу [1]. Ідеї дитиноцентризму, людиноцентризму свого часу проголошував Василь Сухомлинський, плекаючи творчого учня, творчого вчителя, творчий педагогічний колектив фахівців-однодумців. Та особливо педагог-гуманіст закликав бути уважним до дитини, знаходити те неповторне, унікальне, що є в кожного вихованця. Зокрема, В. Сухомлинський наполягав, що у кожної людини є «золота жилка» та підкреслював: «Якою б запущеною, безталанною, нездібною до оволодіння знаннями не здавалась дитина, дорогоцінне зерно таланту десь-то приховується під пластами звичайності, посередності, відсталості. Завдання істинного виховання полягає в тому, щоб знайти це зерно, відкрити золоту жилку, поставити людину на ту життєву доріжку, йдучи якою вона засвітиться своїм неповторним сяйвом» [5, с. 78]. Безсумнівно, думки класика не просто перегукуються з гуманістичним спрямуванням сучасної концепції НУШ, їх було визнано необхідними сучасними реформаторами та екстрапольовано в зміст концепції задля подальшого впровадження в діяльність національної школи.

Останнім часом актуалізовано важливі напрями виховання – національно-патріотичне та духовно-моральне, що складає основу формування в молодого покоління загальнолюдських цінностей. Тому, як зазначив О. Ляшенко, висвітлюючи стратегічні пріоритети розвитку загальноосвітньої школи України, культурологічна функція шкільної освіти передбачає оновлення її змісту на засадах гуманітаризації, розкриття взаємозв'язку людини з природою і суспільством, виховання громадянської та екологічної відповідальності [3]. А це є суголосним до ідей В. Сухомлинського, тим більше, що в молодшому шкільному віці воно починається з любові до рідного краю, до найближчого оточення, навколишнього світу дитини.

З цього приводу Василь Олександрович писав: «Патріотичне виховання школярів доцільно здійснювати на загальнолюдських та національних цінностях, серед яких провідними є: любов до рідної землі, народу й Батьківщини, любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї та родини, любов до рідної мови, шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу, праця на благо свого народу й батьківщини» [8, с. 256]. Відтак широке коло питань має бути представлене в змісті навчальних програм для початкової школи як для окремих предметів, так і передбаченого реформою інтегрованого курсу. Тому акцент на тому, що виховання проходить наскрізним компонентом всього

освітнього процесу потребує розроблення механізмів більш повного забезпечення реалізації всіх його напрямів і чіткого окреслення орієнтирів виховної роботи.

Наступним пріоритетом у розвитку освітнього середовища Нової української школи є забезпечення умов для природо відповідного пізнання світу, впродовж якого діти відчуватимуть радість. Один із шляхів його забезпечення є створення в класному колективі ситуації успіху, атмосфери партнерства, взаємопідтримки. А щоб пізнання світу вихованцем було більш продуктивним і результативним, класик надавав рекомендації та застерігав: «Під час кожної зустрічі дітей з природою, ми намагаємося показати їм світ таким, щоб вони задумались над тією істиною, що природа – це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» [7, с. 555]. Кожному напряму виховання школярів радив приділяти увагу В. Сухомлинський, сам робив це віртуозно. Виявляючи проблеми, окреслюючи можливості їхнього розв'язання спочатку на рівні задуму або ідеї, глибоко теоретично обґрунтовував та в подальшому впроваджував її у роботу Павлиської середньої школи, спільно з творчим колективом однодумців.

Сьогодні багато з них є реактуалізованими та прописаними в сучасних нормативних документах; вони перегукуються з пріоритетами сучасної Концепції НУШ. Зокрема, йдеться і про пріоритет педагогіки партнерства між учителем і учнем. Педагогіку класик не випадково називав «людинознавством», адже надавав вирішального значення глибокому пізнанню внутрішнього світу учня вчителем. Зокрема геніальний педагог наполягав: «Найголовніше в нашій майстерності і мистецтві – знати дитину, розуміти і відчувати ту істину, що кожна дитина – це цілий світ думок, почуттів, зацікавлень, переживань, прагнень, радощів, гіркот, образ, прихильностей, прикростей» [4, арк. 21]. Тільки з таким розумінням дитячої сутності має формувати особистість майбутнього, сучасний вчитель. Тож зазначені ідеї були центральними в педагогічній творчості геніального Вчителя-гуманіста. Тож зрозуміло, що увага до дітей з різним рівнем психофізіологічного розвитку, зі складними аномаліями та особливими освітніми потребами також хвилювали педагога-вченого.

У формуванні ставлення до особливих дітей у дитячому колективі вирішальну роль відіграє педагогічна культура вчителя, від його правильної світоглядної позиції, педагогічного такту, професійної етики, інших особистісно-професійних якостей великою мірою залежить створення атмосфери доброзичливості, психологічного комфорту, адекватного ставлення один до одного в класі та поза школою. Відтак варто зважати й на настанови вчителям Василя Олександровича про те, що вчитель має завжди знати, що відбувається в душі його вихованця. Він наголошував: «Найголовнішою рисою педагогічно культури вчителя є розуміння і відчування духовного світу дитини» [4, арк. 35]. Відповідно в його праці «Методика виховання колективу» знаходимо: «Не зламати, а підняти, підтримати, не знеособити духовні сили дитини, а утвердити почуття її гідності – тільки так треба використовувати свою владу над дитиною» [6 с. 633]. А ще у праці «Як виховати справжню людину» наголошував: «У справжнього вчителя – найважче і найрадісніше життя, трепетно хвилююча і складна творчість, надзвичайно тонкі інструменти, які вічно вдосконалюються і якими він впливає на людську душу. Учитель творить людину» [9, с. 340–341]. А справжній педагог, відповідно до поглядів і переконань педагога-класика, обов'язково буде прагнути виконувати свою професійну діяльність натхненно, відповідально, високопрофесійно, з великою повагою до особистості вихованця, з чіткими орієнтирами до проголошення і відстоювання ідеалів Добра, Істини, Справедливості, Любові, яким завжди був відданий Василь Сухомлинський.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, у результаті аналізу зроблено висновок про те, що більшість ключових векторів реформаційних змін в освіті України є суголосні з ідеями і поглядами педагога-гуманіста В. Сухомлинського. Вважаємо, що реактуалізація педагогічного досвіду класика має потужний потенціал у розбудові сучасної освіти і тому потребує нині пильної уваги, адже може бути корисним у визначенні орієнтирів на конструктивні напрями подальших реформаційних змін в освіті.

З огляду на зазначене, перспективами подальших розвідок вважаємо аналіз сторінок педагогічної спадщини видатного педагога, переосмислення і використання яких будуть націлювати теоретиків і практиків в педагогічній освіті на вибір напрямів подальшої розбудови системи національної освіти України, підвищення її престижу і ролі у світовому та вітчизняному просторі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Концепція «Нова школа. Простір освітніх можливостей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/ activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016 /. – 40 с.

2. Концепція середньої загальноосвітньої школи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naps.gov.ua/ ua/activities/nsko/. – 26 с.

3. Ляшенко О. І. Пріоритети розвитку української школи в умовах реформування освіти / Ляшенко О. І. – К, 2017. – 89 с.

4. Сухомлинский В. А. Письмо болгарскому учителю «Воспитывайте разум ребенка». Письмо первое. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 590, арк. 20–48.

5. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. – М.: Знание, 1967. – 79 с.

6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 401–637.

7. Сухомлинський В. О. Природа, праця, світогляд / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. – К.: Радянська школа. – 1977. – Т. 5. – С. 551–562.

8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5т. – К.: Радянська школа. – 1976. – Т. 3 – С. 7–279.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 147–416.

REFERENCES

1. *Kontseptsiia «Nova shkola. Prostir osvitnikh mozhlyvostej».* [Concept «New School. Educational Opportunity Space»]. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://mon.gov.ua/ activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016 /.

2. *Kontseptsiia seredn'oi zahal'noosvitn'oi shkoly Ukrainy.* [Concept of the secondary comprehensive school of Ukraine]. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://naps.gov.ua/ ua/activities/nsko/.

3. Liashenko, O. I. (2017). *Priorytety rozvytku ukrains'koi shkoly v umovakh reformuvannia osvity.* [Priorities for the development of the Ukrainian school in the context of reforming education]. Kyiv.

4. Sukhomlynskyj, V. A. (1977). *Pys'mo bolharskomu uchyteliu «Vospytyvajte razum rebenka». Pys'mo pervoe.* [A letter to the Bulgarian teacher «Bring up the child's mind». The first letter.]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyj, V. A. (1967). *Trudnye sud'by.* [Difficult destinies]. Moscow.

6. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1976). *Metodyka vykhovannia kolektyvu.* [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

7. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1977). *Pryroda, pratsia, svitohliad.* [Nature, labor, worldview]. Kyiv.

8. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1976). *Sertse viddaiu ditiam.* [I give my heart to the children]. Kyiv.

9. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu.* [How to raise a real person]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПРИМАКОВА Віталія Володимирівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методики виховання, психології та інклюзивної освіти Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: професійний розвиток педагогів у системі неперервної освіти, спеціальна педагогіка; історія розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PRYMAKOVA Vitaliia Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Education, Psychology and Inclusive Education of the Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education» of Kherson Regional Council

Circle of scientific interests: professional development of teachers in the system of continuous education, special pedagogy; the history of postgraduate pedagogical education in Ukraine.

Дата надходження рукопису 27. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

УДК [37(091)(477)]: 373.5

ПУСТОВІТ Григорій Петрович –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри природничо-математичної освіти
Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти,
ORCID iD: 0000-0001-7754-0249,
e-mail: h.pustovit@gmail.com

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Постановка та обґрунтування проблеми. Сьогодні як у світі, так і в Україні все більше уваги приділяється питанням рівного доступу до освіти, покращення умов навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами, питанням організації інклюзивної освіти. Інклюзивна освіта – це такий процес навчання й виховання, при якому ВСІ діти, незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних й інших

© Пустовіт Г. В., 2018

особливостей, включені в загальну систему освіти й навчаються за місцем проживання разом зі своїми однолітками без інвалідності у тих самих загальноосвітніх школах, які враховують їхні особливі освітні потреби й виявляють необхідну спеціальну підтримку. Основою концепції інклюзивної освіти є принципи, що всі діти, незважаючи на різне культурне й соціальне походження та різні рівні навчальних можливостей, повинні мати однакові можливості у навчанні в усіх типах закладів освіти. Отже, ідеологія інклюзивної освіти спрямована на надання кожній дитині, всім відособленим і вразливим групам можливостей для результативного навчання. Інклюзивна освіта є підходом, який допомагає адаптувати освітню програму та навчальне середовище до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними можливостями.

Організація інклюзивної освіти останніми роками набуває кардинально нового змісту, актуалізуючи водночас і здобутки психолого-педагогічної науки, прогресивні ідеї видатних педагогів минулого. Відомий український педагог В. О. Сухомлинський приділяв значну увагу особливо гострій і складній проблемі – навчанню й вихованню «важких», «особливих» дітей ще в середині XX століття. Однак його погляди й висновки є актуальними й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського у контексті вирішення проблем важких дітей здійснено у наукових розвідках І. Демченко «В. О. Сухомлинський про психолого-педагогічну підтримку дітей в умовах інклюзивної освіти», С. Іноземцевої «Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в роботі з дітьми з особливими потребами», Н. Калініченко «В. О. Сухомлинський про роботу з дітьми з особливими потребами», О. Сухомлинської «Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу», Т. Філімонової ««Обережно: дитина»: В. О. Сухомлинський про важких дітей», З. Шевців «Проблема захисного дитинства і соціалізації в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського», Л. Штефан «Проблема «важких» дітей в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» тощо.

Мета статті – аналіз й актуалізація ідей Василя Сухомлинського у контексті організації інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сухомлинський надавав важливого значення створенню комфортних умов для навчання і виховання дитини, формуванню толерантного ставлення батьків, учителів та учнів до дітей з обмеженими можливостями, що є співзвучним із завданнями сучасного інклюзивного закладу освіти. Не вживаючи термінів «спеціальна педагогіка», «інклюзія», «інклюзивна освіта» Василь Олександрович у багатьох працях, як-то: «Як виховати справжню людину», «Розмова з молодим директором школи», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителеві», «Батьківська педагогіка», «Вірте в людину», «Важкі діти», «Мудра влада колективу», «Найвідсталіший у класі …», «О «трудных» подростках», «О «трудном» ученике и его товарищах», «О «трудных» и невозможных» і т. п. розкрив основні ідеї і принципи організації інклюзивної освіти.

Педагогічна концепція Василя Сухомлинського ґрунтується на позиції неповторності Людини: педагог вважав, що кожна дитина заслуговує на розвиток своїх здібностей, розкриття інтелектуального потенціалу. Його гуманістична концепція спрямована на захист дитинства, а ідеї та погляди педагога на особливості навчання дітей, які мають знижену здатність до навчання, актуальні й сьогодні.

Гуманізм В. Сухомлинського особливо яскраво виявився у його ставленні до організації навчання й виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку. У той час, коли в радянському суспільстві таких дітей намагалися ізолювати, відправивши до спеціалізованих навчальних закладів, Василь Олександрович обґрунтовував залучення цих дітей у навчально-виховний процес звичайної школи разом із колективом однолітків; підкреслюючи, що «вчити і виховувати таких дітей треба у масовій загальноосвітній школі; створювати для них якісь спеціальні навчальні заклади немає потреби. Це діти – не виродливі, а найтендітніші, найніжніші квіти в безмежно різноманітному квітнику людства» [8, с. 85–86]. І далі: «Гуманну місію школи і педагога ми вбачаємо в тому, щоб врятовувати цих дітей, увести їх в світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими». При цьому винятково важливим вважав педагог те, «щоб, перебуваючи в атмосфері повноцінного духовного життя школи, недостатньо здібна дитина ніколи не відчула своєї «неповноцінності»» [8, с. 86].

За два тижні до смерті Василя Олександровича 19 серпня 1970 року в «Литературной газете» була надрукована невелика, але надзвичайно цінна, вважаємо, програмна стаття для розуміння принципів інклюзивної освіти – «Найвідсталіший у класі …» [7], у якій педагог ще раз висловив свої ідеї й переконання стосовно організації навчання й виховання особливих дітей.

Директор школи визнавав, що «навчати їх

у загальноосвітній школі – справжня мука: звичайно вони з труднощами оволодівають читанням і письмом», але «учити і виховувати таких дітей треба в звичайній школі: повноцінне середовище, що постійно інтелектуально збагачується, – одна з найважливіших умов їхнього порятунку» [7, с. 585].

У статті педагог наголошував на корекційній ролі виховання, стверджуючи, що «це тривалий, одноманітний, пекельно складний і болісно важкий посів, насіння якого дає паростки тільки через кілька років. Ця праця вимагає також виняткової поваги до людської особистості» [7, с. 590].

У процесі організації інклюзивного навчання вагомими є прогностичні ідеї В. Сухомлинського. Так, спостерігаючи за дітьми, яких відносимо до категорії дітей з особливими потребами, педагог дійшов висновку, що «для навчання і виховання таких дітей потрібні особливі заходи, потрібний тонкий, делікатний індивідуальний підхід» [8, с. 85]. У праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» педагог стверджував, що «головне – не допустити, щоб ці діти переживали свою «неповноцінність», запобігти появі в них байдужного ставлення до навчальної праці, не притупити у них почуття честі й гідності» [8, с. 85].

Директор Павлиської школи домагався від свого педагогічного колективу, щоб учителі взяли під пильну увагу дітей, які потребували особливого ставлення до себе. За В. Сухомлинським, це «тугодуми, жваві, рухливі, яких можна назвати «важкі», і справді важкі – з непростими долями, з психічними вадами, навіть розумово відсталі, тобто діти з особливими потребами, яким більше, ніж будь-яким була потрібна індивідуальна, особиста траєкторія розвитку, особливі виховні методики», – роз'яснює донька педагога – академік Ольга Сухомлинська [5, с. 74]. У праці «Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу» (2013) Ольга Василівна зазначає, що «наблизити максимально педагогічну теорію до психічних, духовних потреб такої дитини, розвинути її можливості, не оминути увагою кожну дитину – ось це і було в Павлиській школі підґрунтям, основою для розвитку гуманності, людяності. Бо виховання таких дітей – це особливий екзамен на гуманність» [5, с. 74].

У плані роботи Павлиської середньої школи на 1970/1971 навчальний рік, який складав ще В. Сухомлинський, зазначено: «Окремим питанням, над яким працює впродовж багатьох років директор школи, є розвиток розумових здібностей у розумово відсталих, малоздібних, повільно мислячих дітей» [5, с. 74]. Наступник Василя Олександровича – М. Кодак (директор у 1970–1976 рр.) підтверджував, що у цьому плані декілька сторінок відводилося роботі з особливими дітьми, а їх на той момент у Павлиській школі було шестеро, і навчалися вони разом з усіма іншими дітьми [5].

За часів Василя Олександровича у Павлиській середній школі була створена чітка система роботи з такими дітьми – на уроці, в позаурочний час, у роботі з батьками. Головним за цих умов було здійснення індивідуального підходу, адже педагоги чітко усвідомлювали, «що ніякими зусиллями від важкого учня не доб'єшся таких самих знань, як від інших дітей, учитель звикає вимірювати його успіхи особливими мірками: для кожної важкої дитини – своя мірка» [6, с. 510–511]. За твердженням В. Сухомлинського, в умовах спільного навчання здорових дітей і дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності необхідні знання «мистецтва навчання і виховання».

У праці «Розмова з молодим директором школи» Василь Олександрович цілий розділ приділив роботі з такими дітьми і назвав його «Важкі діти». У ньому педагог стверджував, що успіхи важких дітей – це віра вчителя в їхні сили: «Це воістину велика мудрість, людська терплячість вихователя: протягом багатьох тижнів бачити, як у дитини нічого не виходить, як маленькі, дуже скромні досягнення даються їй нелегкою працею, і водночас бути переконаним у тому, що в дитини зрештою вийде те, до чого вона прагне» [6, с. 511]. І далі: «На кожному уроці важка дитина повинна робити якийсь, нехай дуже незначний крок на шляху пізнання, досягати якогось успіху. Не бійтеся того, що протягом кількох тижнів, можливо, і кількох місяців важка дитина виконує завдання не тієї складності, що основна маса учнів. Нехай виконує спеціально дібрані для неї завдання − оцінюйте їхній результат. Це стане могутнім емоційним поштовхом. Душевна чуйність, знання психіки дитини, терпіння і наполегливість – усе це сприяє тому, що розумовий розвиток важкої дитини поступово вирівнюється, вона перестає бути важкою» [6, с. 525].

Василь Олександрович Сухомлинський прогнозував розширення функцій, видів та напрямів педагогічної діяльності вчителя, трансформації її в соціально-педагогічну. Авторський підхід до організації соціально-педагогічної діяльності з «важкими у виховному відношенні дітьми» та їхніми батьками реалізовувався в практиці роботи Павлиської середньої школи, де успішно функціонував психолого-педагогічний семінар для вчителів, на якому серед різноманітних питань розглядалися проблеми навчання і

виховання особливих учнів. Наприклад, у Книзі протоколів засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи віднаходимо записи про окремі семінари: «Питання про виховання важких дітей, дано тлумачення поняття «важкі діти»», «Доповідь Сухомлинського В. О. «Про виховання дітей з патологією поведінки і емоцій», «Доповідь Сухомлинського В. О. «Про навчання та виховання слабоумних, малоздібних, повільно думаючих дітей» [5, с. 117–119].

Під керівництвом директора у Павлиській середній школі педагогічний колектив створював атмосферу порозуміння та взаємодопомоги між учнями, щоб забезпечити дитині з особливостями психофізичного розвитку можливість самоствердитися, подолати неадекватні установи і стереотипи, набути певних навичок соціальної поведінки. У створенні комфортних умов для індивідуального розвитку кожного, збагаченні його емоційного життя та успішної соціалізації педагог вбачав головні завдання вчителя.

Успіх в навчанні важких дітей у звичайних класах, ефективність проведення психологічних семінарів забезпечувала створена директором Павлиської школи спеціальна психологічна комісія, до складу якої входили шкільний лікар та 7–8 учителів, що мали «найбільш глибокі знання і досвід практичної роботи». За такого підходу «обов'язковою умовою роботи в психологічній комісії є вміння вчителя розуміти духовний світ дитини», – зазначав педагог у праці «Розмова з молодим директором школи» [6, с. 456].

У контексті останнього директор школи звертав увагу на індивідуалізацію роботи з такими дітьми, на необхідність знайти кожній дитині посильну розумову працю, доступні шляхи подолання труднощів, на залучення дитини до цікавої діяльності, щоб у неї розвивалося почуття власної гідності. У праці «Серце віддаю дітям» Василь Сухомлинський стверджував, що «радість праці, радість успіху у навчанні – перша заповідь виховання», тому «в наших школах не повинно бути нещасних дітей – дітей, душу яких пригнічує думка, що вони ні на що не здатні» [9, с. 164].

У вже згадуваній вище статті «Найвідсталіший у класі …» Василь Олександрович переконував, що «нещасна, знедолена природою або поганим середовищем маленька людина не повинна знати про те, що вона – малоздібна, що в неї – слабкий розум. Виховання такої людини повинно бути в сто разів ніжнішим, чутливішим, дбайливішим» [7, с. 590]. Водночас В. Сухомлинський застерігав, що під час роботи з особливими дітьми не потрібно звільняти їх від будь-яких труднощів, відгороджувати від життєвих негараздів, необхідно відійти від практики опікунства, а здійснювати психолого-педагогічний супровід.

До найважливіших принципів навчання особливих дітей педагог відносив: забезпечення одночасного напруження думки і пам'яті; недопущення того, щоб відстаючий учень відступав від поставленої мети; забезпечення яскравого інтелектуального й емоційного життя кожної такої дитини; насиченість процесу навчання й виховання малоздібних дітей естетичним багатством рідної мови і книг; наявність посильної творчої фізичної праці. Він був переконаний у тому, що «виховання відстаючих, невстигаючих, «нездібних», «бездарних» – це пробний камінь педагогіки, її майстерності мистецтва, людяності». За переконанням педагога, психологічний семінар, робота психологічної комісії були своєрідною «підготовкою до занять батьківської школи. Особливо важлива ця підготовка з питань, що стосуються відхилень у розумовому розвитку дитини» [6, с. 456]. У створеній директором педагогічній школі для батьків надавались знання, на основі яких батьки оволодівали навичками розвитку розумових і фізичних здібностей дітей.

Василь Олександрович не лише постійно «вивчав розумову працю відстаючих учнів на уроках, спостерігаючи одночасно й обдарованих дітей», а й уважно стежив за дослідженнями радянських і зарубіжних учених з проблеми розумово відсталих дітей, зокрема за полемікою на сторінках «Литературной газеты» американського психолога Д. Креча й радянського академіка П. Анохіна [7, с. 585]. Прагнучи знайти і зрозуміти причини відставання у розумовому розвитку дітей, В. Сухомлинський аналізуючи останні наукові результати вчених, особисто вивчав спадковість, побут, харчування, духовне життя більше як двох тисяч сімей, «намагався, додержуючись певної обережності, перевірити їхні висновки і припущення в практичній роботі з дітьми».

Директор Сухомлинський також проаналізував і узагальнив багаторічну наполегливу роботу педагогічного колективу Павлиської школи з такою категорією учнів. Педагог писав: «За 35 років через мої руки пройшло 107 дітей, яких я з певністю називаю малоздібними, навіть слабоумними («слабкий ум» – хіба це не найточніше визначення суті біди?)» [7, с. 587]. За таких умов важливим вважаємо той факт, що усі 107 дітей із затримкою психічного й розумового розвитку закінчили школу, за висловом Василя Олександровича, «стали повноцінними, освіченими людьми. 55 з них закінчили X клас; 25 – після VII і VIII класів вступили в технікуми й здобули середню спеціальну

освіту; 17 – закінчили профтехучилища і вечірню середню школу, 8 – здобули спеціальність на курсах. Два чоловіка через серйозне захворювання своєчасно не змогли закінчити VIII клас й здобули восьмирічну освіту через кілька років. Із 107 чоловік 13 отримали вищу освіту» [1, с. 201].

Отже, практична діяльність Василя Сухомлинського у середині XX століття переконливо довела, що віра у можливості дитини, бажання створити світлу, особливу теплу атмосферу створюють необхідні умови і можливості організації інклюзивної освіти з метою розкрити кожного учня, щоб дитина з особливостями психофізичного розвитку не почувала себе неповноцінною, щоб змогла одержувати підтримку дорослих й дружбу ровесників, набувала навичок соціальної поведінки.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, аналіз теоретичного доробку і практичного досвіду В. Сухомлинського дає змогу стверджувати, що відомий український педагог збагатив педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, його практичний досвід відіграє значну роль у розвитку навчання й виховання дітей з особливими потребами, є актуальним й служить корисним підґрунтям сучасним педагогам в організації інклюзивної освіти.

У зв'язку із запровадженням інклюзивної освіти набувають особливої актуальності й потребують ґрунтовного вивчення у *перспективі* погляди Василя Сухомлинського щодо формування, виховання й розвитку особистості дитини на основі збереження, відновлення й зміцнення її здоров'я.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. «Обережно: дитина»: В. О. Сухомлинський про важких дітей: Темат. зб. / упор. Т. В. Філімонова; за наук. ред. проф. О. В. Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 264 с.

2. Демченко І. І. В. О. Сухомлинський про психолого-педагогічну підтримку дітей в умовах інклюзивної освіти / І. І. Демченко // Vědeckýpokroknapřelomutysyachalete – 2012: materiály VIII mezinárodnívědecko-praktickáconference: Publiscing House «Education and Science», 2012. – S. 22–25.

3. Іноземцева С. В. Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в роботі з дітьми з особливими потребами / С. В. Іноземцева // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – Вип. 21. – С.55–61.

4. Калініченко Н. А. В. О. Сухомлинський про роботу з дітьми з особливими потребами / Н. А. Калініченко // Педагогічний вісник. – 2013. – № 4(28). – С. 74–76.

5. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського у Павлиші – погляд крізь призму часу: науково-популярне видання / О. В. Сухомлинська. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 124 с.

6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. –Т. 4. – С. 393–628.

7. Сухомлинський В. О. Найвідсталіший у класі … / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 584–590.

8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 55–208.

9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 149–418.

11. Шевців З. М. Проблема захисного дитинства і соціалізації в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. / З. М. Шевців // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2000. – № 7. – С. 158–163.

12. Штефан Л. А. Проблема «важких» дітей в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Л. А. Штефан // Педагогіка та психологія. – Харків: ХДПУ, 1999. – Вип.10. – Ч. 2. – С. 84–87.

REFERENCES

1. *«Oberezhno: dytyna»: V. O. Sukhomlynskyi pro vazhkykh ditei.* (2008). [«Cautious: Child»: V. O. Sukhomlynskyi about heavy children]. Luhansk.

2. Demchenko, I. I. (2012). *V. O. Sukhomlynskyi pro psykholoho-pedahohichnu pidtrymku ditei v umovakh inkliuzyvnoi osvity*. [V. O. Sukhomlynskyi about psychological and pedagogical support of children in the conditions of inclusive education]. Praha.

3. Inozemtseva, S. V. (2008). *Vykorystannia pedahohichnykh idei V. O. Sukhomlynskoho v roboti z ditmy z osoblyvymy potrebamy.* [The use of V. O. Sukhomlynskyi's pedagogical ideas in working with children with special needs]. Kharkiv.

4. Kalinichenko, N. A. (2013). *V. O. Sukhomlynskyi pro robotu z ditmy z osoblyvymy potrebamy.* [V. O. Sukhomlynskyi about working with children with special needs]. Kyiv.

5. Sukhomlynska, O. V. (2013). *Shkola Sukhomlynskoho u Pavlyshi – pohliad kriz pryzmu chasu.* [Sukhomlinsky School in Pavlyshy – look through the prism of time]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Rozmova z molodym dyrektorom.* [Talk with a young director]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Naividstalishyi u klasi …* [The most back in class]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti.* [Problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sertse viddaiu ditiam.* [I give my heart to the children]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise a real person]. Kyiv.

11. Shevtsiv, Z. M. (2000). *Problema zakhysnoho dytynstva i sotsializatsii v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho*. [The problem of protective childhood and socialization in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky]. Lygansk.

12. Shtefan, L. A. (1999). *Problema «vazhkykh» ditei v pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho*. [The problem of «heavy» children in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi]. Kharkiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПУСТОВІТ Григорій Петрович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничо-математичної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Наукові інтереси: позашкільна освіта й виховання дітей та учнівської молоді, організація системи післядипломної педагогічної освіти, організація інклюзивної освіти, проектна діяльність.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PUSTOVIT Hryhorii Petrovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Natural and Mathematical Education of Rivne Region Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

Circle of scientific interests: extracurricular education and upbringing of children and pupils, organization of postgraduate pedagogical education system, organization of inclusive education, project activity.

Дата надходження рукопису 17. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор О. С. Радул

УДК 37.091.4 Сухомлинський

РАЦУЛ Олександр Анатолійович –
доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Інтеграція освіти України в світовий простір вимагає від суспільства вирішення завдання високого ґатунку – сформувати, за ідеєю В. О. Сухомлинського, справжню людину. Її становлення починається з сім'ї, дитячого садка, школи, навчального закладу. Вихователі, батьки, вчителі, викладачі, наставники, соціальні педагоги та психологи повинні бути, говорячи сучасною термінологією, активними, креативними, компетентними менеджерами, які б допомагали дитині розвиватися, уникати недоліків поведінки у підлітковому віці, попереджувати девіантну поведінку у сучасної молоді. Реалізовувати виховну роботу у неоднозначному соціумі з метою допомогти людям, які опинилися у важкому становищі (наприклад,переселенці з Криму та Донбасу), виправити зміст життя наркоманам та безхатькам, вести дієву допомогу та педагогічну підтримку пенсіонерам, людям з інвалідністю, багатодітним сім'ям, – ці завдання актуальні сьогодні. Вони не завжди вирішуються ефективно і потребують педагогічної корекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-педагогічної роботи висвітлюються зарубіжними та вітчизняними вченими. Досліджуючи людину як об'єкт людинознавства, використовуючи системно-діяльнісний та історико-еволюційний підходи, психологи С. Рубінштейн, Г. Костюк, О. Леонтьєв, А. Петровський зазначають, що справжньою основою та рушійною силою особистості, на яку спрямовані впливи, є спільна діяльність і спілкування. Вчені К. Роджерс, А. Маслоу звертають увагу на вміння об'єкта само актуалізуватися,а також проявляти особисті риси та якості (Олпорт, Кеттл, Айзенк), вихователям слід розгледіти здатність індивіда реагувати на ситуації, виходячи з особистісної інтерпретації (Еліс, Роттер).

Професор А. Капська [7] розглядає соціальну роботу як прикладну, міждисциплінарну галузь знань, яка знаходиться на межі психології, соціології, медицини, а соціально-педагогічну роботу як технологічну систему [8]. Науковці С. Харченко, І. Пінчук, А. Капська доводять, що об'єктами соціально-педагогічної

© Рацул О. А., 2018

діяльності є особи або групи, які потребують допомоги чи підтримки – це діти, молодь та члени їхніх сімей.

Слід зазначити, що з прийняттям акту про незалежність України, дослідження соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності соціальних педагогів пожвавилося. Так, видані книги, підручники, методичні рекомендації з проблем соціальної роботи (А. Ляшенко (1995), А. Козлов (1998), І. Мигович (1998) та соціальної педагогіки – Л. Коваль, І. Звєрєва, С. Хлебік (1997), Л. Міщик (1997), А. Капська (2006). Автори розглядають принципи, закономірності, функції діяльності соціального педагога та реалізацію ним соціально-педагогічної технології. Однак, розгляд зазначених проблем в контексті спадщини В. О. Сухомлинського не спостерігається.

Мета статті – здійснити педагогічну корекцію в реалізації соціально-педагогічної роботи соціальними педагогами, збагатити їхню діяльність виваженим досвідом вчителя-новатора Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернувшись до історії, слід відмітити, що з давніх-давен люди, община допомагали бідним, милосердно ставилися до жебраків, надавали притулок, їжу, ділилися одягом, взуттям. Світові педагоги,щоб люди вибралися із скрути, займалися просвітництвом. Так, К. Ушинський написав дітям, щоб вони були елементарно освіченими, книги «Дитячий світ», «Рідне слово», залучаючи їх до казки, фольклору, моралі. Софія Русова організувала в Києві дитячий садок, навчила дітей говорити рідною мовою, самовиражатися. А. С. Макаренко, організувавши колонію для безпритульних дітей, зумів створити умови для успішного навчання підлітків, залучив їх до корисної праці, навчив цінувати загальнолюдські вартості. Вихованці видатного педагога, пройшовши добру школу життя у колонії та комуні, по-справжньому стверджувалися у дорослому житті.

Соціальний педагог є посередником між соціальним середовищем і людиною, яка потребує допомоги. Місія педагога – здійснити конкретні практичні дії, які б ефективно впливали на задоволення потреб громадян, а надто, – щоб вони безболісно жили, не відчуваючи своєї вразливості. Кінцевий результат діяльності соціального педагога засобами впливу на підлітка з девіантною поведінкою, на юнака, який потрапив в обійми наркотичних засобів, студента, який має хворобу СНІД, – це вміло, професійно, своєчасно, з повагою до потерпілого, з особистісним підходом, з активацією його думок, волі та дій підтримати, допомогти, захистити. В цьому і є мета соціально-педагогічної діяльності соціального педагога.

Якщо звернутися до спадщини В. О. Сухомлинського, слід зазначити, що такі ж принципи впливу на вихованців використовував педагог, добавляючи комплексний підхід, врахування вікових та індивідуальних особливостей, виховання в колективі. Бажаючи вихованцям добра, дбав про загартування організму дітей, вів у Батьківській школі бесіди, лекції, дискусії про шкоду алкоголю не тільки батькові, але й дітям.

Павлиський педагог у листі завтрашньому вчителі «Залежить тільки від нас» [9, с. 284–285] дає поради:

– «майте довірливість до дитини»;
– «бачити в учневі живу людину»;
– «цінувати живі людські стосунки»;
– «не ігнорувати невдачі підопічного»;
– «формувати віру в самого себе».

Це стосується і соціального педагога та психолога, який не вірить в успіх своєї справи, ігнорує дрібниці, на вихованця дивиться як на закінченого злочинця, не поважає гідності істоти, не довіряє.

В. О. Сухомлинський створив **технологію вивчення дитини**, компонентами якої є: розуміння та доброзичливість; допомога у розвитку та самовдосконаленні; оберігання від зла; «лікування» природою, казкою, працею; залучення до духовних скарбів.

Сутність названої технології – це дитиноцентризм, бо індивід – це динамічна біосоціальна істота, яка потребує педагогічного захисту та педагогічної підтримки. Дієво любити дитину – це «переживати за неї, чуйно ставитися, бути небайдужим» [9, с. 15].

Я. Л. Коломинський писав: «Людина народилася – це індивід, а особистістю вона стане, коли почнуться її соціальні зв'язки та стосунки» [4, с. 158].

Відомий психолог Л. І. Божович стверджує, що особистістю слід називати людину, яка досягла певного рівня психічного розвитку, тобто людина вже усвідомлює своє «я».

Отже, соціальний педагог повинен свою діяльність реалізовувати з урахуванням того, що дитина ще не має соціальних зв'язків та відносин, бо вона ще не досягла усвідомлення свого «я».

Педагог – гуманіст В. О. Сухомлинський писав про те, що, оберігаючи дітей від зла, слід глибоко вивчити природу дитини, поважати гідність, доброзичливо ставитися, допомагати у подоланні життєвих труднощів, вести педагогічну підтримку [9, с. 23–24].

Павлиський педагог обґрунтував **технологію опіки та милосердя.**

Маючи велику любов до дітей і серце

батька-вихователя, розумів труднощі дітей, відчував світ дитинства, жив дитячим життям. Опікав сиріт, хворих, допомагав ствердитися у житті, дбав, щоб у серці дитини «оселилися джерела добрих почуттів». Учитель допомагав вихованцям творити добро, бути милосердними.

Майбутні соціальні педагоги, практичні психологи, учителі початкових класів та філологи не один рік опікуються дітьми-сиротами школи-інтернату, багатодітною сім'єю та будинком сімейного типу «Наш дім».

Акції милосердя, організація подарунків, ігри, концерти, задушевні бесіди, допомога в навчанні – ці форми роботи піднімають настрій, формують оптимізм, а майбутнім наставникам – віру у правильно обраній професії. Виховуючи доброту, милосердя, викладачі вишу ведуть розповіді про Андрея Шептицького, який займався благодійництвом: відкривав школи, допомагав сиротам, навчав за кордоном здібну молодь, а також про Лева Толстого, сучасних благодійників, волонтерів, меценатів, які безкорисливо допомагають обездоленим.

Піклуючись про оволодіння дітьми, підлітками та молоддю знаннями, вміннями та навичками, засвоєння національних та загальнолюдських цінностей, вивчення здобутків культури, науки, моралі, вчений дбав про те, щоб впливи на дітей були ефективними і стовідсотково стимулювали послідовне входження індивіда в соціальне середовище. Так педагог обґрунтував **технологію проектування процесу соціалізації**, суть якої – бачити в дитині майбутню особистість. Допомагає в цьому мобілізація духовних сил особи на засвоєння досвіду поколінь.

Аналізуючи сучасні проблеми соціально-педагогічної роботи, з якими стикаються майбутні соціальні педагоги, перебуваючи на соціально-педагогічній практиці в будинках сімейного типу «Наш дім-1», «Наш дім-2», дошкільних, шкільних та позашкільних закладах освіти міста та області, працюючи з дітьми-сиротами в школі-інтернаті та в багатодітній сім'ї, реалізуючи допомогу, підтримку та захист ветеранам, одиноким літнім людям та особам з інвалідністю, зазначаємо, що соціально-педагогічна робота була б ефективнішою за таких умов:

– збільшення фінансової спроможності влади дбати про нужденних;

– недержавні (неприбуткові) організації соціальної роботи не повинні заміняти державні органи опіки;

– окремі громади, які організовують меценатів-благодійників на матеріальну допомогу закладам та особам, стовідсотково не застраховані від успіху – можливостям та бажанням допомогти сиротам, одиноким, хворим, а тим більше молоді;

– піднесення якісної соціально-педагогічної роботи з людьми в будинках-інтернотах, особливо удосконалення моральних, психологічних та естетичних аспектів опіки;

– удосконалення системи реабілітації хворих, допомоги ветеранам, чорнобильцям, учасникам боїв на Донбасі, дітям та молоді, яка залишилася без опіки рідних;

– підняття на вищий рівень підготовку кваліфікованих спеціалістів з дипломом «соціальний педагог», який би, за В. Сухомлинським, «…враховував душевний стан підопічного (глибоко особисту емоційну оцінку), його чутливу реакцію на дії вихователя» [9, с. 492];

– вивчаючи проблеми роботи з неформальними молодіжними об'єднаннями та відповідними технологіями, соціальні педагоги вчаться діагностувати, використовувати паспортизацію неформальних груп, проводити спостереження, опитування, тести, експерт-оцінки;

– знайомлячись з діяльністю реабілітаційного центру роботи з наркозалежною молоддю, студенти вчаться вести трудо- та арттерапію, психологічні та аутотренінги.

Павлиський учитель у своїй праці «Розмова з молодим директором» [9], у бесіді четвертій «Важкі діти», дає поради педагогам:

– Бути поблажливими.

– «Не вражати байдужістю» [9, с. 493], бо чутливу натуру вона гнітить і вражає, викликаючи активний чи пасивний протест; «байдуже ставлення до чужого горя ображає» [9, с. 503].

– Перша турбота вихователя – щоб душа вихованця була чутливою і сприйнятливою до того, що відбувається в чужому серці.

– Враховувати психічний стан дитини, знати її радощі, потрясіння, захворювання.

– Віддавати сердечну доброту і співчутливість вихованцям.

Справжнім кодексом для соціального педагога можна вважати поради В.Сухомлинського: глибоко знати об'єкт впливу; сприймати чуже горе як своє; бути гуманним.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Розкриваючи зміст соціально-педагогічної роботи, якою займається соціальний педагог, ми зазначаємо: допомога, педагогічна підтримка, опіка є ведучою мотивацією діяльності; вивчення проблем людини, яка потрапила в безвихідь, починається з глибокого її вивчення; шефська діяльність студентів – майбутніх соціальних педагогів – є доброю школою, дієвою

практикою в реалізації соціально-педагогічної роботи в школі-інтернаті, багатодітній сім'ї, будинку сімейного типу «Наш дім»; педагогічний клуб «Сухомлинець», який діє на факультеті педагогіки та психології педуніверситету імені Володимира Винниченка, навчає майбутніх педагогів та психологів бути доброзичливими, милосердними, небайдужими до дітей-сиріт. Вони проходять добру школу милосердя, любові, доброти, яку проповідував павлиськийДобротворець.

Аналізуючи проблеми соціально-педагогічної роботи, ми окреслили новітні педагогічні технології, які застосовував В. Сухомлинський, а саме: технологію вивчення дитини; технологію опіки та милосердя; технологію проектування процесу соціалізації дітей.

Ця знахідка сьогодні має стати основою роботи соціального педагога.

Перспективами дослідження даної проблеми є: творче впровадження в практику педагогічних технологій павлиського вченого, вивчення психологічних аспектів в системі «соціальний педагог – дитина».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи / А. Г. Горілий. – Тернопіль: Астон, 2004. – 174 с.

2. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка / Л. Г. Коваль / Звєрєва І. Д., Хлебік С. Р. – К., 1997.

3. Козлов А. А. Социальная работа за рубежом / А. А.Козлов. – М.: Флинта, 1998.

4. Коломинский Я. Л. Человек: психология / Я. Л. Коломинский. – М: Просвещение, 1986. – 223 с.

5. Ляшенко А. И. Организация и управление социальной работой / А. И. Ляшенко. – М.: Наука, 1995.

6. Мигович І. І. Соціальна робота / І. І. Мигович. – Ужгород: УДУ, 1999.

7. Соціальна педагогіка / за ред. А. Й. Капської. – К.: Центр навч. Л-ри, 2006. – 468 с.

8. Соціальна робота: технологічний аспект / за ред. А. Й. Капської. – К., 2004.

9. Сухомлинський В. О. Вибр. Тв.: у 5-ти т. – К.: Рад. Школа, 1976-77.

REFERENCES

1. Horilyy, A. H. (2004). *Istoriya sotsial'noyi roboty.* [History of social work]. Ternopil.

2. Koval, L. H. (1997). *Sotsial'na pedahohika*. [Social pedagogy]. Kyiv.

3. Kozlov, A. A. (1998). *Sotsial'naya rabota za rubezhom.* [Social work abroad]. Moscow.

4. Kolominskiy, YA. L. (1986). *Chelovek: psikhologiya*. [The person: psychology]. Moscow.

5. Lyashenko, A. I. (1995). *Organizatsiya i upravleniye sotsial'noy rabotoy.* [Organization and management of social work]. Moscow.

6. Myhovych, I. I. (1999). *Sotsial'na robota*. [Social work]. Uzhgorod.

7. *Sotsialna pedahohika.* (1996). [Social pedagogy]. Kyiv.

8. *Sotsialna robota: tekhnolohichnyy aspekt*. (1994). [Social work: technological aspect]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyy, V. O. (1967). *Vybr. Tv.: u 5-ty t.*[Vyborg. TV: at 5 t.]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАЦУЛ Олександр Анатолійович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: удосконалення роботи соціального педагога, формування інформаційної культури майбутніх соціальних педагогів та соціальних психологів, творче впровадження в практику роботи середньої та вищої школи педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RATSUL Alexander Anatoliyovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Chair of Social Work, Social Pedagogy and Psychology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: improvement of the work of social pedagogue, formation of information culture of future social pedagogues and social psychologists, creative introduction of the work of secondary and higher school of pedagogical heritage V. O. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 10.08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37.091.4 Сухомлинський

РАЦУЛ Анатолій Борисович –
професор, кандидат педагогічних
наук, заслужений працівник освіти України
декан факультету педагогіки та психології
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

СИСТЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ПАВЛИША В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В національній доктрині розвитку освіти зазначається про спрямування зусиль педагогів-практиків на розвиток самореалізації особистості [5, с. 139].

Самореалізація – це діяння людини відповідно до своїх можливостей, таланту, здібностей, це природна властивість людської істоти – потреби реалізувати своє «Я» за умови прогресу в розвиткові.

В епоху ринкових відносин проблема самореалізації особистості має національне значення, тим більше що Україна почала інтегруватися у європейський простір. Наша національна освіта спрямована на те, щоб кожна особистість доклала своїх зусиль на вирішення цих завдань.

Видатний педагог сучасності В. О. Сухомлинський у своїй теоретико-

практичній діяльності обґрунтував систему, умови та шляхи самореалізації школярів, бо без цього, на його думку, немислиме виховання. Залучаючи дітей до навчання, праці та творчості, він формував у них здатність до самовираження та самоствердження, що є невід'ємною складовою виховання всебічно розвиненої людини.

Павлиський педагог в ідеї залучення школярів до творчості вбачав ідею їхньої самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічна наука розглядає особистість як соціалізованийіндивід, який прагне втілити найголовніші соціально-значущі властивості у процесі предметної діяльності, праці, пізнанні, спілкуванні.

Інтерактивні методи та новітні технології, які сприяють самореалізації індивідуума, розглядали Е. Фром, К. Роджерс, Л. Божович, О. Леонтєв, К. Платонов, В. Муляр, В. Сафін, О. Киричук. Останній обґрунтовує умови самореалізації: наявність задатків, здатність до творчості, уміння «відкрити» себе [6].

Дослідниця А. Постельняк [7] наголошує на тому, що слід формувати у школярів потребу оволодівати світовою і національною культурою, духовно самоудосконалюватися, що спонукає до творчої самореалізації.

В. Кондратова [2], досліджуючи шляхи формування творчих компетентностей молодших школярів, приходить до висновку: розвиток творчих здібностей дітей засобами образотворчого мистецтва, можливий шляхом спостережень, рольових ігор, уроків серед природи, які сприяють самовираженню, самоствердженню та самореалізації.

Глибоке експериментальне дослідження провела І. Краснощок [3], формуючи у майбутніх учителів здатність до самореалізації, накреслила умови, які сприяють самовираженню їхніх майбутніх вихованців (діяльна дослідницька думка, систематичне залучення до творчості, стимулювання успіху), які проповідував В. Сухомлинський.

Мета статті – розкрити систему роботи В. Сухомлинського з організації діяльності Павлиської школи по залученню школярів до самовияву, самовираженню, самоствердженню та самореалізації, визначити основні етапи роботи, закономірності, умови та шляхи її здійснення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. О. Сухомлинський у своїй освітньо-виховній діяльності дбав про забезпечення потреби школярів у творчій самореалізації, виявляв і розвивав юні таланти та обдарування, стимулював творче самоудосконалення дітей та молоді, тому в концепції ученого дитина виступає як творець.

Педагог сучасності, працюючи понад два десятка років директором Павлиськоі школи, створивши гуманістичну педагогіку як треба творити дитячу радість – радість пізнання дітьми навколишнього світу, краси, творчості. Він писав: «Школа повинна стояти на трьох китах: яскравій думці, живому слові і творчості дитини» [10, с. 343].

Отже, залучаючи дітей до пізнання, рідного слова, різноманітних видів дитячої творчості, вчений ставив в основу своєї педагогічної концепції ідею самореалізації.

Він стверджував, що творчість дитяча – це своєрідна сфера духовного життя, самовираження і самоствердження [10].

Аналізуючи спадщину В. Сухомлинського, ми дійшли висновку: педагог створив систему самореалізації

© Рацул О. Б., 2018

школярів, компонентами якої є самовиявлення, самовираження, самоствердження, самореалізація.

Перший етап самореалізації – це **самовиявлення** школярів, тобто збуджувально-емоційна та інтелектуальна, інколи неусвідомлена, сфера залучення до улюбленої праці, яка стимулює потребу творити нове. Педагог шляхом залучення дітей до творчості, яка здійснювалася у єдності інтелекту та моралі, у радості пізнання та творенні добра, у вияві неповторної індивідуальності, застосуванні сил та здібностей школярів, спонукав їх до самовиявлення. Відкриваючи у кожній дитині творця, учитель-практик залучав її до самобутньо-творчої інтелектуально-повнокровної праці.

Самореалізація дітей починалася із розуміння краси природи, музики, формування уяви, фантазії, створення казки, розкриття духовності кожного вихованця. Глибоко вивчаючи інтереси дітей, учитель звертав увагу на їх задоволення, адже емоційна привабливість, вибіркове ставлення дитини до об'єкта творчості – це і є задоволення потреб, без яких немислимий інтерес.

Особливе місце у художній творчості школярів Павлиша займало слово, яке допомагало їм відчути красу, а вона – доносити до розуму й серця його мелодію і аромат.

Школярі писали творчі роботи за матеріалами спостережень. Прикладомможуть бути роздуми дітей про хліб, мозолі та піт землероба, красу природи.

Отже, гурткова робота спонукала школярів до творчості, естетики, майстерності. Продукти творчої праці учнів були виявом їх самореалізації.

Другим етапом системи самореалізації вихованців є її **самовираження,** якевідбувалося під впливом внутрішніх протиріч, розвитку своєї особи, участі в художній, трудовій та технічній творчості.

Залучення дітей до художньої творчості засобами вишивання, ліплення, різьблення, живопису, хореографії, співу, лялькового театру та театру казки сприяло створення атмосфери самодіяльно-творчих та ігрових відносин із змістовним відпочинком, творчістю та іграми. Художня дитяча творчість передбачала різноманітні форми організації творчого діяння кожного індивіда за допомогою слова, кольору, звуку, пластики, дії, які формували у школярів уміння відтворювати явища світу. Умовою успішної дитячої творчості В. О. Сухомлинський вважав творчу напругу, змістовну наповнюваність, образотворчий самовияв особистості.

Творчі роботи школярів, на думку педагога, – це їхнє моральне самовираження. Вихованці Павлиша самовиражалися у праці, бо «радість споживання – це не шлях виховання трудівника» [9, с. 312]. Ввівши в школу свято першого хліба, педагог боровся проти негативного ставлення дітей до праці. Праця на навчально-дослідній дільниці, в теплиці, плодовому саду, навчально-виробничій бригаді, – це була школа творчості, де панувала атмосфера, насичена піднесенням.

Так, наприклад, у школярів з'явилися творчі замисли, а саме: змінити конструкцію віялки, щоб вона не тільки очищала зерно від домішок, а й розділяла його на кілька сортів; виростити незвичайне дерево, на якому росли б сливи, абрикоси і вишні; створити механізми, які б змішували добрива із землею. Педагог писав: «Важливо, щоб для кожної дитини рука була не джерелом енергії, а таким же тонким знаряддям творчості, як пальці для музиканта, і коли кожна людина досягне такого, праця стане для всіх органічною потребою» [10, с. 44].

Вчителі Павлиша допомагали учням ставити собі близьке і посильне завдання, яке б вимагало напруження зусиль, подолання перешкод. А невпевнених в собі стимулювали похвалою, довірою, переконанням, створенням ситуації успіху, які сприяли самовираженню дітей.

У статті «Розум і руки» (1960 р.) педагог описав досвід роботи Павлиської школи у сфері залучення дітей до машин, техніки, технологічних процесів, а саме:дітям 9-10-ти років формували уміння моделювати літаки, розповідали про принцип дії авіамодельного моторчика; учням 12-13-ти років давали завдання розбирати й складати діючі моделі механізмів і машин;старшокласників залучали до розумових експериментів при розв'язуванні конструкторських задач під час ремонту машин.

Отже, у Павлиші проводилася не тільки профорієнтаційна робота, але й залучали дітей до моделювання, аналізу, критичного мислення. Без цих якостей немислима самореалізація людини у техніці.

Третім етапом системи самореалізації школярів є **самоствердження**у певному виді діяльності, яке характеризується емоційністю від заслуг, позитивним ставленням до них учасників гуртка, об'єднання та педагогів.

Розмаїтість гуртків у школі (їх було 40) та творчих об'єднань (70) 300 дітей були залучені до творчої діяльності – все це сприяло створенню атмосфери самодіяльності, творчості, активному самоствердженню більшості школярів.Дитяча творчість, за твердженням педагога, є доброю школою підготовки учнів до вибору життєвого шляху, розвитку творчого ставлення до дійсності,

формування моральної зрілості, самореалізації.

Учитель спонукав школярів до технічної творчості, яка сприяє виникненню, закріпленню й розвиткові інтересу до техніки, розвиткові винахідництва та раціоналізаторства. Учні проходили добру школу самоствердження, виявляючи особистісне ставлення до навколишнього середовища, розвивали і вдосконалювали навички роботи з різними інструментами та матеріалами.

Задум, його здійснення, почуття задоволення – це, за В. О. Сухомлинським, шлях формування творчого ставлення до життя, в якому кожна людина повинна самореалізуватися.

Педагог звертав увагу на схильність школярів до певної діяльності, її предмет та засоби. Розуміючи природу дослідницької діяльності від задуму до здійснення, він створював ситуації випробування, міркування, спілкування, які сприяли сприйманню, усвідомленню та оцінюванню задуму, імпровізації учнів, веденню пошуку, формуванню наочно-чуттєвого уявлення образу, фантазуванню.

Самореалізація школярів немислима без самовиховання. Педагог зазначав, що отроцтво і рання юність – це вік інтелектуального, морального, суспільного самоствердження особистості. Людина, на його думку, стає справжньою за таких умов: коли вона вивчає навколишній світ, пильно вдивляється в себе, прагне пізнати речі і явища, дбає про свою досконалість.

Учителі Павлиської школи у бесідах на морально-етичні теми вели розмову з підлітками про те, що людина повинна випробувати себе, перевіряти свої сили, загартовуватися у праці, мисленні, спорті, самостверджуючись у людських відносинах.

У Павльській школі навчали дітей боротися зі своїми слабостями, критично ставитися до себе: долати лінь, загартовувати силу волі, робити зранку зарядку, обтиратися снігом або водою, приймати душ. Школярі формували уміння примушувати себе, а це сприяло самореалізації.

Вершиною залучення дітей до творчості як засобу самореалізації, педагог вважав трудову творчість, тобто такий етап духовного розвитку, «… коли людина не може жити без праці в ім’я спільного блага, коли праця наповнює її життя високим натхненням, духовно збагачує життя колективу» [10, с. 166].

Педагог довів, що залучення дітей змалку до творчості дає бажані результати.

У статті «Народний учитель» учений висловив думки про залучення дітей до трудової діяльності; формувати у вихованців дух творення; праця вносить у свідомість школярів турботи, тривоги, радощі і печалі; учні повинні знати, що таке втома, мозолі, солоний піт.

Педагог у своїй діяльності прийшов до висновку: у байдужих до творчості школярів приховані таланти та обдарування. Головне завдання вихователя – знайти і розкрити творчі сили дітей шляхом організації різноманітних видів праці. Досвід Павлиської школи засвідчив: 40 учителів – керівників гуртків – успішно працювали, сприяючи самоствердженню школярів.

Четвертий етап системи – це **самореалізація**, тобто виявлення і вияв особистості своїх можливостей, це потреба людини реалізувати свою успішність у виборі професії, у розвитку особистості, усвідомлюючи свою корисність на благо суспільства.

Шляхами самореалізації школярів, за В. О. Сухомлинським, є збудження їх почуттєвої та розумової сфер засобами залучення до улюбленої праці, формування у них потреби творити нове, що сприяє вихованню ідеалу сучасної людини. Спочатку як творець своїх уявлень про навколишній світ, потім у процесі навчання дитина-творець, здобувач знань. Далі вона виробляє свої світоглядні погляди, бачення свого місця у суспільстві, бере посильну участь у суспільному виробництві, планує майбутнє. Цілком закономірно, що під час цієї активної участі в педагогічному процесі дитина самореалізується й самовиховується, що є справжнім вихованням.

Вчителі активно використовували, за порадою директора школи, такі методи і прийоми виховання: стимулювання, створення ситуації успіху, довіра, переконання, похвала, які сприяли самореалізації вихованців.

У школі жив дух працелюбства, творення будівництва. Старшокласники допомагали батькам та вчителям будувати школу, самореалізовуючись у праці.

Сільський учитель, стимулюючи інтелектуальні інтереси та природні задатки школярів, допомагав їм досягти найбільших результатів, тобто самореалізуватися в улюбленій справі. У школі була створена система творчих завдань учнів, кожен з яких за роки навчання виконував сто робіт, а саме:учні першого класу відвідували гурток юних теслярів;другокласники відвідували гурток юних слюсарів-моделістів;учні третього класу виготовляли діючу модель парової турбіни;школярі четвертого класу самостійно робили діючу модель генератора змінного струму; учні п’ятих-шостих класів керували гуртками юних техніків-конструкторів;старшокласники конструювали моделі механізмів і установок, побудованих на

дії автоматичних і телемеханічних пристроїв.

Учні, пройшовши школу технічного моделювання та творчості, успішно реалізували свої здібності у житті. Сорок відсотків випускників Павлиської школи обрали професії, пов'язані з технікою, тридцять відсотків – з сільським господарством, стільки ж – з педагогічною діяльністю.

Наприклад, учень М. у першому класі відвідував гурток юних теслярів(споруджував дерев'яну модель тваринницької ферми), у другому класі захопився моделюванням – діти створювали діючу модель зерноочисної машини, а потім – модель парової турбіни. З п'ятого класу хлопець захопився автоматикою та телемеханікою, а будучи старшокласником – математикою та фізикою, став студентом політехнічного інституту, отримав диплом інженера. Довгий час працював інженером-конструктором одного із цехів заводу, який виробляв апаратиатомного устаткування.

Отже, дитяча творчість у гуртку сформувала у школяра конструкторські уміння, стимулювала до самореалізації.

Як глибокий знавець дитячої душі, педагог спостерігав за учнями, в яких періоди захоплення роботою гуртків чергувалися із байдужістю до всього. Він писав: «Яким би тривалим не був період «байдужості» – це не означає, що в дитини немає ніяких обдарувань» [10, с. 93].

Отже, соціально значущі способи діяльності директора школи та учнів забезпечували цілісність системи самореалізації.

Висновки і перспективи подальших розвідок напряму. Встановлено, що проблема дослідження системи самореалізації школярів Павлиша є актуальною та недостатньо дослідженою.

Накреслюючи **шляхи** самореалізації школярів Павлиша, видатний педагог дбав про ставлення дітей до навчання, праці, гри, формував потребу учнів у самореалізації в гуртковій роботі, розвивав творчість. В. О. Сухомлинський навчав вихованців формувати ідеал сучасної людини, в якому відповідальність та обов'язок були ведучими якостями особистості. Збуджуючи почуття дітей конкретною спрямованістю діяльності, послідовно виявляючи їхні бажання, потяги та прагнення, задовольняючи запити та потреби, педагог залучав своїх вихованців до спілкування з природою, красою, рідним словом, працею, грою, творчістю, допомагав реалізувати своє «я»; організація різноманітної діяльності дітей (пізнання, праця, гра, спілкування), виходячи із системи «людина – природа – техніка – образ – слово», сприяла самореалізації школярів; створення програми самовиховання та її реалізація наближала вихованців до певного рівня самореалізації; запровадження шефства підлітків над молодшими школярами, а старшокласників – вести гуртки французької мови, юних механізаторів та технічний – свідчення належного рівня самовираження.

Нами були виокремлені **умови** самореалізації школярів Павлиша, як от: створення відповідної бази; формування атмосфери творчої праці; виховання «майстерності рук»; змістовна наповнюваність діяльності; образно-творчий самовияв; почуття задоволення у зв'язку із здійсненням задуму; дотримання педагогами принципів виховання (врахування віку та психології дітей, емоційність впливу, гармонія естетичних та моральних оцінок інтелекту та краси); подолання емоційної глухоти та недорозвиненість розуму деяких дітей було «лікуванням» казкою, природою, святами, гуртками, тобто принципом емоційного пробудження розуму.

Вивчивши праці В. Сухомлинського, ми обґрунтували **закономірності** формування у школярів успішної самореалізації, а саме:

– майстерність педагога, ефективне його слово, особистий приклад, моральна чистота та благородство, тобто гармонізація педагогічних впливів, – основа закономірностей виховання;

– оптимальна організація діяльності школярів передбачає її вивчення, доцільного змісту, різноманітних форм та методів впливу;

– ефективне використання середовища сприяє розвитку дитини;

– улюблена праця стимулює самореалізацію;

– без розвитку інтелекту неможлива творчість;

– творча праця рук немислима без умінь та навичок творити;

– самореалізація тоді повнокровна, коли є радість пізнання та творення добра.

– Системний підхід, використаний нами, продиктував аналіз компонентів самореалізації, їх цілісність та єдність.

Подальші напрями дослідження будуть присвячені психологічним аспектам діяльності школярів у процесі самореалізації, ролі толерантних стосунків у даній системі та визначення спеціальних педагогічних методів впливу на вихованців.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

2. Кондратова В. В. Розвиток творчих здібностей учнів початкових класів / В. В. Кондратова // Пед. вісник, 2008. – № 2. – С. 117–120.

3. Краснощок І. П. Соціальна самореалізація майбутнього вчителя / І. П. Краснощок / Соціально-професійне становлення особистості: Монографія / За ред. В. В. Радула. – Кіровоград: «Імекс ЛТД», 2002 – 263 с.

4. Муляр В. И. Самореализация личности / В. И. Муляр. – К.: КГУ, 1990. – 160 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2001.

6. Основи психології / за ред.. О. В. Киричука, В. Л. Роменця. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.

7. Постельняк А. І. Розвиток обдарованості особистості в спадщині В. О. Сухомлинського / А. І. Постельняк // Педагогічний вісник, 2008. № 1–2. – С. 126–132.

8. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности / В. Ф. Сафин. – Свердловск, 1986. – 142 с.

9. Сухомлинский В. А. Изб.соч.: в 3-х т. / Сост. О. С. Богданова, В. З. Смаль. – М.: Педагогика, 1979–80. – 560 с.

10. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 393 с.

REFERENCES

1. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk.* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv.

2. Kondratova, V. V. (1998). *Rozvytok tvorchykh zdibnostey uchniv pochatkovykh klasiv*. [Development of creative abilities of elementary school students]. Kyiv.

3. Krasnoshchok, I. P. (2002). *Sotsial'na samorealizatsiya maybutn'oho vchytelya.* [3. Krasnoshchok I.P. Social Self-Realization of the Future Teacher]. Kirovograd.

4. Mulyar, V. I. (1990*). Samorealizatsiya lichnosti*. [Self-realization of personality]. Kyiv.

5. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity*. (1991). [National doctrine of education development]. Kyiv.

6. *Osnovy psykholohiyi.* (1996). [Fundamentals of psychology]. Kyiv.

7. Postelnyak, A. I. (2008). *Rozvytok obdarovanosti osobystosti v spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho*. Kyiv.

8. Safin, V. F. (1986). *Psikhologiya samoopredeleniya lichnosti.* [Psychology of Self-Determination of Personality]. Sverdlovsk.

9. Sukhomlinskiy, V. A. (1980). *Izbr.soch.: v 3-kh t..* [Izbr.soch .: in 3 tons.]. Kyiv.

10. Sukhomlinskiy, V. A. (1979). *Pavlyshskaya srednyaya shkola.* [Pavlysh secondary school]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАЦУЛ Анатолій Борисович – професор, кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти України, декан факультету педагогіки та психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

***Наукові інтереси*:** родинно-шкільне, трудове виховання та проблеми самореалізації школярів Павлиша в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RATSUL Anatoly Borisovich – Professor, Candidate of Pedagogical Sciences, Honored Worker of Education of Ukraine, dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: family-school, labor education and problems of self-realization of schoolchildren Pavlysh in the pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 07. 09. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37:929(093.3

САДОВИЙ Микола Ілліч –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики технологічної підготовки,
охорони праці та безпеки життєдіяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0001-6582-6506
e-mail: smikdpu@i.ua

ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО НА ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції національного виховання поставлені завдання щодо створення належних умов для формування самостійної, активної особистості. В умовах розбудови нової української школи значно зростає роль розвитку морально-духовних цінностей молоді, підготовка їх до продуктивної праці. Виконання цих завдань неможливе без належного аналізу здобутків українських учених-педагогів, осмислення та переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, що дає підставу не тільки збагатити педагогічну науку новими теоретичними й

© Садовий М. І., 2018

практичними положеннями, а й здійснити прогнозування майбутнього.

У цьому зв'язку особливої уваги нині набувають ідеї В. О. Сухомлинського, у школі якого панував дух моральності, працелюбства, поваги до матері, дівчини, до здобутих поколіннями матеріальних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського присвячено не один десяток дисертаційних досліджень, сотні статей. Проте доцільно виділити фундаментальні дослідження, насамперед учених, які особисто знали вчителя-новатора. Серед них І. Т. Бабанський, В. М. Мадзігон, А. Я. Розенберг, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Д. Ю. Стельмухов, С. Л. Скалько, І. Г. Ткаченко та ін. Нині окремої уваги набувають дослідження присвячені проблемі трудового виховання, так як в Міністерстві освіти і науки України нерідко пропагуються погляди взагалі зняти проблему трудового навчання. В цьому зв'язку доцільно ще раз повернутися до ідей В. О. Сухомлинського з даної проблеми.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити принципи трудового виховання, які в узагальненій формі подані у працях В. О. Сухомлинського та забезпечити їх пропаганду в освітньому процесі як середньої, так і вищої школи.

Методи дослідження: теоретичний – полягає у вивченні, узагальненні, систематизації праць В. О. Сухомлинського в частині трудового виховання; емпіричні – ґрунтуються на цілеспрямованих педагогічних спостереженнях, аналізі досвіду роботи вчителів трудового навчання та технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для шкільної освіти XXI ст. характерним є інноваційність, комплекс створених та запроваджених організаційних та змістових нововведень, розвиток низки факторів та умов, необхідних для нарощування інноваційного потенціалу освітньої системи. Такий складний психолого-педагогічний процес вимагає чітко спланованих системних дій з боку всіх освітянських структур, які в своїй сукупності складають основу інноваційної політики.

Яскравим прикладом такої політики ми розглядаємо науково-педагогічну та громадську діяльність визначного українського вченого В. О. Сухомлинського, у якому цілісно поєднувалися три складові особистості:

- *громадянин, син, брат, батько, чоловік, товариш*. Василь Олександрович є зразком виконання свого громадянського обов'язку перед Батьківщиною: з перших днів війни 1941–1945 років пішов на фронт політруком у саме пекло під Москвою, де був тяжко поранений і за станом здоров'я не підлягав поверненню на фронт. Відчайдушно працював на педагогічній ниві, що увінчалося присвоєнням високого звання Героя Соціалістичної праці, захистом дисертації і присвоєнням наукового ступеня кандидата педагогічних наук, обранням Членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, визнанням заслуженим учителем України.

Василь Олександрович був турботливим сином, і ним немало теплих слів написано про матір. Виховав віддану його ідеям дочку Ольгу – доктора педагогічних наук, академіка та сина Сергія – кандидата технічних наук, конструктора заводу «Арсенал».

Неабиякий вплив мав на старшого брата Івана та особливо на меншого Сергія. Любив і найбільше допомагав сестрі Меланії.

- *директор* рівновіддаленої від Харкова, Полтави та Кропивницького (Кіровограду) сільської школи, який розглядав школу як життєвий простір для гармонічного розвитку і виховання особистості, що знайшло втілення через методологічну, дидактичну, методичну, виховну складові освітнього процесу. Його дух на території школи, де він не лише пропрацював більшість свого життя, а й жив у квартирі у приміщенні школи, відчутний до цього часу. Кожен, хто ступає на територію школи пронизується враженням, що тут править культ любові до Праці, Матері, Батьківщини;

- *вчений*, якого за життя визнали у Німеччині, США, Китаї, Фінляндії, Англії та інших країнах. Перегортаючи сторінки п'ятитомника, книг «Серце віддаю дітям», «Павлишська середня школа», книг внутрішкільного контролю (кожен директор школи згідно нормативних документів мав відвідати за навчальний рік не менше 120 уроків, Василь Олександрович відвідував у двічі більше), матеріали психологічного семінару постійно повторюється одна із найбільш важливіших складових його переконань, життя і діяльності, його творчості: «продуктивна праця», «розумова праця», «мудрість праці», «духовно багата, цікава, інтелектуально насичена праця», «проста праця», «загальна продуктивна праця», «дитяча праця», «загальна праця по самообслуговуванню», «улюблена праця», «красива праця», «творча праця», «колективна праця», «майстерна праця», «творча розумова праця», «фізична праця», «суспільно корисна праця», «буденна праця», «виховна праця», «праця для людей», «чужа праця», «загальна праця», «праця маленьких дітей», «активна праця», «праця великої суспільної

значущості». Цій проблемі присвячені десятки статей, зокрема «Трудове виховання у сільській школі», «Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління», «Підготовка учнів до трудової діяльності», «Праця і боротьба», «Праця, покликання, щастя», «Праця і моральне виховання», «Природа, праця, світогляд», збірка «Хліб, труд і пісня» та ін.

Своїм учням та колегам Василь Олександрович любив повторяти, що трудове виховання є гармонією трьох понять: треба, важко, прекрасно.

Найбільш ґрунтовно принципи трудового виховання обґрунтовані та описані у книзі «Павлишська середня школа». Ця книга була написана на основі багаторічного узагальнення досвіду проведення психологічного семінару, який ґрунтовно планував та проводив Василь Олександрович. Маючи значний досвід інспекторської (7 років інспектор шкіл обласного відділу освіти), наукової та педагогічної роботи можу твердо констатувати, що науково-педагогічне значення такого семінару до цього часу ще не повністю усвідомлено педагогічною спільнотою в Україні і потребує детального дослідження.

В. О. Сухомлинський вважав, що: «Праця – не просто засіб виховання. Це сама суть, зміст життя колективу й особистості. Виховання тільки тоді й виховання, коли воно трудове: без праці, яка ввійшла в духовне життя людини вже в роки дитинства, неможливе ні моральне, ні естетичне, ні фізичне, ні розумове виховання. Без праці немислимий колектив, бо тільки в праці – у віддачі фізичних і духовних сил для людей, у творенні щастя для людей – можливі відносини обов'язку, відповідальності, вимогливості» [5, с. 436].

Важливим є формування у суб'єктів освітнього процесу майстерності рук як «матеріальне втілення допитливого розуму, кмітливості, творчої уяви» [6, с. 55] та «трудової культури» як «такий ступінь духовного розвитку, коли людина не може жити без праці в ім'я спільного блага, коли праця наповнює її життя високим натхненням, духовно збагачує життя колективу» [6, с. 301].

В. О. Сухомлинський мав захистити докторську дисертацію за сукупністю робіт. Процедура передбачала підготовку доповіді. Вчений таку доповідь підготував під назвою «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості». Перевидання науково-педагогічних праць передбачало доповнення їх ілюстраціями про що він повідомив автора статті при першій зустрічі. Для цього потрібно було проілюструвати зміст робіт фотографіями. Пояснив, що під поняттям всебічно розвиненої особистості розуміє трудове, фізичне, розумове, моральне, естетичне виховання. Підкреслив, що провідними є перші три складових.

«Закінчивши школу, учень повинен лише орієнтуватись в головних галузях виробництва і мати вміння та навички, які полегшують свідомий вибір спеціальності» [3, с. 318].

Важливим шляхом трудового виховання учнів В. О. Сухомлинський вбачав у гуртковій роботі, саме в ній глибше реалізуються прагнення учнів до інтелектуальної насиченої праці, до єдності роботи думки і рук. «Тут, стверджує В. О. Сухомлинський, трудові і розумові інтереси інтенсивніше диференціюються, кожний учень заглиблюється в певну галузь знань. І дуже важливо, щоб вибірковий інтерес до науки поєднувався з високою культурою праці» [4, с. 357].

На думку В. О. Сухомлинського, «одним з найсильніших мотивів до фізичної праці є важливість задуму цієї праці, поєднання зусиль розуму і рук… ми прагнемо до того, щоб будь-яка справа мала у своїй основі творчий задум, здійснення якого стимулювало б інтелектуальні сили дитини» [4, с. 307].

На останньому зламі століть у суспільстві змінилися цінності. Щодо трудового виховання молоді, то сумнівів не може бути, бо трудове виховання складало основу діяльності людини впродовж її існування. Ігнорування трудового навчання, трудового виховання неминуче приведе до деградації і зникнення суспільства. Це є аксіомою В. О. Сухомлинського, А. С. Макаренка, І. Г. Ткаченка та інших педагогів. Важливо розглянути проблему: в який спосіб оцінювати працю і, зокрема, фізичну працю.

В. О. Сухомлинський зазначає: «в одних випадках матеріальні результати розподіляються між людьми, в інших вони за своїм характером взагалі не можуть бути предметом споживання. Учні створюють цінності, які є предметом індивідуального споживання (хліб, овочі, м'ясо), і цінності, що належать усьому суспільству (родючий ґрунт, ліс), тому в трудовій діяльності підростаючого покоління два види праці – безплатна і оплачувана. Плануючи співвідношення цих двох видів праці, доцільно орієнтуватись на глибинні зміни у суспільстві, де люди отримують дедалі більше життєвих благ із суспільних фондів споживання і незалежно від їх особистої праці. Питома вага таких благ у житті дітей незрівнянно більша, ніж у дорослих, і це покладає на нас, вихователів, велику відповідальність. «Тому наше завдання довести до свідомості учнів трудову цінність цих благ, що їх вони дістають від суспільства безкоштовно» [4, с. 317–318].

Для порівняння приведемо узагальнену думку педагогів XIX столітті в особі Г. З. Врецьона, який жив в іншу епоху ніж В. О. Сухомлинський: «за фізичну працю, оплату учням потрібно здійснювати дуже обережно та об'єктивно. Доцільно, щоб подяка за фізичну трудову діяльність зводилась до винагород у вигляді екскурсій, поїздок, і в меншій мірі націлювала учнів на звикання до грошових винагород» [1].

Нині змінились погляди владних структур на формування суспільних фондів, проте на наш погляд, такі фонди мають обов'язково формуватися у державі у частині освіти.

Ми окреслили одну зі складових педагогічних досліджень вченого. Це не означає, що інші не розглядалися. Наприклад, у книзі «Серце віддаю дітям» вчений-педагог працю з педагогічної точки зору розглядає «засіб для досягнення цілого ряду багатогранних цілей виховного процесу — суспільствознавчих, ідейних, моральних, інтелектуальних, творчих, естетичних, емоційних» [1].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. У статті окреслені принципи трудового виховання, які в узагальненій формі викладено у працях В. О. Сухомлинського, створена їх система у вигляді структурно-логічної схеми. Окреслені принципи доцільно в подальшому розглянути у концепції нової української школи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Врецьона Г. З. Воспитуюча наука / Г. З. Врецьона // Шкільна Часопись. – 1881. – Ч. 9. – С. 26–27.

2. Садовий М. І. В. О. Сухомлинський – учитель, директор школи, вчений школі // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – Вип. 52, Ч. І. – С. 75–78.

3. Садовий М. І. Діяльнісний та системний підхід у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Наукові записки – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. ІІ. – С. 304–318.

4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – С. 306–358.

5. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський. //Педагогіка: [хрестоматія; укл.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко]. – К., 2003. – С. 436.

6. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.

7. Трифонова О. М. Сучасна концепція всебічно-розвиненої особистості й В. О. Сухомлинський / О. М. Трифонова // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. ІІ. – С. 352–356.

REFERENCES

1. Vrets'ona, H.Z. (1881). *Vospytuyucha nauka* [Educational science]. Kyiv.

2. Sadovyy, M. I. (2013). *V. O. Sukhomlyns'kyy – uchytel', dyrektor shkoly, vchenyy shkoli.* [V.O. Sukhomlinsky is a teacher, a school principal, a scholar of the school]. Kirovograd.

3. Sadovyy, M. I. (2013. *Diyal'nisnyy ta systemnyy pidkhid u pedahohichniy spadshchyni V. O. Sukhomlyns'koho.* [Activity and system approach in pedagogical heritage V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

4. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1976). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]]. Kyiv.

5. Sukhomlyns'kyy, V. O. (2003). *Metodyka vykhovannya kolektyvu.* [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

6. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1976). *Problemy vykhovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti.* [Problems of education of a fully developed personality] *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* Kyiv.

7. Tryfonova, O. M. (2013). *Suchasna kontseptsiya vsebichno-rozvynenoyi osobystosti y V.O. Sukhomlyns'kyy.* [Contemporary concept of a fully developed personality and V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

САДОВИЙ Микола Ілліч – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедрою теорії та методики технологічної підготовки, охорони праці та безпеки життєдіяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія та методика навчання (фізика та технології).

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SADOVYI Mykola Illich – doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Manager of Theory and Method of Technological Preparation, Labour and Safety of Vital Functions Protection, Professor of Department of Physics and Method of its Teaching of the Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of research interests: theory and methodology of teaching (physics and labor training).

Дата надходження рукопису 27. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37.091.4

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та освітнього
менеджменту Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: nataliy-savchenko@yandex.ua
КОТЕЛЯНЕЦЬ Наталка Валеріївна –
доктор педагогічних наук, доцент
кафедри методик дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: nvnatalka@ukr.net

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Історико-педагогічне переосмислення педагогічного досвіду минулого в аспекті сучасних освітніх парадигм має, на наш погляд, значення як з точки зору збереження цінних педагогічних поглядів, так і з точки зору можливостей їхнього багатоаспектного впливу на сучасні інноваційні процеси в освіті. Протягом останніх десятиріч Українська держава розвивається в умовах постійного реформування в усіх сферах суспільства, в тому числі і освіті. Покращення навчально-виховного процесу у школі відбувається з поступовим приходом в наше життя нових технологій. Найголовніше в цьому процесі – досягти гармонійного розвитку. Повноцінно це завдання можна вирішити лише в рамках національного виховання, невід'ємною складовою, а інколи і шляхом якого, є безцінний досвід видатних педагогів минулого. Серед таких педагогів особливе місце посідає заслужений учитель УРСР, класик педагогіки Василь Олександрович Сухомлинський. Професійні здобутки В. О. Сухомлинського продовжують привертати увагу наукової й педагогічної спільноти як у нашій країні, так і за кордоном. Розроблена українським практиком педагогічна система збагатила педагогічну науку, розширила практику і була своєрідним революційним етапом розвитку вітчизняної педагогічної думки, що заслуговує сьогодні на нове осмислення та впровадження.

Мета статті – проаналізувати педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського щодо морального виховання, розкрити зміст основних категорій духовно-морального виховання та шляхи їхнього формування у процесі гармонійного розвитку та виховання особистості дитини в контексті гуманістичної педагогіки, ґрунтуючись на пріоритеті загальнолюдських цінностей, любові до дитини, повазі до її внутрішнього, духовного.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праці В. О. Сухомлинського належать до тих здобутків української та світової педагогічної науки і практики, які є фактично невичерпаними. Педагогічні ідеї гармонійного виховання підростаючої особистості тісно пов'язано із змістом основних категорій духовно-морального виховання, пріоритетності загальнолюдських цінностей, умілим керуванням вчителя процесом засвоєння дитиною цих цінностей.

В. О. Сухомлинський справедливо стверджував, що головним обов'язком учителів і вихователів у контексті проблеми морального виховання є утвердження у школярів принципів загальнолюдської моралі; виховання в них поваги до батьків, старших за віком, до народних традицій та звичаїв, національних і культурних цінностей України, її державного й соціального устрою; підготовка їх до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди тощо. Але в сучасній школі серед дітей чимала кількість із досить стійкими негативними й нездоровими нахилами, що віднаходять своє проявлення у різних негативних вчинках та діях, зокрема в явно умисних порушеннях норм та правил поведінки, в ігноруванні обов'язкових вимог вчителя тощо. Провідне місце у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського займає ідея гуманізму, людяності та доброзичливості. Про моральну досконалість педагог говорив як про складову всебічно розвиненої особисті.

Добро, толерантність, совість, радість, зло, ненависть, насильство – моральні категорії, за допомогою яких оцінюються поведінка і вчинки людей, життєві явища та події. Вочевидь нині назріла нагальна потреба у виокремленні спеціальної педагогічної галузі – педагогіки Добра, витоки якої чітко простежуються у спадщині В. О. Сухомлинського. Про це свідчать назви окремих статей і розділів монографічних творів видатного педагога: «Радість і доброта», «Розуміння життя, добра і зла в ньому», «Будьте доброзичливими», «Не можна

© Савченко Н. С., Котелянець Н. В., 2018

прожити і дня без тривоги за людину», «Про радість праці» та інші, в яких добро є моральним кредо і стрижнем виховання маленьких громадян [3, с. 5]. В. О. Сухомлинський вважав найважливішим завданням виховання вплив на пробудження і розвиток у дітей кращих моральних, інтелектуальних і естетичних почуттів. На його думку, «... почуття – це кров, плоть і серце моральної переконаності, принциповості, сили духу; без почуттів моральність перетворюється на сухі безбарвні слова, що здатні виховати лицемірів. Ось чому, образно висловлюючись, стежка від морального поняття до морального переконання починається із вчинка, із звички робити по совісті, насичених глибокими почуттями, особистим ставленням до того, що дитина робить, що робиться навколо неї» [6, с. 155].

В. О. Сухомлинський визнавав пріоритет морального виховання учнів в багатогранній діяльності педагогічного колективу школи. Цілком зрозуміло, що розумове, трудове і фізичне виховання повинні бути підпорядковані головному – вихованню в дитині людяності, тобто гуманного ставлення до природи, до суспільства, до інших людей і до самої себе. Щоб дитина засвоїла на рівні світоглядних переконань золоте правило етики: необхідно ставитись до інших людей так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе. Педагог наголошує: «Перевіряйте свої вчинки свідомістю, про що говорить ваша совість: чи не завдаєте зла, неприємності, незручності людям своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре» [6, с. 442].

Процес морального виховання є не що інше, як передача підростаючому поколінню всього того цінного досвіду людства, яке воно нагромадило за всю історію свого розвитку. Цей досвід закріплений в діяльності, поведінці людей старшого покоління, звичаях і традиціях народу, в моральних знаннях, у теорії моралі, в етиці як науці. Отже, засвоєння моральних знань є важливою умовою морального виховання. Лише через знання можна зрозуміти сутність людини, людських відносин, сенсу та мети життя [5].

Нормам моральності В. О. Сухомлинський присвячував спеціальні бесіди, через які намагався не лише передати дітям моральні знання, а і вплинути на їхні почуття, емоції, привчити до совісного відношення до навколишнього, цим самим спонукати їх до правильних хороших вчинків. Це те, що він називав азами елементарної моральної культури.

По-перше, вважав педагог, що діти повинні зрозуміти ту просту істину, що кожен їхній вчинок, кожне бажання, кожна дія позначається на інших людях, і дитина завжди повинна думати над тим, чи не завдає вона незручностей, прикростей, зла іншим людям своїми вчинками, своєю поведінкою.

По-друге, треба завжди бути вдячним старшому поколінню за те, що воно створило необхідні умови для дітей, їхнє навчання, виховання. Не випадково у багатьох народів світу існує культ батьків, людей старшого покоління. Почуття вдячності людям виховує в дітей відповідальність перед іншими людьми, що в той же час формує в дітей почуття обов'язку і громадянської гідності, коли людина готова робити добро для людей за велінням свого серця і своєї совісті.

По-третє, вважає педагог, коренем моральності є праця. «Усі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Без праці не можна чесно жити... Моральний сенс праці якраз і полягає в тому, що людина здобуває найкращу радість оптимістичного світосприймання – радість творення. Це, по суті, і є самовиховання» [6]. Праця, на думку педагога, стає розвиваючою, виховною для школяра лише тоді, коли вона вимагає напруження духовних і фізичних сил, подолання труднощів, коли вона загартовує волю і головне – є джерелом пізнання світу і формування світогляду.

Серцевиною морального виховання В. О. Сухомлинський вважав формування в дитини людяності, гуманізму, совісті.

Поняття «совість» в контексті духовно-морального формування особистості належить до розряду найважливіших в історії будь-якої культури. Його статус настільки великий, що воно, по суті, виступає в ролі своєрідного золотого ключа в сфері духовності і моральності, пов'язаної з почуттям, свідомістю і поведінкою особистості. Однак, коли ми говоримо про таку складну категорії етики, як совість, перш за все, маємо на увазі якість виховання, яка є найважливішою рушійною силою в людському суспільстві.

Як відомо, духовно-моральний стан людського суспільства в цілому завжди являло собою не тільки принципово важливу, але і вразливу складову на будь-якому етапі його історичного розвитку. В цілому сьогодні питання про моральне виховання і процес виховання совісті знову набувають надзвичайної актуальності в зв'язку зі складністю і нинішньою ситуацією, що полягає в необхідності вирішення духовно-моральної кризи. На нашу думку, однією з причин загасання духовного і морального в особистості є забуття багатьох прогресивних педагогічних ідей та досвіду, що мають концептуальне значення. Йдеться, зокрема, про класичні ідеї про виховання моральності і

совісті видатного радянського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, викладених в книзі «Як виховати справжню людину» (1990). Вона складається з 59 настанов, органічно пов'язаних між собою за смисловим змістом і манерою викладу. Василь Олександрович у своїй книзі вносить свій внесок в розуміння совісті, присвячуючи їй цілих три параграфа: «Совість – чуйний страж вчинків», «Що потрібно робити, щоб совість стала чуйним стражем вчинків», «Як формувати почуття совісті; як добиватися, щоб найсильнішим володарем вчинків стала совість».

В. О. Сухомлинский постає перед вчителями нового покоління як педагог, який зумів вивести важливість виховання совісті на основі багаторічних спостережень і їхнього аналізу, що має як теоретичне, так і практичне значення. Василь Олександрович дає своє визначення поняття совісті, роз'яснює суть її компонентів, в більшій мірі доповнює вельми змістовні, в той же час суперечливі уявлення, які існували в різних областях знання: філософії, соціології та психології. Совість він розглядає як найбільш актуальну категорію, яка є основою концептуальних завдань морального виховання. Автор вважає, що від мистецтва і майстерності виховання совісті залежить сумлінне ставлення дітей та молоді до самого себе, інших і суспільства в цілому, в якому вони проживають. Виховання совісті, – писав він, одна з найтонших сфер процесу формування духовного світу людини, бо ми тут маємо справу з внутрішнім світом особистості, з почуттями, мотивами поведінки [8]. Спираючись на це положення, Василь Олександрович створив систему дидактичних правил, де міститься багато важливих для педагога і школяра повчань і настанов, супроводжуваних головним постулатом: «Моральною особистістю ти станеш лише тоді, коли в твоїй душі назавжди оселяться совість, сором, відповідальність і обов'язок» [8, с. 114].

Відмітна риса характеристики совісті в книзі «Як виховати справжню людину» подача матеріалу в емоційно-насиченій розмовній формі. У ньому відбивається щира любов Василя Олександровича до дітей, прагнення проникнути в їхній внутрішній світ з метою вловити найтонші особливості духовного життя. Професійна заслуга В. О. Сухомлинського полягає в тому, що він зумів створити гуманістичну спрямованість своєї педагогічної діяльності, що допомагає дитині відкрити саму себе. В першу чергу, слід взяти до уваги те, що В. О. Сухомлинський визначає совість як знання. Він пояснює свою точку зору тим, що совість лише тоді стане вартовим поведінки, коли людина постійно вправляється в примноженні знання, переживань, відчуттів. Важлива вихідна установка знаннєвого підходу автора до моральних категорій полягає в тому, що він у своїй педагогічній діяльності надавав культове значення знанням правил і основ моралі, відносив їх до ні з чим незрівняного духовного багатства, яке купується, в більшій мірі, саме в роки дитинства, отроцтва, ранньої юності. В. О. Сухомлинський твердо вважав, що культ знань, осяюючи своїм світлом світ речей, переконує людини в тому, що є цінності, в яких виражається сама суть людини. У той же час Василь Олександрович застерігає вчителя від того, що шкільне навчання не повинно зводитися до накопичення знань для майбутнього, а повинно бути цивільним життям молодої людини сьогодні [8]. Він розглядав цей процес як інтегративний компонент духовно-морального формування особистості. Слід сказати, що В. О. Сухомлинський був одним з небагатьох педагогів, які піднімали свій голос на захист духовно-моральних цінностей народів в роки глибокої тоталізації радянської держави. Послідовно виявляючи і розкриваючи сутність, структуру і динаміку прояву совісті, добра, гуманізму, інших категорій морального виховання Василь Олександрович майстерно підводить вчителя до процесу, в ході якого відбувається засвоєння особистістю моральних понять, совісних установок, духовних і моральних цінностей.

У центрі уваги В. О. Сухомлинського знаходяться такі структурні компоненти моральності як совість, переживання, відчуття, сором, відповідальність, борг, повинність, гідність, честь, краса, які повинні бути сформовані на спеціальних уроках моралі. Він стверджує, що привести людину до позитивного душевного стану дуже нелегко. Тут найголовніше, пише він, залишити його наодинці зі своєю совістю, заповнити його душу світлом добра. Він закликав своїх вихованців бути відповідальними, вміти бути духовно сильними і мужніми, перш за все, по відношенню до самого себе, пробуджувати в собі докори сумління, розвивати чуйність своєї совісті.

Безсумнівний інтерес викликає позиція великого педагога про сором. Василь Олександрович приділяв почуттю сорому велику увагу, вважав його внутрішньою роботою самої особистості. Розвинуте почуття сорому у В. О. Сухомлинського пов'язано з усвідомленням особистості своєї неналежної поведінки, іноді навіть самоосуду. Саме така людина у вирішенні проблем і протиріч життя здатна спиратися тільки на себе, на свої власні принципи, причому виключно на духовні і моральні. Уміння тактовно присоромити він

відносить до великого мистецтва педагога. По суті, Василь Олександрович закликає вчителя оволодіти мистецтвом звернення до свідомості через найтонші, чутливі куточки серця [8]. Сором, за визначенням В. О. Сухомлинського, є здатність людини совісно дивуватися. Розкриваючи сутність сорому як найважливішого компонента совісті, важливої категорії морального виховання, Василь Олександрович попереджав педагога про те, що він не повинен мати нічого спільного з приниженням, образою, висміюванням людини. Дуже актуальним на сьогоднішній день за своїм змістом виступає оригінальний перелік настанов про сором і сором'язливість, складені В. О. Сухомлинським:

– соромся порожнечі своєї душі. Більш за все соромся того, що у тебе немає своїх святинь, своїх непорушних, незаперечних істин, правил, принципів;

– соромся свого слабовілля, безпринципності, «безхребетності»;

– згорай від сорому, якщо відчуєш, що в тебе заворушився мерзенний черв'ячок: «моя хата з краю»;

– соромся байдужості, байдужості у своєму ставленні до суспільного життя, своїх обов'язків. Ця байдужість є негідною ні чоловіка, ні жінки, ні громадянина;

– соромся не тільки явної підлості, а й найменшої загрози того, що про тебе можуть подумати як про підлу людину;

– соромся безвідповідальності, легковажності своїх почуттів;

– соромся поверховості. Нехай на сторожі твоєї порядності завжди стоїть почуття сором'язливості за щось примітивне, недосконале в самому собі [8].

Повчання і настанови В. О. Сухомлинського написані в дусі приказок і прислів'їв, і тому вони легко сприймаються і запам'ятовуються. Про його безмірну любов до усної народної творчості писав академік Г. Н. Волков: «Настільки захопленим було ставлення В. О. Сухомлинського до народних прислів'їв як педагогічних мініатюр, що за їх зразками він створював свої афоризми» [4, с. 283]. Оригінальною була і мова викладу, і точність формулювань, їхня образність і емоційність.

Моральне виховання, на думку Василя Олександровича, необхідно почати з освоєння моральних понять, які повинні бути не тільки засвоєні, а й перетворювані у внутрішні особисті прагнення. З цього приводу він дає наступне повчання: «Як безцінне моральне багатство треба берегти ці душевні пориви, не спаплюжувати їх байдужістю» [7, с. 119]. Як підкреслює В. О. Сухомлинський, моральні знання завжди пов'язані з моральними цінностями суспільства і отримують свій розвиток в діяльності і поведінці людей. В якійсь мірі В. О. Сухомлинський вважав совість свого роду критерієм моральності поведінки особистості.

У постановці мети морального виховання велике значення для В. О. Сухомлинського мала необхідність врахування індивідуальних і вікових особливостей дітей. З цього приводу він пише, що «навіть грудні діти не однакові: одні крикливі, інші спокійні; одні примхливі, інші благодушні і лагідні». Його вимога до вчителів щодо врахування індивідуальних і вікових особливостей тісно пов'язана з вимогою ретельного вивчення самого процесу морального виховання. Яскравим прикладом цього є власні звернення Василя Олександровича до самих дітей: «З того часу, як ти робиш свій перший крок по землі і починаєш бачити світ, до тебе встановлюється певне ставлення з боку старших ... Ти дуже рано, 6- або 7-річною дитиною, вступаєш в трудове і інтелектуальне життя ... » [8, с. 110]. В. О. Сухомлинський рекомендує шкільним учителям навчати дітей і підлітків керувати своєю совістю, тримати її під контролем, тоді вона стає мудрим і благородним вартовим вчинків, поведінки, усього життя.

Слід зазначити, що основні категорії морального виховання пояснюються педагогом через необхідні відповідні приклади з життя своїх підопічних: Феді, Мишка, Станіслава, Юрки. Він проводить думку про важливість безперервного процесу морального виховання в будь-яких реальних моментах життя, найголовніше не втратити час. Дивує в Василя Олександровича його вміння виділяти гострі проблеми часу і донести їх дітям найбільш доступною мовою.

Важливим засобом морального виховання дітей Василь Олександрович вважав слово, а мовну культуру людини – дзеркалом духовної культури. Слово – не тільки носій інформації, зазначав він, воно іскра, від якої розгорається полум'я інтересу, вікно в незвідане, тому має бути яскравим, образним, барвистим і точним. Слово в руках учителя – найтонший і найголовніший його інструмент. Він неодноразово наголошував, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння учителя спілкувалися з учнями. Наголошуючи на високій мовній культурі кожного педагога, Василь Олександрович зазначав, що педагог має вибирати з мовної скарбниці саме ті слова, що відкривають шлях до людського серця, неповторного, не схожого на інші. Щоб виховувати словами, треба розвивати у вихованців сприйнятливість до слова [2].

В. О. Сухомлинський принципову увагу приділяв професійній підготовці вчителя і визнавав її вагому роль у моральному

вихованні. Фундаментальне значення для сучасного виховання мають ті методи і засоби, що пропонує геній педагогіки. Все, що говорить В. О. Сухомлинський про мораль, моральність, совість, сором, обов'язок, відповідальність, важливо для батьків, учнів та вчителів одночасно. Він блискуче доводить винятковість ролі вчителя вчител, професійно підкованого в питаннях внутрішнього світу дитини. Про всі істини, що становлять зміст моралі, совісті, сорому, боргу, відповідальності, писав він, з дітьми треба говорити тонко, розумно, задушевно і, особливо важливо, до чогось закликаючи і спонукаючи їх, звертаючись до їх же совісті. А звертатися до совісті це значить вірити, довіряти.

Всі викладені ідеї червоною ниткою проходять у багатьох працях педагога: «Этюдах о коммунистическом воспитании» (1960), «Духовный мир школьника» (1961), «Виховання моральних стимулів до праці у молодого покоління» (1961), «Праця і моральне виховання» (1962), «Людина неповторна» (1962), «Моральний ідеал молодого покоління» (1963), «Шлях до серця дитини» (1963), «Воспитание личности в советской школе» (1965), «Серце віддаю дітям» (1968), «Павлишська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970), «Як виховати справжню людину» (1989), «Хрестоматія з етики» (1990) та ін. Праці, над якими він працював до останнього дня – «Як виховати справжню людину», «Хрестоматія з етики», присвячені формуванню духовності як визначальної, провідної якості особистості через морально-етичне виховання, прищеплення цінностей. В. Сухомлинський ввів етику в структуру педагогічної науки, наповнив її педагогічним змістом, культовими засадами як на основі соціальних реалій, так і народної та класичної культури. Він вибудовує виховний процес як прищеплення «культури почуттів», «культури бажань» краси і любові, створює «філософію для дітей», основою яких виступають написані ним художні мініатюри, а педагогічна аргументація закладається в моральних повчаннях книги «Як виховати справжню людину» [6, с. 385]. У книзі «Як виховати справжню людину» представлені результати як теоретичного, так і практичного характеру, які можуть бути ефективно використані в духовно-моральному формуванні школярів на сучасному етапі історичного розвитку нашого суспільства.

Отже, проблема духовно-моральної вихованості як ніколи актуальна і сьогодні і тому представляє великий практичний інтерес, вимагає до себе належної дослідницької уваги.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Антонець М. Я. Проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія / М. Я. Антонець – [5-те вид, доповн.] – К.:Четверта хвиля, 2012. – 224 с.

2. Білюк О. В. Сухомлинський про виховання особистості школяра: навч-метод. посібник / О. В. Білюк. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2007. – 160 с.

3. Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти / Алла Богуш // Дошкільне виховання. – 2014. – №11 – С. 4–7.

4. Волков Г. Н., Петрова Т. М., Панькин А. Б. Введення в етнопедагогіку / Г. Н. Волков, Т. М. Петрова, А. Б. Панькин. – М., 2006. – 366 с.

5. Омельчук В. Педагогіка В. Сухомлинського – педагогіка гуманізму / В. Омельчук // Рідна школа. – 2013. – № 8–9 – С. 28–30.

6. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін.; [Під заг. ред. А. М. Бойко]. – К.: ВД«Професіонал», 2004. – 576 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / Сухомлинський В. О. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 640 с.

8. Сухомлинський В. А. Як виховати справжню людину / уклад. О. В. Сухомлинська. – М., 1990. – 273 с.

REFERENCES

1. Antonets, M. Ya. (2012). *Problemy diialnosti vchytelia u pedahohichnii spadshchyni Vasylia Sukhomlynskoho : monohrafiia*. [Problems of the teacher's activity in the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynsky: monograph]. Kyiv.

2. Biliuk, O. V. (2007). *Sukhomlynskyi pro vykhovannia osobystosti shkoliara: navch-metod. Posibnyk.* [Sukhomlinsky about the education of a student's personality: a teaching method. manual]. Mykolaiv.

3. Bohush, A. (2014). *Patriotychne vykhovannia pochynaietsia z dobroty*. [Patriotic education begins with kindness]. Kyiv.

4. Volkov, H. N., Petrova, T. M., Pankyn, A. B. (2006). *Vvedennia v etnopedahohiky*. [Introduction to ethnopedagogy]. Moscow.

5. Omelchuk, V. (2013). *Pedahohika V. Sukhomlynskoho – pedahohika humanizmu*. [Pedagogy V. Sukhomlynsky - pedagogy of humanism]. Kyiv.

6. *Personalii v istorii natsionalnoi pedahohiky. 22 vydatnykh ukrainskykh pedahohy*. (2004). [Persons in the history of national pedagogy. 22 prominent Ukrainian educators]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O.(1977). *Vybrani tvory: u 5 t.* [Selected works: 5 t]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. A. (1990). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise a real person]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

***Наукові інтереси*:** теорія і практика освіти молоді у Польщі та в Україні.

КОТЕЛЯНЕЦЬ Наталка Валеріївна –доктор педагогічних наук, доцент кафедри методик дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

***Наукові інтереси*:** теорія і практика освіти молоді у Польщі та в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SAVCHENKO Nataliia Serhiivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: the theory and practice of youth education in Poland and in Ukraine.

KOTELYANETS Natalka Valerievna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Methodology of Preschool and Elementary Education of the Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: the theory and practice of youth education in Poland and in Ukraine.

Дата надходження рукопису 07. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 371.2

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології
й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова
Херсонського державного університету
ORCID iD: 0000-0002-9215-5936,
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасна вітчизняна школа потребує кардинального оновлення всіх процесів, що в ній відбуваються. Це стосується й неперервного навчання педагогічних кадрів упродовж всього життя (в тому числі безпосередньо на роботі), й підвищення якості освітнього процесу закладів загальної середньої освіти, й суттєвого покращення в них навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення, й переходу до суб'єкт-суб'єктної взаємодії між вчителями і учнями тощо. Саме тому останнім часом не лише триває полеміка щодо оновлення української школи, а й висуваються та обґрунтовуються різні траєкторії її подальшого розвитку.

Так, відповідно Концепції Нової української школи формула останньої складається з 9-ти ключових компонентів: 1) новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; 2) умотивований вчитель, який має свободу творчості й розвивається професійно; 3) наскрізний процес виховання, який формує цінності; 4) децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію; 5) педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками; 6) орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; 7) нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя; 8) справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти; 9) сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу» [1, с. 11].

Кожен із вищеназваних компонентів формули Нової української школи уможливлюється лише шляхом організації ефективного спілкування та комунікацій усіх учасників освітнього процесу та широкого кола осіб, зацікавлених у його покращенні.

До того ж у вищезгаданій Концепції до 10-ти ключових компетентностей учнів, насамперед, віднесено «спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами. Це вміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на

© Слюсаренко Н. В., 2018

роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування» [1, с. 11].

За таких умов у Новій українській школі необхідно подбати про забезпечення плідного спілкування між усіма учасниками освітнього процесу. При цьому варто пам'ятати, що організація спілкування завжди була однією з основних функцій педагога. Це так звана комунікативна функція, що передбачає, як мінімум, установлення правильних, доброзичливих, суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин з учнями (вихованцями), їхніми батьками, вчителями, керівництвом закладу загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативні процеси були і є предметом дослідження багатьох сучасних вітчизняних учених (М. Боришевський, І. Зязюн, В. Кан-Калік, А. Капська, Я. Коломинський, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, С. Максименко, В. Малахов, А. Мудрик, Л. Новиков, М. Пентилюк, А. Уварова та ін.).

Різні аспекти спілкування знайшли також відображення у численних наукових публікаціях дослідників спадщини В. Сухомлинського. Серед них: І. Бужина «Проблеми взаємостосунків учителя та учнів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського», Л. Вовк «Духовні основи спілкування дитини і дорослого у концепції В. Сухомлинського: дидактичний аспект», Ю. Дивоняк «Вплив педагогічного спілкування на духовний розвиток особистості», О. Кравцова «Проблемы педагогического межличностного взаимодействия в наследии В. А. Сухомлинского», В. Маршицька «В. О. Сухомлинський про педагогічну взаємодію як складову педагогічної майстерності» та ін.

Мета статті – проаналізувати проблеми спілкування та комунікацій учасників освітнього процесу в контексті ідей В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім спробуємо розібратися, в чому полягає різниця між «спілкуванням» і «комунікацією». Існує досить багато тлумачень цих понять. Зокрема, в енциклопедичному словнику «Освіта дорослих» знаходимо їхнє визначення, представлені нижче.

Спілкування – це «складний, поліфункціональний процес взаємодії між двома чи кількома особами, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або емоційно-оцінювального характеру» [2, с. 406].

Комунікація – це «спілкування, процес обміну інформацією (думками, ідеями, відомостями тощо), специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавальної діяльності» [2, с. 193].

Як уже зазначалося, є й інші визначення цих термінів, аналіз яких дозволяє дійти висновку, що тлумачення понять «спілкування» і «комунікація» дуже подібні між собою, однак мають певні відмінності. Спілкування охоплює обмін інформацією між учасниками цього процесу (тобто це міжособистісна взаємодія), а комунікація – це обмін інформацією, як між безпосередніми учасниками міжособистісної взаємодії, так і за допомогою різноманітних засобів інформації.

Замітимо, що на сучасному етапі розвитку суспільства шкільному вчителеві під час своєї педагогічної діяльності необхідно і спілкуватися, і вступати в комунікації з оточуючими. При цьому важко виявити чого в діяльності вчителя більше спілкування чи комунікації.

В. Сухомлинський писав: «Людина не може жити сама. Найвище щастя і радість людська – спілкування з людьми» [9, с. 196]. Він також наголошував, що «невикорінною духовною потребою будь-якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вона знаходить радість і повноту життя. Але в одних через різні обставини ця потреба дуже мало розвинена, а в інших вона є ніби рисою характеру, яка домінує над іншими рисами» [7, с. 450].

У діяльності вчителя спілкування є і потребою, і професійним обов'язком, і частиною власного життя. Більш того, без спілкування педагогічна діяльність стає неможливою. Ось кілька думок В. Сухомлинського з цього приводу:

«Виховання – це насамперед постійне духовне спілкування вчителя і дитини» [6, с. 9].

«Справжнє духовне спілкування народжується там, де вчитель надовго стає другом, однодумцем і товаришем дитини в спільній справі» [6, с. 11].

«Живе, безпосереднє, повсякденне спілкування з дітьми – джерело думок, педагогічних відкриттів, радостей, смутку, розчарувань, без яких немислима творчість у нашій праці» [6, с. 11].

«Без постійного духовного спілкування вчителя і дитини, без взаємного проникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного немислима емоційна культура як плоть і кров культури педагогічної» [6, с. 15].

Новий вчитель Нової української школи повинен оволодіти всіма тонкощами спілкування з учнями. Це – запорука плідної обопільної діяльності, а отже, й підвищення якості освітнього процесу закладу загальної середньої освіти, метою якого, передусім, є

формування особистості громадянина нашої держави.

Про ефективність і результативність спілкування з учнями В. Сухомлинський писав так: «Я тільки тоді впевнений, що моє слово доторкнеться до найтонших струн їхніх сердець, коли з кожним із вихованців у мене була щира, задушевна розмова, коли ми взаємно відкрили серця один одному, коли підліток захопився моєю мрією, моїми поглядами, моїм особистим ставленням до ідеалу і виніс з духовного спілкування зі мною певне ставлення до мене – ставлення, в основі якого глибока повага до моїх переконань, життєвих принципів і (ще раз повторюю, бо це особливо важливо) до мого уявлення про ідеал. Щоб у вихованців було позитивне ставлення до моїх слів, я повинен утвердити в їхніх душах позитивне ставлення до самого себе» [3, с. 469].

Видатний учений і педагог акцентував: «Дітей треба вчити ділитися радощами, труднощами, думками, переживаннями. Треба вчити мріяти, творити й берегти мрію. Спілкування покращує, якщо діти об'єднуються для творення краси. Це багатогранна діяльність, яка включає і фізичну працю, і подолання труднощів, і взаємодопомогу, і співпереживання, і захоплення красивим та благородним, і переживання небезпеки, і вміння поділитися з товаришем шматком хліба, і безкорисливий вчинок наодинці з власним сумлінням, і боротьбу проти зла й неправди, і готовність взяти на себе відповідальність за осудливий вчинок товариша» [3, с. 481–482].

В. Сухомлинський був переконаний, що «розкіш душевного спілкування – це надзвичайно ніжна ділянка людського серця, і доторкатися до цієї ділянки треба обережно» [3, с. 484]. Він радив вихователям при спілкуванні з дітьми «тактовно, непомітно спонукати до висловлювання тих думок, які хвилюють людину, які вона й сама ще не до кінця осмислила» [там само]. Педагог писав, що «у вихованні людяності виняткову роль відіграють особисті взаємини, духовне спілкування двох людей» [6, с. 243].

Стосовно результатів виховного впливу педагог писав: «Якщо вам пощастило досягти того, що спілкування із своїм колективом стало для кожної особистості радістю, розкішшю, коли юнаки несуть у колектив свої роздуми, сумніви, тривоги, коли вихованцям хочеться зібратись просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює, – ви виховали справжній колектив юних громадян» [3, с. 489].

Неабиякого значення В. О. Сухомлинський надавав спілкуванню вчителя і учнів під час навчальних занять, оскільки вважав, що «урок є тією головною сферою інтелектуального життя вихованців, у якій повсякденно відбувається духовне спілкування навченого життям наставника і його вихованців, які вступають на перші щаблі життя» [5, с. 603].

Наведені вище вислови В. Сухомлинського дозволяють стверджувати, що він відводив значну роль спілкуванню, вважав його досить ефективним засобом обміну інформацією, навчання та виховання молодого покоління.

Деякі міркування вченого щодо спілкування перегукуються з сучасними теоретичними основами комунікації. Наприклад, нині комунікації поділяють на зовнішні (між певним закладом і оточуючим його середовищем) та внутрішні (в межах певного закладу: між окремими членами колективу та між структурними підрозділами). Зовнішні комунікації – це комунікації з батьками учнів, з громадськістю, з державними структурами тощо.

Так, визнаючи важливу роль спілкування з батьками учнів (це зовнішні комунікації), педагог писав, що «без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємною духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [4, с. 14].

На роль зовнішніх комунікації у формуванні і розвитку особистості дитини Василь Олександрович указує й у таких рядках одного зі своїх творів:

«Нерідко в особі досвідченого трудівника вихованець знаходить друга, постійне спілкування з яким сприяє його духовному розвиткові, зміцнює свідомо прийняте рішення про вибір спеціальності» [3, с. 423];

«Дуже важливо, щоб спілкування учня із суспільством, триваючи всі роки навчання, щодалі ускладнюючись, набувало різноманітних форм, розвивало багатогранні потреби й інтереси» [3, с. 452];

«Якщо є можливість особистого спілкування дітей з людьми, що є ідеалом громадянськості, слід використати її. Але тут, це необхідно мати на увазі всім вихователям, потрібні велика обережність, передбачливість, такт. Аж ніяк не припустиме те «колекціонування знайомств», яким можна назвати намагання окремих вихователів встановити листування своїх вихованців з людьми, що стали відомими завдяки своїй громадянській красі й доблесті» [3, с. 463].

Водночас педагог застерігає, що «аж ніяк не припустиме те «колекціонування

знайомств», яким можна назвати намагання окремих вихователів встановити листування своїх вихованців з людьми, що стали відомими завдяки своїй громадянській красі й доблесті» [3, с. 463].

Певною мірою простежуються у спадщині В. Сухомлинського і широко відомі нині типи комунікацій, які виділяють у залежності від потреб тих, хто вступає в комунікацію, а саме:

1) комунікація, що виникає, коли її ініціатору потрібна певна інформація («кожної хвилини спілкування із старшими умій вчитися в них» [9, с. 216]);

2) комунікація, що виникає, коли її ініціатору необхідно передати інформацію, яка потрібна іншій людині, організації або її підрозділу («якби в нас не було цього постійного духовного спілкування з людьми, ми не могли б успішно вчити і виховувати молоде покоління» [8, с. 269]; «інтелектуальне життя колективу має своєю основою розкіш людського спілкування: підлітки, юнаки й дівчата знаходять велику радість у тому, що віддають свої багатства, діляться ними, і чим більше вони віддають, тим багатшими духовно стають самі» [3, с. 520–521]);

3) комунікація, що виникає, коли у її ініціатора виникає потреба поділитися своїми емоціями з іншою людиною (людьми) – розповісти про певну подію, яка викликала сильну емоційну реакцію («невикорінною духовною потребою будь-якої людини є спілкування з людьми, у спілкуванні з ними вона знаходить радість і повноту життя» [7, с. 450]; «вихованцям хочеться зібратись просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює» [3, с. 489]; «особливо велике виховне значення мають походи по місцях бойової слави старших поколінь. Це спілкування характерне тим, що колектив об'єднується високими патріотичними переживаннями» [3, с. 490]);

4) комунікація, що виникає, коли необхідно погодити або скоординувати дії, організувати спільну діяльність тощо («треба створити таке спілкування вихователя й вихованців, щоб кожне слово, звернене до юного серця й розуму, пробуджувало внутрішні духовні сили, викликало внутрішню роботу розуму й серця, спрямовану на самопізнання й самовдосконалення» [7, с. 698]).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, ретельне вивчення поглядів В. Сухомлинського щодо педагогічного спілкування учасників освітнього процесу доводить, що видатний педагог значну увагу приділяв цій проблемі. Досвід організації зовнішніх та внутрішніх комунікацій у Павлиській школі є надзвичайно позитивним, заслуговує на ретельне вивчення та імплементацію в площину сучасних закладів загальної середньої освіти. Це може бути здійснене у подальших наукових розвідках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf

2. Освіта дорослих: енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка; [упоряд.; Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна; ред. рада: В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.]; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України [та ін.]. – К.: Основа, 2014. – 496 с.

3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 1. – С. 403–637.

4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 4. – С. 7–390.

5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 4. – С. 393–622.

6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 3. – С. 7–279.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1979. – Т. 2. – С. 450–698.

8. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 5. – С. 269–335.

9. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К. Радянська школа, 1979. – Т. 2. – С. 149–416.

REFERENCES

1. *Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly* [New Ukrainian School concept]. [Electronic resource]. – Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf

2. Protasova, N. H., Molchanova, Yu. O., Kurenna, T. V. (2014). *Osvita doroslykh: entsyklopedychnyi slovnyk* [Adult Education: An encyclopedic dictionary]. Kyiv.

3. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Metodyka vykhovannia kolektyvu.* [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

4. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Pavlyska serednia shkola.* [Pavlyshska secondary school]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Rozmova z molodym dyrektorom shkoly.* [Talk with a young school headmaster]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Sertse viddaiu*

ditiam. [To Children I Give My Heart]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Sto porad vchytelevi.* [One Hundred Pieces of Advice for Teachers]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Shchob dusha ne bula pustoiu*. [The Soul Shouldn't Be Empty]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1979). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise real man]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені проф. Є. Петухова Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: педагогіка закладів загальної середньої та вищої освіти, історія педагогіки, методика трудового навчання, історія становлення та розвитку трудової підготовки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SLYUSARENKO Nina Vitaliyivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor of the Professor Ye. Petukhov Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management of Kherson State University.

Circle of scientific interests: pedagogy of general secondary and higher education institutions, history of pedagogy, methodology of vocational education, history of the formation and development of vocational training.

Дата надходження рукопису 04. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 371(09)(477)

ТРОЦКО Анна Володимирівна –
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
e-mail: avtrotsko@cloud.com
ПОПОВА Олена Володимирівна –
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і педагогіки вищої школи
ХНПУ імені Г. С. Сковороди
e-mail: poptub@mail. ru

ШКОЛА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК АВТОРСЬКА ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Цей рік є знаменним для світової педагогічної спільноти, який визначається ювілейною датою – 100-річчя від дня народження видатного педагога-вченого, психолога, дослідника і публіциста, громадського діяча, праця якого набула світового значення – Василя Олександровича Сухомлинського.

В умовах незалежності держави, неупередженого вивчення надбань вітчизняної педагогіки і зарубіжного досвіду, коли реформується й модернізується освітній простір України, педагогічна наука і практика опановують цінності демократичного суспільства, триває процес гуманізації системи освіти виникає необхідність вивчення і переосмислення інноваційних педагогічних ідей та унікального досвіду В. Сухомлинського в контексті сучасних викликів.

У авторській школі, створеної В. Сухомлинським, інтегровано проявилися гуманістичні традиції та інноваційні ідеї. Не випадковим є надзвичайно зростаючий інтерес до педагогічної спадщини В. Сухомлинського в останні роки: чим більш демократична загальна соціальна ситуація, тим більш актуалізуються його основні концептуальні ідеї га принципи. У ситуації розгортання складних інноваційних процесів, спрямованих на розбудову національної системи освіти, актуалізується проблема цілісного вивчення, переосмислення і системного застосовування досягнень видатного педагога.

Про постійне зростання інтересу до педагогічної спадщини В. Сухомлинського свідчить величезна кількість теоретико-педагогічних і художньо-публіцистичних праць, щорічні всеукраїнські науково-практичні конференції, присвячені педагогічній спадщині видатного українського педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній сухомлиністиці за останні десятиліття здійснено низку дисертаційних досліджень, серед них переважна більшість із проблем виховання (А. Аллагулов, Г. Бучківська, В. Кравцов, І. Наливайко, О. Тимофеєва та інші), навчання (Л. Ткачук), виокремлюються дисертації компаративного характеру: В. Сухомлинський і С. Френе (І. Суржикова), В. Сухомлинський і Я. Корчак (В. Кушнір). Різним аспектам

© Троцко А. В., Попова О. В., 2018

педагогічної системи видатного педагога присвячено численні публікації науковців (Ван Ігао, В. Василенко, М. Головко, Дж. Зайда, В. Іфферит, А. Кокеріль, Г. Настасьєв, Д. Пащенко, І. Прокопенко, В. Риндак, О. Савченко, Є. Салтанов, О. Сухомлинська, В. Федяєва, Х. Франгос, Бі Шуджі та інші). Отже, вітчизняними і зарубіжними вченими вже багато зроблено з дослідження, висвітлення і творчого використання науково-теоретичної спадщини і цінного практичного досвіду В. Сухомлинського. Водночас ідеї та погляди В. Сухомлинського на процеси шкільного виховання і навчання синтезуються в оригінальну за смислом і за практичною реалізацією авторську педагогічну систему. Тому уявляється вельми важливим системний аналіз педагогічної спадщини видатного педагога, з якої неможливо виключити будь-який елемент: філософські засади, психолого-педагогічна сутність, цілі, зміст, методи, форми тощо.

Мета статті розкрити суттєві особливості авторської педагогічної системи В. Сухомлинського, довести її релевантність.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. Сухомлинський жив і творив у непросту епоху, коли офіційна освітня політика гальмувала педагогічну творчість, інноваційний розвиток школи. Інноваційні процеси можуть бути прискорені або сповільнені державною системою, суспільством. Причому новаторську суть педагогічної творчості може деформувати або гальмувати не тільки ідеологічний деспотизм влади, але й одноманітність економічному укладу, уніфікація форм освіти тощо.

Проте у певні моменти соціально-економічпого розвитку ці чинники не спрацьовують. Починає домінувати суб'єктивний фактор – він визначається особистістю самого новатора: наскільки глибоко і масштабно він підходить до розв'язання проблем, наскільки нетрадиційні його підходи, наскільки теоретично обґрунтовано він може організувати і аналізувати свій досвід, наскільки рішуче він проводить свої ідеї у життя тощо. Усім цим вимогам, як довів час, відповідали педагогічний талант, особистісні якості і досвід Василя Олександровича Сухомлинського. Не випадково, що не всі його сучасники змогли піднятися до розуміння й осягнення істинного сенсу гуманістичних ідеалів, які сповідував видатний педагог. Проте сьогоденням доведено неспроможність опонентів видатного педагога, найбільш непримиренними з яких були В. Кумарін і Б. Ліхачов.

Розглядаючи школу В. Сухомлинського як унікальну авторську педагогічну систему, виходимо з розуміння авторської школи як закладу освіти, діяльність якого побудована на оригінальних (авторських) ідеях і технологіях, і уявляють собою нову освітню практику або взагалі, або для даних умов.

У визначення «життєздатності» будь-якої авторської школи вважаємо доцільним застосування такого критерію, як *релевантність* (від фр. relevare – підвищувати, підіймати, робити значущим), котрий дає можливість визначити здатність педагогічної системи до сталого саморозвитку в різні історичні періоди, в різних країнах і цивілізаціях.

Серед показників релевантності історико-педагогічного феномену ми визначаємо такі [2]: умовність хронологічних просторово-часових, національно-етнічних рамок, високий ступінь його рухомості; розповсюдження за межами однієї формації, цивілізації, країн, континенту; відбиття сутнісних для прогресу освіти педагогічних тенденцій; наявність педагогічної самоцінності, що забезпечує внутрішній саморозвиток феномена, його парадигмальний характер і сприятливі перспективи трансформації; наявність прямої педагогічної спадковості у вигляді теорій, концепцій, течій, які отримали розвиток на основі ведучих ідей і сутнісних ознак, що притаманні даному феномену; опосередкований вплив на подальший розвиток педагогічного пошуку, інновацій, які здійснюються з урахуванням внутрішніх умов самоспрямування педагогічного процесу і реалізації головної ролі вчителя та учня як суб'єктів діяльності; наявність даних для розуміння технології реалізації закладених у даному феномені ідей, методів, засобів з точки зору теоретичної і практичної діяльності; ідейна відповідність до основних стратегічних орієнтирів розвитку сучасного освітнього процесу; єдність, повторюваність та інваріантність найбільш сутнісних, значущих ознак даного феномена, його структурних елементів, що дозволяє моделювати його узагальнені характеристики тощо.

Безумовно, В. Сухомлинський – один з найбільш творчих представників інноваційної педагогіки і талановитих майстрів моделювання її технологічних засобів. Водночас животворність ідей В. О. Сухомлинського полягає, на наш погляд, значною мірою в тому, що він був спадково пов'язаний з кращими світовими педагогічними традиціями. Уважаємо, що поєднання інноваційності зі спадковістю значно підвищує релевантність авторської системи В. Сухомлинського як педагогічного феномену в світовій освіті.

У своєму досвіді видатний педагог наблизився до розв'язання проблеми всебічно

гармонійно розвиненої особистості, до реалізації на практиці цілісного навчально-виховного процесу. Павлиська школа є унікальним педагогічним феноменом, який можна представити схемою:

«ШКОЛА МИСЛЕННЯ» → «ШКОЛА РАДОСТІ».

Якщо «накласти» характеристики авторських (інноваційних) систем на педагогічну концепцію В. Сухомлинського, то стає очевидним, що вони «стикуються» за усіма основними параметрами: дитина – мета, а не засіб; демократизація взаємовідносин педагогів і дітей, переведення їх на особистісний рівень; мета педагогічного процесу – всебічний розвиток особистості, рішення якої і створює можливість творчого подолання протиріч у майбутньому. Цими обставинами також пояснюється феномен концепції новатора – все більше зростаюча затребуваність її ідей і принципів.

Не зважаючи на те, що у В. Сухомлинського немає спеціальних філософських праць (філософські погляди викладені у таких працях, як «Серце віддаю дітям», «Народження колективу». «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» та ін.), ним була створена авторська філософсько-педагогічна концепція, яка заснована на ідеалах гуманізму і загальнолюдських цінностей.

В. Сухомлинський відмовився від природної соціоцентричної стратегії і відповідної до неї маніпулятивної тактики виховання. В. Сухомлинський створив педагогічну систему, в якій усе зосереджено навколо дитини. Випередивши свій час, видатний педагог прийшов до переконання, що в школі, в якій виховується зростаюча особистість, центром виховної системи повинна бути дитина. Педагог зазначав, що дійсна гуманність педагогіки полягає у тому, щоб зберегти радість, щастя, на які має право дитина.

Головну мету школи В. Сухомлинський убачав мету виховання в розвитку творчих сил і здібностей дитини в умовах колективу й на основі етико-естетичних цінностей, інтересів і потреб, спрямованих на творчу працю й саморозвиток. Із позицій гуманізму, загальнолюдських цінностей, витоки яких лежать в українській духовності, її моральних імперативах, розглядав виховання особистості як пізнання, а навчальну діяльність школярів – як насичений творчими відкриттями процес пізнання та самопізнання. Згідно концепції В. Сухомлинського, дитина – це найбільш діюча, незалежна, творча особистість з неповторним і невичерпним внутрішнім світом.

Надзвичайно потужна і гуманістична педагогіка побудована на походженні тієї філософської істини, що освіта, виховання й розвиток людини – це передусім утвердження *гармонії розуму і серця*. За образним висловлюванням Василя Сухомлинського, вихованню дитини належить найніжніша і найтонша мелодія: «Що було найголовнішим в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей» [5].

В. Сухомлинський в основу педагогічного процесу покладав принцип *індивідуального підходу* до кожної дитини, аби вона досягла найвищої сходинки інтелектуального розвитку, на яку дає змогу піднятися повний розквіт її здібностей. За глибоким переконанням педагога, слід спочатку заглянути в душу дитини, і вже на цій основі здійснювати процес навчання і виховання.

За думкою павлиського мислителя, педагог не зможе реалізувати свої гуманістичні цілі, якщо не буде добре знати дитину, розуміти логіку дитячих бажань, прагнень, їх взаємозв'язок зі справжніми потребами. Від цього залежить правильне моделювання вихователем своїх дій, бачення вихованця у майбутньому. Адже, зазначав В. Сухомлинський, виховання не може бути заснованим на вимогах сьогодення, однією з основних закономірностей повинна бути орієнтація виховання у дитинстві на отроцтво, юність і зрілість [3]. Внаслідок складності означених проблем В. Сухомлинський неодноразово наполягав на створенні міцного психологічного фундаменту в роботі вчителя, на втіленні антропологічного підходу в освіті.

Важливою для сучасної вітчизняної освіти є концептуальне положення педагогіки В. Сухомлинського про необхідність виховання і розвитку зростаючої особистості через виховання культури почуттів, бажань і прагнень, головне з яких «почуття людини». При цьому найбільш важливими педагогічними засобами реалізації зазначеного положення педагог уважав слово вчителя і красу.

Підсумуємо (не претендуючи на повноту) основні ідеї гуманістичної парадигми В. Сухомлинського [2; 7]:

– визнання особистості дитини вищою соціальною цінністю;

– глибоке вивчення особливостей дитини;

– творча, виборча опора на здібності, прагнення, дитячі бажання у педагогічному процесі;

– бачення вихованця у майбутньому;

– гармонійний розвиток розуму і почуттів дитини;

– насичення виховання проблемами людини, його духовного світу;

– гуманізація міжособистісних відносин;

– органічне поєднання виховання і навчання;

– виховання красою навколишнього світу;

– забезпечення максимально сприятливих умов для вільного і творчого розвитку особистості тощо.

Однією з провідних концептуальних ідей педагогічної системи В. Сухомлинського, яка з об'єктивних причин набуває особливої актуальності для сучасної освіти, є ідея про необхідність *забезпечення органічної єдності виховання і навчання*.

Школа, на думку В. Сухомлинського, – це не комора знань, а світоч розуму, святиня і надія, духовна колиска народу, норовливе дитя суспільства. Це світ душевних людських доторкань, зосередження добрих почуттів, тонких переживань. Це вічне вогнище краси, освіти й освіченості.

У програмі роботи Павлиської школи поряд із загальними категоріями етики (моральний ідеал, гідність, чесність, працелюбність, справедливість) реалізувалися й такі вічні людські цінності, як щастя, радість, совість, співчуття, духовність. Саме зазначені цінності відображають гуманістичний зміст авторської педагогічної системи В. Сухомлинського. У практиці роботи Павлиської школи формування гуманістичних цінностей школярів здійснювалося шляхом використання «Хрестоматії моральних цінностей людства» та «Хрестоматії з етики». Ці рукописні матеріали постійно поповнювалися вченим та його колегами і слугували розвитку в школярів людяності, доброти, гідності.

Отже, в основу моральних цінностей В. Сухомлинський поклав не класові інтереси, як це визнавала тогочасна ідеологія, а загальнолюдські цінності: доброту, чуйність, емпатію, любов тощо. Таке розуміння моралі привело В. Сухомлинського до глибокого філософського осмислення гуманістичної суті виховання, що спричинило суттєві розбіжності між офіційною педагогікою і його педагогічними поглядами в трактуванні виховного ідеалу.

Виходячи з позицій системного підходу, В. Сухомлинський значно випередив своїх сучасників у пошуку і розробці педагогічних умов, що забезпечують свідоме і вільне сприйняття дитиною моральних цінностей, а саме: забезпечення єдності свободи вибору та морального обов'язку дитини в умовах життєздатності школи; насичення гуманістичним змістом взаємостосунків учителів і учнів як реальний зразок моральності, доброти, щирості, поваги до особистості; долучення учнів до найскладніших моральних цінностей в ранньому дитинстві; глибоке визнання сім'ї, всебічний неформальний контакт школи з батьками; віра у потенціальні можливості дитини; здатність учителів відчувати дитинство, бачити світ очима дитини; відмова від будь-якого примусу і насильства над дитиною; цілковита правдивість [2].

В. Сухомлинський сформулював принципи морального виховання. серед яких слід виділити такі: сполучення вербальних і практичних методів виховання моральності; опора на виховання моральних почуттів; використання колективу як фактору впливу на особистість; актуалізація проблеми самовиховання, самовдосконалення.

У процесі реалізації зазначених принципів автор пропонував використання різноманітних методів: навіювання, спонукання, заохочення, вираз довіри і недовіри, примушення, заборона, сумісна діяльність, орієнтація на вибір ідеалу.

Великого значення у формуванні «справжньої Людини» В. Сухомлинський надавав *розумовому вихованню*. Але вирішення цієї проблеми він тісно пов'язував з моральним, трудовим, естетичним і фізичним вихованням. На нашу думку, ця ідея В. Сухомлинського концентрується в терміні, який використовував видатний педагог – «*розумова вихованість*».

Як найважливіший засіб розумового виховання В. Сухомлинський розглядав навчання. Проте здобуття знань, на переконання педагога, – не самоціль, а важливий засіб «розвитку пізнавальних і творчих сил і думки гнучкої, живої, допитливої, яка завжди шукає», засіб духовного збагачення людини: здобування знань має забезпечувати оптимальний рівень загального розвитку, а останній, у свою чергу, – сприяти успішній навчальній діяльності. Навчання має бути спрямованим на піднесення в учнів життєвої цінності знань, на залучення їх до розумової праці, на вироблення в них уміння і бажання вчитися. Отже, В. Сухомлинський виступав проти суто прагматичного підходу до навчання школярів.

Для реалізації розумового виховання В. Сухомлинський пропонував певні способи і прийоми, які в сукупності складають центральну ланку *дидактичної підсистеми* педагогіки В. Сухомлинського, яку можна представити як сукупність взаємопов'язаних концептів: цільового, змістового і методичного [9].

Цільовий концепт відбиває провідний орієнтир функціонування дидактичної підсистеми В. Сухомлинського – моральну, розумову, практичну і психологічну підготовку до життя, праці, розкриття в кожному учні індивідуальних задатків, схильностей і здібностей, відчуття радості і

духовного піднесення розумової праці шляхетними почуттями.

Змістовий компонент передбачає єдність обов'язкової (державної) і необов'язкової (самоосвітньої) програм навчання. Згідно позиції В. Сухомлинського, від єдності обов'язкової і необов'язкової програм залежить інтелектуальне виховання школярів.

Методичний концепт дидактичної підсистеми В. Сухомлинського представлено:

– методами: первинного сприйняття знань; осмислення, розвитку і поглиблення знань; застосування раніше здобутих знань для «здобування» нових знань (репродуктивний і самостійний аналіз фактів, предметів, явищ); самостійного вироблення вмінь застосування знань, отриманих на уроці (виконання практичних завдань); дослідження явищ, процесів (організація спостережень, експериментів як у природних умовах, так і в лабораторії). Провідними методами, які забезпечують єдність розумового і морального виховання, В. Сухомлинський вважав експеримент, самостійне вивчення учнями життєвих явищ, літературних джерел, літературні творчі спроби. У цьому, на думку педагога, – основа створення гармонії умінь і знань, бо учні можуть успішно вчитися тільки тоді, коли вміють спостерігати, думати, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати. Усе це видатний педагог називав «комплексом основних умінь»;

– формами («урок мислення», предметні і творчі гуртки; «урок під відкритим небом» («подорож у природу, об'єкти виробництва»); науково-дослідні лабораторії; трудові традиції; самоосвіта). Фундаментальною інтегрувальною формою навчання, що забезпечує стабільність розумового виховання школяра, реалізацію його творчого потенціалу в дидактичній підсистемі В. Сухомлинского є «уроки мислення», на яких широко застосовували творчі завдання, створення високого інтелектуального фону, прищеплення любові до читання, створення гуманного і вимогливого підходу до оцінювання, вміла організація виконання домашніх завдань, виховання самодисципліни у розумовій праці;

– засобами (природні джерела, предмети навколишнього світу; книга, слово; казка, трудові дії).

Найважливішою складовою освіченої людини Василь Сухомлинський вважав уміння вдумливо читати, а джерелами думки – «спостереження, природу, працю, моральну красу людської поведінки, книгу і творчість». Тож пильна увага у Павлиші приділялась читанню. Педагог стверджував, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці. В. Сухомлинський зазначав, що «погане читання – замазане брудом вікно крізь яке нічого не видно». Повною мірою поділяючи слушні думки видатного педагога, вважаємо, що відмовлення в сучасній початковій школі від уроків читання, перевірки техніки читання школярів є необачливими і небезпечними заходами.

В. Сухомлинський закликав до створення у школі культу знань, він уважав, що успішне розумове виховання можливе за умови, коли вчитель на кожному уроці буде одночасно викликати в учнів жадобу до навчання і вчити їх учитися.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Розгляд педагогіки В. Сухомлинського в контексті теорії інноваційності приводить до висновку, що педагогічна система видатного педагога за своєю суттю і характером відноситься до інновацій високого рівня релевантності і, поєднуючи класичну, інноваційну і народну педагогіку, має перспективу педагогічної довговічності: у ній присутні ідеї та принципи, механізми самозбереження і саморозвитку, які, удосконалюючись і модернізуючись у нових історичних умовах, дають можливість ефективно вирішувати докорінні й вічні педагогічні проблеми. Релевантність ідей В. Сухомлинського ґрунтується на його багаторічних уявленнях про Дитину як вищу силу Природи, ключових положеннях наук про розвиток людини, на багатому світовому досвіді духовно-морального вдосконалення особистості, її розуму, волі, Любов, Добро і Краса. Означена тріада взаємопов'язаних категорій, що складають основи гуманної педагогіки, не має альтернатив як у сучасній педагогічній практиці, так і в педагогіці завтрашнього дня. Перспективними напрямами подальших досліджень вважаємо вивченні досвіду В. Сухомлинського з позицій сучасної філософії освіти з культурологічних, компаративних і інноваційних підходів у контексті всесвітнього та європейського освітнього середовища.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 504 с.

2. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ столітті / ХДПУ ім. Г. С. Сковороди / О. В. Полпова. – Харків: «ОВС», 2001. – 256 с.

3. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Учитель: Статьи. Документы. Педагогический поиск. Воспоминания. Страницы

литературы. / Ред.-сост. Д. Л. Брудный. – М.: Политиздат, 1991. – С. 123–130.

4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 т. – Т. 4. – Київ: Радянська школа, 1976. – С. 7–390.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. Том 3. – Київ: Радянська школа. – 1976. – С. 7–279.

6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – К.: «Рад. Школа», 1976. − Т.2. – С. 149–418.

7. Троцко А. В. Гуманістична спрямованість педагогічної концепції В. О. Сухомлинського / А. В. Троцко // Наукові записки. – Вип. 52. Ч.1. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2003. – 265 с.

8. Федяєва В. Л. Педагогічна система В. Сухомлинського / В. Л. Федяєва, О.В. Сараєва: Навч.-метод. посіб. – Херсон, 2006. – 144 с.

9. Челпаченко Т. В. Дидактическая система В. А. Сухомлинского (теория и практика) / Т. В. Челпаченко. Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2012. – 250 с.

REFERENCES

1. *V. O. Sukhomlynskyi u rozdumakh suchasnykh ukrainskykh pedahohiv: monohrafiia.* (2012). [V. O. Sukhomlynsky in contemplation of contemporary Ukrainian educators: a monograph]. Luhansk.

2. Popova, O. V. (2001). *Stanovlennja i rozvytok innovacijnyh pedagogichnyh idej v Ukraini u XX stolitti.* [Formation and development of innovative pedagogical ideas in Ukraine in the XX century]. Harkiv.

3. Sukhomlynskyi, V. A. (1991). *Etjudy o kommunystycheskom vospytanyy*. [Etudes about communistic upbringing]. Moscow.

4. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Pavlyska serednia shkola.* [Pavlyska high school]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sertse viddaiu ditiam*. [I give my heart to the children]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu.* [How to raise a real person]. Kyv.

7. Trotsko, A. V. (2003). *Humanistychna spriamovanist pedahohichnoi kontseptsii V. O. Sukhomlynskoho.* [Humanistic orientation of the V. A. Sukhomlynsky's pedagogical concept]. Kirovohrad.

8. Fediaieva, V. L. (2006). *Pedahohichna systema V. Sukhomlynskoho.* [V. Sukhomlynsky's pedagogical system]. Kherson.

9. Chelpachenko, T. B. *Didakticheskaya sistema V. A. Sukhomlinskogo (teoriya i praktika).* [The didactic system of V. A. Sukhomlinsky (theory and practice)]. Orenburg.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ТРОЦКО Анна Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх учителів в освітньому середовища вищих педагогічних закладів освіти, система виховної роботи зі студентами.

ПОПОВА Олена Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Наукові інтереси:: інноваційні процеси в системі освіти, інноваційні освітні технології.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

TROTSKO Anna Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate Member of National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Circle of scientific interests: professional training of future teachers in the educational environment of higher pedagogical institutions of education, the system of educational work with students.

POPOVA Olena Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogics and Pedagogy of Higher Education of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda,

Circle of scientific interests: innovative processes in the education system, innovative educational technologies.

Дата надходження рукопису 19. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул

УДК 567.89

ХАЙРУЛІНА Василина Миколаївна –
член-кореспондент НАПН України, доктор філософії,
заслужений працівник освіти України
e-mail: vasylyna.kh@gmail.com

ДИВОСВІТ ДИТИНСТВА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Міняти світ на краще дано Учителю. Не заперечуйте, не критикуйте. Це встигнете зробити пізніше. Прочитайте, вдумайтеся…

За свої роки, прожиті шкільними проблемами і дітьми, яких нам довіряють батьки, я переконалася, що саме вихователі

© Хайруліна В. М., 2018

дитячих садків, шкільні вчителі, засоби масової інформації і звичайно батьки, в міру своєї вихованості, творять світ, що оточує дитину, та виховують дитину у відповідному просторі.

Звинувачення держави, як це нині дуже модно, не змінить наше оточення на краще, бо ж держава – то всі ми, що проживаємо на Богом даній землі (територія яку займаємо), і можновладці, які нами керують.

Ми ж їх усіх виховали, вірніше, навчили, бо виховну функцію зі школи бездумно давно зняли, а замість обов'язку виховувати в міру можливості свого предмету вчителі і керівники школи мають перебувати в постійних реформах, звітувати, шукати, як утримати державну школу у пристойному стані.

ЗМІ наполегливо пропагують вседозволеність, бездуховність, насилля, зло, підступність, безвідповідальність (грайся, відривайся, насолоджуйся, пий, вбивай себе, залишай дітей), алгоритм дій, практично, на всіх каналах.

На превеликий жаль, практично відсутні телевізійні програми, які допомагали б виховувати найважливіші традиційні цінності українського народу: повага до людини праці – творця благ, турбота про здоров'я, працьовитість, щирість, мудрість, віра в Бога, збереження кращих родинних традицій, турбота про дітей, подружня вірність, духовний розвиток, піклування про батьків, відповідальність…це має бути саме основою життя кожної особистості.

Як же змінити світ на краще? А Ви зверніться до творчого спадку Василя Олександровича Сухомлинського. Прочитайте для початку автобіографію і будь-яку з його невеликих книжок. Попробуйте відчути турботу Вчителя про дитину повоєнного часу. Особисто я навчалася саме в цей час та ще й у сільській школі. Вчителі у нас були незрівнянні, віддані своїй вчительській справі, добрі, уважні, люблячі і також із копійчаною зарплатою. Саме вчительська любов пробуджує бажання знати, бути кращим. Наші вчителі допомагали і на уроці, і після уроків тому, кому було важко зрозуміти урочний матеріал, вчили працювати, відчувати відповідальність перед батьками-трудівниками, перед вчителями, перед собою за свої успіхи, сприяли нашому культурному і духовному розвитку, спонукали до розкриття своїх природніх здібностей (скільки переспівано, перетанцьовано, переграно ролей, перечитано творів і віршів, а зібрано попелу для колгоспного поля, вичищено лошат і телят, побілено хат, скопано грядок старим людям…). Активну позицію людини виховують саме в шкільному просторі. Ми зростили в праці, добрі і вимогливості.

Бути вчителькою я мріяла ще з першого класу і обов'язково такою, як моя перша вчителька Віра Андріївна: добра, уважна, акуратна, мудра, любляча чужих дітей. Завдяки статтям, що друкувалися у педагогічній пресі, в 1960-х рр. ознайомилася з творчою спадщиною Василя Олександровича. Той момент став знаменним у моєму житті. З'явилося переконання віддано служити дітям. Маленьке село Павлиш і школа, в якій директорував Василь Олександрович до останнього дня свого життя, здавалися мені центром педагогічної світобудови.

З того часу пройшло чимало часу. Роботу, як відомо, оцінюють за результатами. І озираючись на десятиліття назад, з гордістю думаю: мені вдалося-таки разом з моїми колегами створити школу своєї мрії, школу радості над Дніпром у славному і величному граді Києві. А творчий доробок Василя Олександровича Сухомлинського став основою, невичерпним джерелом педагогічної думки, активних пошуків нових моделей у навчально-виховній роботі уже моєї школи.

Я була тринадцята серед тих, хто брав участь у конкурсі на посаду директора експериментальної школи-лабораторії Київського державного педагогічного інституту імені М. Горького, нині НПУ імені М. П. Драгоманова (наказ Міністерства народної освіти від 31.08.1988 р. № 10). З 1 червня 1988 р. мене призначили її директором. А 15 серпня, зібравшись педагогічним колективом, ми вперше запалили свічки Добра, Творчості і Радості (ця традиція залишилася незмінною, на всіх урочистостях у нас затишно іскрилися вогники трьох свічок). І почалася невтомна праця над творенням Школи Добротворення в мегаполісі. Вже тоді ми бачили її якимось острівцем справедливості і щастя з турботою про Дитину, з повагою до Особистості.

Чи все було безхмарним під час становлення нашого Українського колежу – школи інноваційного типу? Звичайно, ні. Були безсонні ночі, безліч турбот і переживань, пов'язаних з організацією добротворчого простору навчально-виховного закладу. Колектив великий: дітей понад тисячі, сто педагогів. Хронічно не вистачало грошей. І все ж нам вдалося вистояти, не розгубитися, щоб не підкоритися різного роду реформаторським течіям, які, як відомо, не завжди бувають на благо. Усі наступні роки переконливо підтвердили правильність такого вибору для наших дітей. Сьогодні можу з упевненістю констатувати: 27 років мого життя було цілком віддано колежу, дітям в ім'я здійснення головної мрії – створення Школи радості та добротворення. Такої, як у Василя Олександровича Сухомлинського.

Я росла в дуже важкий час. Дитина війни… Виховання в праці і скромності перетворило мене на трудоголіка. Навіть відпочиваючи далеко від Києва, завжди думала про своїх вихованців, учителів, жила шкільними турботами, все згадувала, аналізувала, щось планувала, щоб стимулювати, активізувати, поліпшити наші будні. Докоряла собі за те, що була часом занадто вимоглива. Я розумію, важко постійно перебувати в рамках чергового експерименту, важко щомісяця, іноді щотижня приймати гостей зі шкіл різних районів і областей України (нерідко і зарубіжжя). Складно бути в постійному пошуку оптимальних форм навчально-виховного процесу, і учнів своїх непросто навчати, а й виховувати, віддаючи їм своє серце, як робив це В. Сухомлинський. Без такої атмосфери неможливий наш Український колеж, навчальний заклад, експериментальний за своїм статусом з перших днів функціонування. І вчителі, які приходили до нашої школи-лабораторії, не могли сподіватися на спокійну, рутинну роботу.

Коли трапляється вільна хвилина, знову і знову перечитую В. Сухомлинського. Впевнена, не існує проблеми, із самих різних областей педагогіки, якою б він не займався і на яку б не давав своєї відповіді. Сама неодноразово знаходила в роздумах В. Сухомлинського підказку для вирішення тих чи інших проблем, які виникали у нас.

Звичайно, я розумію, Павлиш – один. Але ж і педагогіка розвивається тому, що з'являються нові ідеї, нові навчальні заклади, нові вчителі. Їхня наполеглива праця приносить новий результат. А якщо ще й думати «А як вчинив би Василь Олександрович у цей час і в цих умовах?» і працювати в унісон з думками В. Сухомлинського, бачити його систему в динаміці, справді можна досягти якісних змін у навчально-виховній роботі.

«Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культи: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова», – переконує В. Сухомлинський. Слово «культ» наділено в нього особливим змістом. На записи зауважень про дисципліну в щоденниках в його Павлиській школі було табу. Тут панувала культура. А в моральному розумінні – це постійне сходження до виховання у кожної дитини честі і гідності. Та і не знання намагалися оцінювати в цій школі, а успіх, подолання труднощів у навчанні.

«Не ловіть дітей на незнанні, – звертався В. Сухомлинський до вчителів. – Оцінка – не покарання, оцінка – радість».

З 1991 р. в початкових класах колежу діяла система безоціночного навчання. Ефективність такого підходу очевидна. Діти вчаться із захопленням та радістю.

Впевнена, що найскладніше у вихованні Особистості – створення себе в собі. Справжньою Енциклопедією мистецтва створення себе в собі вважаю творчий доробок В. Сухомлинського. А його методика виховання серцем, як ніколи, актуальна і сьогодні, в новому XXI ст.

Дитячий розум у школі В. Сухомлинського пробуджували, звертаючись не до розуму, а до почуття. І вже через почуття – до розуму. Чи не це прямий шлях до духовності та успіху!?

Чого гріха таїти – складніше іноді буває налаштувати на цю світлу хвилю батьків і деяких учителів, які головним у навчанні і вихованні вважають розвиток інтелекту дитини. Сучасні батьки змагаються, чия дитина раніше піде до репетитора з англійської, навчиться читати, рахувати, користуватися мобілкою. А виховання милосердя, емпатії відходить на другий план.

Хоч головна турбота – виховання серця, звернення до почуттів дитини.

Мета школи – показати батькам, як багато в їхніх дітях хорошого, які вони талановиті та працьовиті, долучаючи батьків до життєдіяльності їхніх дітей. У цьому ефективність виховання дитини. Таким було неухильне правило в Павлиській школі ніколи публічно не говорити про недоліки дітей. А ось розкрити грані таланту свого учня, доторкнутися до них, відшліфувати – найголовніше завдання вчителя. Наші вчителі прагнули саме до таких взаємин з дитиною.

Усі експериментально-дослідні проекти, над якими ми постійно і послідовно працювали, було спрямовано на формування духовності особистості. А основу такого виховання становлять кращі традиційні цінності українського народу, його духовна культура, відродження національної системи виховання, вітчизняної педагогічної спадщини, починаючи з К. Ушинського. І звичайно – пробудження у дитини пізнавального інтересу, інтересу до українського слова, слова як такого, до історії українського народу, свого роду.

По-справжньому освічена людина відрізняється не тільки розвиненим інтелектом, а передусім, є людиною високодуховною, яка в змозі осмислити своє місце в житті, зорієнтована на вирішення своїх проблем та відповідальна за власний вибір.

У колежі було кілька хорових і танцювальних колективів. Один із них – фольклорний ансамбль «Яблуневий цвіт». Діти презентували під час концертних програм унікальність української культури, співаючи народних пісень, демонструють автентичні

танці, традиційно-обрядові сценки. А коли колежанській театр «Мрія» готував чергову прем'єру, не завжди було достатньо місця для бажаючих подивитися виставу. І доводилося показувати її кілька днів поспіль такою популярністю користувався цей колектив.

Маючи статус експериментальної школи всеукраїнського рівня з 2004 р., ми розробили і впровадили в практику «Структурно-змістову модель школи духовного зростання та добротворення».

З Українським колежем спів працювали практично всі регіони України. На базі колежу було створено (2006 р.) Науково-практичний центр з підготовки вчителів до інноваційної діяльності.

У 1996 р. в Українському колежі було відкрито Музей В. О. Сухомлинського. За цей час в ньому побувало понад 950 тисяч осіб (учні, батьки, директори шкіл, гості з різних областей України, іноземні гості, науковці з НАПН України). Найбагатолюдніше тут у вересні. Не було жодного учня з 1 по 11 класи, який би не прийшов до музею. Адже 28 вересня – день народження В. Сухомлинського. Кожен клас вибирає свою тему, пов'язану з творчістю великого педагога. І в музеї з'являються нові і нові альбоми з міркуваннями колежан про прочитане, про те, що відкрилося їм після знайомства з книгами В. Сухомлинського. Малюки беруть участь у конкурсах казок – самі складають їх. Весело і корисно. Екскурсоводи – учні різних класів – розповідали про життя і творчий шлях видатного педагога. Окремі екскурсії ознайомлювали гостей музею з життям К. Ушинського, С. Русової, Я. Корчака, А. Макаренко. Портрети цих педагогів було вміщено на одній стіні з портретом В. Сухомлинського. Їхня творча спадщина багато в чому допомогла Василю Олександровичу в його становленні. Фоном звучить музика Е. Гріга, М. Лисенко, Ф. Шопена, С. Рахманінова.

У музеї, як і в колежі, панувала педагогіка душі і серця. Тут не просто читали фрагменти з книг В. Сухомлинського – вчителі та колежани спілкувалися з ним.

З жовтня 2009 р. в Музеї В. О. Сухомлинського функціонувала «Виставка однієї картини». Щомісяця – новий художній твір видатного художника (І. Рєпіна, В. Васнецова, І. Айвазовського, А. Куїнджі...). І це теж за системою В. Сухомлинського. «Розгляд картин, – писав він, – це поглиблене пізнання речей і, що особливо важливо, пізнання світу почуттів».

Як відомо, все в навчанні має бути пов'язано. Якщо дитина на уроці разом з новою інформацією чує музику, бачить кольори, якість навчання зростає. Тобто, використовуючи елементи мистецтва, можна виконувати і навчальні функції. Картини в Музеї В. О. Сухомлинського були своєрідною ілюстрацією, додатковою інформацією для уроків літератури, історії, етики, фізики, математики... Такі інтегровані уроки допомагали учням сприймати світ у всіх його фарбах, складнощах і суперечностях. При цьому отримувати задоволення від знайдених зв'язків і закономірностей. Діяв принцип одночасного показу всього простору досліджуваних тем. Ми переконані, сьогодні необхідний не так новий рівень освіти, як новий рівень розвитку духовності особистості. А це вимагає від учителя нових знань і підходів. Крім обов'язкової інформації зі свого предмету, він повинен бути ознайомлений з новітніми відкриттями і з проблемами, давно відомими людству. Це і питання Живої Етики, ноосферної освіти. Тільки так можна допомогти вихованцям у цілісному сприйнятті світу. Тому так важливо інтегрувати знання. Йдеться про постійне розширення знань учня за допомогою аналізу, зіставлення, асоціативного осмислення. В таких умовах учні будуть сприймати інформацію за допомогою всіх доступних каналів (очей, вух, нюху тощо). Лише тоді досліджуваний матеріал зігрівається почуттями, переживаннями учня. І ці наші роздуми – в унісон думкам В. Сухомлинського.

Узагальнення інформації, отриманої учнем на різних уроках, допомагає йому орієнтуватися в навколишній дійсності, вибрати певну життєву позицію, а не просто засвоїти суму знань. Людина починає бачити світ як єдине ціле і по-новому сприймати самого себе. Саме так моделюється і стає реальністю завтрашній день. Допомогти дитині сформувати власну думку, стати духовно багатою, творчою особистістю, здатною свідомо вибрати свій шлях в житті та відповідати за свій вибір – одне з головних завдань школи. Це завдання було в основі нашого експериментального проекту «Науково-методичний супровід особистісного розвитку учнів в контексті 1000-річної духовної культури українського народу».

Ми дуже любили, коли до нас приїжджали гості. Тому що, ознайомлюючи з напрацьованим в колежанському просторі, ми дивитися на себе ніби збоку, чіткіше бачили перспективу.

Навесні і восени ми обов'язково водили гостей в сад В. Сухомлинського, який розташований у внутрішньому дворі колежу. Тут проводяться уроки під відкритим небом. Сад В. Сухомлинського – це і науково-дослідна ділянка для учнів. Щоосені ми збирали тут щедрий врожай яблук і груш. Всім нам вони здавалися особливо смачними.

Знову і знову гортаю сторінки книжок В. Сухомлинського, звіряю ідеї Вчителя із своїми планами, бо ми мали можливість працювати за спеціальними педагогічними проектами, які сприяли інтелектуальному, духовному і творчому розвитку дитини.

«Без активної розумової праці неможливі ні інтерес, ні увага школярів».

«Аналізуйте програму з погляду фактів, які становлять, образно кажучи, повітря для крил думки Учіть школярів думати над фактами».

Для дітей з високим рівнем пам'яті, уваги, мислення на кожній паралелі, починаючи з першого класу початкової школи ще з 1990 р., працювали за нами створеними програмами (узгоджені з Міністерством освіти) класи з підвищеними вимогами. У цих класах працювали вчителі з особливою педагогічною майстерністю, які щедро віддавали свої вміння, знання, талант, творчість, завдяки чому вихованці мали можливість якісно засвоїти поглиблені знання з основних предметів, набути духовно-моральний досвід, соціально адаптуватися. Випускники цих класів ще в школі визначили свій життєвий фарватер, обрали професії, закінчили вітчизняні та закордонні вищі навчальні заклади є успішними в професійному та особистому житті, не втрачають зв'язок з однокласниками та вчителями, зберігають традицію зустрічей випускників.

Ураховуючи результати психолого-педагогічної діагностики, природні можливості дітей та побажання їхніх батьків під час вступу в школу, комплектували клас підвищених вимог (з першого класу) та класи психолого-педагогічної норми. З п'ятого по дев'ятий клас, на першому етапі профілізації, ми підсилювали вивчення ряду предметів, таких як рідна мова, математика та іноземні мови, додаючи години на їхнє вивчення із варіативної складової. Також вводили вибірково-обов'язкові предмети, такі, як логіка, економіка, правознавство, педагогіка, програмування, ділова англійська мова. У старшій школі ми практикували класи різних напрямів: класи «А» (класи підвищених вимог), вивчали предмети на високому академічному рівні, класи «Б» мають фізико-математичний профіль, класи «В» – філологічний. В 10-11-х класах було введено спеціалізовані курси за вибором учнів: «Основи педагогіки та психології», «Основи правознавства», «Основи програмування», «Основи економіки».

З 2011 р. ми стали учасниками науково-педагогічного проекту «Інтелект України». Цей проект передбачає введення додаткових предметів «Еврика», «Навчаємося разом», за допомогою яких найактивніше розвивається пам'ять дитини, логічне мислення, проводиться велика робота над умінням розуміти наукові тексти, закладаються основи тайм-менеджменту, формуються морально-етичні норми учнів. Згідно з цією програмою діти перебувають в режимі повного робочого дня. Відповідно порад В. Сухомлинського, який стверджує: «Пізнаючи світ і самих себе, діти зобов'язані по крупиці усвідомлювати свою відповідальність за матеріальні й духовні цінності, створені старшими поколіннями». «Виховувати – це означає змушувати людину думати про саму себе». Згідно з планами нашої експериментальної діяльності всі учні з 1 по 11 клас з 1999 р. вивчали інтегрований курс «Етика: духовні засади», програму, методичні рекомендації та хрестоматію «Дивоцвіт дитинства», що склали вчителі колежу і яку рекомендовано Міністерством освіти і науки України для використання у школах України. Наш курс «Етика: духовні засади» – базова складова навчально-виховного процесу і одночасно окремий навчальний предмет відповідно до сучасного осмислення концептуальних основ вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування.

Від створення високодуховного простору в школі – до створення високодуховного простору в державі – така ідейно-змістова спрямованість обраного курсу формувала багаторівневі системи ціннісних орієнтацій особистості учня. Багаторівневість визначається сприйняттям і усвідомленням духовних цінностей, сформованих світською і релігійною духовністю, їх аксіологічною значущістю в процесі становлення особистості, її особистісного вибору. Глибинне розуміння гранично нероздільних духовних цінностей є основною метою курсу «Етика: духовні засади», що сприяє становленню особистості учня на основі вивчення та розвитку морально-філософської, художньої, морально-правової, інших культурних традицій, серед яких визначальним є традиція морально-етичного виховання.

З огляду на сучасні суперечливі тенденції розвитку української держави, людства в цілому, дефіцит моралі не потрібно пов'язувати лише з сучасним станом розвитку суспільства. Утвердження моральних норм, їхнє «дозрівання» в неповторному культурному лоні кожного народу – проблема не менш глобальна, ніж згадані. Тому духовність розглядається не як сума культурних досягнень музейного типу, отриманих «на збереження» від попередніх поколінь, а як живе, одухотворене виявлення різних особистісних прагнень людини. Саме духовність допомагає кожній людині знайти унікальний сенс життя, ще раз утвердити її

неповторність. Таке розуміння духовності визначає стратегічні напрями виховання зростаючого покоління в умовах становлення сучасного демократичного суспільства, сприяє формуванню свідомої, вільної особистості, здатної взяти відповідальність не тільки за власне майбутнє, а й за стан своєї країни, саме так реалізувати свої творчі та особистісні здібності.

На основі довіри в спілкуванні передбачалися: урок роздумів, урок-виховання почуттів, урок-спостереження, урок пошуків, урок милування і подиву, урок-бесіда, урок-казка, урок софійності, урок-диспут, урок-екскурсія, урок-лекція, урок-подорож, семінари, конференції та ін., які формують стійкий інтерес в пошуку істини, сприяють глибшому осмисленню явищ і подій сучасного життя.

В сучасних умовах реалізації концепції неперервної, компетентісно спрямованої освіти, переосмислення ціннісних систем, формування різних інноваційних технологій, спрямованих на оволодіння учнями таких компетенцій, як здатність критично мислити, аналізувати інформацію і вміло її використовувати, приймати нестандартні рішення, гідно представити себе на ринку праці тощо.

Авторський колектив колежу підготував і тричі перевидав хрестоматію «Дивоцвіт дитинства» в яку ввійшло 96 дитячих творів В. Сухомлинського, твори Л. Костенко, В. Симоненко, Л. Забашти, М. Рильського, А. Костецького, О. Гончара, Д. Білоуса та ін., а в травні 2016 р. видано методичний посібник «Уроки добротворення». Матеріал, поміщений в методичний посібник, допомагає глибше зрозуміти поняття любові, добра, милосердя, добротворчості, благодійності, мудрості на основі десяти Божих заповідей який формує у дітей основні людські чесноти: гідність, честь, правдивість, чуйність, спонукає до практичного застосування, отриманих на уроках знань в особистому житті. Робота на уроках передбачала такі етапи: отримання інформації, формування позитивного ставлення до досліджуваного; формування стійких переконань у правильності обраної моделі поведінки; бажання і внутрішня потреба слідувати зразкам християнської моралі; втілення в життя отриманих знань.

Кожен учитель може розширити запропоновану тематику уроків і форму їхнього проведення, організовуючи екскурсії, відвідування бібліотек, музеїв, зустрічі з письменниками та художниками, творчими колективами тощо. Вибір теми і місця проведення залежить від можливостей конкретного класу, школи, регіону де ріс. Наприклад, наш колеж, розташований на березі Дніпра в Києві, має свій сад, Музей В. О. Сухомлинського, власний Духовно-естетичний центр «Суцвіття», бібліотечний центр, доступ до багатств культурно-історичної спадщини Києва. Тому намагаємося якомога ширше використовувати такі чудові можливості.

Сподіваємося, що наш творчий досвід, викладений у програмі інтегрованого курсу «Етика: духовні засади», хрестоматії «Дивоцвіт дитинства» та посібнику «Уроки добротворення», стане в нагоді всім, хто прагне урізноманітнити і покращити виховну роботу в 1–6 класах.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 479–487.

2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 219–257.

REFERENCES

1. Sukhomlyns′kyy, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhnyu lyudynu.* [How to raise a true person]. Kyiv.

2. Sukhomlynskyy, V. O. (1977). *Vybrani tvory: v 5 t.* [Selected Works: 5 t.]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ХАЙРУЛІНА Василина Миколаївна – член-кореспондент НАПН України, доктор філософії в педагогічній галузі, заслужений працівник освіти України, кавалер Ордена Володимира Великого.

Наукові інтереси: духовність виховання, інноватика в освітньому просторі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KHAYRULINA Vasylyna Mykolaivna – member of the National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of philosophy in the pedagogical field, Honored Worker of Education of Ukraine, Knight of the Order of Volodymyr the Great.

Circle of scientific interests: spirituality of education, innovation in the educational space.

Дата надходження рукопису 04. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 378:37.011.3-051:[373"312"](В. О. Сухомлинський)

ХОМИЧ Лідія Олексіївна –
доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
e-mail: pednauk@gmail.com

ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Зміни, що відбуваються в суспільстві й, зокрема, у підготовці вчителя початкової школи, висувають нові вимоги до особистісних та професійних якостей учителя. У документах МОН України визначається, що українська школа буде успішна, якщо до неї прийде успішний учитель, насамперед творчий та відповідальний, який постійно працює над собою. Це актуально, оскільки саме випускники закладів педагогічної освіти безпосередньо формують національну свідомість молоді, забезпечують її підготовленість до оволодіння професіями, формують соціальну та громадянську компетентність. Ця обставина зумовлює певні вимоги до педагогічної освіти як з боку держави, так і українського суспільства.

У Концептуальних засадах реформування середньої школи зазначається, що Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». Основні принципи цього підходу: повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, діалог – взаємодія – взаємоповага, розподільне лідерство, соціальне партнерство [1, с. 14]. З них випливають вимоги до вчителя: застосування педагогіки партнерства (dміння співпрацювати), орієнтація на особистість учня (особистісно-орієнтована модель навчання), виховання на цінностях, академічна свобода (у професійному вдосконаленні, підготовці авторських навчальних програм тощо). Важливою якістю педагога нової української школи має бути готовність до інноваційної діяльності, яка в сучасних умовах є головним напрямом реалізації реформ в освіті. Вона пов'язана з необхідністю формування у педагога таких базових компетентностей: професійно-педагогічної, соціально-громадської, загальнокультурної, мовно-комунікативної, психолого-фасилітативної, підприємницької, інформаційно-цифрової.

Визначені Новою українською школою вимоги до вчителя передбачають успішну його професійну діяльність і готовність до інноваційної діяльності, яка неможлива поза проблемами педагогіки творчості. Основою професійної діяльності вчителя, за В. О. Сухомлинським, є творчість. Єфективність цієї діяльності можна визначити за формулою розвитку творчих здібностей: «Від творчого вчителя – до творчого учня». У світлі поставлених перед сучасною школою завдань треба по-новому підходити до розвитку творчої особистості вчителя, використовуючи педагогічну спадщину видатного педагога. «Кожен учитель може і має серцем доторкнутися до нічим не зміряного за чистотою і глибиною джерела педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, вивчаючи його науково-педагогічну та художньо-літературну спадщину» [9, с. 19]. «У педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського знаходимо перлини духовної мудрості, які він шукав і перевіряв життєвим досвідом, передаючи у просторі цей безцінний скарб через слово» [9, с. 15].

В. О. Сухомлинський розпочав свою педагогічну діяльність у перші післявоєнні роки, яка була органічно пов'язана із завданням відновлення мережі шкіл. Учителі активно включалися в роботу щодо удосконалення навчально-виховного процесу в школі, здійснення початкового, а ппотім семирічного всеобучу, дбали про підвищення ідейно-теоретичного рівня вивчення основ наук.

Розквіт педагогічної творчості В. О. Сухомлинського припадає на 50-60-ті роки, він був талановитим вчителем, що виховував учнів не тільки своїми знаннями і педагогічним даром, й власною особистістю. В його педагогічній спадщині немає спеціальних досліджень присвячених особистості вчителя. Але в концепції громадянського і гуманістичного виховання викладено міркування при педагогічну майстерність і творчість, дослідницький характер праці педагога, принципи і стиль діяльності, що безпосередньо стосуються якостей людини, яка навчає і виховує. Найповніше вони висвітлені в працях «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителеві», «Павлиська середня школа» [6; 7; 4] та інших. У своїх роздумах про особистість учителя він пише: «Педагог передусім виховує своєю думкою, своїм мисленням. І педагогічна діяльність – це насамперед праця думки, спрямована на те, щоб одухотворити вихованців бажанням знати, мислити, мати

© Хомич Л. О., 2018

правильні погляди на навколишній світ» [5, с. 198].

З огляду на те, що особистість учителя визначає розвиток особистості учня, суспільство традиційно висуває високі вимоги до особистісних якостей учителя. Положення про необхідність високих особистісних якостей учителя, розроблене В. О. Сухомлинським, можна розглядати як принцип особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання – принцип залежності розвитку особистості учня від особистості вчителя. Відповідно ним визначено вимоги до вчителя, зокрема:

– першою є вимога любові до своєї справи – «Щоб знайти в кожному учневі найсильнішу його сторону, відкрити в ньому золоту жилку, усі вчителі повинні бути людьми, пристрасно закоханими у свою працю, що вміють запалити вогник такої самої любові у своїх вихованців» [8, с. 115];

– другою є вимога високої кваліфікації – «Чим більше знає вчитель, чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жадобу до знань виявляють учні...» [4, с. 55];

– третьою є вимога високих моральних якостей – «Вирішальне значення має те, яких людей побачить у нас підліток. Ми мусимо бути для підлітків зразком багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати» [2, с. 115];

– четвертою є вимога творчого підходу вчителя до навчання й виховання – «Без вдумливого, індивідуального, творчого підходу до кожної людини розв'язати це завдання неможливо. У цій справі найстрашніше – формалізм, надія на якісь універсальні форми й методи виховання. Є чудові методи виховання, але якщо в будь-який із них повірити як у всесильний, єдиний, як у панацею від усіх лих, – найкраща справа може перетворитися у свою протилежність» [3, с. 247].

У праці «Павлиська середня школа» В. О. Сухомлинський визначає якості хорошого вчителя-вихователя, зокрема стверджує, що хороший учитель «Це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина, може стати доброю людиною …»; «…по-друге, людина, що добре знає науку …»: «… по-третє,людина яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо»; «… по-четверте, людина яка досконало володіє уміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи» [4, с. 49].

Проаналізовані вимоги до вчителя і його якостей, дозволили нам виокремити ідеї В. О. Сухомлинського щодо змісту підготовки вчителя, серед них: формування у майбутніх вчителів гуманного ставлення до дітей; розвиток особистості майбутнього вчителя, усвідомлення ним системи цінностей які становлять основу професійної діяльності; формування педагогічної культури майбутнього вчителя, розвиток його інтелекту, творчості і сприяння саморозвитку. Проаналізуємо як саме вони ьожуть бути зреалізовані в сучасних умовах.

В. О. Сухомлинський говорив: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [7, с. 420]. Від уміння, майстерності, мудрості педагога залежать життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське та інтелектуальне обличчя дитини, її місце і щастя в житті. Учитель покликаний бути творцем особистості, оскільки йому підвладні найтонші сфери її духовного життя – почуття, самовідданість, розум, воля.

У праці «Розмова з молодим директором школи» педагог зазначає: «Навчання – це насамперед взаємовідносини між людьми, обмін духовними цінностями, взаємна віддача сердечної доброти, співчуття. Усе шкільне життя повинно бути пройняте духом гуманності» [6, с. 496].

З метою вдосконалення професійної підготовки вчителя, важливо обгрунтувати систему цінностей які становлять основу його діяльності. Система цінностей майбутнього педагога має формуватися у навчально-виховному процесі комплексно через наскрізні цивілізаційні цінності, які є невід'ємною складовою становлення цілісної особистості, серед них виділяємо – загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особистісні, валеологічно-екологічні цінності. У процесі навчання майбутній педагог має усвідомити, що пріоритет загальнолюдських цінностей закладається у стратегію і тактику розвитку сучасної системи освіти. Загальнолюдські цінності спонукають майбутнього педагога до самореалізації, самовдосконалення, любові до професії, до оточуючої дійсності, до природи, допомагають розібратися у сенсі людського буття. Національні цінності виявляються у повазі до рідної мови, історії свого народу, його культурних традицій. Вони базуються на світових цінностях і підпорядковані меті приєднання до загальнолюдської культури, оскільки нормальна національна самосвідомість вільно сприймає всі культурно-

духовні цінності людства. Саме у такий спосіб поєднується загальнолюдське і національне. Розвиток громадянських цінностей пов'язаний з вихованням глибокого почуття любові до України, її народу, формуванням якостей громадянина-патріота.

Ціннісні орієнтації вчителя, представлені практично у всіх роботах видатного педагога, що дозволяє зробити висновок про його гуманістичну спрямованість. З проведеного аналізу деяких педагогічних праць видно, що ціннісні пріоритети сходяться в площині «особистість». Специфіка ціннісних позицій педагога підсилює особистісну складову освіти і дозволяє побачити якісну своєрідність педагогічного процесу. Отже, провідною цінністю у змісті навчання і виховання майбутніх вчителів має визнаватися цінність особистості. У змісті навчання і виховання майбутніх педагогів пріоритетними мають бути цінності життєспрямованності й мотивації життєдіяльності, цінності сфери усвідомлення змісту, мети процесу діяльності, цінності реалізації процесу діяльності, цінності, репрезентовані індивідуальними якостями суб'єкта діяльності.

Головним напрямом удосконалення змісту освіти в сучасному закладі вищої педагогічної освіти є реалізація ідеї гармонійного розвитку особистості, що справді забезпечує її підготовку до життя і праці, є запорукою свідомого і творчого виконання нею професійних і суспільних функцій, формує потребу в самоосвіті, в постійному підвищенні свого наукового і професійного рівня.

У свою чергу, гуманність є запорукою успішного самоствердження вчителя як особистості, Сухомлинський В. О. зазначав: «…щоб стати справжнім вихователем, треба пройти школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі. Якщо ви наполегливо оволодіваєте нею, ви будете справжнім майстром» [7, с. 424-425].

Сухомлинський В. О. наголошував на необхідності всебічного розвитку особистості вчителя, вважаючи, що «вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти» [6, с. 50]. «З того, як і чому вихователь виражає себе, дитина робить висновок про те, якими є люди, взагалі, в чому полягає добро, в чому ідеал. Отже, необхідно, щоб особистість педагога приваблювала вихованців, надихала їх своєю цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, переконань, морально-естетичних принципів, інтелектуальним багатством, працьовитістю» [5, с. 197]. ... «зміст вчительської професії – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [2, с. 420].

На думку В. О. Сухомлинським, важко уявити вчителя, що не володіє педагогічною культурою. «Педагогічна культура» проявляється в умінні орієнтуватися у складних питаннях науки і практики, в умінні вчителя аналізувати свою роботу, виявляти інтерес до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнути пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою. Він також стверджував, що педагогічна культура проявляється у постійній увазі до духовного світу вихованців, бачив в учителеві «першого і головного світоча інтелектуального життя школяра, бо він породжує у дитини потяг до знань, повагу до науки, культури» [6, с. 50].

Найбільш доцільним і педагогічно виправданим В. О. Сухомлинський вважав творче використання досвіду, розвиток педагогічних ідей та формування власних переконань. Він говорив, що, «творчість не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити… Спочатку діти повторювали мої власні твори, поступово вони переходили до самостійного опису картин природи, що схвилювали їх, – починався індивідуальний процес дитячої творчості» [6, с. 206]. Від того, як учитель організує навчання, залежить багаж знань та пізнання дійсності, розумові навички, творчі можливості та загальнолюдські цінності.

Саморозвиток, за В. О. Сухомлинським, передбачає пер за все читання, зокрема читати треба багато, завжди і не лише фахову літературу. Вчитель повинен бути не вузькою оболонкою амфори, а її внутрішнім наповненням. «Удосконалення педагогічної майстерності кращих учителів, – писав він, – якраз і зумовлене тим, що систематичне читання безперервно наповнює море їхніх знань» [7, с. 32]. Для цього він рекомендував педагогам створювати власну бібліотеку, щомісяця купувати книжки і поповнювати її такими розділами: 1) з проблем науки, основи якої він викладає; 2) про життя і боротьбу людей, образи яких є світочем, прикладом для молоді; 3) про душу людини – особливо дитини, підлітка, юнака, дівчини (книжки з психології) [7, с. 118]. Отже, вчителеві варто посійно збагачуючись знаннями та вдосконалюючи професійні вміння й навички.

На думку В. О. Сухомлинського, праця вчителя найвідповідальніша, потребує багато часу, терпіння, затрати сил та енергії. Він піклувався про вчителя, зокрема відзначав: «Наша робота – це робота серця і нервів, це

буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. … Тому вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найбільш необхідних умінь, від якого залежить і успіх діяльності педагога, і його здоров'я» [7, с. 426]. Вихоячи з цього можна стверджувати, що у змісті професійної професійної підготовки майбутнього вчителя необхідно формувати такі цінності – єдність людини і природи, увага до власного здоров'я, прихильність до спорту і фізичної праці, здоровий спосіб життя, дбайливе ставлення до усього живого на Землі, відчуття краси природи, оволодіння знаннями про основні екосистеми Землі, участь у природоохоронній діяльності, пізнання і охорона довкілля тощо.

У своїй педагогічній діяльності В. О. Сухомлинський важливу роль надавав сімейному вихованню і співпраці вчителя з сімєю. Тому, важливу роль у розвитку особистості майбутнього вчителя мають сімейні цінності, серед них визначають подружню вірність, піклування про дітей, піклування про батьків, демократизм стосунків, повагу до прав дитини і старших, гостинність тощо.

Визначені і проаналізовані ідеї В. О. Сухомлинського щодо змісту підготовки вчителя є актуальними для підготовки вчителя Нової української школи, зокрема зміст цієї підготовки потребує: фундаменталізації знань, гуманітарної спрямованісті загальноосвітніх курсів, психолого-педагогічних дисциплін, орієнтації на впровадження в навчальний процес досягнень сучасної науки і практики; перегляду змісту дисциплін професійної підготовки педагогічних кадрів на трьох рівнях: ціннісному (впровадження аксеологічних ресурсів різних наук у зміст психолого-педагогічних дисциплін), змістовому (структурування змісту дисциплін на основі компетентнісного підходу) і технологічному (пріоритетність в опануванні інноваційними педагогічними та інформаційно-комунікаційними технологіями); віддзеркалення у змісті педагогічної освіти сукупності узагальнених елементів людиноцентричного змісту освітньої діяльності як особливої цілісності, внутрішнє прийняття й засвоєння яких дозволить студентам після закінчення закладу вищої освіти формувати духовно багату особистість інноваційного типу, готову бути суб'єктом націєтворення заради людського благополуччя; накопичення досвіду професійної самоосвіти і самовиховання (самотворчості), прискорює процеси оволодіння майбутніми педагогами фаховими знаннями, вміннями і навичками, досвідом творчої та науково-дослідної діяльності, емоційно-вольового ставлення до світу професійно-педагогічних цінностей, гуманного спілкування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. [Електронний ресурс] / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. – Київ, Міністерство освіти і науки України, 2016. – 36 с.

2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 283–582.

3. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. Школа, 1977. – С. 239–255.

4. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 7–390.

5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.

6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 393–626.

7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. Школа, 1976. – С. 419–656.

8. Сухомлинський В. О. Суспільство і вчитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. Школа, 1977. – С.108–122.

9. Хайруліна В. М. Педагогіка добротворення: наук.-метод. посіб. / В. Хайруліна. – Київ, 2018. – 416 с.

REFERENCES

1. *Nova ukrayins`ka shkola. Konceptual`ni zasady` reformuvannya seredn`oyi shkoly`*(2016). [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School]. Kyiv.

2. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Narodzhennya gromadyany`na*. [Birth of a citizen]. Kyiv.

3. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Narodny`j uchy`tel`*. [Folk teacher]. Kyiv.

4. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Pavly`s`ka serednya shkola.* [Pavlyska high school]. Kyiv.

5. Suxomly`ns`ky`j V. O. (1976). *Problemy` vy`xovannya vsebichno rozvy`nenoyi osoby`stosti.* [Problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.

6. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Rozmova z molody`m dy`rektorom.* [Talk with a young director]. Kyiv.

7. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1976). *Sto porad uchy`telyu*. [One hundred tips to the teacher]. Kyiv.

8. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Suspil`stvo i vchy`tel`*. [Society and teacher]. Kyiv.

9. Xajrulina, V. M. (2018). *Pedagogika dobrotvorennya*. [Pedagogy of goodwill]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ХОМИЧ Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Наукові інтереси: дослідження теорії і методики професійної підготовки майбутнього вчителя, педагогіки вищої школи, зокрема проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, аксіологічних засад змісту навчання і виховання майбутнього вчителя, змісту загальнокультурного розвитку вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KHOMYCH Lidiia Alekseevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific Work Institute of Pedagogical and Adult Education National Academy Pedagogical Science of Ukraine.

Circle of scientific interests: the theory and methodology of training future teachers, the pedagogy of higher education, in particular the problems of psychological and pedagogical training of elementary school teachers, the axiological principles of the content of education of the future teacher, the content of teachers` general cultural development.

Дата надходження рукопису 04. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

УДК 37(091) (477)–051 Сухомлинський

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна –
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи,
Національного університету «Чернігівський колегіум»
e-mail: tamyanchenko@gmail.com

ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Педагогіка Василя Сухомлинського випередила свій час. У пострадянському науковому та освітньому просторі соціальна педагогіка набула поширення тільки у 90-ті роки XX ст. А в спадщині видатного вченого соціально-педагогічні ідеї знайшли відображення значно раніше. Зокрема, дитиноцентризм, визначальний вплив середовища на дитину, важливе значення рівноправних стосунків співробітництва між вчителем і дітьми, взаємодія школи та родини, віра в силу виховання, гуманне ставлення до людей з особливими потребами та допомога їм – це ті концепти, що набули розвитку і в спадщині Василя Сухомлинського, і в сучасній соціальній педагогіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна система Василя Сухомлинського, зокрема і його соціально-педагогічні ідеї, вивчаються у всьому світі. Вони є актуальними, суспільно значущими, науково обґрунтованими. Серед величезної кількості відомих учених, які досліджують спадщину видатного педагога, назвемо лише кілька імен – О. Сухомлинська, О. Савченко, М. Богуславський, В. Риндак, О. Петренко, В. Федяєва, М. Антонець та багато інших науковців.

Сучасна соціальна педагогіка спрямована на вивчення освітнього та виховного потенціалу середовища, способів його педагогізації для більш успішної соціалізації та розвитку особистості, впливу соціокультурних умов на освіту та утвердження у суспільстві ставлення до дитинства як до визначального етапу становлення особистості. Це поєднує її з педагогікою Василя Сухомлинського.

За твердженням видатного педагога, що співпадає з провідними ідеями соціальної педагогіки, дитинство – найважливіший період життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яким було дитинство, що увійшло в розум і серце дитини з оточуючого середовища – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане малюк [5].

Соціальна педагогіка Василя Сухомлинського не має чітких меж у тому сенсі, що не можливо відділити його дидактичні та виховні ідеї від соціально-педагогічних. В одному виді діяльності у нього могли ефективно поєднуватися розумовий розвиток, праця, моральне виховання, волонтерська допомога тим, хто її потребує, співпраця школи та сім'ї, вивчення й урахування індивідуальних і вікових особливостей дітей, екологічне й естетичне виховання.

Важливим є те, що ідеї соціальної педагогіки були розвинуті Василем Сухомлинським не тільки у його наукових працях, а і в дитячих художніх творах видатного вченого. Це робить їх доступними для дітей, збільшує їхній виховний вплив.

Метою статті є характеристика ідей соціальної педагогіки у художніх творах Василя Сухомлинського.

Художня спадщина Василя Сухомлинського руйнує традиційні уявлення про те, що історико-педагогічні надбання

© Янченко Т. В., 2018

важко практично використовувати в сучасних умовах, бо вони є продуктом інших епох. Оповідання видатного педагога входять до обов'язкової програми початкової школи. Твори Василя Сухомлинського актуальні сьогодні, тому що для них характерні дитиноцентризм і антропоцентризм, гуманізм і толерантність, полікультурність і патріотизм. Їх потрібно читати дорослим і дітям, бо вони вчать бути людьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитиноцентризм художньої спадщини Василя Сухомлинського полягає у тому, що його художні твори для дітей і про дітей. Здебільшого герої оповідань видатного педагога – активні, веселі, щасливі. Але він часто згадує і про дітей, які потрапили в складні життєві обставини. Василь Сухомлинський називає їх «діти, які переживають горе» [5, с. 406]. Вони мають багато спільного: сумні очі з недитячою задумливістю, байдужість, журба, самотність. Такі діти не помічають ігор і розваг товаришів; ніщо не може відволікти їх від сумних думок. Найкраща допомога дитині полягає у тому, щоб «розділити її горе, не торкаючись дуже особистого, потаємного» [5, с. 406].

У творах видатного педагога, якщо дитина потрапила в складні життєві обставини, їй допомагають оточуючі і добрим словом, і корисною справою («Майже чарівна розмова» [3, с. 59], «Перший день» [3, с. 67] та інші оповідання). Таку соціально-педагогічну допомогу насамперед можуть надати друзі, однокласники і вчителі. Підтримка вчителів повинна відрізнятися делікатністю, майстерністю, особливою щирістю і добротою. Василь Сухомлинський зазначає: «Сумні очі дитини – що може бути більш важким у складному процесі виховання. Якщо в дитячому серці горе, дитина тільки… присутня в класі… У тому, як учитель ставиться до горя дитини, наскільки здатен він розуміти і відчувати дитячу душу – полягає основа педагогічної майстерності» [5, с. 405]. Якщо вчитель переконався, що дитина потребує допомоги, залишитися байдужим або забути про дитину – означає знову травмувати її [4].

Формування у дитини особистісного ставлення до соціального середовища, розуміння важливості та суспільної значущості своєї справи і відповідальності перед рідними, близькими, товаришами і перед своєю совістю як провідні ідеї соціальної педагогіки знайшла відображення й у художніх творах Василя Сухомлинського. Так, в оповіданні «Як дівчинка побачила себе» [3, с. 18] Софійка сама відповідальна перед собою: вона добре поводиться, бо не хоче бачити себе в люстерко «противною».

Рушійною силою особистісного зростання дитини, механізмом її соціалізації та соціальної адаптації у художніх творах Василя Сухомлинського є «сором». Дитина засвоює норми суспільного життя і соціальної поведінки, бо їй соромно поводити себе інакше. Наприклад, героїня оповідання «Соромно перед соловейком» [3, с. 15] Ліда, пообідавши в лісі, прибирає після себе сміття, не зважаючи на те, що там його ніхто не бачить («їй соромно перед соловейком», пісню якого вона щойно чула). А хлопчику з оповідання «Петрик, собака й кошеня» [3, с. 20] «стало соромно перед кошеням».

Таку ж роль механізму особистісного становлення та соціалізації у художніх творах Василя Сухомлинського відіграє й совість. Так, Скляний Чоловічок із однойменного оповідання [3] вчив хлопчика жити, він був, як зазначає педагог, його совістю і підказав хлопчику, що потрібно відвідати хворого товариша. Джерелом дитячої совісті, готовності робити добро для інших педагог вважав співпереживання почуттів тих людей, на серці у яких горе і негоди [5].

Для Василя Сухомлинського важливим є те, щоб діти виросли небайдужими, бо байдужість у його розумінні «один із найбільш небезпечних психічних станів» [4, с. 40]. Виховання у дітей соціальної активності та відповідальності за свої вчинки перед суспільством та іншими людьми є важливим соціально-педагогічним завданням сім'ї та школи. Людиною, особистістю є тільки той, хто небайдужий, відповідальний, думає і дбає не тільки про себе. Цю тему порушує Василь Сухомлинський в оповіданні «Бо я людина» [3, с. 18–19]. Дідусь, піклуючись про оточуючих, прибирає камінь з дороги і робить це, тому що він – людина. Відповідальне ставлення до людей відрізняє його від батька хлопчика, у якого з'являються сумніви: «Тату, а хіба ви не людина?» [3, с. 19].

Людиною, на думку Василя Сухомлинського, може вважатися тільки той, хто піклується про інших, для кого характерні душевна щедрість і доброта. Герой оповідання «Звичайна людина» [3, с. 31], «подорожній з добрими очима», залишає своє відро біля чужого колодязя, щоб з нього могли напитися й інші люди, бо він – «звичайна людина». «Бути людиною» – побажання педагога дітям, що звучить у багатьох його творах. У сучасному суспільстві соціальна педагогіка спрямована на створення сприятливих умов для виховання дітей людьми, які у майбутньому стануть відповідальними чоловіками або дружинами, батьками, чесними працівниками, громадянами, патріотами, гуманістами, волонтерами.

Людину в оповіданнях Василя Сухомлинського відрізняє від інших живих

істот повага до людей і бережне ставлення до оточуючого середовища. Так, в одному з оповідань («Навіщо кажуть «спасибі»?» [3, с. 85]) дідусь говорить хлопчику: «Ми ж не вовки, а люди».

Негативні наслідки безвідповідальних вчинків людини залишаються помітними й через багато років. Це зрозумів герой оповідання «Відломлена гілка» [3, с. 46]. Через те, що він багато років назад ще маленьким хлопчиком «потішався» і зламав гілочку молодої липи, стало «менше листя зеленого, менше цвіту липового, менше співу бджолиного…, менше й радості в світі».

Турбота про інших людей і допомога їм стають прикладом для дітей і позитивно впливають на їхнє виховання, бо дитина, яка відчула на собі добре ставлення від інших людей, хоче поділитися добром з оточуючими. Про це пише Василь Сухомлинський у оповіданні «Щоб ти став кращий…» [3, с. 38].

Пріоритет загальнолюдських цінностей є однією з ключових ідей соціальної педагогіки Василя Сухомлинського. В оповіданні «Чорнобривці» [3, с. 11] бабуся, відповідаючи на питання онука, каже, що людина живе для того, щоб жити вічно, а згодом доповнює відповідь, що людський рід живе для щастя. Такий гуманізм відрізняє твори Василя Сухомлинського від інших творів радянської дитячої літератури, для яких було характерним вчити дітей «жити для боротьби», «жити для подвигу».

Про волонтерську діяльність як небайдужість і допомогу людям, як близьким, так і незнайомим, Василь Сухомлинський пише в оповіданнях «Протоптали стежку» [3, с. 101], «Срібний карбованець» [3, с. 127–128], «Як сліпому окуляри» [3, с. 142], «Візьми ще одну квітку» [3, с. 144–145], «Наш тато одужав» [3, с. 155], «Хустина для бабусі Марії» [3, с. 173–74] та в інших творах. Ці оповідання були написані невипадково, бо педагог зазначає: «Одне із виховних завдань я вбачав у тому, щоб дитина серцем відчувала, що навколо неї є люди, які потребують допомоги, турботи, ласки, сердечності, небайдужості» [5, с. 401].

В оповіданні «Найкрасивіше і найпотворніше» [3, с. 136] Василь Сухомлинський наголошує, що «найкрасивіше – це коли люди роблять одне одному добро», а «найпотворніше, коли людина стає зла, безсердечна».

Діти, які допомагають іншим, часто бувають скромними, непримітними, як Микола, герой оповідання «Несміливий хлопчик» [3, с. 179]. Він був дуже сором'язливим. Інші діти його так характеризували: «Славний учень. І товариш добрий. Попросиш – завжди пояснить, покаже. Але дуже несміливий…» [3, с. 179]. Одного разу на мосту хлопці побачили дівчинку, яка тонула в річці. Микола, не роздумуючи, першим кинувся на допомогу і врятував її.

Василь Сухомлинський прагне сформувати у дітей розуміння «чужого горя» і вміння підтримати людину у такому стані. В оповіданні «У кого радість, а в кого й горе» [3, с. 167] він пише, що «розуміти чуже горе – велика людська краса».

Увага до людей похилого віку, формування у дітей поваги до них і розуміння їхніх потреб є важливими ідеями соціальної педагогіки і водночас провідними ідеями багатьох оповідань Василя Сухомлинського, зокрема «Хай я буду Ваша, бабусю» [3, с. 16–17], «Мама послала» [3, с. 32], «Чого це дідусь такий добрий сьогодні?» [3, с. 55], «Важлива звістка» [3, с. 80], «Святковий обід» [3, с. 83], «Миколі стало легше» [3, с. 98], «Тихо, бабуся відпочиває» [3, с. 100], «Гостини» [3, с. 104], «Бабусин борщ» [3, с. 126], «Краплина води» [3, с. 139] та в багатьох інших творах. Тільки в одній збірці «Квітка сонця» (2013) близько 20 оповідань, що мають таку тематику [3].

Думки про те, що потрібно допомагати хворим і старим людям, викладені видатним педагогом так, що вони стають зрозумілими й дітям дошкільного віку. Наприклад, в оповіданні «Лялька з відбитою ручкою» [3, с. 16] дівчинка піклується про стару ляльку. Коли вона забула про неї, а потім побачила, як лялька плаче, дівчинці стало соромно. Герой оповідання «Солом'яні брилі» [3, с. 80–82] щодня замість морозива купував у сліпого дідуся два брилі, виготовлені їм власноруч. Така допомога немічній людині є гарним прикладом для дітей-читачів і гідна похвали. Дідусь, звертаючись до хлопчика, говорить «Ти добра людина» [3, с. 82]. Вже саме слово «людина», навіть без епітета «добра», у творах Василя Сухомлинського означає, що той, хто зветься людиною, має гідні людські якості. Педагог радить дітям: «З малих років учись жити так, щоб тобі було добре, приємно, коли робиш добре для людей, і неприємно, коли зробив щось погане, негідне» [3, с. 234].

В оповіданні «Чи винен м'яч» [3, с. 76], у якому діти сміються з безпомічної бабусі, яка загубила ціпок, Василь Сухомлинський наголошує: «Сміятися зі старості – сміятися з себе. Кожен із тих, хто сміявся з бабусі, через кілька десятиріч сам стане старим. А ще більший гріх – сміятися з фізичної вади людини. То вже – злочин» [3, с. 76].

Актуальні сьогодні ідеї інклюзивної освіти, що є складником соціальної педагогіки, у спадщині Василя Сухомлинського пронизані гуманізмом і моральністю. Виховання та навчання дітей з інвалідністю педагог пропонує здійснювати на засадах милосердя,

співчуття, позитивного ставлення до особистості, поваги і прийняття її такою, якою вона є. Думки про те що дитина з певною вадою розвитку може навчатися разом зі здоровими дітьми, спілкуватися і дружити з ними викладені в оповіданні «Горбатенька» [3, с. 94–95]. У такий спосіб відбувається створення соціального середовища, сприятливого для людей з інвалідністю.

Для педагога важливим є те, щоб школярі ставилися до такої виняткової дитини як до рівної і гідної дружби, спілкувалися з нею, цінували її за людські якості і допомагали долати життєві труднощі. Про це йде мова і в оповіданні «Суниці для Наталі» [3, с. 114].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Підводячи підсумки, зазначимо, що соціальна педагогіка Василя Сухомлинського виявляється у вихованні відповідального ставлення до людей і до оточуючого середовища, у вмінні організувати позитивно вмотивовану діяльність дітей і формувати у них прагнення стати кращими, творити добро, допомагати, дружити, працювати, навчатися, любити людей, школу, природу, вирости справжніми людьми.

Не зважаючи на загальне захоплення дітьми та молоддю різноманітними технічними пристроями, що заповнили наше життя і роблять його почасти цікавішим, а будь-яку інформацію доступною, художня література залишається могутнім засобом виховання дітей. Художні твори Василя Сухомлинського виховують і вчать дітей бути людьми, соціально активними, доброзичливими та чесними, засвоювати найкращі зразки суспільної поведінки, допомагати тим, хто цього потребує. А це і є одне з головних завдань соціальної педагогіки як практично спрямованої і значущої галузі. Перспективи наукових досліджень можуть бути пов'язані з подальшим аналізом і характеристикою соціально-педагогічного потенціалу праць видатного педагога.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. История социальной педагогики: хрестоматия-учеб. / [под ред. М. А. Галагузовой]. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 544 с.
2. Соціальна педагогіка / [За ред. А. Й. Капської]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
3. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання/ В. О. Сухомлинський. – Харків: ВД «ШКОЛА», 2013. – 240 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский / [Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. – М.: Политиздат, 1975. – 272 с.
5. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям / В. Сухомлинский. – К.: Акта, 2012. – 563 с.

REFERENCES

1. *Ystoryia sotsyalnoi pedahohyky: khrestomatyia-ucheb.* (2001). [History of social pedagogy]. Moscow.
2. *Sotsialna pedahohika.* (2009). [Social pedagogy]. Kyiv.
3. Sukhomlynskyi, V. O. (2013). *Kvitka sontsia: Prytchi, kazky, opovidannia*. [Flower of the sun]. Kharkiv.
4. Sukhomlynskyi, V. A. (1975). *O vospytanyy.* [About the education]. Moscow.
5. Sukhomlynskyi, V. (2012). *Serdtse otdaiu detiam.* [I give heart to the children]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум».

Наукові інтереси – історія педагогіки, історія соціальної педагогіки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

YANCHENKO Tamara Vasylivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of social work of National University «Chernihiv Collegium».

Circle of scientific interests: history of education, history of pedagogy, history of social pedagogy.

Дата надходження рукопису 24. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

УДК (373.3.015.31: 17.022.1):929-051(477)

ЯЩУК Інна Петрівна –
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету початкової освіти та філології
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
e-mail: yashchuk.ip@gmail.com

ПРОВІДНІ ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки особливого значення набувають історико-педагогічні дослідження, що розкривають спадкоємність наукових традицій і інновацій, визначають науковий потенціал педагогічних теорій, концепцій минулого, їх евристичну і

© Ящук І. П., 2018

прогностичну функції. Останнє ініціює звернення до педагогічної спадщини В. Сухомлинського, яка представляє собою величезний, досі не повною мірою досліджений потенціал освітніх і виховних ідей всесвітньо відомого педагога.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського завжди була у полі зору науковців, вчителів-практиків, батьківської громадськості. Вітчизняні (І. Бех, С. Білецька, А. Богуш, Г. Бондаренко, І. Зязюн, В. Кузь, С. Литвиненко, Л. Пархета, О. Петренко, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська) та зарубіжні (А. Аллагулов, М. Богуславський, А. Борисовський, Б. Кваша, М. Мухін, В. Риндак, С. Соловейчик) учені у своїх працях аналізували гуманістичні ідеї вченого, методологічні принципи виховання дітей різних вікових груп, питання, пов'язані зі співвідношенням особистого і громадського в дитячому колективі, питання виховання толерантності, проблеми дидактики, підвищення психолого-педагогічної майстерності вчителів тощо.

Феномен всесвітньо відомого вченого, педагога, його життєвий і творчий шлях розкрито в книгах: І. Драча «Дума про вчителя», В. Тартаківського «Повість про вчителя Сухомлинського», І. Цюпи «Добротворець», В. Князюка «Світ маленьких гуліверів», К. Григор'єва і Б. Хандроса «Павлиш. Продовження легенди», І. Зязюна «Морально-естетичні погляди Сухомлинського» та ін.

Мета статті: на основі аналізу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського представити його становлення як педагога; схарактеризувати діяльнісний характер морального виховання; виокремити провідні ідей виховання Василя Сухомлинського та співставити їх із сучасними концептами виховання; обґрунтувати значення педагогічних ідей і установок видатного педагога для сучасної практики освіти і виховання молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна система Василя Сухомлинського, зорієнтована на всебічний розвиток особистості учня та професіоналізм вчителя, створювалася упродовж 50-60-х років XX століття у Павлиській середній школі і відображена у його книгах (48), педагогічних і публіцистичних статтях (понад 500), казках та оповіданнях для дітей (1500). Усі вони просякнуті високим суспільно-значущим пафосом, педагогічною пристрастю; у них піднімаються актуальні проблеми навчання і виховання дітей усіх вікових категорій, питання становлення молодого вчителя, формування його професіоналізму та педагогічної майстерності; розкриваються особливості спільної роботи школи та батьків у вихованні зростаючої особистості. Велич та вагомість педагогічної спадщини Василя Сухомлинського підтверджується видавництвом його творів не тільки в Україні, але й за її межами – вони перекладені 59 мовами світу загальним тиражем понад 15 млн. примірників. Навіть невеликий перелік назв його праць: «Духовний світ школяра», «Розмова з молодим директором школи», «Павлиська середня школа», «Сто порад учителеві», «Мудра влада педагога», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина» засвідчує про величезний діапазон його поглядів на теорію і практику освіти й виховання дітей, удосконалення педагогічної майстерності вчителів.

Становлення педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського проходило досить непросто, у складних умовах.

У своєму професійному вдосконаленні початківець-педагог спирався насамперед на дидактичні ідеї і принципи виховання античних філософів – Платона, Сократа, Аристотеля, Піфагора, Демокрита, які найповніше підходили його педагогічному стилю і поставленим цілям. Основу його педагогічної системи склали ідеї гуманістичного виховання, що розроблялися свого часу ще Ж.-Ж. Руссо, праці К. Ушинського, педагогічні ідеї А. Макаренка, роботи Януша Корчака, Л. Толстого І. Франка, С. Шацького, Т. Шевченка. Важливими джерелами педагогічної системи В. Сухомлинського стосовно проблеми виховання зростаючої особистості були прогресивні тенденції розвитку світового педагогічного процесу, зокрема спадщина А.-Ф. Дістервега, Я. Коменського, Й. Песталоцці та інших. Великий педагог широко використовував і розвивав ідеї психологів Л. Виготського, П. Зінченка, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, фізіологів І. Павлова І. Сеченова.

В. Сухомлинський вважав, що історико-педагогічні матеріали дають змогу правильно оцінити наукові досягнення минулих років і є методологічним підґрунтям для вивчення сучасних педагогічних фактів і явищ. На думку вченого, на кожному етапі свого розвитку педагогіка може вирішувати проблеми, що виникають, опираючись на праці античних філософів, видатних педагогів минулого, кожен з яких здійснив свій внесок у розвиток найважливіших питань науки про виховання.

Саме фундаментальна педагогічна підготовка, безперервне поповнення і вдосконалення загальнокультурних і професійних знань, вивчення педагогічного

досвіду минулого допомагали молодому педагогу щодня вирішувати типові завдання професійної діяльності.

У Павлиській середній школі, яку В. Сухомлинський очолював з 1948 по 1970 рр., остаточно склалася система його поглядів на виховання, навчання і розвиток дитини. У школі пройшло формування його основних педагогічних переконань, визначився перелік основних компетенцій, необхідних педагогу в щоденній практичній педагогічній діяльності, прийшло розуміння оптимуму поєднання організаційних, управлінських, виховних, дидактичних завдань. Оскільки навчальний заклад був розташований в сільській місцевості, то це значною мірою сприяло поступовому формуванню і розвитку системи педагогічних поглядів основоположника «Школи радості».

Василь Сухомлинський створив оригінальну педагогічну систему, що ґрунтується на антропологічних та культурологічних уявленнях і власному педагогічному досвіді, принципах гуманізму, на визнанні особистості дитини найвищою цінністю, на яку повинні бути зорієнтовані процеси освіти і виховання, творча діяльність згуртованого колективу педагогів-однодумців і учнів. Вона являє собою сукупність складових педагогічного процесу (навчання, виховання, управління, сім'я, навколишнє середовище), відображає засоби, методи, форми та прийоми досягнення поставленої мети.

Аналізуючи сутність і структуру цілісного освітнього процесу, В. Сухомлинський, як і інші вчені, виокремлював у ньому два важливих компоненти – навчання і виховання.

На думку В. Сухомлинського, шкільне навчання слід вибудовувати таким чином, щоб пробуджувати природну допитливість дітей; мотивувати їх до отримання нових знань, умінь, навичок; насичувати їх свідомість необхідною інформацією і спонукати до самостійного пошуку відповідей на питання, що виникають. Навчання не повинне ґрунтуватися лише на накопиченні знань для майбутнього, а має бути громадянським життям молодої людини сьогодні [8, с. 104]. Він був проти перевантаження дітей навчанням. Ця проблема визначається в наші дні однією з найважливіших в освіті. Питання розробки, упровадження, розвитку ефективних здоров'язберігаючих технологій сьогодні, як результат цього перевантаження, в числі нагальних.

Превалюючим він вважав виховання, яке пов'язане із формуванням у зростаючої особистості моральних норм і правил. І якщо змалку у дитини не сформувати звичку підкорятися моральній самодисципліні, порядку і відповідальності, то в самостійному житті вона не зможе підкорятися самій собі і в кінцевому результаті стане людиною безвідповідальною. «Я твердо вірю в силу виховання», – зазначав Василь Олександрович [8, с. 114]. «Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, яка називається вихованням в широкому значенні цього поняття. У вихованні немає головного і другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що створюють красу квітки. У вихованні все головне – і урок, і розвиток різносторонніх інтересів дітей поза уроком, і взаємовідносини вихованців у колективі» [10, с. 17].

Виховання, на думку видатного педагога-новатора, являє собою складний процес формування та становлення особистості, у якому беруть участь як педагоги, батьки, вихователі, так і самі учні. І якщо головний за призначенням і за посадою вихователь – директор школи – лише вчить своїх колег, як виховувати дітей, але безпосередньо сам не спілкується з учнями, не бере участі в процесі виховання, він може розгубити свої професійні навички, втратити необхідну кваліфікацію, перестати бути достатньою мірою компетентним, що означає перестати бути вихователем; теоретичні пізнання без практичного супроводу і підтвердження не можуть вважатися достатніми [8].

Керуючись положенням К. Ушинського про те, що директор школи за своїм призначенням є одночасно і головним вихователем, В. Сухомлинський наголошував на тому, що директору школи необхідно бути вчителем вчителів. Саме директор задає вектори розвитку, визначає ефективні моделі взаємодії з колегами, батьками, учнями, державними структурами, іншими навчальними закладами. Він же визначає оптимум освітніх програм; шкільна робота проводиться спільно з колегами, але вирішальне слово зазвичай за керівником. Василь Олександрович Сухомлинський наголошував на значущості особистого прикладу у вихованні; стверджував, що директор школи зобов'язаний бути вимогливим до себе в першу чергу, оскільки особистий приклад найчастіше є вагомим і для учнів, і при виборі форматів роботи колегами, і при виборі найкращих стратегій виховання батьками.

В. Сухомлинський, як і А. Дістервег, немалу увагу приділяв вихованню дітей через вчителів, утверджуючи цим самим мистецтво виховання. Виховувати дітей потрібно через педагогів, необхідно вчити педагогів науці і мистецтву поводження з дітьми, розуміти їх: «Найкращий вчитель для дитини той, хто, духовно спілкуючись з нею, забуває, що він

учитель, і бачить у своєму учневі друга, однодумця. Такий учитель знає найпотаємніші куточки серця свого вихованця, і слово в його вустах стає могутнім знаряддям впливу на молоду людину, що формується. Від чуйності вчителя до духовного світу вихованців якраз і залежить створення обстановки, що спонукає до морального поведінки, моральних вчинків. … Висока моральність учителя стає нині найважливішою умовою його педагогічної майстерності. … Улюбленим і авторитетним учитель стає не тільки тому, що досконало знає свій предмет, а й тому, що, глибоко люблячи його, поєднує у своєму серці цю любов з любов'ю до людини-дитини» [6, с. 114–122].

Від рівня загальнокультурного та професійного розвитку батьків і педагогів безпосередньо залежить успішність процесу виховання дітей, оскільки педагогічна техніка особистого прикладу в процесі виховання іноді є набагато ефективнішою, ніж цілеспрямовані педагогічні впливи, як-то: заохочення, умовляння, змагання і т. п. Ця проблема залишається актуальною і суспільно значущою й донині. У сучасному інформаційно-освітньому просторі як рефрен звучить думка про те, що перш, ніж виховувати дітей, слід навчати і самих педагогів, і, особливо батьків, азам спілкування з дітьми.

Однією з найважливіших ланок усієї системи виховання В. Сухомлинський вважав моральне виховання: «Процес морального виховання є передачею від покоління до покоління моральних цінностей людства» [9, с. 155]. Для його організації велику увагу він приділяв особистісному підходу.

Особистісний підхід – як методологічна основа ефективності цілісності освітнього процесу – одна із концептуальних ідей теорії і практики морального виховання, яке в історичному плані зазнала багато змін. В сучасній педагогіці особистісний підхід розглядається головним чином в двох аспектах. Перший з них ґрунтується на вивченні психологічних передумов морального розвитку особистості з точки зору вікових та індивідуальних особливостей вихованців, прояву їх потребнісно-мотиваційної, когнітивної, емоційної і поведінково-вольової сфер. Зрозуміло, що завдання морального виховання полягає в тому, щоб допомогти кожному учню розвинути у собі особистісні якості, які є критеріальними показниками соціальної значущості, закласти надійний фундамент для постійного особистісного дорослішання і самореалізації.

Ще одним важливим аспектом особистісного підходу до морального виховання є повага до особистості кожного вихованця, ставлення до дитини як найбільшої цінності. Свій початок це методологічне бере початок ще за часів Ж.-Ж. Руссо, яскравого представника теорії вільного виховання. В. Сухомлинський теж вважав, що в процесі морального виховання слід створювати умови для особистісного становлення дитини, допомагати її природному розвитку, довіряти їй, уникати насильства над нею. Він фактично одним із перших зайняв антропоцентриську позицію, намагаючись дати нове тлумачення суті морального виховання. Нині антропоцентризм розглядається як особливе, історично складене ставлення педагога до освітнього процесу, в якому центральне місце займає принцип віри і довіри до самого вихованця. Відповідно до принципу антропоцентризму зростаюча особистість займає лідируючу позицію в освітній системі, а розвиток моральної свідомості і поведінки є найважливішим результатом взаємодії процесів навчання і виховання.

У сфері морального розвитку особистості великого методологічного значення В. Сухомлинський надавав діяльнісному підходу в організації цілісного освітнього процесу, що передбачає власну активність зростаючої особистості у роботі над своїм моральним розвитком і самовдосконаленням. Для формування, наприклад, працелюбства необхідно так організувати трудову діяльність, щоб вона пробуджувала у вихованців позитивні емоційні переживання, внутрішній підйом, радість. «Праця – корінь моральності. ... У сфері праці – широке поле для тієї духовної боротьби, про яку я говорив як про важливу умову становлення морального обличчя людини», – підкреслював Василь Олександрович. І далі: «Моральний сенс праці якраз і полягає в тому, що людина здобуває найвищу радість оптимістичного світосприйняття – радість творення» [9, с. 157].

У своїх працях В. Сухомлинський постійно звертався до морального досвіду народу: «В трудовій діяльності народ бачить найважливіших засіб самовираження, самоутвердження особистості. Без праці людина стає порожнім місцем, говорять у народі. Важливе виховне завдання полягає в тому, щоб почуття власної гідності, особистої гордості кожного вихованця ґрунтувалося на трудовому успіхові» [11, с. 239].

Наступний аспект морального виховання за В. Сухомлинським – формування почуття честі, справедливості, людської гідності. «Справедливість – це основа довіри дитини до вихователя» [7]. Честь, совість, почуття людської гідності розглядалися вченим як важливі критерії моральної вихованості вихованців, оскільки ці поняття є вершиною особистісних якостей, увінчують весь процес

морального виховання і є його кінцевим результатом.

Виховання совісті, на думку Василя Олександровича, необхідно почати з освоєння моральних понять, які повинні бути не тільки засвоєними, а й перетворитися у внутрішні особисті прагнення. Як підкреслював В. Сухомлинський, моральні знання завжди пов'язані з моральними цінностями суспільства і розвиваються в діяльності і поведінці людей. У цьому значенні честь, совість і людська гідність є результатом формування у вихованців культури спілкування, гуманізму і працелюбства, дисциплінованості і культури поведінки, а також досягнення успіхів у навчанні, труді, спорті та інших видах діяльності, які мають моральну акцентуацію і соціальну спрямованість.

Великий педагог і стратег пунктуально, крок за кроком розкривав напрями виховання совісті, виокремлюючи при цьому роль вчителя: «Які б грані людської волі й розуму, серця й мудрості не відкривалися вашій особистості перед дитиною, – писав В. Сухомлинський, звертаючись до вчителів, – схвалення, похвала, захоплення, гнів, обурення, засудження (на ці почуття вихователь теж має право, він не безплотний ангел), будь-яка з цих граней повинна відкритися на фоні головного – поваги до людської гідності, піднесення людини» [6, с. 15].

Педагог створив цілу теорію слова і його впливу на свідомість та поведінку дитини. Слово, на думку Василя Олександровича, має бути змістовним, мати глибокий сенс, емоційне насичення, повинне бути звернене до конкретного учня і вирізнятися правдивістю. Сухомлинський називав слово «найтоншим дотиком до серця», яке здатне зробити людину щасливою і нещасною. Тому як базовий компонент роботи з учнями досить широко застосовувався ним у «Школі радості» метод сократичної бесіди, що мотивував дітей до пошуку відповідей на ті питання, які у них виникали при вивченні навколишнього світу і шкільних дисциплін [3]. Тут проглядається взаємозв'язок і з широко застосовуваною теорією розвиваючого навчання Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова, що упроваджується в шкільну практику нині, і з концепцією неперервної освіти, в якій вищевказаний метод застосовується у своєму початковому або оновленому варіанті.

Великого значення В. Сухомлинський надавав формуванню у дітей найкращих моральних звичок, джерело яких вбачав у єдності глибокої свідомості й особистої емоційної оцінки явищ, взаємовідносин між людьми, їх моральних якостей. «Моральні звички – азбука моральних ідей і переконань. Формування моральних звичок – це той шлях проникнення вихователя в духовний світ вихованця, без якого неможливе розуміння людини і вплив на неї найтоншими засобами – словом, красою» [9, с. 164].

Для виховання моральної культури учнів у Павлиській середній школі було сформовано «азбуку моралі», що містить у собі правила, заповіді, норми поведінки, які мали стати стійкими переконаннями кожного учня: «доводь почате до кінця»; «виконуй роботу ... добре»; «ніколи не перекладай свою роботу на інших і не користуйся результатами праці інших людей»; «допомагай старим, слабим, самотнім незалежно від того, близькі це люди чи «чужі»; «узгоджуй свої бажання з моральним правом на задоволення бажань»; «ніколи не допускай, щоб, задовольняючи свої бажання, батьки в чомусь обмежували себе або створювали для себе труднощі»; «узгоджуй свої радощі, задоволення, втіхи з потребами інших людей»; «не допускай, щоб твої радощі завдали комусь турботу чи біль»; «не приховуй своїх осудливих вчинків, май мужність відверто сказати про них тому, кому вважається за потрібне сказати» [9, с. 167].

Педагогічний зміст роботи з морального становлення особистості вихованця полягає в тому, щоб допомогти йому просуватися від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де потрібна самостійність ухвалення рішення і моральний вибір. Успішність даного виду діяльності у формуванні моральних якостей вихованця залежить від грамотності педагога, розмаїття застосовуваних ним методів і емоційного відгуку вихованців.

Сформульовані методологічні постулати про активний і діяльнісний характер морального виховання отримали особливий розвиток у працях Василя Олександровича «Листи до сина», «Як виховати справжню людину», «Духовний світ школяра», «Моральний ідеал молодого покоління». Вчений зробив акцент на такі гуманістичні принципи морального виховання, як опора на позитивні якості особистості, її потреби та інтереси, прагнення до саморозвитку своїх природних задатків. Загалом новаторські здобутки педагога, а саме: Школа радості, Школа під блакитним небом, уроки мислення серед природи, бесіди з людинознавства, Батьківська школа, психолого-педагогічний семінар, свято Матері й до сьогодні використовуються в закладах середньої та вищої освіти.

Наприклад, у практиці підготовки майбутніх учителів початкових класів у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії традиційним є конспектування творів

педагога, написання есе та творів-міркувань («Школа радості Василя Сухомлинського»; «Проблема гуманізації освітньо-виховного процесу у педагогічній спадщині В. Сухомлинського»; «Морально-етичні аспекти роботи Павлиської середньої школи», «Батьківська школа Василя Сухомлинського»); підготовка рефератів, курсових та дипломних робіт; проведення дискусій, запропонованих В. Сухомлинським в його «Листах до сина»: «Кого я вважаю взірцем для наслідування»; «Людський ідеал та ідеальна людина»; «Моральність і краса» та ін.

Інститутом кураторства педагогічного факультету напрям виховання «сухомлиністика» реалізується шляхом проведення циклу виховних занять, до яких залучаються студенти 1–4-х курсів, наприклад: «Батьківська школа Василя Сухомлинського» (мета заняття: посилення взаємодії вчителів і батьків в інтересах дитини, підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків); «Орієнтири громадянського виховання за В. Сухомлинським: любов, краса, праця, моральність» (мета заняття: розкрити чинники виховання громадянина за В. Сухомлинським); «Школа мислення Василя Сухомлинського» (мета заняття: знайомство з колективною творчістю учнів Павлиської школи).

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського з кожним роком привертає все більшу увагу наукової і педагогічної громадськості як в нашій країні, так і за рубежем.

Незважаючи на те, що становлення В. О. Сухомлинського як педагога і вченого відбувалося у радянський час, у своїй педагогічній діяльності він відійшов від пануючих догм, звернувся до надбань світової педагогічної думки, створив гуманістичну дитинозорієнтовану систему навчання і виховання, в основі якої – загальнолюдські цінності, принципи гуманізму, народності. Розроблена ним педагогічна система, яка ґрунтується на визнанні особистості учня найвищою цінністю, об'єктом, на який спрямована вся система навчання і виховання, розвитку та заради якої здійснюється педагогічна і творча діяльність педагогів-однодумців, збагатила вітчизняну педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, здійснила значний внесок у теорію і практику освіти і виховання багатьох країн світу.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського має випереджувальний характер щодо суспільного розвитку, тому є затребуваною. А співставлення його педагогічних ідей із сучасними концептами виявляє їх безсумнівну подібність, що призводить в цілому до актуалізації алгоритмів побудови роботи педагога і відновленню ефективних методик навчання і виховання молодого покоління. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці організаційно-методичних засад підготовки майбутніх вчителів початкових класів до національно-патріотичного виховання у контексті педагогічної спадщини видатного педагога сучасності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Л. С. До питання виховання моральних цінностей у школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Л. С. Бондар // Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 18–21.

2. Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – 182 с.

3. Петренко О. Б. Педагогіка діалогу В. О. Сухомлинського як умова виховання толерантності особистості / О. Б. Петренко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Педагогічні науки. – 2014. – Вип. 1.46. – С. 98–102.

4. Сухомлинська О. Випереджаючи час… (Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження) / О. Сухомлинська // Рідна школа. – 2003. – №9. – С. 6–9.

5. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В. Сухомлинський. – К., Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 670 с.

7. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 209–400.

8. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. в 5 т. – К.; Рад. Шк.., 1977. – Т.4. – С. 7–390.

9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина/ В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1970. – С. 146–206.

10. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А.Сухомлинский. Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1975. – 272 с.

11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–274.

12. Сухомлинский В. А. Хрестоматия по этике / Сост. О. В. Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304 с.

13. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / сост.О. В. Сухомлинская. – Х.: Акта, 2008. – 430 с.

REFERENCES

1. Bondar, L. S. (2001). *Do pytannia vykhovannia moralnykh tsinnostei u shkoliariv u pedahohichnii*

spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho. [On the Issue of Upbringing Moral Values Among Pupils in the Pedagogical Heritage of V. O. Sukhomlinskyi]. Kyiv.

2. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: Zbirnyk naukovykh prats / Za zah. red. prof. V. I. Sypchenka (2007).* [Humanization of the Educational Process: Collection of Scientific Works / edited by prof. V. I. Sipchenko] Sloviansk.

3. Petrenko, O. B. (2014). *Pedahohika dialohu V. O. Sukhomlynskoho yak umova vykhovannia tolerantnosti osobystosti.* [Pedagogy of V. O. Sukhomlynskyi's Dialogue as a Condition for the Education of Personality Tolerance]. Mykolaiv.

4. Sukhomlynska, O. (2003). *Vyperedzhaiuchy chas… (Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi – do 85-richchia vid dnia narodzhennia).* [Antedate Time ... (Vasyl A. Sukhomlynskyi – to the 85th anniversary of his birth)]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1978).. *Batkivska pedahohika*. [Parent Pedagogy]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory. V 5-ty t*. [Collected Works. In 5 volumes]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). *Dukhovnyi svit shkoliara.* [The Spiritual World of a Student]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1970). *Pavlyska serednia shkola.* [Pavlysh Secondary School]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1970). *Narodzhennia hromadianyna*. [The Birth of the Citizen]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi V. A. (1975). *O vospitanii*. [About Education]. Moscow.

11. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam.* [I Give My Heart to Children]. Kyiv.

12. Sukhomlinskiy, V. A. (1990). *Khrestomatija po jetike.* [Chrestomathy on Ethics]. Moscow.

13. *Jetiudy o V. A. Sukhomlinskom. (2008). Pedagogicheskije apokrify.* [Pedagogical apogriffs]. Kharkiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЯЩУК Інна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Наукові інтереси: методика виховання у вищій школі, управління освітою, історія освіти, спадщина В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

YASHCHUK Inna Petrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, the Dean of the Faculty of Primary Education and Philology of the Khmelnitsky Humanities Pedagogical Academy.

Circle of scientific interests: the methodology of upbringing in higher education, the management of education, the history of education, the heritage of V. Sukhomlynskyi, Sh. Amonashvili.

Дата надходження рукопису 09. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор О. С. Радул

УДК 37(09) Сухомлинський

ДОВГА Тетяна Яківна –
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID iD: 0000-0002-4219-0194
e-mail: t_dovga@ukr.net

ІДЕЯ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, прагнення нашої держави стати рівноправним членом міжнародного співтовариства зумовили новий етап модернізації освіти, метою якого є перегляд змісту всіх освітніх ланок, докорінне переосмислення пріоритетів у навчанні та вихованні дітей і молоді, підготовки педагогів нової генерації. В умовах становлення та розвитку Нової української школи набувають особливої ваги педагогічні ідеї та погляди Василя Олександровича Сухомлинського.

В. О. Сухомлинський називав професію вчителя людинознавством, а виховання – творенням людини. Видатний педагог звертався до вчителів зі словами: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [18, с. 420].

Педагогіка Василя Сухомлинського – невичерпне джерело ідей, що продовжують надихати сучасних фахівців у галузі освіти та спонукають до їхнього практичного втілення в умовах сьогодення. Особливо цінними є ідеї, що стосуються педагогіки гуманізму, дитиноцентризму, толерантності, співробітництва («гармонії взаємного доторкання сердець»); ролі педагога, як «наставника, натхненника, хранителя, творця духовного життя людини» тощо. Особистість учителя для нього була «проблемою, яка ніколи не відійде

© Довга Т. Я., 2018

на другий план». Усе це вимагає зміни підходів до професійної підготовки майбутнього вчителя, зміст якої стрімко оновлюється під впливом загальноєвропейських та світових тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі простежуються неодноразові звернення до проблеми самовдосконалення та дотичних до нього процесів, вивченням яких займаються дослідники О. Є. Антонова, Л. В. Батліна, Ю. О. Єгорова, О. М. Єрахторіна, Н. К. Оріш-ко, О. І. Пенькова, О. С. Прокопова, Н. В. Пророк, Н. В. Уйсімбаева, С. М. Хатунцева, І. В. Шаповалова, Т. М. Яблонська та ін. Зокрема, проблема самоефективності знайшла висвітлення в працях психологів А. Бандури, Т. Й. Васильєвої, М. І. Гайдара, Т. О. Гордєєвої, Д. О. Леонтьєва, В. Г. Ромека, О. В. Шепелєвої та ін. Сутність, особливості, основні напрями і методи самовиховання розкрито в працях О. І. Донцова, С. Г. Карпенчук, О. І. Кочетова, Л. Н. Куликової, П. Н. Осипова, Л. І. Рувинського, М. Г. Тайчинова та ін. Проблему професійної самоосвіти досліджують Е. А. Карпенко, Н. С. Михайлова, С. І. Саламандра, Н. Г. Сидорчук, В. П. Шпак та ін. Питання професійного самопроектування розробляються Н. І. Білик, О. І. Івановою, О. Р. Новською, О. Є. Остапчук та ін. Феномен «самотворення» дотепер залишається об'єктом наукового аналізу зарубіжних і вітчизняних психологів, що спостерігається в працях М. Й. Боришевського, Н. Д. Володарської, А. К. Маркової, Л. І. Пилипенко, Л. З. Сердюк, Т. В. Цимбал та ін.

Мета статті: актуалізувати педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського в контексті проблеми саморозвитку та самовдосконалення вчителя та учня; дослідити прояви ідеї самотворення особистостості, проаналізувати напрями її розроблення в сучасних наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна кількість сучасних психолого-педагогічних досліджень нині зосереджується на вивченні процесів саморозвитку та самовдосконалення особистості. Такі вчені, як Н. М. Мирончук, О. Є. Остапчук, В. А. Фрицюк та ін. стверджують, що феномен саморозвитку представлений у наукових дослідженнях як постійний, усвідомлений і керований процес, результатом якого є удосконалення фізичних, духовно-творчих і розумових можливостей людини, розгортання її індивідуальності. Поширена думка, що саморозвиток – це безперервний рух до самовдосконалення, який здійснюється особистістю протягом усього життя та потребує від неї значних зусиль на шляху до поставленої мети.

Основою професійного саморозвитку О. Є. Остапчук називає особистісний саморозвиток, спрямований на становлення творчої індивідуальності майбутнього фахівця. Стимулом до саморозвитку є прагнення людини до виявлення, усвідомлення й удосконалення своїх особистісних якостей. Професійний саморозвиток потребує безпосередньої участі особистості у практичній професійній діяльності, а його засобами можуть бути самовиховання, самоосвіта й самовдосконалення [9].

В. І. Андрєєв визначає здатність до самовдосконалення як спроможність людини активно працювати над собою, вдосконалюючи себе, свої творчі, професійні та інші якості особистості [1].

За визначенням О. Орлової, особистісне самовдосконалення – це така робота над собою, яка передбачає усвідомлений розвиток своїх (власних) здібностей, свідоме прагнення удосконалення свого (власного) особистісного потенціалу, формування здатності до самопізнання, самопроектування, самореалізації в процесі цілеспрямованої творчої самостійної діяльності та супроводжується прийняттям рішень [8].

Теоретичне підґрунтя процесів саморозвитку та самовдосконалення складають філософська категорія «Я-концепції» та феномен «самості». «Я-концепція» – система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з навколишнім світом, відносини з іншими людьми та ставлення до себе. Феномен «самості» виникає під впливом багатьох самопроцесів (психологи надають їм особистісно-перетворювального змісту). До них належать: самосвідомість, самопізнання, самовизначення, самооцінка, самоактуалізація, самотрансценденція, самореалізація, самовираження, самоствердження, самоконтроль, самокорекція, самонавчання, самоосвіта, самовиховання, саморозвиток, самомотивація, самостимулювання, самопрограмування, самозахист, самодопомога, самотворення, самоорганізація, самоврядування, саморегуляція, самодисципліна, самоконкуренція тощо. Всі самопроцеси взаємопов'язані між собою [4].

Результати наукових досліджень переконують, що процеси саморозвитку та самовдосконалення передусім утілюються в таких самопроцесах: самопобудова, самотворення (А. К. Маркова); самодобудова (В. О. Сластьонін); самоформування; самозміна (А. В. Мудрик, Т. В. Цимбал); самопроектування (О. Є. Остапчук, Н. І. Білик, О. Р. Новська,); самотворення (М. Й. Бори-

шевський, Л. З. Сердюк, Т. В. Цимбал) тощо.

Представники психологічної науки своєрідно тлумачать процес самотворення особистості. Зокрема, М. Й. Боришевський відносить його до умов «гармонійного розвитку особистості», «самореалізації», «повноцінного індивідуального життя, а також продуктивного включення у життя суспільне», називає «стрижневою сутнісною здатністю, що забезпечує можливість безперервних змін у структурі особистості» та вважає невіддільним від процесів розвитку та самовдосконалення.

На переконання вченого, самотворенням займається той, хто не вважає себе досконалістю, але прагне до цього, знаючи, що цей процес нескінченний, однак благодатний, оскільки створює відчуття поступу, досягнення чогось нового. Суттєвою ознакою еталонів самотворення є їхня динамічність, яскраво виражена тенденція до постійних позитивних змін, перманентного наближення до вершинних ознак досконалості [2].

Л. З. Сердюк розглядає самотворення особистості як самодетермінований феномен, що зумовлюється та опосередковується комплексом взаємопов'язаних параметрів особистості, зокрема цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняття, вірою в свої сили, готовністю до самозмін тощо. Базисними векторами моделі процесу самотворення особистості є потреба в саморозвитку (самореалізації), самоприйняття та життєва перспектива особистості [11].

Т. В. Цимбал стверджує, що самотворення виявляється у діях людини, спрямованих на саму себе, на вироблення якостей, що відповідають даній ситуації, ідеалам, аксіологічній системі та життєвим цілям особи. В процесі самотворення як саморуху людина змінює не тільки себе, а й зовнішнє середовище, умови свого життя. Самотворення, самоформування людини відбувається всупереч зовнішнім та внутрішнім протидіям. Самовибудовування особистості відбувається за своїм же власним проектом, власно обраними засобами та матеріалами, на певному етичному підґрунті.

Самотворення як самозміна – це не зміна себе стосовно зовнішнього предметного світу, а внутрішня трансформація, що веде до самоствердження та саморозвитку особистості [22].

В своїх працях В. О. Сухомлинський торкається різноманітних самопроцесів. І, хоча термін «самотворення» в нього відсутній, натомість широко використовуються поняття самопізнання, самоосвіта, самовиховання, самодисципліна, самооцінка тощо, які є дотичними до феномену самотворення та різнобічно його характеризують. Виділимо їх серед наукових надбань видатного педагога та покажемо шляхи реалізації його ідей у сучасних наукових дослідженнях.

Самопізнання. В. О. Сухомлинський наголошував на необхідності самопізнання та вважав його основою самовиховання: «Щоб спонукати особистість до самовиховання, необхідно, передусім, учити її пізнавати себе й виховувати себе. Виховання почуттів, дисциплінування думки й волі, вироблення й урівноважування характеру – усе це людина повинна робити сама, пізнаючи себе й оволодіваючи собою» [18, с. 602].

В його працях зустрічаються думки про роль самопізнання в період дитинства і юності, його значення для морального розвитку юної особистості: «Я твердо переконаний: пізнаючи навколишній світ, дитина повинна пізнати саму себе, пройнятися почуттям глибокої поваги до себе. Самоповага – це мати самовиховання. У почутті власної гідності – одно з найсильніших джерел людської честі, доброго імені, здорового самолюбства» [14, с. 286].

В. О. Сухомлинський відзначає ту особливість, що вихованець і вихователь стають один для одного об'єктами взаємного пізнання: «Життя переконує, що вихованець – дзеркало вихователя. Мистецтво й майстерність виховання полягають в тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми *творимо* з маленької дитини». Водночас, вихованець пильно придивляється до вихователя, особистість якого має стати для нього взірцем: «Пізнаючи світ, людина не може не пізнавати і нас. Знання, що ми їй даємо, не є чимось невіддільним від нашої особистості. Вони злиті із світом людських почуттів і переживань» [18, с. 559–560].

Ці слова відомого вченого знайшли розвиток у працях сучасних дослідників, які стверджують, що самопізнання «здійснюється через різноманітні форми порівняння себе з іншими людьми, спираючись переважно на зовнішні моменти. Спостерігаючи поведінку людей у подібних ситуаціях, індивід виробляє уявлення, а в подальшому – поняття про певну психологічну якість, властивість. Згодом ця якість переноситься на себе, внаслідок чого виявляються ступінь присутності цієї психологічної якості, її виразність, форми прояву, рівень розвитку тощо. <...> Здійснюється і зворотний процес – проекція своїх якостей на іншого» [3, с. 42].

Самооцінка. Василь Олександрович надавав величезного значення самооцінці: «Правдива оцінка самого себе – що я вже можу і чого не можу, як я просуваюся до тієї вершини самовдосконалення, досягнувши якої, я маю право сказати: я *господар своєї волі*, –

правдива оцінка всього цього є наріжним каменем правдивості і чесності» [18, с. 600].

Самооцінка вимагає, насамперед, критичного ставлення до себе: «Якщо в дитинстві людина пережила задоволення від того, що їй удалося подолати свої слабкості, вона починає критично ставитися до себе. А з цього починається те пізнання самого себе, без якого не може бути ні самовиховання, ні самодисципліни» [13, с. 233].

Сьогодні ці умовисновки широко інтерпретуються сучасними авторами. Так, П. В. Вітебська вважає самооцінку ядром особистості, важливим регулятором її поведінки. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Так само самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості [3].

Як зазначає Л. Г. Терлецька, самооцінка – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей порівняно з певним еталоном, зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до себе. Якщо на початкових стадіях самооцінювання еталоном виступають якості інших людей або оцінні судження дорослих чи норми поведінки, правила, то пізніше – еталони «внутрішні», коли дитина вже здатна сама судити про міру наявності в неї певної якості в певний момент порівняно з тим, якою вона була раніше. На цьому ґрунтується здатність оцінювати себе з погляду динаміки якостей, властивостей [21].

Самоосвіта. В. О. Сухомлинський неодноразово вказував на роль самоосвіти в житті людини, підкреслював її значення для налагодження людських стосунків: «Самоосвіта – це не механічне поповнення знань, не замкнутість і відірваність від людей, а живі людські взаємовідносини. Інтелектуальне життя школи немислиме без тих тонких взаємин, в яких людина відкривається перед людиною як велике духовне багатство. Суть їх має полягати в обміні знаннями, вміннями. Передаючи свої знання людям, людина пізнає іншу людину й себе. Інтелектуальні почуття при цьому тісно переплітаються з почуттями моральними: людина переживає в собі зародження почуття обов'язку перед людьми. У складному переплетенні цих почуттів – запорука попередження інтелектуального егоїзму, коли людина задоволена тим, що знає, а до інших їй байдуже» [15, с. 426–427].

З погляду Василя Олександровича, самоосвіта школярів «являє собою єдність оволодіння знаннями на уроках і тієї самостійної інтелектуальної праці вдома, над книжкою, в якій виражається тривалий процес становлення нахилів, здібностей, покликання» [15, с. 424].

Необхідність самоосвітньої діяльності для вчителя він пояснював так: «Учителеві потрібен вільний час, щоб обдумувати нові досягнення науки, поповнювати свої знання, узагальнювати набутий досвід. <...> І найголовніше, для чого вчителеві потрібний час, – це читання. Без читання, без духовного життя вчителя серед книжок втрачають сенс усі заходи підвищення його педагогічної кваліфікації» [16, с. 73].

При цьому В. О. Сухомлинський був твердо переконаний, що систематичне читання безперервно поповнює море знань учителя, саме завдяки систематичному читанню відбувається вдосконалення педагогічної майстерності. Віддаючи належне роботі з підручником, педагог все ж застерігає вчителів від звички обмежувати себе матеріалом підручника в підготовці до уроків: «Шкільний підручник стає з кожним роком усе меншою й меншою краплею в морі знань педагога. Справа тут не тільки в кількісному зростанні теоретичних знань учителя. Кількість переходить у якість: чим ширший фон, на якому шкільний підручник виглядає, як маленький промінь, в яскравому потоці світла, тим помітніша та професійна якість, яка створює фундамент педагогічної майстерності: здатність розподіляти увагу в процесі викладу матеріалу на уроці …» [18, с. 442].

На підставі узагальнення поглядів різних авторів на самоосвітню діяльність, білоруські вчені Е. О. Карпенко, С. І. Саламандра відзначають, що самоосвіта визначається як творення себе, самопобудова, свідоме творення своєї особистості, близьке до слова «самотворення». А самоосвітньою діяльністю автори називають вид діяльності, метою і змістом якої є цілеспрямована і доцільна самозміна суб'єкта. У зв'язку з цим, особистість включається не лише в самостійну пізнавальну діяльність, але й у інші види діяльності, що дозволяє вирішити завдання побудови нового «образу Я» та втілити його в реальність [7, с. 194].

Самовиховання. Самовиховання було предметом особливої уваги Василя Олександровича, він уважав його закономірним результатом виховання: «Виховання, що спонукає до самовиховання – це і є, за моїм глибоким переконанням, справжнє виховання». Починати процес самовиховання варто з найважчої перемоги – «над самим собою», вміння «примусити себе». Це слід робити «в дитинстві і ранньому отроцтві, від 7 до 10–11 років. Якщо цей період пропущено, неминуче постане проблема з перевихованням» [13, с. 231–232].

Директор Павлиської школи звертався до вчителів з настановою: «Самовиховання

потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, ласкавого чи докірливого погляду. Не може йтися про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням – це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри» [18, с. 602].

Сучасні дослідники Ю. Р. Сурмяк, Л. Г. Кудрик розглядають самовиховання в контексті самоуправління й саморегуляції особистості. Під самовихованням вони розуміють управління суб'єктом власною активністю, спрямованою на зміну своєї особистості відповідно до свідомо поставлених цілей, ідеалів та переконань. Самовиховання передбачає певний рівень розвитку особистості, її самосвідомості, здатності до аналізу під час свідомого зіставляння власних вчинків з учинками інших людей, а також стійкої установки на постійне самовдосконалювання шляхом здійснювання вольових зусиль [12].

Появою в педагогічному тезаурусі термінів «самоіміджування» та «іміджотворення», на наш погляд, підтверджується той факт, що ідеї В. О. Сухомлинського в сучасних умовах наповнюються новим змістом та продовжують стрімко розвиватись.

Самоіміджування та іміджотворення. Як зауважує М. Й. Боришевський, «… хронологічно першою для людини, що стає на шлях самовдосконалення, є зміна соціального образу – іміджу. Розширення соціальних зв'язків і збільшення їхньої різноманітності шляхом включення особистості в нові соціальні ситуації і види діяльності створюють нові внутрішні можливості для самотворення» [10, с. 28].

Про те, наскільки важливим для людини є враження, яке вона створює про себе в соціумі, В. О. Сухомлинський говорив так: «… ви, індивідум, живете серед людей. Люди бачать вас щогодини і щохвилини. Люди відчувають вашу присутність навіть тоді, коли не бачать вас. Кожна річ матеріального світу, з яким ви стикаєтеся, залишає на собі ваш слід. Але найпомітніший, інколи незгладимий слід ви залишаєте в людях, з якими спілкуєтеся. Справжній людині небайдуже, що про неї думають, як її оцінюють інші люди» [18, с. 607].

Та все ж, наставник молоді не обмежував свої настанови лише спонуканням до зовнішньої краси. Він звертався до учнів з такими словами: «Людина прагне бути красивою, хоче мати гарний вигляд – це закономірно. Але здійсненність цього прагнення залежить від морального обличчя – від того, якою мірою краса людини зливається з її творчою, діяльною суттю. Найяскравіше людська краса виявляється, коли людина зайнята улюбленою діяльністю – зовнішній вигляд ніби освітлюється внутрішнім натхненням [20].

В роздумах про педагогічне покликання В. О. Сухомлинський попереджав: «Учителеві не можна бути холодною, байдужою людиною. Холодна безпристрасність і скрупульозне зважування всього, що відбувається, побоювання допуститися неточності в дотриманні всіляких регламентацій викликає в дітей насторожене ставлення до вчителя, недовіру. Занадто безпристрасного вчителя діти не люблять, вони ніколи не розкривають перед ним своє серце [18].

На противагу зазначеним якостям, Василь Олександрович відзначав таке: «Людяність, чуйність, душевність, вимогливість, як основа взаємовідносин учителя й учня – це моральна й педагогічна ідея, але ця ідея в десяти талановитих майстрів педагогічної праці знаходить десять цілком різних виявів» [17, с. 477].

У зв'язку з цим, вважаємо доречним висловити власне припущення про необхідність володіння вчителем такими аспектами професійної діяльності, як іміджотворення та самоіміджування.

Іміджотворення, іміджотворча діяльність – це рефлексивно-творча діяльність учителя, яка передбачає використання особистісно-професійного іміджу з метою особистого самозростання та професійного самовдосконалення. Під впливом іміджотворчої діяльності відбувається інтенсивний розвиток особистісних та професійно значущих іміджевих характеристик учителя, утверджується його іміджева позиція в педагогічному процесі [6].

Самоіміджування – процес побудови та вдосконалення особистого іміджу, що володіє заданими властивостями, а також перетворення іміджу, що вже існує, з метою досягнення нових цілей. Навчання прийомів самоіміджування – важлива умова професійного становлення фахівця будь-якої сфери [5].

В педагогіці Василя Сухомлинського можна віднайти поради, що мотивують до професійного самотворення, як-от: «Якщо

хочеш бути красивим, працюй до самозабуття, працюй так, щоб ти почував себе творцем, майстром, господарем в улюбленому ділі. Працюй так, щоб очі твої виражали одухотвореність великим людським щастям – щастям творчості. Зовнішня краса має свої внутрішні, моральні джерела. Улюблена творчість накладає відбиток на риси обличчя, робить їх тоншими, виразнішим» [20, с. 414].

«Улюбленим і авторитетним учитель стає не тільки тому, що досконало знає свій предмет. а й тому, що, глибоко люблячи його, поєднує в своєму серці цю любов з любов'ю до людини-дитини» [19, с. 114].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Ідея самотворення особистості набула плідного розвитку на теренах педагогіки Василя Сухомлинського. Наразі вона успішно розробляється в наукових дослідженнях, які слугують підтвердженням того, що спадщина видатного вченого залишається невичерпним джерелом педагогічних інновацій. На перспективу вважаємо вельми корисним вивчення теоретичних і практичних аспектів іміджотворення та самоіміджування особистості майбутнього вчителя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Конкурентология. Учебный курс для творческого саморазвития конкурентоспособности / В. И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2004. – 468 с.

2. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми самотворення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – №1. – С. 39–47.

3. Вітебська П. В. Самопізнання як основа глибокого психологічного розвитку особистості і формування педагогічного оптимізму вихователя / П. В. Вітебська. // Наука і освіта. – 2010. – № 9. – С.40–43.

4. Егорова Ю. А. Ориентировочные основы целеполагания в сфере самосовершенствования / Ю. А. Егорова // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е: Педагогические науки. Педагогика. – №15. – 2012. – С. 27–40.

5. Довга Т. Я. Іміджеві акценти в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи / Т. Я. Довга // Витоки педагогічної майстерності. Зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – Вип. 18. – Полтава, 2016. – Серія «Педагогічні науки». – С. 90–96.

6. Довга Т. Я. Стимулювання інтересу студентів до іміджотворення в освітньому середовищі університету / Т. Я. Довга // Наукові записки. – Вип. 147. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2016. – С. 62–65.

7. Карпенко Э. А. Самообразовательная деятельность как педагогическая проблема в развитии личности / Э. А. Карпенко, С. И. Саламандра // Актуальные вопросы права, образования и психологии: сборник научных трудов. – Вып. 5. – Могилев, 2017. – С. 192–199.

8. Орлова О. Особистісне самовдосконалення учня основної школи: аналіз категорій та понять / О. Орлова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 1. – С. 188–196.

9. Остапчук О. Професійний саморозвиток і самопроектування в ситемі педагогічної освіти / О. Остапчук // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 13–18.

10. Самотворення у розвитку особистості: науково-методичний посібник / Л. З. Сердюк, Т. М. Яблонська, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.]; за ред. Л. З. Сердюк. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 93 с.

11. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 7, Вип. 38. – С. 422–431.

12. Сурмяк Ю. Р. Психологічна готовність викладачів ВНЗ до організації самовиховання студентської молоді / Ю. Р. Сурмяк, Л. Г. Кудрик // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць; гол. ред. М. М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Вип.1. – С. 343–352.

13. Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 229–239.

14. Сухомлинський В. О. Залежить тільки від вас / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 284–288.

15. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

16. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7–390.

17. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976–1977. – Т. 4. – С. 393–626.

18. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.

19. Сухомлинський В. О. Суспільство і вчитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори у 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 108–122.

20. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т.– К.: Рад. школа, 1977. – Т. 2. – С. 149–416.

21. Терлецька Л. Г. Процес самопізнання, його структура і роль у становленні особистості

[Електронний ресурс] / Л. Г. Терлецька // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – Вип. 14. – С. 152–158.

22. Цимбал Т. В. Самотворення як відповідь на екзистенційні виклики / Т. В. Цимбал // Людяність творчості як творчість людяності: Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського. – К.: ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017.– С. 232–234.

REFERENCES

1. Andreev, V. Y. (2004). *Konkurentolohyia. Uchebnui kurs dlia tvorcheskoho samorazvytyia konkurentosposobnosty*. [Training course for creative self-development of competitiveness]. Kazan.

2. Boryshevskyi, M. (2013). *Kontseptualni zasady problemy samotvorennia osobystosti*. [Conceptual foundations of the problem of self-development of personality]. Moscow.

3. Vitebska, P. V. (2010). *Samopiznannia yak osnova hlybokoho psykholohichnoho rozvytku osobystosti i formuvannia pedahohichnoho optymizmu vykhovatelia*. [Self-knowledge as the basis of deep psychological development of personality and formation of teacher's optimism of the educator]. Kyiv.

4. Ehorova, Yu. A. (2012). *Oryentyrovochnye osnovy tselepolahanyia v sfere samosovershenstvovanyia*. [Approximate foundations of goal-setting in the field of self-improvement]. Polotzhk.

5. Dovha, T. Ya. (2016). *Imidzhevi aktsenty v profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia pochatkovoi shkoly.* [Image accents in the training of the future teacher of elementary school]. Poltava.

6. Dovha, T. Ya. (2016). *Ctymuliuvannia interesu studentiv do imidzhotvorennia v osvitnomu seredovyshchi universytetu.* [Stimulating students' interest in image formation in the university's educational environment]. Kirovohrad.

7. Karpenko, E. A., Salamandra, S. Y. (2017). *Samoobrazovatelnaia deiatelnost kak pedahohycheskaia problema v razvytyy lychnosty*. [Self-educational activity as a pedagogical problem in the development of personality]. Mohylev.

8. Orlova, O. (2013). *Osobystisne samovdoskonalennia uchnia osnovnoi shkoly: analiz katehorii ta poniat.* [Personal self-improvement of a pupil of a basic school: analysis of categories and concepts]. Uman.

9. Ostapchuk, O. (2007). *Profesiinyi samorozvytok i samoproektuvannia v sytemi pedahohichnoi osvity*. [Professional self-development and self-design in the system of pedagogical education]. Kyiv.

10. *Samotvorennia u rozvytku osobystosti: naukovo-metodychnyi posibnyk* (2015). [Self-creation in the development of personality]. Kyiv.

11. Serdiuk, L. Z. (2015). *Samotvorennia osobystosti yak tsilisnyi samodeterminovanyi fenomen.* [Self-creation of personality as a holistic self-deterministic phenomenon]. Kyiv.

12. Surmiak, Yu. R, Kudryk, L. H. (2013). *Psykholohichna hotovnist vykladachiv VNZ do orhanizatsii samovykhovannia studentskoi molodi*. [Psychological readiness of university teachers to organize self-education of student youth]. Lviv.

13. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vykhovannia i samovykhovannia*. [Education and self-education]. Kyiv.

14. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Zalezhyt tilky vid vas.* [Depends on you only]. Kyiv.

15. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Narodzhennia hromadianyna*. [Birth of a citizen]. Kyiv.

16. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pavlyska serednia shkola*. [Pavlyska high school]. Kyiv.

17. Sukhomlynskyi, V. O. (1976–1977). *Rozmova z molodym dyrektorom shkoly*. [Talk to a young school principal]. Kyiv.

18. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sto porad uchytelevi.* [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

19. Sukhomlynskyi V. O. (1977). *Suspilstvo i vchytel*. [Society and teacher]. Kyiv.

20. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise a real person]. Kyiv.

21. Terletska, L. H. (2012). *Protses samopiznannia, yoho struktura i rol u stanovlenni osobystosti* [Elektronnyi resurs]. [The process of self-knowledge, its structure and role in the formation of personality]. Kyiv.

22. Tsymbal, T. V. (2017). *Samotvorennia yak vidpovid na ekzystentsiini vyklyky*. [Self-creation as a response to existential challenges]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДОВГА Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика початкової освіти, професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи, особистісно-професійний імідж учителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DOVGA Tetyana Yakivna **–** Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogy of Preschool and Elementary Education of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: the theory and practice of elementary education, the professional training of the future teacher of elementary school, the personal and professional image of the teacher.

Дата надходження рукопису 04. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул

УДК 373.3.015.31 : 7

БАРАНЮК Ірина Григорівна –
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: i.klochek@gmail.com

ПРИНЦИПИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КНИЗІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ» ТА В ЙОГО ХУДОЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність статті в тому, що в ній розкриваються засоби естетичного виховання, які фактично було вироблені Василем Сухомлинським і потребують особливої уваги через те, що випробувані педагогом у педагогічній практиці і є важливою складовою педагогічної системи, яку можна іменувати як «виховання природою».

Відомо, що видатний педагог, який за своєю спеціальністю був учителем-словесником, з метою здійснення педагогічного експерименту, керуючись бажанням глибше проникнути в особливості навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, вирішив тимчасово «перекваліфікуватися» у вчителя початкової школи. З цією метою він набрав групу шестирічних дітей, щоб підготувати їх до школи, а потім і навчати у початкових класах. Цей досвід він описав у власній книзі «Серце віддаю дітям».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди В. Сухомлинського на естетичне виховання підростаючого покоління розглядалися в працях таких науковців як О. Сухомлинської, О. Савченко, Т. Пачути, Т. Васютинської, Н. Абдуліної та ін. Дослідженням естетичного виховання у педагогічній системі В. Сухомлинського займалася О. Сараєва. Ідеї естетичного виховання особистості різними засобами на основі досвіду В. Сухомлинського досліджували А. Бутник, Г. Дідич, Т. Танько, Р. Яцишин, С. Мельничук та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб із описаного у власних працях В. Сухомлинським вибрати та узагальнити ті думки, які стосуються естетичного виховання дітей шкільного та дошкільного віку засобами природи та розкрити величезний виховний потенціал оповідань В. Сухомлинського в розвитку образного мислення дітей та виховання в них любові до рідної природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сухомлинський, працюючи з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, дуже часто вдавався до *подорожей в природу,* таким заходам, яким він надавав важливого навчально-виховного сенсу. Ці подорожі сповнювали дітей яскравими враженнями, тим «наочним матеріалом», який жив у їхній свідомості і який можна було постійно актуалізувати, тобто у потрібний час повертати його з пам'яті [3].

Один із ефективних прийомів, який змушує дітей уважніше вдивлятися і глибше сприймати навколишній світ, полягає у тому, щоб дати можливість дітям малювати природу з натури. Сухомлинський виводив дітей на «пленер», коли вони, перебуваючи на повітрі, захоплено малювали те, що їм подобалося. Діти давали волю своїй буйній фантазії, і вчитель не стримував їх, не вимагав правдоподібності, бо був переконаний, що «творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини» [3, с. 54].

Приглядаючись до педагогічного прийому, який умовно назвемо «діти на пленері», важливо відзначити його педагогічну поліфункціональність. Діти уважно вдивлялися у предмети свого зображення, розвивали власну фантазію (уяву), виробляли елементарні навички живописного відтворення світу, вчилися бачити і відчувати кольори та пропорції, а, головне, вони робили це натхненно, радісно, мобілізуючи при цьому всі свої творчі можливості. Радість творчості – особливий стан, психофізіологічного напруження дитини, коли її духовно-інтелектуальне визрівання набуває особливої інтенсивності. «Вчителям початкових класів, – пише Сухомлинський, з приводу прийому «діти на пленері», – я радив: учіть дітей законів пропорції, перспективи, розміреності – все це добре, але водночас дайте простір і для дитячої фантазії, не ламайте дитячої мови казкового бачення світу…» [3, с. 55]

Якщо прийом «діти на пленері» давав можливість спрямувати *зорову увагу* дітей на природу, інтенсифікувати їхні творчі сили, то прийом, а, точніше, система прийомів «слухаємо музику природи» не тільки настроював слух дитини на сприймання розмаїття звуків, що йшли від природи, а й

© Баранюк І. Г., 2018

призвичаювався слухати звуки як музику. Такий особливий звуковий лад сприймання викликав естетично забарвлені емоції.

Тема виховання музикою природи ґрунтовно розроблена В. Сухомлинським, і її висловлено на сторінках праці «Серце віддаю дітям». Джерела такого творчо-наукового успіху вбачаємо у здатності Сухомлинського самому чути музику природи – мелодій весняного лісу, літнього степу, осіннього саду.

Методика *слухання музики природи* як педагогічного прийому, розробленого Сухомлинським, складається з кількох взаємопов'язаних дій.

Перша дія – це безпосереднє *слухання природи*. Педагог, виводячи дітей на природу, навчав їх вслухатися у її звуки, якими є спів жайворонка та солов'я, щебет пташок у лісі, гудіння «працюючих» у пору цвітіння садів бджіл, «дзижчання кошлатого джмеля» [3, с. 64], шум теплого літнього дощу, завивання лютневої заметілі… Проте Сухомлинський цим не обмежувався, відкривав дітям музику «мовчазної» природи: «У тихе надвечір'я ми пішли на луг. Перед нами – замріяні верби в ніжному листі, в ставу відбилося бездонне небо, у чистій блакиті летіли ключі лебедів. Ми прислухалися до музики прекрасного вечора» [3, с. 68]. В. Сухомлинський живописує словом пейзаж, що випромінює настроєвість, яка при відповідно настроєному сприйнятті починає звучати музикою. Спрацьовує зв'язок: *настрій*, *естетично забарвлена емоція – музика*. Звичайно ж, дітям ще не під силу повноцінно сприймати музику «мовчазної природи», тому педагог все-таки звертав їхню увагу на окремі, ледь проявлені звуки – і то був один із прийомів, який допомагав глибше відчувати «настрій» природи, який починав звучати музикою. «Ось десь на ставу пролунав дивний звук – неначе хтось легенько торкнувся клавіші фортепіано, здавалося, зазвучав став, зазвучали береги і блакитне небо. «Що це таке?» – прошепотів Ваня. – «Це музика весняних лугів, кажу дітям» [3, с. 68].

Друга група педагогічних прийомів полягала у тому, щоб поступово привчати дітей слухати власне музику. Слухали музику, як правило, класичну, але доступну для дітей завдяки своїй природонаслідувальності (напр.: «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова, «Пісня жайворонка» П. Чайковського) або добре увиразненій настроєвості, що виражає різні стани природи (напр.: «Осіння пісня» П. Чайковського). При цьому педагог намагався зблизити враження музичні з враженнями від природи. Для прикладу: діти, сидячи на зеленому лужку, слухають записану на плівку мелодію «Польоту джмеля», діляться своїми враженнями від почутого – це необхідно для більш осмисленого сприймання музики. А вже після того гуртом ідуть до квітучої медоносної трави, де «слухають бджолину арфу, дзижчання джмеля. Ось він, великий, волохатий, то піднімається над квіткою, то опускається. Діти в захопленні: адже це майже така сама мелодія, яку вони тільки що слухали, але в музичному творі є якась своєрідна краса, яку композитор підслухав у природі й передав нам. Дітям хочеться ще раз почути записану на плівку мелодію» [3, с. 64].

Музика супроводжувала життя дітей у «Школі радості». Щоправда, її слухання було дозованим – тут Сухомлинський дотримувався принципу поступовості. Проте у зимові дні, коли була заметіль, репертуар значно розширювався – тоді сиділи у шкільній кімнаті і слухали мелодії П. Чайковського, Є. Гріга, Ф. Шуберта, Р. Шумана [3, с. 68].

В. Сухомлинський вірив у музику як тонкий інструмент людяного в людині. За своєю ефективністю цей інструмент порівнювався з іншим, чи не найбільш ефективним, на думку видатного педагога, інструментом, – словом. «Музична мелодія виховує душу, олюднює почуття. В музиці, як і в слові, виражається справді людське. Розвиваючи чутливість дитини до музики, ми облагороджуємо її думки, поривання. Завдання полягає в тому, щоб музична мелодія відкрила в кожному серці життєдайне джерело людських почуттів. Як у живому, трепетному слові рідної мови, так і в музичній мелодії перед дитиною розкривається краса навколишнього світу. […] Дитинство так само неможливе без музики, як неможливе без гри, без казки» [3, с. 72].

«Музика – уява – фантазія – казка – творчість – така доріжка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили» [3, с. 66], – у цих словах Василя Олександровича основний методичний код виховання засобами музики.

Принципи естетичного виховання красою природи, що так виразно проявлені в книзі «Серце віддаю дітям» є провідними і в художній педагогіці Василя Сухомлинського, тобто в його казках та оповіданнях, які в наш час набувають все більшої популярності. Виховний потенціал цих оповідань стане очевидним, якщо проаналізувати в цьому аспекті кілька оповідань видатного педагога.

Перше оповідання «Верба мов дівчина золотокоса»:

«Над ставком стоїть плакуча верба. Схилила свої зелені віти й дивиться у воду. Вітер дихне – гойдаються віти, мов коси дівочі.

Біля самого стовбура маленька пташка помостила гніздечко. Прокидається вона рано-

вранці. Як вилітає зі свого теплого гніздечка, зелені коси тремтять. Це верба прислухається до пташиного співу.

Прийшла осінь. Холодний вітер позолотив гілки. Дівчина-верба стала золотокоса. А пташки не стало. Куди вона поділася? Полетіла в теплий край – далеко-далеко за море. Весною вона прилетить, і верба перестане сумувати. Знову зазеленіють коси, рано-вранці прокидатиметься щаслива дівчина. І пташка буде щаслива, бо вона вдома, на Батьківщині. Бо Батьківщина – це найдорожче для нас. Дорожчого за Вітчизну немає нічого.

А зараз дівчина золотокоса сумує. Тихо над ставком. Упав золотий листок і поплив кудись далеко-далеко. Зітхнула верба» [1, с. 13].

Цей твір, що наділений жанровими ознаками імпресіоністичної, ескізно окресленої новели.

«Над ставком стоїть плакуча верба. Схилила свої зелені віти й дивиться у воду. Вітер дихне – гойдаються віти, мов коси дівочі».

Цей текст легко візуалізується читачем завдяки архетипній образності. Верба над ставком – один із найбільш знакових, тобто найбільш упізнаваних образів українського пейзажу. Проте архетипні образи можуть не залишити сліду в свідомості читача як образи надто знайомі, на яких увага не зупиняється. І треба бути великим майстром слова, щоб надати архетипній образності здатності збудити образну уяву читача, викликати в ній *зорову* картину-візію верби, яка схилила свої віти над ставом, задивилася у воду.

Яким чином автор домігся того, що традиційний безліч разів повторений у фольклорі і у авторській поезії образ плакучої верби все-таки «не пройшов мимо» читацької уваги, а зачепив її, активізував особистий досвід читача, хай навіть юного? «Секрет» відомий – він полягає у ледь відчутному *одивненні* пейзажної картини, котра зображується. *«Схилила свої зелені віти й дивиться у воду»* – це лише початок процесу одивнення, бо образ верби, що задивилася у воду, все-таки є традиційним для дорослого – з досвідом! – реципієнта, для дитини ж, якщо її сприймання буде делікатно спрямовуватися учителем, цей образ може стати маленьким відкриттям, який активізує образну уяву. Проте наступне речення *«Вітер дихне – гойдаються віти, мов коси дівочі»* вже наділене посиленим ефектом одивнення. Повноцінне сприймання цієї фрази можливе лише при умові, коли у свідомості дитини утвориться зв'язок між двома частинами порівняння *«гойдаються віти, мов коси дівочі»*. Порівняння верби з дівчиною виконує важливу функцію, а саме: воно оживлює художній світ, у який входить дитина. Вона безпосередньо сприймає все те, про що йдеться в оповіданні, тому й легко входить у художній світ твору – вірить у те, що між вербою і пташкою, яка звила гніздо біля її стовбура, утворився якийсь близький зв'язок, бо коли пташка рано-вранці *«вилітає зі свого теплого гніздечка, зелені коси тремтять»*. Вірить у те, що верба *«прислухається до пташиного співу»*. А якщо вірить, то починає сприймати ті тонкі емоційні сенси, що закодовані письменником-педагогом у тексті твору. *«Прийшла осінь. Холодний вітер позолотив гілки. Дівчина-верба стала золотокоса»* – і повіяло на дитину легким смутком. Можливо, це тонке почуття жалю, що викликане усвідомленням безперервної плинності часу, вперше торкнеться дитячої душі – і це буде тонкий дотик, який здійснить ошляхетнений вплив на внутрішній світ дитини.

Дитині стане сумно за пташкою, яка полетіла у теплий край. (До речі, у Сухомлинського дуже часто зустрічається мотив відлітаючих у вирій птахів).

Але ошляхетнюючий сум лише торкнеться дитячої душі – і тут же зміниться на радісне відчуття, бо прийде весна, зазеленіє верба і пташка знову повернеться до своєї верби і свого гніздечка. І далі йде кульмінаційний момент, який дитина швидше всього запам'ятає на все життя і – хто його знає! – уже в дорослому житті, покидаючи свій дім, чи, повертаючись після довгої розлуки на свою малу Батьківщину, вона згадуватиме ці слова: *«І пташка буде щаслива, бо вона вдома, на Батьківщині. Бо Батьківщина – це найдорожче для нас. Дорожчого за Вітчизну немає нічого».*

У новели чудова кінцівка: *«А зараз дівчина золотокоса сумує. Тихо над ставком. Упав золотий листок і поплив кудись далеко-далеко. Зітхнула верба».* Знову легкий сум торкається чутливої дитячої душі. Знову «аваре». Тиша над ставком. Вода гладенька-гладенька. І тому на її дзеркальній поверхні так добре видно золотий листок, що відірвався від верби і поплив далеко-далеко.

Чи є у цьому творі підтекст? Ні, у звичному розумінні його немає. Але можна твердити про наявність особливого підтексту, який умовно назвемо *підтекстом педагогічного впливу*. Бо не можна заперечити той факт, що кожний твір художньої педагогіки запрограмований на здійснення власне педагогічного впливу. У багатьох творах художньої педагогіки *мета впливу* «лежить на поверхні» – вона не завуальована. У творі, який аналізуємо, теж очевидною є мета впливу, яка прямо виражена у словах

«Дорожчого за Вітчизну немає нічого». Проте було б серйозною помилкою вважати, що це єдина і головна мета впливу. Провідною можна визнати лише ту ідею, той сенс, на вираження якого «працює» уся виражально-зображувальна система твору. Легко переконатися, що далеко не всі виражально-зображувальні ресурси задіяні на виявлення зазначеного вище ідейного змісту.

Звідси випливає висновок, що головні сенси твору все-таки приховані і їх треба шукати у підтекстовій сфері.

На нашу думку, із підтекстової сфери твір навіює два головні педагогічні сенси. Перший з них: пейзажна мініатюра привчає дитину уважніше вдивлятися у світ природи, помічати в ній те, що дитина може помітити під впливом (підказкою) «педагога», функцію якого виконує зазначений твір, який владно втягує юного читача в свій внутрішній світ. І в цьому світі йому, читачеві, укрупнено показано те, на що він ще не навчився звертати увагу і ще невідомо, чи й навчився б. Показані ніби-то звичайні для сільської дитини речі – ставок, плакуча верба, пташине гніздечко *«біля самого стовбура»* (воно просто не може бути розміщене на хитких вербових вітах). Дитина спостерігає, як змінюються пори року – як зелена верба перетворюється у золотокосу, як пливе одинокий листок по спокійній і прохолодній воді осіннього озера. Речі ніби-то й звичайні, але всі вони перебувають в одному світі, який наділений особливою аурою – *аурою художності*, яка, про що вже знаємо, наділена підвищеним потенціалом педагогічного впливу. Власне завдячуючи цій аурі, вона емоційно вчувається у зображений світ, *естетично переживає* його.

Аналізована пейзажна мініатюра генерує виключно тонкий педагогічний вплив, який з повним правом можна іменувати як вплив Красою.

Інше оповідання, яке розглянемо у відповідному аспекті, має назву «Вранці на пасіці»:

«Був сонячний весняний ранок. З вулика вилетіла бджілка. Покружляла над пасікою та й полетіла вгору. Дивиться – на землі щось біліє. Спустилася – а то яблуня цвіте. Знайшла найпахучішу квітку, сіла на її пелюстки та й п'є солодкий сік. Напилася, ще й діткам своїм набрала. Піднялася знову, полинула. Летить над лугом, аж бачить: на зеленому килимі багато золотих сонечок. Спустилася бджілка. Перед нею цвіте кульбаба. Квітки великі, пахучі. Знайшла бджілка найпахучішу квітку. Сіла на золоте сонечко і набрала багато-багато меду.

Повернулася бджілка на пасіку. Віднесла мед у вулик, вилила в мисочки маленькі. Та й до подружки своєї. Розповіла їй про яблуню, про кульбабу. Та й полетіли.

А сонце світило над усім світом. Воно гріло і яблуню, і зелений луг, і ставок. І бджоли радісно співали, бо є сонце. І золоті сонечка квітів» [1, с. 29].

Знайомство з цим твором допомагає зрозуміти слова Василя Олександровича: «Тонке відчуття краси природи, захоплення нею – джерело радості буття і розуміння цінності життя» [2, с. 179]. Дитина, переживши емоційне піднесення, викликане сприйманням краси літньої природи, збереже його в своїй емоційній пам'яті на все життя. Спогад про такі хвилини переживання радості буття – це «свято, яке завжди з тобою».

Василь Олександрович Сухомлинський, розробляючи методику естетичного виховання природою, неодноразово підкреслював величезну роль *подиву*, що охоплює дитину, яка раптово відкриває для себе красу природи. Такий подив можна ще іменувати як *потрясіння красою*, потрясіння, яке здатне обумовити подальший інтерес дитини до природи, інтенсифікуючи таким чином сам процес виховання красою природи.

Оповідання «Вранці на пасіці» є другою, втіленою у слово реальністю, що містить у собі здатність викликати в читача подив перед красою природи. Його художній світ надзвичайно барвистий, пахучий, сповнений сонця, руху, радісного емоційного збудження. Сприймати такий світ – це переживати миттєвості щастя.

Проте не треба забувати, що маємо справу з оповіданням для дітей. А це означає, що всі *прийоми художності* створені таким чином, щоб здійснити художньо-педагогічний вплив власне на дитячу свідомість. Такі прийоми – це своєрідні «секрети» художності, на які, як правило, читач не звертає увагу – він просто сприймає їхній вплив, не задумуючись, яким чином, з допомогою яких засобів цей вплив здійснюється.

То ж звернемо увагу на кілька таких прийомів.

Перший і головний з них полягає у тому, що автор відразу ж концентрує увагу на бджілці. Психологічний сенс цього прийому полягає у зосередженні дуже рухливої і нестійкої уваги дитини на якомусь одному об'єкті. Протягом оповідання дитина стежить за бджілкою. Більше того – вона починає дивитися на світ з високої фізично-просторової точки зору, тобто з висоти лету бджілки над весняною землею з її квітучими яблуневими садами, із зеленими луками, що розквітчані «золотими сонечками» – квітом кульбаб. Дитина спостерігає, як бджілка спускається на квітучу яблуню, вибирає найпахучішу квітку і п'є солодкий нектар. А потім – «золоте сонечко» кульбаби, знову найпахучіша квітка,

з якої бджілка зібрала багато меду.

А далі – пасіка. Буквально казкове дійство, у яке дитина вірить безоглядно – вірить у те, що бджілка *«віднесла мед у вулики, вилила в мисочки маленькі. Та й до подружки своєї. Розповіла їй про яблуню, про кульбабу. Та й полетіли»*.

За кожним таким сюжетним ходом дитина стежить найуважнішим чином – і таким чином робить для себе відкриття за відкриттям. Відбувається активне збагачення життєвого досвіду дитини – збагачення через казкове. Якщо дитина вийде у весняний день на природу і побачить квітучу яблуню, що стоїть огорнута легким шумом працюючих бджіл, то її сприймання вже буде іншим, ніж до того, як вона прочитала чи прослухала казкове оповідання «Вранці на пасіці». У неї вже буде *збагачений* погляд на світ – збагачений знаннями, які вона тримала в найдоступнішій для себе казковій формі.

Художність твору багато в чому залежить від наявності в ньому *ефекту відкриття*. Читач, сприймаючи твір, збагачується лише в тому випадку, коли відкриває у ньому щось нове для себе. Для дитини-реципієнта аналізований твір – суцільне відкриття. Вона відкриває для себе не тільки життя бджілки, а й красу квітучого весняного світу. «Справжнє свято для дітей – цвітіння садів». «Не можна довго спати в ці дні, – вчимо ми дітей, можна проспати красу», – розповідає Василь Олександрович про свій шкільний досвід. – Діти встають до сходу сонця, прагнучи не пропустити тих хвилин, коли перший потік сонячного проміння осяває квітки, вкриті крапельками роси. На цю красу дитина сама не зверне увагу, якщо їй не показати, не розповісти про неї» [2, с. 179].

Твір легко «втягує» дитину в свій внутрішній світ, який є світом краси природи. Завдання вчителя полягатиме в тому, щоб він ненав'язливими, максимально лаконічними коментарями орієнтував дитячу увагу таким чином, щоб вона зосереджувалася на знакових образах зображеного світу, пробуджувала архетип не в дитячій свідомості.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, дитина, займаючись малюванням чи то на пленері, чи то відтворюючи природу з пам'яті і нестримно фантазуючи при цьому, виробляє у себе здатність уважніше вдивлятися у природу. Вслуховування у музику природи розширює ще один «канал сприймання» дитиною навколишнього світу. Водночас паралельно з вслуховуванням у музику природи, відкривається вироблення перших навичок сприймання творів музичного мистецтва, що виражали емоційно-естетичні стани природи. Отже, треба зрозуміти, що виховання красою природи, живописання словом, гра фантастичних уявлень, творення казки, малювання на пленері, слухання музики природи паралельно зі слуханням природонаслідувальної і, взагалі, природовиражальної, тобто такої, що виражає настрої природи, музичної класики – все це складає систему взаємодоповнюючих і взаємостимулюючих педагогічних засобів. Вони формують у дитині молодшого шкільного віку благодатну основу, без якої фактично неможливе подальше успішне розумове, моральне та естетичне зростання.

Досвід видатного педагога в естетичному вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – це ті «золоті крупинки» великої науки навчання та виховання, з якими повинні знайомитися майбутні вчителі початкової школи. Мова йде про проблему професіоналізму вчителя молодших класів, який, якщо підходити до учителя за найвищими мірками, заданими самим Сухомлинським, потребує як високої художньо-живописної культури, так і культури музичного світосприймання. А це означає, що необхідно розвивати «мистецьку» складову педагогічного таланту вчителя. Тому становлення професіоналізму вчителя початкової школи, яке розпочинається у студентські роки, має відбуватися з усвідомленням необхідності розвивати в майбутнього педагога як його мистецько-творчих здібностей, так і мистецтвознавчої освіченості, без якої неможливо естетично сприймати природу, і не тільки бачити її красу та насолоджуватися нею, а й уміти за допомогою слова відкривати її для інших.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди / В. О. Сухомлинський; упорядк. О. Сухомлинської; заг. ред. і передм. Д. Чередниченка. – К.: Генеза, 2003. – 272 с.

2. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1. – К.: Радянська школа, – 1976. – С. 55–206.

3. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5-ти т. Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 5–279.

REFERENCES

1. Sukhomlyns'kyj, V. (2003). *Vichna topolia: Kazky. Opovidannia. Etiudy.* [Eternal Poplar: Fairy Tales. Short Stories. Essay]. Kyiv.

2. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti.* [Problems of education of an all-rounded person]. Kyiv.

3. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam.* [I give my heart to children]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАРАНЮК Ірина Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

***Наукові інтереси*:** педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, проблеми формування професіоналізму вчителя початкових класів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BARANIUK Iryna Hryhorivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pre-Primary and Primary Education Department, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: pedagogical legacy of V. O. Sukhomlynskyi, problems of the development of the professional competence of a primary school teacher.

Дата надходження рукопису 04. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37.011.3 – 051: 37.013

ДУБІНКА Микола Михайлович –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного педагогічного університеу
імені Володимира Винниченка
e-mail: mdubinka72@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні серед різноманітної кількості важливих педагогічних проблем, що потребують негайного розв'язання є проблема педагогічного спілкування, адже від налагодження взаємин, від рівня розуміння учасників освітнього процесу залежить власне продуктивність діяльності та інші складові її успішності: позитивне налаштування на працю, психологічний комфорт, прагнення до сприйняття, розуміння та подальшого відтворення, а також задоволення від здійсненої діяльності та рух до подальших звершень. Значний інтерес для сучасної педагогіки як у теоретичному, так і в практичному планах, має спадщина В. Сухомлинського, де знаходимо глибоку психолого-педагогічну інтерпретацію сутності педагогічних явищ, закономірностей, глобальних педагогічних проблем, де однією і є проблема педагогічного спілкування, що базується виключно на гуманістичних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі педагогічного спілкування присвячені праці видатних науковців, зокрема І. Беха, Н. Волкової, І. Зязюна, В. Кан-Калика, А. Мудрика, В. Паламарчук, О. Пєхоти, О. Савченко, О. Сухомлинської та багатьох інших, які стверджують, що феномен спілкування має багатоаспектний вплив на поліпшення загальної атмосфери освітнього процесу. Проте опора на теорію і практику спілкування ще не стала повсякденною нормою діяльності вчителів, де ще спостерігається суб'єктивізм, невмотивованість, випадковий вибір змісту, форм і методів виховання.

Значний досвід розв'язання питань педагогічного спілкування представлений у науковому доробку Василя Сухомлинського. Педагог переконливо зазначав, що характер стосунків між учителем і учнем, їх взаємодія є показником педагогічної культури. Учень як особистість має бути справжнім, а не проголошеним суб'єктом освітнього процесу. Ці ідеї видатного педагога є важливими для розгляду та вдосконалення сучасних підходів організації та здійснення педагогічного спілкування, саме цим і обумовлено розгляд нами цієї теми.

Метою статті є показати важливість проблеми педагогічного спілкування, що має гуманістичне підґрунтя, використовуючи безцінний досвід Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незаперечним є факт, що важливим інструментом, який забезпечує зв'язок особистості з іншими людьми, є спілкування, де потяг кожної людини до спілкування зумовлюється її природними потребами. Але крім власне прагнення спілкуватися, важливим є оволодіння мистецтвом спілкування. Так, спілкування – це мистецтво, а тому воно потребує від людини (педагога) і серця, і розуму, й уміння, й натхнення. Як усяке мистецтво, «його неможливо раз і назавжди «опанувати», вичерпати його премудрість до останку; але (як зазначає В. Кан-Калик, так і неодноразово підкреслював В. Сухомлинський – виокремлено нами) вчитися спілкуванню

© Дубінка М. М., 2018

можна і потрібно, доки ми живемо» [3, с. 3].

У цілому спілкування є особливим видом соціальної взаємодії людей і формою її виявлення; це цілеспрямована взаємодія, при якій встановлюються і розвиваються контакти між людьми, виробляються і дотримуються загальні правила, тактика і стратегія поведінки. За твердженням В. Сухомлинського, спілкування треба розглядати як динамічну, ієрархічну систему взаємодії, що спонукає особистість до саморозвитку [6]. Основу спілкування становлять потреби людей у забезпеченні умов життєдіяльності, інформаційному обміні; реалізація спільних та індивідуальних завдань, досягнення спільних та індивідуальних цілей. Саме тому спілкування є однією з найважливіших умов об'єднання людей для спільної діяльності, в т.ч. для навчання і виховання як опосередкованої спілкуванням спільної діяльності педагога та вихованців.

Здійснюючи аналіз психолого-педагогічних основ спілкування, варто виокремити такі його закономірності: 1) наявність спільності інтересів, потреб, цінностей, цілей суб'єктів взаємодії; 2) спілкування є однією з базових потреб особистості, тому перешкоди по її здійсненню змушують до пошуку способів і засобів реалізації цього процесу; 3) розвиток, нарощування, вдосконалення – саме такий ланцюжок має відбуватися, інакше спілкування порушується, затухає; 4) позитивна налаштованість на партнера у спілкуванні, що сприяє уникненню бар'єрів, які утруднюють розуміння інформації [4, с. 204]. Щодо основних компонентів спілкування, то його структуру можна визначити як: 1) сприйняття людьми одне одного; 2) розуміння людьми одне одного; 3) ставлення як форма вираження стосунків.

У цілому ж, спілкування – невід'ємний елемент праці педагога, що включає: а) знання основ педагогіки спілкування; б) володіння умінням організовувати спілкування, управляти ним, як власним психічним станом; в) сформованість певних етично-особистих якостей педагога. При цьому варто констатувати, що професійна діяльність вчителя цілковито спирається на спілкування, залежить від нього. Педагог має генерувати процес спілкування. Від цього залежать його успіхи в навчально-виховній роботі, становлення професійної майстерності [2, с. 118]. Отже, використовуючи цей матеріал та спираючись на дослідження ряду науковців (І. Зязюн, В. Кан-Калик, В. Радул), під «педагогічним спілкуванням» розуміємо «систему органічної соціально-психологічної дії вчителя-вихователя у взаємодії з вихованцями, батьками, колегами в усіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямовану на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності та стосунків» [5, с. 254], а також на забезпечення сприятливого психологічного клімату, на психолого-педагогічну оптимізацію навчально-пізнавальної діяльності, обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, на задоволення потреб особистості в підтримці, співчутті тощо.

Завдяки спілкуванню педагог розкриває внутрішній світ особистості, формує її свідомість, сферу почуттів; організовує і забезпечує освітній процес, допомагає засвоєнню школярем різних форм соціального досвіду. Тому цілком закономірно, що в структурі духовних потреб В. Сухомлинський особливо виділяє потребу в спілкуванні. Ця потреба має вияв не лише як необхідність у нових враженнях, почуттях, знаннях, але як здатність поділитися з іншими власними переживаннями й думками. Як стверджує вчений «людське спілкування – це надзвичайно широке, багатогранне задоволення потреби людини в людині» [6, с. 455], а далі продовжує: «якщо вам пощастило досягти того, що спілкування із своїм колективом стало для кожної особистості радістю, розкішшю, коли вихованцям хочеться зібратися просто для того, щоб поговорити про те, що кого хвилює, – ви виховали справжній колектив юних громадян» [6, с. 462].

Змістом такої діяльності є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, пізнання особистості вихованця, організація взаємостосунків за допомогою комунікативних засобів, ініціатором, організатором і керівником якої є педагог. Ця система спрямована на створення оптимальних умов для обопільної діяльності та характеризується гуманістичними основами при створенні навчально-виховного середовища. При цьому гуманізм базується на переконанні в необмежених можливостях людини, її здатності до самовдосконалення; на системі ідей і поглядів на неї як найвищої цінності у суспільній свідомості, що є основною загальнолюдською духовно-моральною цінністю, сформованою людством упродовж тисячоліть. Дотримання засад гуманізму передбачає збереження фізичного і психічного здоров'я особистості, повагу до її свободи, захист гідності і визнання права на щастя, забезпечує задоволення її потреб та інтересів як кінцевої мети соціуму.

При цьому варто враховувати, що при створенні гуманістичного навчально-виховного середовища, педагогічне

спілкування виконує такі функції (за В. Семиченком «Психологія спілкування»): 1) контактну (встановлення контакту як стану обопільної готовності до приймання і передавання повідомлення, змісту взаємозв'язку); 2) інформаційну (обмін повідомленнями: прийом, передавання інформації; обмін думками, задумами, рішеннями тощо); 3) спонукальну (стимуляція активності партнера з комунікації, спрямування його на певні дії); 4) координаційну (взаємне орієнтування й узгодження дій для організації спільної комунікативної діяльності); 5) пізнавальну (сприйняття, осмислення змісту інформації, пізнання внутрішнього стану співрозмовника; розуміння і вивчення навколишнього світу, особистості, колективу, себе); 6) експресивну (можливість доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, формувати уміння й навички; пробудження в партнерові необхідних емоційних переживань та обмін ними); 7) встановлення відносин (усвідомлення власного місця в системі рольових, ділових, міжособистісних та інших комунікативних зв'язків); 8) організація впливу (зміна стану, поведінки, рівня комунікативних знань, умінь, досвіду, ціннісно-мотиваційної сфери співрозмовника тощо); 9) управлінську (керування своєю поведінкою, вплив на інших людей).

Оптимальним треба вважати таке спілкування у процесі забезпечення гуманістичних засад навчально-виховного середовища, що створює найбільш сприятливі умови для формування позитивної мотивації у навчальній діяльності, для соціально-психологічного розвитку особистості, забезпечує сприятливий емоційний клімат у всіх сферах діяльності, забезпечує ефективне керівництво соціально-психологічними процесами у колективі і дозволяє максимально використовувати особистісні якості вихованців [2, с. 118].

Однак людина – досить складний предмет, що містить у собі множину різних якостей. Серед цих якостей, як правило, виокремлюють три групи: 1) пізнавальні, в яких інша людина виступає як джерело відомостей та організатор нових вражень; 2) ділові, де інша людина є партнером у сумісній практичній діяльності, помічником, взірцем правильних дій; 3) особистісні – людина розглядається як особистість, член суспільства, представник певної його групи. При цьому залежно від цілей та мотивів учасників спілкування, задля яких воно організовується, виділяють такі його види: педагогічне, ділове та міжособистісне. У будь-якому випадку інша людина виступає носієм певних властивостей, виконує цілком визначену функцію та задовольняє конкретну комунікативну потребу – в співробітництві, нових враженнях, пізнанні, визнанні, повазі, співпереживанні, взаєморозумінні. Тому акцентуємо увагу на тому, що педагогічне спілкування має бути особистісно-орієнтованим, діалогічним, здійснюватися на суб'єкт-суб'єктному рівні.

Щодо останньої позиції зазначимо, що людина виступає як суб'єкт, так і об'єкт комунікативної діяльності. Специфіка комунікативної діяльності полягає в тому, що спілкуючись з оточуючими, особа одночасно може і має виступати в ролі суб'єкта і об'єкта спілкування. Як суб'єкт вона пізнає свого партнера, визначає ставлення до нього (інтерес, байдужість, симпатія чи неприязнь), впливає на нього з метою розв'язання певної задачі. У свою чергу, ця особа сама є об'єктом пізнання для того, з ким спілкується. Партнер адресує їй свої почуття та намагається вплинути на неї. При цьому слід підкреслити, що перебування людини і як об'єкта, і як суб'єкта характерне для будь-якого виду безпосереднього спілкування. Тому так важливо, щоб людські взаємини, у тому числі й при організації та здійсненні освітнього процесу, будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються як особистості, як рівноправні учасники процесу спілкування. При дотриманні цієї умови встановлюється не міжрольовий, а міжособистісний контакт, у результаті якого і виникає діалог, тобто найбільша сприйнятливість та відкритість до співпраці кожного з учасників спілкування. Створюється оптимум для позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах усіх суб'єктів, що взаємодіють. Не випадково В. Сухомлинський уважав діалог із дітьми пріоритетним способом педагогічного впливу. Гуманістичними засадами такого діалогу, на його думку, є передусім визнання за дитиною права бути дитиною, її права на дитячі радощі та пустощі. Без виклику в дитини зацікавлення, непідробного захоплення не можна говорити про будь-який уплив на дитину – переконував Учитель.

Головними ознаками спілкування як діалогу є встановлення особливих відносин, які, за словами В. Сухомлинського, можна визначити як духовну спільність, довіру, відвертість, доброзичливість. Діалог з вихованцями передбачає спільне бачення, обговорення ситуацій, душевний контакт – пошук рішення спільних проблем [9], а щоб викликати в дитини бажану мовленнєву реакцію на проблему, педагог має індивідуалізувати своє спілкування.

Досить цінним у цьому аспекті є запропоновані В. Сухомлинським вимоги до діалогу, а саме: 1) не перетворювати дітей у

пасивний об'єкт сприйняття інформації; 2) не перевантажувати дітей інформацією; 3) завжди залишати щось недомовленим, щоб дитині знову і знову хотілося до цього повернутися; 4) давати дитині можливість не тільки слухати, але й розмірковувати («крила думки»); 5) відкривати, об'єднувати, доносити красу слова й навколишнього світу; 6) через слово пробуджувати в дитини відчуття себе людиною [8].

В. Сухомлинський закликав організовувати діалог так, щоб відкривати перед дитиною щось одне, але при цьому має бути використаний спосіб, завдяки якому цей фрагмент життя заграє перед нею всіма кольорами веселки. Отже, у діалозі з дитиною педагог має ставити собі за мету здивувати, захопити, надихнути, порадувати її, а не просто передати певну інформацію. Кожний яскравий образ, наочний або словесний, потребує від дитини багато часу й нервових сил, вважав В. Сухомлинський. І тому дитині треба давати час, щоб вона могла осмислити почуте та побачене. Відтак, здатність дати дитині можливість подумати, тобто не поспішати з вимогою відповіді або нагромадженням нової інформації – одна з найтонших якостей педагога. Продовжуючи думку В. Сухомлинського, зазначимо, що дитині треба давати час і можливість не тільки подумати, але й знайти своє слово щодо іншого, вивірити його, самостійно сформулювати свою думку.

Не випадково, як вважають науковці, спілкування може розглядатися як аспект, умова діяльності або як окремий вид діяльності. Але зв'язок спілкування й діяльності полягає в тому, що завдяки спілкуванню діяльність організовується. Водночас у процесі спілкування формуються уявлення особистості про себе, осмислення своїх вчинків та рефлексія результатів. Для набуття учнями соціального досвіду, уміння жити в громадянському суспільстві слід активніше залучати школярів до різних форм діяльності на основі діалогу, співпраці. Саме через діяльнісний підхід в освітньому процесі учень бере участь у моделюванні явищ суспільного життя, засвоює навички комунікації. Спільна діяльність передбачає міжособистісні стосунки, що сприяють встановленню соціальних стосунків між учнями, створює можливості особистісного зростання, є засобом розширення суспільних контактів учнів та є чинником ефективної соціальної адаптації та життєдіяльності в цілому.

Щоб такий вид спілкування став реальністю, необхідна сформованість гуманістичного за своїм характером «комунікативного ядра особистості». При цьому до змісту «комунікативного ядра» входять усі психологічні властивості, що вже є сформованими у конкретної особистості і які мають вияв у спілкуванні. Ці властивості у своїй основі відображають досвід спілкування особистості з різними категоріями людей, як позитивний, так і негативний. Необхідно кожному учаснику спілкування прищеплювати культуру спілкування і формувати позитивний досвід, виробляти уміння бачити в людині вищу цінність, а в співрозмовнику спілкування – особистість, настільки ж значиму, як і він сам.

При цьому варто пам'ятати, що комунікативна взаємодія у процесі педагогічного спілкування відбувається на таких принципах: 1) урахування соціальних настанов особистості (кожна людина має власні погляди, цінності, досвід. Людині легше відкинути те, що не відповідає її настановам, ніж змінити їх. Педагог має враховувати ці настанови, уважно ставитись до них); 2) «Ви-підхід» (передбачає з'ясування намірів та очікувань вихованця, спільний пошук шляхів розв'язання проблеми); 3) толерантність (розуміння, що всі люди індивідуальні та неповторні, кожен має право на власний погляд); 4) референтність (передбачає повагу до школярів, демонстрацію віри в кращі їх якості, акцентування на позитивному, врівноваженість, доброзичливість, оптимізм) [1, с. 29–30]. А чи буде педагогічне спілкування оптимальним, залежить від педагога, від рівня його педагогічної майстерності і комунікативної культури.

Надзвичайного значення В. Сухомлинський надавав мовленню вчителя, що має слугувати зразком для дітей, а також художньому слову, зокрема творам письменників-класиків, народній творчості. Слово вчителя, на думку педагога, має бути доброзичливим, лагідним, викликати в душі дитини позитивні емоції й почуття. Педагог стверджував, що в руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптура [9]. І це не випадково: щоб ефективно формувати комунікативні уміння вихованців, на думку В. Сухомлинського, учитель повинен плекати високу культуру мовлення, дбати про те, щоб кожна дитина вільно висловлювала свої думки в будь-якій навчальній чи життєвій ситуації, вміло використовувала такі засоби техніки мовлення, як інтонація, паузи, темп, висота, сила голосу. Педагог має бути пов'язаний зі своїми вихованцями десятками ниточок, які йдуть від серця до серця і є джерелом натхнення в учительській праці.

Вчителю необхідно прислухатись до мудрих порад ученого-практика щодо

розкриття самобутності, орієнтації на особистість і максимально можливий розвиток її здібностей, моральних якостей. В. Сухомлинський наголошує, що «виховати почуття власної гідності, поваги до самої себе можна лише тоді, коли людина відчуває себе господарем у своєму власному духовному світі, коли в ньому є певна межа, за яку не має права переступати ніхто» [7, с. 309]. Процес творчого становлення особистості передбачає духовний розвиток учня, «без якого немає прагнення до ідеалу, немає живої людської особистості» [7, с. 458].

При забезпеченні гуманізації навчально-виховного середовища та при налагодженні педагогічно доцільних стосунків варто пам'ятати про психолого-педагогічні основи сприйняття і розуміння людьми одне одного. До них відносяться: 1) ідентифікація – уподібнення себе іншому, коли спілкування будується на прагненні поставити себе на його місце; 2) симпатія – особливий спосіб розуміння іншої людини на основі не раціонального осмислення її особистості, а емоційно забарвленого співпереживання її стану, співчуття, співучасті, співрозуміння з партнером у спілкуванні; 3) рефлексія – усвідомлення людиною того, як вона сприймається партнером; 4) казуальна атрибуція – приписування іншому свого бачення психологічних причин його поведінки, інтерпретації цих причин і внаслідок цього розуміння психологічних джерел поведінки партнера. Звичайно, таке бачення нерідко призводить до спотворення висновків про психологічні особливості партнера у спілкуванні; 5) установка – певна налаштованість на партнера у спілкуванні [4, с. 205].

При організації взаєморозуміння та дотриманні гуманістичних засад педагогічного спілкування, необхідно пам'ятати про дії таких механізмів та їх наслідки: 1) переконання, коли вплив здійснюється на раціональну сферу особистості і ґрунтується на критичному сприйнятті інформації і внутрішньому прийнятті її, згода з нею на підставі аргументів, доведення тих чи інших положень; 2) «психічна захопленість» – несвідома, мимовільна схильність людини до наслідування емоційних станів як на позитивній, так і на негативній основі; 3) наслідування – сприйняття і репродукування людиною рис і зразків поведінки, атрибутів зовнішності, що демонструються іншими людьми (часто є джерелом негативної поведінки); 4) психічне примушування, в основу якого покладено механізм психічного тиску з використанням влади [4, с. 205–206].

Численні дослідження вчених і практика показують, що педагоги, які починають свою педагогічну діяльність, відчувають труднощі у налагодженні педагогічного спілкування, у забезпеченні взаємодії, яка характеризується як процес творчий незалежно від того, який аспект спілкування є предметом розгляду. Тому при якісній організації педагогічного спілкування обов'язково необхідно пам'ятати про основи співробітництва та планувати взаємини на його засадах. Взаємодія в ході виконання завдань, організація для здійснення колективних справ, вибудовування взаємовідносин членів колективу, формування позитивного емоційного мікроклімату тощо – далеко не весь перелік питань, які допомагає розв'язати спілкування. А для того, щоб педагогічне спілкування було успішним, учитель має бути обізнаний з особливостями спілкування, йому слід ґрунтовно вивчити наявну літературу з відповідної проблеми і розробити програму діяльності з удосконалення власного комунікативного потенціалу як загального, так і професійного. Доцільно також використовувати активні форми засвоєння правил педагогічного спілкування: тренінги, практична робота, майстер-класи, конкурси педагогічної майстерності, творчі лабораторії тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, знання та врахування учителем основ педагогічного спілкування в найрізноманітніших сферах професійної діяльності, уміння обирати правильний підхід до учнів у системі навчально-виховних взаємостосунків з ними, сприятимуть гармонізації та оптимізації життя закладу. Педагоги, постійно спілкуючись з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі, мають уникати конфліктів, непорозумінь, неконструктивних суперечок, дотримуватися правил професійно-педагогічної взаємодії. При цьому можна стверджувати, що завдяки їх дотриманню спілкування буде педагогічно доцільним, гуманістично зорієнтованим, а значить більш ефективним. Тому вчителям необхідно оволодівати мистецтвом спілкування, яке є основою професійного успіху.

Перспективи подальших досліджень передбачають виокремлення організаційно-педагогічних умов оволодіння майстерністю спілкування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посібник / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – С. 26–40.

2. Дубінка М. М. Педагогічні умови формування майстерності майбутнього вчителя (Методичні рекомендації до спецсемінару) / М. М. Дубінка. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2004. – С. 117–133.

3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении. Книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

4. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навчальний посібник / З. І. Слєпкань. – К.: Вища школа, 2005. – С. 203–206.

5. Соціолого-педагогічний словник [Уклад.: Радул В. В., Галета Я. В., Довга Т. Я., Дубінка М. М., Кічук Я. В., Кравцов В. О., Радул О. С., Фабрика А. А., Шульга О. А.] / За ред. В. В. Радула, вид. 2-е. – Харків: Мачулін, 2015. – 444 с.

6. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.1. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 401–637.

7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 283–582.

8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 5–279.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 417–654.

REFERENCES

1. Volkova, N. P. (2006). *Profesiyno-pedagogichna komunikatsiya*. [Professional-pedagogical communication]. Kyiv.

2. Dubinka, M. M. (2004). *Pedagogichni umovi formuvannya maysternostI maybutnogo vchitelya*. (*Metodichni rekomendatsiyi do spetsseminaru).* [Pedagogical conditions for the formation of the mastery of the future teacher (Methodical recommendations to the special sample)]. Kirovograd.

3. Kan-Kalik, V. A. (1987. *Uchitelyu o pedagogicheskom obschenii.* [Teacher about pedagogical communication]. Moscow.

4. Slepkan, Z. I. (2005). Naukovi zasadi pedagogichnogo protsesu u vischIy shkoli. [Scientific principles of pedagogical process in high school]. Kyiv.

5. Sotsiologo-pedagogichniy slovnik (2015). [Sociological-pedagogical dictionary]. Harkiv.

6. Suhomlinskiy, V. O. (1976). *Metodika vihovannya kolektivu.* [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

7. Suhomlinskiy, V. O. (1977). *Narodzhennya gromadyanina*. [Birth of a citizen]. Kyiv.

8. Suhomlinskiy, V. O. (1977). *Sertse viddayu dityam*. [I give my heart to the children]. Kyiv.

9. Suhomlinskiy, V. O. (1976). *Sto porad uchitelevi*. [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

***Наукові інтереси*:** самовизначення особистості майбутнього педагога; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DUBINKA Mykola Mikhaylovich – Candidate of Pedagogic Sciences, Asociate Professor, Associate Professor Department of Pedagogy and Education Management, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: self-determination of personality of future teacher; pedagogics of higher school; study of pedagogical inheritance of V. O. Sukhomlynskogo**.**

Дата надходження рукопису 04. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул

УДК 37.015.31

ЖУРАТ Юлія Василівна –
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID iD: 0000/0003-3535-9817
e-mail: y.zhurat@chnu.edu.ua
ПЕРЕПЕЛЮК Інна Романівна –
кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID iD: 0000-0002-6376-2825
e-mail: i.perepeliuk@chnu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап модернізації вітчизняної освіти вимагає створення високодуховного середовища формування в молодого покоління моральної культури і основуватися на концепції духовно-

© Журат Ю. В., Перепелюк І. Р., 2018

морального розвитку. Це спонукає до переорієнтації чинної системи навчання з прагматичної на духовно-творчу, пріоритетним напрямом якої є розвиток дитини, формування в неї стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі. Одним з основних завдань навчально-виховного процесу в умовах дошкільної освіти, у тому числі на заняттях читання, за сучасних умов виявляється не стільки в накопиченні інформації, скільки в засвоєнні культурно-історичного досвіду побудови людських стосунків, збагаченні життєвого досвіду дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибоке усвідомлення сутності моральних норм у поєднанні з переживанням їхньої істинності спричинює виникнення в людини суб'єктивної готовності неухильно керуватися цими нормами у своїй поведінці зазначає М. Боришевський. Формування основ духовного світу дитини через літературну творчість сприятиме становленню цілей та сенсів життя, виробленню громадянської спрямованості майбутніх громадян; адекватного оцінювання дитиною предметів і явищ навколишнього середовища за дуалістичним сприйняттям на основі первинного соціального досвіду: а саме, «подобається – не подобається», «погане – хороше», «добре – зле», «прекрасне – потворне».

Вихованість особистості дитини дошкільного віку визначається достатнім рівнем сформованості так званої моральної особистості, яка виявляє себе через побудову висловлювань морально-етичного спрямування і міркувань про себе (самоідентифікація), поведінку серед товаришів та інших людей, внутрішні переконання морально-етичного характеру. Емоційно-ціннісному самостановленню передує формування особистісних цінностей, які становлять психологічні новоутворення, що відображає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену сферу довкілля, через ставлення до якої він усвідомлює та утверджує себе, своє «Я» [2]. Формування особистісної цінності забезпечує достатню спонукальну силу щодо подальшого втілення в конкретних вчинках і модифікації моральної поведінки.

Моральні якості особистості передбачають готовність захищати слабших, турботу про молодших, відстоювання свободи, незалежності особистості, народу, держави; шляхетне ставлення до дівчини, жінки / матері, бабусі; непохитна відданість ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість, справедливість, працьовитість, скромність); турбота про розвиток національних традицій, звичаїв та обрядів, дбайливе ставлення до рідної природи, землі; вміння скрізь і всюди чинити благородно, шляхетно; виявляти лицарські чесноти; турбота про розвиток національних традицій, звичаїв, обрядів. За словами В. Сухомлинського «дитина є дзеркалом морального життя батьків, а найцінніша моральна риса, що передається дітям – душевна доброта матері і батька, вміння робити людям добро» і саме дошкільний вік з його особливим механізмом соціалізації – наслідуванням є особливо важливим в цьому процесі. [10].

Мораль становить загальну ціннісну основу культури, що спрямовує активність людини на ствердження самоцінності особистості, рівності людей у їхньому прагненні до щасливого життя; предмет вивчення етики; одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей [4].

Мораль утворюють моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість. Норми і принципи моралі, моральні ідеали, почуття становлять систему моралі, яка визначає життєву позицію певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтує їх у світі цінностей. Зміст моралі пов'язують насамперед з ідеями гуманності [5].

Процес засвоєння морально-етичних норм послідовно відбувається процесі формування понять і вихованні почуттів. Сформованість морально-етичних норм засвідчує ефективність процесу морального виховання, яке розуміється на рівні формування моральної свідомості, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки; яке здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння національних норм, традицій, багатої духовної культури народу, тих моральних норм, якостей, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей.

Основою морального виховання є загальнолюдські цінності, загальновизнані моральні норми, вироблені людьми, які як першоджерело пізнаються і через читання художніх творів. Виокремлюють такі стадії формування оцінно-етичних суджень дітей в роботі з художнім текстом: 1) сприймання художніх творів; 2) розуміння змісту художнього тексту; 3) усвідомлення дій і вчинків героїв художніх творів; 4)емоційний відгук на поведінку і вчинки героїв у формі співчуття, співпереживання, схвалення, засудження; 5) оцінно-етичні висловлювання дітей щодо поведінки і вчинків героїв; мотивація висловленої оцінки.

Слід виокремити напрями формування оцінно-етичних суджень дітей: 1) темпи формування оцінно-етичних суджень залежать

від розуміння й усвідомлення дітьми сутності відповідної морально-етичної категорії як позитивної, так і негативної забарвленості; 2) адекватність оцінно-етичних суджень дітей залежить від оцінної ситуації та об'єкта оцінки; 3) в ситуації взаємооцінки (оцінки героїв художніх творів, однолітків), адекватність підвищується, в ситуації самооцінки адекватність оцінних суджень різко падає; 4) відчувається залежність темпів формування оцінно-етичних суджень та їх адекватності від виду діяльності; 5) читання художньої літератури і заняття з розвитку мовлення підвищують темпи й адекватність формування оцінно-етичних суджень, в ігровій і театрально-ігровій діяльності знижується як адекватність, так і темпи формування оцінно-етичних суджень; 6) темпи збагачення словника дітей лексикою морально-етичної спрямованості залежать від занурення їх до активної оцінно-етичної діяльності як на заняттях, так і в повсякденному житті; 7) активне вживання дітьми прислів'їв і приказок морально-етичної спрямованості зумовлюється позитивними стимулами з боку вихователя [7].

Моральна свідомість передбачає наявність певних знань, уявлень і суджень, правил поведінки, що регулюються суспільними нормами.

Формування моральних понять, переконань, ідеалів – це виховання почуттів (любові до рідних, взаємоповаги і взаємодопомоги, милосердя тощо). Судження – загальнозначуща словесна форма, завдяки якій чуттєвому досвіду надається абстрактна всезагальність; містить предмет у визначенні ідентичності та всезагальності; складається у людей як перетворена і словесно виражена форма перцептивної діяльності, що виконує роль планування та регуляції; сукупність вимог, що висуваються певною соціальною групою до своїх членів; висловлювання; розумовий акт, що виражає ставлення промовця до змісту думки; поведінка, відповідна моральній нормі, що має сприйматися людиною як єдино можлива для неї, що виражає саму сутність її особистості.

Судження як основна форма мислення, в якій утверджується або заперечується наявність у предметах і явищах тих чи інших ознак, властивостей, зв'язків або відношень між ними, містить оцінку узагальнення про той чи той моральний зміст традиції, закону, вчинку тощо.

Психолого-педагогічні спостереження доводять, що окремі форми суджень розвиваються не одночасно. Спочатку формуються судження, які щось констатують, складні судження з'являються пізніше і базуються на простих. У процесі навчання педагог має ознайомити дошкільників з типами логічних зв'язків у судженнях та навчити їх виявляти логічний смисл граматичних зв'язків, визначати необхідні та достатні умови, що дозволяють учню будувати судження щодо конкретного явища.

Оцінне судження – це судження, в якому людині приписуються певні моральні якості – достоїнства чи недоліки, що є причиною досягнень помилок.

Морально-етичні судження дошкільників містять слова морально-етичної спрямованості, оцінку поведінки та вчинків літературних персонажів, однолітків, власну, визначення мотивів поведінки, відображають оцінку власного ставлення до подій і героїв.

Моральні почуття – переживання людиною свого ставлення до вчинків відповідно до норм моралі. Розрізняють суспільно значимі й особисті переживання людини. Вони можуть не тільки не співпадати, але нерідко й суперечити одне одному. Моральні почуття поряд із інтелектуальними й естетичними належать до вищих почуттів, і багатші за змістом і зі складною структурою.

Моральні якості – це якості людини, такі як: чесність, справедливість, обов'язок, відповідальність, гідність, честь, совість, безкорисливість, працелюбність, повага до старших. В основі моральних якостей лежать знання про моральні норми. Моральна свідомість феномен духовної культури, що функціонує на двох рівнях — емоційно-почуттєвому та раціонально-теоретичному, які існують у взаємодії, єдності, доповнюючи один одного. Свідомістю моральна норма формулюється у вигляді наказу, зверненого до всіх людей, який має виконуватися ними беззастережно в різних життєвих ситуаціях.

Моральна поведінка – поведінка, зумовлена моральними нормами і принципами, які регулюють взаємини людей у даному суспільстві. З психологічної точки зору моральна поведінка виникає на основі вроджених і інстинктивних реакцій і виробляється внаслідок систематичних впливів середовища. Вроджені реакції перетворюються в умовні, моральні форми поведінки. За Л. Виготським, моральна поведінка – та, що пов'язана з вільним вибором її соціальних форм [3]. Важливою умовою виховання моральної поведінки є формування моральної свідомості, моральних понять і моральних почуттів.

Показником вихованості дитини є поведінка, яка відповідає духові моральних принципів і норм; через моральну поведінку реалізовуватиметься діяльнісний компонент поняття «пошани до дорослих», що складається з гуманних учинків дітей стосовно батьків: привітність, турбота, надання

допомоги, чуйність, повага. Керування процесом морального становлення особистості дитини передбачає насамперед створення відповідних умов, спрямованих на виявлення шани до дорослих.

У процесі відродження й утвердження національної системи виховання і навчання відновлюються принципи, норми народної моралі, яка за своєю суттю є загальнолюдською.

Народ завжди надає пріоритетності моралі перед усіма іншими чинниками, сферами життя. За народною мудрістю, кожна людини має визнавати вищість, верховенство моральних знань (ідей, норм, принципів) підпорядкованість їм інших галузей, видів знань (політичних, ідеологічних тощо). Національна система виховання і навчання реалізує моральні цінності (людяність, доброту, милосердя, співпереживання) як найвищі надбання рідного та інших народів.

Одним із чинників формування моральної поведінки є емоції. Досліджуючи вплив емоцій на моральний розвиток, науковці акцентують увагу на тому, що дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет власних соціальних потреб, що формується як щось особливо значуще, бажане. Формами вияву регулятивної функції емоцій як інтегральної є оцінювальна, прогностична і спонукальна. Оцінювальна функція є найбільш адекватною. Оцінка розглядається як сполучна ланка між світом цінностей, у тому числі моральних, і сферою потреб, представлених емоціями. Емоція як перша сходинка розвитку оцінки поступово насичується раціонально і набуває морального змісту [8].

У змісті морального виховання емоційний складник містить домінуюче психологічне навантаження в процесі формування моральних переконань, оскільки саме в ньому виражається ставлення особи до моральних норм і вимог; визначає мотивацію вчинків і фактично є джерелом мотиваційної, спонукальної функції морального переконання. Важливість емоційного фону задля формування моральної особистості доводиться розумінням емоційного вчинку як спрямувальної дії до вироблення морально довершеної поведінки на етапі виховання дошкільника.

Отже, морально-етичні судження дітей дошкільного віку відображають рівень сформованості моральної особистості, тобто їхньої вихованості, особистісні цінності, наскільки діти оволоділи елементарними знаннями з етики (поняття добра та зла, справедливості та несправедливості, обов'язку, відповідальності), моралі, тобто наскільки дошкільники дотримуються моральних норм.

Діти дошкільного віку можуть будувати свої судження щодо моралі та етики, якщо ними засвоєні морально-етичні норми, що відтворено на таких рівнях сформованості моральної особистості: 1) усвідомлення понять морально-етичної спрямованості (любов до рідних, взаємоповага, взаємодопомога, милосердя); 2) формування суджень (слова морально-етичної спрямованості, оцінка поведінки та вчинків літературних персонажів, однолітків, власної, визначення мотивів поведінки, відображення особистого ставлення до подій і героїв); 3) формування переконань (єдність знань і особистого ставлення до них як до таких, що беззастережно відображають дійсність і визначають поведінку); 4) вироблення оцінки (застосування деякого загального морального положення до окремої ситуації); 5) формування моральної свідомості (наявність певних знань, уявлень та суджень, правил поведінки, що регулюються суспільними нормами).

Судження морально-етичного спрямування побудована на умінні будувати відповідні висловлювання:

1. Вимога змістовності. Говорити або писати можна лише про те, що добре відомо. Судження дошкільника буде цікавим, корисним і йому самому, й іншим, коли воно побудоване на знанні фактів, спостереженнях, коли в ньому висловлюються обдумані, невигадані переживання.

2. Вимога логічності, послідовності, чіткості побудови мовлення. Добре знання того, про що дошкільник говорить, допомагає йому не пропустити чогось суттєвого, логічно переходити від однієї частини до іншої, не повторювати одного і того ж кілька разів. Правильне судження припускає обґрунтованість висновків, уміння не тільки розпочати, але і завершити сказане. Ці перші дві вимоги стосуються змісту й структури судження; подальші вимоги відносяться до оформлення усних та писемних висловлювань.

3. Вимога точності. Це вміння того, хто говорить і пише не просто передати факти, спостереження, відчуття відповідно до дійсності, але і вибір для цієї мети якнайкращих мовленнєвих засобів – таких слів, поєднань, які передають саме ті риси, які властиві предмету, що зображується, про який почуто. Точність вимагає багатства мовних засобів, їх різноманітності, уміння вибрати в різних випадках слова, що відповідають змісту висловлювання, слова та їх поєднання, структура речень, засоби мають бути різноманітні, нові, оригінальні.

У виробленні морально-етичних суджень варто зауважити, що зразком не тільки правильного, змістовного, а й образного, емоційного мовлення є література. Художня література як один із видів мистецтва –

найпопулярніший і найдоступніший усім. Сила впливу художнього слова найвизначніших літературних творів не лише в тому, що вони правдиво в образах моделюють різні сторони й грані дійсності, а й у тому, що вони гуманістичні за своєю суттю. Вивчення літератури в школі проводиться не лише з освітньою, але й виховною метою, оскільки засобами мистецтва слова виховується любов до Батьківщини, повага до її мови, історії, її звичаїв і традицій. Велике значення має читання творів української та зарубіжної літератури в естетичному, моральному вихованні юних громадян України.

Читання, як і письмо, – вид мовленнєвої діяльності, які перебувають у тісному взаємозв'язку з усною (аудіювання, говоріння).

Мовленнєва діяльність (аудіювання, говоріння, читання, письмо) спирається на мовні знання. Метою навчання рідної мови в школі є формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користується мовними засобами при сприйнятті (слуханні і читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції.

Мовленнєва компетентність, конституюючись на мовній компетентності, містить систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати і будувати усні і писемні монологічні й діалогічні виловлювання – морально-етичного спрямування), що слугуватимуть дітям для спілкування в різних життєвих ситуаціях, в тому числі і на заняттях читання. Читання розширює світогляд дітей, формує естетичні смаки, вподобання, впливає на розвиток морально-етичних почуттів. Щоб досягти цього, читання будь-яких текстів на занятті супроводжується їх аналізом, у процесі якого вчитель звертає увагу на тему, основну думку твору, образність мови, вчинки і характер персонажів, спонукає дітей оцінювати їх, висловлювати власне ставлення.

Отже, читання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, у якому під час ознайомлення з літературним твором відбувається процес аудіювання, говоріння, а тому виникає монологічне і діалогічне висловлювання, що базується на застосуванні вмінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством виражальних засобів залежно від мети висловлювання.

Етична насиченість навчальних тем під час ознайомлення з художнім текстом морально-етичного спрямування може бути забезпечена відповідно до такої логіки подачі й сприйняття матеріалу:

– актуалізація знань дошкільників, уведення етичних понять, ознайомлення з правилами етикету;

– сприйняття та осмислення отриманих знань за допомогою ситуацій (виховна ситуація, художні тексти, аналіз поведінки героїв, життєві приклади тощо);

– самостійне узагальнення та відкриття моральних істин, правил поведінки;

– визначення разом з учнями критеріїв оцінки вчинку згідно з нормами етики та «золотого» правила етики («не роби іншому того, чого не бажаєш собі»);

– закріплення набутих знань у практичній діяльності (розв'язання моральних дилем, виконання творчих завдань, участь у рольових і ділових іграх, імітація типових життєвих ситуацій тощо).

Забезпечуючи системність, інтегративний характер етичної підготовки дошкільників, вихователю необхідно завжди чітко визначати моральний стрижень, який лежить в основі тієї чи тієї теми. Здійснюючи аналіз текстів на уроках читання, особливу увагу дітей треба зосереджувати на таких етичних категоріях: добро, гідність, чесність, відповідальність, працьовитість та інших.

В. Сухомлинський в ідеальному образі людини виокремлював такі риси:

– уміння дорожити святинями Батьківщини як особистими цінностями і святинями своєї свідомості та свого серця;

– гармонійну єдність суспільного й особистого, великого і малого в духовному житті людини;

– багатство духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб; уміння користуватися духовними цінностями і дорожити ними, бачити, знаходити їх олюднення в особистому світі;

– потребу людини в людині як носія духовних цінностей; виникнення, розвиток цієї потреби на основі духовної спільності людей, їх прагнення до володіння духовними цінностями;

– активне ставлення до добра, зла, уміння не лише бачити добро і зло, а й близько примати до серця все, що відбувається довкола;

– ідейні переконання, готовність боротися за них;

– почуття людської гідності – повагу до самого себе, уміння дорожити своєю особистою честю, своїм ім'ям; постійне прагнення до моральної досконалості;

– постійне бажання збагачувати й розвивати свій розум;

– естетичне багатство;

– любов до праці, прагнення до вдосконалення трудової майстерності;

– фізична досконалість.

Педагогічний талант великого гуманіста В. Сухомлинського у намаганні сформувати в

дитини співчуття, співпереживання, відгук на чуже горе, приймати «сердечну участь у житті, у творенні радощів…» [9, с. 10]. Педагогіка людиноцентризму розвиває чутливість до всього людського, насамперед до людського в самому собі,кожна дитина, має пройти тривалу школу відчуттів і сприймань, яка б виробила в ній широкий діапазон почуттів, любов і повагу до людини.

Отже, виховний зміст спадщини видатного українського педагога є «зразком універсальної виховної концепції, яка не втрачає актуальності, бо спирається на гуманістичні загальнолюдські цінності і духовні традиції народу» [6, с. 7].

Організація роботи старших дошкільників із художнім текстом має передбачати проведення етичних бесід, бесіди на моральні теми, роз'яснення естетичних понять, задушевні індивідуальні розмови з дитиною – важлива ланка у формуванні моральних якостей особистості. Використовуючи методи звернення до особистості дитини, людинознавець сприяв розвиткові моральної свідомості, формуванню вірних моральних оцінок, суджень, понять, переконань, узагальненню життєвого досвіду юнака, його вчинків, поведінки, формуванню в дитини адекватної самооцінки. Сутність моральної відповідальності особистості, на думку В. Сухомлинського, полягає в тому, що основою зовнішнього контролю є суспільна думка, а внутрішнього – совість [9, с. 67].

Одним із головних завдань виховання є формування в дитини потреби працювати, уміння отримувати радість від праці. Народний учитель стверджував, що «найважче повинно стати найдорожчим – у цьому діалектика й логіка формування в людині твердих переконань. Лише тим людина дорожитиме все своє життя, що далося їй дорогою ціною. Любов до праці не витягнеш з кишені і не вкладеш у руки маленькій людині. Це скарб, який треба добувати працею і тільки працею. На жаль, дехто вважає, що радість нашого життя, щастя буття можна відкрити перед свідомістю й серцями юнацтва, тільки даючи якнайбільше матеріальних благ» [9, с. 90].

В. Сухомлинський обстоює позицію передавання традиції праці із покоління в покоління: «Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки? – запитаю я сам у себе, у своїх ровесників – батьків і матерів, виходячи з підлітками в похід до витоків радості їхнього дитинства й отроцтва. Я закликаю всіх батьків і матерів: ходімо разом з нашими дітьми до витоків радощів їхньої юності, покажемо їм ці витоки, нехай вони всім серцем відчують, якою дорогою ціною здобуті їхні радощі. Утвердимо в серцях своїх синів, дорогі батьки і матері, те, що стало для них святинею, – самовіддану любов до Вітчизни. Повторимо, дорогі батьки, у своїх синах і дочках нашу чесну, важку, красиву молодість, наші ідеали, наші мрії про щастя, про добробут наших родин. Зробіть, дорогі батьки й учителі, так, щоб кожна дитина пройшла шлях – від першої пригорщі землі для садіння яблуні до першого достиглого яблука, – і ви переконаєтесь, що ця романтична, одухотворена добрими почуттями праця облагороджує людину» [10].

Читання – вид рецептивної мовленнєвої діяльності, у якому під час ознайомлення з літературним твором відбувається процес аудіювання, говоріння, а тому виникає монологічне і діалогічне висловлювання, що базується на застосуванні вмінь користуватися усною і писемною формами літературної мови, всім арсеналом засобів залежно від мети висловлювання.

Організація роботи старших дошкільників із художнім текстом морально-етичного спрямування сприяє виробленню моральності на таких рівнях: людиноцентризм; емпатійність; діалогізм; гуманізм; філософський рівень світорозуміння; аксіологічність; духовність.

Морально-етичні судження дошкільників – основа моральності особистості – це висловлювання, що містять слова морально-етичної спрямованості, включають оцінку поведінки та вчинків літературних персонажів, однолітків, власну, визначення мотивів поведінки, відображають оцінку власного ставлення до подій і героїв.

Питання моралі, морального виховання розглядалися науковцями, проте система роботи щодо формування моральної сфери особистості дошкільників на заняттях читання на етапі дошкільної підготовки не знайшла належного відображення у їхніх працях. Формування морально-етичних суджень дошкільників залежить від визначення критеріїв, показників, рівнів сформованості цього типу суджень. З-поміж них: художньо-мовленнєвий, оцінно-ціннісний та морально-етичний критерії.

Визначення сутності педагогічних умов формування моральної особистості дошкільників знайшло відображення в розробленні відповідної системи роботи щодо формування моральної особистості дошкільників на заняттях читання. Визначено ряд педагогічних умови: формування загальнолюдських моральних якостей дошкільників на матеріалі художньої літератури морально-етичної тематики ,зокрема, Василя Сухомлинського; упровадження на заняттях читання системи роботи щодо формування морально-етичних суджень дошкільників; засвоєння дошкільниками моральних понять на матеріалі

творів художньої літератури; формування морально-етичних суджень дошкільників на основі аналізу художніх творів і як результат формулювання власного висловлювання; інтеграція різних видів діяльності (навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, ігрової, театрально-ігрової).

До психологічних умов віднесено врахування вікових особливостей дошкільного віку; взаємозв'язок мовлення і мислення; урахування особливостей розвитку психічних процесів; створення атмосфери морально-психологічного комфорту у групі.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Змодельована і розроблена система роботи підвищення рівня сформованості морально-етичних суджень як основи моральної особистості дошкільників на заняттях читання ґрунтується на взаємодії вихователя й учнів, сприяє створенню і реалізації педагогічних умов формування моральної особистості дошкільників, поглибленому засвоєнню дошкільниками слів морально-етичної спрямованості й систематичному залученню їх до активних форм мовленнєвої діяльності через виконання емоційно-оцінного аналізу художніх творів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Василь Сухомлинський: життя в діалозі / Іван Дмитрович Бех // Зб. наук. пр. Сер. Пед. науки / Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2009. – Вип. 53. – С. 18–23.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: у двох книгах. Кн. 2. / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – 342 с.

3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 512 с.

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

5. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. – К.: Знання, 2005. – 767 с.

6. Кабанова-Меллер Е. Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Е. Н. Кабанова-Меллер. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

7. Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.02. / Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського / Монке О. С. – Одеса, 2002. – 21 с.

8. Петровский А. В. Общая психология / А. В. Петровский. – М.: Просвещение, 1977. – С. 236–257.

9. Сухомлинский В. А. Не только разумом, но и серцем…: сб. ст. и фрагментов из работ / Василий Александрович Сухомлинский. – 2-е изд. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 139 с.

10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К., 1976. – Т. 2. – С. 149–416.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2009). *Vasyl Syhomlynskyi: zhyttia v dialozi.* [Vasyl Sukhomlynskyi: Life in a Dialogue]. Kherson.

2. Bekh, I. D. (2003). *Vyhovannia osobystosti: y dvoh knygah.* [Education of the person: in two books. Kn. 2.]. Kyiv.

3. Vygotskyi, L. S. (1956). *Myshlenie I rech.* [Thinking and Speech]. Moscow: Publishing House of the APN RSFS.

4. Goncharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedagogichnyi slovnyk.* [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv.

5. Lyubar, O. O. (2005). *Istoria ukrainskoi shkoly i pedagogiky: hrestomatia*. [History of the Ukrainian school and pedagogy: textbook]. Kyiv.

6. Kabanova-Meller, E. N. (1981). *Uchebnaiy deetelnost I razvivaiuschee obuchenie*. [Educational activity and educational training]. Moscow.

7. Monke, O. S. (2002). *Formuvannia ocinno-etychnyh sudzhen u hudozhnio-movlennieviy dijlnosti ditei starshogo doshkilnogo viku.* [Formation of appraisal and ethical judgments in the literary and speech activity of the senior preschool age children]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odessa.

8. Petrovskyi, A. V. (1977). *Obschaiy psichologia*. [General psychology]. Moscow.

9. Sukhomlinskiy, V. A. (1990*). Ne tolko razumom, no i sercem.* [Not only by reason but also by heart … sb. st. i fragmentov iz rabot]. Moscow.

10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Jak vyhovaty spravzhniu liudynu*. [How to raise a real person]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ЖУРАТ Юлія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: педагогічні умови формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів.

ПЕРЕПЕЛЮК Інна Романівна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: організаційно-педагогічні умови партнерства дошкільного навчального закладу і сім'ї в Республіці Польща.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ZHURAT Yuliya Vasylivna – Candidate of Pedagogic Science, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology Preschool

Education, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University.

Circle of scientific interests: pedagogical conditions of formation of professional subjectivity of future primary school teachers.

PEREPELIUK Inna Romanivna – Candidate of Pedagogic Science, Assistant at the Department of Pedagogy and Psychology Preschool Education, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University.

Circle of scientific interests: organizational and pedagogical conditions of preschool educational institution and family partnership in the Republic of Poland.

Дата надходження рукопису 25. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 316.614-057.87:373.5.091

КУЗЬМІЧ Тетяна Олександрівна –
кандидат педагогічних наук, завідувач
навчально-методичної лабораторії управління навчальними закладами,
викладач кафедри теорії й методики виховання, психології та інклюзивної освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради
e-mail: rusichkherson@ukr.net

МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗУЮЧОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ШКОЛИ РАДОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Провідним чинником соціалізації особистості вже протягом тривалого історичного часу є школа. Відповідно до викликів часу і проблем соціального становлення особистості пошук нових моделей розвитку освітнього простору, спрямованого на забезпечення соціально-педагогічних умов успішної соціалізації дитини, тривав завжди. Але ж застосування інноваційних підходів у цьому процесі не виключає використання вітчизняного досвіду, зокрема завжди актуального педагогічного надбання Василя Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема створення моделей соціалізації освітнього простору знайшла висвітлення в дослідженнях як вітчизняних (С. Диба, М. Дьомін, Л. Завацька, І. Звєрєва, О. Карпенко, П. Кононенко, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, А. Макаренко, О. Матвієнко, Л. Пуховська, С. Савченко, В. Сухомлинський, Т. Усатенко, С. Харченко та ін.), так і зарубіжних (Є. Бікметов, І. Кон, Г. Ландберг, А. Маслоу, Р. Мертон, А. Мудрик, Б. Паригін, Т. Парсонс, А. Поліс, К. Роджерс та ін.) учених.

У роботах вітчизняних науковців процес створення моделі соціалізую чого освітнього простору представляється як виховна система, яка спрямована на «формування самостійності та відповідальності, принциповості та почуття власної гідності, творчої активності та критичного мислення» та потребує «підвищеної уваги всіх інститутів суспільства, переорієнтації їх на первинну соціалізацію людини» [1, с. 122]. Проблему взаємозв'язку соціалізації та виховання ряд зарубіжних дослідників тлумачать як процес соціальної еволюції людини, у якому відбувається розв'язок протиріччя між біологічним і соціальним через перетворення біологічного. За думкою Б. Паригіна *створення соціального середовища передбачає: «соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, прав, обов'язків тощо»* [4, с. 13]. Єдність процесів соціального становлення та навчання й виховання обґрунтовує в своїх наукових працях І. Кон, стверджуючи: «Соціалізація містить у собі не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому значенні слова), але й стихійні, спонтанні процеси, що так чи інакше впливають на формування особистості» [2, с. 43]. Про значимість впливу соціального середовища на розвиток особистості дитини В. Сухомлинський зазначав: «Все, що бачить підліток навколо себе – це сходинки розвитку, які здебільшого визначають нові думки, переживання, тривоги, турботи підлітка, які вчителям та батькам здаються незначними» [5, с. 241]. На необхідність трансформації школи в культурно-історичну парадигму, яка б ґрунтувалася на інтеграційній взаємодії виховних народних традицій та освітніх систем наголошують П. П. Кононенко та Т. П. Усатенко, які є авторами моделі життєдіяльності школи-родини як української національної школи нового типу [3, с. 129].

Метою статті є опис та обґрунтування типової моделі соціалізую чого освітнього простору на засадах педагогічних ідей відомого педагога Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі формування соціалізуючого простору виокремлюють декілька типів моделей, за якими відбувається

© Кузьміч Т. О., 2018

соціалізація тієї чи іншої дитини, групи дітей: – *соціологічна модель*, яка припускає засвоєння учнями як стихійних (вулиця), так і організованих (школа)впливів соціального середовища; – *інтеріоризаційна модель* (від латин. interio- «усередині») заснована на зовнішній підтримці бажаної для оточуючих людей поведінці, у результаті чого у підлітка складається система внутрішніх регуляторів, звичних норм поведінки, зразки якої демонструються найближчим оточенням; – *інтеракційна модель* (від. англ. interakction – «взаємодія»), у якій соціалізація трактується як результат міжособистісної взаємодії, що й визначає тип сприйняття світу; – *інтраіндивідуальна модель* (від латин. intra – «усередині»; individuum – «окрема людина») – соціалізуючий вплив дорослих на кожну окрему дитину; – *факторно-інституційна модель* (від латин. faktor – «той, хто робить, виробляючий», у педагогіці – рушійна сила», instutum – «установлення») – соціалізація відбувається в результаті дії факторів, інститутів, агентів тощо.

Наведений нами перелік різних моделей соціалізації дозволяє найбільш оптимально визначити *соціалізуючий простір* як цілісну структуру, в яку тісно вплетені освітнє й виховне середовище [7].

Це не інновація, саме така ідея є провідною в основі моделі соціалізуючого освітнього простору школи Радості Василя Сухомлинського. Якщо через призму педагогічних творів відомого педагога розглядати проблему, окреслену нами, то можна встановити декілька змістових ліній соціалізуючого простору (Рис. 1): навчально-пізнавальна діяльність, патріотичне та громадянське виховання, суспільно-корисна праця, естетичне та етичне виховання, екологічна культура, культура здоров`я, колективізм, батьківська педагогіка, співпраця сім'ї та школи.

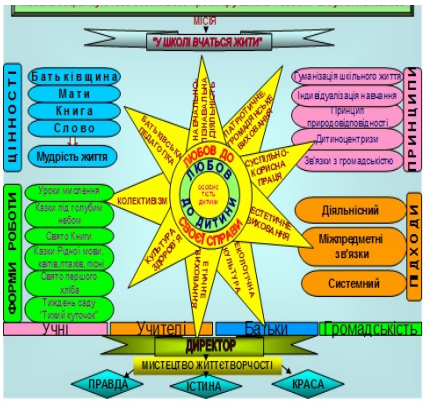

Рис. 1. Модель соціалізуючого освітнього простору Школи Радості Василя Сухомлинського.

Власною педагогічною діяльністю, унікальним педагогічним експериментом у Павлиській школі В. О. Сухомлинський переконливо довів, що школа як соціальний інститут спроможна повноцінно виконувати всі свої функції за умови тісної співпраці з соціальним оточенням як відкрита виховна система. «У школі, – зазначав Василь Олександрович, – навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, вивчати багатства науки й мистецтва. *У школі вчаться жити*» [6, с. 7].

Обережне ставлення до світу дитинства, любов та повага до Дитини, збереження та створення його щасливого простору, з однієї сторони, та невтомне професійне зростання Вчителя, з іншої сторони, – за такими критеріями оцінював Василь Олександрович педагогів.

Важливою умовою створення соціалізуючого простору Павлиської школи визнавався обов'язковий культ таких *цінностей* як Батьківщина, Мати, Книга, Слово. Такі *форми роботи* як уроки мислення, казки під голубим небом, свята Книги, рідної мови, квітів, птахів, першого хліба тощо продовжували та розвивали традиції вітчизняної педагогіки: формували духовний світ дітей і підлітків, вчили мудрості життя, спонукали до самовиховання особистості.

Наскільки зберегла сьогодні сучасна школа той простір щасливого дитинства, який створив В. Сухомлинський? Принципи гуманізації і індивідуалізації навчання, природовідповідності, дитиноцентризма, зв'язку з громадськістю – все це у більшій чи меншій мірі отримало розвиток у практичній роботі пострадянської школи. Робота психологічної та методичної служб, заняття з дітьми, які відстають у навчанні, стали нормою у будь-якій сучасній школі. А такі підходи, як діяльнісний, системний, метапредметний, що відпрацьовувались у Павлиській школі, лягли в основу нового Держстандарту та Концепції Нової української школи. Багато з того, що сьогодні стало традицією для сучасної школи, колись було інновацією у школі Сухомлинського.

На думку видатного педагога, тільки спільними зусиллями представників таких цільових груп процесу соціалізації як *учителі, батьки, громадськість,* можна навчити дитину жити по-справжньому і бути щасливою. Тому *мистецтво життєтворчості*, за В. О. Сухомлинським, має бути одухотвореним та розглядатися, як цінність, а також прагнути філософського тлумачення з точки зору категорій Правди, Істини і Краси.

В. О. Сухомлинський говорив: «Продовжуючи себе в своїх вихованцях, ми творимо не тільки людину. Ми творимо самий

час. Дух часу, взаємовідносини між людьми – все це залежить від того, які ми з вами, від того, яка школа, що їй народ ввіряє своє майбутнє, від того, яке керівництво школою» [6, с. 6]. У середені XX сторіччя вийшли з друку фундаментальні праці директора Павлиської школи В. Сухомлинського «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи» та «Система роботи директора школи», в яких розкрито зміст, організацію навчально-виховного процесу, методи управління школою, які й донині є визначальними в гуманістичній стратегії інноваційного управління освітою.

Василь Олександрович Сухомлинський жив і працював для майбутнього, тому завжди залишається сучасним. У період безкінечного падіння етичних норм його педагогіка стає необхідним орієнтиром. Творчість В. Сухомлинського з кожним роком все більше приваблює широку наукову і педагогічну громадськість як у нашій країні, так і за кордоном. І це не випадково. Особливо цінують павлиського педагога у Китаї, систематично вивчають та творчо впроваджують його педагогічну спадщину, тому що саме моральному вихованню там відводять особливе місце.

Розроблена ним модель соціалізуючого освітнього простору не тільки збагатила науку новаторськими ідеями, а й склала значний етап у розвитку вітчизняної педагогічної думки, і як соціально-педагогічна ідея є сьогодні пріоритетною у визначенні тактики й стратегії діяльності навчальних закладів.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розробок. Педагогіка Сухомлинського повинна стати тим фундаментом, на якому будуються нові дослідження у сфері освіти. Саме такий підхід буде визначати успішний розвиток нашої країни. А услід за педагогічною Конституцією Европи необхідно створити педагогічну Конституцію України, провідними принципами якої повинні бути ідеї Великого Педагога з формування простору щасливого дитинства.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем // П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1(14). – С. 118–123.

2. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – Москва: Просвещение, 1965. – 147 с.

3. Коваленко В. О. Деякі проблеми виховання учнівської молоді в спадщині Дж. Дьюї і А. Макаренка (порівняльний аналіз) // В. О. Коваленко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ніжин, 1998. – С. 234–238.

4. Маленкова В. Воспитание: взаимодействие с семьей школьника // в. Маленкова // Домашнее задание, 2002. – № 1. – С. 10–15.

5. Столяренко О. Педагогічна підтримка в особистісно зорієнтованій парадигмі виховання // О. Столяренко // Рідна школа, 2004. – № 5. – С. 10–13.

6. Сухомлинська О. В. Школа Сухомлинського як педагогічний проект // О. В. Сухомлинська // Освіта, 2013. – № 41. – С. 6–7.

7. Формуємо соціалізуючий простір: метод. реком. / укладачі: Т. О. Кузьміч, О. Д. Лозович. – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». – 2014. – 52 с.

REFERENCES

1. Ignatenko, P. R. (1997). *Aksiologija vihovannya: vid terminologiji do postanovki problem.* [Axiology of education: from terminology towards setting the problem]. Kyiv.

2. Kovalyv, A. G. (1965). *Psihologoja lichnosti.* [Psychology of Personality]. Moscow.

3. Kovalenco, V. O. (1998). *Dejaci problemi vihovannya uchnivskoj molodi v spadchini Dg. Duji i A. Makarenca (porivnjalnij analiz).* [Some problems of students' youth education in the heritage of J. Dewey and A. Makarenko (the comparatative analysis]. Nizhin.

4. Malenkova, V. (2002). *Vospitanije: vzaimodejstvije s semjoj shkolnica.* [Education: the interaction with the stud*ent's family]. Moscow.*

5. *Stoljarenko, O. (2004). Pedagogichna pidtrimka v osobistisno zorijentovanij paradigmi vihovannja*. [The pedagogical support in the personality-oriented educational paradigm]. Kyiv.

6. Suhomlinska, O.V. (2013). *Shkola Suhomlinskogo jak pedagogichnij project.* [The Sukhomlynskiy School as a pedagogocal project]. Kyiv.

7. *Formujemo socializujuchij prostir: metod. recom.* (2014). [Forming the socializing space: instructional materials]. Kherson.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

КУЗЬМІЧ Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, завідувач навчально-методичної лабораторії управління навчальними закладами, викладач кафедри теорії й методики виховання, психології та інклюзивної освіти КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: традиції вітчизняної педагогіки, проблеми соціалізації особистості, медіаосвіта.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KUZMICH Tetyana Oleksandrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Educational Establishments Management, Teaching Methods & Studies Laboratory, Lecturer of the Theory and Methods in Education, Psychology and Inclusive

Education Department at the Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education» of the Kherson Regional Council.

Circle of scientific interests: traditions of the home country pedagogics, the personality socialization problems, media education.

Дата надходження рукопису 25. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37 (09), (447)

ЛИКОВ Василь Никифорович –
кандидат педагогічних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

НАРОДНОПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сьогоденні пріоритети – модернізація національної системи освіти, етнізація особистості на засадах української етнопедагогіки, національна спрямованість освіти, зв'язок з національною історією та традиціями, збереження та збагачення культури українського народу – визначені і в державних документах, і в основних напрямах дослідження НАПН України.

В епоху активного впровадження в практику виховання та навчання новітніх технологій досвід народної педагогіки, яку активно розвивав та впроваджував В. Сухомлинський, є неоціненним багатством. Ідеї народної педагогіки є тим засобом, що формує особистість, має великий вплив на духовне зростання індивідуума, на збереження традицій роду. Сухомлинський був переконаний, що накопичені народною педагогікою знання про таємниці душі дитини мають лягти в основу науки про дитинство. Павлиський педагог, піклуючись про родини учнів, використовуючи народні традиції, звичаї, обряди, свята народного календаря, сприяв вихованню національно-свідомого українця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глибоким дослідженням відрізняється монографія вітчизняних учених «В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів» (Луганськ, 2012. – 536 с.), [1], в якій авторський колектив у складі академіків НАПН України О. Сухомлинської, О. Савченко, В. Курила, І. Беха зібрали дослідження учених, а саме: Л. Бондар – про виховання громадянина, А. Богуш, В. Курила – про гуманізм спадщини В. Сухомлинського, зміст та роль загальнолюдських цінностей в суспільстві (дослідження М. Сметанського, А. Бика). Група авторів (О. Сухомлинська, Н. Дічек, Т. Довга, Н. Сивачук) розкрила особливості етики та етноетики у вихованні школярів Павлиша. Духовність, мотивація, навчання рідна мова, екологія дитинства, праця – ці проблеми, які мають пряме відношення до етнопедагогічної системи В. Сухомлинського, дослідили О. Савченко, І. Бех, М. Вашуленко, Н. Калініченко, В. Хайруліна.

Плідно досліджують спадщину В. Сухомлинського науковці Умані та Кропивницького. Наукова лабораторія «Сухомлинський і школа XXI століття» (керівник – академік НАПН України В. Г. Кузь) спонукала викладачів до захисту дисертацій (Г. Бондаренко, Т. Кочубей, В. Кушнір, І. Осадченко, Л. Ткачук). Науковці Кропивницького І. Баранюк, А. Бик, М. Дубінка, А. Іванко, В. Кравцов, С. Мельничук, А. Рацул, А. Семез, Н. Тарапака дослідили в спадщині павлиського Вчителя проблеми соціалізації особистості, природовідповідності виховання, розвитку пізнання, морального, родинного та естетичного виховання, професіоналізму вчителя. Названі автори дотично торкалися проблем народної педагогіки в спадщині В. Сухомлинського.

Досліджують та творчо використовують ідеї нашого земляка в Польщі (М. Библюк, С. Лашин), Болгарії (Л. Мілков), Німеччини (В. Іфферт), Греції (Х. Франгос), Вірменії (А. Атаян), Китаї (Ван Ігао, Бі Шуджі, Сяо Су, Лі Цзихуа), Росії (Ш. Амонашвілі, М. Богуславський, А. Борисовський, І. Буєва, Г. Волков, С. Глейзер, М. Мухін, О. Риндак). Слід зазначити, що китайські, російські та грецькі вчені проповідують гуманізм та демократизм в спадщині В. Сухомлинського, а російські, німецькі та болгарські дослідники – формування особистості засобами моралі та загальнолюдських цінностей, що є актуальним в народнопедагогічній концепції павлиського Мудреця [3].

Мета статті – обґрунтувати народнопедагогічну концепцію Василя

© Ликов В. Н., 2018

Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сухомлинський – всесвітньовідомий учений, який підніс людину, дбав про її всебічний розвиток, формував у своїх вихованців людяність, оптимізм, любов до великої та малої батьківщини, знання історії народу, його традицій, поєднавши наукову педагогіку з народною.

Народна педагогіка – це система практичного народного досвіду виховання людини, яка формується завдяки впливу на неї народної атмосфери та народних засобів (довкілля, деонтології, роду, моральних чеснот, рідної мови, праці, родини, традицій, звичаїв та обрядів, народного календаря).

Використовуючи історико-педагогічний підхід, ми врахували зміст дослідницького поля (спадщину видатного педагога: його праці, архівні матеріали (80 джерел), фонди бібліотек), а також вивчили епоху, в якій жив і творив В. Сухомлинський, мотиви та суперечності протистояння із загальноприйнятим. Системний, порівняльний, ретроспективний аналізи дали змогу виокремити етапи розвитку павлиським педагогом ідей народної педагогіки:

І етап – створення передумов зародження етнопедагогічної системи (1935–1951 рр.), де педагог створював основи для виховання учнів без покарань, в праці («праця – це поезія, яку творить трудівник»), «без трудових традицій немислиме виховання особистості»).

Живучи на Україні, працюючи в українській школі, в українському селищі, В. О. Сухомлинський, сповідуючи загальнолюдські цінності, педагогізував шляхи, методи та засоби народної педагогіки.

Влітку 1951 року павлиський вчений, відкривши «Школу радості», накреслив та обґрунтував **нові принципи виховання** школярів, як от: навчання серед природи; емоційне пробудження розуму, де емоції, ставлення, слово, звуки, дії, природа викликали у дітей подив, захоплення, захват, пробуджуючи мислення, налаштовуючи їх на думання, пізнання нового; тісний зв'язок виховання з мезосередовищем, яке живило дітей рідним словом, піснею, грою, казкою, родиною, знайомим довкіллям; етнізація особистості, при якій засобами народних джерел (фольклору, свят народного календаря, обрядів, звичаїв, народних та трудових шкільних традицій) вихованці усвідомлювали свою причетність до народу.

ІІ етап – початок становлення етнопедагогічної системи (1951–1957 рр.) – директор виховував педагогічні кадри, займався шестилітками, розвивав здібності дітей, дбав про етнізацію середовища, зв'язок школи з сім'єю учнів («сім'я – це той осередок, де живуть народні традиції, звичаї та обряди, цінується праця, мораль, совість».

Учений створив систему шкільних трудових традицій, пов'язаних з продуктивною працею школярів, а саме: виготовлення класного приладдя (моделей будівництва, автомобіля, парової турбіни, сівалки, електростанції, залізниці); проведення Дня першого снопа, Свята першого хліба, літньої косовиці, Свята винограду; трудова допомога батькам своїх однокласників методом «толоки» (побудова будинку, підсобних приміщень).

Отже, реалізувавши трудові традиції на основі мудрих законів народу, В. О. Сухомлинський формував у школярів шанобливе ставлення до людини праці. Сприяли цьому зустрічі трьох поколінь, бесіди з ветеранами праці, людьми різних професій, які облагороджували душі дітей.

ІІІ етап – розвиток та удосконалення народнопедагогічної системи (1957–1970 рр.) – утвердження ідеї гуманізму у вихованні громадянина, обґрунтування нової технології виховання, основою якої є народна педагогіка (гуманізм, дитинознавство, народна мудрість, етноетика, традиції школи, родинно-шкільне виховання, педагогізація народних свят).

Навчаючи батьків, В. О. Сухомлинський реалізував закономірність родинно-шкільного виховання: виховання буде мати силу за таких умов: коли воно відображає життя; коли виховання всебічне, повнокровне.

Духовне спілкування з народом (односельцями, батьками, старожилами Павлиша) дало змогу вченому реалізувати таку закономірність, як: ефективність родинно-шкільного виховання залежить від умілого застосування народної педагогічної мудрості, використання школою досвіду сімейного виховання та його глибокого аналізу.

У 60-х роках XX століття павлиський учений дбає про морально-етичні проблеми (обґрунтував культи Вітчизни, матері, книги, праці, живого слова, краси, які сповідує народна педагогіка), світоглядні (розкрив сутність поглядів, переконань, ідеалів, цінних орієнтацій молоді), трудові (про моральні стимули до праці). Зв'язок виховання з життям народу, його цінностями, красномовно відображено в головній книзі Педагога «Серце віддаю дітям».

Новаторство ученого в тому, що він активно використовував великий потенціал народної моралі. Створивши ідеал справжньої людини, педагогізував народні засоби впливу на особистість (фольклор, народний календар, рідне слово, природу, народну пісню, казку, гру). Це допомогло виховувати у школярів почуття громадянина, патріота.

Система виховання на законах етноетики набула в Павлиші розвитку в проведенні різноманітних уроків, а саме: уроків громадянськості та моральності, які навчали дітей жити за законами моралі; уроків моральної культури та народного етикету, зміст яких сприяв формуванню у вихованців пошани до культури народу; уроків доброти, совісті, менталітету, котрі формували у школярів любов до людини, щиру доброту, гуманізм, чесність, ментальність українця.

Отже, застосовуючи народну мораль, В. Сухомлинський привчав дітей сповідувати народний кодекс співжиття людей.

Результатом успіху вченого є реалізація принципу народності у вихованні (виховання в людині людського, створення гармонії у стосунках «людина – середовище», сприянні свободі волевиявлення думок, почуттів, дій, застосування народних джерел, традицій, цінностей у навчально-виховному процесі Павлиської школи).

«Істинна народність виховання в тому, – писав педагог, – що кожен майбутній громадянин в дитинстві повинен відчувати і переживати радість праці, творчості та творення» [3, с. 245].

Найповнішим виявом народності виховання стали трудові традиції Павлиша («Роль праці у вихованні моральної зрілості» (1956), педагогізація народних звичаїв, свят та обрядів, які вчитель переніс у школу [4, с. 180]), поєднання праці з народною мораллю, інтелектом, естетикою, світоглядними цінностями, що сприяло усвідомленню вихованцями єства народної людини, бажання глибоко пізнати своє коріння [2].

Дослідження спадщини В. Сухомлинського було б неможливе без виокремлених нами критеріїв, а саме: історичного розвитку педагогіки; зв'язку ідей ученого з ідеологією, культурою та духовністю народу; світоглядними вимірами народних цінностей; створення народного інформаційно-культурного середовища у Павлиській школі; свободи вибору школярами у їх діяльності; вивчення дитини як біосоціальної істоти та родини як віддзеркалення ідей народної педагогіки.

Застосувавши названі критерії до аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського, ми констатуємо: втілюючи в життя ідеї народної педагогіки, павлиський учений утверджував гуманістично-демократичну педагогіку, ввів педагогізацію стосунків родини та школи, втілив у життя школи народні звичаї, свята та обряди, дбав про свідоме та творче учіння дітей у тісному зв'язку з народними традиціями та природою; обґрунтувавши народну концепцію виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості, вчений створив теорію дбайливого та батьківського ставлення до дитини як до майбутнього народу, розвивав творчі сили дітей на основі морально-етичних, естетичних та трудових цінностей, проголошував культуру Вітчизни, рідного слова, родини, праці, духовності, залучав батьків та дітей до національних цінностей, плідно поєднуючи наукову педагогіку з ідеями народної педагогіки; спираючись у вихованні на цілісну систему народних знань та педагогічну діяльність народу, педагог-новатор поєднав суспільне виховання з народним, загальнолюдське – з національним, виховання в сімї – з етнокультурною, навчання дітей – з народною мудрістю та етномораллю, виховання особистості – з народними традиціями, де людина,народна мудрість, народна мораль, національні та загальнолюдські цінності є основними чинниками.

У ході дослідження обґрунтована народнопедагогічна концепція В. Сухомлинського, а саме:

а) ідеї народної педагогіки, що розвивав учений: дбайливого та гуманного ставлення до дитини, творчого використання народної мудрості та моралі, піднесення родинно-шкільного виховання, залучення дітей до праці поруч з батьками, єдності національних та загальнолюдських цінностей. В. Сухомлинський проголошував нам про те, що мудрі народні настанови та моральні цінності трудового народу повинні стати духовним надбанням дітей;

б) розкриті зміст та сутність цих ідей: вивчення та піклування про дітей, педагогізація шкільних свят, фольклоризація середовища, удосконалення стосунків у родині та школі, де засобами реалізації були народні джерела, казка, етномораль, праця, а формами – уроки мислення, подорожі, екскурсії, години творчої праці, уроки казки, моральності, совісті та милосердя. Педагог повчав: «Вболівання за людину – це є яскравий промінь народної педагогіки» [5, с. 476];

в) реалізовані у школі народні принципи – зв'язку виховання і навчання дітей із життям народу та працею, етнізації особистості, активного застосування народних джерел та засобів, поєднання національного та загальнолюдського;

ґ) віднайдені особливості народнопедагогіної концепції вченого: ідеї народної педагогіки, розвинені В. Сухомлинським, знаходяться в активній залежності одна від іншої:

– пошук ученим шляхів ефективності виховання дітей детермінували розвиток ідей народної педагогіки;

– ідея дбайливого ставлення до дітей знаходиться в залежності від формування у

них гуманізму, патріотизму, працелюбства;

– без використання природи, народної мудрості та етноморалі неможливо сформувати самосвідомість і пошану до національних та загальнолюдських цінностей;

г) обґрунтована модель народного вчителя, структура якої складається із таких компонентів: соціального, психологічного, педагогічного («діти повинні жити ідеалами народу»), феліцитологічного, фамілістичного («сім'я – плекальниця духовності нації»), аксіологічного.

Отже, створивши народнопедагогічну систему впливу на світогляд дітей, В. Сухомлинський дбав про етнізацію особистості, свідомо сформував особистісно-орієнтований підхід до виховання, який є основою гуманізму. Живучи в тоталітарну епоху, вчений поєднав наукову педагогіку з народною, довівши, що остання є джерелом та першоосновою наукової.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, обґрунтувавши народнопедагогічну концепцію В. Сухомлинського, зазначаємо: традиції народу використані педагогом, зробили його відомим на всіх континентах світу, бо, виховуючи патріотів, використав систему: «дитина – природа – казка – праця – традиції».

Перспективним може бути вивчення публіцистики педагога, пов'язаної з етнопедагогікою, та розробка педагогічних технологій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. В. А. Сухомлинский в размышлениях современных украинских педагогов: монография / сост. О. В. Сухомлинская, А. Я. Савченко, В. С. Курило, И. Д. Бех и др. – Луганск: Издательство ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2012. – 536 с.

2. Ликов В. Н. Народна мудрість педагогіки В. О. Сухомлинського: монографія / В. Н. Ликов. – Кіровоград: Народне слово, 2003. – 212 с.

3. Ликов В. Н. Розвиток В. О.Сухомлинським ідей народної педагогіки та їх упровадження в практику сучасної школи: монографія / В. Н. Ликов. – Харків, 2018. – 300 с.

4. Ликов В. Н. Розвиток народної педагогіки в Україні: монографія / В. Н. Ликов. – Кіровоград: Центр. – Укр. вид-во, 2000. – 182 с.

5. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – Київ: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 472–488.

REFERENCES

1. *V. A. Sukhomlinskiy v razmyshleniyakh sovremennykh ukrainskikh pedagogov*. (2012). [V. A. Sukhomlinsky in the reflections of modern Ukrainian teachers:]. Lygansk.

2. Lykov, V. N. (2003). *Narodna mudrist' pedahohiky V. O. Sukhomlyns'koho.* [National wisdom of pedagogy V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

3. Lykov, V. N. (2018). *Rozvytok V. O. Sukhomlyns'kym idey narodnoyi pedahohiky ta yikh uprovadzhennya v praktyku suchasnoyi shkoly*. [Development of V.O. Sukhomlinsky's ideas of popular pedagogy and their introduction into the practice of modern school]. Kharkiv.

4. Lykov,V. N. (2003). *Rozvytok narodnoyi pedahohiky v Ukrayini.* [Development of folk pedagogy in Ukraine]. Kirovograd.

5. Sukhomlyns′kyy, V. O. (1977*). Vykhovannya obov"yazku.* [Education of duty]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЛИКОВ Василь Никифорович – кандидат педагогічних наук, доцент, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: розвиток В. О. Сухомлинським ідей народної педагогіки та їх екстраполяція в практику сучасної школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

LYKOV Vasyl Nikiforovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogics Department of the Centralukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Circle of scientific interests: development of VO Sukhomlynsky's ideas of popular pedagogy and their extrapolation into the practice of modern school.

Дата надходження рукопису 25. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК: 371.47.022

НАУМЕЦЬ Ольга Миколаївна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
методист ЦМСПС управління освіти Міської ради
м. Кропивницького
e-mail: Naumetsolga@ukr.net

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО: МІЖНАРОДНИЙ РАКУРС

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сьогодні ім'я Василя Олександровича Сухомлинського у славетному сузір'ї видатних імен світу. Його педагогічна спадщина має різноплановий і багатоаспектний характер. Вона знаходиться

© Наумець О. М., 2018

поза вимірами часу. З роками по-новому осмислюються окремі грані діяльності великого педагога, з'являються нові прочитання його творчих наукових доробків, стають дедалі більш актуальними його настанови. У спадщині вченого, в цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, невмирущої і багатющої скарбниці педагогічного досвіду, знань, мудрості, натхнення ми знаходимо відповідь на будь-яке актуальне питання сучасної науки і практики. Праці Василя Сухомлинського стали настільними книгами і дороговказом мільйонам педагогів, вихователів, учителів, науковців, дієвими помічниками в розв'язанні багатьох складних питань освітньо-виховної роботи з дітьми, бо саме в них учні, педагоги, вихователі, директори шкіл, батьки знаходять відповіді на всі животрепетні проблеми, глибоко вмотивовані і перевірені багаторічним досвідом поради, заповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична і практична спадщина українського педагога В. О. Сухомлинського привертала і все більше привертає до себе увагу не одного покоління педагогів, психологів, філософів. Ідеї гуманістичної педагогіки В. О. Сухомлинського були проаналізовані в наукових працях дослідників різних країн: М. Богуславського, І. Буєвої, І. Валєєвої, Г. Волкова, М. Мухіна, В. Риндак (Росія); В. Вітки, М. Дмитрієва (Бєлорусь), А. Борисовського (Киргизстан); Р. Атаяна (Вірменія); Е. Гартманн, Ю. Полціна, Р. Штайник (Німеччина); Х. Франгоса, М. Ціанзі (Греція), А. Кокерілля (Австралія), А. Суйямі (Японія), С. Лакшина, М. Біблюка (Польща); Л. Мілкова, С. Тодорова (Болгарія); Д. Вайса, Е. Гудмана, Л. Кац (США), А. Петрікаша (Угорщина), І.Трайєра (Чехія), М. Антонця, Л. Бондар, І. Зязюна, Н. Дічек, Г. Калмикова, В. Кузя, О. Петренко, О. Савченко, М. Сметанського, О. Сухомлинської, В. Хайруліної, М. Ярмаченка (Україна). Деякі аспекти розвитку ідей Василя Сухомлинського в різних країнах світу розкриті в дослідженнях М. Красовицького, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Історіографічний аналіз наукового доробку В. Сухомлинського в контексті вивчення проблеми педагогічних персоналій в історико-педагогічній науці зробив Н. Гупан, а порівняльний аналіз систем В. Сухомлинського та А. Макаренка в англомовних дослідженнях здійснила Н. Дічек [3]. Однак, не дивлячись на великий інтерес педагогічної громадськості до ідей педагога-новатора та на широке коло науковців і практичних працівників вище перелічених країн, які запроваджували ті чи інші аспекти педагогічного спадку В. Сухомлинського, цей напрямок залишається ще мало дослідженим через відсутність належної популяризації його творів за кордоном.

Мета статті – історіографічний аналіз наукового доробку Василя Сухомлинського: міжнародний ракурс.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показує проведений аналіз наукових джерел, найбільшої популярності ідеї Василя Сухомлинського набули в пострадянських країнах (Україна, Росія, Білорусія, Грузія, Вірменія), що пояснюється схожістю систем освіти, виховних традицій, спільним досвідом їх розвитку в минулому. Так, наприклад, в Росії в наш час ідеї В. О. Сухомлинського знаходять свій розвиток не лише в досвіді окремих освітніх закладів і спеціальних наукових дослідженнях (М. Богуславський, М. Мухін, В. Риндак). Вони увійшли органічною частиною у такі наукові напрямки: «Школа діалогу культур» (В. Біблер, С. Курганов), «Школа комунікативної дидактики» (В. Тюпа, Ю. Троїцкий), «особистісно орієнтована модель навчання» (М. Алексєєв, І. Якиманська, В. Серіков), «соціально-культурна концепція» (К. Бондаревська), «особистісно орієнтована дидактика» (О. Петровский, Л. Занков), «розвиваюча модель» (Д. Ельконін, В. Давидов), «вітагенна освіта» (О. Бєлкін), «етична педагогіка» (М. Дудіна) та ін.

Різні періоди були в творчому житті Василя Сухомлинського. Одні підтримували його, інші не визнавали. Свідченням цього є декілька фактів.

Друкувати свої матеріали він розпочав ще у 1948 році, але тільки в 1961 році видавництво «Просвещение» в Москві опублікувало першу книгу В. О. Сухомлинського «Духовный мир школьника», в якій вперше в радянській педагогіці розглядалась означена проблематика [6]. Однак, факт новаторства Василя Олександровича тодішні науковці визнали лише через 10 років у 1971 р., про що зазначено в книзі «Проблемы методологии педагогики и методики исследования» за загальною редакцією М. Д. Данилова і М. І. Болдирєва [6]. В ній написано: «Є педагоги особливого жанру пошуку. Вони прагнуть брати для вивчення ті явища і процеси, які не піддавалися дослідженню і про які немає матеріалу в літературі. Це експериментатори-дослідники «білих плям» у педагогічній науці. Серед них можна назвати В. О. Сухомлинського, що взявся за дослідження духовного світу школяра» [6, с. 60]. Цікаве судження: проблема, що недавно здавалася «білою плямою» в педагогіці стала на одному з магістральних шляхів сучасних педагогічних досліджень. Факт тривалого невизнання В. Сухомлинського пояснюється

тим, що кожний відомий вчений досліджував і просував свою власну проблему, інші ж думки пригнічувались. відкидались.

Одним з вагомих аргументів, який підтверджував першість В. О. Сухомлинського в розробці морально-естетичної проблеми служить серія статей філософа В. М. Назарова «Досвід хронології радянської етики». Виділяючи розвиток педагогічної етики в СРСР, він називає В. О. Сухомлинського серед розробників і ставить його на перше місце [4].

Ще один відомий російський учений М. В. Богуславський виділив 24 покажчики у спадщині В. О. Сухомлинського. Постійний інтерес до спадщини Василя Сухомлинського, починаючи з 1969 року, виявив і педагог з Киргизії А. М. Борисовський, який виділив 42 позиції в бібліографічних покажчиках, але його роботи – рецензії, брошури, статті, – зараховані швидше до популяризаторських, ніж до дослідницьких [1].

В період з 1979 по 1981 роки в Москві у видавництві АПН СРСР «Педагогіка» вийшли вибрані твори В. О. Сухомлинського в трьох томах, що свідчило про популяризацію творів українського педагога в Росії.

Вперше серйозно зацікавився творчістю В. Сухомлинського один з метрів радянської історії педагогіки З. І Равкін, який назвав його «безстрашним лицарем педагогіки», а його педагогіку «педагогікою творчих пошуків і новаторських відкриттів». Більш того, він залучив молодих учених до дослідження спадщини Василя Сухомлинського. Один з них виходець з Ошкар-Оли В. О. Лоскутов захистив кандидатську дисертацію «Проблеми ідейно-морального виховання у педагогічній спадщині А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського», в якій вперше на рівні дисертаційних досліджень прозвучало ім'я В. Сухомлинського. Це була нечітка позиція «верхів» як «слід» дивитись на В. Сухомлинського. І тому дисертація була захищена в Києві, а не в Москві.

Ще одним шанувальником спадщини В. О. Сухомлинського виявився російський дослідник М. І. Мухін. У 1995 році в Московському державному університеті він успішно захистив дисертацію на тему: «Гуманістичні традиції і новаторство у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського». З часу захисту з-під пера відомого вченого вийшло чимало публікацій не тільки в Росії, а й за її межами з висвітлення різних аспектів педагогічної діяльності нашого педагога-земляка.

1967 рік виявився для В. Сухомлинського періодом випробувань і потрясінь. Після публікації в «Народній освіті» статей «Етюди про комуністичне виховання» на його адресу надійшло офіційне звинувачення в «абстрактному гуманізмі». Ця дискусія наочно представлена в книгах О. Сухомлинської «Етюди про В. О. Сухомлинського. Педагогічні апокрифи» (Вид-во «Акта», 2008р.). Дуже тяжко переніс Василь Олександрович і появу в пресі статті Б. Лихачова «Нужна борьба, а не проповедь», що була надрукована 18 травня 1967 року в «Учительской газете», в якій його було звинувачено в «абстрактному гуманізмі», проповіді християнської моралі, всепрощення.

В сучасній Росії творчий доробок Василя Сухомлинського викликає набагато менше інтересу. Його більше «пересувають» в історико-педагогічну площину. Його ім'я не згадується не лише в аналізі сучасних підходів, а й в історичних екскурсах [2, с. 38–47]. Згадка про нього залежить від уподобань того, хто про нього пише. Підтвердженням цього є перегляд сайту Dissercat, який свідчить про те, що за останні три роки дисертаційними дослідженнями педспадщини всесвітньо відомого педагога в Росії займаються лише одиниці. Причина такого стану, на наш погляд, у політичних мотивах і суперечках між Росією та Україною, що змушує відомих науковців відсувати В. Сухомлинського на периферію.

Важливу роль у популяризації ідей педагога-новатора в Росії сьогодні відіграє Уральська Асоціація Василя Сухомлинського, яку очолює випускниця Павлиської середньої школи, його учениця, а нині доктор педагогічних наук, професор В. Г. Риндак. Асоціація створена у 1998 році в Оренбурзі [5]. Її члени досліджують, висвітлюють та впроваджують у життя ідеї й педагогічний досвід В. Сухомлинського. Вони виступають організаторами проведення конференцій, семінарів, педагогічних читань, присвячених творчості В. Сухомлинського, педагогічних конкурсів, особливо серед майбутніх учителів. Професор Оренбурзького державного педагогічного університету, В. Г. Риндак створила наукову школу, яка досліджує теоретичні і прикладні аспекти виховання у спадщині В. О. Сухомлинського, а саме: духовно-моральне виховання школярів, сімейне виховання, повага до особистості учня тощо. Серед найбільш поширених праць у цьому напрямку є: Рындак В. Г. Учитель Сухомлинский: уроки на завтра: монография / В. Г. Рындак. – Оренбург: ОГПУ, 2008. – 512 с. та Организация духовно-нравственного воспитания в современных образовательных учреждениях (в контексте идей В. А. Сухомлинского): учебно-методическое пособие /В. Г. Рындак. А. М. Алагулов, Н. А. Гордеева, И. Г. Биушкин. – Оренбург, УФА: ОГПУ, 2004. – 45с.

У 1989 р. була утворена Міжнародна асоціація прихильників Сухомлинського

(Марбург, Німеччина), яка систематично проводить педагогічні читання, присвячені вивченню і впровадженню у широку педагогічну практику творчої спадщини видатного педагога.

В рамках діяльності Міжнародного товариства послідовників Василя Сухомлинського, створеного в 1998 р., деякі аспекти педагогічної теорії і практики Василя Олександровича отримали поширення в Німеччині, Австралії, Греції, Польщі, США. Вчені цих країн перекладають його твори, вивчають історико-культурне, антропологічне й соціальне значення ідей педагога про виховання, досвід ставлення до дитини; аналізують і розвивають його ідеї про трудове виховання (Греція), про нероздільність прав і обов'язків у вихованні (Австралія). В університетах Німеччини проводяться спеціальні семінари, читаються курси, присвячені творчості українського педагога [5].

Загалом, інтерес німецьких учених і практичних працівників до спадщини нашого педагога-земляка завжди був великий. Ім'я В. Сухомлинського було відомим в країні – статті і книги ще з 1961 року публікувалися в німецьких журналах і видавництвах. 1963 року вже під час роботи Василя Сухомлинського над рукописом «Серце віддаю дітям» до Павлиша приїхала делегація вчителів з НДР, щоб спеціально познайомитися з ним і його школою. Серед учасників делегації був Юрген Польцин, учитель, директор школи-інтернату, пізніше керівник Центру трудового навчання, з яким згодом у Василя Олександровича склалися дружні стосунки. Зустрічаючись і розмовляючи з приїжджими, Василь Олександрович, як він це часто робив, окрім інших тем, торкнувся й того, над чим працює. Можливо й показав рукопис «Серця…», І, звичайно ж, гості захотіли побачити цю книжку виданою в НДР Повернувшись додому, Юрген Польцен переговорив про можливість видати книгу «Серце…» із впливовими функціонерами від освіти, які «дали добро» на її публікацію. Цими людьми були Герхард Нойнер, директор НДІ педагогіки в Берліні, Маргот Гоннекер, міністр освіти НДР. Василь Олександрович під час своєї першої поїздки до НДР у складі делегації працівників освіти УРСР 1965 року передав рукопис книги Юргену Польцену.

1966 року Василь Олександрович знову відвідав НДР як учасник і доповідач Міжнародної наради в Потсдамі з проблем трудового виховання. Цього разу він уже їхав до своїх друзів. Побував у редакції видання «Volk und Wissen», де редактор Рут Каліновскі вже працювала над підготовкою книги до рукопису. Але українська сторона всіляко затягувала публікацію, змушуючи переробляти рукопис. Німецьке ж видавництво домоглося рішення випустити «Серце..» окремим виданням, не чекаючи виходу у світ української книги, тобто, незалежно від «Радянської школи». Книжка виходить в НДР у 1968 році. Це було прикрою несподіванкою для радянських видавців, які думали, що коли книжка не вийде в Києві, то це автоматично усуне її появу і в Берліні. Факт наявності (хай навіть в НДР) не виданої в СРСР книги був неприпустимим для радянської політико-ідеологічної видавничої політики.

Вийшовши скромним тиражем в Україні (40000 примірників), книжка почала свою тріумфальну ходу. Її видавали 55 разів 32 мовами світу багатомільйонними накладами. В Україні видавалась 11 разів, в Німеччині – 7 разів. У різних друкованих виданнях опубліковано понад 70 відгуків та рецензій [8]. У 1974 році за книгу «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський удостоєний Державної премії УРСР (посмертно).

Сприйняття «Серця…» в НДР теж було не простим і безхмарним. Освіта молодої країни тільки що ставала на «соціалістичні рейки», її керівники дуже ризикували, видавши книгу, адже вони найдужче боялися відхилитися від «генеральної лінії», яку визначали з СРСР. Водночас, опис побуту українського села 1950 років, дуже злиденного особистого життя маленьких дітей та їхніх родин, які ще не відійшли від жахів Другої світової війни та окупації, німці теж сприймали насторожено, про що свідчило листування з німецькими видавцями.

Слід особливо відзначити видання «Серця…» 1998 року (Гамбург, Німеччина), яке здійснила своїм коштом німецька дослідниця творчості В. Сухомлинського доктор Еріка Гартманн. Вона прагнула показати західнонімецькому читачеві, що ця книжка цінна насамперед своєю педагогічною філософією і що ідеологія в ній є вторинною. З-під її пера вийшла у 1984 році перша в історії сухомлиністики монографія, присвячена аналізу його творчості «Педагогіка між вихованням людини і матеріальним виробництвом. Проблеми морального виховання у працях В. О. Сухомлинського». Питання, порушені в цьому монографічному дослідженні, сприяли тому, що Е. Гартманн побачила феномени, до яких вітчизняні вчені підійшли набагато пізніше, або ж взагалі не торкнулися: «взаємозв'язок особистості і виробничої сфери» або: «людина для себе» [12].

Після виходу «Серця…» в Німеччині, вона була опублікована в Китайській Народній Республіці, і вже потім, на Батьківщині Василя Олександровича.

Країни, де видавались твори В. Сухомлинського: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Литва, Молдавія, Таджикистан, Татарстан, Узбекистан, Чувашія, а також: Англія, Болгарія, Іспанія, Китай, Монголія, Німеччина, Польща, Румунія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехословаччина, Югославія, Японія. Вони присвячені головним чином гуманістичному вихованню всебічно і гармонійно розвиненої особистості в колективі і через колектив, педагогізації батьків, методиці викладання навчальних предметів та виховної роботи у закладах освіти.

Особливої актуальності в останні роки набуває досвід поширення й розвитку в освітньому просторі КНР особистісно зорієнтованої педагогіки Василя Сухомлинського – подвижника гуманістичної педагогіки. Використання творчості українського педагога в освітній практиці Китаю сприяє розв'язанню цілої низки актуальних педагогічних проблем, насамперед, всебічного виховання й раннього розвитку особистості.

Причину цього вбачаємо у тому, що педагогіка В. О. Сухомлинського вдало поєднує в собі таку привабливу для Китаю останніх декількох десятиліть соціалістичну і гуманістичну спрямованість. Його педагогічна концепція спрямована на виховання всебічно і гармонійно розвиненого свідомого громадянина і щасливої людини, стала особливо популярною в КНР з початком періоду «реформ і відвертості». Сформована на основі радянської педагогіки і психології, вона разом з тим була наскрізь пронизана духом науково-технічного прогресу, новаторства, випереджала свій час. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що в Китаї досить важко реалізувати курс на якісно-орієнтоване навчання, яке якраз потребує «проривного духу і дій», тому ідеї В. О. Сухомлинського, «поза сумнівом, можуть багато підказати китайським діячам освіти», – пише професор Ван Ігао [9]

На думку китайських науковців, В. О. Сухомлинський ввів соціалістичну гуманістичну педагогіку, а це особливо важливо в Китаї, коли почався «час людини», коли роблять все більший акцент на значущості гуманітарних знань, гуманістичної спрямованості науки і техніки, захисту навколишнього середовища. Професор Ван Ігао справедливо вважає, що КНР потрібно запозичити ті ідеї В. О. Сухомлинського, які допоможуть в процесі навчання і виховання ще більше сформувати людські почуття, прищепити любов, звільнити учнів від тяжкого вантажу «навчання заради випробувань», виховати в них гуманістичні засади [9].

Теорія і практика В. О. Сухомлинського щодо виховання середовищем можуть збагатити сприйняття учнів, розкрити реальне значення такого виховання. Ця концепція особливо близька китайським педагогам, так як вона перегукується з ідеями найбільш авторитетного вченого-педагога 1930-х рр. Тао Сінчжі, послідовника Дж. Дьюї та автора теорії «життєвого навчання», який також писав про те, що виховання середовищем здатне зміцнити тіло і душу, сформувати в учнів високі етичні якості і відчуття прекрасного. Доцільно звернути увагу на те, що з початком реформ в китайській педагогіці з'явилося поняття «вчити радісно», і виникло воно під впливом ідеї В. О. Сухомлинського про перетворення освітнього закладу в «школу радості» [9].

Аналіз літературних джерел, з проблем адаптації, розвитку й творчого використання спадщини В. О. Сухомлинського наочно показав, що вона є пріоритетним напрямком фундаментальних та прикладних досліджень в КНР, про що переконливо свідчать роботи Бі Шуджі, Ван Ігао, Вей Шушеня, Лі Чженьсі, Лі Цзинлінь, Сяо Су, Тан Чиці, У Чень, Чжан Ченя та ін. Порівняльному аналізу окремих аспектів впливу радянської педагогіки на розвиток китайської школи присвятила своє дисертаційне дослідження «Реформування системи загальної середньої освіти в КНР» (2001) Уюн Тена. Причини поширення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в КНР розкриті в роботах відомих китайських педагогів Ван Ігао і Чжу Сяомань.

В 1998 р. створено Всекитайську Асоціацію імені В. О. Сухомлинського (очолює Ван Ігао), перекладено китайською мовою і видано практично всі його праці, опубліковані в Україні. КНР – це єдина країна, де в 2001 р. перевидано 5-томне видання творів українського педагога. Бібліографія виданих у КНР праць Василя Сухомлинського складається з 32 позицій. Однак вона не є повною, оскільки практично кожний вищий заклад освіти у Китаї активно займається видавничою діяльністю, розповсюджуючи цю літературу, в основному на території своєї провінції. Центральної наукової бібліотеки чи центру, в якому б систематизувалась видана на теренах КНР література про педагога і праці В. О. Сухомлинського, в країні немає, проте його твори видаються практично на всій території Китаю (Аньхей, Пекін, Тяньцзінь, Шанхай, Хунань та ін.). Особливістю видань творів українського педагога в Китаї є як переклади складених С. Соловейчиком збірок «Про виховання» та М. Мухіним «Про розумове виховання», так і складання нових. Зокрема, перекладач і педагог Лю Лунж видав книжку «Виховання морально досконалої

людини» (Пекін, 1992), куди помістив вибрані ним самим уривки з праць В. О. Сухомлинського, в яких містяться цінні для китайської педагогіки ідеї про моральне виховання [9].

Нещодавно в Китаї (місто Хуанши) за 11 місяців побудували школу, яка названа в честь В. О. Сухомлинського. Проектанти задумали цю школу як «школу радості», про яку мріяв і яку все життя будував Василь Олександрович. Школа складається з багатьох світлих просторих корпусів. Навчається в ній п'ять тисяч учнів. У школі є музей В. О. Сухомлинського і пам'ятник йому. Педагоги дотримуються принципів гуманістичного виховання. Вибудовані чотири відомих культи Василя. Сухомлинського: культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова, культ книги. Студенти, які проходять практику в цій школі, складають обов'язковий залік щодо знання книги В. О. Сухомлинського «Сто порад учителеві» [9].У 2004 році на базі школи Хуанши відбулася Міжнародна конференція «Розвиток педагогічних ідей Василя Сухомлинського і реформа загальноосвітньої школи в КНР», що зібрала вчителів та науковців з усіх куточків Китаю, представників Росії та України. У 2005 році досвід КНР узагальнено в захищеній Лі Цзихуа кандидатській дисертації «Творче використання спадщини В. О. Сухомлинського в КНР», захищеній в Науково-дослідному інституті педагогіки в Україні [10].

Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського знайшли своє відлуння й на американському континенті в США. Головною тенденцією сучасної американської педагогіки стала активізація взаємодії школи з батьками. Помітною ознакою діяльності багатьох соціальних і педагогічних працівників США є їхнє прагнення надати спільній діяльності школи і сім'ї характеру обґрунтованої системи. В американській педагогіці все частіше можна зустріти поняття «батьківсько-шкільне виховання», «сімейно-вчительське партнерство» та інші. Американські дослідники з питань сімейного виховання Дж. Кер'ю (J. Carew), Е. Гудмен (E. Goodman), пояснюючи важливість «сімейно-вчительського партнерства», стверджує, що «родини та вчителі мають індивідуальні й унікальні знання про дитину. Але як вони зможуть побачити дитину як єдине ціле, якщо існують окремі індивідуальні особливості дитини, які можуть побачити тільки батьки чи тільки вчителі» [7, с. 14]. Сучасна американська дослідниця Ліліан Кац (L. Katz) виділяє 7 основних розбіжностей між матір'ю і вчителем у сприйнятті дитини. Наприклад, вона відзначає, що «батьки, безумовно, люблять свою дитину як індивідуальність, у свою чергу, вчителі мають можливість розглядати цю ж дитину та її індивідуальні особливості в умовах групи» [11, с. 15]. Тобто вони бачать дитину по-різному, з різних боків, а щоб побачити її вцілому, слід об'єднати зусилля батьків і вчителів.

Відповіді на це запитання шукаємо у В. О. Сухомлинського, який зробив значний внесок у розв'язання проблеми шкільно-сімейного виховання. Завжди підкреслюючи єдність виховання у школі і сім'ї, він розглядав виховання в родині та школі як єдину систему й користувався поняттям «шкільно-сімейне виховання». Педагог вважав, що «шкільно-сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька й матері. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [7]. Він сформулював основні умови взаємодії школи – батьків – дитини:

1. Єдність вимог педагогів і батьків. Ця умова, на його думку, допоможе уникнути розбіжності у виховних діях обох. «Школа і родина не тільки діють одностайно, висуваючи перед дітьми ті самі вимоги, а є однодумцями, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих принципів, ніколи не допускають розходжень ні в меті, ні у процесі, ні в засобах виховання» [7, с. 86]. Молодим педагогам учений радив старанно продумувати вимоги до дітей, тому що в цьому – основа всієї виховної системи; а батькам радив, висуваючи вимогу, частіше вживати слова «треба», «слід» тощо і уникати слів «не можна».

2. Опора на позитивне в дитині, повага і віра в сили і можливості учнів. В. О. Сухомлинський переконує, що завдання педагогів і батьків у тому, щоб створюючи позитивне у виховному процесі і сімейному побуті, налаштовував дитину на довіру, щирість, віру у свої сили і, врешті-решт, спонукати до самовиховання.

3. Врахування вікових й індивідуальних особливостей дитини. У педагогіці немає універсальних рецептів, форм і методів, які б гарантували успіх у вихованні. Для кожної дитини потрібен свій підхід.

Подібні умови успішного шкільно-сімейного виховання знаходимо і в американській педагогіці. Подолати всі перешкоди й виконати всі умови успішного сімейно-шкільного виховання можна тільки

при дотриманні головної з них. Це створення єдиного фронту зусиль педагогічного колективу і батьків з ідейно-політичного, морального, трудового виховання, естетичного і фізичного розвитку дитини і проведення спеціальної батьківської просвіти з родинного виховання .

У своїй статті «Робота з колективом батьків» В. О. Сухомлинський описав проведення ним батьківських університетів, конференцій, батьківських днів, консультацій для батьків, випуск стіннівок, присвячених питанням виховання дітей у школі і сім'ї та ін.. Педагог розробляв і втілював на практиці такі форми шкільно-сімейного виховання: «Школа радості», в якій педагоги разом з батьками протягом року займалися підготовкою дітей до школи; «педагогічні понеділки» (засідання науково-педагогічної ради і заняття психологічного семінару), «психологічні семінари» для вчителів, так звані, «творчі лабораторії», які допомагали вчителю підготуватися до занять у «батьківській школі»; «педагогічна школа» для батьків.

Щодо батьківської просвіти у США, то на даний період вона досягає дуже високого рівня. Соціальні і педагогічні працівники проводять спеціальні курси для батьків з родинного виховання. На всіх рівнях (школа, мікрорайон, місто та ін.) діють батьківські асоціації, що організовують благодійну діяльність, працюють з неблагополучними сім'ями, ведуть у школах гуртки чи навіть проводять уроки як волонтери. Також у США діють батьківсько-вчительські асоціації, робота яких включає лекції для батьків, групові й індивідуальні бесіди, зустрічі з батьками, відвідування дітей на дому та ін. В Америці існує велика кількість програм, що навчають батьків у трьох напрямках:

1) батьки – діти (FAPE, HIPPY, Anoka, Parent-to-Parent Program);

2) батьки – діти – вчителі (CFC, NEA, The Children's School);

3) підготовка працівників для роботи у сфері батьківської просвіти (Family Life Education Program, the programs of National Council of Family Relations and National Council for Parent Involvement in Education).

Наступним пріоритетним напрямком родинного виховання у США стає підготовка молоді до сімейного життя. Як свідчать історико-педагогічні джерела і роботи вченого, система педагогічної освіти в Павлиській середній школі включала: підготовку старшокласників до сімейного життя (читання їм факультативного курсу «Культура взаємовідношень у сім'ї», а молодого подружжя – до виховання майбутніх дітей, ознайомлення батьків з основами виховання підростаючого покоління, підготовку вчителів до виховної роботи з ними (психологічні семінари). Педагог стверджував, що підготовка до виховання дітей повинна розпочинатися задовго до того, як молоде подружжя стане батьками, а продовжуватися повинно поки їхні діти не подорослішають. Тому Василь Сухомлинський обстоював думку про те, що підготовка молоді до сімейного життя повинна посісти відповідне місце у шкільній програмі, тобто педагог домагався включення цього курсу в навчальні плани всіх шкіл як обов'язкового предмета.

В США, ідея про підготовку молоді до сімейного життя була пов'язана з діяльністю Американської асоціації домашньої економії (The American Home Economics Association), і втілена на практиці, цей курс став читатися у професійних коледжах навчання жінок домашнього господарства.

З усього вище викладеного, можна зробити висновок: спадщина Василя Сухомлинського ніби перегукується з сучасною родинною політикою США.

Таким чином, аналіз досліджень творчості українського педагога в зарубіжних країнах, вивчення досвіду адаптації його педагогічних ідей та їх розвиток у якісно відмінному середовищі дає вітчизняній педагогіці можливість по-новому оцінити усталені погляди на актуальні освітні проблеми, подивитися на спадщину В. О. Сухомлинського під іншим кутом зору і таким чином збагатити українську педагогіку новими ідеями.

Перечитуючи його роботи, відчуваєш, що його теорія й практика і сьогодні потребують всебічного глибокого вивчення і широкого запровадження в теорію і практику не лише вітчизняної, а й світової педагогіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. До подальших розвідок варто віднести перспективу подальших досліджень спадщини В. О. Сухомлинського в наступних напрямках: формування інтелектуальних умінь молодших школярів у сучасній вітчизняній та зарубіжній школі, врахування індивідуальних особливостей у формуванні особистості учня, підготовка підростаючого покоління до життя та свідомого вибору професії, робота з «важкими» підлітками тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуславский М. В. Идея стимулирования радости познания у школьников в педагогических трудах и опытах В. А. Сухомлинского: дис.к.п.н. 13.00.01 / М. В. Богуславский. – М, 1986. – 250 с.

2. Голованова Н. Ф. Подходы к воспитанию в современной отечественной педагогике /

Н. Ф. Голованова // Педагогика. – 2007. – №10. – С. 38–47.

3. Дічек Н. П. Зарубіжна сухомлиністика: дискусійний аспект виховання особистості / Н. П. Дічек. Збірник наук. пр. / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, члена-кореспо. АПН України В. І. Лозової. – Харків: ХДПУ, 1999.– Випуск 10. – Ч. 2. – С. 108–112.

4. Назаров И. Ф. Этическая мысль / И. Ф. Назаров [Электронный ресурс] М.: ИФ РАН, 2003. – Вып. 4.– Режим доступа: http://ethics.iph.ras.ra/en/em4/II.html

5. Пархета Л. П. Історіографія вивчення спадщини В. О. Сухомлинського / Л. П. Пархета // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 6. – С. 31–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2009_6_8

6. Проблемы методологии педагогики и методики исследования / под ред. М. А. Данилова, Н. И. Болдырева. – М.: Педагогика, 1981. – 350 с.

7. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: У 5-ти т.– Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – 453 с.

8. Сухомлинська О. В. У пошуках справжнього / О. В. Сухомлинська. – К.: «Акта», 2012. – С. 5–24.

9. Цайчжи Л. Ідеї Василя Сухомлинського в Китайській педагогіці /Ляо Цайджи [Електронний ресурс]. Режим доступу: (http://yandex.ua/yandsearch?lr=20221&clid=2051442 &oprnd=9376537277&text=%D0%).

10. Цзихуа Лі. Творче використання спадщини В. О. Сухомлинського в КНР. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук /Лі Дзихуа. – К., 2005. – 16 с.

11. Carew J., Goodman E., Grotberg E., Katz L., Wattenberg W., Ziglar E., Cascione R. (1980). Parenting in a changing society. Washington DC: National Institute of Education.

12. Gartmann E. Pedagogik Zwischen Menchen und Guterproduction Zur Sittleichkeitserziehung von V. A. Suckomlinsky / Erika Gartmann. – Munchen, 1984. – 201 s.

REFERENCES

1. Boguslavskij, M. V. (1986). *Ideja stimulirovanija radosti poznanija u shkol'nikov v pedagogicheskih trudah i opytah V. A. Suhomlinskogo.* [The idea of stimulating the joy of cognition among schoolchildren in the pedagogical works and experiments of V. A. Sukhomlinsky]. Kyiv.

2. Golovanova, N. F. (2007). *Podhody k vospitaniju v sovremennoj otechestvennoj pedagogike.* [Approaches to education in modern national pedagogy]. Kyiv.

3. Dichek, N. P. (1999). *Zarubizhna sukhomlynistyka: dyskusijnyj aspekt vykhovannia osobystosti*. [Sukhomlinsky of foreign: a discussion aspect of personal development]. Kharkiv.

4. Nazarov, I. F. (2003). *Jeticheskaja mysl'.* [The ethical thought] [Jelektronnyj resurs] Rezhim dostupa: http://ethics.iph.ras.ra/en/em4/II.html.

5. Parkheta, L. P. (2009). I*storiohrafiia vyvchennia spadschyny V. O. Sukhomlyns'koho.* [The historiography of the study of the legacy of V. O. Sukhomlynsky]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2009_6_8

6. Danilova, M. A., Boldyreva, N. I. (1981). *Problemy metodologii pedagogiki i metodiki issledovanija*. [Problems of the methodology of pedagogy and methods of research]. Moscow.

7. Sukhomlyns'kyj, V. O. (1977). *Pavlys'ka serednia shkola.* [Pavlyska secondary school]. Kyiv.

8. Sukhomlyns'ka, O. V. (2012). *U poshukakh spravzhn'oho.* [In search of genuine]. Kyiv.

9. Tsajchzhy, L. *Idei Vasylia Sukhomlyns'koho v Kytajs'kij pedahohitsi.* [Vasyl Sukhomlinsky's ideas in Chinese pedagogy]. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: (http://yandex.ua/yandsearch?lr=20221&clid=2051442 &oprnd=9376537277&text=%D0%).

10. Tszykhua, Li. (2005). *Tvorche vykorystannia spadschyny V.O.Sukhomlyns'koho v KNR*. [Creative use of the legacy of V. O. Sukhomlynsky in the CPR]. Kyiv.

11. Carew J., Goodman E., Grotberg E., Katz L., Wattenberg W., Ziglar E., Cascione R. (1980). Parenting in a changing society. Washington DC: National Institute of Education.

12. Gartmann E. Pedagogik Zwischen Menchen und Guterproduction Zur Sittleichkeitserziehung von V. A. Suckomlinsky/Erika Gartmann. – Munchen, 1984. – 201s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

НАУМЕЦЬ Ольга Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, методист ЦМСПС управління освіти Міської ради м. Кропивницького.

Наукові інтереси: педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

NAUMETS Olga Nikolaevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Methodologist of the Center for Methodological and Socio-Psychological Service of the Department of Education of the City Council of Kropivnitsky.

Circ le of scientific interests: pedagogical Heritage of V. O. Sukhomlinsky.

Дата надходження рукопису 15. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор А. М. Растригіна

УДК 37.091.4 : 37.035.6

ОЛЕШКО Петро Степанович –
кандидат історичних наук, доцент,
ректор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
e-mail: oleshko@gmail.com

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах розбудови незалежної, демократичної та європейської України, коли її громадяни відчувають радикальні зміни у всіх сферах суспільного життя, й одночасно при збройному втручанні Росії постає завдання формувати різнобічно та духовно розвинену, активну особистість – патріота. З цієї причини проблема формування в молоді патріотичних цінностей є державницькою потребою.

Патріотизм (від грец. πατριώτης – земляк, співвітчизник) – любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, гордість за нього, прагнення захистити його надбання, примножувати його загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Патріотизм проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне і що любить особистість [2].

Патріотизм – багатогранне й багатоаспектне явище, яке містить складний комплекс властивостей та характеристик, що по-різному проявляються на різних рівнях функціонування соціальної системи. На рівні окремої людини патріотизм може бути розглянуто як один із компонентів його особистісної підструктури й віднесено до сфери вищих почуттів і стійких особистісних особливостей (цінностей, переконань, норм поведінки, критеріїв оцінки соціальних явищ) [9].

Актуальність виховання патріота завжди була на порядку денному керманичів будь-якої держави. Це твердження зумовлено тим, що хоч би з яких позицій підходити до визначення шляхів розвитку політики, економіки, культури, соціального і духовного життя країни, збереження її територіальної цілісності від зазіхань, вирішальним фактором завжди залишається людина, її патріотизм, її здібності та здатність до творчості, її громадянська позиція.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен патріотизму як один із базових компонентів суспільної свідомості має комплексну структуру. Це об'єкт вивчення ряду суспільних наук, зокрема історії, етнології, соціології, політології, педагогіки та психології. У цих дисциплінах накопичено досить даних для виділення проблеми патріотизму як самостійного об'єкта дослідження та використання для опису цього феномена відповідного концептуально-термінологічного інструментарію.

Всесвітньо відомий український педагог В. О. Сухомлинський розглядав патріотизм як сукупність моральних і політичних ідей. На його думку, патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Воно має здійснюватися через гармонійний взаємозв'язок інтересів особистості й держави. Василь Олександрович стверджував: «Пізнання, осягнення людиною своєї Батьківщини, становлення в нашій душі в роки дитинства і ранньої юності патріотичної серцевини, патріотичне виховання в роки дитинства, отроцтва і ранньої юності; духовно багате, діяльне, самовіддане життя патріота – це найтонші, найскладніші процеси в тому безмежно складному сплетінні ідей, вчинків і переконань, думок, прагнень, яке називається патріотичним вихованням» [6, с. 167].

Проблемі формування патріота і громадянина у творчості В. О. Сухомлинського присвячено велику кількість праць. Дехто може заперечити, що він писав про радянський патріотизм, що його ідеї втратили актуальність на тлі сьогодення з переоцінкою історичних подій, тощо. Так, за часів Сухомлинського комуністична ідеологія впливала на всі царини життя, педагог сам став жертвою обмежень тієї епохи.

І все ж, якщо не втратити ґрунту реальності, ми не можемо не бачити позитивних наслідків патріотичного виховання того часу: масового трудового героїзму радянських людей, які в екстремальних умовах ішли на будь-які жертви в ім'я «світлого майбутнього». Не заперечити й бойових подвигів мільйонів людей, які у смертельних боях відстоювали незалежність своєї Вітчизни. Це був патріотизм щирий, не показний.

Щоправда, патріотичне виховання, як і вся система виховної роботи, трактувалася тоді однобічно: українця привчали до розширеного тлумачення поняття Батьківщини – в образі Радянського Союзу, а сам він, по суті, втрачав своє національне обличчя і виступав складовою частиною «єдиного радянського народу». Почуття національної самосвідомості підмінялося почуттям всенародної гордості. І на такому розумінні виховувались покоління. Отже, патріотичне виховання здійснювалося не в загальнолюдському розумінні цього слова,

© Олешко П. С., 2018

а лише в плані пріоритету інтернаціонального над національним (при визнанні їх діалектичного взаємозв'язку).

Але не слід ігнорувати всього багатства форм і методів патріотичного виховання тільки на тій підставі, що вони були вироблені й використовувались в умовах тоталітаризму. Навпаки, їх слід трансформувати в сучасність, надихнувши новим змістом: покласти в основу патріотичного виховання любов і повагу до України, трагічної і разом з тим героїчної історії боротьби її народу за своє соціальне й національне визволення, за право на самостійний державний розвиток. Сьогодні це одна з головних умов нашого становлення як незалежної держави. І спадщина В. О. Сухомлинського щодо форм і методів формування громадянської позиції, патріотизму є неоціненним джерелом, неймовірно актуальною.

У роботі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» видатний педагог зауважує, що досліджуючи проблему громадянського виховання, становлення патріотичних переконань, ідеалів, почуттів, неприпустимо створювати якісь спеціальні, незвичні умови для патріотичного виховання, тобто практично робити щось неприродне. Дотримуючись цієї важливої вимоги, перед нами відкриваються все нові й нові грані, відтінки, особливості окремих проблем великої ідеї всебічного розвитку особистості.

У своїй педагогічній творчості В. О. Сухомлинський, віддаючи певну данину комуністичній доктрині, опирався на здоровий глузд і досвід, бо вважав за неможливе загнати власну гуманістичну концепцію в рамки панівної комуністичної ідеології. Незважаючи на те, що він пройшов через радянську систему виховання і навчання, духовно залишався українським інтелігентом, уболівав за свій народ, який зазнав багато лиха протягом століть, був відданим патріотом України. Його світогляд сформувався у простій патріархальній селянській сім'ї, де шанували працю, українські традиції й звичаї, що ґрунтувалися на народній моралі, природі, народних піснях і казках, батьківських заповітах. У своїх листах до сина, наче звертаючись до майбутніх нащадків, він пише: «Коли я вдумуюсь у слова патріотизм, Батьківщина, громадянин, – ці слова завжди зв'язуються в моєму уявленні з трьома іншими поняттями: народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [7, с. 313].

Отже, з одного боку, твердимо, що спадщина В. О. Сухомлинського наділена здатністю оновлюватися в часі, набувати загостреної актуальності, а з іншого – вона немов ланцюгом пов'язана по руках і ногах комуністичною риторикою, що надає їй, на перший погляд, майже безнадійної анахронічності. Суперечливість очевидна. Вона кричуща, її не можна замовчувати. Вона потребує осмислення та розв'язання, тим більше, що йдеться не лише про спадщину відомого педагога, а про величезний масив духовної культури, який творився кількома поколіннями талановитих діячів мистецтва і науки, яким випало жити у неймовірно складний час, коли на цій частині земної кулі відбувався сповнений драматизму експеримент із побудови безкласового суспільства.

Проблему комуністичного виховання, яка на перший погляд є основною в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, він розумів як проблему виховання ідеальної людини – громадянина, який любить свою Батьківщину. Таке зіставлення було щирим, він вірив у нього, і ця віра давала йому необхідну внутрішню свободу, без якої він просто не зміг би реалізуватися як людина з колосальним творчим потенціалом.

Ставши відомим ученим, набувши величезного авторитету у вітчизняній педагогічній науці, Василь Олександрович прагнув уникати обов'язкової комуністичної атрибутики, – вочевидь, мав надію, що йому це якось пробачать. Але охоронці ідеологічної правильності були насторожі. Рукопис його знаменитої книги «Серце віддаю дітям» кілька разів повертали з видавництва «Радянська школа» із вимогами більше згадувати Комуністичну партію, говорити про виховання дітей на прикладі Леніна, наголошувати на трудових досягненнях радянських людей. Його буквально змушували вставляти у текст комуністичний антураж. Ось і доводилося йти на поступки, інакше книга не вийшла б у світ.

І все ж у тих умовах В. О. Сухомлинський устиг зробити неймовірно багато. Його педагогічна система набула довершеності. Там, де він не міг свої думки висловити прямо, вдавався до підтексту. Особливо це стосується моментів патріотичного виховання. У його словах про важливість виховання любові до природи рідного краю, до Вітчизни відчувається глибока українськість. А в тій же книзі «Серце віддаю дітям» йому вдалося оберегти від цензури чудовий, сповнений любові до української мови розділ «Рідне слово» [5, с. 201–216].

Добре, що педагог-гуманіст, при його вразливості, не знав про доноси до ЦК КПРС, які писали на нього деякі носії високих наукових ступенів. Як би він, автор сотень статей та багатьох книг, що перекладалися на десятки мов і видавалися на всіх континентах, почувався, коли б йому довелося прочитати, наприклад, таке: «Рекламирование концепции В. А. Сухомлинского в нашей печати представляется политически и педагогически

нецелесообразным и даже вредным» (із листа до ЦК КПРС, підписаного тодішнім президентом Академії педагогічних наук СРСР В. Хвостовим).

Його ставлення до тогочасної педагогічної науки було різко негативним: «Мені здається, – писав В. О. Сухомлинський в одному з листів, – що багато мужів педагогіки, які керують нашим кораблем, самі не люблять ні школи, ні дітей: більше того, дехто з них глибоко ненавидить педагогіку. Ніякої педагогічної думки у рубці цього корабля немає. Люди відстоюють години своєї «вахти» і все» [1, с. 15].

Невичерпним джерелом патріотичного виховання вчений вважав історію рідної Батьківщини, боротьбу наших пращурів за свободу і незалежність, за свою самобутню культуру, духовність, освіту. Героїчними сторінками історії української держави є козацький рух, який був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби рідного народу за політичну і державну незалежність. Знання минувшини рідного краю – для прикладу, битви під Берестечком на землі Волинській – один з основних чинників виховання патріотів України.

У час розбудови нашої країни як самостійної європейської держави розпочався процес усвідомлення нашої правдивої історії. Її роль у вихованні молоді усвідомлював і В. О. Сухомлинський, який, долаючи ідеологічні обмеження, що були в той час, пристрасно закликав: «Треба перед юним серцем запалити вогненне слово, яке, мов яскравий смолоскип, освітило б важкий і славний шлях нашої Вітчизни з давніх часів і до наших днів, осяяло б і нелегку дорогу в світле майбутнє, щоб юний громадянин відчув себе тисячолітнім подорожнім, відповідальним за те, що донесли до нього його попередники, відповідальним за ту неоціненну ношу, яку треба доставити в майбутнє, не загубивши по шляху жодної крихти багатств, не загубивши жодної мудрої істини, здобутої в боротьбі за нашу велику й славну Вітчизну» [6, с. 584].

Кінцевою метою виховання відданих патріотів можна вважати формування готовності до праці на благо свого народу, до подвигу в ім'я Батьківщини. У багатьох творах В. О. Сухомлинського відображено думку, що почуття любові до рідного краю, дорогого і близького, повинно обов'язково поєднуватися з усвідомленням патріотичного обов'язку перед народом, особистою відповідальністю за втілення в життя його ідеалів і прагнень.

Необхідно звернутися до роздумів видатного мислителя щодо важливості проблеми критеріїв патріотичної вихованості: «Не можна забувати, що особливо сильно і яскраво патріотичні почуття і переконання виражаються в силі духу, у волі людській тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань. Тому ми, вихователі, у думці вимірюючи своїх вихованців, зобов'язані виходити з критерію: а якби повелася ця людина на полі бою? А як би вона повелася в катівні ворога, коли перед нею дилема: або життя ціною зради, або смерть у муках і збереження честі патріота?» [4, с. 131].

Педагог був переконаний у тому, що патріотичне бачення світу – це не розчулення, не безтурботна любов, а громадянська тривога, вміння розуміти не тільки могутність і процвітання своєї країни, а й біди і недоліки навкруги, намагатися подолати, перебороти їх. Він стверджував: «Батьківщина – твій дім, твоя колиска. У рідному домі не завжди все гаразд. Є в нас лихо й горе. Говорячи про них, пам'ятай: ти говориш про лихо і горе свого рідного дому. Щоб мати моральне право говорити про лихо і горе свого народу, щоб один раз сказати, треба десять разів зробити щось конкретне для зміцнення своєї Батьківщини. Говорити про недоліки – для цього великого розуму не треба. Зневажай демагогію і балаканину» [8, с. 176].

Особливу увагу Василь Олександрович приділяв школі як осередкові патріотизму і культури. Проте цю роль, на його думку, вона може виконати лише за умови, що в її діяльності пануватимуть «чотири культи»: Батьківщини, Людини, Матері й рідного Слова. Він наполягав на тому, що ціль школи – навчити дітей учитися, сформувати почуття любові до Вітчизни, свого народу, ненависті до її ворогів, допомогти дітям усвідомити свої творчі сили і здібності, тому що в цьому усвідомленні – сама сутність формування особистості.

Саме тому педагоги і школярі Волині є активними учасниками волонтерського руху, тобто конкретних справ у сприянні захисту України від путінської імперської Росії. При Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти працює волонтерський центр «Серце патріота». Нашим бійцям на Донбас уже відправлено десятки тонн необхідних речей: продукти, одяг, взуття, медикаменти, засоби особистої гігієни тощо.

В. О. Сухомлинський теоретично і практично доводить важливість військово-патріотичного виховання в роки дитинства і юнацтва, а ця проблема в умовах воєнних дій є надзвичайно актуальною. Він вважав, що школа у процесі навчально-виховної роботи має формувати в учнів «патріотичну серцевину», мужній дух, непохитність і готовність до захисту Батьківщини. Педагог у своїй спадщині запропонував такі принципи військово-патріотичного виховання: втілення у навчально-виховний процес ідеї захисту

Вітчизни; виховання учнів з урахуванням історичного досвіду; зв'язок виховання з практикою повсякденного життя; єдність морального, трудового, естетичного і фізичного виховання. Відсутність або вбогість творчого підходу до військово-патріотичного виховання, на його думку, є причиною інфантильності, соціальної апатії молоді.

Україна сьогодні потребує патріота, який готовий захищати її незалежність, державність, європейський вибір, але при цьому пам'ятаймо слова педагога-новатора: «Поняття Батьківщина осягається не тільки і не стільки розумом, скільки серцем. І починається це, на мій погляд, з того, що в навколишньому світі хтось стає для людини безмірно дорогим, комусь ти готовий віддати всі сили своєї душі. Патріотизм починається з любові до людини» [3, с. 318].

Видатний педагог застерігає: «…мудрість вихователя полягає в тому, щоб ці слова наші вихованці не вимовляли безпристрасно і бездумно. Враховуючи це, ми вважаємо, що абсолютно неприпустимо організовувати конкурси: хто краще скаже (напише) про свої почуття любові до Батьківщини. Немислима справа вчити говорити про любов замість того, щоб вчити любити. Взагалі треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова» [4, с. 132].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, В. О. Сухомлинський за своїм духом був патріотом України, любив її такою, якою вона була на різних етапах його життя, заради слави і могутності якої віддав своє серце.

Погляди педагога-новатора на проблему патріотизму й патріотичного виховання співзвучні сучасним підходам у педагогіці щодо трактування основних понять, критеріїв оцінки та шляхів формування патріотизму в сучасній Україні. Адже патріотичні почуття українського народу є емоційним аспектом національного державницького світогляду, що включає почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою ж формою патріотизму виступає таке почуття любові до Батьківщини, що вселяє готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Клочек Г. Д. Константи Василя Сухомлинського / Г. Д. Клочек // Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 68 с.

2. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко // К.: Знання, 2006. – 311 с.

3. Сухомлинський В. О. Педагогіка серця / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 316–321.

4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. Т. 1. – К.: Рад. шк., 1977. – 653 с.

5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 5–279.

6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 417–654.

7. Сухомлинський В. О. Шматок хліба / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 308–316.

8. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976–1977. – С. 147–416.

9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sociology.kpi.ua/wp

REFERENCES

1. Klochek, H. D. (2008). *Konstanty Vasylia Sukhomlynskoho.* [Constants of Vasiliy Sukhomlynskiy]. Kirovohrad.

2. Kuzminskyi, A. I. (2006). *Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Pedagogy in Questions and Answers: Tutorial for High School Students]. Kyiv.

3. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pedahohika sertsia.* [Pedagogy of Heart]. Kyiv.

4. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti*. [Problems of Fully Developed Personality Upbringing]. Kyiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam.* [My Heart I Give to Children]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Sto porad uchytelevi.* [One Hundred Pieces of Advice for Teachers]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Shmatok khliba.* [Piece of Bread]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu.* [How to Upbring Truly Human]. Kyiv.

9. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : http://www.sociology.kpi.ua/wp

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ОЛЕШКО Петро Степанович – кандидат історичних наук, доцент, ректор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти.

Наукові інтереси: сучасні тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні, професійна компетентність керівника закладу освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

OLESHKO Petro Stepanovych – Candidate of Historical Sciences, Docent, Rector of the Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

Circle of research interests: modern tendencies

of postgraduate pedagogical education development in Ukraine, professional competence of the chief of the educational institution.

Дата надходження рукопису 27. 07. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 372

СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
e-mail: kaplunova09@ukr.net
СІЧКО Ірина Олександрівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
ORCID iD: 0000-0301-937316
e-mail: kaplunova09@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обгрунтування актуальності проблеми. Розвиток української держави потребує виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, швидко реагувати на зміни обставин і самій їх творити.

Шляхи найбільш ефективного формування творчої особистості дитини досліджували філософи, психологи, педагоги: М. Арнаудов, Р. Арнхейм, Л. Виготський, В. Левін, О. Лук, О. Никифорова, Б. Теплов, П. Якобсон та ін. Великий внесок у розробку психологічних принципів творчого розвитку дітей дошкільного віку внесли Л. Венгер, В. Давидов, Д. Ельконін, А. Запорожець та ін. Так, вітчизняними (Л. Богоявленська, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, Я. Пономарьов, Я. Шубінський) та зарубіжними (Д. Гілфорд, А. Маслоу, К. Роджерс, Ч. Спірмен) дослідниками вивчалися різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх природа, компоненти, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування.

Проблема творчості та розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку досліджувалась впродовж багатьох років. Це пояснюється наявністю творчих здібностей у дітей, які закладаються в період дошкільного віку і подальшому становленні особистості; а також креативністю підходів педагогів до освітньо-виховного процесу, з урахуванням підвищеної відповідальності за його результати. У Базовому компоненті дошкільної освіти зазначається, що дитина має прагнути уникати шаблону, виявляти вигадку, фантазію, винахідливість, а також експериментувати, вдосконалювати свою діяльність. Їй необхідно набути вмінь передавати свої думки, почуття, стан, настрій, фантазії через різні види діяльності [1].

Для творчої особистості характерні певні ознаки: швидкість і гнучкість думки; точність; рівень мотивації; рівень розвиненої уяви. Разом із тим, серйозними перешкодами у справі впровадження новітніх методів та прийомів формування творчої особистості дітей є недосконалість моделі взаємодії педагога з вихованцями.

Провідними напрямами роботи ЗДО щодо формування творчої особистості дитини є оновлення змісту навчально-виховного процесу створення належних педагогічних умов, забезпечення розвивального середовища, своєчасне розкриття природних задатків, нахилів і здібностей дитини, єдність родинного та суспільного виховання. Усе це налаштовує педагогів до формування творчої особистості, починаючи з дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складні процеси, які відбуваються в суспільному житті нашої держави в останній час, актуалізують необхідність збереження та розвитку духовного потенціалу народу, національних особливостей, звичаїв, обрядів, традицій і важливе місце в цьому процесі займають родинні цінності. Тому особливу увагу вчені надають відродженню історичного минулого, педагогічного досвіду попередніх поколінь, традицій, звичаїв, пов'язаних із становленням та розвитком української родини.

Науковці розглядають особливості

© Соколовська О. С., Січко І. О., 2018

виховання дітей в родині (О. Вишневський, А. Даник, О. Постовий); закономірності формування особистості дитини (В. Абраменко, Т. Кравченко, А. Прихожая, О. Хромова); роль народних традицій і обрядів у духовному вихованні (К. Журба, О. Кузик, Г. Майборода, Т. Мацейків, З. Нігматов, М. Стельмахович, Є. Сявавко). Функції родини у сучасному суспільстві в своїх дослідження розкривають (Н. Купина, В. Піча, В. Постовий, Т. Руденко), вплив культури і духовності на формування творчої особистості (К. Гайдукевич, М. Соловйов, Б. Цимбалістий). Але формування творчої особистості у процесі вивчення родинних традицій не набуло цілісним відображення наукових розробок.

У вчених зростає інтерес до вивчення родини як соціально культурного явища, адже рід багатий традиціями, святами і обрядами, прекрасний духовністю, що має позитивний вплив на формування творчої особистості дітей дошкільного віку. Сьогодні стає все більш очевидним, що без засвоєння молодим поколінням цінностей сімейних традицій, основ «родинної педагогіки» не можна побудувати демократичне, гуманне суспільство.

Тому в нашому дослідженні ми зупинилися на висвітленні проблеми формування творчої особистості дитини в процесі вивчення родинних традицій у контексті педагогічних ідей В. О. Сухомлинського.

Мета статті – розкриття значущості педагогічних ідей В. О. Сухомлинського у формуванні творчої особистості в процесі вивчення родинних традицій, необхідність впровадження досвіду його діяльності у сучасних закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багатогранна науково-педагогічна спадщина видатного вченого В. О. Сухомлинського з роками не втрачає своєї актуальності, а відкривається все новими і новими знахідками. Вона стосується найважливіших педагогічних проблем і допомогає їх вирішенню на рівні вимог сучасної педагогіки тому, Василь Олександрович у багатьох своїх книгах і статтях постійно підкреслював, що у вирішенні складних завдань формування творчої особистості величезна роль належить вчителю, вихователю.

«Вихователю, Ваша місія – утвердити в дитячому серці почуття турботи про матір. Це сходження на вершину моральності – поступове але невпинне. Треба використовувати кожну життєву обставину для того, щоб дитина зрозуміла, що таке мати» [4, с. 206].

Берегти свій рід, свій родовід, пам'ять про нього – одне із завдань дошкільної педагогіки. Зацікавленість історією родоводу, повагу до нього потрібно виховувати, підтримувати добрими справами як у родині, так і в закладі дошкільної освіти.

Взаємодія закладу дошкільної освіти із родиною є запорукою творчості дитини, розкриття і реалізації її потенціалу, виходу на нові обрії соціальної реальності.

У кожній українській родині високоморальним вважається виховання дітей: піклування про хворих, пошана до старших, любов до праці і знань, повага до хліба як основи всього і любов до родини і своєї Батьківщини.

«Немає нічого мудрішого і складнішого, ніж людська любов. Це найніжніша і разом з тим найкрасивіша і найнепомітніша квітка в букеті, ім'я якого – Моральність. Люблячи своїх дітей, учіть їх любити Вас; не научите – плакатимете на старості літ – ось на мій погляд, одна з наймудріших істин материнства і батьківства» [4, с. 205].

Пріоритетним завданням на сьогодні є виховання в дитини любові до рідного дому, сім'ї, Батьківщини, родинних традицій і звичаїв. Тому наше завдання – сформувати почуття співпричетності дитини з власною родиною, родом, родичами; дати можливість усвідомити відносини між татом і мамою, регулюючі відносини у сім'ї; усвідомлення дітьми сімейних цінностей, звичаїв, традицій. У зв'язку з цим заслуговують на особливу увагу педагогічні погляди видатного педагога В. О. Сухомлинського, ідеї якого значною мірою впливали і впливають на утвердження засад родинної педагогіки.

Він відкрив нову сторінку в розвитку вітчизняної педагогіки і зробив значний внесок у розв'язання проблеми родинного виховання, яке себе цілком виправдало і не втратило актуальності сьогодні. Правильно оцінюючи тенденції розвитку сучасної освіти, він дійшов висновку, що подальший розвиток суспільного виховання не може відбуватися без більш активної і безпосередньої участі родини, батьків у житті дитини [4, с. 205].

Василь Олександрович Сухомлинський стверджує, що: «Рід людський складається з поколінь – це велика мудрість нашого буття» [4, с. 201].

Підтримувати родину – це насамперед берегти честь свого народу, його авторитет, радувати свій рід гарною поведінкою, наголошує педагог: «Принось у дім радість, оберігай щастя сім'ї» [4, с. 205]. Така риса виробляється у дитини на прикладі самого життя родини, на основі щоденних справ і спостережень. Вчений-практик був глибоко переконаний, «Якщо люди вважають тебе поганою людиною, – це велике горе для твоєї

матері і твого батька. По-справжньому любити батька й матір – це значить приносити в дім мир і спокій. Дорожи честю сім'ї. Знай, що твоя сім'я – це не тільки батько й мати. Це й ви, діти» [4, с. 205].

Василь Олександрович, вважає скільки б не розповідали дітям про родовід, але якщо в сім'ї немає традицій, звичаїв зберігати сімейні реліквії, листи, рушники, одяг, світлини, книжки вони виростуть не маючи поваги до батьків, дідусів, бабусь, сестер, братів.

Головна мета родинного виховання, за визначенням вченого, – через людинознавство формувати в дітей моральність рідного народу, виховувати патріотів українського народу, творців національної та загальнолюдської культури.

В. О. Сухомлинський у своїй книзі «Батьківська педагогіка» визначає завдання щодо виховання дітей на засадах родинних традицій. Родинні традиції сприяють захищеності кожного члена родини, позитивному сприйманню світу, створенню неповторних дитячих спогадів, власного творчого самоствердження у суспільстві.

Василь Олександрович наголошує, що українська родина споконвіку готувала дитину до добра, милосердя, любові, творчості. Моральними цінностями українського народу завжди вважалися працьовитість, чесність, відповідальність, справедливість, доброзичливість.

У своїх працях «Павлиська середня школа», «Народження громадянина» він стверджує, що український народ здавна піклувався про міцну сім'ю, яка була заснована на любові матері і батька, братів, сестер. Виходячи з того, що саме в родині закладаються основи людяності, коріння духовності, працелюбності, творчості важливого значення надавалося стосункам батьків і дітей. Визначаючи роль родини у формуванні особистості, Він наголошує: «Любов і дружба, взаємна підтримка батька й матері є для дитини наочним прикладом, який вводить її у світ складних людських відносин», і дає пояснення: «Мати творить твою неповторну людську особистість – ось у чому сенс, мистецтво і майстерність того, що ми називаємо народження» [4, с. 208].

Родинна обрядовість, традиції розмаїті за призначенням, змістом, характером, функціонуванням і виховним впливом на дитину, тому, за глибоким переконанням Василя Олександровича «завдяки матері своїй ти поєднаний із своїм нардом, – ти крапелька крові в його жилах, але разом з тим ти єдиний у світі» [4, с. 208].

Розмірковуючи над особливостями виховання дитини в родині, відомий український педагог звертає увагу на те, що «Для гармонійного виховання важливо, щоб був спільний вплив на дитину батька й матері як духовної співдружності» [4, с. 206].

Василь Олександрович вчить «Кожна родина має дотримуватися заповітів батьків і дідів: берегти рідну мову, вивчати історію народу, розвивати національне мистецтво, жити за принципами народної моралі, краси, творити матеріальні цінності» [4, с. 206].

Кожна дитина має глибоко знати фольклор, народні танці, музику, вміти вишивати одяг, рушники, відзначати дати народного календаря, розуміти народні символи, символіку.

У змістових, емоційно насичених творах вченого Василя Олександровича: «Серце віддаю дітям», «Моральне і трудове виховання», «Як виховати справжню людину» прослідковуються різні підходи, щодо визначення родинних традицій, а саме: родинні традиції охоплюють всі сфери родинного життя (трудову, моральну, емоційно-естетичну, фізично-оздоровчу, комунікативну, громадську); родинні виховні традиції, які виходять за межі сімейних традицій.

Творча активність з'являється у дітей як наслідок впливу сприятливих факторів, які супроводжують її діяльність від народження. «У мозку кожної психічно здорової дитини закладені можливості для широкого діапазону творчих здібностей. Природа закладає все необхідне для того, щоб кожний став творцем» [4, с. 363].

Формування творчої особистості дитини, її природних нахилів, обдарувань, здібностей, уяви, фантазії – здійснюється через охоплення різними формами роботи дітей, проявляється у самостійний художній діяльності та в повсякденному реальному житті. «Проблема творчості – одна з ділянок педагогічної цілини, і щоб розпочати її освоєння, треба створити книгу про педагогічний аспект творчості» [5, с. 565].

Дитяча творчість, за твердженням Василя Олександровича «починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається із своїм духовним надбанням» [5, с. 566]. Особливістю цієї творчості є те, що дитина у творчій праці самовдосконалюється, змінюється на краще, здобуває нові знання, набуває вміння й навички, отримує життєвий досвід, творити красу. «Якщо хочеш бути красивим, працюй до самозабуття, працюй так, щоб ти почував себе творцем, майстром, господарем в улюбленому ділі» [4, с. 414].

Вчитель-практик пояснює, що «Твір, казка були першою сферою творчості, в якій

дитина утверджувала свої здібності, пізнавала себе, переживала перше почуття гордості від того, що вона щось створює» [5, с. 565].

На заняттях і в повсякденному житті дошкільники перебувають у стані творчості, тобто створюють оригінальні продукти своєї діяльності – малюнки, вироби з глини, пластиліну, паперу, конструкції з будівельного матеріалу, добирають рими до слів, складають вірші. Василь Олександрович був глибоко переконаний, що «найважливішим першоджерелом творчості як самовираження й самоутвердження особистості є слово» [5, с. 566].

Вчений вважає, що покращити ставлення дошкільника до навколишнього світу, знайти з ним порозуміння допомагають різні форми дослідницької діяльності, її пошуковий, творчий характер. Розв'язання проблеми спочатку є невимушеною діяльністю, яка поступово захоплює дитину, надихає її до пошуку, експериментування, що, призводить до створення духовних цінностей «І творче натхнення, яке переживається вже в роки дитинства, починається з того, що слово як духовне багатство особистості стає будівельним матеріалом, з якого дитина щось створює» [5, с. 566].

Для з'ясування стану проблеми формування творчої особистості дітей дошкільного віку в процесі вивчення родинних традицій на засадах ідей В. О. Сухомлинського було здійснено експериментально-дослідну перевірку на базі ЗДО № 1 (м. Снігурівка, Миколаївської обл.).

Основними науковими принципами розробки експериментальної методики, спрямованої на формування творчої особистості дітей дошкільного віку в процесі вивчення родинних традицій виступили принципи розроблені педагогом-практиком В. О. Сухомлинським: принцип гуманізму; принцип психологічної комфортності; принцип єдності виховних впливів родини і закладу дошкільної освіти; принцип науковості навчання у процесі формування творчої особистості дитини. Методологічною основою організації творчої діяльності щодо вивчення родинних традицій дітей дошкільного віку став особистісно-діяльнісний та ціннісний підхід.

На першому етапі дослідження було створено умови «домашнього середовища дитини», а саме: фізичні умови, тобто наявність матеріалів для творчості і можливість скористатись ними; соціально-економічні умови, за яких дитина відчуває зовнішню безпеку, знає, що її творчі вияви не отримають негативної оцінки з боку дорослих (батьків, дідуся, бабусі, брата, сестри); психологічні умови, за яких в дитини формується відчуття внутрішньої безпеки, розкутості і свободи завдяки підтримці дорослими (рідними) її творчих починань; інтелектуальні умови, які включали розвиток уміння розв'язувати творчі завдання, розвиток інтуїції. Завданням цього етапу було ознайомлення батьків з різними видами організації творчої діяльності дітей та залучення дітей до неї. Основними формами роботи з батьками були: усні журнали, сімейні клуби, дискусії, круглі столи, дебати, семінари-тренінги, інтерактивні ігри, майстер класи.

Були проведені тематичні акції, спрямовані на підвищення ролі і відповідальності батьків у справі збереження традицій, педагогічної взаємодії ЗДО і родини.

Ще одна дієва форма співпраці, що вплинула на взаємодію ДЗО і родини – це організація сімейних клубів. Клуб будував відносини з родиною на принципах добровільності, особистої зацікавленості. В клубі, членів родини об'єднувала загальна проблема і спільні пошуки оптимальних форм допомогти дитині.

На другому етапі дослідження було запроваджено спеціально розроблену систему формування творчої особистості дитини у процесі вивчення родинних традицій. Основними формами роботи з дітьми були заняття, бесіди, свята, розваги та підготовка до них (виготовлення атрибутів до свят, поробок до тематичних виставок, спільні заняття з розвитку творчості дітей разом з батьками).

Діти набули можливості вивчати родинні традиції в активній сумісній із батьками творчій діяльності.

Метою третього етапу дослідження було стимулювання творчого самовираження власних емоційних переживань й оцінок.

Враховуючи поради Василя Олександровича Сухомлинського вихователі ЗДО №1 1 (м. Снігурівка, Миколаївської обл.) розробили тематичне планування роботи з батьками щодо ознайомлення дітей з родинними традиціями, тематичне перспективне планування роботи з дітьми щодо виховання творчої особистості дитини дошкільного віку у процесі вивчення родинних традицій. Таких як: «Одна Батьківщина, і двох не буває» (форма проведення – Історія України, слухання українських пісень у запису); «Побутові традиції» (форма проведення – заняття (Українське житло, предмети побуту); «На калині мене мати колихала» (форма проведення – розповідь про побут українців, традиції та обряди, пов'язані з народженням і вихованням дитини); «Наша мова солов'їна» (форма проведення – читання віршів, висловлювання про рідну мову, зразки усної народної творчості); «Рідну землю, де

живемо, Україною звемо» (форма проведення – підсумкове заняття-бесіда); «День захисника України» (форма проведення – родинне свято); «Хліб та сіль до новосіль» (форма проведення – розповідь про звичаї та обряди, пов'язані з хлібом; плетіння вінка з колосків до свята врожаю); «Жито, пшениця...» (форма проведення – колоски злаків; розучування жартівливої гри «Ледачий Омелько»; витинанка «Осінні свята»); «Свято гарбузової каші» (форма проведення – свято збирання врожаю, календарно-обрядові ігри та пісні); «Родина» (форма проведення – бесіда про культуру родинних стосунків, поняття про українську родину); «Материнська пісня». «Таткові руки» (форма проведення – роль матері, батька у родині; пісні, вірші про матір і тата); «На гостини до дідуся та бабусі» (форма проведення – тематичне заняття); «Придумай казку чи легенду» (форма проведення – розповіді дітей про членів родини, слухання української народної пісні «Ой роде наш красний»); «Свято закосичення дівчат» (форма проведення – свято (сімейні традиції, звичаї українського народу); Народна творчість (форма проведення – приказки, прислів'я, загадки про сім'ю, ледачих та працьовитих людей); «Ой, роде наш красний» (форма проведення – проект); «Чарівні вишиванки» (форма проведення – бесіда про вишиванки, традиції української вишивки; витинанка «Рушничок»).

Основним стимулом для виявлення дітьми творчих здібностей та формування творчої особистості в процесі вивчення родинних традицій було заохочення, позитивна оцінка та похвала (схвалення наявних успіхів дитини) батьків дитини, що сприяли підвищенню самооцінки, вселяли в дітей впевненість у собі і бажання творити матеріальні цінності.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Проведена робота позитивно вплинула на формування творчої особистості дошкільника. Впровадження форм роботи з дітьми на засадах ідей В. О. Сухомлинського сприяло: формуванню позитивного ставлення до своєї родини та її традицій на основі емоційно-чуттєвого досвіду; розширенню досвіду пізнання дитиною себе у своїй родині; пізнанню родинних традицій дитиною; розвитку пізнавальних здібностей дитини, ініціативності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти. – К.: Дошкільне виховання, 2012. – № 7. – С. 4–19.

2. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огневн'юк; авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоскаленко; наук. ред.: Г. В. Бєлєнька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – 304 с.

3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський / Вибр. твори: у 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 687 с.

4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.

5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.

6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. // В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – 637 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа. – 1977. – Т.5. – 640 с.

REFERENCES

1. *Bazovyy komponent doshkil'noyi osvity*. (2012). [The basic component of preschool education.]. Kyiv.

2. *Dytyna: Osvitnia prohrama dlia ditei vid dvokh do semy rokiv.* (2016). [Child: Educational program for children from two to seven years old]. Kyiv.

3. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1977). *Metodyka vykhovannya kolektyvu.* [Methodology of education of the collective]. Kyiv.

4. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1976). *Vybrani tvory: U 5 t.* [Selected works: 5 t.]. Kyiv.

5. Sukhomlyns'kyy V. O. Vybrani tvory: U 5 t. (1976). *Vybrani tvory: U 5 t.* [Selected works: 5 t.]. Kyiv.

6. Sukhomlyns'kyy V. O. Vybrani tvory: U 5 t. (1976). *Vybrani tvory: U 5 t.* [Selected works: 5 t.]. Kyiv.

7. Sukhomlyns'kyy V. O. Vybrani tvory: U 5 t. (1976). *Vybrani tvory: U 5 t.* [Selected works: 5 t.]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: сучасні підходи до реалізації у змісті професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

СІЧКО Ірина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутнього вчителя початкових класів.

INFOERMANION ABOUT THE AUTHORS

SOKOLOVSKAYA Alexandra Semenivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of

Preschool Education of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University.

Circle of scientific interests: the modern going is near realization in maintenance of professional preparation of future educators of establishments of preschool education

SICHKO Irina Oleksandrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University.

Circle of scientific interests: professional preparation of future teacher of initial classes.

Дата надходження рукопису 17. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37.091. 4 Сухомлинський [37/015/31/502/504]

СУХОМЛИНСЬКА Леся Віталіївна –
науковий співробітник
ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського,
ORCID iD: 0000-0003-3055-5392,
e-mail: 1408koala@gmail.com

СВІТ ЖИВОГО В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Лише у середині XX століття людство почало усвідомлювати, що досягнення істинного суспільного прогресу та гармонії неможливе без певних моральних норм та правил, які необхідні не тільки для того, щоб захистити кожну окрему людину – дитину, дорослу людину чи людину старшого віку, хвору чи здорову, – а й, власне, існування життя на Землі, усіх його видів та форм.

Нині питання збереження життя, людської цивілізації, флори та фауни постало як найгостріше, найактуальніше, яке вимагає негайного розв'язання, об'єднання зусиль усього людства. І тут одне з провідних місць належить педагогіці як науці про таке виховання дитини, яка б із самого ніжного віку всотувала в себе ідеї, правила і поняття щодо живого, якими керувалася б впродовж усього свого життя.

Неупереджене вивчення, переосмислення спадщини педагогів минулого, їхнього досвіду такого виховання, на нашу думку, сприятиме виокремленню прогресивних ідей, ефективних форм і методів виховання любові до живого у дітей, які є доречними й у сучасних умовах. Відтак, досвід видатних педагогів, насамперед українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського, який обґрунтував необхідність виховання у дітей почуття співпереживання і підтримки всього живого на Землі, потребує актуалізації з метою подальшого творчого використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перша праця, присвячена цій проблемі, належить перу американського вченого, еколога В. Р. Поттера, який у 1969 р. видав книгу із красномовною назвою «Біоетика – міст у майбутнє», де означив її як органічне поєднання новітніх досягнень біологічної науки та медицини з моральністю [9]. У сучасному світі такий підхід став маркером цивілізованості.

Сьогодні питання бережливого ставлення до живої природи розглядаються в курсах біоетики для вищих навчальних закладів, тобто для майже дорослих молодих людей [8]. Роздуми про етику тварин складають сьогодні значну частину філософських дебатів біоетики. Такі поняття як веганство, вегетаріанство, зоозахист та гуманне ставлення до тварин у культурі споживання сьогодні у всіх на вустах. У сучасному цивілізованому світі дуже широко дискутуються, виливаються у протестні акції та рухи такі прояви жорстокого та антигуманного поводження з тваринами як тестування та досліди на тваринах, використання тварин у індустрії розваг (зоопарки, цирки, дельфінарії), жорстокі традиції, масові вбивства тварин та жертвоприношення – корида та родео, щорічний забій гринд та дельфінів, хутрова промисловість та вживання тварин у їжу тощо.

Що ж стосується дитинства, то, на жаль, науковці мало уваги приділяють цим питанням, особливо у тому, що стосується тварин. Можемо лише відзначити дисертаційні дослідження російських авторів: В. В. Зотова «Воспитание морально-ценностного отношения к животным у младших школьников» (1998) [5], М. К. Ібрагімової «Педагогические условия воспитания у детей старшего дошкольного возраста заботливого отношения к животным» (1999) [6]; праці О. Шамігулової (2007) [15], С. Курносової (2008) [7].

В українській педагогіці проблема формування у дітей любові до тварин, до оточуючого світу в останні роки стала предметом наукових пошуків Л. А. Живіріхіної (2014), Н. М. Горопахи (2018) тощо [3]. Однак в Україні більшою

© Сухомлинська Л. В., 2018

мірою розвивається не наукове, а практико-орієнтоване спрямування у вирішенні означеної проблеми, хоча не можемо не відзначити, що педагоги приділяли і приділяють увагу цим питанням, і особливо – Василь Сухомлинський.

Мета статті – розкрити думки В. Сухомлинського про живу природу через аналіз запропонованих педагогом шляхів і засобів виховання у дітей діяльнісно-співчутливого ставлення до неї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання любові, співчуття, гуманного та відповідального ставлення до всього живого починається в дитинстві. Неспричинення жорстокості, уважне, любовне, доброзичливе ставлення до тварин, співчуття до них, повага до їхнього життя, прав і свобод, сприяння їхньому благу, надання їм допомоги, покращення якості життя тварин є кінцевою метою такого виховання. Співчуття дитини кожній живій істоті виступає дуже важливою якістю її особистості. Ставлячись до тварин з добротою та любов'ю, дитина вчиться поважати тих, хто слабший. Ціннісне ставлення до тварин допомагає дитині стати гуманною людиною й відповідальним членом суспільства. Виховання в дитині цих якостей зводиться до одного простого правила, і воно стосується всіх без виключення живих істот: ставтеся до інших так, як би ви хотіли, щоб вони ставилися до вас. Коли дитина зрозуміє, що тварини – такі ж живі істоти, як і люди, вона зможе вчитися доброго ставлення до людей. Важливо навчити дитину поважати й захищати навіть найменшу й непривабливу тварину. Це навчить її цінувати життя, допоможе запобігти проявам жорстокості.

Загальновідомо, що особа, яка виявляє жорстокість у ставленні до тварин, демонструє таку ж поведінку у ставленні до людей. У людей, схильних до подібних дій, слабо розвинена емпатія, вони не здатні усвідомлювати біль та страждання, які вони заподіюють. Щоб навчити дитину доброти та поваги до тварин, у першу чергу необхідно навчити її співчуття.

Багато хто з видатних особистостей минулого і сьогодення висловлювалися щодо неприпустимості жорсткого поводження з тваринами. Серед них: Вільям Шекспір, Махатма Ганді, Нікола Тесла, Бернард Шоу, Моріс Метерлінк, Артур Шопенгауер та багато інших. Не оминали увагою цю тему і педагоги. Зокрема, Л. Толстой, який увійшов в історію культури не лише як неперевершений майстер художнього слова, але й як видатний педагог-гуманіст, автор багатьох педагогічних праць та підручників для дітей, відданий противник убивства усього живого. Його погляди на цю проблему можна проілюструвати наступним висловлюванням з філософського твору «Путь жизни»: «Якщо стверджувати, що птахи, коні, собаки, мавпи зовсім чужі нам, то чому ж не стверджувати, що і дикі, чорні і жовті люди чужі нам? А якщо визнати таких людей чужими, то з таким же правом можуть чорні і жовті люди визнати чужими білих. Хто ж ближній? На це є лише одна відповідь: не запитуй, хто ближній, а роби всьому живому те, що хочеш, щоб робили тобі» [14, с.19].

Знаковою також є його стаття «Первая ступень», опублікована у журналі «Вопросы философии и психологии» у 1892 р., написана під враженням від відвідин тульської бійні. Вона присвячена питанням морального самовиховання людини, де «вегетаріанство є важливим кроком, <…> служить ознакою того, що устремління людини до морального самовдосконалення є серйозним і щирим…» [13].

Доречно тут буде назвати також і працю відомого російського педагога І. Горбунова-Посадова «Сострадание к животным и воспитание наших детей», що вийшла у 1910 році [2].

В радянській педагогіці з її класовим підходом як до подій, так і до людей, не кажучи вже про живих істот, ця тема взагалі не підіймалася впродовж усіх років існування радянської держави. Виключення становить Василь Олександрович Сухомлинський. Вся його педагогічна система спрямована на виховання людини доброї та чуйної до інших, людини гуманної та цивілізованої, людини, що відчуває чужі біль та страждання як свої, готової прийти на допомогу іншим.

Ці підходи педагог описував у багатьох своїх творах, і насамперед, у книзі «Серце віддаю дітям». Перша частина твору – «Школа радості» повністю присвячена вихованню дошкільнят, які готуються стати школярами. В. Сухомлинський виховував дітей серед природи, поєднуючи процес виховання з пізнанням навколишнього світу. І, як зазначає німецька дослідниця творчої спадщини Василя Сухомлинського Еріка Гартманн, «тому поставив як практично, так і теоретично, питання ставлення людини до природи: як до зовнішньої, так і до внутрішньої природи людини» [1, с. 61].

Найбільш цікавим для розгляду нашої теми є розділ з першої частини книги «Турбота про живе і прекрасне», що починається словами: «Мене дуже непокоїла байдужість окремих дітей до живого і прекрасного в навколишньому світі, тривожили вчинки, що свідчили про незрозумілу, на перший погляд, дитячу жорстокість. Ось ми йдемо лугом, над травою літають метелики, джмелі, жуки. Юра, спіймавши жука, витяг з кишені скалку скла, розрізав комашину навпіл і «досліджує» її

нутрощі.<…> У Колі була якась пристрасть до знищення горобиних гнізд. Розповідали, що жовторотих пташенят, які випали з розпотрошених гнізд, він кидав до каналізаційної труби маслозаводу. <…> Дитяча жорстокість виявляється не тільки в Колі, який бачив зло в сім'ї, а й у дітей, що жили в нормальному оточенні. І найтривожніше, що діти не розуміли ганебності тих «дрібних» проявів зла і байдужості до краси життя, з яких поступово розвивається тупа безсердечність» [11, с. 55-56].

Далі В. Сухомлинський зазначив: «Мені пригадались слова Януша Корчака: «Світлий дитячий демократизм не знає ієрархії. Передчасно засмучує дитину піт батрака і голодний ровесник, зла доля Савраски і зарізаної курки. Близькі їй і пташка, рівня – метелик, і квітка, в камінці і черепашці вона бачить брата <…>» [11, с. 58]. «Так, усе це так, але **добра дитина не падає з неба. Її треба виховати**» – переконував Василь Сухомлинський [там само].

У який же спосіб відбувалося виховання «доброї дитини» в Павлиській школі? Уроки та велика частина позаурочного часу проходили серед природи. В. Сухомлинський приділяв величезну увагу вихованню почуттів у дітей через споглядання, милування живою природою, вивчення її процесів та явищ. Важливою складовою було виховання любові і співчуття до всіх живих істот. Гуляючи в лісі, в полях та луках, діти знаходили поранених та знесилених пташок та тваринок. В школі була створена так звана «пташина лікарня», а згодом і лікарня для тварин. Дитина, яка годувала, лікувала, докладала значних зусиль до того, аби пташка або тварина вижила і повернулася в живу природу, вірогідно, не буде виявляти в подальшому житті жорстокості до живих в істот.

Почасти поганий приклад або жорстоке поводження дорослих впливає на психіку дітей і, в свою чергу, провокує дітей на прояви жорстокості. Так, в книзі «Трудные судьбы» у новелі «Жорстокість» В. Сухомлинський описав страшну історію хлопчика Колі, який під час війни та окупації став свідком і співучасником злочинів та мародерства своєї тітки. «Коли село було звільнене від окупантів, Колі йшов шостий рік. <…> Тітка для годиться іноді ходила на роботу в колгосп, головною ж її пристрастю були крадіжки, пожива, обман. Із ранньої весни до пізньої осені вона кожного дня посилала хлопчика в поле красти то кукурудзу, то буряки, то колосся стиглої пшениці, а то копати з землі картоплю. Часом у двір тітки Лукерії забігали кури з колгоспної птахоферми. Тітка показала хлопчику, як зробити пастку, аби упіймати курку. Впольовану курку хлопчик ніс до сараю та сокирою відрубував їй голову. Для нього стало забавкою дивитися, як птах з відтятою головою ще кілька секунд гасає подвір'ям» [10, с. 34].

Василь Олександрович Сухомлинський болісно розмірковував: що ж робити, аби подолати цю жорстокість, цю черствість, неспроможність співчувати чужим стражданням? «Треба будь що пробудити в серці хлопчика співчуття до всього живого та живущого, домогтися аби він пізнав, відчув серцем чуже життя, аби в нього виникло бажання оберігати та плекати це життя» [10, с. 38].

І поступово, день у день педагог залучав цю скалічену дитину до споглядання природи, до порятунку та догляду за птахами та тваринами в природі та «пташиній лікарні», до догляду за рослинами на шкільній ділянці та в теплиці разом з учителем та іншими дітьми. Поволі, натхненна спільними справами, досягнутими результатами починається робота дитячої душі. «Я тисячу разів буду повторювати: ніщо так міцно не об'єднує людей, як пережите разом світле відчуття, що пробудилося у важку хвилину» [10, с. 40]. Те, що дитина опікується і рятує життя істоти слабшої за неї, дивує, хвилює, наповнює серце дитини співчуттям і повагою до чужого життя.

Окрім суто педагогічних творів найбільш повно тема гуманного ставлення до тварин та навколишнього середовища розкрита у художніх творах В. Сухомлинського, яких налічується біля 1500 найменувань. Більшість із них представлені у книзі «Я розповім вам казку… Філософія для дітей», укладачем якої є Ольга Сухомлинська [12]. Книга поєднує у собі уривки з посібника «Як виховати справжню людину» та «Хрестоматії з етики», яка, «з одного боку, має самостійне значення, а з іншого – є складовою його ціннісного підходу до всього виховного процесу, і морального передусім. <…> Отже, сам Василь Олександрович розглядав оповідання і казки передусім як художньо-ілюстративну складову етичного виховання» [12, с. 6]. В книзі педагогічні бесіди та роздуми підкріплені тематичними художніми творами, які носять морально-етичний виховний характер.

У розділі «Джерела розвитку дитини» вміщена бесіда «Про моральне виховання», у якій педагог зазначав: «Виховується і дорослішає дитина не тільки завдяки молоку матері і хлібу насущному, але й їжі духовній. Вчіться живити її радощами й бідами – у цьому мистецтво виховання. Духовне благородство людини залежить врешті-решт від того, що викликало в дитячі роки її захоплення та її сльози. <…> Дитині не хочеться думати і відчувати, що вона слабка,

беззахисна і маленька. Те, що вона маленька і потребує вашого захисту, те що її треба постійно захищати від біди і небезпеки, – тримайте це у думці, а в дитячій свідомості і в серці утверджуйте переконання: я повинна бути сильною і мужньою; не мене нехай захищають, а я повинна захищати, світ повен істот, які незмірно слабші за мене, я повинна бути їхнім захисником» [12, с. 16–17].

Казки та оповідання В. Сухомлинського охоплюють дуже великий спектр тем, що стосуються відповідального, гуманного, цивілізованого ставлення до природи, живих істот, навколишнього середовища. Та навіть більше – вони торкаються філософських питань життя і смерті. Ось як, наприклад, у цьому оповіданні:

Він тільки живий гарний

Величезний гарний метелик Махаон сів на червону квітку канни. Сів і ворушить крильцями.

До Махаона підкрався хлопчик, спіймав його. Тріпотить метелик, а вирватись не може. Хлопчик приколов його великою шпилькою до аркуша паперу. Крильця метелика й зів'яли.

– Чого ти перестав тріпотіти крильцями, Махаоне? – питає хлопчик.

Махаон мовчить. Хлопчик поклав аркуш із мертвим метеликом на підвіконня. За кілька днів дивиться – крильця посохли й розсипались, по черевці повзають мурашки.

– Ні, він тільки живий гарний, – сказав засмучений хлопчик. – Коли крильця його тріпотять на квітці канни, а не на аркуші паперу [12, с. 52].

У багатьох оповіданнях педагогом описується дбайливе ставлення до живих істот, догляд за ними і надання допомоги. Перелічимо ці мініатюри за порядком їх розташування у книзі «Я розповім вам казку… Філософія для дітей» [12]:

Як Миколка став хоробрий (с. 111);
Покинуте кошеня (с. 120);
Зайчик під час завірюхи (с. 145);
Карасик в акваріумі (с. 144);
Врятував жабенят (с. 283);
Ластівка з перебитим крилом (с. 283–284);
Як ми врятували пташенят жайворонка (с. 297–298);
Щоб метелик не вколовся (с. 305);
Петрик, собака й кошеня (с. 305–306);
Кошеня за пазухою (с. 311);
Вогник у вікні (с. 339);
Дивний мисливець (с. 346);
Врятував сонечко (с. 375);
Як ми знайшли в лісі гніздечко (с. 396);
Соловейкове гніздо (с. 527–528).

Або ж, навпаки, у мініатюрах мова йде про жорстокість чи байдужість, виказану дорослими або ж дітьми:

Гніздо вивільги (с. 93);
Зупинена рука (с. 43);
Смерть собаки (с. 258-259);
Що посієш, те й пожнеш (с. 303);
Горіхи для білочки (с. 304-305);
Жорстокість (с. 316-317);
Борисова шпаківня (с. 319);
Рогатка та горобине гніздо (с. 322);
Він зненавидів красу (с. 338);
Кинули слово на вітер (с. 404);
Чому плаче синичка (с. 431–432).

Більше того, В. Сухомлинський одухотворював рослинний світ та навіть природні явища, спонукав дітей до замилування ними і через усвідомлення їх краси та тендітності формував бажання не завдати будь-якої шкоди живій природі:

Вивільга (с. 127);
Як діти раділи, а Ялинка плакала (с. 132);
Чому Андрій засумував (с. 161);
Зневага (с. 233);
Веселка в камінчикові (с. 291);
Хлопчик і лопух (с. 375–376);
Корисний чи шкідливий? (с. 398–399);
Треба ж врятувати волошки… (с. 417–418);
Оля-чарівниця (с. 425);
Дятел і дівчинка (с. 522–523);

Окремі новели присвячені вірності та дружбі між людиною та твариною:

Прощання з конем (с. 121);
Гніздо в шапці (с. 145);
Білка і Добра Людина (с. 146);
Хай вірить… (с. 161–162);
Зрада (с. 231);
Дім для Рябка (с. 263);
Дівчинка та Синичка (с. 299-300);
Як носили півника продавати (с. 301);
Гірший за гадюку (с. 322);
Старий пес (с. 434);
Миколка, Вітя і цуценя (с. 435).

Ціла низка оповідань присвячена відповідальному ставленню до рослин та тварин, яких дитина зобов'язалася доглядати. Тут ще додається важлива складова – трудове виховання:

Хлопчик і Синичка (с. 88);
Чому голуби прилетіли до Олега (с. 112-113);
П'ять дубів (с. 257);
Жолуді для діброви (с. 257– 258);
Яблунька (с. 270– 271);
Чому Сергійкові було соромно (с. 271-272).

Є у педагога казки та притчі, присвячені збереженню навколишнього середовища, які значно випередили свій час, коли тема екології, знищення довкілля, середовища, існування людства не стояла так гостро, як у наші дні:

Не забувай про джерело (с. 107-108);
Купа сміття (с. 168);
Кущ бузку (с. 235);
Соромно перед соловейком (с. 264);
Ми з тобою далі не підемо (с. 321);
Ліхтарник (с. 328);

Є навіть гостро соціальні казки та притчі:

Стукіт сокири (с. 242).

Вже згадувана нами Е. Гартманн зазначає, що тема вбивства домашніх тварин для використання їх у їжу та на хутро мало висвітлена у В. Сухомлинського, або ж він не приділяв їй належного значення. Вона пише: «Щоденні вбивства тварин також травмують душу дітей. Цей аспект Сухомлинський висвітлює, на мій погляд, недостатньо <…> у нього <…> присутня амбівалентність, оскільки він особливо не зосереджувався на питанні забою домашньої худоби (корів, свиней), однак визнавав важливим, аби дитина виявляла співчуття до беззахисних тварин» [1, с. 65].

Однак звертаючись до цієї теми, пам'ятаймо, в який час і в якій країні жив і працював Василь Сухомлинський. У Радянському Союзі (та і загалом у світі) 50-60-х років, а надто кінця 40-х, після закінчення Другої світової війни, в умовах браку будь-яких продуктів харчування, виживання самої людини, жінок і дітей тема вегетаріанства як гуманного ставлення до домашньої худоби була не на часі, навіть не ставилася. Тому мусимо не погодитися з Е. Гартманн і вважаємо, що навіть саме звернення В. Сухомлинського до цієї тематики в художньо-етичних творах вже було до певної міри революційним. Ось, наприклад, як у цьому оповіданні:

Чого у вівці сумні очі

Народилося маленьке ягня. Красиве таке, кучеряве. Сподобався його кучерявий смушок людині. Вона й убила ягня, здерла шкуру й вичинила її. Пошили донці пальто, смушком обшили рукава.

Вийшла надвір маленька дівчинка в новому пальті й тішиться. Гладить долонькою кучерявий смушок.

Побачила дівчинка вівцю. Стоїть вівця біля повітки й дивиться на дівчинку. Підійшла дівчинка ближче. Захотілося їй приголубити тварину. Думає: «Вівця має радіти, що в мене таке красиве пальто зі смушком».

Підходить дівчинка до вівці, гладить її вовну, гладить голову. І дивується: чогось вівця не радіє, а дивиться на неї сполохано. Понюхала вівця смушкову нашивку рукава й забекала тривожно, журливо.

– Чого вівця злякалась мого пальтечка? – здивовано питається батька дочка. – Чого в неї такі сумні очі?

– Та це ж вівця – дурна істота. Вона не розуміє ласки, – відповів батько [12, с. 378].

Тему травматичності для дитини використання тварин у їжу педагог розкривав у наступних творах:

Як носили півника продавати (с. 301);

Не варіть курчат (с. 416–417).

Навіть більше, окремі його мініатюри з висвітлюваної теми близькі до ідей джайністської етики (*Джайнізм* – релігійно-філософське вчення, що виникло в Індії, приблизно в VI ст. до н. е. Джайнізм наголошує на відмові від насилля над усіма живими істотами не тільки в діях, а й у мові та думках. Стверджується, що замість того, щоб ненавидіти й завдавати болю будь-кому, усі живі істоти повинні допомагати одна одній [4]) – не завдавати шкоди жодній живій істоті, навіть комасі, навіть тій, що може нести потенційну загрозу. Як ось ця:

До класу залетіла бджола

Стояла тепла сонячна осінь. У третьому класі відчинено вікна. У класі тихо-тихо. Вчителька викликала до дошки Наталку. Вона має написати речення про осінній дощ. Щоб правильно писати слово «осінній».

Тут усі почули, як задзижчала бджола. Вона залетіла в клас і стала кружляти по кімнаті. Ми поклали ручки, принишкли й почали стежити за бджолою. Вона підлітала то до столу, то до стіни. А відчинених вікон ніби й не бачила. Нам хотілося підказати: чого ж ти до вікна не летиш? Але боялися слово промовити, щоб не злякати бджолу.

Ось вона покружляла навколо столу й вилетіла у вікно. Ми полегшено зітхнули. Надворі сяяло сонце. Наталка біля дошки посміхнулася й написала: «Осіннє сонце» [12, с. 468].

Отже, «добру людину» можна і треба виховувати. Це складне морально-етичне завдання покладено на дорослих – батьків та педагогів. «Хочеться порадити вихователям: знаходячи в житті або створюючи обставини, в яких відбувається ця складна внутрішня робота з виховання совісті, вмійте помітити цей емоційний момент. <…> Як безцінне моральне багатство треба берегти ці душевні пориви, не паплюжити їх байдужістю. Придивіться уважно до дитячої праці, і ви побачите безліч «засохлих дерев». Хлопчик узяв у школі, пообіцявши посадити його на присадибній ділянці батьків і виростити дуб, але забув про жолудь, він пролежав кілька

тижнів на вікні, поки мати не викинула, – це теж засохле дерево і засохла мрія («П'ять дубів»; «Жолуді для діброви»). Дівчинка взяла маленьке кошеня, але матері не сподобалося, що першої ж ночі кошеня напаскудило, – і його викинули; дівчинка прибігла до батька по допомогу собаці, а батько пішов («Смерть собаки»). Це ще гірше: не тільки засохле дерево, але й поранене серце, покалічена совість» – стверджував В. Сухомлинський [12, с. 211].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Таким чином, здійснений аналіз дає змогу зробити висновок, що погляди В. Сухомлинського на все живе як важлива складова його гуманістичної концепції можуть стати основою для розробки конкретних методик і технологій формування у дітей любові до тварин, до оточуючого світу й потребують подальшого вивчення й узагальнення. Використовуючи невичерпну художню та педагогічну спадщину Василя Сухомлинського, інших педагогів-гуманістів, сучасні педагоги мають усі шанси та можливості виховати людину XXI століття, людину гуманну та цивілізовану, людину, що врятує планету та все живе на ній від загибелі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гартманн Э. В. А. Сухомлинский – критик советской и капиталистической системы. Новый взгляд на наследие классика педагогики: [воспитат. система В. А. Сухомлинского (1918–1970 гг.) в соврем. прочтении в Германии] / Э. Гартманн; пер. О. В. Сухомлинская // ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ ВЛАДИ: науч.-образоват. журн. – 2010. – № 3(4). – С. 60–73.

2. Горбунов-Посадов И. Сострадание к животным и воспитание наших детей / И. Горбунов-Посадов. – Москва: Посредник, 1911. – 64 с.

3. Горопаха Н. М. Проблемні методи формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до природи / Н. М. Горопаха // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців «НАУКА, ОСВІТА, СУСПІЛЬСТВО ОЧИМА МОЛОДИХ». – Рівне: РВВ РДГУ. – 2018. – 351 с. – с. 41–43.

4. Джайнізм. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC

5. Зотов В. В. Воспитание морально-ценностного отношения к животным у младших школьников: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Зотов В. В. – Москва, 1998. – 147 с.

6. Ибрагимова М. К. Педагогические условия воспитания у детей старшего дошкольного возраста заботливого отношения к животным : дис. канд. пед. наук / Ибрагимова М. К. – Москва, 1999. – 17 с.

7. Курносова С. А. Воспитание эмоциональной отзывчивости к природе у младших школьников / С. А. Курносова // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2008. № 75. Режим доступу: https://cyberleninka.ru/article/n/vospitanie-emotsionalnoy-otzyvchivosti-k-prirode-u-mladshih-shkolnikov

8. Павлова Т. Н. Биоэтика в высшей школе. / Т. Н. Павлова. – М.: МГАВМиБ им. К. И. Скрябина, 1997. – 147 с.

9. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее / В. Р. Поттер. – К.: Изд. «Вадим Карпенко», 2002. – 216 с.

10. Сухомлинский В. А. Трудные судьбы / В. А. Сухомлинский. – М.: Знание, 1967. – 80 с.

11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

12. Сухомлинський В. О. Я розповім вам казку… Філософія для дітей / Василь Сухомлинський; уклад. / вст. ст. Сухомлинська О. В. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2016. – 576 с.

13. Толстой Л. На бойне: (Из «Первой ступени») / Л. Н. Толстой. – Москва: Посредник, 1911. – 16 с.

14. Толстой Л. Путь жизни / Л. Н. Толстой. – Москва: Эксмо, 2009. – 443 с.

15. Шамигулова О. А. Педагогические условия воспитания эмоционально-ценностного отношения к окружающему миру / О. А. Шамигулова // Воспитание школьников – 2007. – №8. – С. 55–59.

REFERENCES

1. Gartmann, E. (2010). *V. A. Suhomlinskiy – kritik sovetskoy i kapitalisticheskoy sistemyi. Novyiy vzglyad na nasledie klassika pedagogiki: [vospitat. sistema V. A. Suhomlinskogo (1918–1970 gg.) v sovrem. prochtenii v Germanii].* [V. A. Sukhomlinsky is a critic of the Soviet and capitalist system. A new look at the legacy of the classic pedagogy: [brought up. the system of V. A. Sukhomlinsky (1918–1970) in the modern world. reading in Germany]. Moscow.

2. Gorbunov-Posadov, I. (1911). *Sostradanie k zhivotnyim i vospitanie nashih detey.* [Compassion for animals and education of our children]. Moscow.

3. Horopakha. N. M. (2018). *Problemni metody formuvannia u starshykh doshkilnykiv tsinnisnoho stavlennia do pryrody.* [Problem methods of formation of value attitude to nature in senior preschool children]. Rivne.

4. *Dzhainizm*. [Jainism]. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC

5. Zotov, V. V. (1998). *Vospitanie moralno-tsennostnogo otnosheniya k zhivotnyim u mladshih shkolnikov.* [To raise the moral value of the attitudes to animals in primary school children]. Moscow.

6. Ibragimova, M. K. (2008). *Pedagogicheskie usloviya vospitaniya u detey starshego doshkolnogo vozrasta zabotlivogo otnosheniya k zhivotnyim.* [Pedagogical conditions of education in children of preschool age caring attitude to animals]. Moscow.

7. Kurnosova, S. A. (2008). *Vospitanie emotsionalnoy otzyivchivosti k prirode u mladshih shkolnikov.* [Education of emotional responsiveness to nature in primary school children]. Moscow.

8. Pavlova, T. N. (1997). *Bioetika v vyisshey shkole.* [Bioethics in high school]. Moscow.

9. Potter. V. R. (2002). *Bioetika: most v buduschee.* [Bioethics: a bridge to the future]. Kyiv.

10. Suhomlinskiy, V. A. (1967). *Trudnyie sudbyi.* [Hard fates]. Moscow.

11. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sertse viddaiu ditiam*. [I give my heart to the children]. Kyiv.

12. Sukhomlyns'kyy, V. O. (2016). *Ya rozpovim vam kazku ... Filosofiya dlya ditey.* [I will tell you a fairy tale ... Philosophy for children]. Kharkiv.

13. Tolstoy, L. (1911). *Na boyne. (Iz «Pervoy stupeni»).[*On slaughter: (From «the First stage»)]. Moscow.

14. Tolstoy, L. (2009). *Put zhizni*. [Path of life]. Moscow.

15. Shamigulova, O. A. (2007). *Pedagogicheskie usloviya vospitaniya emotsionalno-tsennostnogo otnosheniya k okruzhayuschemu miru.* [Pedagogical conditions of emotional-value attitude to the world]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СУХОМЛИНСЬКА Леся Віталіївна – науковий співробітник ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: історія освіти, порівняльна педагогіка, педагогічна спадщина В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SUKHOMLYNSKA Lesia Vitaliivna – researcher in DNPB of Ukraine named after V. O. Sukhomlynskyi.

Circle of scientific interests: history of education, comparative education, pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi**.**

Дата надходження рукопису 17. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. Ф. Черкасов

УДК 37:929(093.3)

ТРИФОНОВА Олена Михайлівна –
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізики та методики її викладання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0002-6146-9844
e-mail: olenatrifonova82@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ТЕХНОГЕННО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. «Далеко не кожний стане вченим, письменником, артистом, далеко не кожному судилося винайти порох, але майстром своєї справи повинен стати кожний – це найважливіша умова всебічного розвитку особистості» [12, с. 159].

Ця теза В. О. Сухомлинського є як ніколи актуальною в умовах розвитку сучасного техногенно-інформаційного суспільства. Суспільства, яке збагачується науковими фактами і відкриттями у десятки разів швидше, ніж це було ще 50 років тому. За цих умов забезпечення становлення успішної особистості є одним з пріоритетних завдань закладів освіти XXI століття.

Стрімкі тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та хмарних сервісів у XXI столітті визначають необхідність перегляду організації освітнього процесу на всіх етапах його здійснення. Освіта має працювати на випередження і відповідати тенденціям розвитку суспільства в майбутньому. В Україні, розуміючи загальносвітові тенденції інформатизації суспільства, на законодавчому рівні приділяють увагу становленню та розвитку нового освітнього середовища (ОС), основними характеристиками якого мають стати: доступність, відкритість, мобільність, науковість.

Впровадження інформатизації в освітній процес закладів загальної середньої освіти регламентується Законом України «Про освіту» (2017), Законом України «Про загальну середню освіту» (1999), Національною доктриною розвитку освіти (2002), Указом Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010), Національною стратегією розвитку освіти на період до 2021 року (2013), які спрямовують на поліпшення якості освіти в умовах розвитку інформаційного суспільства та широкого застосування ІКТ та хмарних технологій в освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення та розвитку сучасного ОС приділяли увагу В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, В. В. Лапінський, С. Г. Литвинова, В. М. Мадзігон, І. Ю. Регейло, М. І. Садовий,

© Трифонова О. М., 2018

В. В. Слюсаренко, Л. П. Суховірська, В. П. Сергієнко, В. Д. Шарко та ін. [9; 10]. При цьому досить цікавим з педагогічної точки зору і мало дослідженим є питання значення науково-педагогічної спадщини видатних педагогів XX ст. для становлення та розвитку ОС у XXI ст.

Мета статті: дослідити значення науково-педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського для становлення та розвитку сучасного освітнього середовища в умовах техногенно-інформаційного суспільства XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення наукового потенціалу держави безпосередньо пов'язано з розвитком вітчизняної наукової думки, яку здійснюють вчені-дослідники. На нашу думку, вивчення наукових, культурних, педагогічних досягнень вітчизняних учених дає можливість формувати в учнів закладів загальної середньої освіти стиль навчання у вигляді дослідження закономірностей. Тоді простежується не лише становлення особистостей науковців, а й виділяються основні моменти, якості, які згодом можуть допомогти молоді визначитися у визначенні наукових інтересів, організації своєї діяльності, власному виборі подальшого професійного становлення та розвитку [8].

Восени 2018 року вся світова педагогічна спільнота відзначає 100-річчя з дня народження Василя Олександровича Сухомлинського – видатного педагога, новатора своєї справи, директора школи, члена-кореспондента АПН РРФСР, Героя соціалістичної праці. Дослідження його спадщини і нині є актуальним, бо він набагато випереджав час і це ще тоді помітили у Німеччині, на Кубі, в Китаї. У зв'язку з цим обрано проблематику даного дослідження.

Ми поділяємо думку В. Г. Кременя [4, с. 14], що «В. О. Сухомлинський значно випередив свій час і зумів продемонструвати зразки педагогічної мудрості, які мають велике значення не тільки для практики сьогодення, а й для сучасної педагогічної науки. Його ідеї відповідають загальноцивілізаційним тенденціям розвитку, що все більше утверджуються і в Україні».

Проблемою висвітлення питань про ОС в науковій спадщині В. О. Сухомлинського займалися дочка вченого Ольга Василівна Сухомлинська, Н. А. Калініченко [2], М. В. Ісаєва [1], М. В. Климович [3], І. М. Мельник [5], М. П. Семенюк [5] та ін., але при цьому не було приділено належної уваги значенню педагогічних здобутків Василя Олександровича для становлення та розвитку сучасного ОС в умовах техногенно-інформаційного суспільства XXI століття.

Поділяємо думку педагога-мислителя (В. О. Сухомлинського) про те, що важливим є «створення середовища, необхідного для нормального розвитку життєвих явищ, керування цим середовищем» [13, с. 108]. Василь Олександрович значну увагу в своїх дослідженнях приділяє проблемі науково-естетичного розвитку і тут зазначає: «… досліджуючи проблему естетичного розвитку ми не могли відійти ні на крок від такого важливого завдання, як формування діючих відносин з навколишнім природним і суспільним середовищем. А ці відносини є сферою морального виховання. Проблема естетичних інтересів, запитів, потреб розкрилася перед дослідником в її тісному взаємозв'язку з моральною серцевиною особистості. Відкрилася нова грань проблеми естетичного й разом з тим проблеми морального виховання – морально-етична культура бажань, прагнень, а звідси й потреб» [11, с. 61].

Як показують дослідження М. І. Садового [6], який є очевидцем впровадження педагогічної системи В. О. Сухомлинського у практику шкільного життя, вчений підкреслював, що значну увагу при формуванні сприятливого для розвитку всіх граней особистості школяра ОС слід приділяти системному підходу, що пояснює закономірності зв'язків у педагогічних процесах. Такий підхід реалізовано у проведенні психолого-педагогічного семінару в Павлишській середній школі. Семінар формувався як єдине ціле з іншими планами і завданнями. Протягом попереднього року, на основі аналізу діяльності школи формувалися теми для психолого-педагогічних досліджень, визначалися вчителі-виконавці досліджень. Василь Олександрович особисто розробляв проекти тем дослідження, обговорював з учителем обрану тему, формував з нього дослідника. Учитель дослідник готував анкети, тести, питання для бесід за конкретною програмою. У такий спосіб формувався психолого-педагогічний науковий матеріал, який аналізувався, узагальнювався, робились висновки. Дев'ять таких семінарів за начальний рік складали дослідницьку проблему як систему. Розглядаючи особистість як складну природну систему вчений говорить про системні виховні впливи на неї, щоб сформувати її цілісною, свідомою, гармонійною. Тоді ціннісно-змістова та аксіологічна орієнтації будуть складати механізм становлення свідомості особистості. Дослідження передбачали напрямки вивчення інших проблем виховання гармонійно розвинутої особистості.

Все це створювало неповторне середовище для розвитку особистості школярів. Вражає, що Василь Олександрович приділяв увагу кожній дрібниці. Зі спогадів

М. І. Садового [6, с. 306]: «Пам'ятаю першу зустріч з директором школи. П'ятнадцятого серпня, а огорожа навколо школи нібито щойно пофарбована, на подвір'ї ні соринки, класні кімнати мають приємний привабливий вигляд і у кожній велика картина присвячена батькам та дідусям, матерям та бабусям односельців. Соромно у такому класі одержати зауваження чи байдикувати, бо односельці оцінюють твою працю».

Проведені нами дослідження показали, що у Павлишській школі освітній процес будувався на положенні про неповторність кожної дитини [14], а відповідно запроваджувались інші підходи. Василь Олександрович писав, що «У практиці своєї виховної роботи ми виходимо з того, що людина неповторна ...» [11, с. 284]. І саме виходячи з цієї, однієї з основних тез своєї педагогіки, В. О. Сухомлинський намагався організувати таке ОС, яке забезпечило учням найширші можливості для власної самореалізації. Атмосфера Павлишської школи і нині залишається гостиною, яка надихає майбутніх педагогів у досягненні нових вершин у їх професійній діяльності.

В. О. Сухомлинський джерелами думки вважав «природу, працю, моральну красу людської поведінки, книгу і творчість …» [11, с. 477], тобто все те, що сьогоднішні педагоги об'єднують під поняттям «освітнє середовище». Ми погоджуємось з В. О. Сухомлинським, що зазначені ним ресурси інформації були і залишаються актуальними. Але техногенно-інформаційне суспільство XXI століття вимагає додати до них ще Інтернет, як узагальнену глобалізовану систему збору, накопичення та передачі інформації.

Стрімке проникнення цієї мережі у всі сфери життя людини (освітній процес не є виключенням) вимагає удосконалення і доповнення ідей про середовищний підхід. Хмарні сервіси дають змогу значно розширити можливості реалізації відкритого освітнього середовища, ідеї про яке були закладені ще в працях В. О. Сухомлинського.

Особливістю сучасного ОС стає те, що на зміну традиційним засобам навчання приходять нові, серед яких чильне місце займають гаджети (мультимедійні дошки, планшети, смартфони, ноутбуки) з вільним доступом до мережі Інтернет. Це вимагає трансформації ідей В. О. Сухомлинського про комфортне освітнє середовище в умовах стрімкої технологізації та інформатизації суспільства, і як підсумок створення хмаро орієнтованого ОС як з кожної навчальної дисципліни [7], так і закладу освіти вцілому.

Розроблене нами хмаро орієнтоване освітнє середовище навчання одного з розділів фізики [7] в руслі ідей Василя Олександровича і є основою високопродуктивних технологій XXI століття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок. У даному ОС (рис. 2) на зміну запропонованим В. О. Сухомлинським джерелам інформації «природа, праця, моральна краса людської поведінки, книга і творчість …» [11, с. 477] прийшли нові: хмарні сервіси і програмне забезпечення, але і в цьому високо технологічному середовищі важливими залишаються особистість учня, батьків, вчителя.

Отже, педагогічні ідеї Василя Олександровича залишаються актуальними і в XXI столітті та знаходять свою реалізацію в шкільній практиці, але вже в умовах хмаро орієнтованого освітнього середовища. Так як техногенно-інформаційне суспільство невпинно розвивається, то неперервного удосконалення потребує і освітнє середовище, зокрема і на основі науково-педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, що і визначає перспективи подальших розробок.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Ісаєва Марина Освітньо-виховне середовище в творчій спадщині В. Сухомлинського / М. Ісаєва. – Харків. – Режим доступу: http://clc.to/wK9AmQ. (Дата звернення: 17.07.18).

2. Калініченко Н. А. Вплив В. О. Сухомлинського на формування освітнього середовища (70-80-ті роки XX століття) / Н. А. Калініченко // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123 (I). – С. 50–56.

3. Климович М. В. Ідея середовищного підходу в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / М. В. Климович. – Режим доступу: http://clc.to/MwMJKQ. (– Дата звернення: 17.07.18).

4. Кремень В. Г. Василь Олександрович Сухомлинський і сучасна педагогічна наука / В. Г. Кремень // Педагогічний вісник. – 2013. – № 2-3. – С. 14–16.

5. Мельник І. М. Система цільового середовища за В. О. Сухомлинським [Електронний ресурс] / І. М. Мельник, М. П. Семенюк. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/vchu/N132/N132p096-101.pdf. (– Дата звернення: 17.07.18).

6. Садовий М. І. Діяльнісний та системний підхід у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Наукові записки – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. II. – С. 304–308.

7. Садовий М. І. Методика формування уявлень про сучасну наукову картину світу в хмаро орієнтованому навчальному середовищі / М. І. Садовий, О. М. Трифонова, М. В. Хомутенко // Вісник Черкаського університету. Серія: педагогічні науки. – 2016. – С. 8–16.

8. Садовий М. І. Розкриття здобутків вітчизняних учених як основа формування історико-культурного освітнього середовища у навчанні фізики в загальноосвітніх навчальних закладах / М. І. Садовий, Л. П. Суховірська, О. М. Трифонова // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – Серія № 5. – 2013. – Вип. 40. – С. 201–206.

9. Садовий М. І. Формування експериментально-орієнтованого навчального середовища вивчення фізики / Садовий М. І., Слюсаренко В. В., Трифонова О. М., Хомутенко М. В. // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2014. – II(16), Issue: 33. – P. 79–84. – Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/ped_psy_ii16_issue_33.pdf. (– Дата звернення: 01.06.18).

10. Суховірська Л. П. Ресурсний підхід до методики навчання фізики в загальноосвітніх навчальних закладах дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: захищена 05.10.17 / Суховірська Людмила Павлівна; Центральноукраїнський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кропивницький, 2017. – 382 с.

11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: [в 5-ти томах] / В. –О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 59–637.

12. Сухомлинський В. О. Праця – основа всебічного розвитку людини / В. – О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін та ін. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 5. – 1977. – С. 145–159.

13. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.

14. Трифонова О. М. Сучасна концепція всебічно-розвиненої особистості й В. О. Сухомлинський / О. М. Трифонова // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 123, Т. ІІ. – С. 352–356.

REFERENCES

1. Isayeva, M. *Osvitn'o-vykhovne seredovyshche v tvorchiy spadshchyni V. Sukhomlyns'koho.* [Educational and educational environment in the creative heritage of V. Sukhomlynsky]. Kharkiv. Retrieved from http://clc.to/wK9AmQ

2. Kalinichenko, N. A. (2013). *Vplyv V. O. Sukhomlyns'koho na formuvannya osvitn'oho seredovyshcha (70-80-ti roky KHKH stolittya).* [Influence of V.O. Sukhomlynsky on the formation of an educational environment (70-80s of the 20th century)]. Kirovograd.

3. Klymovych, M. V. *Ideya seredovyshchnoho pidkhodu v pedahohichniy spadshchyni V. O. Sukhomlyns'koho.* [The idea of an environmental approach in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky] Retrieved from http://clc.to/MwMJKQ

4. Kremen', V. H. (2013). *Vasyl' Oleksandrovych Sukhomlyns'kyy i suchasna pedahohichna nauka.* [Vasyl Oleksandrovich Sukhomlynsky and modern pedagogical science]. Kyiv.

5. Mel'nyk, I. M., Semenyuk, M. P. *Systema tsil'ovoho seredovyshcha za V. O. Sukhomlyns'kym.* [System of the target environment for V. O. Sukhomlynsky]. Retrieved from www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/vchu/N132/N132p096-101.pdf

6. Sadovyy, M. I. (2013). *Diyal'nisnyy ta systemnyy pidkhid u pedahohichniy spadshchyni V O. Sukhomlyns'koho.* [Activity and system approach in pedagogical heritage V.O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

7. Sadovyy, M. I., Tryfonova, O. M., Khomutenko, M. V. (2016). *Metodyka formuvannya uyavlen' pro suchasnu naukovu kartynu svitu v khmaro oriyentovanomu navchal'nomu seredovyshchi.* [Method of formation of representations about the modern scientific picture of the world in a cloud-based learning environment]. Cherkassy.

8. Sadovyy, M. I., Sukhovirs'ka, L. P., Tryfonova, O. M., (2013). *Rozkryttya zdobutkiv vitchyznyanykh uchenykh yak osnova formuvannya istoryko-kul'turnoho osvitn'oho seredovyshcha u navchanni fizyky v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh.* [Disclosure of the achievements of domestic scientists as a basis for the formation of historical and cultural educational environment in the teaching of physics in general education institutions]. Kyiv.

9. Sadovyy, M. I., Slyusarenko, V. V., Tryfonova, O. M., Khomutenko, M. V. (2014). *Formuvannya eksperymental'no-oriyentovanoho navchal'noho seredovyshcha vyvchennya fizyky.* [Formation of an experimentally-oriented learning environment for the study of physics]. Kyiv.

10. Sukhovirs'ka, L. P. (2017). *Resursnyy pidkhid do metodyky navchannya fizyky v zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh.* [Resource approach to the methodology of teaching physics in general education institutions]. Kropyvnyts'kyy.

11. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1976). *Vybrani tvory: [v 5-ty tomakh].* [Selected Works: [in 5 volumes]] Kyiv.

12. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1977). *Pratsya – osnova vsebichnoho rozvytku lyudyny.* [Labor is the basis of a comprehensive human development]. Kyiv.

13. Sukhomlyns'kyy, V. O. (1976). *Sto porad uchytelevi.* [One hundred tips for the teacher]. Kyiv.

14. Tryfonova, O. M. (2013). *Suchasna kontseptsiya vsebichno-rozvynenoyi osobystosti y V.O. Sukhomlyns'kyy.* [Contemporary concept of a fully developed personality and V. O. Sukhomlynsky]. Kirovograd.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ТРИФОНОВА Олена Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізики та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія та методики навчання фізики та технологій.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

TRYFONOVA Olena Mykhaylivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Physics and Methods of Teaching of Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of research interests: theory and methodology of teaching of physics and labor training.

Дата надходження рукопису 17. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 37.091.4

ФІЛОНЕНКО Оксана Володимирівна –
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: oksana.filonenko02@gmail.com

ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Вивчення доробку В. Сухомлинського як вченого та педагога в історичній ретроспективі має тривалі хронологічні межі та є якісно-динамічним процесом. Розгляд його творчої діяльності в діахронії приводить сучасну педагогічну науку до розуміння усієї глибини значення для нашої держави науково-педагогічної спадщини видатного педагога, яка містить і теоретичні, і прагматично-педагогічні аспекти [2, с. 24].

Велика кількість історико-педагогічних досліджень учених з окремих аспектів педагогічної системи видатного педагога привели до групування педагогічної спільноти навколо спадщини В. Сухомлинського, наслідком чого стало виникнення та діяльність наукових шкіл: Уманської наукової школи «В. О. Сухомлинський і школа XXI ст.» (керівник В. Кузь); Київської наукової школи при лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України (керівник Л. Бондар); наукової школи «Українська асоціація Василя Сухомлинського» (керівник О. Савченко); Уральської асоціації «Василь Сухомлинський» (очолює В. Риндак); наукової школи «Всекитайська Асоціація Василя Сухомлинського» (очолює Ван Ігао); «Міжнародне товариство послідовників В. Сухомлинського» (Німеччина, Марбург). Представники вищезазначених наукових шкіл підготували основний масив ґрунтовних досліджень окремих складових педагогічної системи В. Сухомлинського, тож вони значною мірою визначають історіографічний контур нагромаджених наукою знань про педагогічний доробок видатного педагога.

Суттєве значення в історико-педагогічній науці має сьогодні проблема періодизації розвитку будь-яких явищ, тобто визначення певних періодів. Це положення є досить важливим для нашого дослідження. Глибокого вивчення потребують питання, пов'язані з періодизацією та освоєнням педагогічної спадщини В. Сухомлинського, адже спадщина видатного педагога, одна з найбільш складних, комплексних і багаторівневих проблем наукового знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовано, що спроби осмислити і розробити підходи до періодизації та освоєння педагогічної спадщини В. Сухомлинського здійснили Ю. Новгородська, О. Сараєва, О. Сухомлинська, О. Чернишов та ін. Розроблена ними періодизація розвитку сухомлиністики дала можливість окреслити закономірності її розвитку, прослідкувати загальні тенденції, цілі звертання вітчизняних дослідників до спадщини видатного українського педагога.

Мета статті – огляд та аналіз історико-педагогічних праць, в яких висвітлюється етапи вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім зазначимо, що «періодизація», тобто розподіл історико-педагогічної дійсності на періоди, є неодмінним засобом пізнання будь-яких історичних явищ чи процесів. Як слушно з цього приводу зазначає академік О. Сухомлинська, проблема періодизації – одна з найголовніших наукових проблем, особливо гуманітарної сфери: від того, що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля. Чітка періодизація допомагає зрозуміти структурні особливості науки, генезис та еволюцію її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; полегшує виявлення її внутрішніх закономірностей, дає можливість наукового узагальнення [10, с. 37–54].

© Філоненко О. В., 2018

Життя та педагогічна діяльність В. Сухомлинського (1918–1970) припадає на радянський період. У розвитку української педагогічної думки і школи за радянських часів (1920–1991 рр.) О. Сухомлинська виокремлює чотири етапи: I – 1920–1933 рр.: етап експериментування і новаторства; II – 1933–1958 рр.: українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури; III – 1958–1985 рр.: українська педагогічна думка у змаганні за педагогічний розвиток; IV – 1985–1991 рр.: становлення сучасного етапу розвитку української педагогічної думки в рамках радянського дискурсу [10, с. 37–54].

Російський педагог, публіцист В. Матвеев у статті «В поисках истини» (1986) [4] зауважує, що «за 40 років сприйняття Сухомлинського, його особи і його праць змінювалося, як змінювалося і суспільство, і наше життя, що вмістило в ці чотири десятиліття так багато: 1970 р. – рік, коли від нас пішов Василь Олександрович; епоха застою, повернення до комуністичної риторики 1970-х – середини 1980-х, коли дедалі більше людей зневірювалися в догмах і закликах, проймалися подвійною мораллю; перебудова і «гласність» середини 80-х рр., що пробудила до активної діяльності педагогіку співробітництва та педагогів-новаторів, які виступили за оновлення школи, навчання, виховання і залучили педагогічну спадщину Сухомлинського в оновлювальні, навіть «революційні» процеси» [4, с. 2].

У публікації «Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною 40 років» [9] О. Сухомлинська, проаналізувавши творчість В. Сухомлинського за 40 років, що минули з дня відходу його з життя, поділила їх на дві рівні частини: перша – 1970–1980 рр. – пізньорадянський період, від «відлиги» до «перебудови», період «підточення моноліту» (Ю. Левада, 1998), у педагогіці це – застій і початок демократизації, «педагогіка співпраці»; і друга – 1990–2000 рр. – період створення окремих держав, зокрема Росії та України, де були зосереджені досить великі наукові потенціали, і освітні системи яких почали модернізуватися, спираючись при цьому, крім усього іншого, і на творчу спадщину попередників. При цьому, О. Сухомлинська звертає увагу науковців на те, що: «основною тенденцією в перетворювальних процесах спочатку було вивчення і асимілювання західних ідей, які так довго були недоступними, критикованими, чужими. Але й серед цих ідей місце Сухомлинського було в першій четвірці серед М. Монтессорі, Р. Штайнера, С. Френе» [9, с. 79].

Вчена наголошує, що «усі ці сорок років Сухомлинський і його творчість були присутні на педагогічній дослідницькій і практичній ниві, до нього з різним ступенем інтенсивності зверталися і дослідники, і вчителі, вирішуючи насущні проблеми виховання та освіти. Тому ми дивимося на нього і як на нашого сучасника» [9, с. 75].

У публікації «Історіографія вивчення спадщини В. О. Сухомлинського» (2009) [6] дослідниця Л. Пархета акцентує увагу на освоєнні науково-педагогічної спадщини В. Сухомлинського в період з 1958–1985 рр., який, зі свого боку, пов'язаний із «Законом про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», що вийшов у 1958 р. Авторка стверджує, що роботам науковців цього періоду належать перші спроби проаналізувати не окремі положення, висунуті В. Сухомлинським, а його погляди на навчання та виховання дітей і визначити закономірності, притаманні його педагогіці.

Частина українських дослідників, зокрема О. Сараєва [8], О. Чернишов [13] та ін. виокремлюють три етапи в розвитку сухомлиністики, особливості якої полягають у різноманітності авторських позицій, із яких висвітлюється, аналізується й розвивається педагогічна спадщина В. Сухомлинського.

Так, виходячи з позиції українськиго дослідника О. Чернишова, перший етап – 1948–1990 рр. – це період накопичення досліджень різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського, які реалізовувалися на засадах радянської ідеології та марксистсько-ленінської методології. Джерельну базу сухомлиністики цього періоду становлять як праці самого педагога, так і кандидатські дисертації, публікації в періодичних виданнях і перші розвідки, де зроблено аналіз окремих аспектів творчої спадщини педагога. Метою звернення більшості авторів до різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського було вивчення його спадщини та пошук шляхів для розв'язання проблем у контексті тогочасних реалій.

Другий етап – 1991–2000 рр. – визначається як період вивчення та інтерпретації педагогічної системи В. Сухомлинського на ґрунті національної ідеології й об'єктивного наукового, гуманістичного підходу, коли було значно розширено джерельну базу та тематику досліджень. Зростає кількість праць – монографій, публікацій у педагогічній пресі, в яких розглядається створена Василем Олександровичем педагогічна система, і вона розцінюється як вагомий внесок в історію української педагогічної думки.

Третій етап – 2001–2005 рр. – це якісно

новий період дослідження педагогічної системи В. Сухомлинського, що характеризується інтерпретацією ідей видатного педагога на основі культурологічних і компаративних підходів та з позицій філософії освіти [13].

Окремої уваги заслуговують результати наукового пошуку О. Сараєвої. У дисертаційній роботі «Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених» (2007) [8] вона розкрила етапи дослідження педагогічної системи В. Сухомлинського, їхню суспільно-історичну зумовленість та особливості в контексті розвитку освіти й педагогічної думки; охарактеризувала провідні тенденції вітчизняних досліджень, присвячених педагогічній системі В. Сухомлинського, обгрунтувала наукові підходи до вивчення педагогічної системи видатного педагога вітчизняними дослідниками.

Детально проаналізувавши існуючі у вітчизняній історико-педагогічній науці підходи до періодизації, О. Сараєва розробила власну періодизацію вивчення педагогічної системи В. Сухомлинського вітчизняними науковцями, яка є результатом осмислення такого суспільно-наукового феномену як сухомлиністика та усвідомлення особливостей її розвитку. Так, на основі аналізу бібліографічних покажчиків як історіографічного джерела нею виділено наступні історичні періоди в розвитку сухомлиністики:

1) 1970–1990 рр. – період активного дослідження різних аспектів педагогічної системи В. Сухомлинського на засадах радянської методології. Даний хронологічний проміжок часу, на думку М. Богуславського та О. Сухомлинської, ознаменувався канонізацією педагогічних здобутків Василя Олександровича, відбувалась активна публікація його творів (видання п'ятитомного зібрання творів, переклад їх на різні мови світу);

2) 1991–2000 рр. – період вивчення та інтерпретації педагогічної системи В. Сухомлинського на ґрунті національної освіти та науки;

3) 2001–2005 рр. – якісно новий період дослідження педагогічної системи В. Сухомлинського, що характеризується інтерпретацією ідей видатного педагога з позицій часу [8, с. 41–42].

Отже, основою періодизації О. Сараєвої є методологія історії педагогіки, яка зумовлена кардинальними змінами в суспільстві від початкового освоєння спадщини В. Сухомлинського до оволодіння його концепцією навчання та виховання.

У контексті нашого дослідження звернено увагу на дисертаційне дослідження Ю. Новгородської «Розвиток ідей В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в педагогічній теорії та практиці сучасної школи» (2004) [5], у якому представлено аналіз розвитку педагогічних ідей щодо формування творчої особистості школяра в 70–90-х рр. XX ст. У дослідженні науковцями педагогічної спадщини В. Сухомлинського дисертантка на основі використання проблемно-тематичного підходу до систематизації праць з окресленої проблеми, а також за допомогою хронологічного критерію виокремлює два періоди: перший період – 50–70-ті рр. XX ст. За твердженням дослідниці, у цей період відбулося становлення В. Сухомлинського як педагога-теоретика, науковця й педагога-новатора, який уже у своїх перших педагогічних працях («Верьте в человека», «Духовный мир школьника», «Людина неповторна» та інших) відійшов від ортодоксального колективістського канону і, не применшуючи виховної ролі колективу, проголосив авторитет індивіда, що прозвучало бінарною опозицією до існуючої офіційної парадигми. Ю. Новгородська підкреслила, що увага дослідників педагогічного доробку В. Сухомлинського переважно концентрувалася на суперечностях поглядів ученого [5, с. 193–194].

Виокремлюючи другий період – 70-ті рр. XX – поч. XXI ст., дисертантка зазначає, що це був період визнання педагогічної гуманістичної концепції педагога, оскільки в цей час видаються вибрані педагогічні твори В. Сухомлинського, створюється Українська асоціація імені Василя Сухомлинського, проводяться щорічні науково-практичні конференції, педагогічні читання, видаються збірники матеріалів конференцій та читань [5, с. 193–194].

Ідеї В. Сухомлинського отримали широкий резонанс у засобах масової інформації, наукових розвідках. У 90-ті рр. XX ст., за визначенням академіка О. Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – «сухомлиністика», який, спираючись на творчий доробок В. Сухомлинського, досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами. Він об'єднує дослідників, що вивчають творчу біографію, діяльність і погляди В. Сухомлинського на ту чи ту педагогічну проблему з України, а також з Росії, Вірменії, Греції, Китаю, Німеччини та інших країн. У межах цього напрямку швидкими темпами зростає кількість публікацій, у яких висвітлено освітню діяльність та педагогічний доробок В. Сухомлинського [7, с. 6].

Широко використовується спадщина педагога в Китаї, де в 1998 р. створено Всекитайську Асоціацію Василя Сухомлинського (очолює Ван Ігао), перекладено китайською мовою і видано практично всі праці українського педагога. КНР – це єдина країна, де в 2001 р. перевидано 5-томне видання творів В. Сухомлинського. Китайські дослідники неодноразово відвідували Павлиську середню школу, брали участь у семінарах та конференціях. У 1998 р. була проведена Всекитайська конференція «Ідеї В. О. Сухомлинського в КНР» [11].

У сучасній китайській історіографії сухомлиністики є кілька спроб створення періодизації поширення і розвитку ідей В. Сухомлинського в КНР. Чжу Сяомань виділяє чотири складові частини поширення ідей В. Сухомлинського в китайському освітньому просторі:

– переклад китайською мовою праць В. Сухомлинського, їхня публікація великими накладами в різних регіонах країни;

– публікація цілої низки досліджень про творчість В. Сухомлинського як китайських, так і зарубіжних дослідників, що аналізують творчість педагога, оцінюють актуальність його ідей для сучасної школи і педагогіки;

– експерименти, що проводяться у 36 школах КНР з використанням ідей В. Сухомлинського у практиці сучасної китайської школи, спроби створення моделі сучасної реформованої сільської китайської школи, в основу якої покладено ідеї видатного педагога;

– публікації педагогів-практиків, що описують власний досвід використання ідей В. Сухомлинського в умовах китайської школи [12].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, проблема вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського широко представлена в науковому дискурсі, причому найбільш актуалізованим виявився аспект, пов'язаний з історичними періодами дослідження спадщини видатного педагога. Розроблена дослідниками періодизація розвитку сухомлиністики дає можливість окреслити закономірності її розвитку, прослідкувати загальні тенденції, цілі звертання вітчизняних та зарубіжних дослідників до спадщини видатного українського педагога. Проте накопичений матеріал може слугувати предметом окремого вивчення, у якому знайде своє відображення сучасний новітній дослідницький інструментарій, що спрямований в бік парадигми людино(дитино)центричної.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бєлан Г. В. До проблеми дослідження педагогічної персоналії у дискурсі сучасної історико-педагогічної науки / Г. В. Бєлан // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. – Херсон: ХДУ, 2012. – Випуск 61. – С. 11–14.

2. Бєлан Г. В. Сучасні наукові підходи до вивчення спадщини В. О. Сухомлинського: типологічний концепт / Г. В. Бєлан // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. – 2014. – № 1.(47). – С. 26–31.

3. В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 504 с.

4. Матвеев В. Ф. В поисках истины / В. Ф. Матвеев // Учительская газета. – 1986. – № 154 (8779). – 25 декабря. – С. 2.

5. Новгородська Ю. Г. Розвиток ідей В. Сухомлинського з формування творчої особистості школяра в педагогічній теорії та практиці сучасної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Г. Новгородська; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2004. – 21 с.

6. Пархета Л. П. Історіографія вивчення спадщини В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс] / Л. П. Пархета // Витоки педагогічної майстерності. – Серія : Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 6. – С. 31–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2009_6_8.

7. Савченко О. Я. Розвиток сухомлиністики за десять років (1993 – 2003 рр.) / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2003. – 7 жовтня (№ 75). – С. 6.

8. Сараєва О. В. Педагогічна система В. О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Сараєва; Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2007. – 250 с.

9. Сухомлинська О. В. Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років // В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / Упоряд.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко; авт. кол.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – С. 74–96.

10. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Х.: ОВС, 2002. – С. 37–54.

11. Танасийчук О. Почему система Сухомлинского работает в Китае. А не у нас? / О. Танасийчук // Киевский вестник. – 2011. – № 77 (6890). – С. 4.

12. Цзихуа Л. Творче використання спадщини В. О. Сухомлинського в КНР: автореф. дис. ... канд.

пед. наук: 13.00.01 / Л. Цзихуа; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2005. – 19 с.

13. Чернишов О. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс] / О. Чернишов. – Режим доступу: http: // ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/3637.

REFERENCES

1. Bielan, H. V. (2012). *Do problemy doslidzhennia pedahohichnoi personalii u dyskursi suchasnoi istoryko-pedahohichnoi nauky.* [To the problem of the study of pedagogical personalities in the discourse of modern historical and pedagogical science]. Kherson.

2. Bielan, H. V. (2014). *Suchasni naukovi pidkhody do vyvchennia spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho: typolohichnyi kontsept.* [Modern scientific approaches to the study of the legacy of V.O. Sukhomlynsky: a typological concept]. Mykolaiv.

3. Sukhomlynska, O. V., Savchenko, O. Ya., Kurylo, V. S., Bekh, I. D. ta in. (2012). *V. O. Sukhomlynskyi u rozdumakh suchasnykh ukrainskykh pedahohiv.* [V. O. Sukhomlynsky in contemplation of modern Ukrainian teachers]. Luhansk.

4. Matveev, V. F. (1986 dekabria). *V poyskakh ystyny.* [In search of truth]. Kyiv.

5. Novhorodska, Yu. H. (2004). *Rozvytok idei V.Sukhomlynskoho z formuvannia tvorchoi osobystosti shkoliara v pedahohichnii teorii ta praktytsi suchasnoi shkoly* [Development of V. Sukhomlynsky's ideas on the formation of a student's creative personality in the pedagogical theory and practice of a modern school]. Kiyiv.

6. Parkheta, L. P. (2009). *Istoriohrafiia vyvchennia spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho* [Historiography of the study of the legacy of V. O. Sukhomlynsky]. Kyiv.

7. *Savchenko, O. Ya.* (2003 zhovtn). *Rozvytok sukhomlynistyky za desiat rokiv (1993–2003 rr.).* [Development *sukhomlynistyky* for ten years (1993-2003)]. Kyiv.

8. *Saraieva, O. V.* (2007). *Pedahohichna systema V. O. Sukhomlynskoho v naukovomu dorobku vitchyznianykh uchenykh.* [V. A. Sukhomlynsky's pedagogical system in the scientific work of domestic scientists]. Kherson.

9. Sukhomlynska, O. V. (2012). *Deiaki aspekty evoliutsii spryiniattia tvorchosti V. Sukhomlynskoho: doroha dovzhynoiu v 40 rokiv.* [Some aspects of the evolution of the perception of creativity V. Sukhomlynsky: road length of 40 years]. Lygansk.

10. Sukhomlynska, O. V. (2002). *Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru.* [Periodization of Pedagogical Thought in Ukraine: Steps to a New Dimension]. Kyiv.

11. Tanasyichuk, O. (2011). *Pochemu systema Sukhomlynskoho rabotaet v Kytae. A ne u nas?* [Why the Sukhomlinsky system works in China. And not with us?]. Kyev.

12. Tszykhua, L. (2005). *Tvorche vykorystannia spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho v KNR.* [Creative use of the legacy of V. O. Sukhomlinsky in the People's Republic of China]. Kiyiv.

13. Chernyshov, O. (2016). *Pedahohichna spadshchyna V. O. Sukhomlynskoho.* [V. O. Sukhomlynsky's pedagogical heritage]. Rezhym dostupu: http: // ru.osvita.ua/vnz/reports/pedagog/3637.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ФІЛОНЕНКО Оксана Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) другої половини XIX – XX століття в історико-педагогічних рефлексіях українських дослідників.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

FILONENKO Oksana Vladimirovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: Education of the Kirovohrad Region (Yelysavethradshchyna) of the second part of the XIX and XX centuries in the historical-pedagogical reflections of Ukrainian researchers.

Дата надходження рукопису 17. 06. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор О. С. Радул

АНОТАЦІЇ

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна. ТВОРЧІСТЬ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ОБ'ЄКТ КРИТИКИ: ТОДІ І НИНІ

В статті розглядається творчість Василя Сухомлинського через аналіз феномену критики як одного з факторів розвитку науки, складовою якої виступає опонентське коло, тобто науковці, які надають оцінні характеристики висловлюваним ідеям.

Через опонентське коло представлена прижиттєва критика Сухомлинського, характерною особливістю якої є відгуки на твори, що тільки-но з'являлися. Аналізується таке поширене радянське явище як редакційна критика на твір, який офіційна педагогіка не хотіла бачити опублікованим або ж змушушувала автора вносити зміни переважно політико-ідеологічного характеру, а також ті, що торкалися сутності поглядів Сухомлинського: самоцінності розвитку особистості, інший погляд на колектив, пропонування методик виховного впливу, що спиралися на ідеї вільного розвитку дитини, єдність людини і природи («Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа») .

Встановлено, що посмертна критика Сухомлинського стала продовженням прижиттєвої критики його ідей, але стосувалася усієї його творчості й носила характер заперечення ідеї людяності, загальнолюдських цінностей з позиції класової, догматично-офіційної педагогіки, при цьому для аргументації опонентами використовувалася така постать як Макаренко. Розкрито, як у незалежній Україні критикуються ідеалістичні й романтико-утопічні ідеї педагога в контексті негативного ставлення до всього радянського періоду.

В статті доводиться, що в радянській період Сухомлинський отримував критику від ідеологів – догматиків від педагогіки, а в пострадянський – від радикально і пронаціонально налаштованих освітян.

Аналіз критики ідей Сухомлинського надав можливість прослідкувати, як в надрах однієї педагогічної парадигми зароджується новий дискурс, який допомагає зрозуміти розвиток науки, надає можливість її побачити не однолінійно і спрощено, а диференційовано і багатовекторно, що в цілому сприяє як поглибленому вивченню Сухомлинського, його перепрочитанню, так і усвідомленню того шляху, яким розвивається вітчизняна педагогічна наука.

Ключові слова: *В. Сухомлинський, критика, опонентське коло, виховання, монографії, А. Макаренко, колектив, особистість, гуманізм, рецензія, редакторський висновок, боротьба, виховний ідеал, сприйняття, розвиток, полеміка, діалог.*

СУХОМЛИНСКАЯ Ольга Васильевна. ТВОРЧЕСТВО СУХОМЛИНСКОГО КАК ОБЪЕКТ КРИТИКИ: ТОГДА И СЕЙЧАС

В статье рассматривается творчество Василия Сухомлинского через анализ феномена критики как одного из факторов развития науки, составной частью которой выступает опонентське круг, то есть ученые, которые предоставляют оценочные характеристики выражаемым идеям.

Через опонентське круг представлена прижизненная критика Сухомлинского, характерной особенностью которой является отзывы на произведения, только появлялись. Анализируется такое распространенное советское явление как редакционная критика в произведение, официальная педагогика не хотела видеть опубликованным или змушушувала автора вносить изменения преимущественно политико-идеологического характера, а также те, что касались сущности взглядов Сухомлинского: самоценности развития личности, иной взгляд на коллектив, предложение методик воспитательного воздействия, опирались на идеи свободного развития ребенка, единство человека и природы («Сердце отдаю детям», «Павлышская средняя школа»).

Установлено, что посмертная критика Сухомлинского стала продолжением прижизненной критике его идей, но касалась всего его творчества и носила характер отрицания идеи человечности, общечеловеческих ценностей с позиции классовой, догматически официальной педагогики, при этом для аргументации оппонентами использовалась такая фигура как Макаренко. Раскрыто, как в независимой Украине критикуются идеалистические и романтико-утопические идеи педагога в контексте негативного отношения ко всему советского периода.

В статье доказывается, что в советский период Сухомлинский получал критику от идеологов – догматиков от педагогики, а в постсоветское – от радикально и о национальном настроенных педагогов.

Анализ критики идей Сухомлинского предоставил возможность проследить, как в недрах одной педагогической парадигмы зарождается новый дискурс, который помогает понять развитие науки, дает возможность ее увидеть не однолинейно и упрощенно, а дифференцированно и многовекторно, что в целом способствует как углубленному изучению Сухомлинского, его перепрочтение, так и осознанию того пути, по которому развивается отечественная педагогическая наука.

Ключевые слова: *В. Сухомлинский, критика, опонентське круг, воспитания, монографии, А. Макаренко, коллектив, личность, гуманизм, рецензия, редакторский вывод, борьба, воспитательный идеал, восприятия, развитие, полемика, диалог.*

SUKHOMLYNSKA Olga Vasylivna. SUKHOMLYNSKY'S WORK AS AN OBJECT OF CRITICISM: PRESENT AND PAST

The article deals with Vasyl Sukhomlynsky's work through analysis of the phenomenon of criticism as one of the factors of development of science. One component of these factors is an oppositional circle, that is, scientists who criticize the expressed ideas.

Sukhomlinsky's lifetime criticism is presented through oppositional circle; its main feature is a response to his works that had just appeared. Editorial criticism of a certain work was a widespread Soviet phenomenon. Official pedagogy did not want to publish this work or it forced the author to make mainly political and ideological changes. Moreover, the following Sukhomlynsky's views were criticized: the self-worth of personal development, a different understanding of the collective, new educational methods based on the idea of free development as well as the unity of human and nature («My Heart I Give to Children» and «Pavlysh Secondary School»).

It was found that Sukhomlinsky's posthumous criticism continued the lifetime criticism of his ideas, but concerned with all his work. This criticism provided the negation of the ideas of humanism, humanity, universal values from the standpoint of class and dogmatically-formal pedagogy. At the same time, a figure of Makarenko was used for the argumentation of opponents. In addition, the article presents how Sukhomlinsky's idealistic and romantic-utopian ideas were criticized in independent Ukraine in the context of negative attitudes towards the entire Soviet period.

The article shows that in the Soviet period Sukhomlinsky was criticized by the ideologists (dogmatists of pedagogy), then in post-Soviet Ukraine he was criticized by radical and national-oriented educators.

Analysis of Sukhomlinsky's criticism shows how a new discourse, which helps to realize the development of science, has been emerged within one pedagogical paradigm. This makes it possible to understand this process not unilaterally, but rather complicated and multidirectional. In summary, this research will contribute to an in-depth study of Sukhomlinsky and re-reading of his works, as well as to the awareness about the way how domestic pedagogical science have been developed.

Keywords: *V. Sukhomlynsky, criticism, oppositional circle, education, monographs, A. Makarenko, collective, personality, humanism, review, editorial conclusion, educational ideal, perception, development, polemics, dialogue.*

САВЧЕНКО Олександра Яківна. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ДІАЛОГ З В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ

Розглянуто положення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського в контексті проблем модернізації сучасної початкової освіти; обґрунтовано спільність цілей і цінностей організації освітнього процесу: методологія особистісно зорієнтованого навчання, базовими принципами якого є гуманізація, дитиноцентризм, природовідповідність. На основі інтеграції тривалого теоретичного дослідження і цілеспрямованих змін шкільної практики видатний педагог розробив гуманну інноваційну систему всебічного розвитку дітей з різними інтелектуальними і фізичними можливостями.

Ключові слова: *педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського, початкова освіта, нова українська школа, всебічний розвиток дитини.*

САВЧЕНКО Александра Яковлевна. МОДЕРНИЗАЦИЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ДИАЛОГ С В. А. СУХОМЛИНСКИМ

Рассмотрены положения педагогического наследия В. А. Сухомлинского в контексте проблем модернизации современного начального образования; обоснована общность целей и ценностей организации образовательного процесса: методология личностно ориентированного обучения, базовыми принципами которой являются гуманизация, центрация на потребностях ребенка, природосообразность всех составляющих обучения. На основе интеграции длительного теоретического исследования и целенаправленных изменений школьной практики выдающийся педагог создал гуманную инновационную систему всестороннего развития детей з разными интеллектуальными способностями и физическими возможностями.

Ключевые слова: *педагогические идеи В. А. Сухомлинского, начальное образование, новая украинская школа, всестороннее развитие ребенка.*

SAVCHENKO Alexandra Yakovlevna. MODERNIZATION OF INITIAL EDUCATION: A DIALOGUE WITH V. O. SUKHOMLINSKY

The position of V.O. Sukhomlynsky's pedagogical heritage in the context of the problems of modernization of modern elementary education is considered; the commonality of goals and values of organization of educational process is substantiated: methodology of personally oriented education, the basic principles of which are humanization, child center, natural correspondence.

Comprehensive study of the world of childhood and the individual of each child scientist considered a prerequisite for a successful, comfortable school; sources of knowledge about children is a careful observation of their interaction with the world of nature, people; family relationships, health status; communication with a teacher, attitude to work, creativity, beauty.

The problem of constructing the content of teaching V. O. Sukhomlynsky covered comprehensively: on methodological, didactic, methodological and managerial positions. The scientist disclosed the contribution of each subject to the general education of students, substantiated the need for their interconnection in the process of forming the culture of thinking, speech, education of the world, the ability to study, to create.

In the context of the introduction of a competent approach, the views of the scientist on the interconnection of knowledge and skills, the need to highlight the «knots» of knowledge that should be firmly mastered and able to apply in

practice should be emphasized in the results of learning; obligatory skills determined by Sukhomlinsky, coherent with the list of basic skills that belong to the results of Nursery. The emphasis is on the writings of the scientist, which reveals the essence and means of educating an environmentally educated and responsible citizen; they also include the great literary heritage of V.O. Sukhomlynsky, which is widely used in modern elementary school.

Innovative forms of teaching at Pavlyshchy school («School of joy», «300 lessons of thinking in nature», «Traveling to sources of speech and thought», etc.) are implemented in modern elementary school, is an example of integrated lessons, methods of forming children's research skills .

Modernization of modern elementary education involves the activity of children in a diverse developmental environment. Pavlovsk school, the experience of which the teacher covered in many works, was an example of creating and expedient use of a «school town» (a combination of educational, natural, industrial, social environments).

The innovative approach to controlling and evaluating the results of student work is developed by V. O. Sukhomlinsky in the form of humane and developmental content; the teacher advised, first of all, to provide a motivational assessment function, support the student's efforts, take into account the peculiarities of his individual development, readiness for work.

On the basis of the integration of long-term theoretical research and purposeful changes in school practice, an outstanding teacher developed a humane, innovative system of comprehensive development of children with different intellectual and physical abilities.

Key words: *V. O. Sukhomlynsky's pedagogical ideas, elementary education, new Ukrainian school, comprehensive development of the child.*

АНИСИМОВ Николай Викторович. НАГЛЯДНОСТЬ В НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСЬКОГО И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье рассматриваются вопросы необходимости и возможности использования наглядного процесса обучения сложных электро- и радиотехнических профессий при выполнении лабораторных работ и вычислительных операций. Для усиления наглядности в процессе обучения и воздействия на зрительные анализаторы учащегося применяется цветовая гама проводов, электрических приборов, панелей унифицированного лабораторного оборудования и других элементов в физической модели и электронной версии этого оборудования.

Ключевые слова: *лабораторные работы, принцип наглядности, физическое моделирование, электронное моделирование, унифицированное лабораторное оборудование.*

АНІСІМОВ Микола Вікторович. НАОЧНІСТЬ У СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглядаються питання необхідності та можливості використання наочного процесу навчання складних електро- і радіотехнічних професій при виконанні лабораторних робіт і обчислювальних операцій. Для посилення наочності в процесі навчання і впливу на зорові аналізатори учня застосовується колірна гама проводів, електричних приладів, панелей уніфікованого лабораторного обладнання та інших елементів у фізичній моделі та електронної версії цього обладнання.

Ключові слова: *лабораторні роботи, принцип наочності, фізичне моделювання, електронне моделювання, уніфіковане лабораторне обладнання.*

ANISIMOV Mykola Viktorovych. PRESENTATION IN THE HERITAGE OF CENTURY V. A. SUKHOMLINSKY AND ITS APPLICATION IN THE PROFESSIONAL TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In article questions of necessity and possibility of use of evident process of training difficult electro-and radio engineering trades are considered at performance of laboratory works and computing operations. To strengthening of presentation in the course of training and influence on visual analyzers of the pupil it is applied colour din of wires, electric devices, panels of the unified labware and other elements in physical model and the electronic version of this equipment.

To the problems of presentation during training much attention is paid. First, it is connected that physiologically our organism is constructed in such a manner that the largest volume of the information is perceived by visual analysers (up to 82%). Application of the means of presentation requires a big scientific and pedagogical readiness of the teacher, knowledge of psychology of the child, teenager trainee, knowledge of process of taking possession of that knowledge.

One of the most important situations which underlie the organisation of process of training, there is presentation principle. J. A. Komenskij named his «gold rule2 of didactics, according to which in training it is necessary to use all sense organs of the person. He noted that "if we are going to spread in trainee true and reliable knowledges, then we should aspire to teach in general to all through personal observation and sensual presentation».

The presentation principle is one of the most known and intuitively clear principles of the training, used with ancient times. The natural substantiation of the given principle is received rather recently. At the heart of it the following strictly fixed scientific laws lay: sense organs of the person possess different sensitivity to external stimuli. At the majority of people the greatest sensitivity bodies of sight which «pass» in a brain almost in 5 times more information, than ears, and almost in 13 times more, than tactile bodies possess.

Very big attention was paid it and by our Vassily Aleksandrovich Sukhomlinskij protruding of scientific-practices. In many his(its) works he pointed to necessity to use presentation principle during training. V. A. Sukhomlinskij asserted that «First of all, it is necessary to remember that presentation is a general principle of brainwork of small schoolers. This age

law requires thinking of a small child to develop among nature that he sees simultaneously, hears, suffered and thought. «And further V. A. Sukhomlinskij develops his idea, approaching question about individual approach to such children on the part of teacher: «And after all such silent slowcoaches oh as suffer at lessons.The teacher wants the pupil faster to answer question, it little business before child thinks. Let all goes in accordance with their nature, her waters will necessarily reach scheduled border, but you do not hurry, please, be not nervous, do not whip mighty river of birch лозиной mark – nothing will help»..

The analysis of scientific publications under the theory of presentation of training allows to ascertain, that the majority of researches is directed on the contradiction permission between didactic possibilities of the various evident means applied in the course of training of pupils, and that as they are realised by teachers in pedagogical activity at studying of separate disciplines.

Key words: *laboratory works, a presentation principle, physical modelling, the electronic modelling, the unified labware.*

БЕРЕЗІВСЬКА Лариса Дмитрівна. ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ІНТЕГРАТОР І ПОШИРЮВАЧ СУХОМЛИНІСТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті в рамках відзначення 100-річчя від дня народження видатного українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського розкрито зміст і форми наукової, науково-інформаційної, соціокультурної діяльності ДНПБ як інтегратора й поширювача сухомлиністики, що є вагомим внеском у розвиток української біографістики, освіти, педагогіки, гуманітаристики. Схарактеризовано форми роботи щодо популяризації творчої спадщини педагога на базі читального залу Фонду В. О. Сухомлинського як структурної частини сектору сухомлиністики відділу історії освіти (культурно-освітні та науково-практичні заходи, інформаційні ресурси, бази даних, біобібліографічні покажчики тощо). Визначено перспективи розвитку сухомлиністики як напряму діяльності ДНПБ у структурі НАПН України в умовах розбудови Нової української школи.

Ключові слова: *В. О. Сухомлинський, сухомлиністика, біографістика, освіта, педагогіка, інформаційний простір України, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.*

БЕРЕЗОВСКАЯ Лариса Дмитриевна. ГОСУДАРСТВЕННАЯ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ ИМЕНИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО КАК ИНТЕГРАТОР И РАСПРОСТРАНИТЕЛЬ СУХОМЛИНИСТИКИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

В статье в рамках празднования 100-летия со дня рождения выдающегося украинского педагога-гуманиста Василия Александровича Сухомлинского раскрыто содержание и формы научной, научно-информационной, социокультурной деятельности ГНПБ как интегратора и распространителя сухомлинистики, что является весомым вкладом в развитие украинской биографистики, образования, педагогики, гуманитаристики. Охарактеризованы формы работы по популяризации творческого наследия педагога на базе читального зала Фонда В. А. Сухомлинского как структурной части сектора сухоминистики отдела истории образования (культурно-образовательные и научно-практические мероприятия, информационные ресурсы, базы данных, библиографические указатели и т. д.). Определены перспективы развития сухомлинистики как направления деятельности ГНПБ в структуре НАПН Украины в условиях развития Новой украинской школы.

Ключевые слова: *В. А. Сухомлинский, сухомлинистика, биографистика, образование, педагогика, информационное пространство Украины, Государственная научно-педагогическая библиотека Украины имени В. А. Сухомлинского.*

BEREZIVSKA Larysa Dmytrivna V. O. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LIBRARY OF UKRAINE AS AN INTEGRATOR AND DISSEMINATOR OF STUDY OF V.O. SUKHOMLYNSKYI'S ACTIVITY IN INFORMATION SPACE OF UKRAINE

Within the framework of celebrating the 100th anniversary of the birth of an outstanding Ukrainian teacher-humanist Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi, based on the performed analysis of annual reports and materials available on the Library web portal and in the reading room of V. O. Sukhomlynskyi's collection, and research papers, the author covers the role of the SSPL being a a structural part of the NAES of Ukraine in the development of the study of V.O. Sukhomlynskyi's activity in the information space of Ukraine. It is grounded that the SSPL is an integrator and disseminator of the study of V. O. Sukhomlynskyi's activity that is a significant contribution to the development of Ukrainian biography studies, education, pedagogy, and humanities. The following forms for popularising the teacher's oeuvre are presented and characterised: cultural and educational activities (excursions and thematic lectures for educators, future teachers, and librarians; dramatisation of fairy tales and stories; exhibitions of children's creative works on V. O. Sukhomlynskyi's fictions; reading fairy tales and stories by children and librarians), theoretical and practical activities (round tables, seminars, conferences, and library section within the framework of pedagogical readings), and information activities (information resources, databases, and biobibliographic indexes).

The following prospects for the development of the study of V. O. Sukhomlynskyi's activity as a strategy of the SSPL are determined: to enrich the existed information resources; to post information on V. O. Sukhomlynskyi's life and activity in English on the Library web portal, that will make it possible for a wider range of users of electronic networks to get acquainted with the oeuvre of the outstanding teacher; to coordinate and cooperate educators, historians of pedagogy, and bibliographers of education libraries in arranging information and bibliographic resource and thematic biobibliographic indexes about life and creative activity of the teacher; to modify topics of lectures and creative activities on this issue on the basis of the reading room of V.O. Sukhomlynskyi's collection, etc. The author argues the necessity to

understand on an interdisciplinary basis the information resources created by other libraries and educational institutions in order to study and popularise the ideas of the outstanding Ukrainian teacher under conditions of the development of the New Ukrainian School.

Keywords: *V. O. Sukhomlynskyi, study of V. O. Sukhomlynskyi's activity, biography studies, education, pedagogy, information space of Ukraine, V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.*

БІЛЕЦЬКА Ірина Олександрівна, КОБЕРНИК Олександр Миколайович. ПЕДАГОГІКА ПАРТНЕРСТВА ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогіка партнерства набуває важливого значення як вектор гуманного і творчого підходу до кожного учасника освітнього процесу. У статті розкрито сутність та шляхи реалізації педагогіки партнерства у педагогічній спадщині видатного педагога, дослідника й ученого В. Сухомлинського, який неодноразово у своїх працях стверджував, що педагогіка партнерства бачить в учневі добровільного і зацікавленого соратника, однодумця, рівноправного учасника педагогічного процесу, турботливого і відповідального за його результати.

Ключові слова: *В. Сухомлинський, педагогіка партнерства, суб'єкти виховання, сім'я, школа, громада, освітній процес.*

БИЛЕЦКАЯ Ирина Александровна, КОБЕРНИК Александр Николаевич. ПЕДАГОГИКА ПАРТНЕРСТВА И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. СУХОМЛИНСКОГО

Педагогика партнерства приобретает особое значение как вектор гуманного и творческого подхода к каждому участнику образовательного процесса. В статье раскрыта сущность и пути реализации педагогики партнерства в педагогическом наследии выдающегося педагога, исследователя и ученого В. Сухомлинского, который неоднократно в своих работах утверждал, что педагогика партнерства видит в ученике добровольного и заинтересованного соратника, единомышленника, равноправного участника педагогического процесса, заботливого и ответственного за его результаты.

Ключевые слова: *В. Сухомлинский, педагогика партнерства, субъекты воспитания, семья, школа, общество, образовательный процесс.*

BILETSKA Iryna Oleksandrivna, KOBERNYK Oleksandr Mykolaiovych. PEDAGOGY OF PARTNERSHIP AND ITS REALIZATION IN CREATIVE HERITAGE OF V. SUKHOMLYNSKY

Modern education requires the implementation of a partnership pedagogy, a new pedagogical ethics, the prominent features of which are mutual understanding, mutual respect and creative cooperation of all members of interaction (teacher, student, parents, community). The article reveals the essence and ways of realization of partnership pedagogy in the pedagogical heritage of the outstanding teacher, researcher and scientist V. Sukhomlynsky who repeatedly in his writings argued that the pedagogy of partnership sees in the student a volunteer and an interested associate, like-minded, equal participant in the pedagogical process, caring and responsible for his results. Pedagogy of partnership affirms not role-based, but personal communication (support, empathy, affirmation of human dignity, trust); predetermines the use of personal dialogue as the dominant form of the educational process, motivation to thoughts and impressions exchange, modeling of life situations; includes specially designed choice situations, advance success, self-examination, self-esteem, self-knowledge. In the bases of partnership pedagogy is communication, interaction and collaboration between teacher and students, united by common goals and aspirations, which are voluntary, interested and equal participants of the educational process, responsible for its outcome. Pedagogical science has proved that a partnership is possible only with the interaction, the basis of which is the dialogue. It is built on such a model: trust - equality - voluntariness - responsibility. The new theory of pedagogy of partnership of V. Sukhomlynsky, which caused a broad response, was the idea of rapprochement of the school and the family, as he called it «the community of the family and the school». The analysis of the theoretical heritage of an outstanding teacher gives reason to assert that he has developed a special method of common work of the teaching staff of Pavlysh school and parents, which was called the Parental School. Its activity was aimed at improving the pedagogical culture of parents and contained a collective and individual forms and was carried out on the principles of purposefulness, integrity, coherence, and systematicity. Using V. Sukhomlynsky's rich pedagogical heritage in accordance with modern realities will enable implementation of the main principles of partnership pedagogy.

Keywords: *V. Sukhomlynsky, pedagogy of partnership, participants of education, family, school, community, educational process.*

БОГУШ Алла Михайлівна. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У ВИМІРІ СТОЛІТТЯ

У статті позиціоновано концептуальні положення громадянсько-патріотичного виховання дітей і молоді Василя Сухомлинського у вимірі століття. Розкрито ключові поняття концепції: «патріотизм», «патріотичне виховання», «громадянськість», «громадянське виховання»; мету і завдання виховання національно свідомого громадянина-патріота України; схарактеризовано засоби, форми і методи громадянсько-патріотичного виховання, визначені і впровадженні в педагогічній і науковій діяльності В. Сухомлинського; подано критерії громадянсько-патріотичної вихованості дітей і молоді в сучасних освітніх закладах.

Ключові слова*: Батьківщина, Василь Сухомлинський, громадянськість, громадянин, громадянське виховання, концепція, критерії, патріотизм, патріотичне виховання.*

БОГУШ Алла Михайловна. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И МОЛОДЕЖИ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО В ИЗМЕРЕНИИ ВЕКА

В статье представлено концептуальные положения гражданско-патриотического воспитания детей и молодежи Василия Сухомлинского в измерении столетия. Раскрыто ключевые понятия концепции: патриотизм, патриотическое воспитание, гражданственность, гражданское воспитание; цель и задачи воспитания национально осознанных граждан – патриотов Украины; охарактеризовано средства, формы и методы гражданско-патриотического воспитания, которые определены В. Сухомлинским и внедрены в его педагогической и научной деятельности; определены критерии гражданско-патриотического воспитания детей и молодежи в современных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: *Василий Сухомлинский, гражданин, гражданственность, гражданское воспитание, концепция, критерии, патриотизм, патриотическое воспитание, Родина.*

BOGUSH Alla Mykhailivna. CONCEPTUAL BASES OF CIVIL AND PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH OF VASILYY SUKHOMLIŃSKY IN THE MEASUREMENT OF THE ERA

In Ukraine, the current problems of modern education are the education of nationally conscious citizens and patriots of their country, as evidenced by the state documents «The concept of national and patriotic education of children and youth» and the concept of a new Ukrainian school.

In the pedagogical body of work of Vasylii Sukhomlynskyi, the conceptual provisions are his civil and patriotic position in the education of children and youth. The idea of civil-patriotic education of future citizens and patriots of our country is his main message of all his pedagogical works. Scientists defined the concepts of «citizenship» as responsibility, duty, as the highest step in the spiritual life of a person, on which he gives his life to serving the ideal; presence in the person of civil views, beliefs, feelings, behavior, moral world outlook fortitude, patriotic loyalty, high spirituality, devotion to the Motherland. Civil education, according to V. Sukhomlynskyi, is an education based on civil ideas, and ideas are sacred objects, obtained and suffered by mankind, this is civil behavior and civil actions, civil maturity.

With the image of the Motherland in the heart of every citizen, with boundless love for it, a scientist considers a feeling of patriotism. In the body of work of V. Sukhomlynskyi, «patriotism» is structured as a holistic phenomenon with its various components: the morality of the individual, its consciousness and world outlook, will, feelings, civic fortitude, unity of thoughts, words and deeds, actions, strength of spirit, especially when the Motherland in danger, during the most severe tests.

Patriotic education is a sphere of spiritual life, penetrating into everything that a person learns, does, makes, what it seeks, what it loves and hates.

Funds, forms, methods and criteria (information-knowledge, motivational-civic, productive-activity) with corresponding indicators are disclosed.

Key words: *Vasylii Sukhomlynskyi, citizen, citizenship, civic education, conception, criteria, patriotism, patriotic education, Motherland.*

ЗАВГОРОДНЯ Тетяна Костянтинівна. ІДЕЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті автор аналізує розвиток освіти відповідно до вимог сучасності, що може забезпечити гідне місце у світовому співтоваристві. Адже наслідками науково-технічної та «інформаційної» революцій, зростання виробництва призвели до втрати суспільної необхідності на ранньому етапі діяльності з одночасним підвищенням вимог до рівня освітньої та фахової підготовки людини. А професійна освіта є невід'ємною ланкою системи безперервної освіти, що забезпечує реалізацію потреб людини в оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до її інтересів, здібностей, стану здоров'я та соціального замовлення суспільства і держави. Як показує практика, у сучасній українській освіті практично забули про виховання як важливу складову єдиного навчально-виховного процесу. Але ще В. О. Сухомлинський наголошував на гармонії навчання і виховання, що призводить до оволодіння значно ширшим колом знань.

Доведено, що основні підходив до реалізації Концепції «Нової української школи» співзвучні з основними положенням організації діяльності загальноосвітніх шкіл у педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського (залучення учнів до творчих справ з використанням групових, індивідуальних і колективних форм, різноманітних прийомів педагогічного впливу, робота учнів в групах і в змішаних парах у навчальному процесі, які є беззаперечними складовими педагогіки добра тощо).

Ключові слова: *Василь Сухомлинський, концепція, реформа освіти, навчально-виховний процес, досвід, практика, фахова підготовка.*

ЗАВГОРОДНЯ Татьяна Константиновна. ИДЕИ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИКИ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье автор анализирует развитие образования в соответствии с требованиями современности, что может обеспечить достойное место в мировом сообществе. Ведь последствиями научно-технической и «информационной» революций, рост производства привели к потере общественной необходимости на раннем этапе деятельности с одновременным повышением требований к уровню образовательной и профессиональной подготовки. А профессиональное образование является неотъемлемым звеном системы непрерывного

образования, обеспечивающего реализацию потребностей человека в овладении рабочим профессиям, специальностям, квалификации в соответствии с его интересами, способностями, состоянием здоровья и социального заказа общества и государства. Как показывает практика, в современном украинском образовании практически забыли о воспитании как важной составляющей единого учебно-воспитательного процесса. Но еще В. А. Сухомлинский отмечал гармонию обучения и воспитания, что приводит к овладению значительно более широким кругом знаний.

Доказано, что основные подходы к реализации Концепции «Новой украинской школы» созвучны с основными положениями организации деятельности общеобразовательных школ в педагогическом наследии Василия Александровича Сухомлинского (привлечение учащихся к творческим делам с использованием групповых, индивидуальных и коллективных форм, различных приемов педагогического воздействия, работе учащихся в группах и в смешанных парах в учебном процессе, которые являются безоговорочными составляющими педагогики добра и т.д.).

***Ключевые слова**: Василий Сухомлинский, концепция, реформа образования, учебно-воспитательный процесс, опыт, практика, профессиональная подготовка.*

ZAVGORODNYA Tatyana Kostantynivna. THE IDEA OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL IN THE CONTEXT OF PEDAGOGY OF VASIL SUKHOMLINSKY

In the article the author analyzes the development of education in accordance with the requirements of the present, which can provide a worthy place in the world community. After all, the consequences of scientific, technical and «information» revolutions, the growth of production led to the loss of social necessity at an early stage of activity, while raising the requirements for the level of education and professional training of human. And professional education is an integral part of the system of continuous education, which ensures the realization of the needs of human in mastering of the labor professions, specialties, qualifications in accordance with his interests, abilities, health and social order of society and the state. As practice shows, in modern Ukrainian education almost forgot about education as an important component of a single educational process. But V. O. Sukhlominsky emphasized the harmony of education and education, which leads to a much wider range of knowledge.

It is proved that the main approaches to the implementation of the Concept of the «New Ukrainian School» are in line with the main provisions of the organization of the activity of secondary schools in the pedagogical heritage of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynsky (involving pupils in creative affairs with the use of group, individual and collective forms, various methods of pedagogical influence, work of pupils in groups and in mixed pairs in the educational process, which are indisputable components of pedagogy of property, etc.).

At the same time, the implementation of the reform requires the teacher to be an animator too: to play with children at classes, entertain at the break. But this requires to change the educational plans ofpreparing of the future teacher, which provides for the study of individual psychological and pedagogical disciplines that have a minimum (or do not have) practical exercises, and thus shows the contradiction between the requirements for a modern teacher and reality. Therefore, in the first place, it is necessary to change the teacher himself, the system of preparing of the future teachers and pay attention to the age structure of teaching staff of general education institutions.

Therefore, the author proves that the educational system should more actively respond to the latest socio-cultural trends, through the constant updating of the content of the education itself, the introduction of new methods, means, forms of education and upbringing in pedagogical circulation, and through the improvement of already well-known and effective, creating, thus , an effective synthesis of traditions and innovations.

***Key words:** Vasyl Sukhomlynsky, concept, education reform, educational process, experience, practice, professional training.*

ІВАНЮК Ганна Іванівна. НОВАТОРСЬКІ ІДЕЇ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено життєздатні ідеї теоретико-практичної спадщини В. Сухомлинського, що можуть упроваджуватися в сучасній моделі загальної середньої освіти України та відповідати запитам молодої генерації. Суголосними до сучасних тенденцій освіти учнів є ідеї, що розвинуті і апробовані педагогом у Павлиській середній школі, а саме: дитиноцентризму, природовідповідності, розвиток особистості в діяльності (праці), формування цінностей громадянського суспільства, партнерської взаємодії суб'єктів освітнього процесу тощо. Адаптація новаторських ідей Василя Сухомлинського в умовах розбудови нової української школи є перспективним напрямом педагогічної науки і практики.

***Ключові слова:** новаторські ідеї, Василь Сухомлинський, нова українська школа, людинознавство, дитиноцентризм, природовідповідність, інтеграція змісту навчання, моральні цінності, партнерська взаємодія.*

ИВАНЮК Анна Ивановна. НОВАТОРСКИЕ ИДЕИ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

В статье освещены жизнеспособные идеи теоретико-практического наследия В. Сухомлинского, которые могут быть внедрены в современной модели общего среднего образования Украины и отвечать запросам молодого поколения. Созвучными с современными тенденциями образования учащихся есть идеи, что развитые и апробированы педагогом в Павлышской средней школе. К основным идеям относим: человековедение, развитие личности в деятельности (труд и наблюдение в природе, исследования), формирование ценностей гражданского

общества, партнерского взаимодействия субъектов образовательного процесса. Адаптация новаторских идей Василия Сухомлинского в условиях развития новой украинской школы является перспективным направлением педагогической науки и практики.

Ключевые слова: *новаторские идеи, Василий Сухомлинский, новая украинская школа, человековедение, интеграция содержания обучения, нравственные ценности, партнерское взаимодействие.*

IVANIUK Hanna Ivanivna. INNOVATIVE IDEAS OF VASIL SUKHOMLINSKY IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article outlines viable ideas of V. Sukhomlynsky's theoretical and practical heritage that can be implemented in the modern model of general secondary education of Ukraine and meet the needs of the younger generation. Contemporary tendencies in the education of students are ideas developed and tested by the teacher at Pavlyuskaya secondary school, namely: child-centeredness, natural correspondence, development of personality in activity (labor), formation of values of civil society, partnership interaction of subjects of educational process, etc. The idea of integrating the content of natural education of students is worthy of attention. Nature is considered by V. Sukhomlinsky as a source of knowledge and moral and spiritual development of man. Nature is a means of developing basic human moral values: kindness, justice, empathy, irreconcilability with evil. It is considered by V. Sukhomlynsky as a source of thought and knowledge of the truth. Labor is regarded by the scientist as a means of intellectual, moral, physical development. At the time, there are the principles which V. Sukhomlinsky proved to be: namely, the unity of labor education and mental development, taking into account the individual qualities and abilities of the students, the creative nature of the activity. The new Ukrainian school, which is relevant to the development of a new school, is the creation of a humane environment for students, teachers and other participants in the educational process. The important ideas that can be adapted in the modern educational environment of the school are those that reveal the essence of the unity of the pedagogical influence and activity of the child, the peculiarities of childhood for the development of the emotional sphere and moral values, and the importance of the child's health. The teacher sees labor in nature not as an end in itself, but as a means of self-education and self-development of a person ready to live in harmony with the natural environment. Important in terms of building a new Ukrainian school are ideas about the mission and vision of the teacher. Teacher's professional competence is considered, first of all, in the context of his moral activity, motivation, value orientations and professional perfection.

Adaptation of the innovative ideas of Vasyl Sukhomlynsky in terms of building a new Ukrainian school is a promising direction of pedagogical science and practice. The modern school requires the development of both new approaches and the implementation of time-tested.

Keywords: *innovative ideas, Vasyl Sukhomlynsky, a new Ukrainian school, human knowledge, child-centeredness, natural correspondence, integration of learning content, moral values, partner interaction.*

КАЛІНІЧЕНКО Надія Андріївна. ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Стаття присвячена проблемам гуманістичної спрямованості підготовки майбутніх учителів природничих наук, які реалізуються через опанування майбутнім фахівцем освітніми технологіями та методиками формування ключових і предметних компетентностей учнів старшої загальноосвітньої школи; формування здатності до здійснення моніторингу професійної педагогічної діяльності та аналізу педагогічного досвіду; здатності до самоорганізації власної професійної педагогічної діяльності, рефлексії; готовності до інновацій в професійній педагогічній діяльності. Сприйняття і утвердження гуманістичного мислення базується на розумінні педагогом суспільно-економічних і політичних трансформацій, що відбуваються у соціумі, розумінні і сприйнятті тих змін, які відбуваються в особистостях вихованців, їх цінностей, потреб, мотивів, що спонукає до переосмислення своїх дій і проявляється у діалозі, співпраці, партнерстві, повазі до учня, забезпечує удосконалення педагогічного процесу.

Ключові слова*: професійна кваліфікація, природничі науки, гуманістичне мислення, практико-орієнтовані заняття, майбутній учитель природничих наук.*

КАЛИНИЧЕНКО Надежда Андреевна. ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Статья посвящена проблемам гуманистической направленности подготовки будущих учителей естественных наук, реализуемые через овладение будущим специалистом образовательными технологиями и методиками формирования ключевых и предметных компетенций учащихся старшей общеобразовательной школы; формирование способности к осуществлению мониторинга профессиональной педагогической деятельности и анализа педагогического опыта; способности к самоорганизации собственной профессиональной педагогической деятельности, рефлексии; готовности к инновациям в профессиональной педагогической деятельности. Восприятие и утверждения гуманистического мышления базируется на понимании педагогом общественно-экономических и политических трансформаций, происходящих в социуме, понимании и восприятии тех изменений, которые происходят в личностях воспитанников, их ценностей, потребностей, мотивов, что побуждает к переосмыслению своих действий и проявляется в диалоге, сотрудничества, партнерстве, уважении к ученику, обеспечивает совершенствование педагогического процесса.

Ключевые слова*: профессиональная квалификация, естественные науки, гуманистическое мышление,*

практико-ориентированные занятия, будущий учитель естественных наук.

KALINICHENKO Nadiya Andriivna. HUMANISTIC DIVERSITY OF TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF NATURAL SCIENCES

The article is devoted to the problems of the humanistic orientation of the training of future teachers of natural sciences, which are realized through the mastery of the future specialist by educational technologies and methods of forming the key and subject competences of the students of the senior secondary school; formation of the ability to monitor the professional pedagogical activity and analysis of pedagogical experience; the ability to self-organize their own professional pedagogical activity, reflection; readiness for innovations in professional pedagogical activity. The perception and assertion of humanistic thinking is based on the understanding of the teacher of socioeconomic and political transformations taking place in society, understanding and perceptions of the changes that occur in the personality of the pupils, their values, needs, motives, which prompts to rethink their actions and manifests itself in dialogue, cooperation, partnership, respect for the student, provides the improvement of the pedagogical process. In the methodological training of future teachers of natural sciences in the context of a higher educational institution, interactive technologies are introduced (for example, «brainstorming» of «clustering», «associative bush»), technologies of development of critical thinking and problem learning. Practical classes include special topics devoted to the formation of technological skills and abilities of students: «Technology of group learning activity», «Innovative technologies of trainin», «Interactive methods of training in the biological classes», «Project teaching technology», «Creating a presentation of the lesson» (multimedia technology learning), «Formation of a student and teacher portfolio». During the classes, students simulate the use of technology in specific learning situations, analyze the methodical features of their use, as well as the advantages and disadvantages. This is facilitated by: role-playing games, micromanagement, modeling of biology lessons, as well as analysis and introspection of learning-and-search activity. Future teachers are actively using Internet resources, sites of the Ministry of Education and Science of Ukraine, analyze creative laboratories of biology teachers, create their own multimedia presentations to the lessons of biology, develop blocks of tasks for interconnection, expanding the educational information environment.

Key words: *professional qualification, natural sciences, humanistic thinking, practical-oriented lessons, future teacher of natural sciences.*

КІЧУК Надія Василівна. ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІКИ ГУМАНІЗМУ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлено деякі результати аналітичної роботи, що мала на меті уточнення наукового статусу поняття «професійна рефлексія». Окреслено напрямки вдосконалення професійної підготовки студентів, що базуються на творчому втіленні ідей В. О. Сухомлинського у практико орієнтовну їх навчально-професійну діяльність, спрямовану на розвиток професійної рефлексії.

Ключові слова: *рефлексія, професійна рефлексія, конкурентоздатність, майбутній фахівець, контекстне навчання.*

КИЧУК Надежда Васильевна. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИКИ ГУМАНИЗМА В.А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье освещены некоторые результаты аналитической работы, проведенной с целью уточнения научного статуса понятия «профессиональная рефлексия». Очерчены направления совершенствования профессиональной подготовки будущих специалистов социономических профессий; в их основе положена творческая реализация идей В. А.Сухомлинского в практико ориентированой учебно-профессиональной деятельности студентов, направленной на развитие профессиональной рефлексии.

Ключевые слова: *рефлексия, профессиональная рефлексия, конкурентоспособность, будущий специалист, контекстное обучение.*

KICHYK Nadiya Vasylivna. FORMATION OF THE PROFESSIONAL REFLECTION OF THE FUTURE SPECIALIST IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGIC OF HUMANISM V. A. SUHOMLINSKIY

In modern conditions, the personal and professional importance of specialists is significantly actualized, which represent the type of professions «man-man». This is due to a special impact on the definition of students' life priorities, which increases the interest of both scientists and practitioners of the educational sphere to the constructive ideas of classics teachers. Among the outstanding representatives of humanistic pedagogy, the personality of Ukrainian scientist-practice Vasiliy Suhomlinskiy is especially noticeable.

Analysis of the scientific literature has shown that it is legitimate (among the totality of the personality-professional qualities of social-scientist specialists) to reflect on professional reflection as the most important factor whose influence on pupils is palpable. Especially in the context of the priorities of the Concept of implementing state policy in the field of reforming general secondary education «New Ukrainian School» for the period until 2029. It is professional reflection that serves as a personal quality that presents the specialist's ability to realize himself as a subject of professional activity, to select an adequate model of professional behavior in «situations of uncertainty», to take an analytical position. Choosing approaches to the effective development of professional reflection of students in the conditions of higher education, it is justified to interest in the creative realization of the ideas of V. A. Suhomlinskiy, in particular, regards the role of inclusion of students in the innovative work of practitioners, the importance of creative types of educational and

professional activities of future specialists, the importance of purposeful pedagogical efforts to enrich the spirituality of students.

Key words: *reflection, professional reflection, competitiveness, future specialist, context learning.*

КОДЛЮК Ярослава Петрівна. ІДЕЇ СУБ'ЄКТНОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ДОСВІДІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті репрезентовано ідеї В. О. Сухомлинського щодо суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності, зокрема закцентовано увагу на таких аспектах наукового пошуку: формування уміння вчитися (розкрито підходи відомого педагога до трактування сутності цього вміння, його структурних компонентів, шляхів формування); позитивних мотивів навчання (серед найголовніших чинників Василь Олександрович виокремлює майстерність педагога організувати розумову діяльність школярів, яка забезпечить оволодіння умінням вчитися у взаємозв'язку із бажанням навчатися); рефлексивних умінь як здатності проаналізувати власний процес учіння (йдеться насамперед про самоконтроль та самооцінку навчальної діяльності школярів).

Ключові слова: *суб'єктність у навчальній діяльності, молодші школярі, уміння вчитися, бажання вчитися, рефлексія навчальної діяльності, робота з підручником, уміння читати.*

КОДЛЮК Ярослава Петровна. ИДЕИ СУБЪЕКТНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ОПЫТЕ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье представлены идеи В. А. Сухомлинского по субъектности младшего школьника в учебной деятельности, в частности акцентировано внимание на таких аспектах научного поиска: формирование умения учиться (раскрыто подходы известного педагога к трактовке сущности этого умения, его структурных компонентов, путей формирования); положительных мотивов учения (среди главных факторов Василий Александрович выделяет мастерство педагога организовать умственную деятельность школьников, которая обеспечит овладение умением учиться во взаимосвязи с желанием учиться); рефлексивных умений как способности проанализировать собственный процесс учения (речь идет прежде всего о самоконтроле и самооценке учебной деятельности школьников).

Ключевые слова: *субъектность в учебной деятельности, младшие школьники, умение учиться, желание учиться, рефлексия учебной деятельности, работа с учебником, умение читать.*

KODLIUK. Yaroslava Petrivna. THE IDEA OF SUBJECTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN EDUCATIONAL ACTIVITY IN PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF V. O. SUKHOMLYNSKY

The ideas of V. O. Sukhomlinsky about subjectivity of primary school students in educational activity as the main characteristic of personally oriented paradigm of education have been presented. The article is based on the didactics' modern definition of the structural components of this phenomenon – the ability to learn, the desire to learn, the reflexive skills of educational activity. Experience of Vasyl Olexandrovych has been analyzed taking into consideration these components. Despite the fact that the term «subjectivity» is not included in the scientific work of the well-known teacher, V. O. Sukhomlynsky expressed a lot of interesting ideas about how to ensure student's activity in learning (and subjectivity) and he implemented them in practical activity. Teacher's understanding of the ability to learn as a basic component of subjectivity has been presented: the essence (the main task of primary school, the necessary condition for full-time education of primary school students, the tool through which the person gains knowledge all the life), structure (ability to observe, read, write, think, speak), ways of formation; importance of the ability to work with a textbook in the structure of the ability to learn has been emphasized (V. O. Sukhomlynsky provided a list of the most important general skills and skills that students should acquire during their studies in school (only 12 positions), 6 of the distinguished skills are directly related to the work with the textbook); the importance of reading comprehension for the general development of an individual has been indicated («read in order to think», «hinking over a book»). Interdependence of the ability to learn with the desire to learn has been provided, which depends on many factors: success of a student in education, communication style between a teacher and students, teacher's skill to organize mental work of students. The main place in the scientific work of V. O. Sukhomlynsky is the idea of research activity of pupils, which ensures their activity in gaining knowledge, forms the ability to think, make discoveries, establish cause-effect (causal) relationship – to reflect (including integral parts – self-control and self-esteem) (important reflexive skills of junior pupils in educational activities); the role of teacher's assessment activity in forming an adequate self-esteem in primary school students has been indicated.

Key words*: subjectity in educational activity, primary school students, ability to study, desire to study, reflection of educational activity, work with a textbook, ability to read.*

КОЛЯДА Наталія Миколаївна, КРАВЧЕНКО Оксана Олексіївна. ІНСЦЕНІЗАЦІЯ КАЗОК В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

У статті висвітлено діяльність Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування Національній академії педагогічних наук України та Міністерству освіти і науки України, створеного в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, з вивчення і творчого впровадження спадщини Василя Сухомлинського в освітній простір. У цьому контексті інноваційною формою соціально-виховної роботи з дітьми та молоддю виступає Фестиваль «Інсценізація казок В. О. Сухомлинського», який було започатковано на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного

педагогічного університету імені Павла Тичини у 2016 році. Мета заходу – вивчення творчої спадщини Василя Сухомлинського з її застосуванням у сучасних умовах навчання майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів із умінням вирішувати сучасні соціально-педагогічні проблеми, керуючись мудрими порадами Великого вчителя.

Ключові слова: *Василь Сухомлинський, діти, молодь, казки, інсценізація, соціально-виховна діяльність.*

КОЛЯДА Наталья Николаевна, КРАВЧЕНКО Оксана Алексеевна. ИНСЦЕНИРОВКА СКАЗОК В. А. СУХОМЛИНСКОГО КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ И МОЛОДЕЖЬЮ

В статье отражена деятельность Научно-исследовательского центра педагогического краеведения двойного подчинения Национальной академии педагогических наук Украины и Министерства образования и науки Украины, созданного в Уманском государственном педагогическом университете имени Павла Тычины, по изучению и творческого внедрения наследия Василия Сухомлинского в образовательное пространство. В этом контексте инновационной формой социально-воспитательной работы с детьми и молодежью выступает Фестиваль «Инсценировка сказок В. А. Сухомлинского», который был основан на факультете социальной и психологической образования Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины в 2016 году. Цель мероприятия - изучение творческого наследия Василия Сухомлинского с ее применением в современных условиях обучения будущих социальных педагогов, социальных работников, психологов с умением решать современные социально-педагогические проблемы, руководствуясь мудрыми советами Великого учителя.

Ключевые слова: *Василий Сухомлинский, дети, молодежь, сказки, инсценировка, социально-воспитательная деятельность.*

KOLIADA Nataliya Mukolaivna. KRAVCHENKO Oksana Oleksiivna. STAGING OF V. O. SUKHOMLYNSKY'S FAIRY-TALES AS A FORM OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN AND YOUNG PEOPLE

The article deals with the activities of Research Centre of Pedagogical Ethnography of double subordination of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and the Ministry of Education and Science of Ukraine. It was created at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University to study Vasyl Sukhomlynsky's ideas and creatively implement them into educational process. The festival «Staging of V. O. Sukhomlynsky's fairy-tales», founded at Social and Psychological Education Department in Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University in 2016, is reported to be an innovative form of work with children and young people. The purpose of this event is to study Vasyl Sukhomlynsky's creative heritage and to apply it for contemporary conditions of training future social teachers, social workers, psychologists; to make the students solve modern social and education problems taking into account Great Teacher's pieces of advice. At the same time, this form of work performs a wide range of functions in relation to its participants and viewers: informational and educational, cognitive, developmental, emotional, educative, moral and ethical, therapeutic, rehabilitation, social and communicative, leisure etc. It has been established that such form of work is useful in the conditions of educational institution during realization of such tasks of social-pedagogical patronage and psychological support as protection of mental health; prevention of maladaptation; support for gifted children and youth; conflict prevention in school and university student environments; prevention of offenses; orientation to a healthy lifestyle; creation of psychological and socio-pedagogical conditions for forming participants' motivation for self-education and self-development, prevention and correction of deviations in students' personal development etc.

Key words: *Vasyl Sukhomlynsky, children, young children, fairy tales, staging, social and educational activity.*

КОНДРАШОВА Лідія Валентинівна. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБРАЗУ ВЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглядається проблема нової філософії особистості педагога як фактора морального світогляду і рушійної сили становлення духовності підростаючого покоління. Аналізуються ідеї В. Сухомлинського з проблем формування духовно-моральної і професійної культури педагога, шляхи вдосконалення професійної підготовки в системі університетської освіти на основі принципу рольової перспективи, за допомогою різних індивідуальних і колективних форм, способів і прийомів навчання.

Ключові слова: *концепція формування морально-професійного образу педагога, двохаспектність ціле покладання підготовки, принцип рольової перспективи, рольова ситуація.*

КОНДРАШОВА Лидия Валентиновна. КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЛИКА УЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье рассматривается проблема новой личности педагога как фактора морального мировоззрения и движущей силы становления духовности подрастающего поколения. Анализируются идеи В. Сухомлинского по проблемам формирования духовно-нравственной и профессиональной культуры педагога, путей усовершенствования профессиональной подготовки в системе университетского образования на принципе ролевой перспективы, с помощью разных индивидуальных и коллективных форм, способов и приемов обучения.

Ключевые слова: *концепция формирования морально-профессионального облика педагога, двухаспектность целеполагания подготовки, принцип ролевой перспективы, ролевая перспектива*

KONDRASHOVA Lidia Valentinovna. THE CONCEPT OF FORMING THE PROFESSIONAL SCHOOL OF THE TEACHER IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE SUKHOMLINSKY

The article deals with the problem of the new philosophy of the personality of the teacher as a factor of the moral outlook and the driving force of the formation of the spirituality of the younger generation. The ideas of V. Sukhomlynsky about the formation of the spiritual and moral and professional culture of the teacher and ways to improve professional training in pedagogical activity through various individual and collective forms, methods and techniques are analyzed.

Personality of the teacher V. Sukhomlynsky sees as a means, a bright world of thought, creativity, and his image - as an influence on the sphere of life, self-expression and self-affirmation, in which the individual identity of each person manifests itself; the recognition by each teacher of his own responsibility for the fate of the younger generation and the fact that the performance of the pedagogical mission is impossible without relying on his own moral and professional image.

Based on the ideas of V. A. Sukhomlinsky formulated conceptual provisions of the strategy of improving the quality of teaching preparation for the formation of the moral and professional image of a modern teacher: the theoretical justification of the two-dimensional goal-setting in the form of a role perspective aimed at forming the personality of the teacher; structuring pedagogical knowledge in the form of role situations; building a model for forming a citizen and professional teacher based on the principle of a role perspective; identification of a set of pedagogical conditions that ensure the formation of a moral and professional image of a teacher in the system of university education; characterized the stages of implementation of the concept of formation of a citizen teacher and a professional system of university education.

The pedagogical process is considered as a whole, which ensures the formation of the moral-professional image of the teacher, based on the individuality of the individual. It is based on the strategy of developing the professional qualities of self-control, activity and autonomy in the mastery of the pedagogical profession, the desire for creativity and non-standard methods of solving pedagogical problems.

The pedagogical concept of forming a professional account of the teacher V. Sukhomlynsky justified the need to build a school of joy and the need to prepare a teacher able to form a successful and happy person by his own person.

Keywords: *theconcept of formation of the moral-professional image of the teacher, two-dimensionality of goal-setting, theprinciple of role-playperspective, rolesituation.*

КУЗЬМЕНКО Василь Васильович, МУСІЄНКО Вікторія Сергіївна. В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті досліджено одну з найактуальніших проблем сьогодення – питання патріотичного виховання дітей. На основі аналізу педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського акцентовано, що засобами патріотичного виховання є природа, праця, моральна краса людської поведінки, книга, творчість, історичне минуле нашого народу. Розкрито підходи до формування в дітей дошкільного віку любові до Батьківщини.

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, дитячі садки, діти дошкільного віку, виховання любові до рідного краю.*

КУЗЬМЕНКО Василий Васильевич, МУСИЕНКО Виктория Сергеевна. В. А. СУХОМЛИНСКИЙ О ПАТРИОТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

В статье исследована одна из актуальных проблем современности – вопрос патриотического воспитания детей дошкольного возраста. На основе анализа педагогического наследия Василия Александровича Сухомлинского акцентировано, что средствами патриотического воспитания является природа, труд, нравственная красота человеческого поведения, книга, творчество, историческое прошлое нашего народа. Раскрыты подходы к формированию у детей дошкольного возраста любви к Родине.

Ключевые слова: *патриотизм, патриотическое воспитание, детские сады, дети дошкольного возраста, воспитание любви к родному краю.*

KUZENKO Vasyl Vasyliovych, MUSIYENKO Viktoriya Serhijivna. V. O. SUKHOMLYNS'KIY ABOUT PATRIOTIC EDUCATION OF CHILDREN

Education in Ukraine is indissolubly related to society, his traditions and values, and that is why keeps many lines of the past. Scientific development of pedagogics leans against knowledge of theory and practices of education of previous generations. One of inexhaustible sources there is an inheritance of V. O. Sukhomlyns'kiy, in that fundamental aspect based on the idea of patriotic education. In the article the ideas of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlyns'kiy are reflected on patriotic education of children of preschool age. To the problem of education the love to Motherland between children connected the Ukrainian scientists, cultural workers, teachers and writers of Ukraine such as: Lesia Ukrayinka, T. Shevchenko, H. Vaschenko, O. Dukhnovych, A. Makarenko, S. Rusova, V. Sukhomlyns'kiy. On the basis of the analysis of pedagogical inheritance Vasyl Oleksandrovych is accented, that sources and methods of patriotic education are nature, labour, moral beauty of human behavior, book, historical past of our people. It is marked that creation of «patriotic knowledge» of man begins with forming of love to nature. A prominent teacher considered that a leading role in forming of personality belonged to family. The special role belongs to business education of children in love to the native edge, people, their traditions, customs, art, culture, histories he took to the language, verbal folk work, literature. It is underlined, that in the educational process an important labour place is occupied by, kind of businesses and game. By the opinion of V. Sukhomlyns'kiy, for fixing and deepening the social feelings of children it is important to support and stimulate creative games. Approaches are exposed to forming for the children of preschool age of love to Motherland. It is

well-proven that the pedagogical ideas of prominent teacher on patriotic education of children need rethinking and introduction modern educational process of establishments of preschool education.

Keywords: *is patriotism, patriotic education, preschool, to put preschool age, education of love to the native edge.*

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна, РІДКОУС Леся Володимирівна. СТОРІТЕЛЛІНГ: ДОСВІД В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У цій статті поставлено смисловий акцент на важливість впровадження ідей В. О. Сухомлинського у практику сучасної школи. Розкрито шляхи використання методу навчання «сторітеллінг» в освітньому процесі на основі досвіду педагога-новатора. Подано перелік творів В. О. Сухомлинського в контексті таких видів сторітеллінгу як культурний, соціальний, дружній та особистий. Наведено приклади наслідування педагогами Херсонщини його настанов щодо навчання дітей створювати цікаві авторські твори.

Ключові слова: *педагогічна спадщина, ідеї В. О. Сухомлинського, сторітеллінг, приклади, учні.*

КУЗЬМЕНКО Юлия Васильевна, РИДКОУС Леся Владимировна. СТОРИТЕЛЛИНГ: ОПЫТ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В этой статье поставлен смысловой акцент на важность внедрения идей В. А. Сухомлинского в практику современной школы. Раскрыты пути использования метода обучения «сторителлинг» в образовательном процессе на основе опыта педагога-новатора. Подан список произведений В. А. Сухомлинского в контексте таких видов сторителлинга как культурный, социальный, дружественный и личный. Приведены примеры повторения такого опыта педагогами Херсонщины в контексте обучения детей созданию интересных авторских произведений.

Ключевые слова: *педагогическое наследие, идеи В. А. Сухомлинского, сторителлинг, примеры, ученики.*

KUZMENKO Yulia Vasilivna, RIDKOYS Olesya Volodymyrivna STORYTELLING: EXPERIENCE OF V. O. SUKHOMLINSKY

This article presents a semantic emphasis on the importance of introducing V. O. Sukhomlynsky's ideas into the practice in modern school. The author reflects the view that XXI century requires new thinking and education, and therefore, without changing the approaches to teaching the generation Z, Ukraine can not claim to increase human capital. Consequently, the modern educational space requires the introduction of educational teaching practice of innovative teaching methods, among them such a method of learning as storytelling. The study presents approaches to interpreting the «storytelling» definition in scientific-pedagogical literature and internet sources. It was noted that the innovator-pedagogue actively used this technique in its practical activity already in the second half of the twentieth century. This technique is interesting, productive and time-consuming, and therefore relevant to the problems of modern pedagogical science. The opinion of V. O. Sukhomlynsky about the educational power of the word is emphasized. Not only him was a writer, the word master actively engaged in this kind of creativity of his students, induced to form in them the need to express their feelings and emotions in the works. The authors of the article describe the ways of using the method of training «storytelling» in the educational process based on the experience of the innovator. List of works by V. O. Sukhomlynsky in the context of such types of storytelling as cultural, social, friendly and personal. Examples of imitation of the teachers of the Kherson region on his instruction in teaching children to create interesting works of authorship, namely, the story «Together» by the pupil of the Chulakiv institution of full secondary education of the Chulakiv village council, Polishchuk Mariana, and the poem written by V. O. Sukhomlynsky «School of Joy» for the pupil of Kherson secondary school № 32 Anna Belyaeva. It is noted that in municipal higher educational institution «Kherson Academy of continuous education» Kherson Regional Council has become a tradition of annual output collection of children's drawings and works on technology developed V. O. Suhomlynsky. The main advantage of storytelling is to encourage children to think, to act and to go in the direction of humanity, goodness, honor, conscience, love, truth, etc.

Consider prospects for further research and analysis study constant aesthetic education of youth in educational V. O. Suhomlynskoho heritage, which is scheduled in our further scientific exploration.

Key words: *pedagogical heritage, ideas of V.O. Sukhomlynsky, storytelling, examples, pupils.*

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна. В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ ДІТЕЙ»: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ

Мета статті полягає в розширенні уявлень про педагогічну спадщину Василя Сухомлинського, його ставленні до важковиховуваних дітей. Визначено сутнісні акценти феноменології «важкі діти» та детермінанти, що зумовлюють це психологічне явище. Обґрунтовано авторський підхід педагога до виховання таких дітей – гуманний, зумовлений врахуванням індивідуально-психологічних, вікових особливостей та соціальних (сім'ї, школи, дитячого колективу, вулиці).

Ключові слова: *педагогічна спадщина Василя Сухомлинського, особистість дитини в нормі і відхиленнях, важкі діти, чинники, що зумовлюють складність виховання.*

МАРУСИНЕЦЬ Марьяна Михайловна. В. СУХОМЛИНСЬКИЙ О ВОСПИТАНИИ «ТРУДНЫХ ДЕТЕЙ»: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АКЦЕНТЫ

Цель статьи заключается в расширении представлений о педагогическом наследии Василия Сухомлинского, его отношении к трудновоспитуемых детям Определены сущностные акценты феноменологии «трудные дети» и детерминанты, обусловливающие это психологическое явление. Обоснованно авторский подход педагога к

воспитанию таких детей – гуманный, обусловленный учетом индивидуально-психологических, возрастных особенностей и социальных (семьи, школы, детского коллектива, улице).

MARUSYNETS Mariana Mykhailivna. V. SUKHOMLINSKY ON THE EDUCATION OF «UNMANAGEABLE CHILDREN»: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EMPHASES

The purpose of the article is to broaden the ideas about the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlinsky, his attitude to unmanageable children. The factors that cause such child construct with infirmities on the philosophical, psychological, physiological, and pedagogical approaches of scientists, thinkers of that age have been determined. An author's approach, a humane one, is based on their opinions. It conceptually differs by the attitude towards children, not only taking into account anatomy and physiological, individual and psychological and age differentiation, but also the influence of society (family, school, and children's team, street).

The pedagog has identified the following factors provoking the behavior of children. They are as follows: personal (parents and teachers do not take into account the age and individual personal characteristics of the unmanageable children and pedagogically advanced case adolescents, they display psychological and pedagogical illiteracy in the process of their moral education); family – the system of those moral relationships that are composed in the family (parents are not a moral model, parents are conflicting, disrespectful to the inner world of the child); the mistakes in the educational process of the school (pupils are poorly trained and not willing to attend school); the influence of negative microenvironment (the environment of the child in the yard or on the street, the weakness and instability of the character, low intellectual and moral level do not allow the teenager to resist this environment); the lack of ability to demonstrate their abilities in some kind of activity (meaningless leisure time spending).

The determining role in bringing such children up by Sukhomlinsky is the unfavorable atmosphere of the family (especially disadvantaged one) and individual teachers. Particular attention is paid to the disrespectful parent attitude to moral and legal prohibitions, illegal behavior of adult family members, which are a source of child imitation, fit into their psychology, and stimulate the implementation of negative actions. The pedagog assured that only taking into account the typology and specifics of understanding the psychology of unmanageable child may help parents and teachers to analyze in detail all the circumstances under which their loss of normal life occurs, and effectively carry out the appropriate correction.

V. Sukhomlynsky's ideas were included in the development of a modern concept for the education of unmanageable children and youngsters. The basic directions of work have been defined as primary and secondary prevention of offenses, social rehabilitation and psychological and correction work with them.

***Key words**: Vasyl Sukhomlinsky pedagogical inheritance, child personality in the norm and deviations, unmanageable children, factors that determine the complexity of education.*

МЕЛЬНИЧУК Сергій Гаврилович. ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ЕСТЕТИЧНУ ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ

Стаття присвячена формуванню естетичної культури вчителя засобами природи. Автором виділені структурі компоненти естетичної культури вчителя, з-поміж яких: духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний.

***Ключові слова:** естетична культура,професійна діяльність вчителя.*

МЕЛЬНИЧУК Сергей Гаврилович. ВАСИЛИЙ СУХОМЛИНСКИЙ ОБ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЯ СРЕДСТВАМИ ПРИРОДЫ

Статья посвящена формуванию эстетической культуры учителя средствами природы. Автором выделены структурные компоненты эстетической культуры учителя, среди которых: духовно-наблюдательный, научно-самообразовательный и практически-конструктивный.

***Ключевые слова:** эстетическая культура,профессиональная деятельность учителя.*

MELNICHUK Sergiy Gavrilovich. VASYL SUKHOMLYNSKY ABOUT THE AESTHETIC PREPARATION OF THE TEACHER BY MEANS OF NATURE

The analysis of the experience of pedagogical institutes regarding the formation of aesthetic culture of future teachers by means of nature shows that this activity was implemented in the educational process in the following way: methods and methods of teaching the sciences of the natural cycle, which provide solutions to this problem; by reading special courses and conducting special seminars;by writing the diploma and course papers on this problem;the disclosure of tasks, content, forms and methods of formation of aesthetic culture of future teachers and aesthetic education of students by means of nature in the course of pedagogy, psychology, aesthetics, philosophy, ecology, methods of teaching specialty disciplines, as well as fundamental sciences curricula.

***Key words:** aesthetic culture, professional activity of the teacher.*

МИХИДА Сергій Павлович. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДОМ ОСВІТИ

Стаття присвячена актуалізації ідей В. О. Сухомлинського щодо управління закладом освіти. Акцент ставиться на функціях управління та посадових функціональних обов'язках педагогічних працівників, принципах управління закладом освіти, особистісних якостях керівника закладу освіти,організації менеджменту в сфері освіти.

***Ключові слова**: управління закладом освіти, функції керівника, принципи та особистісні якості, менеджмент сфери освіти.*

МИХИДА Сергей Павлович. АКТУАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ УЧРЕЖДЕНИЕМ ОБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена актуализации идей В. А. Сухомлинского по управлению учреждением образования. Акцент ставится на функциях управления и должностных функциональных обязанностях педагогических работников, принципах управления учреждением образования, личностных качествах руководителя учреждения образования, организации менеджмента в сфере образования.

***Ключевые слова**: управління закладом освіти, функції керівника, принципи та особистісні якості, менеджмент сфери освіти.*

MIKHIDA Sergiy Pavlovich. ACTUALIZATION IDEAS OF V. O. SUKHOMLINSKY IN THE CONTEXT OF EDUCATION MANAGEMENT

Ideas V. O. Sukhomlynsky's about managing an educational institution are relevant and timely at the present stage of the development of the education system and the formation of a new Ukrainian school. Formulated by the director of the Pavlik School of Management and Functional Functions of Teachers, Principles of the Management of Educational Institutions, the personal qualities of the head of the educational institution are the subject of research by modern scholars in the context of building a new concept of management of educational institutions. Prospects for further scientific research may be related to the search for new forms of work of the heads of educational institutions in accordance with the modern requirements of reforming and modernizing the educational sector.

***Key words**: the management of the educational institution, the functions of the head, principles and personal qualities, management education.*

НІКОЛАЄНКО Станіслав Миколайович. РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, як найвищої цінності суспільства. В аспекті формування гармонійно розвиненої особистості педагогічна спадщина В. Сухомлинського за своєю глибиною та змістом є невичерпним джерелом. Незважаючи на те, що В. О. Сухомлинський не займався проблемами вищої школи, студентства, його праці і нині є актуальними для університетської освіти країни. Видатний педагог неодноразово наголошував на тому, що «людська індивідуальність дитини неповторна. Виховання особистості, особливо сучасного студента, є складним, довготривалим, безперервним процесом, який не завершується одночасно з закінченням загальноосвітнього навчального закладу чи коледжу, адже людина протягом усього життя постійно зазнає виховних впливів. Переконливо, що молодь, яка навчається в університеті, обов'язково має бути не лише включена в систему виховного впливу на відповідному рівні, а й бути безпосереднім активним учасником виховних заходів, всього внутрішньоуніверситетського життя.

***Ключові слова**: особистісь, виховання, цінності, індивідуальність.*

НІКОЛАЄНКО Станіслав Миколайович. РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ГАРМОНІЙНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Статья посвящена актуальной проблеме формирования гармоничной, всесторонне развитой личности как высшей ценности общества. В аспекте формирования гармонично развитой личности педагогическое наследие В. Сухомлинского по своей глубине и содержанию является неисчерпаемым источником. Несмотря на то, что В. А. Сухомлинский не занимался проблемами высшей школы, студенчества, его труды и сейчас актуальны для университетского образования страны. Выдающийся педагог неоднократно подчеркивал, что «человеческая индивидуальность ребенка неповторима. Воспитание личности, особенно современного студента, является сложным, длительным, непрерывным процессом, который не заканчивается одновременно с окончанием общеобразовательного учебного заведения или колледжа, ведь человек на протяжении всей жизни постоянно подвергается воспитательных воздействий. Убедительно, что молодежь, которая учится в университете, обязательно должен быть не только включена в систему воспитательного воздействия на соответствующем уровне, но и быть непосредственным активным участником воспитательных мероприятий, всего внутриуниверситетских жизни.

***Ключевые слова:** личностных, воспитание, ценности, индивидуальность.*

NIKOLAYENKO Stanislav Nikolaevich. REALIZATION OF V. SUKHOMLINSKY'S IDEAS IN THE PROCESS OF FORMING HARMONIO-DEVELOPED PERSONALITY OF THE STUDENT OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF BIORESURS AND THE USE OF UKRAINE.

The article is devoted to the actual problem of the formation of a harmonious, fully developed personality, as the highest value of society. In the aspect of the formation of a harmoniously developed personality, the pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky, in its depth and content, is an inexhaustible source. Despite the fact that V. O. Sukhomlinsky did not deal with the problems of higher education, students, his work and are now relevant to the university education of the country. An outstanding teacher has repeatedly emphasized that the human personality of the child is unique. The

upbringing of a person, especially a modern student, is a complex, long-term, continuous process that does not end at the same time as the completion of a general education institution or college, as a person throughout his life is constantly experiencing educational influences. It is convincing that young people studying at the university must be not only included in the system of educational influence at the appropriate level, but also to be the direct active participant in educational activities, all of the university life.

V. Sukhomlynsky's pedagogical system occupies a leading role in patriotic education. According to the outstanding teacher, the origins and methods of patriotic education are native language, nature, useful work, moral beauty of human behavior, creativity, historical past of the Ukrainian people, oral folk art, literature, etc.

One of the first V. Sukhomlynsky drew attention to civic education as a dominant pedagogical problem.

Aesthetic education for V. Sukhomlynsky is not just methods, forms, receptions, a series of measures, and this is the path of formation in the personality of moral culture, which is primarily noted by the attitude of man as the highest value.

Aesthetically closely related labor education. As V. Sukhomlinsky notes, «the labor activity of children should be the creation of beauty, inspired by the romance of cognition». In a market economy, these thoughts do not lose meaning, but only acquire a different sound.

Based on this, the five-year program of upbringing the student «Specialist, citizen, patriot» is developed and implemented at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. The program reveals the conceptual foundations for planning educational work by the mentor of the academic group and other participants in the educational process, the content and goals of education are defined in their consistent and logical implementation from the first to the final year of studying the student. Integrated indicative plan of the educational work of the academician's mentor is based, which is based on system-value, person-oriented, subject-subject and activity approaches. The program includes acquaintance with the educational institution, its history, founders, scholarly schools, Kiev, Ukraine, the glorious past of our people, the implementation of measures for the formation of respect for the anthem, the national coat of arms, the discussion of literary works on patriotic themes, the cultivation of interest and value attitude to profession, formation of a healthy lifestyle, etc. The program takes into account the national calendar of holidays and memorable dates, anniversaries, specialties of the professions of the type "man-nature", glorifies national heroes, covers all areas of the maintenance of education, and its implementation ensures the harmonious and versatile development of the student's personality.

Realizing the ideas of V. Sukhomlynsky about the role of labor education, the combination of educational process with productive labor, the university created employers' councils, research and production centers, where young people undergo production training, study well and work well, understand the price of the earned.

***Key words**: personality, education, values, individuality*

ПАНТЮК Тетяна Ігорівна, ПАНТЮК Микола Павлович. КОНЦЕПЦІЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті зроблена спроба з'ясувати сутність основних пріоритетів, які склали засадничу основу концепції дошкільної освіти В. Сухомлинського. До них віднесено: опертя дошкільної освіти на досконале аксіологічне підґрунтя; природовідповідність виховання; дитиноцентризм в дошкільному вихованні; особлива важливість і цінність дошкільного дитинства для всього людського життя; тісна взаємодія виховних інституцій у процесі дошкільного виховання; гармонія навчання, виховання й розвитку у процесі становлення дитини-дошкільника. Доведено незаперечну актуальність педагогічного доробку В. Сухомлинського для побудови сучасної нової української школи.

***Ключові слова:** В. Сухомлинський, дошкілля, дитина-дошкільник, пріоритет, дитиноцентризм, природовідповідність, аксіологія.*

ПАНТЮК Татьяна Игоревна, ПАНТЮК Николай Павлович. КОНЦЕПЦИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье сделана попытка обосновать сущность приоритетов, лежащих в основе концепции дошкольного образования В. Сухомлинского. К ним относятся: опора дошкольного образования на совершенную аксиологическую основу; природосообразность воспитания, детоцентризм в дошкольном воспитании; особая важность и ценность дошкольного детства для всей человеческой жизни; тесное взаимодействие воспитательных институций в процессе дошкольного воспитания; гармония обучения, воспитания и развития в процессе становления ребенка-дошкольника. Доказана неоспоримая актуальность педагогического наследия В. Сухомлинского для построения современной новой украинской школы.

***Ключевые слова:** В. Сухомлинский, дошкольное воспитание, ребенок-дошкольник, приоритет, детоцентризм, природосообразность, аксиология.*

PANTIUK Tetiana Ihorivna, PANTIUK Mykola Pavlovych. PRESCHOOL EDUCATION CONCEPT IN LIGHT OF PEDAGOGICAL VIEWS OF VASYL SUKHOMLYNSKYI

An attempt to substantiate the essence of the main priorities, which formed the fundamental basis of the preschool education concept of V. Sukhomlynskyi is maid in the article. They include the following support of preschool education by a perfect axiological basis. The main moral categories are reflected in the writings of the scientist, such as goodness, justice, dignity, honor, love, etc. The next point is natural conformity of education that means harmonious relationship between man and nature, maximum use of nature in preschool education, a careful attitude to nature and to the own

health. One more important issue is child-centeredness in preschool education when the child is the subject of the educational process, he/she is a free, creative, active, responsible person. The next point is importance and value of preschool childhood for the whole of human life. Also close interaction of educational institutions (family, preschool institution, school) in the process of preschool education is of utmost importance. The concept also stresses on the harmony of education, upbringing and development in the process of a child-preschooler formation.

It is proved that the pedagogical concept of preschool education of V. Sukhomlynskyi is based on universal values, defining morality, spirituality, citizenship, patriotism as its indisputable priorities. It defines the childhood as a special period in the person life and importance for the future life. The concept treats the child as a subject of the educational process and defines freedom as a necessary condition for the successful formation of the individual. It relies on natural conformity as a fundamental principle of human life and proves that the harmony of man and nature is a necessary condition for the life of society at every stage of its development; points out the importance of harmonious interaction between all educational institutions and the coherence of their pedagogical influences on the child.

The article shows undisputed topicality of the pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi for the formation of a modern new Ukrainian school.

Keywords: *V. Sukhomlynskyi, preschool education, preschool child, priority, child-centeredness, natural conformity, axiology.*

ПЕТРЕНКО Оксана Борисівна. ГАННА ІВАНІВНА СУХОМЛИНСЬКА – ПЕДАГОГ, ПОПУЛЯРИЗАТОР ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проаналізовано життя, педагогічну й просвітницьку діяльність Ганни Іванівни Сухомлинської – педагога, дружини, популяризатора доробку Василя Сухомлинського.

Виокремлено й схарактеризовано основні вектори педагогічної й просвітницької діяльності Г. Сухомлинської, як-то: педагогічна діяльність в Удмуртській республіці та на Кіровоградщині як викладача та управлінця; педагогічна діяльність в Павлиській середній школі як вчителя словесності та класного керівника; упорядкування і популяризація літературно-педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського.

Ключові слова: *Ганна Іванівна Сухомлинська, Василь Олександрович Сухомлинський, Павлиська середня школа, педагогічна діяльність, просвітницька діяльність, популяризація літературно-педагогічної спадщини.*

ПЕТРЕНКО Оксана Борисовна. АННА ИВАНОВНА СУХОМЛИНСКАЯ – ПЕДАГОГ, ПОПУЛЯРИЗАТОР НАСЛЕДИЯ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье проанализирована жизнь, педагогическая и просветительская деятельность Анны Ивановны Сухомлинской – педагога, жены, популяризатора наследия Василия Сухомлинского.

Выделены и охарактеризованы векторы педагогической и просветительской деятельности А. Сухомлинской, а именно: педагогическая деятельность в Удмуртской республике и на Кировоградщине как преподавателя и управленца; педагогическая деятельность в Павлышской средней школе как учителя словесности и классного руководителя; упорядочение и популяризация литературно-педагогического наследия Василия Александровича Сухомлинского.

Ключевые слова: *Анна Ивановна Сухомлинская, Василий Александрович Сухомлинский, Павлышская средняя школа, педагогическая деятельность, просветительская деятельность, популяризация литературно-педагогического наследия.*

PETRENKO Oksana Borysivna. HANNA IVANIVNA SUKHOMLYNSKA – PEDAGOGUE, POPULARIZATOR OF VASIL SUKHOMLYNSKYI WORKS

In article the author analyzes the life, pedagogical and educational activities of Hanna Ivanivna Sukhomlynska, a teacher, wife, associates and popularizer of the outstanding Ukrainian teacher – Vasily Oleksandrovych Sukhomlynskyi.

The main vectors of pedagogical and educational activity of H. Sukhomlynska, such as: teacher of pedagogy and psychology of the Votkinsky pedagogical college of the Udmurtsky Autonomous Soviet Socialist Republic, inspector of the People's Commissariat of Udmurtia, head of the department of evacuated orphanages, are singled out and characterized. director of the Onufriyevka secondary school in the Kirovograd region and a teacher of 5–10 grades of the same school, a teacher of literature and a class teacher Pavlishka Secondary School. We was found out that H. I. Sukhomlynska also directed the literary creativity of the students, organized and conducted literary and creative evenings, conducted a circle on the history of arts, taught the course «The culture of relationships in the family» (ethical course «Family, marriage, love, children») for girls in Pavlishka Secondary School.

Over thirty years of her life, H. I. Sukhomlynska devoted to the ordering and popularization of the literary and pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi. Hanna Ivanivna prepared for publication the manuscript of the book «How to raise a real person», «Talk with the young director of the school», «Letters to the son», «Hundred counsel to the teacher», thematic collections «Parental pedagogy», «Family in the heart», «Wisdom of the parent love», «Book about love», a considerable number of articles. Hanna Ivanivna joined the editorial board of a five-volume collection of works by the teacher, decoded drafts of letters, and systematized the correspondence of Vasily Olexandrovych.

On the initiative and active participation of Hanna Ivanivna, three references (1978, 1987, 2001) of the teacher and literature on him and his work were concluded; A large archive of Vassl Sukhomlynskyi (F. 5097) was prepared, systematized and transferred to the Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine; Vasyl Sukhomlynskyi State Pedagogical-Memorial Museum was founded; Sukhomlynsky's Book Fund was created at the State

Scientific-Pedagogical Library of the National Academy of Sciences of Ukraine; the reading room is open at it.

Key words: *Hanna Ivanivna Sukhomlynska, Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi, Pavlishka Secondary School, pedagogical activity, educational activity, popularization of literary and pedagogical heritage.*

ПРИМАКОВА Віталія Володимирівна. СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу сучасних пріоритетів розвитку національної освіти України суголосних з педагогічними ідеями В.Сухомлинського. Зокрема здійснено спробу простежити точки дотику між основними положеннями виховної системи видатного педагога-гуманіста та центральними орієнтирами в розвитку вітчизняної шкільної освіти, окресленими в чинних нормативних документах. В результаті аналізу визначено ключові вектори реформаційних змін в освіті України, суголосні з ідеями і поглядами педагога-гуманіста; схарактеризовано потенціал і масштаби реактуалізації педагогічного досвіду класика, які потребують нині пильної уваги та орієнтують на конструктивні напрями подальших реформаційних змін в освіті.

Ключові слова: *пріоритети; реформаційні зміни; виховна система; педагог-гуманіст; педагогічна спадщина В.Сухомлинського; розвиток освіти; освіта України.*

ПРИМАКОВА Виталия Владимировна. СОВРЕМЕННЫЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНИЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В.СУХОМЛИНСКОГО

Статья посвящена анализу современных приоритетов развития национального образования Украины, созвучных с педагогическими идеями В. Сухомлинского. В частности предпринята попытка проследить точки соприкосновения между основными положениями воспитательной системы выдающегося педагога-гуманиста и центральными ориентирами в развитии отечественного школьного образования, очерченными в действующих нормативных документах. В результате анализа определены ключевые векторы реформационных изменений в образовании Украины, созвучные с идеями и взглядами педагога-гуманиста; охарактеризован потенциал и масштабы реактуализации педагогического опыта классика, который требует пристального внимания и ориентирует на конструктивные пути дальнейших реформационных изменений в образовании.

Ключевые слова*: приоритеты; реформаторские изменения; воспитательная система; педагог-гуманист; педагогическое наследие В.Сухомлинского; развитие образования; образование Украины.*

PRYMAKOVA Vitaliia Volodymyrivna. MODERN PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOL EDUCATION DRAW ON THE THESIS OF V. SUKHOMLINSKY'S EDUCATIONAL SYSTEM

The article is devoted to the analysis of modern priorities of the development of national education of Ukraine, coherent with the pedagogical ideas of V. Sukhomlynsky. In particular, an attempt was made to examine the points of contact between the main thesis of the educational system of the outstanding pedagogue-humanist and the central guidelines in the development of the national school education, outlined in the current normative documents.

For this purpose the thesis of the Law of Ukraine «On Education» (2017) were thoroughly analyzed, focusing the educators on the implementation of strategic directions of reforming Ukrainian education, the Concept «New School. The space of educational opportunities», its basic document Concept of the secondary school of Ukraine. The strategic priorities of the reformation of the national education of Ukraine were identified and analyzed.

The analysis of recent publications on this problem has shown that the ideas of reforming education are based on classical ideas of the humanistic direction, confirming the importance of pedagogical experience of the past. So the appeal to the creative heritage of the classical teacher V. Sukhomlynsky is quite logical, because he with all his life and tireless work asserted these ideals and developed a similar value attitude towards them among his pupils.

These include: targeting the basic values of the development of education in line with world trends; modernization of the content of education; the re-actualization of the 12-year term for full secondary education; introduction of innovative educational process through application of competence-oriented technologies; professionalization of pedagogical workers. Taking into account the development of school education in the context of the reform movement (Concept of the New Ukrainian School), the main guidelines were recognized: a competent approach to the educational process; the recognition of the value of the childhood and the uniqueness of each individual, who treat it as a presumption of talent; the joy of knowing through the principle of natural conformity; development of personality and creation of proper conditions for its formation; cultivating the health and safety of life of students and others.

As a result of the analysis, key vectors of reforming changes in Ukrainian education are determined, coherent with the ideas and views of the. The potential and extent of updating the classical pedagogical experience, which are now in need of attention and focused on the constructive directions of further reformal changes in education are described.

Keywords: *priorities; reformal changes; educational system; pedagogue-humanist; pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky; development of education; education of Ukraine.*

ПУСТОВІТ Григорій Петрович. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті схарактеризовано інклюзивну освіту в сучасній українській школі, що спрямована на надання кожній дитині, всім вразливим групам дітей можливостей для результативного навчання завдяки адаптації освітніх програм та навчального середовища до потреб учнів, які відрізняються своїми навчальними

можливостями. У такому контексті проаналізовано педагогічну концепцію Василя Сухомлинського, що ґрунтується на позиції неповторності Людини, на переконанні, що кожна дитина заслуговує на розвиток своїх здібностей, розкриття інтелектуального потенціалу.

У статті наголошується на актуальності прогностичних ідей В. Сухомлинського щодо організації інклюзивного навчання, де вагомими чинником ефективності такої роботи, за його переконанням, було створення особливих умов і здійснення делікатного індивідуального підходу до кожної такої дитини. В. Сухомлинський звертав особливу увагу на індивідуалізацію роботи з такими дітьми, на необхідності залучення кожної такої дитини до посильної для неї розумової праці, до цікавої діяльності, щоб у неї розвивалося почуття власної гідності.

Ключові слова: *Василь Сухомлинський, інклюзивна освіта, Павлиська середня школа, важка дитина, дитина з особливими потребами, виховання.*

ПУСТОВИТ Григорий Петрович. АКТУАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО В КОНТЕКСТЕ ОРГАНИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье охарактеризовано инклюзивное образование в современной украинской школе, направленное на предоставление каждому ребенку, всем уязвимым группам детей возможностей для результативного обучения благодаря адаптации образовательных программа и учебной среды к потребностям учеников, отличающихся своими образовательными возможностями. В таком контексте проанализирована педагогическая концепция Василия Сухомлинского, который основывается на позиции неповторимости Человека, на убеждении, что каждый ребенок заслуживает на развитие своих способностей, раскрытие интеллектуального потенциала.

В статье актуализированы прогностические идеи В. Сухомлинского относительно организации инклюзивного обучения, где весомыми фактором эффективности такой работы, по его убеждению, было создание особых условий и осуществления деликатного индивидуального подхода к каждому такому ребенку. В. Сухомлинский обращал особое внимание на индивидуализацию работы с такими детьми, на необходимости привлечения каждого такого ребенка к посильному для него умственному труду, к интересной деятельности, чтобы у него развивалось чувство собственного достоинства.

Ключевые слова: *Василий Сухомлинский, инклюзивное образование, Павлышская средняя школа, трудный ребенок, ребенок с особыми потребностями, воспитание.*

PUSTOVIT Hryhorii Petrovych. ACTUALIZATION OF VASYL SUKHOMLYNSKYI IDEAS IN THE CONTEXT OF ORGANIZATION OF INCLUSIVE EDUCATION

Th authore describes inclusive education at the modern Ukrainian school, aimed at providing every child, and all vulnerable groups of children, opportunities for effective learning through the adaptation of educational programs and the learning environment to the needs of pupils with their own learning abilities. In this context we analyzed the pedagogical concept of Vasyl Sukhomlynskyi, based on the position of personality uniqueness, on the conviction that every child deserves the development of his abilities, the disclosure of intellectual potential.

The works of the teacher «How to raise a true person», «Talk with the young director of the school», «Problems of education of a fully developed individual», «I give my heart to children», «One hundred tips to the teacher», «Parental pedagogy», «Believe in the person», «Heavy children», «The wise power of the collective», «The most backward in class ...», «About «difficult» teenagers», «About «difficult» pupil and his comrades», «About «difficult» and impossible», etc., which reveals the main ideas and principles of the organization of inclusive education.

At the time when in such a society Soviet tried to isolate such children, sending them to specialized educational institutions, Vasyl Olexandrovych substantiated the involvement of these children in the educational process of a regular school together with a group of peers. Emphasizing that it is necessary to teach and educate such children in a comprehensive secondary school, and therefore there is no need to create any special educational institutions for them.

On the basis of the analysis of the pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlynskyi it was established that an important place in the work of the pedagogical staff of Pavlyska school with difficult and demented children was given a corrective role of education. This process was described by him as a long, monotonous, hellishly complex and painfully heavy crop whose seeds produce sprouts only after several years. This work also requires an exceptional respect for the human person.

The article emphasizes the relevance of the predictive ideas of V. Sukhomlynskyi about the organization of inclusive education, where, according to him, a significant factor in the effectiveness of such work was the creation of special conditions and the implementation of a delicate, individual approach to each such child. V. Sukhomlinskyi paid special attention to the individualization of work with such children, the necessity of involving each such child in her mental work, her active work, to develop her own dignity.

We proved that the introduction of inclusive education also determines the processes of thorough study of the views of Vasyl Sukhomlynskyi on the formation, education and development of the child's personality on the basis of preservation, restoration and strengthening of his health.

Key words: *Vasyl Sukhomlynskyi, inclusive education, Pavlyska high school, heavy child, child with special needs, education.*

РАЦУЛ Олександр Анатолійович. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Аналізуючи соціально-педагогічну роботу соціального педагога і її проблеми, автор окреслює педагогічні технології павлиського вчителя, а саме: технологію вивчення дитини; технологію опіки та милосердя; технологію проектування процесу соціалізації. Принципи виховання, методичні рекомендації та поради вченого є дієвою школою та допомогою педагогам в соціально-педагогічній роботі.

Ключові слова: *соціально-педагогічна робота;творча спадщина В. О. Сухомлинського;принципи виховання; новітні технології павлиського вченого; технологія вивчення дитини; технологія опіки та милосердя; технологія проектування процесу соціалізації.*

РАЦУЛ Александр Анатольевич. СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА В КОНТЕКСТЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Анализируя социально-педагогическую работу социального педагога и ее проблемы, автор очертил педагогические технологии павлышского учителя, а именно: технологию изучения ребенка, технологию опеки и милосердия, технологию проектирования процесса социализации. Принципы воспитания, методические рекомендации и советы ученого являются действенной школой и помощью педагогам в социально-педагогической работе.

Ключевые слова: *социально-педагогическая работа;творческое наследие В. А. Сухомлинского; принципы воспитания; новейшие технологии павлышского ученого; технология изучения ребенка; технология опеки и милосердия; технология проектирования процесса социализации.*

RATSUL Alexander Anatolievich. SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK IN THE CONTEXT OF THE CREATIVE HERITAGE V. A. SUKHOMLINSKY

Analyzing the social pedagogical work of the social pedagogue and her problems, the author outlined the pedagogical technologies of the Pavlish teacher, namely: the technology of studying the child, the technology of guardianship and charity, the technology of designing the process of socialization. Principles of upbringing, methodological recommendations and advice of a scientist are an effective school and help teachers in social and pedagogical work.

Key words: *socio-pedagogical work, V. A. Sukhomlinsky's creative heritage; principles of upbringing; the latest technologies of the Pavlysh scientist; technology of child study; technology of guardianship and charity; technology of designing the process of socialization.*

РАЦУЛ Анатолій Борисович. СИСТЕМА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ПАВЛИША В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Досліджена система самореалізації вихованців Павлиської школи. Накреслені шляхи та умови залучення школярів до трудової, технічної та художньої діяльності. Виявлені закономірності самореалізації на етапах самовиявлення, самовираження та самоствердження. Обґрунтована сутність компонентів системи, де емоції, збудження, протиріччя, пошана, заслуги, успіх, вияв можливостей, корисність є ведучими.

Ключові слова: *система, самореалізація, шляхи, умови, закономірності.*

РАЦУЛ Анатолий Борисович. СИСТЕМА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ ПАВЛЫША В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. СУХОМЛИНСКОГО

Исследована система самореализации воспитанников Павлышской школы. Начерчены пути и условия приобщения школьников к трудовой, технической и художественной деятельности. Определены закономерности самореализации на этапах самовыявления, самовыражения и самоутверждения.Обоснована сущность компонентов системы, в которой ведущими являются эмоции,возбуждение, противоречия, почести, достижения, успех, проявление возможностей, полезность.

Ключевые слова: *система, самореализация, пути, условия, закономерности.*

RATSUL Anatoly Borisovoch. SYSTEM OF SELF-REALIZATION OF PAVLISCH SCHOOLS IN THE PEDAGOGICAL HOLIDAY OF V. SUKHOMLINSKOGO

The system of self-actualization of pupils of the Pavlik school is investigated. Draw ways and conditions for involving schoolchildren in labor, technical and artistic activities. The patterns of self-realization at the stages of self-expression, self-expression and self-affirmation are revealed. The essence of the components of the system is grounded, where emotions, excitements, contradictions, honor, merits, success, possibilities of appearance, utility are leading.

Keywords*: system, self-realization, ways, conditions, regularities.*

САДОВИЙ Микола Ілліч. ПОГЛЯДИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО НА ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ЗЛАМІ ЕПОХ

Стаття присвячена актуальній проблемі формування всебічно розвиненої особистості інформаційного суспільства, де праця лежить в основі життєдіяльності людей. Неоднозначність відношення до трудового виховання, яка появилася на початку 90-х років минулого століття уже привела до значного нівелювання трудового навчання у закладах середньої та вищої освіти. Причому науково-педагогічного обґрунтування зведення трудового виховання нанівець через ніби то привабливіші форми не зроблено. Визнані світом науковці-вчителі мали інші погляди на проблему.

Яскравим прикладом такого підходу ми розглядаємо через аналіз науково-педагогічної та громадської діяльності визначного українського вченого В. О. Сухомлинського, у якому цілісно поєднувалися наступні складові: громадянин, син, брат, батько, чоловік, товариш, науковець громадський діяч і саме головне великий вчений-педагог, який серце віддав дітям сповна.

На основі досліджень В. О. Сухомлинського ми узагальнили принципи та функції трудового виховання і визначили їх зміст для нинішніх умов. До них ми віднесли неоднорідність видів праці, раннє залучення до продуктивної праці, праця як поєднання функцій розуму і рук, процес переходу продуктивної праці дорослих у дитячу, інноваційний характер праці, єдність праці та духовного життя, посильність трудової діяльності, розвиток індивідуальності у праці, єдність і цілісність трудового виховання і загального розвитку, спадкоємність змісту трудової діяльності, системний характер продуктивної праці, всебічно розвинена особистість в праці.

Ключові слова: *трудове виховання, В. О. Сухомлинський, принципи, цінності, особистість.*

САДОВОЙ Николай Ильич. ВЗГЛЯДЫ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО НА ТРУДОВОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ НА ПЕРЕЛОМЕ ЕПОХ

Статья посвящена актуальной проблеме формирования всесторонне развитой личности информационного общества, где труд лежит в основе жизнедеятельности людей. Неоднозначность отношения к трудовому воспитанию, которая появилась в начале 90-х годов прошлого века уже привела к значительному нивелированию трудового обучения в средних и высших учебных заведениях. Причем научно-педагогического обоснования возведения трудового воспитания нет из-за якобы привлекательные формы не сделано. Признанные миром ученые-учителя имели другие взгляды на проблему.

Ярким примером такого подхода мы рассматриваем через анализ научно-педагогической и общественной деятельности выдающегося украинского ученого В. А. Сухомлинского, в котором целостно сочетались следующие составляющие: гражданин, сын, брат, отец, муж, друг, ученый общественный деятель и самое главное знаменитый ученый-педагог, который сердце отдал детям сполна.

На основе исследований В. А. Сухомлинского мы обобщили принципы и функции трудового воспитания и определили их содержание для нынешних условий. К ним мы отнесли неоднородность видов труда, раннее приобщение к производительному труду, труд как сочетание функций ума и рук, процесс перехода производительного труда взрослых в детскую, инновационный характер труда, единство труда и духовной жизни, посильность трудовой деятельности, развитие индивидуальности в работе, единство и целостность трудового воспитания и общего развития, преемственность содержания трудовой деятельности, системный характер производительного труда, всесторонне развитая личность в труде.

Ключевые слова: *трудовое воспитание, В. А. Сухомлинский, принципы, ценности, личность.*

SADOVYI Mykola Illich. VASILY SUKHOMLINSKY'S VIEWS ON EMPLOYMENT EMPLOYMENT OF YOUTH WITH EMERGENCY

The article is devoted to the actual problem of the formation of a fully developed personality of an information society, where labor is the basis of human life. The ambiguity of the relation to labor education, which appeared in the early 90's of the last century, has already led to a significant leveling of labor training in secondary and higher educational institutions. Moreover, the scientifically pedagogical justification of the reduction of labor education nullity due to the seemingly more attractive forms have not been made. The world-recognized scholars-teachers had different views on the problem.

A vivid example of this approach is considered through the analysis of the scientific pedagogical and social activities of the outstanding Ukrainian scientist V. O.Sukhomlinsky, which united the following components in a holistic manner: citizen, son, brother, father, husband, friend. Vasyl Oleksandrovich is an example of fulfilling his civic duty to the Motherland: from the first days of the war of 1941–1945 he went to the front of the politruk in the very hell at Moscow, where he was seriously wounded and was not subject to returning to the front for health reasons. Worked desperately in the pedagogical field, which was crowned with the awarding of the high rank of the Hero of Socialist Labor, the defense of the dissertation and the awarding of the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences, the election of a corresponding member of the Academy of Pedagogical Sciences of the USSR, to become an honored teacher of Ukraine.

He was a caring son and a lot of warm words were written about his mother. He trained his daughter Olga, a doctor of pedagogical sciences, academician and son of Sergey, designer of the Arsenal plant, dedicated to his ideas.

Director of the village school, who considered the school as a living space for the harmonious development and upbringing of the personality, which was embodied through the methodological, didactic, methodological, and educational components of the educational process. His spirit in the school, where he not only worked most of his life, but also lived in an apartment in a school building felt to this day. Everyone who steps into the school area is pierced by the impression that the cult of love for Labor, Motherland, Motherland will rule here; a scientist who has been recognized for life in Germany, China, China, Finland, England, and others. countries. Turning pages of the book of five volumes, books «Heart I give to children», «Pavlyska high school», books of internal control (each school principal according to normative documents had to visit at least 200 lessons during the school year, Vasily Oleksandrovich visited twice), psychological materials The seminar is constantly attacking the repetition of one of the most important components of his beliefs, life and activities, his work: «productive work», «mental work», «wisdom of labor», «spiritually rich, interesting, intellectually rich to work», «simple labor», «total productive work», «child labor», «total work on self-service»,

«favorite work», «beautiful work», «creative work», «collective labor», «skillful work», «Creative mental labor», «physical labor», «socially useful labor», «everyday work», «educational work», «labor for people», «alien labor», «general labor», «labor of young children», «Active labor», «work of great social significance». There are dozens of articles devoted to this problem, in particular, «Labor Education in a Rural School», «Education of Moral Incentives for Labor in the Young Generation», «Training for Students to Work», «Labor and Struggle», «Work, Call, Happiness», «Work and moral upbringing», «Nature, labor, worldview», collection «Bread, labor and song» and others.

Based on the research of V. O. Sukhomlynsky we summarized the principles and functions of labor education and defined their content for the current conditions. To them we considered the heterogeneity of types of labor, early involvement in productive labor, work as a combination of functions of mind and hands, the process of transition of productive labor among adults to children, the innovative nature of labor, the unity of work and spiritual life, the intensity of labor activity, the development of individuality in labor, unity and the integrity of labor education and general development, continuity of the content of work, the systematic nature of productive labor, a fully developed personality in labor

Key words: *labor education, V. O. Sukhomlynsky, principles, values, personality.*

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна, КОТЕЛЯНЕЦЬ Наталка Валеріївна. ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського щодо змісту основних категорій духовно-морального виховання та шляхів їх формування у процесі гармонійного розвитку та виховання особистості дитини в контексті гуманістичної педагогіки, ґрунтуючись на пріоритеті загальнолюдських цінностей, любові до дитини, повазі до її внутрішнього, духовного світу.

Ключові слова: *В. О. Сухомлинський, гуманістична педагогіка, гуманізм, духовність, загальнолюдська мораль, моральність, педагогіка Добра, людяність, совість, обов'язок.*

САВЧЕНКО Наталия Сергеевна, КОТЕЛЯНЕЦ Наталка Валерьевна. ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье анализируются педагогические идеи В. А. Сухомлинского по содержанию основных категорий духовно-морального воспитания и путей их формирования в процессе гармоничного развития и воспитания личности ребенка в контексте гуманистической педагогики, основываясь на приоритете общечеловеческих ценностей, любви к ребенку, уважении к ее внутреннему, духовному миру.

Ключевые слова: *В. А. Сухомлинский, гуманистическая педагогіка, гуманизм, духовность, общечеловеческая мораль, моральность, педагогика Добра, человечность, совесть, долг.*

SAVCHENKO Nataliia Serhiivna, KOTELIANETS Natalka Valeriivna. SPIRITUAL-MORAL EDUCATION IN PEDAGOGICAL HOLIDAY V.O. SUKHOMLYNSKY

The article analyzes pedagogical ideas of V. O. Sukhomlynsky about the content of the main categories of spiritual and moral education and the ways of their formation in the process of harmonious development and education of the child's personality in the context of humanistic pedagogy, based on the priority of universal values, love for the child, respect for its inner, spiritual world.

V. O. Sukhomlynsky fairly argued that the main duty of teachers and educators in the context of the problem of moral education is the affirmation of the principles of universal morality among schoolchildren; raising their respect for parents, older than age, to folk traditions and customs, national and cultural values of Ukraine, its state and social system; preparing them for a conscious life in the spirit of mutual understanding, peace, consent, etc.

But in today's school there is a considerable number of children with a fairly stable negative and unhealthy inclination, which find their manifestation in various negative actions and actions, in particular in clearly deliberate violations of norms and rules of conduct, in ignoring the obligatory requirements of the teacher, etc. Leading place in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky has the idea of humanism, humanity and benevolence. On moral perfection the teacher spoke as a component of a fully developed personal.

According to V. O. Sukhomlynsky, moral education must begin with the development of moral concepts, which must be not only learned, but also transformed into internal personal aspirations. The core of moral education V.O. Sukhomlynsky considered formation in the child of humanity, humanism, conscience.

V. O. Sukhomlinsky paid the principal attention to the professional training of the teacher and recognized her important role in moral education. The methods and tools offered by the genius of pedagogy are fundamentally important for modern education. Everything that says V. O. Sukhomlinsky about morals, morals, conscience, shame, duty, responsibility, is important for parents, students and teachers at the same time.

Key words: *V. O. Sukhomlinsky, humanistic pedagogy, humanism, spirituality, universal morality, morality, pedagogy Good, humanity, conscience, duty.*

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна. ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЙ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Статтю присвячено проблемам спілкування як основи плідної обопільної діяльності вчителя і учня Нової української школи. Наведено думки В. О. Сухомлинського щодо необхідності і доцільності педагогічного спілкування. Акцентовано, що педагог відводив значну роль спілкуванню, вважав його досить ефективним

засобом обміну інформацією, навчання та виховання молодого покоління. Схарактеризовано різні види комунікацій, в які доводиться вступати вчителю задля успішного здійснення своєї педагогічної діяльності, та наведено приклади таких комунікацій за творами В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: *Нова українська школа; спілкування; педагогічне спілкування; комунікація; види комунікацій; В. О. Сухомлинський.*

СЛЮСАРЕНКО Нина Витальевна. ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕНИЯ И КОММУНИКАЦИЙ УЧАСТНИКОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В КОНТЕКСТЕ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Статья посвящена проблемам общения как основы плодотворной двусторонней деятельности учителя и ученика Новой украинской школы. Приведены мнения В. А. Сухомлинского о необходимости и целесообразности педагогического общения. Акцентировано, что педагог отводил значительную роль общению, считал его достаточно эффективным средством обмена информацией, обучения и воспитания подрастающего поколения. Охарактеризованы различные виды коммуникаций, в которые приходится вступать учителю для успешного осуществления своей педагогической деятельности, и приведены примеры таких коммуникаций по произведениям В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: *Новая украинская школа; общение; педагогическое общение; коммуникация; виды коммуникаций; В. А. Сухомлинский.*

SLYUSARENKO Nina Vitaliyivna. INTERACTION AND COMMUNICATION PROBLEMS OF PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONTEXT OF V. O. SUKHOMLINSKIY'S IDEAS

The article is devoted to the problems of interaction as the basis of the mutual activity of a teacher and a student of the New Ukrainian school. The key components of the Concept of the New Ukrainian School are characterized, each of which is possible only through the organization of effective interaction and communication (both internal and external) of all participants in the educational process and a wide range of people interested in its improvement.

The attention is drawn to the fact that at the New Ukrainian School it is necessary to ensure that fruitful interaction is made between all participants in the educational process. It should be remembered that the organization of interaction has always been one of the main functions of the teacher. This is the so-called communicative function, which involves, at a minimum, the establishment of a proper, benevolent, subject-subjective relationship with pupils (educatees), their parents, teachers, the leadership of the institution of general secondary education.

The views of V. O. Sukhomlinskiy about the necessity and expediency of pedagogical interaction are presented. It is emphasized that the pedagogue gave a significant role to interaction, considered it a very effective means of information exchange, training and upbringing of the younger generation. Different kinds of communications, necessary for successful implementation of teacher's pedagogical activity are described and examples of such communications are given in the works of V. O. Sukhomlynskiy. Among them there are: communication that occurs when its initiator needs some information; communication that occurs when its initiator is required to convey information that is needed to another person, organization or its subdivision; communication that arises when its initiator needs to share his emotions with another person (people) −to tell about a certain event that caused a strong emotional reaction; communication that arises when it is necessary to synchronize or coordinate actions, to organize combined activities.

It is concluded that a careful study of the views of V. O. Sukhomlynskiy about the pedagogical interaction of participants in the educational process proves that the outstanding pedagogue paid significant attention to this problem. The experience of the organization of external and internal communications at Pavlyska school is extremely positive and deserves a careful study and implementation in the area of modern institutions of general secondary education.

Key words: *the New Ukrainian school, interaction, pedagogical interaction, communication, kinds of communications, V. O. Sukhomlinskiy.*

ХАЙРУЛІНА Василина Миколаївна. ЧУДЕСНИЙ СВІТ ДИТИНСТВА В ТВОРЧОМУ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті досліджуються шляхи виховання Особистості - створення себе в собі, становлення духовної культури індивідуума. На прикладі життєдіяльності Українського колежу ім. В. О. Сухомлинського, а також наукового та особистого життєвого досвіду автора, сформульовано визначення Школи духовного розвитку і чесноти, показаний процес її діяльності, форми реалізації в шкільну практику. Розглядаючи проблему в широкому контексті, акцент зроблений на досвід і використання елементів християнської культури, творчості, інтелектуального розвитку.

Ключові слова: *духовний розвиток, дитинство, В. Сухомлинський.*

ХАЙРУЛИНА Василина Николаевна. ЧУДЕСНЫЙ МИР ДЕТСТВА В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье исследуются пути воспитания Личности - создание себя в себе, становления духовной культуры индивидуума. На примере жизнедеятельности Украинского коллежа им. В. А. Сухомлинского, а также научного и личного жизненного опыта автора, сформулировано определение Школы духовного развития и добродетели, показан процесс ее деятельности, формы реализации в школьную практику. Рассматривая проблему в широком контексте, акцент сделан на опыт и использование элементов христианской культуры, творчества, интеллектуального развития.

Ключевые слова: *духовное развитие, детство, В. Сухомлинский.*

KHAIRULINA Vasylyna Mykholaivna. WONDERFUL WORLD OF CHILDHOOD IN CREATIVE HERITAGE OF V. O. SUKHOMLYNSKY

The article of Vasylyna Khairulina «Wonderful world of childhood in creative heritage of V. O. Sukhomlynsky» studies the ways of educating the Person - the creation of self, the formation of the spiritual culture of the individual. On the example of the life of the Ukrainian College. V. A Sukhomlynsky, as well as the scientific and personal life experience of the author, the definition of the School of Spiritual Development and Virtue is formulated, the process of its activity, forms of implementation in school practice is shown. Considering the problem in a broad context, the emphasis is on the experience and use of elements of Christian culture, creativity, intellectual development.

Key words: *spiritual development, childhood, V. Sukhomlinsky.*

ХОМИЧ Лідія Олексіївна. ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті проаналізовано ідеї В. О. Сухомлинського про формування у майбутніх вчителів гуманного ставлення до дітей, розвиток особистості майбутнього вчителя, усвидомлення ним системи цінностей які становлять основу професійної діяльності, а також формування педагогічної культури майбутнього вчителя, розвиток його інтелекту, творчості і сприяння саморозвитку. Актуалізується необхідність їх використання у процесі підготовки вчителя для нової української школи.

Ключові слова*: вчитель, гуманізм, розвиток особистості, система цінностей, педагогічна культура, творчість, саморозвиток.*

ХОМИЧ Лидия Алексеевна. ИДЕИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО В СОДЕРЖАНИИ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЯ НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ

В статье проанализированы идеи В. А. Сухомлинского о формировании у будущих учителей гуманного отношения к детям, развитии личности будущего учителя, осознании им системы ценностей, которые составляют основу профессиональной деятельности, а также формировании педагогической культуры будущего учителя, развитии его интеллекта и способствование саморазвитию. Актуализируется необходимость их использования в процессе подготовки учителя для новой украинской школы.

Ключевые слова: *учитель, гуманизм, развитие личности, система ценностей, педагогическая культура, творчество, саморазвитие.*

KHOMYCH Lidiya Oleksiivna. SUKHOMLINSKY'S IDEAS IN THE CONTENT OF TEACHER TRAINING FOR A NEW UKRAINIAN SCHOOL

Social changes impose new requirements for personal and professional qualities of a teacher. The documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine are determined that the Ukrainian school will be successful if a successful teacher comes to it and is a creative and responsible person, who is constantly working on himself, and is ready for innovation. It is connected to the issues of pedagogy of creativity.

The basis of the teacher`s professional activity is creativity believed V. O. Sukhomlynsky. There are no special studies devoted to the teacher's personality in his pedagogical heritage. But the reasons for teaching and creativity, the research nature of the work of the teacher, the principles and style of activity that directly concern the qualities of the person who teaches and educates are in the concept of civil and humanistic education. Given the fact that the teacher's personality determines the development of the student's personality, society traditionally places high demands on the personal qualities of teachers. The position on the need for high personal qualities of the teacher, developed by him, can be regarded as the principle of a person-centered approach to education and the principle of the dependence of the student's personality development on the teacher's personality.

V. O. Sukhomlynsky noted that the life, health, reason, character, will, civic and intellectual person of a child, his place and happiness in life depend on the skill, skill, wisdom of a teacher. The teacher is called to be the creator of the individual, since he is subordinated to the subtle spheres of his spiritual life, feeling, dedication, reason, will.

The article analyzes the requirements for the teacher and his qualities, outlines the ideas of V. O. Sukhomlynsky about the content of teacher training, among them: the formation of a humane attitude towards children by future teachers; the development of the personality of the future teacher, their awareness of the values of values that form the basis of professional activity; the formation of the pedagogical culture of the future teacher, the development of his intellect, creativity and self-development, is determined how they can be implemented in modern conditions.

Key words: *teacher, humanism, personality development, system of values, pedagogical culture, creativity, self-development.*

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна. ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена характеристиці соціально-педагогічних ідей у дитячих творах Василя Сухомлинського. Увага приділяється соціальному становленню дитини, формуванню відповідальності за свої вчинки, волонтерській діяльності та допомозі людям.

Ключові слова: *дитина, соціальна педагогіка, соціально-педагогічна допомога, волонтерська діяльність, соціальне становлення.*

ЯНЧЕНКО Тамара Васильевна. ИДЕИ СОЦИАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

Статья посвящена характеристике социально-педагогических идей в детских произведениях Василия Сухомлинского. Внимание сосредоточено на социальном становлении ребенка, формировании ответственности за свои поступки, волонтерской деятельности и помощи людям.

Ключевые слова: *ребенок, социальная педагогика, социально-педагогическая помощь, волонтерская деятельность, социальное становление.*

YANCHENKO Tamara Vasylivna. THE IDEAS OF SOCIAL PEDAGOGY IN LITERARY WORKS OF VASYL SUKHOMLYNSKY

The ideas of social pedagogy are reflected in the works of Vasyl Sukhomlynsky. The children's centering, the determinative impact of the environment on the child, the importance of equal relations of cooperation between the teacher and the children, the interaction between the school and family, the belief in the power of education, the humane attitudes toward people with special needs and help to them are those concepts that have development in the legacy of Vasyl Sukhomlynsky and in modern social pedagogy.

Modern social pedagogy aims to explore the educational potential of the environment, the education`s role in a more successful socialization and personality development, the impact of socio-cultural conditions and the establishment of society attitudes to childhood as the defining stage of the formation of the personality. This combines it with the pedagogy of Vasyl Sukhomlynsky.

The ideas of social pedagogy were developed by Vasyl Sukhomlynsky not only in his scientific works, but also in his literary works for children. This makes the ideas of social pedagogy available for children and increase their educational impact.

Vasyl Sukhomlynsky teaches children a responsible attitude to the people and to the environment, forms in them the desire to become better, to do good, to help, to be friends, to respect the elders, to work, to study, to love the people, the school, the nature, grow up real people in his literary works for children.

Keywords: *the child, social pedagogy, social-pedagogical assistance, volunteering, social formation.*

ЯЩУК Інна Петровна. ВЕДУЩИЕ ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВОСПІТАНІЯ В. СУХОМЛИНСКОГО В КОНТЕКСТІ СОВРЕМЕННОЇ ПРАКТИКИ ОБРАЗОВАНИЇ І ВОСПІТАНІЇ

В статті представлений матеріал про творчий шлях педагога-новатора Василія Сухомлинського. На основі аналізу його педагогічної історії розкривається шлях становлення Сухомлинського як педагога; характеризується дієстостним характером нравственного виховання; виділені провідні ідеї виховання в його педагогічному наследжені та співставлені з сучасними концептами виховання. Обґрунтовано значення педагогічних ідей та установок видатного педагога для сучасної практики освіти та виховання молоді.

Ключові слова: *В. Сухомлинський, педагогічна належність, педагогічна система, Павлишська середня школа, нравственное виховання, особистісний та дієвостний підходи, азбука моралі, сучасна практика освіти та виховання.*

ЯЩУК Инна Петровна. ВЕДУЩИЕ ИДЕИ МОРАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В. СУХОМЛИНСКОГО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКИ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

В статье представлен материал о творческом пути педагога-новатора Василия Сухомлинского. На основе анализа его педагогического наследия раскрыто путь становления Сухомлинского как педагога; охарактеризован деятельностный характер нравственного воспитания; выделены ведущие идеи воспитания в его педагогическом наследии и сопоставлены с современными концептами воспитания. Обосновано значение педагогических идей и установок выдающегося педагога для современной практики образования и воспитания молодежи.

Ключевые слова: *В. Сухомлинский, педагогическое наследие, педагогическая система, Павлышская средняя школа, нравственное воспитание, личностный и деятельностный подходы, азбука морали, современная практика образования и воспитания.*

YASHCHUK Inna Petrivna. THE CONCEPTUAL IDEAS OF MORAL EDUCATION OF V. SUKHOMLYNSKYI IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATION

The article deals with the material on the creative way of the pedagogue-innovator Vasyl Sukhomlynskyi. It is underlined that in his professional development the teacher relied primarily on the didactic ideas and principles of the upbringing of ancient philosophers whose ideas the most fully suited to his pedagogical style and goals, as well as the ideas of humanistic education.

It was found out that pedagogical system of the great teacher is based on anthropological and cultural representations and his own pedagogical experience, on the principles of humanism, on recognition of the child's personality the highest value, on which processes of education and upbringing, creative activity of the pedagogical and student staff should be oriented. The set of components of the pedagogical process (education, upbringing, management, family, environment) is presented in this system; these components reflect the means, methods, forms and methods of achieving the goal.

In the article attention is focused on the activity and personal approaches in the organization of a holistic educational process, which involves the active activity of the growing personality in the work on her moral development and self-perfection.

Such aspects of moral education like sense of honor, justice, human dignity, work is characterized. The article presents fragments of the «alphabets of morality», which contains the rules, commandments, norms of behavior, which was widely used in the practice of Pavlysh school. The scholar highlighted such humanistic principles of moral education as the reliance on positive qualities of the individual, her needs and interests, and the desire for self-development of her natural instincts.

The innovative achievements of the teacher like the School of joy, the School under the blue sky, the lessons of thinking in nature, the conversations on human studies, the Parents School, the psychological and pedagogical seminar, the Mother's Day are highlighted. They are widely used in modern institutions of secondary and higher education.

It is proved that V. Sukhomlynskyi's pedagogical heritage has a proactive character in relation to social development, that's why it is in demand nowadays. Some Sukhomlinskyi's individual pedagogical ideas were compared with modern concepts in order to find out their similarity and actualization of algorithms for constructing the work of teaching collectives, the restoration of effective methods of teaching and upbringing of the younger generation.

Keywords: *V. Sukhomlynsky, pedagogical heritage, pedagogical system, Pavlyska school, moral education, personal and activity approaches, alphabet of morality, modern practice of education and upbringing.*

ДОВГА Тетяна Яківна. ІДЕЯ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

В статті досліджено прояви ідеї самотворення особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Встановлено взаємозв'язок між процесами самотворення, саморозвитку та самовдосконалення. Розкрито сутність самопроцесів, близьких до самотворення: самопізнання, самооцінка, самоосвіта, самовиховання, самоіміджування. Показано вплив зазначених процесів на ефективність професійного самовдосконалення вчителя. Проаналізовано шляхи реалізації ідей та поглядів видатного педагога в працях сучасних дослідників.

Ключові слова: *В. О. Сухомлинський, учитель, особистість, самотворення, саморозвиток, самовдосконалення, самоіміджування.*

ДОВГА Татьяна Яковлевна. ИДЕЯ САМОСОЗИДАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ПЕДАГОГИКЕ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье исследованы проявления идеи самосозидания личности в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Установлена взаимосвязь между процессами самосозидания, саморазвития и самосовершенствования. Раскрыта сущность самопроцессов, близких к самосозиданию: самопознание, самооценка, самообразование, самовоспитание, самоимиджирование. Показано влияние указанных процессов на эффективность профессионального самосовершенствования учителя. Проанализированы пути реализации идей и взглядов выдающегося педагога в работах современных исследователей.

Ключевые слова: *В. А. Сухомлинский, учитель, личность, самосозидание, саморазвитие, самосовершенствование, самоимиджирование.*

DOVGA Tetyana Yakivna. THE IDEA OF THE SELF-CREATION OF PERSONALITY IN THE PEDAGOGIC OF VASILYY SUKHOMLINSKY

In article the manifestations of the idea of self-creation of personality in the pedagogical heritage VA Sukhomlinsky. The phenomenon of self-creation in modern psychological research is determined, an attempt is made to pedagogize this phenomenon. The relationship between the processes of self-development, self-development and self-development is established, and their role in the professional activity of the teacher is shown. The essence of self-processes close to self-development is revealed: self-knowledge, self-evaluation, self-education, self-education, self-immiration, The description of these phenomena from the standpoint of VA Sukhomlinsky's pedagogical experience is presented. The sphere of their influence on the effectiveness of the teacher's professional self-improvement and the development of the personal qualities of the students is determined. The ways of realizing the ideas and views of the outstanding teacher in the work of modern researchers are analyzed. Attention is paid to the development of the processes of visualization and self-education, as the actual aspects of improving the quality of the professional training of the future teacher, which contribute to creative self-education in the conditions of modernization of the national education system.

Keywords: *V. O. Sukhomlynsky, teacher, personality, self-creation, self-development, self-improvement, self-imitation.*

БАРАНЮК Ірина Григорівна. ПРИНЦИПИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КНИЗІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО «СЕРЦЕ ВІДДАЮ ДІТЯМ» ТА В ЙОГО ХУДОЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ.

У статті розкриваються принципи естетичного та морального виховання молодших школярів, вироблені Василем Сухомлинським в його відомій книзі «Серце віддаю дітям» та у власних творах художньої педагогіки. Ідеї педагога потребують особливої уваги через те, що були випробувані в практичній діяльності та є важливою складовою педагогічної системи відомого педагога. Тема естетичного виховання засобами природи є ґрунтовно розробленою В. Сухомлинським та спрямована на естетичне, а значить духовне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Ключові слова: *Василь Сухомлинський, художня педагогіка, «Серце віддаю дітям», виховання природою, початкове навчання, естетичне виховання, музичне виховання.*

БАРАНЮК Ирина Григорьевна. ПРИНЦИПЫ ЭСТЕТИЧНОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ В КНИГЕ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО «СЕРДЦЕ ОТДАЮ ДЕТЯМ» И В ЕГО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В статье раскрываются принципы эстетичного и нравственного воспитания младших школьников, выработанные Василием Сухомлинским в его известной книге «Сердце отдаю детям» и в собственных произведениях художественной педагогики. Идеи педагога требуют особого внимания, поскольку были испытаны в практической деятельности и являются важной составляющей педагогической системы известного педагога. Тема эстетичного воспитания средствами природы является основательно разработанная В. Сухомлинским и направлена на эстетическое, а значит духовное воспитания детей дошкольного и младшего школьного возраста.

Ключевые слова: *Василий Сухомлинский, художественная педагогика, «Сердце отдаю детям», воспитание природой, начальное обучение, эстетичное воспитание, музыкальное воспитания.*

BARANYUK Iryna Hryhorivna. PRINCIPLES OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN IN PRIMARY SCHOOL IN V SUKHOMLYNSKYI'S WORK «I GIVE MY HEART TO CHILDREN» AND IN HIS ARTISTIC PEDAGOGY

The article views the means of aesthetic education developed and applied in the pedagogical practice by Vasyl Sukhomlynsky. The idea of aesthetic education by means of nature was worked out by him in a subtle and at the same time profound way. This milestone in the pedagogical heritage of the outstanding pedagogue must be referred to as one of the greatest advances of the pedagogic studies about the aesthetic, which means spiritual education of preschool and primary school age children.

In an effort to carry out a pedagogical experiment, Sukhomlynsky began working with a group of six-year olds preparing them for school and afterwards for their primary school studying. This experience was described in his famous book «Sertse Viddayu Dityam» («I Give My Heart to the Children»).

One of the effective means that made the children look closer at the surrounding world was devised in the way to provide the children to paint from nature. The children, being outdoors, enthusiastically painted what they liked. They peered into the object they were depicting, developed their imagination, and shaped elementary skills of the picturesque reflection of the world.

Another method developed by Sukhomlynsky can be described as upbringing through the music of nature. The pedagogue took the children out to the nature and taught them to listen to its sounds attentively. Having listened to the music, which was comprehensible due to the fact it imitated the nature («Polit Dzhmelya» («The Flight of the Bumblebee») by M. Rymsky-Korsakov, «Pisnya Zhayvoronka» («The Song of the Lark») by P. Chaykovsky). Meanwhile the pedagogue was trying to approximate the musical impressions to the impressions of the nature. For instance, the children sitting on a green meadow are listening to the recorded melody of the «Polit Dzhmelya», sharing their impressions of what they have just heard, which is necessary for better insight into the music.

The aesthetic education method by means of nature has to become an inseparable part of the primary teacher professional training.

The outstanding pedagogue's experience in the sphere of the preschool and primary school age children upbringing is the goldmine of the education and upbringing studies, which the future primary school teachers have to familiarize themselves with. Primary school teacher expertise requires both the high level of artistic culture and the culture of musical perception of the world.

Key words: *Vasyl Sukhomlynsky, education by means of nature, primary education, aesthetic education, music education.*

ДУБІНКА Микола Михайлович. ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті автор розкриває основні засади педагогічного спілкування, що є базисом при організації та забезпеченні ефективного навчально-виховного середовища та обґрунтовує, що гуманістичні засади будь-якої комунікативної взаємодії є першоосновою та запорукою професійного успіху, зростання, зрілості фахівця. Проблема педагогічного спілкування та її характерні особливості розкриваються автором через призму ідей гуманістичної педагогіки видатного Вчителя Василя Сухомлинського.

Ключові слова: *гуманізація, навчально-виховне середовище, особистісна зорієнтованість, діалогічність, суб'єкт-суб'єктні основи, сприйняття, розуміння, комунікативна взаємодія, педагогічне спілкування, особистість.*

ДУБИНКА Николай Михайлович. ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ИДЕЙ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье автор раскрывает основные принципы педагогического общения, которые являются базисом при организации и обеспечении эффективной учебно-воспитательной среды и обосновывает, что гуманистические основы любого коммуникативного взаимодействия являются первоосновой и залогом профессионального успеха, роста, зрелости специалиста. Проблема педагогического общения и ее характерные особенности раскрываются автором через призму идей гуманистической педагогики выдающегося Учителя Василия Сухомлинского.

Ключевые слова: *гуманизация, учебно-воспитательная среда, личностная направленность, диалогичность, субъект-субъектные основы, восприятие, понимание, комуникативное взаимодействие, педагогическое общение, личность.*

DUBÌNKA Mykola Mikhaylovich. THE PROBLEM OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF THE IDEAS OF VASYL SUKHOMLYNSKY

Article author discloses the basic principles of pedagogical communication which is taken into consideration when organizing and ensuring an effective educational environment and notes that considerable interest for modern Pedagogics both in theoretical and practical aspects, is the legacy of V. Sukhomlynsky, which is characterized by deep psychological-pedagogical interpretation of the essence of pedagogical phenomena, laws, global pedagogical problems where one and there is the problem of pedagogical communication based solely on humanitarian principles.

The article argues that the communication is a special kind of social interaction between people and the form of detection; It is a purposeful interaction at which are established and developing contacts between people, produced and adhere to general rules, tactics and behavior strategy. According to V. Sukhomlynsky, communication is seen as a dynamic, hierarchical system of interaction that induces the personality to self-development, why is one of the most important conditions of association of people for joint activities, including for training and education as mediated communication joint activity of teacher and pupils.

The author defines «pedagogical communication» as a system of organic socio-psychological action of the teacher-educator in cooperation with students, parents, colleagues in all areas of activity, which has certain pedagogical functions, aimed at creating the optimum socio-psychological conditions of active and effective life and relationships, as well as on ensuring a favourable psychological climate, psychological-pedagogical optimizing educational and cognitive activities, exchange of thoughts, feelings, experiences, ways of behavior, habits, to meet the needs of the person in support, compassion etc.

The content of such activities is the exchange of information, the implementation of educational effects, the knowledge of the individual's pupil, the organization of interactions with the help of communicative means, initiator, organizer and leader of which is a teacher. This system is aimed at creating optimal conditions for mutual activity and is characterized by humanistic bases when creating the educational environment. Thanks to communication, the teacher reveals the inner world of the individual, forms his consciousness, the sphere of feelings; organizes and provides the educational process, helps assimilate the student of various forms of social experience. So it was logical that the spiritual needs of V. Sukhomlynsky particularly highlights the need for communication.

Keywords: *humanization, teaching and educational environment, personal concentration, dialogicity, subject-subject basis, perception, understanding, communicative interaction, pedagogical communication, personality.*

ЖУРАТ Юлія Василівна, ПЕРЕПЕЛЮК Інна Романівна. ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Вихованість особистості дитини дошкільного віку визначається достатнім рівнем сформованості так званої моральної особистості, яка виявляє себе через побудову висловлювань морально-етичного спрямування і міркувань про себе, поведінку серед товаришів та інших людей, внутрішні переконання морально-етичного характеру. У статті розглянуто моральні якості особистості, види мовленнєвої діяльності, напрями та стадії формування оцінно-етичних суджень дітей.

Ключові слова: *моральні якості, морально-етичні судження, моральне виховання, моральні почуття, діти дошкільного віку, моральна поведінка.*

ЖУРАТ Юлия Васильевна, ПЕРЕПЕЛЮК Инна Романовна ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНО-ЕТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ ОПЫТА В. СУХОМЛИНСКОГО

Воспитанность личности ребенка дошкольного возраста определяется достаточным уровнем сформированности так называемой нравственной личности, которая выражается через построение высказываний морально-этического направления и размышлений о себе, поведение среди товарищей и других людей, внутренние убеждения морально-этического характера. В статье рассмотрены нравственные качества личности, виды речевой деятельности, направления и стадии формирования оценочно-этических суждений детей.

Ключевые слова: *моральные качества, морально-этические суждения, нравственное воспитание, нравственные чувства, дети дошкольного возраста, моральное поведение.*

ZHURAT Yuliya Vasylivna, PEREPELIUK Inna Romanivna. FORMATION OF THE MORAL AND ETHICS SPHERE OF PRE-SCHOOL AGE CHILDREN BASED ON V. SUKHOMLYNSKYI EXPERIENCE

One of the main tasks of the educational process in pre-school education, including reading classes, is not so much in the information accumulation as in the learning of the building human relationships cultural and historical experience, enriching the children's life experience.

The children's work organization of the senior preschool age with literary text should provide the ethical conversations, moral topics conversations, aesthetic concepts explanations, sincere individual conversations with the child that is an important link in the formation of the individual moral qualities. Using the addressing the personality of the child methods, a human-scientist contributed to the development of moral consciousness, the formation of faithful moral evaluations, judgments, concepts, beliefs, life experience generalization of the young person, his/her actions,

behavior, the formation of an adequate self-esteem in the child. According to V. Sukhomlynskyi, the essence of the person's moral responsibility lies in the fact that the basis of external control is public opinion, and internal is conscience. The basis of moral education are universal values, generally accepted moral standards, made by people who are recognized as the primary source and through the reading of the literary works.

One of the main tasks of education is the formation of the child's needs to work, the ability to receive joy from work. The People's Teacher argued that «the hardest thing should become the most expensive one, which is in this dialectic and the logic of forming a person's firm convictions. Only that person will appreciate the whole life, which was given to his/her at a great price. Love to work will not be pulled out of your pocket and you will not put it into the hands of a little individual. This is a treasure that must be acquired by labor and only by labor. Unfortunately, some people believe that the joy of our lives, happiness of life can be opened to the consciousness and hearts of youth, only giving as much material as possible».

The educational content of an outstanding Ukrainian teacher legacy is an example of the universal educational concept that does not lose its relevance, since it relies on humanistic universal values and spiritual traditions of the people.

Keywords: *moral qualities, moral and ethical judgments, moral upbringing, moral feelings, preschool age children, moral behavior.*

КУЗЬМІЧ Тетяна Олександрівна. МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗУЮЧОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ШКОЛИ РАДОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті викладені психолого-педагогічні аспекти процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, концептуальні підходи до моделювання соціалізуючого простору, що розраховані на практичне застосування в сучасних освітніх закладах. Розглядаються питання використання досвіду відомого педагога Василя Олександровича Сухомлинського у створенні моделей соціалізуючого освітнього простору.

Ключові слова*: соціалізація особистості, процес життєдіяльності, педагогізація соціуму, моделювання соціалізуючого освітнього простору, досвід вітчизняної педагогіки.*

КУЗЬМИЧ Татьяна Александровна. МОДЕЛЬ СОЦИАЛИЗИРУЮЩЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ШКОЛЫ РАДОСТИ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье изложены психолого-педагогические аспекты процесса социализации детей и учащейся молодежи, концептуальные подходы к моделированию социализирующего пространства, которые рассчитаны на практическое применение в современных образовательных учреждениях. Рассматриваются вопросы использования опыта известного педагога Василия Александровича Сухомлинского в создании моделей социализирующего образовательного пространства.

Ключевые слова: *социализация личности, процесс жизнедеятельности, педагогизация социума, моделирование социализирующего образовательного пространства, опыт отечественной педагогики.*

KUZMICH Tetana Oleksandrivna. THE MODEL OF THE SOCIALIZING EDUCATIONAL SPACE OF THE SCHOOL OF JOY BY VASYL SUKHOMLYNSKY

The article describes the psychological and pedagogical aspects of the process of socialization of children and pupils, conceptual approaches to the modeling of the socializing space, designed for practical application in modern educational institutions.

The questions of using the experience of the famous teacher Vasily A. Sukhomlynsky in creating models of socializing educational space are considered.

The analysis of works of domestic and foreign scientists on a certain level of research of theoretical and practical aspects of the problem of socialization of student youth is presented. The main problems of socialization of the child's personality in the modern space are outlined.

It is noted that the process of socialization involves not only awareness and assimilation of social values, norms, principles and rules in relations by an individual, but also active recreation of them in the process of life, providing opportunities for the formation of a new social position, the realization of him/ herself as an active and creative personality of social reality.

The author relies on the experience of V. O. Sukhomlinsky, who believed that in the development of social competence and in the upbringing of a citizen of a modern democratic state, an important place is occupied by the environment - all that surrounds a child from birth to death, starting with the family, the school environment and ending with the social environment in which he or she is born and which creates conditions for his or her self-development and upbringing.

Realities of modern social life (strengthening of globalization processes, informatization, influences of socio-economic factors and risks) actualize the need of finding innovative approaches to the effective socialization of a modern young person, analysis of theoretical positions and practical methods of pedagogical influence on society and enhancement of the educational impact of the social environment. And of course domestic experience must be taken into account in this process .

Key words: *the personality socialization problems, life activities' process, the sociciety's pedagogization, modelling the socializing educational space, the home country teachers' experience.*

ЛИКОВ Василь Никифорович. НАРОДНОПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз розвитку ідей народної педагогіки, визначено критерії названого підходу, досліджено періоди розвитку ідей народної педагогіки в системі педагогічної творчості павлиського педагога, обґрунтована його народнопедагогічна концепція. Окреслена модель народного вчителя на основі теорії та практики В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: *народна педагогіка, критерії, народна мораль, національні та загальнолюдські цінності, народний календар, модель народного вчителя.*

ЛЫКОВ Василий Никифорович. НАРОДНОПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Совершен комплексный историко-педагогический анализ развития идей народной педагогики, определены критерии названого подхода, исследованы периоды развития идей народной педагогики в наследии павлышского учителя, обоснована его народнопедагогическая концепция. Очерчена модель народного педагога на основе теории и практики В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: *народная педагогика, критерии, народная мораль, национальные и общечеловеческие ценности, народный календарь, модель народного учителя.*

LYKOV Vasily Nikiforovich. V. O. SUKHOMLYNSKY'S PEOPLE'S PEDAGOGICAL CONCEPT

Complex historical and pedagogical analysis of the development of ideas of folk pedagogy was carried out, criteria of the mentioned approach were determined, the periods of development of ideas of folk pedagogy in the system of pedagogical creativity of the Pavlish teacher were investigated, his pedagogical concept was substantiated. A model of a popular teacher based on the theory and practice of V. O. Sukhomlynskyi is outlined.

Key words: *folk pedagogy, criteria, national morality, national and universal values, folk calendar, model of people's teacher.*

НАУМЕЦЬ Ольга Миколаївна. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО: МІЖНАРОДНИЙ РАКУРС

В статті зроблена спроба аналізу досліджень творчості українського педагога Василя Сухомлинського в зарубіжних країнах, досвіду адаптації його педагогічних ідей та їх розвиток у якісно відмінному середовищі, що дає вітчизняній педагогіці можливість по-новому оцінити усталені погляди на актуальні освітні проблеми, подивитися на його спадщину під іншим кутом зору і таким чином збагатити українську педагогіку новими ідеями.

Ключові слова: *педагогічні ідеї, зарубіжні країни, адаптація, дослідження, історіографія.*

НАУМЕЦ Ольга Николаевна. ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО: МЕЖДУНАРОДНЫЙ РАКУРС

В статье предпринята попытка провести анализ творчества украинского педагога Василия Сухомлинского в зарубежных странах, опыта адаптации его педагогических идей и их развитие в качественно новой образовательной среде, что дает отечественной педагогике возможность по-новому оценить устоявшиеся взгляды на актуальные образовательные проблемы, посмотреть на его наследие под другим углом зрения и таким образом обогатить украинскую педагогику новыми идеями.

Ключевые слова: *педагогические идеи, зарубежные страны, адаптация, исследования, историография.*

NAUMETS Olga Nikolaevna. HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC WORK OF VASYL SUKHOMLYNSKY: INTERNATIONAL PERSPECTIVE

The article aims to analyze research creativity Ukrainian teacher Vasily Sukhomlinsky in foreign countries, the experience of adapting his pedagogical ideas and their development in a qualitatively different environment that gives Ukrainian pedagogy opportunity to re-evaluate conventional views on educational issues, to look at his legacy from a different angle of view and thus to enrich Ukrainian pedagogy with new ideas.

Key words: *pedagogical ideas, foreign countries, adaptation, research, historiography.*

ОЛЕШКО Петро Степанович. ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Розглянуто проблему патріотичного виховання дітей у педагогічній системі В. О. Сухомлинського й актуальність її реалізації в сучасній національній школі.

Ключові слова: *патріотизм, Батьківщина, громадянин, виховання, особистість, педагог.*

ОЛЕШКО Петр Степанович. ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

Рассмотрена система патриотического воспитания детей в педагогической системе В. А. Сухомлинского и актуальность ее реализации в современной национальной школе.

Ключевые слова: *патриотизм, Родина, гражданин, воспитание, личность, педагог.*

OLESHKO Petro Stepanovych. PATRIOTIC EDUCATION IN VASYL SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICAL SYSTEM

The problem of patriotic education in the educational system of the world-famous Ukrainian teacher-innovator V. Sukhomlynskyi is considered in the article. The timeliness of the problem is undeniable in conditions of building an

independent, democratic and European Ukraine, at a time when its citizens experience radical changes in all spheres of public life, even under the Russian military intervention. Under any ways of developing politics, the economy, culture, social and spiritual life of the Homeland, preserving of its territorial integrity from the encroachments of Russia, the decisive factor is always a person and his patriotism.

Many Sukhomlynskyi's works are devoted to the formation of a patriot and a citizen. One may object that he wrote about Soviet patriotism and his ideas are irrelevant in the light of the present with its reappraisal of historical events and so on. So, at the time of Sukhomlynskyi, the communist ideology influenced all spheres of life, the teacher himself became a victim of restrictions of that era.

In his pedagogical work V. O. Sukhomlynskyi relied to common sense and experience because he considered it impossible «to put» his own humanistic pedagogical concept into the limits of totalitarian communist ideology. In spite of the fact that he passed through the Soviet system of upbringing and learning, he remained the Ukrainian intellectual, was a loyal patriot of Ukraine and worried about the people who had suffered many disasters for centuries. Great Ukrainianity is sensed in his words about the importance of teaching the children to love the nature of their native land, and Homeland.

The scientist considered the history of his native homeland, the struggle of our forefathers for freedom and independence, their original culture, spirituality, and education to be an inexhaustible source of patriotic education. V. Sukhomlynskyi paid special attention to the school as a center of patriotism and culture.

The views of the teacher-innovator on patriotic education are in line with modern approaches in pedagogy concerning the interpretation of the basic concepts, criteria of assessment and ways of forming patriotism in a modern independent Ukraine.

Key words: *patriotism, homeland, citizen, upbringing, individual, teacher.*

СОКОЛОВСЬКА Олександра Семенівна, СІЧКО Ірина Олександрівна. ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РОДИННИХ ТРАДИЦІЙ У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлюються теоретичні основи формування творчої особистості дитини. Розглядаються проблеми формування творчої особистості дитини дошкільного віку, чинники родинного середовища, що зумовлюють формування творчої особистості. Розкривається роль родини у формуванні творчої особистості дитини дошкільного віку. Вказується на зв'язок з такими якостями особистості як вигадка, оригінальність, ініціативність, творчість. Підкреслюється точка зору В. О. Сухомлинського, на формування творчої особистості в родині. Окремо розглядаються родинні традиції, що зумовлюють високі показники творчості, роль батька та матері у процесі соціалізації дітей дошкільного віку, вивчено основні засоби впливу на дитину дошкільного віку. Визначено зв'язок між часом та провідними педагогічними ідеями, що знаходять своє місце у теорії та практиці В. О. Сухомлинського – навчання, виховання, формування творчої особистості.

Ключові слова: *формування, творчість, творча особистість, родина, традиція, родинні традиції, дитина дошкільного віку.*

СОКОЛОВСКАЯ Александра Семеновна, СИЧКО Ирина Александровна. ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ СЕМЕЙНЫХ ТРАДИЦИЙ В КОНТЕКСТЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье освещаются теоретические основы формирования личности ребенка. Рассматриваются проблемы формирования творческой личности ребенка дошкольного возраста, факторы семейной среды, обусловливающие формирование творческой личности. Раскрывается роль семьи в формировании личности ребенка дошкольного возраста. Указывается на связь с такими качествами личности как выдумка, оригинальность, инициативность, творчество. Подчеркивается точка зрения В. А. Сухомлинского, на формирование личности в семье. Отдельно рассматриваются семейные традиции, обусловливающие высокие показатели творчества, роль отца и матери в процессе социализации детей дошкольного возраста, изучены основные средства воздействия на ребенка дошкольного возраста. Определена связь между временем и ведущими педагогическими идеями, находят свое место в теории и практике В. А. Сухомлинского - обучение, воспитание, формирование творческой личности.

Ключевые слова: *формирование, творчество, творческая личность, семья, традиция, семейные традиции, ребенок дошкольного возраста.*

SOKOLOVSKAYA Alexandra Semenivna, SICHKO Irina Oleksandrivna. FORMATION OF THE CREATIVE PERSONALITY OF A CHILD IN THE PROCESS OF STUDYING FAMILY TRADITIONS IN THE CONTEXT OF THE PEDAGOGICAL IDEAS OF V. A. SUKHOMLINSKY

Theoretical bases of forming of creative personality of a child are illuminated in the article. The problems of forming of creative personality of a child of preschool age, factors of domestic environment, that predetermine forming of the creative personality, are examined. The role of family opens up in forming a creative personality of a child of preschool age. Specified on connection with such qualities of personality as a device, originality, initiatives, work. The point of view of V. A. Sukhomlinsky is underlined, on forming of creative personality in the family. Domestic traditions that predetermine the high indexes of work are separately examined, the role of father and mother in the process of socialization of children of preschool age, the fixed assets of influence are studied on the child of preschool age. The

connection is certain between time and leading pedagogical ideas that find the place in a theory and practice of V. A. Sukhomlinsky are studies, education, forming of the creative personality.

Domestic education always was and is an unchanging value, the main moral basis of the life of the nation. Thus today for the children of preschool age preschool establishment became the leading social institute called to provide development of a child. Co-operating of the establishment of preschool education with family is the mortgage of work of child, opening and realization of her potential, exit on new horizons of social reality.

The analysis of numerous labours of V. A. Sukhomlinsky testifies that he worked out and in practice applied to the system of domestic education, that fully justified itself and did not lose actuality today.

The use of domestic traditions in forming creative personality is the expedient and interesting form of interactive studies. In fact, she develops intellectual flairs, forms creative approach to the problem, assists a self-expression and development of independence, stimulates the cognitive activity of preschool children, deepens knowledge and brings up respect to domestic traditions, forms the patriotic feelings.

Key words: *formation, creativity, creative person, family, tradition, family traditions, child of preschool age.*

СУХОМЛИНСЬКА Леся Віталіївна. СВІТ ЖИВОГО В ПЕДАГОГІЦІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті піднімається важливе для сьогодення і для майбутнього питання гуманізації стосунків між людьми та живою природою через виховання у дітей почуття співпереживання і підтримки усього живого на Землі. У якості прикладу розглядається педагогічна і художньо-етична спадщина В. Сухомлинського, де розкривається розуміння педагогом цієї проблеми, а також аналізуються запропоновані ним шляхи формування відповідних якостей у дітей. Зазначається, що погляди В. Сухомлинського можуть слугувати орієнтирами для організації навчально-виховного процесу і наповнювати його зміст художньо-ілюстративним матеріалом.

Ключові слова: *жива природа, світ тварин, діти, виховний процес, В. Сухомлинський, гуманізм, художні твори, любов, піклування, співчуття, підтримка.*

СУХОМЛИНСКАЯ Леся Витальевна. МИР ЖИВОГО В ПЕДАГОГИКЕ ВАСИЛИЯ СУХОМЛИНСКОГО

В статье поднимается важный для настоящего и для будущего вопрос гуманизации отношений между людьми и живой природой через воспитание у детей чувства сопереживания и поддержки всего живого на Земле. В качестве примера рассматривается педагогическое и художественно-этическое наследие В. Сухомлинского, в котором раскрывается понимание педагогом этой проблемы, а также анализируются предложенные им пути формирования соответствующих качеств у детей. Отмечается, что взгляды В. Сухомлинского могут служить ориентиром для организации учебно-воспитательного процесса и наполнять его содержание художественно-иллюстративным материалом.

Ключевые слова: *живая природа, мир животных, дети, воспитательный процесс, В. Сухомлинский, гуманизм, художественные произведения, любовь, забота, сочувствие, поддержка.*

SUKHOMLYNSKA Lesia Vitaliivna. THE WORLD OF THE LIVING IN PEDAGOGY OF VASYL SUKHOMLYNSKYI

The author raises important for the present and for the future issues of humanization of relations between people and wildlife through the education of children's feelings of empathy and support of all living things on Earth.

The author analyzed the views on the upbringing process of a child to love, compassion, humane and responsible attitude towards all living things in the works of humanist educators L. Tolstoy («The Way of Life», «The First Step»), I. Gorbunova-Posadova «Compassion towards the animals and the upbringing of our children», etc.

As an example, the pedagogical and artistic and ethical heritage of V. Sukhomlynskyi is considered, where the understanding of this problem by the teacher is revealed, and the ways of formation of the corresponding qualities in children offered by him are analyzed.

We characterized the works of V. Sukhomlynskyi, in which both the practical and the theoretical consideration of the question of the relation of man to nature: both to the external and to the internal nature of man. This is primarily the book «Heart I give to children», the first part – «School of joy», section «Care for life and beautiful»; the book «Difficult fates», short story «Cruelty»; artistic works of V. Sukhomlynskyi, which are presented in the book «I will tell you a fairy tale ... Philosophy for children».

In addition, we found that the tales and stories of V. Sukhomlynskyi cover a very large range of topics relating to responsible, humane, civilized attitude to nature, living beings, and the environment. A textual analysis of fairy tales and parables according to the classified classification (fairy tales about careful attitude towards living beings, about cruelty or indifference, about loyalty and friendship between a person and an animal, about a responsible attitude to plants and animals, on preservation of the environment) is carried out.

We noted that the views V. Sukhomlynskyi can serve as guidelines for the organization of the educational process and fill its content with artistic and illustrative material.

It is proved that views of V. Sukhomlynskyi on all alive as an important component of his humanistic conception can become the basis for the development of specific techniques and technologies for the formation of love for animals, the world around the world and need further study and generalization.

Key words: *wildlife, world of animals, children, educational process, V. Sukhomlynskyi, humanism, works of art, love, care, sympathy, support.*

ТРИФОНОВА Олена Михайлівна. РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ТЕХНОГЕННО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стрімкі тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та хмарних сервісів у XXI столітті визначають необхідність перегляду організації освітнього процесу на всіх етапах його здійснення. Освіта має працювати на випередження і відповідати тенденціям розвитку суспільства в майбутньому. В Україні, розуміючи загальносвітові тенденції інформатизації суспільства, на законодавчому рівні приділяють увагу становленню та розвитку нового освітнього середовища, основними характеристиками якого мають стати: доступність, відкритість, мобільність, науковість. Восени 2018 року вся світова педагогічна спільнота буде відзначати 100-річчя з дня народження Василя Олександровича Сухомлинського – видатного педагога, новатора своєї справи, директора школи. У зв'язку з цим обрано проблематику даного дослідження: дослідити значення науково-педагогічної спадщини Василя Олександровича Сухомлинського для становлення та розвитку сучасного освітнього середовища в умовах техногенно-інформаційного суспільства XXI століття. У статті визначено, що педагогічні ідеї Василя Олександровича залишаються актуальними і в XXI столітті та знаходять свою реалізацію в шкільній практиці, але вже в умовах хмаро орієнтованого освітнього середовища.

Ключові слова: *освітнє середовище, техногенно-інформаційне суспільство, педагогічні ідей В. О. Сухомлинського, доступність, відкритість, мобільність, науковість.*

ТРИФОНОВА Елена Михайловна. РЕАЛИЗАЦИЯ ИДЕЙ В.А. СУХОМЛИНСКОГО ПРО ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТЕХНОГЕННО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Стремительные тенденции развития информационно-коммуникационных технологий и облачных сервисов в XXI веке определяют необходимость пересмотра организации образовательного процесса на всех этапах его осуществления. Образование должно работать на опережение и соответствовать тенденциям развития общества в будущем. В Украине, понимая всемирные тенденции информатизации общества, на законодательном уровне уделяют внимание становлению и развитию новой образовательной среды, основными характеристиками которой должны стать: доступность, открытость, мобильность, научность. Осенью 2018 г. вся мировая педагогическая общественность будет отмечать 100-летие со дня рождения Василия Александровича Сухомлинского – известного педагога, новатора своего дела, директора школы. В связи с этим избрана проблематика данного исследования: исследовать значение научно-педагогического наследия Василия Александровича Сухомлинского для становления и развития современной образовательной среды в условиях техногенно-информационного общества XXI века. В статье определено, что педагогические идеи Василия Александровича остаются актуальными и в XXI веке и находят свою реализацию в школьной практике, но уже в условиях облачно ориентированной образовательной среды.

Ключевые слова: *образовательная среда, техногенно-информационное общество, педагогические идей В. А. Сухомлинского, доступность, открытость, мобильность, научность.*

TRYFONOVA Olena Mykhaylivna. IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF V. O. SUKHOMLYNSKY ABOUT THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE MODERN TECHNOGENIC-INFORMATION SOCIETY

The rapid development of information and communication technologies and cloud services in the XXI century determine the need to revise the organization of the educational process at all stages of its implementation. Education should work ahead and respond to trends in society's future development. In Ukraine, understanding the world-wide trends of informatization of society, at the legislative level pay attention to the formation and development of a new educational environment, the main characteristics of which should be: accessibility, openness, mobility, science. In the autumn of 2018, the entire world pedagogical community will celebrate the 100th anniversary of the birth of V. O. Sukhomlynsky, an outstanding educator, innovator of his affairs, and the director of the school. In this connection, the problems of this research were chosen: to study the value of the scientific and pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky for the formation and development of the modern educational environment in the conditions of the technogenic-information society of the XXI century. V. O. Sukhomlynsky considered the sources of thought «nature, labor, moral beauty of human behavior, book and creativity ...», that is all that today's teachers combine under the notion of «educational environment». We agree with V. O. Sukhomlynsky that the information resources specified by him have been and remain relevant. But the technogenic-information society of the XXI century demands to add to them the Internet as a generalized globalized system of gathering, accumulation and transfer of information. The rapid penetration of this network into all spheres of human life (the educational process is not an exception) requires the improvement and complementing of the ideas about the environmental approach. Cloud services make it possible to significantly expand the possibilities of implementing an open educational environment, the ideas of which were laid down in V. O. Sukhomlynsky's writings. The article states that the pedagogical ideas of Vasily Olexandrovich remain relevant in the XXI century and find their implementation in school practice, but in the context of a cloud-based educational environment.

Key words*: educational environment, technogenic-informational society, pedagogical ideas of V. O. Sukhomlynsky, accessibility, openness, mobility, scholarship.*

ФІЛОНЕНКО Оксана Володимирівна. ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті аналізуються історіографічні джерела, в яких розглядаються наукові підходи до періодизації та освоєння творчої діяльності та педагогічної спадщини видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського, що дає можливість прослідкувати загальні тенденції, цілі звертання вітчизняних та зарубіжних дослідників до спадщини видатного українського педагога. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: *В. О. Сухомлинський, періодизація, дослідження, історіографія, сухомлиністика.*

ФИЛОНЕНКО Оксана Владимировна. ЭТАПЫ ИЗУЧЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

В статье анализируются историографические источники, в которых рассматриваются научные подходы к периодизации и освоения творческой деятельности и педагогического наследия выдающегося педагога Василия Александровича Сухомлинского, что дает возможность проследить общие тенденции, цели обращения отечественных и зарубежных исследователей к наследию выдающегося украинского педагога. Дальнейшее развитие получили анализ и систематизация исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: *В. А. Сухомлинский, периодизация, исследования, историография, сухомлинистика.*

FILONENKO Oksana Vladimirovna. STAGES OF STUDIES OF THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF V. O. SUKHOMLINSKY

This article analyzes the historiographical sources, which various scientific approaches to periodization and development of educational activities and educational heritage of outstanding teacher Vasyl Sukhomlynsky, which makes it possible to follow the general tendencies, the aims of the treatment of domestic and foreign researchers to the legacy of the prominent Ukrainian teacher. The basis of the periodization of researchers is the methodology of the history of pedagogy, which is conditioned by radical changes in society from the initial mastering of the succession of V. Sukhomlinsky to mastering his concept of education and upbringing.

The tendency of unevenness to study the heritage of an outstanding teacher at different stages is established. The main goal of the first stage scientists (1948–1990) to the V. Sukhomlinsky's creative work was to seek practical advice on solving the educational tasks set by the state. The attention of researchers focused on the following problems: the figure of V. Sukhomlynsky; experience of the teacher-practice in solving educational and educational problems; ethical and moral context of the teacher's views; activity of the school.

At the second stage of the development of dry linguistics (1991–2000) not only is the source base and subjects of research expanded, but also intentions to evaluate the teacher's achievements from new positions on the principles of national education and science. At the present stage (2001 – to date), a large number of studies on various aspects of V. Sukhomlynsky's creative heritage, in particular, pedagogical, philosophical, ethical, as well as comparative studies, etc. have appeared. These works are distinguished by new methodological approaches, objective assessments. Consideration of V. Sukhomlynsky's creative activity in diachrony leads to modern pedagogical science to understand the depth of significance of the scientific and pedagogical heritage of an outstanding teacher, which contains theoretical and pragmatic-pedagogical aspects.

Analysis of acquired research and systematization of the problem gained further development.

Keywords: *V. O. Sukhomlynsky, periodization, research, historiography, sukhomlynistyka.*

Шановні науковці!

Здійснюється підготовка до друку чергового випуску збірки наукових праць «Наукові записки. Серія: Педагогічні науки» (на комерційній основі), який внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах **Copernicus** і **Google Scholar**.

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ, ЯКІ БУДУТЬ НАДХОДИТИ ДО РЕДАКЦІЇ

Вимоги до оформлення:

Стаття повинна бути написана українською, англійською або російською мовою, з дотриманням наукового стилю та без мовних помилок.

Електронний варіант статті в редакторі Word – 2003, шрифт Times New Roman, збереження у форматі doc або rtf українською, російською чи англійською мовами.

Текст на аркуші А – 4, розмір шрифту 14, інтервал 1,5 пт; поля: зліва – 30 мм; праворуч – 15 мм; знизу і зверху – 25 мм.

Обсяг статті не менше 0,5 друк. аркуша (10–12 сторінок).

Розміщення на сторінці:

У лівому верхньому кутку: УДК. В правому верхньому кутку: прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, ORCID, DOI, електронна адреса.

Далі через рядок по центру великими літерами та жирним шрифтом – назва статті.

Посилання у тексті робляться у квадратних дужках [1, с. 5], цитати беруться у лапки «».

Через 1 рядок після тексту розміщується слово СПИСОК ДЖЕРЕЛ та подається список використаних джерел (в алфавітному порядку) відповідно до загальноприйнятих вимог до бібліографічного опису наукової літератури (див. журнал «Бюлетень ВАК України». – 2009. – № 5).

Далі через рядок після списку джерел в алфавітному порядку подається слово REFERENCES**,** де прізвища авторів, назви джерел (книг, журналів, конференцій, статей тощо) транслітеруються латиницею, а в квадратних дужках подається переклад назв англійською мовою. Іноземні джерела, укладені латиницею, залишаються без змін (за стандартом APA 5th (www.apastyle.org).

Відомості про автора українською та англійською мовами (прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи) подаються без скорочень.

Наукові інтереси (українською та англійською мовами) – обов'язково.

Анотація та ключові слова (5–10) – українською та російською мовами, міжрядковий інтервал 1, розмір (кегль) 12 пт, шрифт – курсив. Розгорнута анотація англійською мовою повинна містити 25 рядків.

До статті додається назва статті та реферат англійською мовою обсягом 2000–2200 знаків (не менше 25 рядків), розмір (кегль) 12 пт, міжрядковий інтервал 1.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Серія:

Педагогічні науки

Випуск 171 (2018)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15526-4098Р від 19.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Педагогічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 26.09.2018 р.

Формат 60х84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Друк різограф.

Ум. др. арк. 31,8. Тираж 300. Замовлення № 8358.

Друк з оригінал-макету замовника

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кропивницький, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Fax.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: **mails@kspu.kr.ua**